كشف البارى
عما فى
صحيح البخارى

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

کتاب الاستیذان، کتاب الدعوات، کتاب الرّقاق

مؤلف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان مدظله العالی
شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچی
ترتیب وتحقیق ← مولانا ابن الحسن عباسی (مؤلف درس مقامات)
ترجمه ← مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

جلد ۱۵

① داحادیثو تخریج
② د تعلیقات بخاری تخریج کول
③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
④ دگرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
⑤ ماقبل باب سره د ربط په باره کښې پوره تحقیق
⑥ د شرحې د هرې خبرې په حاشیه کښې حواله ورکول
⑦ د ترجمة الباب مقصد په بیانولو کښې پوره تحقیق
⑧ د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
⑨ دحدیث اطراف بیانول چه په بخاری کښې داحدیث په کوم کوم ځائې کښې دې

خورونکی فیض‌الله کتب خانه محله جنګی پیښور
موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

فهرست مضامين

شميره	مضمون	صفحه

۸۲ کتاب الاستیذان

شمیره	مضمون	صفحه

۸۳: کتاب الدعوات (الاحادیث: ۵۹۴۵-۶۰۴۸)

شمیره	مضمون	صفحه

۸۴: كتاب الرقاق

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

بسم الله الرحمٰن الرّحیم

۸۲: کتاب الاستیذان

① باب بدء السلام

د کتاب الاستیذان او کتاب الادب ترمینځه مناسبت: امام بخاری رحمه الله فرمائی چه د کتاب الادب نه بغیر کتاب الاستیذان ذکر فرمائیلې دې. چاته تلو سره د هغه نه د دننه داخلیدو اجازت اخستلو استئذان وائی. او دا هم د آداب معاشرت نه یو اهم اسلامی ادب دې. خو د دې په احکاماتو کښې چونکه تفصیل دې په دې وجه امام بخاری رحمه الله د دې دپاره د مستقل کتاب عنوان اوتړلو.

د استئذان معنی: د استئذان معنی ده ﴿طلب الاذن فی الدخول لمحل لا یملکه المستاذن﴾ (۱) یعنی کوم ځائې چه د انسان ملکیت نه وی هلته د داخلیدو نه مخکښې اجازت طلب کولو ته استئذان وئیلې شی.

د ترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله په دې کتاب کښې د ټولو نه مخکښې ترجمة الباب "باب بدء السلام" په الفاظو سره قائم کړې دې. بداء (د باء په فتحې او د دال په سکون سره) د ابتداء په معنی کښې دې (۲) په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د سلام د ابتداء واقعه بیان کړې ده.

استئذان متصل سلام ذکر کولو سره ئې دې طرف ته اشاره اوکړه چه کوم سړې سلام نه کوی هغه ته دې دداخلیدو اجازت ورنکړې شی (۳) ددې تفصیل وړاندې په باب کښې راروان دې.

۵۸۷۳: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ: «خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ، طُولُهُ سِتُّونَ ذِرَاعًا، فَلَمَّا خَلَقَهُ قَالَ اذْهَبْ فَسَلِّمْ عَلَى أُولَئِكَ النَّفَرِ مِنَ الْمَلاَئِكَةِ جُلُوسٌ، فَاسْتَمِعْ مَا يُحَيُّونَكَ، فَإِنَّهَا تَحِيَّتُكَ وَتَحِيَّةُ ذُرِّيَّتِكَ. فَقَالَ السَّلاَمُ عَلَيْكُمْ. فَقَالُوا السَّلاَمُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ. فَزَادُوهُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ، فَكُلُّ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ آدَمَ، فَلَمْ يَزَلِ الْخَلْقُ يَنْقُصُ بَعْدُ حَتَّى الآنَ» [ر: ۳۱۴۸]

ترجمه: د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل الله پاک سیدنا ادم علیه السلام په خپل صورت باندې پیدا کړو. د هغوی اوږد والې شپیتۀ ګزه وو. چه کله الله پاک هغه پیدا کړو نو وې وئیل لاړه شه او د ناستو ملائکو دې جماعت ته سلام اوکړه او واوره

---

(۱) فتح الباری ۳/۱۱، ارشاد الساری ۲۲۸/۱۳، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

(۲) فتح الباری ۳/۱۱، ارشاد الساری ۲۲۸/۱۳، عمدة القاری ۱۱۶/۲۲

(۳) فتح الباری ۳/۱۱، ارشاد الساری ۲۲۸/۱۳، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

چه هغوی څه جواب درکوی هم هغه به ستا او ستا د اولاد سلام وی. نو هغوی ملو سره ﴿السّلام عليكم﴾ اووې. ملائکو اووې ﴿السلام عليك ورحمة الله﴾ ملائکو د ﴿ورحمة الله﴾ ضافه اوکړه پس هر هغه سړې کوم چه به جنت ته داخليږی هغه به د سيدنا آدم عليه السلام په صورت پيدا کيږی د سيدنا ادم عليه السلام نه روستو د خلقو په قد کښې کمې شروع شو کوم چه تر اوسه پورې جاری دې

د خلق الله ادم على صورته تشريح : ﴿خَلَقَ اللهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ طُولُهُ سِتُّونَ ذِرَاعًا﴾ د دې جملې په تشريح کښې د حضرات محدثينو مختلف اقوال دی :

① يو قول دا دې چه په ﴿على صورته﴾ کښې ضمير لفظ ادم طرف ته راجع دې او مطلب دا دې چه الله پاک سيدنا ادم عليه السلام لره د تخليق د ابتداء نه هم د هغوی په صورت او شکل باندې پيدا کړو او د نورو انسانانو په شان د هغوی تخليق په هغه تدريجی مراحلو باندې نه دې شوې چه په هغې کښې انسان اول يو نطفه، بيا مضغه، بيا جنين، بيا طفل، بيا صبی او بيا ځوانيدو سره د خلقت مراحل پوره کوی، بلکه هغه د شروع نه د ټولو اندامونو او کامل شکل و صورت سره د شپيتو ګزو پوره انسان جوړ کړې شوې وو.[1]

د صحيح بخاری شارح علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چه په دې حديث کښې د دهريه په عقيده باندې رد دې چه د انسان خلقت د اولې ورځې نه د نطفه او مضغه تدريجی مراحلو سره راروان دې. انسان د نطفې او نطفه د انسان پيداوار دې. په دې حديث کښې صراحت راغلو چه د سيدنا آدم عليه السلام خلقت د نطفې نه نۀ دې شوې بلکه هغه د خاورې نه په شروع کښې په خپل اصل صورت باندې پيدا کړې شوې وو.[2]

② دويم قول دا دې چه په ﴿على صورته﴾ کښې ضمير د لفظ الله طرف ته راجع دې، او د ﴿صورة﴾ نه مراد صفت دې. مطلب دا دې چه الله پاک سيدنا ادم عليه السلام لره په خپل صفت باندې پيدا کړو، يعنی هغه ئې د هغه صفاتو سره موصوف کړو کوم چه د الله پاک د صفاتو سورې او نظاره ده. پس الله پاک هغوی حی، عالم، قادر، مربد، متکلم، سميع او بصير جوړ کړو.[3]

③ دريم قول دا دې چه ضمير د لفظ الله طرف راجع دې او د ﴿صورة﴾ نه صفت نه دې مراد بلکه صورت او هيئت مراد دې، خو د الله پاک طرف ته اضافت د تشريف او تکريم دپاره دې[4] لکه "روح الله" او "بيت الله" کښې د روح او بيت اضافت د الله پاک طرف ته د شرف او عظمت د ظاهرولو دپاره دې، په دې صورت کښې د سيدنا آدم عليه السلام د شکل او صورت

---

[1] فتح البارى ۳/۱۱، ارشاد السارى ۲۲۸/۱۳، عمدة القارى ۲۲۹/۲۲

[2] شرح صحيح البخارى لابن بطال ۶/۹، عمدة القارى ۲۲۹/۲۲

[3] ارشادالسارى ۲۲۹/۱۳، فتح البارى ۴/۱۱، شرح صحيح البخارى لابن بطال ۷/۹، عمدة القارى ۲۲۹/۲۲

[4] ارشاد السارى ۲۲۹/۹، مرقاة المفاتيح، كتاب الديات، باب ما لا يضمن من الجنايات: ۸۵/۷، عمدة القارى ۲۲۹/۲۲_

وجاهت او لطافت او د هغوی حسن او ښکلا طرف ته اشاره کول مقصود دی چه الله پاک سیدنا ادم علیه السلام په داسې لطیف او جمیل صورت باندې پیدا کړو کوم چه په اسرار او لطائف باندې مشتمل دې او که چه هغه د خپل قدرت کامله په ذریعه د خپل طرف نه ورکړې دې.[1]

قوله: ﴿فَاسْتَمِعْ مَا يُحَيُّونَكَ فَإِنَّهَا تَحِيَّتُكَ وَتَحِيَّةُ ذُرِّيَّتِكَ﴾: یعنی تاسو د سلام کولو نه پس واورئ چه څنګه په جواب کښې تحیة پیش کوی، هم هغه به ستاسو او ستاسو د امت تحیة وی. د ابوهریره رضي الله عنه په روایت کښې ﴿یجیبونك﴾ دې، یعنی هغه څنګه جواب درکوی.[2]

طوله ستون ذراعا یعنی د سیدنا آدم علیه السلام اوږدوالي دهغوی دپیدائش په وخت شپیته ذراع وو

د ذراع نه څه مراد دې، د سیدنا ادم علیه السلام ذراع یا موجوده ذراع؟ زیات صحیح خبره دا ده چه د موجوده خلقو ذراع مراد دې.[3] د سیدنا آدم علیه السلام ذراع نه دې مراد.[4] او مطلب دا دې چه د سیدنا آدم علیه السلام قد په اوږد والی کښې د دې دور د خلقو د شپیتو ګزو په اندازه وو. یعنی شپیته ګزه وو. ځکه چه که د آدم علیه السلام ذراع مراد کړې شی نو د دې مطلب به دا وی چه د هغوی ذراع د هغوی د قد د شپیتمې حصې برابر وو، کوم چه د هغوی د قد د اوږد والی او تناسب اعضاء اعتبار سره بالکل بې جوړه معلومیږی. ځکه چه ذراع عموما د انسان د ربع او څلورمې حصې برابر وی او مناسب او ښکلې هم هغه وخت لګی چه کله هغه د هغه د ربع په اندازه وی. د شپیته ګزه انسان صرف یو ګز لاسونه به بالکل هم دغه شان بې جوړه معلومیږی لکه د دې دور د شپږ فټه انسان د څلور انچو لاس به نامناسب معلومیږی. په دې وجه د ذراع نه د دې دور د عام خلقو ذراع مراد دې.[5]

سلام د امت محمدیه خصوصیت: ﴿ذرية﴾ نه د سیدنا آدم علیه السلام عام ذریة نه دې مراد. بلکه صرف د امت محمدیه صلی الله علیه وسلم مسلمان ذریة مراد دې.[6]

وجه دا ده چه د نورو څو روایاتو نه معلومیږی چه د سلام مشروعیت د امت محمدیه صلی الله علیه وسلم خصوصیت دې

پس امام بخاری رحمه الله په الادب المفرد کښې او ابن ماجه په سنن کښې د سیده عائشه رضي الله عنها نه مرفوع روایت نقل کړې دې چه په هغې کښې دی ﴿مَا حَسَدَتْكُمُ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ مَا حَسَدُوكُمْ عَلَى

---

[1]) ارشاد الساری ۲۲۹/۱۳، شرح صحیح البخاری لابن بطال ۸/۹، مرقاة المفاتیح، کتاب الدیات، باب ما لا یضمن من الجنایات: ۹۷/۷

[2]) ارشاد الساری ۲۲۹/۱۳، فتح الباری ٤/۱۱، عمدة القاری ۲۲۹/۲۲

[3]) عمدة القاری ۲۸۷/۱۵، فتح الباری ٤٤۲/٦، تحفة الباری ٥٦/٤، الابواب والتراجم للکاندهلوی ۲۱۲/۱، مرقاة شرح مشکاة ۷۳۰/۹.

[4]) ایضا

[5]) حواله سابقه، د زیات تفصیل دپاره اوګورئ: مظاهر حق جدید (رقم الحدیث: ۵۷۳۶)

[6]) ارشاد الساری ۲۲۹/۱۳، فتح الباری ٥/۱۱

السَّلَامِ وَالتَّأْمِينِ ﴾([1]) یعنی یهودیان چه ښځګه په سلام او آمین وئیلو باندې تاسو سره حسد کوی. په بل څه څیز باندې داسې حسد نه کوی

هم دغه شان د سیدنا ابوذر غفاری رضی الله عنه یو اوږد مرفوع روایت امام مسلم رحمه الله نقل کړې دې.

په دې کښې دی ﴿ اول من جاء بتحية السلام ﴾([2])

یعنی د ټولو نه اول ماته د سلام ډالئ راکړې شوه.

امام بیهقی رحمه الله په شعب الایمان کښې د سیدنا ابوامامه رضی الله عنه نه مرفوعا روایت نقل کړې دې.

﴿إِنَّ اللهَ جَعَلَ السَّلَامَ تَحِيَّةً لِأُمَّتِنَا، وَأَمَانًا لِأَهْلِ ذِمَّتِنَا ﴾([3]) یعنی سلام زمونږ د امت دپاره ډالئ او د اهل ذمه دپاره امان دې

په سنن ابی داود کښې د سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه نه په یو روایت کښې دی ﴿ كُنَّا نَقُولُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْعَمَ اللهُ بِكَ عَيْنًا وَأَنْعِمْ صَبَاحًا فَلَمَّا كَانَ الْإِسْلَامُ نُهِينَا عَنْ ذَلِكَ ﴾([4]) یعنی مونږ به د جاهلیت په زمانه کښې ﴿ انعم بك عينا ﴾ ستا په ذریعه دې سترګې يخې وی او ﴿ انعم صباحا ﴾ ستا سحر دې په خیر وی (ښه چارې) الفاظ وئیل. د اسلام د راتلو نه پس مونږ د دې الفاظو نه منع کړې شو

د مقاتل بن حیان رحمه الله په روایت کښې دی ﴿ كانوا في الجاهلية يقولون: حييت مساء، حييت صباحا، فغير الله ذلك السلام ﴾([5]) یعنی د جاهلیت په زمانه کښې به خلقو ﴿ حييت مساء او حييت صباحا ﴾ الفاظ د سترې مشی په طور وئیل چه د هغې معنی ده سحر او ماښام ژوندې اوسې. الله پاک هغه په سلام باندې بدل کړو.

قوله: فقال: السلام عليكم: سیدنا آدم علیه السلام ته ﴿ سلم ﴾ وئیلو شوې وو. د ﴿ السلام عليكم ﴾ الفاظ یا خو هغوی د امر د صیغې نه پخپله فهم کړل او یا الله پاک د الهام په ذریعه هغوی ته دا الفاظ اوښودل ([6])

---

[1]) اخرجه الامام البخاری فی الادب المفرد (مع فضل الله الصمد)، باب فضل السلام، رقم الحديث: ۹۸۸، ۴۴۹/۲. واخرجه ابن ماجة فی کتاب اقامة الصلاة والسنة فيها، باب الجهر بآمين، رقم الحديث: ۷۸۶، ۲۸۷/۱.

[2]) اخرجه مسلم، بتغيير فی کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل ابی ذر رضی الله تعالى عنه، رقم الحديث ۲۴۷۳، ۱۹۲۱/۴

[3]) اخرجه البيهقی فی شعب الایمان، باب فی مقاربة وموادة اهل الدين، رقم الحديث ۸۷۹۸، ۴۳۶/۶.

[4]) اخرجه ابوداود فی الادب، باب فی الرجل يقول: انعم الله بک عينا، رقم الحديث: ۵۲۲۷

[5]) فتح الباری ۵/۱۱

[6]) فتح الباری ۵/۱۱.

﴿السلام عليكم﴾ په الف لام سره غوره او افضل دي. كه څوک بغير د الف لام نه ﴿سلام عليكم﴾ اوائى نو هم صحيح دي.[1] په قرآن كريم كښې دى ﴿فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ﴾[2] په يو بل آيت كريمه كښې دى ﴿سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ﴾[3] په دواړو آيتونو كښې سلام بغير د الف لام نه دي.

د عليكم السلام وئيلو مطلب كه يو سړي ﴿عليكم السلام﴾ اوائى نو د راجح قول مطابق دا هم د سلام صيغه ده او په دې سره به سلام ادا شى. خو قاضى عياض او امام غزالى رحمه الله دې ته مكروه وئيلې دي[4]، خو امام نووى رحمه الله فرمائى چه ﴿والمختار لا يكره، ويجب الجواب، لانه سلام﴾[5] يعنى مختار قول دا دې چه دا مكروه نه ده او د دې جواب وركول واجب دى ځكه چه دا سلام دي.

په سنن ابى داؤد او سنن ترمذى كښې د ابو جرى جابر بن سليم الهجيمى رضي الله عنه نه روايت دې چه ﴿أَتَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم- فَقُلْتُ عَلَيْكَ السَّلَامُ يَا رَسُولَ اللهِ. قَالَ «لَا تَقُلْ عَلَيْكَ السَّلَامُ فَإِنَّ عَلَيْكَ السَّلَامُ تَحِيَّةُ الْمَوْتَى»﴾[6] زه د رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضر شوم او اومې وئيل ﴿عليك السلام يا رسول الله﴾ نو رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: ﴿عليك السلام﴾ مه وايه. ځكه چه دا د مړو تحية ده. د دې روايت نه د ﴿عليك السلام﴾ كراهت معلوميږي.

قوله: ﴿فَقَالُوا السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللهِ فَزَادُوهُ وَرَحْمَةُ اللهِ﴾: يعنى ملائكو په جواب كښې د ﴿ورحمة الله﴾ اضافه اوكړه. دا اضافه كول بالاتفاق مستحب ده. كه سلام كونكى ﴿ورحمة الله﴾ اووې نو په جواب ﴿وبركاته﴾ اضافه مستحب ده.

د ومغفرته ورضوانه د اضافې حكم د ﴿وبركاته﴾ نه په سلام او د هغې په جواب كښې د ﴿ومغفرته، ورضوانه﴾ اضافه مشروع ده يا نه؟ په دې سلسله كښې روايات مختلف دى.

امام مالک رحمه الله په موطاء كښې د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما روايت نقل كړې دې. په هغې كښې

---

[1]) فتح البارى ۵/۱۱، ارشاد السارى ۲۳۰/۱۳

[2]) سورة الانعام الاية : ٥٤

[3]) سورة الصافات، الاية ۷۹

[4]) ارشاد السارى ۲۳۰/۱۳، فتح البارى ۵/۱۱

[5]) فتح البارى ۵/۱۱، شرح مسلم للنووى كتاب السلام ۲۱۲/۲

[6]) اخرجه ابوداؤد فى ابواب السلام، باب كراهية ان يقول : عليک السلام ۳۵۱/۲، والترمذى فى ابواب الاستيذان والادب، باب ما جاء فى كراهية ان يقول : عليک السلام مبتداء ۱۰۱/۲.

دی ﴿ انتهی السلام الی البرکة ﴾ یعنی په ﴿ وبرکاته ﴾ باندې سلام پوره کیږی. (۱)
خو د سیدنا انس. سیدنا ابن عمر او سیدنا زید بن ارقم رضی الله عنهم نه داسې روایات منقول دی چه په هغې کښې د ﴿ وبرکاته ﴾ نه پس اضافه منقول ده. (۲)
دا روایات اګر چه ضعیف دی. خو د ټولو د یوځائې کولو نه د ﴿ وبرکاته ﴾ د اضافې مشروعیت ثابتیږی. پس حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی!
﴿ وهذه الاحادیث الضعیفة، اذا انضمت قوی ما اجتمعت علیه من مشروعیة الزیادة علی "وبرکاته" ﴾ (۳)
دلته په روایت کښې دی چه سیدنا آدم علیه السلام ﴿ السلام علیکم ﴾ اووې او ملائکو په جواب کښې ﴿ السلام علیك ﴾ اووې. د دې نه معلومه شوه چه د سلام په جواب هم هغه صیغه استعمالولې شي کومه چه د سلام دپاره خاص ده. د کشمیهنی په روایت کښې ﴿ وعلیك السلام ﴾ دې. (۴)
په جواب کښې که چا صرف ﴿ وعلیکم ﴾ اووې نو هم کافی ده خو که ﴿ علیکم ﴾ ئې بغیر د واؤ نه اووې نو د جواب دپاره به کافی نه وی. (۵)
د سلام او د هغې د جواب متعلق نور احکام: سلام کول مسنون او جواب ورکول واجب علی الکفایة دی. که په جماعت کښې یو کس جواب ورکړو نو د ټولو د طرف نه به کافی شی (۶)
سلام کولو او د هغې په جواب ورکولو کښې ضروری ده چه په دومره اوچت آواز سره وی چه نزدې کس ئې واوری. که د دې نه ئې رو اووې نو هغه شرعا کافی نه دې. (۷)
د سلام جواب فوراً ورکول واجب دی. که په دې کښې تاخیر اوکړې شو نو ګناهګار به وی (۸)

---

(۱) اخرجه الامام مالک فی الموطاء، کتاب السلام، باب العمل فی السلام، رقم الحدیث: ۲. ۲/۹۵۹. واخرجه البیهقی فی شعب الایمان، باب رد السلام، رقم الحدیث: ۹۰۹۶. ۶/۵۱۰
(۲) فتح الباری ۷/۱۱. عَنْ یَحْیَی بْن سَعِید . أَنَّ رَجُلاً سَلَّمَ عَلَی عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عُمَرَ . فَقَالَ : السَّلَامُ عَلَیْکَ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَکَاتُهُ . وَالْغَادِیَاتُ وَالرَّائِحَاتُ . فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عُمَرَ : وَعَلَیْکَ أَلْفًا . ثُمَّ کَأَنَّهُ کَرِهَ ذٰلِکَ. اخرجه الامام مالک فی الموطاء. کتاب السلام ۹۶۶/۲.
" عَنْ زَیْدِ بْنِ أَرْقَمَ، قَالَ: کَانَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَلَّمَ عَلَیْنَا. فَرَدَدْنَا عَلَیْهِ السَّلَامَ قُلْنَا: " وَعَلَیْکَ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَکَاتُهُ وَمَغْفِرَتُهُ" اخرجه البیهقی فی شعب الایمان، فصل فی کیفیة السلام وکیفیة الرد، رقم الحدیث: ۸۸۸۱. (۴۵۶/۶)
(۳) فتح الباری ۷/۱۱
(۴) فتح الباری ۶/۱۱. ارشاد الساری ۲۳۰/۱۳، عمدة القاری ۲۳۰/۲
(۵) شرح صحیح مسلم للنووی کتاب السلام ۲۰۲/۲
(۶) شرح صحیح مسلم للنووی کتاب السلام ۲۱۲/۲. فتاوی هندیة کتاب الکراهیة، الباب التاسع: ۳۲۵/۵. رد المختار، فصل فی البیع ۲۹۳/۵
(۷) شرح مسلم للنووی، کتاب السلام ۲۱۳/۲. رد المختار ۲۹۳/۵. فتاوی هندیة کتاب الکراهیة ۳۳۲۶/۵.
(۸) رد المختار فصل فی البیع ۲۹۳/۵

د غائب جواب كه څوک راورسوی نو د هغه په جواب کښې ﴿ وعليك وعليه السلام ﴾ الفاظ وئيل يكار دی.[1]

قوله: فلم يزل الخلق ينقص حتى الآن: دلته ﴿ حتى ﴾ په معنى د ﴿ الى ﴾ دې او مطلب دا دې چه د شپيتو ذراع نه د انسان قامت په مزه مزه ښکته كيدلو. او تقريبا شپږو فټو ته راكوز شو. د نقص او كمى دا سلسله په هره صدئ كښې جارى وه. تردې چه د رسول الله ﷺ په زمانه باندې راتلو سره اودريده.[2]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه ماته په دې مقام كښې دا اشكال دې چه د هغې صحيح جواب مانه اوسه پورې اونشو. هغه دا چه دا نقص دا سلسله په هره صدئ كښې وه. د سيدنا آدم عليه السلام نه واخله تر قوم ثمود پورې، په هغې كښې هيڅ خاص كمې نشته. ځكه چه د قوم ثمود چه كوم آثار ملاؤ شوې ده چه دا كمې انتهائى كمه شوې ده. هغه خلق د انتهائى اوچت قد او قامت مالكان وو او د قوم ثمود نه پس چه تر نن پورې په انسانى قامت كښې كوم كمې راغلې دې. هغه ډير زيات دې. ځكه چه د قوم ثمود او د آدم عليه السلام په زمانه كښې ډيره فاصله ده. او د قوم ثمود نه د رسول الله ﷺ د زمانې پورې فاصله نسبتا كمه ده پس حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى:

﴿ ويشكل على هذا ما يوجد الآن من آثار الأمم السالفة كديار ثمود فإن مساكنهم تدل على أن قاماتهم لم تكن مفرطة الطول على حسب ما يقتضيه الترتيب السابق ولا شك أن عهدهم قديم وأن الزمان الذى بينهم وبين آدم دون الزمان الذى بينهم وبين أول هذه الأمة ولم يظهرلى إلى الآن ما يزيل هذا الاشكال ﴾

د دې جواب دا كيدې شى چه په حديث كښې د ﴿ نقص ﴾ ذكر مطلق دې. د زمانې د څه مخصوص مقدار او په څه خاص تناسب سره د نقص ذكر نه دې. لهذا كه د قوم ثمود پورې نقص زيات نه شو نو دا هيڅ د اشكال خبره نه ده كه روستو زيادت شوې وى نو هيڅ د اشكال خبره نه ده.

(۲) باب

قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ * فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ * لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴾. (۲) وَقَالَ سَعِيدُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ لِلْحَسَنِ إِنَّ نِسَاءَ الْعَجَمِ يَكْشِفْنَ صُدُورَهُنَّ

---

[1] رد المختار فصل فى البيع ۲۹٤/۵

[2] فتح البارى ۴۴۳/۶، عمدة القارى ۲۸۷/۱۵، تحفة البارى ۵۶/۴، مرقاة ۷۳۰/۹

وَرُءُوسِهِنَّ قَالَ اصْرِفْ بَصَرَكَ عَنْهُنَّ . قَوْلُ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ (قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ) . وَقَالَ قَتَادَةُ عَمَّا لاَ يَحِلُّ لَهُمْ (وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ) (خَائِنَةَ الأَعْيُنِ) مِنَ النَّظَرِ إِلَى مَا نُهِيَ عَنْهُ . وَقَالَ الزُّهْرِي فِي النَّظَرِ إِلَى الَّتِي لَمْ تَحِضْ مِنَ النِّسَاءِ لاَ يَصْلُحُ النَّظَرُ إِلَى شَيْءٍ مِنْهُنَّ مِمَّنْ يُشْتَهَى النَّظَرُ إِلَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ صَغِيرَةً . وَكَرِهَ عَطَاءٌ النَّظَرَ إِلَى الْجَوَارِي يُبَعْنَ بِمَكَّةَ، إِلاَّ أَنْ يُرِيدَ أَنْ يَشْتَرِي.

امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې د ټولو نه اول د سورة النور درې آيتونه ذکر کړې دی چه د هغې ترجمه دا ده :

اې ايمان والو! تاسو د خپلو کورونو نه علاوه نورو کورونو ته مه داخليږئ. چه ترڅو پورې مو اجازت نه وی حاصل کړې او د هغې اوسيدونکو ته مو سلام نه وی کړې. هم دا ستاسو دپاره غوره ده چه تاسو نصيحت حاصل کړئ بيا که تاسو په هغه کورونو کښې څوک بيا نه مومئ نو هغې ته مۀ ځئ چه ترڅو پورې تاسوته اجازت درنکړې شی او که تاسو ته جواب ملاؤ شی چه واپس شئ نو واپس شئ. هم دا خبره ستاسو دپاره غوره ده او الله پاک ته ستاسو د ټولو اعمالو خبر دې.

مولانا شبير احمد عثمانی رحمه الله د دې آيتونو په تفسير کښې ليکی :

يعنی خاص د خپل اوسيدو چه ئې کوم کور دې د هغې نه سوا دې بل کور ته بغير د خبر کولو نه داخل نه شی. معلومه نه ده چه هغوی به په څه حال کښې وی او هغه وخت د چا دننه راتلل خوښوی او که نه، لهذا دننه تلو نه مخکښې آواز ورکولو سره دې اجازت حاصل کړی او د ټولو نه غوره آواز د سلام دې. په حديث کښې دی چه درې کرته دې سلام اوکړی او د داخليدو اجازت دې واخلی. که درې کرته سلام کولو نه پس هم اجازت ملاؤ نه شی نو واپس دې لاړ شی. په حقيقت کښې دا داسې حکيمانه تعليم دې چه که د دې پابندی اوکړې شی نو د کور والا او ملاقات کونکی دواړو دپاره غوره ده. خو افسوس چه نن مسلمانان دا مفيد تعليمات پريږدی کوم چه نور قومونه هم د هغوی نه زده کولو سره ترقی کوی. (۱)

د استيذان طريقه او حکم : د سورة النور د دې آيات مبارکه نه د استيذان طريقه او حکم نسبتا په تفصيل سره بيان کړې شوې دې، چه د هغې حاصل دا دې چه انسان کله د بل سړی په کور کښې داخليدل غواړی نو هغه دې اجازت طلب کړی او د اجازت ملاويدو نه پس بيا داخل شی.

د اجازت طلب کولو په کيفيت کښې لږ شان اختلاف دې.

① د بعض علماء کرامو په نزد د استيذان صحيح صورت دا دې چه اول دې اجازت طلب کړې شی او د اجازت ملاويدو نه پس دې سلام اوکړې شی يعنی په استيذان کښې سلام مقدم دې. (۲)

---

(۱) تفسير عثمانی : ۴۷۱، سورة النور آيت نمبر ۲۷

(۲) تکملة فتح الملهم ۲۲۹/۴، شرح صحيح مسلم ۲۱۰/۲، لامع الدراری ۴۸/۱۰

دا حضرات یو خو د قرآن کریم د ذکر شوې آیت کریمه نه استدلال کوی چه په هغې کښې ﴿ یَاأَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُیُوتًا غَیْرَ بُیُوتِکُمْ حَتّٰی تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰی أَهْلِهَا ﴾ په دې آیت کریمه کښې د ﴿ تستانسوا ﴾ ترجمه مفسرین حضرات په ﴿ تستاذنوا ﴾ سره کړې ده. [1] مطلب دا دې چه د چا په کور کښې د داخلیدو نه مخکښې دوه کارونه کول پکار دی یو استیناس یعنی استیذان او دویم سلام. په آیت کریمه کښې استیذان په سلام باندې مقدم کړې شوې دې.

دویم دا چه دا حضرات د سیدنا ابو ایوب انصاری رضی الله عنه د روایت نه استدلال کوی کوم چه ابن ماجة په خپل سنن کښې نقل کړې دې. په هغې کښې دی ﴿ قُلْنَا: یَا رَسُولَ اللهِ، هٰذَا السَّلَامُ، فَمَا الِاسْتِئْذَانُ؟ قَالَ: یَتَکَلَّمُ الرَّجُلُ تَسْبِیحَةً، وَتَکْبِیرَةً، وَتَحْمِیدَةً، وَیَتَنَحْنَحُ، وَیُؤْذِنُ أَهْلَ الْبَیْتِ ﴾ [2] یعنی یا رسول الله! دا خو سلام شو، د استیذان څه طریقه ده؟ نو رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: داسې انسان لره تسبیح او تکبیر او مرئ تازه کولو سره د خپل راتلو خبر ورکول پکار دی. په دې کښې دی چه د سلام نه مخکښې تسبیح وغیره لوستل، او مرئ تازه کول استیذان دې.

۲: خو د جمهور علماء کرامو په نزد د استیذان مسنون طریقه دا ده چه سلام دې په استیذان باندې مقدم کړې شی، یعنی اول دې سلام اوکړی او بیا دې کور ته د داخلیدو اجازت طلب کړې شی. [3] مثلا اول دې دا اووئیلې شی ﴿ السلام علیکم ﴾ د دې نه پس دې اووئیلې شی چه: زه دننه راتلې شم؟

دا حضرات یو خو په سنن ابی داؤد کښې د ربعی د روایت نه استدلال کوی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم په کور کښې وو، د بنو عامر یو سړی کور ته د دننه داخلیدو اجازت طلب کړو او وې وئیل ﴿ أَأَلِجُ ﴾ (آیا زه دننه داخلیدې شم) رسول الله صلی الله علیه وسلم خپل خادم ته اوفرمائیل ﴿ اخْرُجْ إِلٰی هٰذَا فَعَلِّمْهُ الِاسْتِئْذَانَ فَقُلْ لَهُ قُلِ السَّلَامُ عَلَیْکُمْ أَأَدْخُلُ ﴾ یعنی دې سړی ته ور اوځه او ورته د استیذان طریقه اوښایه او اووایه چه په داسې وئیلو سره دې اجازت طلب کړی: السلام علیکم آیا زه داخلیدې شم؟ هغه صاحب دا هدایت اوریدلو، پس هغوی اووې ﴿ السلام علیکم أأدخل ﴾ رسول الله صلی الله علیه وسلم هغوی ته اجازت ورکړو. [4]

امام بیهقی رحمه الله هم په شعب الایمان کښې د سیدنا جابر رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې، په هغې کښې دی: ﴿ لَا تَأْذَنُوا لِمَنْ لَمْ یَبْدَأْ بِالسَّلَامِ ﴾ [5]

---

[1]) سورة النور آیت ۲۷، تفسیر القرطبی ۲۱۳/۱۲، ورح المعانی ۱۳۳/۱۰، ابن کثیر ۲۷۸/۳

[2]) اخرجه ابن ماجة فی سننه فی کتاب الادب باب الاستیذان ۲۶۳ (اسناده ضعیف)

[3]) اوګورئ: تکملة صحیح مسلم ۲۲۹/٤، شرح مسلم للنووی ۲۱۰/۲، لامع الدراری ٤۸/۱۰

[4]) الحدیث اخرجه ابوداؤد فی کتاب الادب، باب الاستیذان ٤۳۷/۲، (اسناده صحیح)

[5]) الحدیث اخرجه البیهقی فی شعب الأیمان باب فی مقاربة وموادة اهل الدین، رقم الحدیث ۸۸۱۶، ٤٤۱/۶ (اسناده ضعیف)

يعنى څوک چه په سلام سره ابتداء نه کوی هغه ته اجازت مه ورکوئ.

امام بخاری رحمه الله هم په الادب المفرد کښې د سيدنا ابوهريره رضى الله عنه نه دغه شان روايت نقل کړې دې.[1]

د دې رواياتو نه معلوميږی چه سلام په استيذان باندې مقدم دې، هر چه تعلق دې د قرآن کريم د آيت نو د هغې دا جواب کيدې شی چه هلته واؤ د جمع دپاره دې د ترتيب دپاره نه دې لکه چه په اصول فقه کښې قاعده مشهوره ده.[2]

او د سيدنا ابوايوب انصاری رضى الله عنه روايت ته حافظ ابن حجر رحمه الله ضعيف وئيلې دې[3] په دې وجه هغه د ذکر کړې شوې هغه رواياتو په مقابله کښې حجت نه دې.

بهر حال د جمهور علماء کرامو په نزد د اجازت طلب کولو مسنون طريقه هم دا ده چه اول سلام اوکړې شی، د دې نه پس دې خپل نوم اخستلو سره اجازت طلب کړې شی، خو داسې ځايونه، کورونه او ځايونه چه هلته هر سړی ته عام د ورتول اجازت وی. مثلا مسافر خانې. اسپتال وغيره نو هلته به د استيذان ذکر شوې حکم نه وی. په آيت کريمه کښې د ﴿ بيوتا غير مسكونة ﴾ نه هم داسې مقامات مراد دی.[4]

قوله: وَقَالَ سَعِيدُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ لِلْحَسَنِ إِنَّ نِسَاءَ الْعَجَمِ يَكْشِفْنَ صُدُورَهُنَّ وَرُؤُوسَهُنَّ قَالَ اصْرِفْ بَصَرَكَ عَنْهُنَّ: سعيد بن ابی الحسن رحمه الله، د امام حسن بصری رحمه الله رور دې، هغوی د خپل رور حسن بصری رحمه الله نه تپوس اوکړو چه عجمی زنانه خپله سينه او سر ښکاره ساتی؟ امام حسن بصری رحمه الله اوفرمائيل: تاسو خپل نظر د هغوی نه بچ ساتئ او په دليل کښې هغوی د قرآن کريم دا آيت کريمه: ﴿ قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ﴾ پيش کړو، په دې آيت کريمه کښې مومنانو ته د سترګو د ښکته کولو حکم کړې شوې دې.

قول الله عزوجل: په ترکيب کښې مرفوع هم کيدې شی، په دې صورت کښې به دا د مبتداء محذوف دپاره خبر وی او د ﴿ اقرأ ﴾ فعل محذوف کيدو د وجې نه منصوب هم کيدې شی.[5]

کشميهنی نه علاوه په نورو نسخو کښې ﴿ وقول الله ﴾ په واؤ سره دې، په دې صورت کښې به دا آيت کريمه د مستقل ترجمة الباب په حيثيت سره وی، د امام حسن بصری رحمه الله د قول

---

[1]) الحديث اخرجه الامام البخاری فی الادب المفرد مع شرحه فضل الله الصمد ٥٠٥/٢ (صحيح الاسناد)

[2]) کشف الاسرار ١٠٩/٢

[3]) فتح الباری ٩/١١ قال الحافظ : واخرج ابن ابی حاتم بسند ضعيف من حديث ابی ايوب.

[4]) عمدة القاری ٢٣١/٢٢، ارشاد الساری ٢٣٢/١٣، د تفصيل دپاره اوګورئ : تفسير القرطبی ٢٢١/١٢ وروح المعانی ١٣٧/١٠.

[5]) عمدة القاری ٢٣١/٢٢

حصه به نه وى (١)

قوله: وَقَالَ قَتَادَةُ عَمَّا لَا يَحِلُّ لَهُمْ: د ﴿ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ﴾ تفسير امام قتادة رحمه الله كړي دي چه هغه مومنين د خپلو شرمګاهونو حفاظت كوى د هغه ځيزونو نه كوم چه د هغوى دپاره جائز نه دى. ابن ابى حاتم د قتادة رحمه الله دا تعليق موصولا نقل كړي دي. (٢)

په سورة غافر كښې دى ﴿ يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ ﴾ خائنة الاعين د ﴿ نظرة ﴾ صفت دي (٣) او د دې نه ممنوعه ځيزونو طرف ته كتل مراد دى، يعنى چه د كومو ځيزونو طرف ته كتل شرعا جائز نه دى. د هغې طرف ته سترګې اوچتول ﴿ خائنة الاعين ﴾ (د سترګو خيانت) دي.

قوله: ﴿ وَقَالَ الزُّهْرِيُّ فِي النَّظَرِ إِلَى الَّتِي لَمْ تَحِضْ مِنَ النِّسَاءِ لَا يَصْلُحُ النَّظَرُ إِلَى شَيْءٍ مِنْهُنَّ مِمَّنْ يُشْتَهَى النَّظَرُ إِلَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ صَغِيرَةً ﴾: امام محمد بن شهاب الزهرى رحمه الله فرمائى چه كومو زنانو باندې د كم عمرئ يا بودا نوب د وجې نه حيض نه راځي. هغوى ته د شهوت په نظر كتل صحيح نه دى.

دا تعليق چا موصولا نقل كړي دي دا معلومه نه شوه (٤)

قوله: ﴿ وَكَرِهَ عَطَاءٌ النَّظَرَ إِلَى الْجَوَارِي يُبَعْنَ بِمَكَّةَ إِلَّا أَنْ يُرِيدَ أَنْ يَشْتَرِيَ ﴾: امام عطاء بن ابى رباح رحمه الله به په مكه مكرمه كښې خرڅيدونكو وينځو طرف ته كتل مكروه ګڼړل. خو چه چا به اخستل غوښتل هغه به ئې د دې حكم نه مستثنى ګڼړلو.

ابن ابى شيبة رحمه الله د عطاء دا تعليق موصولا نقل كړي دي. (٥)

د ايات استيذان نه پس د تعليقات ذكر كولو مقصد: د امام حسن بصرى، امام زهرى او امام عطاء رحمهم الله دا تعليقات د آيات استيذان نه پس ذكر كولو كښې دې خبرې طرف ته اشاره كول مقصود دى چه د استيذان د مشروعيت غرض او غاية دا دې چه بغير د اجازت نه د داخليدو په صورت كښې چه كور والا د كومو ځيزونو طرف د چا كتل نه خوښوى، هغه د كتلو نه بچ كړې شى. او په دې ټولو كښې خطرناك امر پردو زنانو ته كتل دى.

پس شارحين د بخارى ليكى:

﴿ وجه ذكر هذا عقيب ذكر الآيات الثلاث المذكورة الإشارة إلى أن أصل مشروعية الاستئذان الاحتراز من وقوع النظر إلى ما لا يريد صاحب المنزل النظر إليه لو دخل بلا إذن، واعظم ذلك النظر الى النساء الاجنبيات ﴾ (٦)

---

(١) عمدة القارى ٢٢/٢٣١، فتح البارى ١١/١٠.

(٢) عمدة القارى ٢٢/٢٣١، فتح البارى ١١/١٠

(٣) روح المعانى، سورة غافر ١٣/٥٩، عمدة القارى ٢٢/٢٣١

(٤) تعليق التعليق كښې هم د ﴿ اما قول الزهرى ﴾ نه پس علامة الحذف دى. ٥/١٢٠

(٥) عمدة القارى ٢٢/٢٣٢

(٦) ارشاد السارى ١٣/٢٣٢، فتح البارى ١١/١٠، عمدة القارى ٢٢/٢٣١

٥٨٧٤ : حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ - رضی الله عنهما - قَالَ

أَرْدَفَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - الْفَضْلَ بْنَ عَبَّاسٍ يَوْمَ النَّحْرِ خَلْفَهُ عَلَى عَجُزِ رَاحِلَتِهِ، وَكَانَ الْفَضْلُ رَجُلاً وَضِيئًا، فَوَقَفَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - لِلنَّاسِ يُفْتِيهِمْ، وَأَقْبَلَتِ امْرَأَةٌ مِنْ خَثْعَمَ وَضِيئَةٌ تَسْتَفْتِي رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَطَفِقَ الْفَضْلُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا، وَأَعْجَبَهُ حُسْنُهَا، فَالْتَفَتَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يَنْظُرُ إِلَيْهَا، فَأَخْلَفَ بِيَدِهِ فَأَخَذَ بِذَقَنِ الْفَضْلِ، فَعَدَلَ وَجْهَهُ عَنِ النَّظَرِ إِلَيْهَا، فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ فَرِيضَةَ اللَّهِ فِي الْحَجِّ عَلَى عِبَادِهِ أَدْرَكَتْ أَبِي شَيْخًا كَبِيرًا، لاَ يَسْتَطِيعُ أَنْ يَسْتَوِيَ عَلَى الرَّاحِلَةِ، فَهَلْ يَقْضِي عَنْهُ أَنْ أَحُجَّ عَنْهُ قَالَ: نَعَمْ. «[ر: ١٤٤٢]

دا روایت په کتاب الحج کښې تیر شوې دې، په دې کښې د سیدنا فضل بن عباس رضی الله عنهما قصه ذکر کړې شوې ده، د حجة الوداع په موقع باندې هغه رسول الله ﷺ سره په سورلۍ باندې شاته ناست وو، یو زنانه د رسول الله ﷺ نه د یوې مسئلې د تپوس کولو دپاره راغله چه ډیره ښکلې وه، سیدنا فضل رضی الله عنه هغې ته کتل، رسول الله ﷺ چه کله اولیدل چه سیدنا فضل رضی الله عنه هغې ته مسلسل ګوری نو رسول الله ﷺ خپل لاس شاته بوتلو سره د فضل رضی الله عنه زنانه اونیوله او د هغه زنانه ئې د هغوی مخ واړولو.

قوله: ﴿عَجُزِ رَاحِلَتِهِ﴾: عجز (د عین فتحې او د جیم د ضمې سره) د سورلۍ شاته حصه

د حدیث الباب نه مستفاد څو احکام: د دې حدیث نه څو خبرې معلومې شوې!

① یو دا چه په حالت د احرام کښې د زنانو دپاره د مخ داسې پرده نشته چه کپړه ئې د مخ سره اولګی. [1] خو که کپړه د مخ نه لرې کولو سره داسې زوړنده کړې شی چه مخ د خلقو نه پټ هم وی او کپړه هم د مخ سره نه لګی نو دا جائز دې بلکه هم په دې کښې احتیاط دې [2]

پردئ زنانه ته د کتلو حکم: ۲: دویمه خبره ترې دا معلومه شوه چه پردئ زنانه ته په غور سره کتل جائز نه دی، سیدنا فضل بن عباس رضی الله عنهما رسول الله ﷺ د داسې کتلو نه منع کړو.

د حنابله او شوافع حضراتو په نزد پردئ زنانه ته کتل مطلقا ناجائز او حرام دی که د فتنې ویره وی او که نه وی. [3]

---

[1]) فتح الباری ٤٠٦/٣ (کتاب الحج، باب ما یلبس المحرم من الثیاب والاردیة والازر) عمدة القاری ١٦٦/٩ (کتاب الحج باب ما یلبس المحرم من الثیابت والاردیة والازر) رد المختار، کتاب الحج، فصل فی الاحرام، مطلب فیما یحرم بالاحرام وما لا یحرم ١٧٦/٢، وبدائع الصنائع، کتاب الحج، فصل: واما بیان ما یحظره الاحرام ومالا یحظره ١٨٦/٢.

[2]) فتح الباری ٤٠٦/٣ (کتاب الحج، باب ما یلبس المحرم من الثیاب والاردیة والازر)

[3]) المغنی لابن قدامة ٤٠٦/٣، ما نصه: فاما نظر الرجل الی الاجنبیة من غیر سبب، فانه محرم الی جمیعها فی ظاهر کلام احمد، واما مذهب الشافعیة: فما نقله النووی فی المنهاج ما نصه: ...بقیه برصفحه آئنده...

د احنافو او مالكيانو حضراتو په نزد د پردئ ښځې مخ ته كتل جائز دى، په دې شرط چه د فتنې ويره نه وى. (١)
كه د فتنې ويره وى نو بيا بالاتفاق كتل ناجائز دى او چونكه په غالب احوالو كښې د فتنې ويره وى، په دې وجه متاخرين احناف هم مطلقا د عدم جواز فتوى وركړې دې (٢)
خو د ضرورت مواقع د دې نه مستثنى دى، مثلا ډاكټر ته د علاج په وخت يا قاضى ته د

...بقيه ازحاشيه گذشته] ويحرم نظر فحل بالغ الى عورة حرة كبيرة اجنبية، وكذا وجهها وكفيها عند خوف فتنة، وكذا عند الامن على الصحيح، (وانظر تكملة الفتح ٢٦٩/٤، والفتاوى هندية ٣٣٩/٥ ما نصه : وَاَمَّا النَّظَرُ إِلَى الْاَجْنَبِيَّات فَنَقُولُ : يَجُوزُ النَّظَرُ إِلَى مَوَاضِعِ الزِّينَة الظَّاهِرَة مِنْهُن وَذَلكَ الْوَجْهُ وَالْكَفُّ فِى ظَاهِرِ الرِّوَايَة ... واما اَلمالكية : فمذهبهم ما ذكره الخرشى فى حاشيته على مختصر الخليل ٣٤٧/١ : وعورة الحرة مع الرجل الاجنبى جميع بدنها حتى دلاليها؟ وقصتها، وما عدا الوجه والكفين ظاهرهما وباطنهما فيجوز النظر لهما بلا لذة ولا خشية فتنة من غير عذر، ولو شابة.

١) وفى الدر المختار ٢٦١/٥، فحل النظر مقيد بعدم الشهوة، والا فحرام، وهذا فى زمانهم، واما فى زماننا فمنع من الشابة، وانظر احكام القرآن للجصاص ٤٥٦/٣، سورة احزاب.

٢) لاندې د څو اردو فتاوى نه د دې مسئلې متعلق عبارتونه نقل كولې شى!

١: مفتى اعظم هند، مفتى كفايت الله رحمه الله فرمائى : د پردې او حجاب د حكم مدار د فتنې په ويره باندې دې او دا ظاهره ده چه په مخ باندې نظر پريوتل د فتنې په باره كښې زيات موثر دى. پهدې وجه فقهاء كرامو د مومنه حره (آزادې مسلمانې ښځې) دپاره د پردو سرو مخكښې مخ ښكاره كول ناجائز كړې دى. د ارشادات او دلالات نصوص نه د مخ د پټولو تائيد كيږى او هم دا احوط او اسلم ده. پس برقع اچولو سره وتل اوفق بالشرع والحكمة دى. (كفاية المفتى ٣٩٢/٥، كتاب الحجاب)

٢: او يو دې حجاب يعنى ټولو پردو زنانو نه پرده كوم چه صرف په زنانو باندې لازم ده، په سړو باندې نه. په دې كښې د سر نه واخله تر خپو پورې سره د مخ نه ټوله حصه پټول ضرورى دى. (فتاوى حقانيه ٤٨٥/٢)

٣: مولانا حكيم الامت رحمه الله فرمائى : د احاديث و آيات او روايات فقهيه نه صفا معلوميږى چه د زنانه دپاره حكم اصلى حجاب او استتار بجميع اعضائها واركانها ثابت دې، خو چه چرته سخت ضرورت وى يا د بوډئ كيدو د وجې نه مطلق احتمال د فتنې او اشتهاء باقى نه وى هلته د مخ او لاسونو كشف جائز دې. او هم دا مطلب دې د هغې د نه ستر كيدو. (امداد الفتاوى ١٨١/٤)

۴: صاحب د احسن الفتاوى ليكى : د پردې په ثبوت كښې اوس څه امور بالاختصار بيانولې شى.
١: زنانه دپاره بغير د ضرورت نه په برقع كښې وتل هم حرام دى. ٢: د څه اهم ضرورت دپاره په پرده كښې وتل ورله جائز دى. په دې شرط چه برقع وغيره ډولى نه وى. څه قسم خوشبوئى ئې نه وى لګولې. خبرې او چال ئې ښكلې نه وى د فتنې ويره ئې نه وى ٣: بغير د پردې نه بهر وتل او د غير محرم مخكښې مخ ښكاره كول بغير د سخت ضرورت نه حرام دى. (احسن الفتاوى ٢٢٩/٩)

۵: مولانا مفتى محمود الحسن ګنګوهى رحمه الله ليكى : معلومه شوه چه زنانو ته اصالة په كورونو كښې د اوسيدو حكم دې، كه د څه حاجت د وجې نه اوځى نو مخ او سر لره پټولو سره وتل پكار دى، د لارې كتلو دپاره ورته د يوې سترګې ښكاره كولو ګنجائش دې. (فتاوى محموديه ٤٠/١٢)

او په يو بل مقام باندې ليكى : د پردى سړى نه د مخ پټول بغير د فساد د ويرې نه هم سوا د مستثنى مواقع نه په هر حال كښې ضرورى دى. (فتاوى محموديه ١٩٩/٥)

گواهئ ورکولو په وخت که ضرورت وی نو د کشف وجه گنجائش دی ﴿ لان الضرورة تبيح المحظورة ﴾ [۱] یعنی د ضرورت د وجې نه ممنوع څيزونه جائز کیږی

امام بخاری رحمه الله د آیات استیذان نه پس، د غض بصر آیاتونه او روایات ذکر کړي دی، په دې کښې دې طرف ته اشاره ده چه د استیذان یو مصلحت دا هم دې چه د نظر ممنوعه ارتکاب اونشی ځکه چه پردئ زنانه ته کتل جائز نه دی او په کور کښې زنانه اکثر بې پردې وی، په دې وجه که د اجازت طلب کولو نه بغیر څوک داخل شی نو د ستر گو حفاظت به اونه شی.

۵۸۷۵ : حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا أَبُو عَامِرٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضى الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِيَّاكُمْ وَالْجُلُوسَ بِالطُّرُقَاتِ» . فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لَنَا مِنْ مَجَالِسِنَا بُدٌّ نَتَحَدَّثُ فِيهَا . فَقَالَ « إِذَا أَبَيْتُمْ إِلاَّ الْمَجْلِسَ فَأَعْطُوا الطَّرِيقَ حَقَّهُ » . قَالُوا وَمَا حَقُّ الطَّرِيقِ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «غَضُّ الْبَصَرِ، وَكَفُّ الأَذَى، وَرَدُّ السَّلاَمِ، وَالأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْىُ عَنِ الْمُنْكَرِ» [ر: ۲۳۳۳]

ترجمه : د سيدنا ابوسعيد خدری رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : تاسو په لارو کښې د کيناستلو نه ځان ساتئ! خلقو عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ! زمونږ دپاره يو بل سره په لارو کښې د خبرو کولو نه خلاصې نشته. رسول الله ﷺ اوفرمائيل : چه هر کله ستاسو خبرې کول ضروری دی نو لارې ته د هغې حق ورکوئ. خلقو تپوس اوکړو: يا رسول الله ﷺ ! د لارې څه حق دې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : سترگې ښکته ساتل، د تکليف ورکونکو امورو نه بنديدل، د سلام جواب ورکول، د ښه خبرو حکم کول او د بدو خبرو نه منع کول

د حديث مناسبت د ترجمة الباب نه واضح دې.

(۳) بَابُ السَّلاَمُ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ تَعَالَى : وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا

حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي شَقِيقٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كُنَّا إِذَا صَلَّيْنَا مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قُلْنَا السَّلاَمُ عَلَى اللَّهِ قَبْلَ عِبَادِهِ، السَّلاَمُ عَلَى جِبْرِيلَ، السَّلاَمُ عَلَى مِيكَائِيلَ، السَّلاَمُ عَلَى فُلاَنٍ، فَلَمَّا انْصَرَفَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ فَقَالَ « إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّلاَمُ، فَإِذَا جَلَسَ أَحَدُكُمْ فِي الصَّلاَةِ فَلْيَقُلِ التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ، وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ السَّلاَمُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلاَمُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ . فَإِنَّهُ إِذَا قَالَ ذَلِكَ أَصَابَ كُلَّ عَبْدٍ صَالِحٍ فِي السَّمَاءِ

---

[۱]) الاشباه والنظائر، القاعدة الخامسة، ص ۹۴، وقواعد الفقه ص: ۸۹

وَالْأَرْضِ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. ثُمَّ يَتَخَيَّرُ بَعْدُ مِنَ الْكَلَامِ مَا شَاءَ». [ر: ٧٩٧]

لفظ ﴿ السلام ﴾ د الله پاک په اسماء حسنی کښې دې. د دې معنی سلامتی ده. دلته د دې نه مراد ﴿ ذوالسلامة ﴾ دې، يعنی الله پاک د ټولو نقصاناتو او عيوبو نه منزه دې [1] حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن دقيق العيد نه نقل کوی

﴿ السلام يطلق بإزاء معان منها السلامة ومنها التحية ومنها أنه اسم من أسماء الله قال وقد يأتي بمعنى التحية محضا وقد يأتي بمعنى السلامة محضا وقد يأتي مترددا بين المعنيين كقوله تعالى ولا تقولوا لمن ألقى إليكم السلام لست مؤمنا فإنه يحتمل التحية والسلامة ﴾ [2]

يعنی د سلام اطلاق په ډيرو معنی باندې کيږی: سلامتی، تحيه، او د الله پاک د نوم په طور استعماليږی. کله دا صرف د سالم کيدو په معنی باندې راځی او کله صرف د تحية په معنی باندې راځی. او کله په دې کښې د دواړو معنو احتمال وی. لکه چه د قرآن کريم په آيت کښې دی ﴿ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ ﴾ دلته سلام د تحية او سلامتئ دواړو معنی لری

قوله: ﴿ وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا ﴾: علامه عينی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله په دې آيت کريمه سره اشاره فرمائيلې ده چه د تحية چه کوم عام حکم کړې شوې دې. د دې نه لفظ د سلام مراد دې. د علماء کرامو په دې باندې اتفاق دې چه په آيت کريمه کښې د تحية نه مراد سلام دې. [3] خو ابن التين د بعض مالکيانو علماء کرامو نه نقل کړی دی چه د تحية نه هديه مراد ده. [4] علامه قرطبی رحمه الله احنافو ته هم د دې قول نسبت کړې دې [5] خو علامه عينی رحمه الله د دې ترديد کړې دې او فرمائيلې ئې دی چه: نسبة هذا الى الحنفية غير صحيحة [6] يعنی د احنافو طرف ته د دې نسبت کول صحيح نه دی. خو علامه جصاص رحمه الله په احکام القرآن کښې دا په هديه باندې محمول کړې دې. [7]

---

[1]) عمدة القاری: ٢٢/٢٣٣، فتح الباری ١١/١٥، ارشاد الساری ١٣/٢٣٥، لسان العرب، فصل السين المهملة: ١٢/٢٩٠، وتاج العروس، باب الميم، فصل السين ٨/٣٣٨

[2]) فتح الباری ١١/١٨، عمدة القاری ١١/٢٣٣

[3]) عمدة القاری ٢/٢٣٣

[4]) عمدة القاری ٢/٢٣٣، فتح الباری ١١/١٦

[5]) سورة النساء/٨٦، تفسير القرطبی ٥/٢٩٨، (سورة النساء) عمدة القاری ٢٢/٢٣٣، فتح الباری ١١/١٦.

[6]) عمدة القاری ٢٢/٢٣٣

[7]) احکام القرآن للجصاص ٢/٢٠٧، سورة النساء/٨٦، علامه جصاص د هدية تصريح خو نه ده کړې خو هم د دې آيت کريمه نه په رجوع فی الهبة باندې استدلال کوی او ظاهره ده چه دا استدلال به هله صحيح وی چه کله تحية نه هدية مراد کړې شی. پس هغوی ليکی: فإذا حملنا... [بقيه بر صفحه آئنده...

حاصل دا چه که یو سړي سلام کولو سره د ﴿ السلام علیکم ﴾ الفاظ اوائی چه د جواب ورکونکی دپاره مستحب دی چه د ﴿ وعلیکم السلام ورحمة الله ﴾ د اضافي سره جواب ورکړی فالزيادة مندوبة والمماثلة مفروضة.[1]

د علامه ګنګوهی توجیه: مولانا رشید احمد ګنګوهی رحمه الله په لامع الدراري کښې په ترجمة الباب کښې د آیت کریمه د ذکر کولو یوه بله وجه لیکلې ده. پس هغوی فرمائی:

﴿ ولعل الوجه فی ایراد الایة فی هذا الباب ان المامور به من التحیة ما فیه حسن، سواکان الحسن قلیلا او کثیرا، کما یدل علیه قوله تعالی ﴿ باحسن منها ﴾ فان صیغة التفضیل مشعرة بزیادة الحسن فی هذا الرد، فکان دلیلا علی اصل الحسن فی التحیة، ولیس فی قولهم: السلام علی الله حسن، لانقلاب المعنی، فلم یکن قائله اتیا بالماموربه لان المامور به انما یتادی اذا تضمن الحسن ولو اقل مما فی ردها ﴾.[2]

یعنی په دې باب کښې د آیت کریمه د راوړلو وجه دا کیدې شی چه مامور به هغه تحیه ده چه په هغې کښې حسن او ښکلا وی، که هغه حسن او ښکلا لږه وی او که ډیره. لکه چه د الله پاک د دې ارشاد ﴿ باحسن منها ﴾ نه هم دا فهمیږی، په دې کښې ﴿ احسن ﴾ د اسم تفضیل صیغه ده. کوم چه په جواب کښې د حسن په زیادت باندې دلالت کوی نو دا په دې آیت د تحیه کښې په اصل حسن او خوبئ باندې دلیل شو او په ﴿ السلام علی الله ﴾ وئیلو کښې هیڅ حسن نشته. ځکه چه معنی بدله شوې ده نو په دې باندې عمل کونکې به په مامور به باندې عمل کونکې نه وی. ځکه چه مامور به هغه وخت ادا کیږی چه کله هغه حسن او خوبیانو لره متضمن وی. اګر چه هغه د هغه حسن نه کم تر وی کوم چه د هغې په جواب کښې دې.

شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله په الابواب والتراجم کښې دې توجیه ته لطیف او قوی وئیلې ده.[3]

حدیث په باب کتاب الصلاة کښې تیر شوې دې.[4] په هغې کښې دی ﴿ ان الله هو السلام ﴾ په قرآن کریم کښې هم د الله پاک په اسماء حسنی کښې دا لفظ راغلې دې، سورة حشر کښې دی ﴿ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلٰمُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ ﴾

امام بخاری رحمه الله په الادب المفرد کښې د سیدنا انس رضی الله عنه په حسن سند سره یو روایت نقل کړې

...بقیه ازحاشیه گذشته] قوله تعالی وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا علی حقیقته أفاد أن من ملک غیره شیئا بغیر بدل فله الرجوعَ فیه ما لم يَثبتْ منه فهذا يدلّ على صحة قول أصحابنا فیمن وهب لغیری ذی رحم أن له الرجوع فیها ما لم یثبت منها.

[1] تفسیر ابن کثیر ۵۳۱/۱، عمدة القاری ۲۳۳/۲۲

[2] لامع الدراری ۴۹/۱۰، ۵۰

[3] الابواب والتراجم لصحیح البخاری، کتاب الاستیذان، باب السلام اسم من اسماء الله ص ۱۲۱.

[4] الصحیح للبخاری، کتاب الصلاة، باب التشهد فی الآخرة، رقم الحدیث ۸۳۱.

دې په هغې کښې دی ﴿ إِنَّ السَّلَامَ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللهِ تَعَالَى ، وَضَعَهُ اللهُ فِي الْأَرْضِ ، فَأَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ ﴾(١) يعنی سلام د الله پاک يو نوم دې کوم چه الله پاک په زمکه کښې کيخودلې دې، لهذا دا خپل مينځ کښې خور کړئ.

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه هم يو روايت موقوفا منقول دې په هغې کښې دی ﴿ السلام اسم الله، وهو تحية اهل الجنة ﴾(٢) يعنی سلام د الله پاک نوم دې او د جنت والو تحيه ده.

④ باب تَسْلِيمِ الْقَلِيلِ عَلَى الْكَثِيرِ

[٥٨٧٧] (٣) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الْحَسَنِ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « يُسَلِّمُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ، وَالْمَارُّ عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ ». [٥٨٧٨ - ٥٨٨٠]

د ترجمة الباب مقصد : د دې ځائې نه وړاندې په څلورو واړو بابونو کښې امام بخاری رحمه الله دا بيان کړې دی چه سلام چاته کول پکار دی، پس په باب کښې ئې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه روايت نقل کړې دې، رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائی وړوکې دې په مشر باندې، تيريدونکې دې په ناست باندې او کم خلق دې په زياتو باندې سلام کوی.

﴿ يسلم ﴾ اګر چه د مضارع صيغه ده او خبر دې خو دلته د امر په معنې کښې دې، پس د مسند احمد په روايت کښې ﴿ ليسلم ﴾ د امر په صيغې سره راغلې دې. (٤)

⑤ باب تَسْلِيمِ الرَّاكِبِ عَلَى الْمَاشِي

حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا مَخْلَدٌ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي زِيَادٌ أَنَّهُ سَمِعَ ثَابِتًا مَوْلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي، وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ ». [ر: ٥٨٧٧]

---

(١) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) باب السلام من اسماء الله عزوجل، رقم الحديث. ٩٨٩. (٤٤٩/٢)

(٢) شعب الايمان للبيهقی، فصل فی سلام من دخل بيته او بيتا ليس فيه احد، رقم الحديث : ٨٨٣٥ (٤٤٦/٦)

(٣) الحديث، اخرجه البخاری ايضا فی كتاب الاستئذان، باب يسلم الراكب على الماشی (رقم الحديث ٥٨٧٨)، وكذا فی باب يسلم الصغير على الكبير، (رقم الحديث ٥٨٨٠) واخرجه مسلم فی كتاب السلام، باب يسلم الراكب على الماشی والقليل على الكثير ١٧٠٣/٤ (رقم الحديث ٢١٦٠) واخرجه الترمذی فی كتاب الاستئذان، باب ما جاء فی تسليم الراكب على الماشی، ٦٢/٥، (رقم الحديث : ٢٧٠٤) واخرجه ابوداؤد فی ابواب الاستئذان، باب من اولى بالسلام : ٣٥١/٤ (رقم الحديث : ٥١٩٨)

(٤) مسند الامام احمد بن حنبل مرويات ابی هريره رضی الله عنه ٣١٤/٢

سورلئ باندې سور سړې دې په پیدل تلونکی باندې سلام اوکړی، سلام په اصل کښې د تواضع هم علامت دې او د سور حالت د تواضع زیات محتاج دې ځکه چه د سورلئ د وجې نه په زړه کښې تکبر راتلې شی.[1]

⑥ باب تَسْلِيمِ الْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ

[۵۸۷۹] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي زِيَادٌ أَنَّ ثَابِتًا أَخْبَرَهُ - وَهُوَ مَوْلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ قَالَ «يُسَلِّمُ الرَّاكِبُ عَلَى الْمَاشِي وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ».

روان سړې به په ناست باندې سلام کوی. ګویا سلام کول د تلونکی سړی وظیفه ده که تلونکی زیات وی او ناست کم وی نو په دې صورت کښې به څه کولې شی؟ د مشی په اعتبار سره سلام ماشی له کول پکار دی خو د قلة په حیثیت سره که اوکتلې شی نو سلام قاعد له کول پکار دی.

د دې جواب علامه کرمانی رحمه الله دا کړې دې چه په داسې صورت کښې دواړه برابر دی. چه څوک هم ابتداء بالسلام اوکړی، هم هغه به غوره وی.[2]

په دې کښې دې د دومره خبرې لحاظ اوساتلې شی چه په یو جماعت باندې سلام اوکړې شو نو د ټول جماعت جواب ورکول ضروری نه دی. که په جماعت کښې یو هم جواب ورکړو نو د ټولو د طرف نه به کافی شی.

⑦ باب تَسْلِيمِ الصَّغِيرِ عَلَى الْكَبِيرِ.

[۵۸۸۰] وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يُسَلِّمُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ، وَالْمَارُّ عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ» [ر: ۵۸۷۷]

په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله دا ادب بیانول غواړی چه ماشوم دې مشر ته سلام کوی ګویا په سلام کښې ماشوم له ابتداء کول پکار دی.

⑧ باب إِفْشَاءِ السَّلاَمِ

[۵۸۸۱] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ أَشْعَثَ بْنِ أَبِي الشَّعْثَاءِ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ سُوَيْدِ بْنِ مُقَرِّنٍ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ - رضى الله عنهما - قَالَ أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى

---

[1]) ارشاد الساری ۲۸/۱۳. فتح الباری باب یسلم الصغیر علی الکبیر ۱۸/۱۱

[2]) شرح الکرمانی : ۷۸/۲۲. ارشاد الساری : ۲۳۸/۱۳. ۲۳۹-

اللہ علیہ وسلم - بِسَبْعٍ بِعِيَادَةِ الْمَرِيضِ، وَاتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ، وَتَشْمِيتِ الْعَاطِسِ، وَنَصْرِ الضَّعِيفِ، وَعَوْنِ الْمَظْلُومِ، وَإِفْشَاءِ السَّلَامِ، وَإِبْرَارِ الْمُقْسِمِ، وَنَهَى عَنِ الشُّرْبِ فِي الْفِضَّةِ، وَنَهَانَا عَنْ تَخَتُّمِ الذَّهَبِ، وَعَنْ رُكُوبِ الْمَيَاثِرِ، وَعَنْ لُبْسِ الْحَرِيرِ، وَالدِّيبَاجِ، وَالْقَسِّيِّ، وَالإِسْتَبْرَقِ. [ر: ١١٨٢]

د ترجمة الباب مقصد په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د سلام خورولو فضیلت او اهمیت بیانول غواړی

حدیث الباب د دې ځائې نه مخکښې په څو مقاماتو باندې تیر شوې دې (۱) په دې کښې رسول الله ﷺ چه د کومو اوؤ څیزونو حکم کړې دې، په هغې کښې یود سلام خورول هم دی. سلام خپل مینځ کښې د محبت پیدا کولو ذریعه ده او د اسلامی معاشرې یو امتیازی وصف دې د سلام په فضیلت باندې ډیر احادیث راغلی دی. (۲)

(۱) الحديث اخرجه البخارى فى كتاب الجنائز، باب الامر باتباع الجنائز، رقم الحديث، ١٢٣٩، واخرجه ايضا فى كتاب النكاح، باب حق اجابة الوليمة والدعوة ومن اولم سبعة ايام ونحوه رقم الحديث ٥١٧٥، واخرجه فى كتاب الاشربة، باب انية الذهب والفضة، رقم الحديث ٥٦٣٥، وايضا اخرجه فى كتاب المرضى، باب وجوب عيادة المريض رقم الحديث ٥٦٤٩، وفى كتاب اللباس باب الميثرة الحمراء رقم الحديث ٥٨٤٩، وباب خواتيم الذهب رقم الحديث ٥٨٦٣، وفى كتاب الادب باب تشميت العاطس اذا حمد الله، رقم الحديث ٦٢٢٢، وفى كتاب المظالم والغصب، باب نصر المظلوم، رقم الحديث ٢٤٤٥، وفى كتاب اللباس، باب لبس القسى رقم الحديث ٥٨٣٨.

(۲) چه د هغې نه بعض دلته نقل کولې شی:

١ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَاءَ رَجُلٌ، فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ، فَرَدَّ عَلَيْهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: " عَشْرٌ "، ثُمَّ جَاءَ آخَرُ فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ، فَرَدَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ: " عِشْرُونَ "، ثُمَّ جَاءَ آخَرُ فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللهِ وبَرَكَاتُهُ، فَرَدَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ: "ثَلَاثُونَ"(شعب الايمان للبيهقى ٦/ ٤٥٤،باب فى موادة ومقاربة اهل الدين)

٢ وَقَالَ عَمَّارٌ ثَلَاثٌ مَنْ جَمَعَهُنَّ فَقَدْ جَمَعَ الإِيمَانَ الإِنْصَافُ مِنْ نَفْسِكَ وَبَذْلُ السَّلَامِ لِلْعَالَمِ وَالإِنْفَاقُ مِنَ الإِقْتَارِ. (صحيح البخارى ٩/١ كتاب الايمان، باب افشاء السلام من الاسلام فوق رقم الحديث : ٢٨)

٣ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : وَالَّذِى نَفْسِي بِيَدِهِ لاَ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا ، وَلاَ تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا ، أَلاَ أَدُلُّكُمْ عَلَى أَمْرٍ إِذَا أَنْتُمْ فَعَلْتُمُوهُ تَحَابَبْتُمْ ؟ أَفْشُوا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ. (الجامع الصحيح للترمذى ٥٣/٥ كتاب الاستئذان، باب ما جاء فى افشاء السلام، رقم الحديث ٢٦٨٨)

٤ عَنْ مَالِكٍ ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ ، أَنَّ الطُّفَيْلَ بْنَ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ ، أَخْبَرَهُ أَنَّهُ كَانَ يَأْتِي عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ فَيَغْدُو مَعَهُ إِلَى السُّوقِ ، قَالَ : فَإِذَا غَدَوْنَا إِلَى السُّوقِ ، لَمْ يَمُرَّ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ عَلَى سَقَّاطٍ ، وَلاَ صَاحِبِ بِيعَةٍ ، وَلاَ مِسْكِينٍ ، وَلاَ أَحَدٍ إِلاَّ سَلَّمَ عَلَيْهِ ، قَالَ الطُّفَيْلُ : فَجِئْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ يَوْمًا فَاسْتَتْبَعَنِي إِلَى السُّوقِ ، فَقُلْتُ لَهُ : وَمَا تَصْنَعُ فِي السُّوقِ ؟ وَأَنْتَ لاَ تَقِفُ عَلَى الْبَيْعِ ، وَلاَ تَسْأَلُ عَنِ السِّلَعِ ، وَلاَ تَسُومُ بِهَا ، وَلاَ تَجْلِسُ فِي مَجَالِسِ السُّوقِ ؟ قَالَ : وَأَقُولُ اجْلِسْ بِنَا هَاهُنَا نَتَحَدَّثُ ، قَالَ فَقَالَ لِي عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ : يَا أَبَا بَطْنٍ وَكَانَ الطُّفَيْلُ ذَا بَطْنٍ - إِنَّمَا نَغْدُو مِنْ أَجْلِ السَّلَامِ ، نُسَلِّمُ عَلَى مَنْ لَقِينَا. (الموطاء للامام محمد ٣٨٤، ٣٨٥ باب رد السلام)

...[بقيه برصفحه آئنده...

⑨ باب السَّلاَمِ لِلْمَعْرِفَةِ وَغَيْرِ الْمَعْرِفَةِ.

٥٨٨٢ | حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي يَزِيدُ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ رَجُلاً سَأَلَ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أَيُّ الإِسْلاَمِ خَيْرٌ قَالَ « تُطْعِمُ الطَّعَامَ، وَتَقْرَأُ السَّلاَمَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ، وَعَلَى مَنْ لَمْ تَعْرِفْ ». [ر: ١٢]

٥٨٨٣ | حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ - رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « لاَ يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلاَثٍ، يَلْتَقِيَانِ فَيَصُدُّ هَذَا، وَيَصُدُّ هَذَا، وَخَيْرُهُمَا الَّذِي يَبْدَأُ بِالسَّلاَمِ ». وَذَكَرَ سُفْيَانُ أَنَّهُ سَمِعَهُ مِنْهُ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ. [ر: ٥٧٢٧]

د سلام متعلق څو امور د سلام متعلق دي د څو امورو لحاظ او ساتلي شي:

① راتلونکی که زیات وی او په هغوی کښې یو کس سلام اوکړو نو هغه به د ټولو د طرف نه کافی شی. کینې ټول به ګناهګار وی. هم دا حکم د جواب ورکونکو هم دي (١)

② سلام کول سنت او د هغې جواب ورکول واجب دی. علامه ابن عبدالبر په دې باندې اجماع نقل کړې ده (٢)

③ د سلام کولو کم از کم درجه دا ده چه د سلام کونکی او جواب ورکونکی آواز واوری. د آواز نه بغير صرف په لاس یا سر خوزولو سره به د سلام سنت نه ادا کیږی (٣) هم دغه شان جواب فورا ورکول واجب دی. که فورا ئې جواب ورنکړو او د نورو اعمالو نه فارغ کیدو نه پس ئې جواب ورکړو نو واجب به نه ادا کیږی (٤)

④ په کافر باندې سلام کول جائز نه دی، که یو کافر په مسلمان باندې سلام اوکړو نو په جواب کښې به صرف ﴿وعليكم﴾ وئیلې شی. ﴿وعليكم السلام﴾ دې نه وائی (٥)

...بقيه ازحاشيه گذشته]

٥ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: إِنَّ السَّلاَمَ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ، وَضَعَهُ اللَّهُ فِي الأَرْضِ، فَأَفْشُوهُ بَيْنَكُمْ. (الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) ٤٨٧/٢)

٦ عن ابن عمر عن النبى صلّى الله عليه وسلّم قال إن سركم أن يخرج الغل من صدور كم فافشوا السلام بينكم. (احكام القرآن للجصاص: ٤٥٣/٣، سورة النور/٢٧)

١) شرح مسلم للنووى، كتاب الاستئذان ٢١٢/٢

٢) شرح مسلم للنووى . كتاب الاستئذان ٢١٢/٢ ورد المختار، كتاب الحظر والاباحة ٢٩٣/٥

٣) شرح مسلم للنووى، كتاب الاستئذان ٢١٣/٢ وردالمختار، كتاب الحظر والاباحة ٢٩٣/٥ فتح البارى ١٦/١١

٤) شرح مسلم للنووى، كتاب الاستئذان ٢١٣/٢ وردالمختار، كتاب الحظر والاباحة ٢٩٣/٥، فتح البارى ١٦/١١

٥) شرح مسلم للنووى . باب النهى عن ابتداء اهل الكتاب بالسلام وكيف يرد عليهم ٢١٣/٢ ورد المختار، كتاب الحظر والاباحة ٢٩٢/٥

د جمهور علماء كرامو هم دا مسلک دې چه په كافر او ذمى باندې دې سلام اونکړې شى، د بعض علماء كرامو په نزد په ذميانو باندې سلام كول جائز دى. [1]

⑤ سرې دې په پردئ زنانه باندې سلام نه كوى، هم دغه شان دې ښځه په پردى سړى سلام نه كوى. [2] په بعض فاسقانو باندې هم د سلام نه احتراز كولو باره كښې فقهاء كرامو تصريح كړې ده مثلا شرابى او لوفر انسان ته سلام نه كول افضل دى. [3] د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما قول دې ﴿لا تسلموا على شرابة الخمر﴾ [4]

په ماشومانو باندې سلام كول جائز دى ځكه چه دغه شان به د هغوى تربيت كيږى. خو كه يو ماشوم داسې حالت كښې دې چه په هغه باندې سلام كولو سره په فتنه كښې د اخته كيدو ويره ده نو بيا سلام ترک كول پكار دى. [5]

⑥ په بعض صورتونو كښې د سلام حكم نه لاګو كيږى، مثلا څوک خوراک كوى يا اوبه څكى يا په بيت الخلاء او غسل خانه كښې دې، يا اودۀ دې يا په مانځه كښې مصروف دې يا په مطالعه كښې مشغول دې نو په دې صورتونو كښې سلام نه دى كول پكار [6]

خو كه څوک خوراک څكاک ته ناست دې خو نمرئ ئې لا په خوله كښې نه ده نو په داسې صورت كښې سلام كيدلې شى. [7]

په حمام كښې دننه كه ئې لنګ په بدن باندې دې نو په هغه باندې سلام كيدلې شى خو كه د لنګ نه بغير دې نو بيا پرې سلام كول جائز نه دى. [8]

---

[1] رد المختار، كتاب الحظر والاباحة ۲۹۲/۵

[2] رد المختار، كتاب الحظر والاباحة ۲۶۱/۵، شرح مسلم للنووى، باب استحباب السلام على الصبيان ۲/۲۱۵، مرقاة شرح مشكاة كتاب الادب ۵۰/۹

[3] رد المختار، كتاب الحظر والاباحة ۲۹۴/۵

[4] الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) ۴۷۲/۲

[5] عمدة القارى ۲۴۳/۲۲، فتح البارى، كتاب الاستئذان، باب التسليم على الصبيان: ۳۹/۱۱

[6] رد المختار كتاب الحظر والاباحة ۲۹۵/۵، كتاب الصلاة باب ما يفسد الصلاة وما يكره ۴۵۶/۱.

[7] رد المختار كتاب الحظر والاباحة ۲۹۵/۵، رد المختار كتاب الصلاة باب ما يفسد الصلاة وما يكره ۴۵۶/۱........ پس علامه ابن عابدين رحمه الله په اشعارو كښې دننه په كومو خلقو چه سلام نه دى كول پكار هغوى ذكر كړې دى:

رد السلام واجب إلا على	من فى الصلاة أو بأكل شغلا
أو شرب أو قراءة أو أدعيه	أو ذكر أو فى خطبة أو تلبيه
أو فى قضاء حاجة الإنسان	أو فى إقامة أو الأذان
أو سلم الطفل أو السكران	أو شابة يخشى بها افتتان
أو فاسق أو ناعس أو نائم	أو حالة الجماع أو تحاكم
أو كان فى الحمام أو مجنونا	فواحد من بعدها عشرونا

(رد المختار، كتاب الصلاة، باب ما يفسد الصلاة وما يكره فيها ۴۵۷/۱)

[8] عمدة القارى ۲۳۶/۲۲

⑦ سلام يقينا د خپل مينځ کښې محبت او مودت ذريعه او وسيله ده. خاص کر هغه وخت چه کله سلام د زړه نه اوکړې شى او د هغې د معنى طرف ته خيال اوساتلې شى. چه تاسو په دنيا او آخرت کښې زما د شر او هر قسم شر نه سالم او محفوظ شئ؛ او د الله پاک سلامتى دې تاسره شامل وى. چه کله د دې نيت او جذبې سره سلام اوکړې شى نو د هغې برکات به مخې ته راځى (١)

⑧ په ټيلى فون وغيره باندې چه کله رنګ راشى نو خلق ريسور اوچتولو سره "هيلو" ‹Hello› وائى دا اسلامى طريقه نه ده. صحيح اسلامى طريقه دا ده چه د "هيلو" په ځائې ﴿السلام عليكم﴾ اووئيلې شى.

⑨ د سلام دپاره ضرورى نه ده چه د مخکښې نه دې پيژندګلو وى. سلام د اسلامى معاشرې يو عام تحيه ده، امام بيهقى رحمه الله د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه مرفوع روايت نقل کړې دې، د هغې الفاظ دى ﴿إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ، أَنْ يَمُرَّ الرَّجُلُ فِي الْمَسْجِدِ، لَا يُصَلِّي فِيهِ رَكْعَتَيْنِ، وَأَنْ لَا يُسَلِّمَ الرَّجُلُ إِلَّا عَلَى مَنْ يَعْرِفُ﴾ (٢) يعنى د قيامت يو علامت دا دې چه انسان به په مسجد باندې تيريږى او په هغې کښې به هغه چرته دوه رکعته هم نه وى کړې او دا چه هغه به صرف په پيژندګلو کس باندې سلام کوى. امام طحاوى رحمه الله دا روايت په دې الفاظو سره نقل کړې دې ﴿ان من اشراط الساعة السلام للمعرفة﴾ (٣) يعنى د قيامت يو علامت دا دې چه په پيژندګلو کس باندې به سلام کولې شى.

پس امام بخارى رحمه الله دلته باب السلام للمعرفة وغيره المعرفة هم په دې سلسله کښې قائم کړې دې. چه په هغې کښې هغوى د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما مرفوع حديث نقل کړې دې په هغې کښې دى ﴿وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ، وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ﴾

⑩ باب آيَةِ الْحِجَابِ

[٥٨٨٤] [٥٨٨٥] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّهُ كَانَ ابْنَ عَشْرِ سِنِينَ مَقْدَمَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - الْمَدِينَةَ، فَخَدَمْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَشْرًا حَيَاتَهُ، وَكُنْتُ أَعْلَمَ النَّاسِ بِشَأْنِ الْحِجَابِ حِينَ أُنْزِلَ، وَقَدْ كَانَ أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ يَسْأَلُنِي عَنْهُ، وَكَانَ أَوَّلَ مَا نَزَلَ فِي مُبْتَنَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِزَيْنَبَ ابْنَةِ جَحْشٍ، أَصْبَحَ النَّبِيُّ -

---

(١) عمدة القارى ٢٣٦/٢٢، فتح البارى، كتاب الصلاة، باب التهشد فى الاخرة: ٢١٢/٢، شرح مسلم للنووى: ٢١٣/٢

(٢) شعب الايمان للبيهقى، باب فى مقاربة وموادة اهل الدين ٤٣١/٦، رقم الحديث ٨٧٧٨) فتح البارى ٢٥/١١، عمدة القارى ٢٣٧/٢٢

(٣) فتح البارى ٢٥/١١، عمدة القارى ٢٣٧/٢٢

صلى الله عليه وسلم - بِهَا عَرُوسًا فَدَعَا الْقَوْمَ، فَأَصَابُوا مِنَ الطَّعَامِ ثُمَّ خَرَجُوا، وَبَقِيَ مِنْهُمْ رَهْطٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَطَالُوا الْمُكْثَ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَخَرَجَ وَخَرَجْتُ مَعَهُ كَيْ يَخْرُجُوا، فَمَشَى رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَمَشَيْتُ مَعَهُ حَتَّى جَاءَ عَتَبَةَ حُجْرَةِ عَائِشَةَ، ثُمَّ ظَنَّ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُمْ خَرَجُوا فَرَجَعَ وَرَجَعْتُ مَعَهُ، حَتَّى دَخَلَ عَلَى زَيْنَبَ فَإِذَا هُمْ جُلُوسٌ لَمْ يَتَفَرَّقُوا، فَرَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَرَجَعْتُ مَعَهُ، حَتَّى بَلَغَ عَتَبَةَ حُجْرَةِ عَائِشَةَ، فَظَنَّ أَنْ قَدْ خَرَجُوا، فَرَجَعَ وَرَجَعْتُ مَعَهُ، فَإِذَا هُمْ قَدْ خَرَجُوا، فَأُنْزِلَ آيَةُ الْحِجَابِ، فَضَرَبَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ سِتْرًا.

په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله د سورة احزاب د آيت حجاب د نزول والا روايت ذكر كړې دې سيدنا انس رضي الله عنه فرمائى چه زه د رسول الله ﷺ مدينې منورې ته د تشريف راوړلو په وخت د لسو كالو اوم. د هغوى په خدمت كښې لسو كالو پورې پاتې شوې يم. زه د پردې د حكم متعلق د خلقو نه زيات خبر يم چه كله هغه نازل شو. د سيدنا ابى بن كعب رضي الله عنه (په شان د قرآن قارى، به زما نه د دې متعلق تپوس كولو. د حجاب آيت د ټولو نه مخكښې چه كوم وخت رسول الله ﷺ سيده زينب بنت جحش رضي الله عنها سره واده كړې وو هغه وخت نازل شو. خو څه خلق رسول الله ﷺ سره پاتې شو او د ډير وخته پورې ناست وو نو رسول الله ﷺ اودريدلو او بهر لاړو. چه دا خلق لاړ شى. رسول الله ﷺ روان شو زه هم هغوى سره روان شوم. تردې چه د عائشې رضي الله عنها د دروازې درشل ته اورسيدل. بيا د هغوى خيال راغلو چه خلق به تلې وى نو رسول الله ﷺ واپس شو. زه هغوى سره واپس شوم تردې چه د سيده زينب رضي الله عنها كور ته داخل شو نو وې كتل چه لا تراوسه پورې هغه خلق ناست دى. لا تلې نه دى. رسول الله ﷺ واپس شو. زه هم هغوى سره واپس شوم. تردې چه د عائشې رضي الله عنها دروازې ته اورسيدل. بيا ئې خيال اوكړو چه هغه خلق به تلې وى بيا راواپس شو. زه هم هغوى سره راواپس شوم نو وې كتل چه خلق تلې دى. بيا آيت حجاب (د پردې آيت) نازل شو نو رسول الله ﷺ زما او خپل مينځ كښې پرده راوستله.

٥٨٨٥: حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَالَ أَبِي حَدَّثَنَا أَبُو مِجْلَزٍ عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه قَالَ لَمَّا تَزَوَّجَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - زَيْنَبَ دَخَلَ الْقَوْمُ فَطَعِمُوا، ثُمَّ جَلَسُوا يَتَحَدَّثُونَ فَأَخَذَ كَأَنَّهُ يَتَهَيَّأُ لِلْقِيَامِ فَلَمْ يَقُومُوا، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ قَامَ، فَلَمَّا قَامَ قَامَ مَنْ قَامَ مِنَ الْقَوْمِ وَقَعَدَ بَقِيَّةُ الْقَوْمِ، وَإِنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - جَاءَ لِيَدْخُلَ، فَإِذَا الْقَوْمُ جُلُوسٌ، ثُمَّ إِنَّهُمْ قَامُوا فَانْطَلَقُوا فَأَخْبَرْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَجَاءَ حَتَّى دَخَلَ، فَذَهَبْتُ أَدْخُلُ فَأَلْقَى الْحِجَابَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ، وَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ) الآيَةَ.

قَالَ: أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: فِيهِ مِنَ الْفِقْهِ: أَنَّهُ لَمْ يَسْتَأْذِنْهُمْ حِينَ قَامَ وَخَرَجَ، وَفِيهِ: أَنَّهُ تَهَيَّأَ لِلْقِيَامِ وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَقُومُوا. [ر: ٤٥١٣]

سيدنا انس رضي الله عنه فرمائي رسول الله ﷺ چه کله د زينب رضي الله عنها سره نکاح اوکړه نو خلق ئې راغلل او خوراک ئې اوکړو او ناست وو خبرې ئې کولې نو رسول الله ﷺ داسې ظاهره کړه ګويا پاسيدل غواړي خو خلق پانسيدل. چه کله رسول الله ﷺ دا صورت حال اوليدو نو پاسيدل. چه کله هغوی پاسيدل نو په هغوی کښې څه خلق خو لاړل خو څه ناست وو. رسول الله ﷺ زينب رضي الله عنها ته ورتلل غوښتل خو او ئې ليدل چه خلق ناست دی. بيا هغه خلق پاسيدل او لاړل نو ما رسول الله ﷺ ته خبر ورکړو (چه خلق تلي دی) هغوی تشريف راوړلو او دننه داخل شو. زه هم دننه لاړم چه هغوی زما او خپل مينځ کښې پرده زوړنده کړه او الله پاک د حجاب آيت ﴿يايها الذين امنوا لاتدخلوا بيوت النبی﴾ نازل اوفرمائيلو

د سورة احزاب دا آيت کريمه د حجاب د حکم متعلق د ټولو نه اول نازليدونکي آيت دي. دا آيت کريمه په ۳ يا ۵ هجری کښې نازل شوې دې [1] حافظ ابن کثير رحمه الله د ۵ هجری قول ته ترجيح ورکړې ده. [2]

په قرآن کريم کښې د زنانو د پردې متعلق اووۀ آيتونه نازل شوې دی. څلور په سورة احزاب کښې او درې په سورة نور کښې. [3]

د پردې مراتب: مولانا محمد شفيع رحمه الله په احکام القرآن کښې دپردې درې مراتب ليکلي دی.

① **حجاب الاشخاص البيوت:** يعنی په کورونو کښې اوسيدل وی او زنانه بغير د ضرورت نه بهر لاړې نه شی. د قرآن کريم آيت ﴿وقرن فی بيوتکن﴾ کښې د دې حکم بيان کړې شوې دې [4]

② **حجاب بالبرقع:** د ضرورت په مواقع باندې که يو زنانه بهر اوځی نو د بلې خپې پورې دې په برقع يا اوږد څادر کښې پټه وی او د بدن يو حصه دې هم ښکاره نه وی [5]

③ دريمه درجه دا ده چه د سر نه والا خپو پورې ټول بدن ئې پټ وی خو مخ او لاسونه ئې ښکاره وی. کومو حضراتو چه د سورة النور د آيت ﴿الا ما ظهر منها﴾ تفسير په مخ او لاسونه سره کړې دې د هغوی په نزد لاسونه او مخ عورت نه دې. د احناف حضراتو اصل مسلک هم دا دې. لکه چه مخکښې نقل کړې شوې دی. په دې شرط چه د فتنې ويره او د خوند اخستلو قصد نه وی او چونکه په غالب احوالو کښې د فتنې ويره وی. په دې وجه متاخرين

---

[1]) الاصابة فی تميز الصحابة، حرف الزائی، القسم الاول ۳۱۳/۴، ترجمة زينب بنت جحش. والاستيعاب لابن عبدالبر (علی هامش الاصابة) ۳۱۴/۴، ترجمة زينب بنت جحش. والادب المفرد (مع فضل الله الصمد). باب کيف نزلت آية الحجاب ۴۹۵/۲.

[2]) التفسير للحافظ بن کثير رحمه الله ۵۰۳/۳، (سورة الاحزاب)

[3]) په سورة احزاب کښې آيت نمبر ۳۳. ۵۳. ۵۵. ۵۹، او په سورة نور کښې آيت نمبر ۳۰. ۳۱ او ۶۰ نازل شوې دې

[4]) احکام القرآن ۴۵۴/۳، سورة الاحزاب

[5]) احکام القرآن ۴۵۴/۳، سورة الاحزاب

احنافو مطلقا د عدم جواز فتوى ورکړې ده.[1]

د امام بخاري رحمه الله مقصد: د شارحینو د کلام نه معلومیږی چه د امام بخاری رحمه الله مقصد د آیت حجاب شان نزول بیانول دی.[2] شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله فرمائی چه زما په نزد وجه دا ده چه امام بخاری رحمه الله د آیة حجاب مصداق بیانول غواړی.[3]

چونکه د استیذان ابواب شروع دی او د استیذان یو مقصد او مصلحت د بې پردګئ نه بچ کیدل هم دی. په دې وجه د پردې او حجاب آیت باندې امام بخاری رحمه الله باب قائم کړې دې.[4]

٥٨٨٦: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا يَعْقُوبُ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ رضي الله عنها زَوْجَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَتْ كَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَقُولُ لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم احْجُبْ نِسَاءَكَ. قَالَتْ فَلَمْ يَفْعَلْ، وَكَانَ أَزْوَاجُ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - يَخْرُجْنَ لَيْلاً إِلَى لَيْلٍ قِبَلَ الْمَنَاصِعِ، خَرَجَتْ سَوْدَةُ بِنْتُ زَمْعَةَ، وَكَانَتِ امْرَأَةً طَوِيلَةً فَرَآهَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَهُوَ فِي الْمَجْلِسِ فَقَالَ عَرَفْتُكِ يَا سَوْدَةُ. حِرْصًا عَلَى أَنْ يُنْزَلَ الْحِجَابُ. قَالَتْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ آيَةَ الْحِجَابِ. [ر: ١٤٦]

ترجمه: سیده عائشه رضی الله عنها فرمائی چه سیدنا عمر رضی الله عنه به رسول الله صلی الله علیه وسلم ته عرض کولو چه خپلې بیبیانې په پرده کښې ساتئ، د عائشې رضی الله عنها بیان دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم داسې اونکړل، د رسول الله صلی الله علیه وسلم بیبیانې به د حاجت پوره کولو دپاره د شپې وتلې، پس سیده سودة بنت زمعه رضی الله عنها بهر اوتله، او هغه یوه لوړه زنانه وه. سیدنا عمر رضی الله عنه هغه وخت په یو مجلس کښې ناست وو، هغوی اولیده او وې وئیل: اې سودة! ته ما اوپیژندلې! صرف په دې شوق ئې داسې اووې چه د حجاب حکم نازل شی، د عائشې رضی الله عنها بیان دې چه د دې نه پس الله پاک د حجاب آیت نازل اوفرمائیلو

قوله: ﴿قال ابوعبدالله: فیه من الفقه انه لم یستاذنهم حین قام وخرج﴾: امام بخاری رحمه الله فرمائی چه د آیت حجاب د شان نزول والا آیت کریمه یو خو دا خبره معلومه شوه چه کوربه ته د بهر تلو او مجلس نه پاسیدو کښې د میلمنو نه د اجازت اخستلو ضرورت نشته لکه چه رسول الله صلی الله علیه وسلم بهر لاړو او دویمه دا چه میلمنو ته په خپل څه عمل یا حرکت سره د تلو اجازت ورکول جائز دی. لکه چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اودریدلو سره بهر لاړو خو مقصود ئې میلمنو ته خبردارې ورکول وو چه هغوی لاړ شی، د امام بخاری رحمه الله دا قول د ابوذر او

---

[1]) احکام القرآن ٣/٤٦٠، سورة الاحزاب

[2]) الابواب والتراجم باب اية الحجاب ٢/١٢٢

[3]) الابواب والتراجم باب اية الحجاب ٢/١٢٢

[4]) ایضا

ابو الوقت د نسخو نه علاوه په باقى نسخو كښې نشته (١)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دلته ئې نه كيدل غوره دى ځكه چه امام په دې باندې مستقل باب قائم كړې دې
په باب كښې امام بخارى رحمه الله د آيت حجاب د شان نزول په طور د سيده زينب رضي الله عنها او سيده سودة رضي الله عنها دواړو واقعات ذكر كړې دى، داسې چه اول د سيده سودة رضي الله عنها واقعه پېښه شوې وى او د هغې نه پس د سيده زينب رضي الله عنها د وليمې واقعه پېښه شوې وى. (٢)

⑪ باب الإستئذان من أجل البصر.

[٥٨٨٧] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ الزُّهْرِيُّ حَفِظْتُهُ كَمَا أَنَّكَ هَا هُنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ اطَّلَعَ رَجُلٌ مِنْ جُحْرٍ فِي حُجَرِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَمَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- مِدْرًى يَحُكُّ بِهِ رَأْسَهُ فَقَالَ «لَوْ أَعْلَمُ أَنَّكَ تَنْظُرُ لَطَعَنْتُ بِهِ فِي عَيْنِكَ، إِنَّمَا جُعِلَ الإِسْتِئْذَانُ مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ». [ر: ٥٥٨٠]

يعنى د استيذان حكم د نظر پريوتلو د وجې نه دې، مقصد دا دې چه د اجازت طلب كولو نه بغير كه يو سړې د چا په كور كښې داخل شي نو د كور په زنانو باندې ئې نظر پريوتلې شي. د دې حكمت په وجه باندې د استيذان حكم مشروع كړې شوې دې.
په روايت كښې دى چه يو سړى په سورى كښې د رسول الله ﷺ د كورونو نه يو كور كښې اوكتل او د رسول الله ﷺ په لاس كښې د سر ګرولو آله وه چه په هغې باندې ئې خپل سر ګرولو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل: كه ماته معلومه وې چه ته به داسې ګورې نو په دې به ما ستا ستر ګه ويشتلې وې، د اجازت حكم خو د كتلو د وجې نه مقرر كړې شوې دې
مدرى: د سر ګرولو آله ته وائى، دا روايت په كتاب اللباس كښې د باب الامتشاط د لاندې تير شوې دې.

٥٨٨٨: (٣) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَجُلاً اطَّلَعَ مِنْ بَعْضِ حُجَرِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم- فَقَامَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم بِمِشْقَصٍ أَوْ بِمَشَاقِصَ- فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ يَخْتِلُ الرَّجُلَ لِيَطْعُنَهُ. [٢٤٩٤، ٢٥٠٤]

---

[١] ارشاد السارى ١٣/٢٤٤، فتح البارى ١١/٢٧، عمدة القارى ٢٦/٢٣٨
[٢] ارشاد السارى ١٣/٢٤٤، ٢٤٥، فتح البارى ١١/٢٨
[٣] الحديث اخرجه البخارى ايضا فى كتاب الديات، باب من اخذ حقه، او اقتص دون السلطان (رقم الحديث: ٦٨٨٩) وفى باب من اطلع فى بيت قوم ففقوا عينه، فلا دية له (رقم الحديث ٦٩٠٠) واخرجه مسلم فى كتاب الادب، باب تحريم النظر فى بيت غيره (رقم الحديث ٢١٥٧) واخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب، باب كم مرة يسلم الرجل فى الاستئذان ٤/٣٤٣ (رقم الحديث: ٥١٧١) واخرجه الترمذى فى كتاب الاستئذان، باب من اطلع فى دار قوم بغير اذنهم (رقم الحديث: ٢٧٠٨)

د باب په دې دويم روايت کښې سيدنا انس رضي الله عنه فرمائي چه يو سړی د رسول الله ﷺ د حجرو نه په يو حجره کښې په پټه باندې اوکتل. رسول الله ﷺ د غشي څوکه اخستلو سره اودريدلو . هغه منظر زما د سترګو وړاندې دې چه رسول الله ﷺ هغه سړې د غشي په دې سوکه باندې وهلو دپاره لټولو

مشقص: (دميم په کسرې. د شين سکون او د قاف فتحې سره) د غشي سوکې ته وائي يعني پلک

يختل الرجل: ﴿ياتيه من حيث لا يشعر﴾ سړي ته د داسې طرف نه راتلل چه د هغه خيال نه وي

﴿ليطعنه﴾ د طعن معنی د نيزې يا سوکې والا څيز باندې د وهلو هم راځي. دلته هم دا معنی مراد ده.

⑫ باب زِنَا الْجَوَارِحِ دُونَ الْفَرْجِ

[۵۸۸۹] (۱) حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- قَالَ لَمْ أَرَ شَيْئًا أَشْبَهَ بِاللَّمَمِ مِنْ قَوْلِ أَبِي هُرَيْرَةَ. حَدَّثَنِي مَحْمُودٌ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ مَا رَأَيْتُ شَيْئًا أَشْبَهَ بِاللَّمَمِ مِمَّا قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ عَلَى ابْنِ آدَمَ حَظَّهُ مِنَ الزِّنَا، أَدْرَكَ ذَلِكَ لاَ مَحَالَةَ، فَزِنَا الْعَيْنِ النَّظَرُ، وَزِنَا اللِّسَانِ الْمَنْطِقُ، وَالنَّفْسُ تَمَنَّى وَتَشْتَهِي، وَالْفَرْجُ يُصَدِّقُ ذَلِكَ كُلَّهُ وَيُكَذِّبُهُ». [۲۲۳۸]

د ترجمة الباب مقصد د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه د شرم ګاه نه علاوه د بدن د نورو اندامونو نه هم د زنا ارتکاب کيږدې شی، خود هغې نوعيت مختلف وی. مثلا په شهوت سره کتل د سترګو زنا ده. د شهوت خبرې کول د ژبې زنا ده، په شهوت سره ښکلول د شونډو زنا ده. په شهوت سره رانيول د لاسونو زنا ده، د زنا په اراده باندې تلل د خپو زنا ده. پس د ابن جرير په يو روايت کښې دی: ﴿زنا العين النظر، وزنا الشفتين التقبيل، وزنا اليدين البطش، وزنا الرجلين المشي﴾ (۲)

په باب کښې چه امام بخاری رحمه الله کوم روايت نقل کړې دې، هغه ئې اول د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه موقوفا نقل کړې دې او دا ناقص دې. د دې نه پس ئې د معمر په طريق سره مرفوعا نقل کړو او هغه کامل دې.

---

(۱) الحديث اخرجه البخاری ايضا فی كتاب القدر ۹/۹ باب: (وحرام على قرية اهلكنها انهم لا يرجعون) الانبياء ۹۵. (رقم الحديث: ۶۶۱۲) واخرجه مسلم فی کتاب القدر، باب: قدر على ابن ادم حظه من الزنا وغيره. (رقم الحديث ۶۲۴۳) واخرجه ابوداؤد فی كتاب النكاح، باب ما يؤمر به من غض البصر: ۲۴۷/۲ (رقم الحديث: ۲۱۵۳)

(۲) ارشاد الساری ۲۴۷/۱۳

سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى ﴿لَمْ أَرَ شَيْئًا أَشْبَهَ بِاللَّمَمِ مِنْ قَوْلِ أَبِي هُرَيْرَةَ﴾ سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما په دې حال کښې د قرآن کريم په آيت کښې د واقع لفظ ﴿اللمم﴾ تشريح کول غواړي. په آيت کريمه کښې دی ﴿الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ﴾ (١) سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى: چه د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه يو قول چه څومره د ﴿اللمم﴾ مشابه او موافق دې، دغه شان يو څيز هم ما نه دې ليدلې يعنى سيدنا ابوهريره رضي الله عنه چه په خپل يو روايت کښې کوم څيزونه بيان کړی دی. ماته هم هغه د ﴿اللمم﴾ مصداق معلوميږی. سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نه مرفوعا نقل کوی چه الله پاک د ابن ادم عليه السلام دپاره د زنا يو حصه ليکلې ده کومه چه به هغه ته ضرور ملاويږی، پس د سترګو زنا کتل دی، د ژبې زنا وئيل دی او د نفس خواهش او تمنا کول دی او شرمګاه د هغې تصديق يا تکذيب کوی
﴿اللمم﴾ نفسانى خواهشاتو او وړو ګناهونو ته وائى (٢) مولانا انور شاه کشميرى رحمه الله په فيض البارى کښې فرمائى:

﴿يريدُ ابنُ عبّاسٍ أن يستفيدَ من حديث أبي هريرة هذا تفسيرَ قوله تعالى: {إِلَّا اللَّمَمَ} (النجم: ٣٢)، فجعل دواعي الزِّنا، وما يقعُ من الرجل في سلسلة الزِّنا من المعاصي كلَّها صغائرَ ولمماً، فإن غشي الزنا تُحْسَبُ كلُّها من الزنا، وتنقلب كبائرَ، وإلاّ فهي صغائرُ تَصلُحُ أن تُغفَرَ له، ويُعفَى عنها. فاستفاد منه بعضُهم تعريفَ الصغيرة، وقال: إنَّ المعاصي على نحوين: منها ما تقعُ تمهيداً، ومنها ما تكون مَقصَداً. فالتي تقعُ في السلسلة، وتكون وسيلةً لتحصيل منتهاها، هي الصغائرُ، وذلك المنتهى هو الكبيرةُ. قلتُ: ولا بُدَّ فيه من تنبيهٍ، وهو أن السمعَ، والبصرَ، والنظرَ قد تَصيرُ مقصودةً أيضاً، وذلك حين يَعْجَزُ عن المنتهى - أعني الزنا - فيرضى بتلك الأمور، ويجعلها مقصودةً لحظِّ نفسه، وحينئذٍ لا ريب في كونها كبيرةً. نعم إن أتى بها في سلسلة الزنا، ثم امتنع عنه مخافةَ ربِّه جلَّ وعلا، فَيَنْزِلُ امتناعُه عن الزنا منزلةَ التوبة، ويُرجَى له أن تُغفَرَ له تلك السلسلة بأسرها، إذا أَتْبَعَهَا بحسنةٍ، فإنَّ الحسناتِ يُذْهِبْنَ السيئاتِ﴾ (٣)

ترجمه: يعنى سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د حديث نه څوخبرې مستنبط کوی! د الله پاک د قول ﴿الا اللمم﴾ تفسير، پس هغوی د زنا اسباب او د زنا په سلسله کښې چه سړې په کومو ګناهونو کښې واقع کيږی، هغې ټولو ته ئې صغائر او للم وئيلې دی. پس که هغه سړې په زنا کښې اونيولې شو نو دا ټول ګناهونه به ئې زنا شمارلې شی او دغه شان به کبائر اوګرځی. ګينې وی خو به دا صغائر چه د هغې معافى او مغفرت کيدې شی. بعض

---

(١) سورة النجم آية ٣٢
(٢) ارشاد السارى ١٣/٢٤٦، عمدة القارى ٢٢/٢٤٠، فتح البارى ١١/٦١٦
(٣) فيض البارى ٤/٤١٠

حضراتو د دې نه د صغیره تعریف هم مستنبط کړې دې. پس هغوی وئیلې دی چه ګناهونه په دوه قسمه دی. یو هغه دی کوم چه د تمهید په طور وی، دویم هغه کوم چه مقصد وی. پس کومه ګناه چه د خپل منتهی د حصول ذریعه وی هغه صغائر دی او هغه منتهی کبیره ده. خو په دې کښې یو تنبیه ضروری ده او هغه دا چه غوږونه، سترګې او نظر هم کله مقصود جوړ شی، او دا هغه وخت چه کله سړې د منتهی یعنی زنا نه عاجز شی نو هغه هم په دې امور باندې قانع او تیار وی او د خپل نفس د حصې دپاره هم دا مقصود ګرځوی. په داسې صورت کښې د دې په کبیره کیدو کښې هیڅ شک نشته. خو که هغه دا ګناه د زنا دپاره اوکړې. بیا هغه د الله پاک د ویرې نه هغه د ګناه نه اوویریدلو نو د هغه د زنا بندیدل به د توبې قائم مقام شی او د الله پاک د رحمت نه امید دې چه دا ټول ذرائع به الله پاک معاف کړی. ځکه چه د الله پاک د ویرې نه د زنا نه ځان ساتل د توبې قائم مقام دی، او توبه نیکی ده او نیکئ ګناهونو لره ختموی.

قوله: ﴿وَالْفَرْجُ يُصَدِّقُ ذَلِكَ كُلَّهُ وَيُكَذِّبُهُ﴾: یعنی د سترګو زنا کتل دی او د ژبې زنا خبرې کول دی، نفس خواهش او تمنا کوی او شرمګاه د هغې تصدیق یا تکذیب کوی یعنی که هغه واقعتا په زنا کښې اخته کیږی نو د شرمګاه د طرف نه د دې خواهش تصدیق کیږی او که اخته نه شی نو د هغې تکذیب کیږی. (1)

شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله یو بله معنی هم بیان کړې ده هغوی لیکی: ﴿معنى تصديق الفرج وتكذيبه ان الفرج ان كان يتاثر بزنا العين كالقبلة، وبزنا اليد كاللمس ونحوهما بان يحصل فى الفرج شئ من الحس والحركة والانتشار، تكون هذه الامور اى: زنى الجوارح المذكور فى الحديث فى حكم الزنا، وان لم يتاثر الفرج، ولم ينتشر الالة، فلا تكون هذه الامور فى حكم الزنا بل ادنى منه جريمة، والله اعلم﴾ (2)

یعنی د شرمګاه د طرف نه د تصدیق او تکذیب کیدو مطلب دا دې چه شرمګاه د سترګو زنا مثلا کتلو سره یا د لاس په زنا مس کولو وغیره سره متاثر شو، په داسې طریقه چه په شرمګاه کښې حرکت او انتشار وغیره محسوس شی نو دا ټول امور یعنی په حدیث کښې مذکور د جوارح زنا به د زنا په حکم کښې وی، او که شرمګاه متاثره نه شوه او آله منتشر نه شوه نو دا امور به د زنا په حکم کښې نه وی، بلکه دا به د هغې نه کم درجې والا جرم او ګناهونه وی.

•••

(1) لامع الدراری ۵۲/۱۰، فتح الباری ۶۱۶/۱۱

(2) الابواب والتراجم ۱۲۲/۲، کتاب الاستئذان باب زنی الجوارح دون الفرج او لامع الدراری ۵۲/۱۰ باندې هم دا عبارت د معمولی تغیر سره موجود ده.

⑬ باب التَّسْلِيمِ وَالاِسْتِئْذَانِ ثَلاَثًا

[٥٨٩٠] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا ثُمَامَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ إِذَا سَلَّمَ سَلَّمَ ثَلاَثًا، وَإِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلاَثًا. [ر: ٩٤]

[٥٨٩١] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ خُصَيْفَةَ عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: كُنْتُ فِي مَجْلِسٍ مِنْ مَجَالِسِ الأَنْصَارِ إِذْ جَاءَ أَبُو مُوسَى كَأَنَّهُ مَذْعُورٌ فَقَالَ اسْتَأْذَنْتُ عَلَى عُمَرَ ثَلاَثًا، فَلَمْ يُؤْذَنْ لِي فَرَجَعْتُ فَقَالَ مَا مَنَعَكَ قُلْتُ اسْتَأْذَنْتُ ثَلاَثًا، فَلَمْ يُؤْذَنْ لِي فَرَجَعْتُ، وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا اسْتَأْذَنَ أَحَدُكُمْ ثَلاَثًا فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُ، فَلْيَرْجِعْ». فَقَالَ وَاللَّهِ لَتُقِيمَنَّ عَلَيْهِ بِبَيِّنَةٍ. أَمِنْكُمْ أَحَدٌ سَمِعَهُ مِنَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ وَاللَّهِ لاَ يَقُومُ مَعَكَ إِلاَّ أَصْغَرُ الْقَوْمِ، فَكُنْتُ أَصْغَرَ الْقَوْمِ، فَقُمْتُ مَعَهُ فَأَخْبَرْتُ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ ذَلِكَ. وَقَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ أَخْبَرَنِي ابْنُ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنِي يَزِيدُ عَنْ بُسْرٍ سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ بِهَذَا. [ر: ١٩٥٦]

د ترجمة الباب مقصد: استيذان او سلام درې کرته مشروع دي. د سلام نه مراد سلام د استيذان دې. عام سلام يو کرت وی، په هغې کښې تکرار نشته، خو که مجمع لويه وی او يو کرت د سلام رسيدل ګران وی نو په داسې صورت کښې مکرر سلام کيدلې شی. هم دغه شان که مخاطب سلام نه وی اوريدلې نو بيا هم هغه ته د اورولو دپاره دوباره سلام کيدلې شی. (١)

د باب اول حديث په کتاب العلم کښې په باب اعاد الحديث ثلاثا ليفهم د لاندې تير شوې دې. (٢)

د باب دويم حديث کښې سيدنا ابوسعيد خدری رضي الله عنه فرمائی چه زه د انصارو په يو مجلس کښې ناست اوم چه سيدنا ابو موسی اشعری رضي الله عنه راغلو او هغوی په ويره کښې وو، وې وئيل ما د فاروق اعظم رضي الله عنه نه درې کرته اجازت طلب کړو، هغوی اجازت رانکړو نو زه واپس شوم. هغوی تپوس اوکړو ته د دننه راتلو نه چا منع کړې، ما اووې چه ما درې کرته اجازت طلب کړو، خو ماته اجازت ملاؤ نه شو، په دې وجه زه واپس شوم، ځکه چه رسول الله ﷺ فرمائی: ﴿إِذَا اسْتَأْذَنَ أَحَدُكُمْ ثَلاَثًا فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُ فَلْيَرْجِعْ﴾ يعنی په تاسو کښې که يو کس درې کرته اجازت طلب کړی او هغه ته اجازت اونکړې شو نو واپس دې شی. سيدنا عمر فاروق رضي الله عنه اوفرمائيل قسم په الله ته به په دې باندې ګواه پيش کوې، سيدنا ابوموسی رضي الله عنه تپوس اوکړو په تاسو کښې د رسول الله ﷺ نه چا دا حديث اوريدلې دې؟ سيدنا ابی بن کعب رضي الله عنه اوفرمائيل: قسم په الله! ستا د ګواهئ دپاره به د قوم نه کم عمره ماشوم اودريږی!

---

(١) فتح الباری ٣٢/١١، ارشاد الساری: ٢٤٨/١٣

(٢) صحيح البخاری، کتاب العلم، باب من اعاد الحديث ثلاثا ليفهم عنه، رقم الحديث ٩٤

سيدنا ابو سعيد خدری رضی الله عنه فرمائی چه زه هغه وخت د ټولو نه وړوکې ووم. زه د ابوموسی رضی الله عنه سره اودريدم او سيدنا عمر رضی الله عنه ته مې اووئيل چه رسول الله ﷺ دا ارشاد فرمائيلې دې.

قوله: ﴿وَاللّٰهِ لَتُقِيمَنَّ عَلَيْهِ بِبَيِّنَةٍ﴾: د صحيح مسلم په روايت کښې دا اضافه هم ده ﴿والا اوجعتك﴾[1] او د بكير بن الاشج په روايت کښې دی ﴿فَوَاللّٰهِ لَأُوجِعَنَّ ظَهْرَكَ وَبَطْنَكَ. أَوْ لَتَأْتِيَنَّ بِمَنْ يَشْهَدُ لَكَ عَلَى هٰذَا﴾[2] (يعنې ګواهان پيش کړئ ګينې تاسو ته سزا درکوم)

قوله: ﴿فَأَخْبَرْتُ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم قَالَ: ذٰلِكَ﴾: د سيدنا عمر فاروق رضی الله عنه په خدمت کښې د سيدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه دپاره ګواهی ورکونکې سيدنا ابوسعيد خدری رضی الله عنه وو کوم چه د ټولو نه زيات کم عمره وو.

په صحيح مسلم کښې د سيدنا ابوبرده رضی الله عنه يو روايت دې چه دا ګواهی سيدنا ابی بن کعب رضی الله عنه ورکړې وه[3] خو په دې دواړو کښې داسې تطبيق کيدلې شي چه د سيدنا ابوسعيد رضی الله عنه د ګواهئ نه پس سيدنا ابی بن کعب رضی الله عنه هم ګواهی ورکړې وی[4]

قوله: ﴿وَقَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ، أَخْبَرَنِي ابْنُ عُيَيْنَةَ، حَدَّثَنِي يَزِيدُ عَنْ بُسْرٍ سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ بِهٰذَا﴾: پورته په روايت موصوله کښې عنعنه ده. ﴿بسر عن ابی سعيد﴾ دې. په دې تعليق کښې د سماع تصريح ده. د دې تصريح د وجې نه امام بخاری رحمه الله دا تعليق دلته ذکر اوفرمائيلو[5] ابو نعيم دا تعليق موصولا نقل کړې دې.[6]

سيدنا فاروق اعظم رضی الله عنه چه کله سيدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه ته د ګواه پيش کولو دپاره اووې. حال دا چه هغه يو عادل او ثقه صحابی وو. د دې يوه وجه په يو روايت کښې په دې الفاظو باندې راغلې ده: ﴿أما انى لم أتهمك، ولكنى أردت ألا يتجرأ الناس على الحديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم﴾[7]

او د موطاء په روايت کښې دی ﴿أَمَا إِنِّي لَمْ أَتَّهِمْكَ، وَلٰكِنْ خَشِيتُ أَنْ يَتَقَوَّلَ النَّاسُ عَلَى رَسُولِ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلم﴾[8] يعنې زه تا متهم (تهمتی) نه ګنړم، (ستاسو په صداقت کښې زما شک نشته) خو زما مقصد دا دې چه خلق په رسول الله ﷺ باندې د ځان نه حديث جوړ نه کړی

---

[1]) صحيح مسلم. كتاب الاداب. باب الاستئذان ٢١٠/٢

[2]) صحيح مسلم. كتاب الاداب. باب الاستئذان ٢١١/٢

[3]) صحيح مسلم. كتاب الاداب. باب الاستئذان ٢١١/٢

[4]) فتح البارى ٣٤/١١

[5]) عمدة القارى ٢٤٢/٢٢، فتح البارى ٣٤/١١، ارشاد السارى ٢٤٩/١٣

[6]) عمدة القارى ٢٤٢/٢٢، فتح البارى ٣٤/١١، ارشاد السارى ٢٤٩/١٣

[7]) شرح صحيح البخارى لابن بطال ٢٥/٩

[8]) الموطاء للامام مالک ٩٦٣/٢، كتاب الاستئذان

د دې حديث نه يو خبره معلومه شوه چه صاحب منزل ته دا اختيار حاصل دې چه که هغه په څه کار کښې مشغول دې نو د سلام استيذان جواب دې نه ورکوى دويمه خبره ترې نه دا معلومه شوه چه ډير کرته يو لوئې عالم او لوئې سړى ته يو مسئله معلومه نه وى او وړوکى ته معلومه وى. لکه چه فاروق اعظم رضي الله عنه ته دا حکم معلوم نه وو (١)

فائده : دلته د باب په اول حديث کښې يو راوى عبدالله بن مثنى دې. کوم چه مختلف فيه دې. عجلى د هغه توثيق کړې دې (٢) او ابوزرعه او ابن معين هغه ته ((ليس بشئ)) ونيلې دې (٣) امام نسائى رحمه الله فرمائى ((ليس بالقوى)) (٤) حافظ ابن حجر رحمه الله په الهدى السارى کښې د هغوى دفاع کړې ده (٥)

ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې د هغوى ذکر کړې دې او فرمائيلې ئې دى چه دوى په هغه رواياتو کښې غلطى کوى کوم چه ئې د خپل تره ثمامه بن عبدالله نه علاوه نورو خلقو نه نقل کړې وى. د ثمامه نه د هغوى روايات صحيح دى (٦) او دلته د بخارى روايت د ثمامه نه دې

⑭ بَاب إِذَا دُعِيَ الرَّجُلُ فَجَاءَ هَلْ يَسْتَأْذِنُ

قَالَ سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَبِي رَافِعٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ: هُوَ إِذْنُهُ.

[٥٨٩٢] (٧) حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ. وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ أَخْبَرَنَا مُجَاهِدٌ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- قَالَ دَخَلْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى

---

(١) فتح البارى كتاب الاستئذان ١١/٣٧

(٢) تهذيب التهذيب ٥/٣٨٨، الترجمة ٦٥٩، الرفع والتكميل فى الجرح والتعديل ٢١٤.

(٣) ارشاد السارى ١٣/٢٣٧. خو په: تهذيب التهذيب ٥/٣٨٨. او تعليقات الرفع والتكميل لعبد الفتاح ابى غدة ص ٢١٤ باندې د ((ليس بشئ)) قول صرف د ابن معين طرف ته منسوب دې اګر چه په ارشاد السارى کښې ابن معين او ابوزرعه دواړو طرف ته نسبت کړې شوې دې. خو په صالح ونيلو کښې ابوزرعه د ابن معين سره دې

(٤) تهذيب التهذيب ٥/٣٨٨، الترجمة : ٦٥٩، تهذيب الكمال : ١٧/٢٧، الرفع والتكميل فى الجرح والتعديل : ٢١٤، الترجمة : ٥٣٢١

(٥) هدى السارى مقدمة فتح البارى : ٤١٦، الفصل التاسع، تهذيب التهذيب ٥/٣٨٨، کښې هم د ابن معين او ابوزرعة توثيق منقول دې

(٦) ارشاد السارى ١٣/٢٤٧، او امام بخارى رحمه الله هم د عبدالله بن مثنى د هغه روايتونو نه استدلال کوى کوم چه هغوى د ثمامه نه نقل کړې وى. پس حافظ ابن حجر رحمه الله ليکى قلت : لم ار البخارى احتج به الا فى روايته عن عمه ثمامة فعنده عنه احاديث. (هدى السارى مقدمة فتح البارى ٤١٦)

(٧) الحديث اخرجه البخارى ايضا فى كتاب الرقاق، باب كيف كان عيش النبى صلى الله عليه وسلم واصحابه وتخليهم من الدنيا (رقم الحديث ٦٠٨٧) ٥/٢٣٧٠، وكذا اخرجه الترمذى فى كتاب الزهد والنسائى فى الرقاق.

الله عليه وسلم - فَوَجَدَ لَبَنًا فِي قَدَحٍ فَقَالَ «أَبَا هِرٍّ الْحَقْ أَهْلَ الصُّفَّةِ فَادْعُهُمْ إِلَيَّ». قَالَ فَأَتَيْتُهُمْ فَدَعَوْتُهُمْ، فَأَقْبَلُوا فَاسْتَأْذَنُوا فَأُذِنَ لَهُمْ، فَدَخَلُوا.[٦٠٨٧]

د ترجمة الباب مقصد د امام بخارى رحمه الله مقصد دا دي چه چا يو بل سړى ته دعوت اوكړو او هغه راغلو نو آيا هغه ته به د اجازت اخستلو ضرورت وى؟ د دې نه پس ئې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه په ذريعه حديث نقل كړې دې چه ﴿ هو اذنه ﴾ يعنى د نوې اجازت اخستلو ضرورت نشته. دعوت وركول او راغوښتل اجازت دې. دا تعليق امام بخارى رحمه الله په الادب المفرد كښې او امام ابوداؤد رحمه الله په سنن كښې موصولا نقل كړې دې.[1]

په حديث الباب كښې رسول الله ﷺ سيدنا ابوهريره رضي الله عنه ته اُوفرمائيل چه اهل صفه راطلب كړه، پس هغوى راغوښتل، هغوى راغلل او اجازت ئې طلب كړو نو رسول الله ﷺ اجازت وركړو.

په دې باندې اشكال كيدې شى چه د دې نه مخكښې په تعليق كښې ﴿ هو اذنه ﴾ وئيلې شوې دې چه دعوت وركول اجازت دې او دلته په حديث كښې اجازت طلب كړې شوې دې په ظاهره دواړو كښې تعارض دې. علامه قسطلانى رحمه الله د دې په جواب كښې ليكى!

﴿ واجيب: بانه يختلف بطول العهد وقصره فان طال العهد بين الطلب والمجيء احتاج الى استئناف الاذن، والا فلا ... والاستئذان على كل حال احوط ﴾[2]

يعنى د دې جواب دا دې: چه د استيذان حكم د وخت د اوږدوالى او كم والى په اعتبار سره مختلف دې، كه د دعوت وركولو او حاضريدلو ترمينځه وخت اوږد وى نو د نوى سره نه به اجازت اخلى. احتياط هم په دې كښې دې چه اجازت واخستلې شى

⑮ بَابُ التَّسْلِيمِ عَلَى الصِّبْيَانِ

[٥٨٩٣][3] - ٦٢٤٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَيَّارٍ عَنْ ثَابِتٍ الْبُنَانِيِّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضى الله عنه أَنَّهُ مَرَّ عَلَى صِبْيَانٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ وَقَالَ كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يَفْعَلُهُ.

---

[1]) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) ٥١١/٢. رقم الحديث ١٠٨٦. باب دعا الرجل اذنه. وسنن ابى داؤد ٣٤٩/٢. كتاب الادب. باب فى الرجل يدعى ان يكون ذكل اذنه.

[2]) ارشاد السارى ٢٥٠/١٣

[3]) الحديث اخرجه مسلم فى كتاب السلام، باب استحباب السلام على الصبيان عن انس بن مالك ١٧٩٨/٤. وكذا اخرجه الترمذى فى كتاب الاستئذان، باب ما جاء فى التسليم على الصبيان ٥٧/٥. (رقم الحديث: ٢٦٩٦) واخرجه فى السنن الكبرى فى كتاب عمل اليوم والليلة، باب التسليم على الصبيان ومما زحتهم ٩٠/٦. (رقم الحديث ١٠١٦٢) واخرجه ابوداؤد فى كتاب الاستئذان، باب فى السلام على الصبيان: ٣٥٢/٤. (رقم الحديث: ٥٢٠٢)

لکه چه مخکښې تير شوې دى چه په ماشومانو باندې سلام کول جائز دى، رسول الله ﷺ به هم دغه شان کول، خو که يو ماشوم داسې دې چه په سلام کولو سره ئې د فتنې ويره وى نو سلام نه دى کول پکار.

⑯ باب تَسْلِيمِ الرِّجَالِ عَلَى النِّسَاءِ، وَالنِّسَاءِ عَلَى الرِّجَالِ

[۵۸۹۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلٍ قَالَ كُنَّا نَفْرَحُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ. قُلْتُ وَلِمَ قَالَ كَانَتْ لَنَا عَجُوزٌ تُرْسِلُ إِلَى بُضَاعَةَ - قَالَ ابْنُ مَسْلَمَةَ نَخْلٍ بِالْمَدِينَةِ - فَتَأْخُذُ مِنْ أُصُولِ السِّلْقِ فَتَطْرَحُهُ فِي قِدْرٍ، وَتُكَرْكِرُ حَبَّاتٍ مِنْ شَعِيرٍ، فَإِذَا صَلَّيْنَا الْجُمُعَةَ انْصَرَفْنَا وَنُسَلِّمُ عَلَيْهَا فَتُقَدِّمُهُ إِلَيْنَا، فَنَفْرَحُ مِنْ أَجْلِهِ، وَمَا كُنَّا نَقِيلُ وَلاَ نَتَغَدَّى إِلاَّ بَعْدَ الْجُمُعَةِ.

[۵۸۹۵] حَدَّثَنَا ابْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يَا عَائِشَةُ هَذَا جِبْرِيلُ يَقْرَأُ عَلَيْكِ السَّلاَمَ». قَالَتْ قُلْتُ وَعَلَيْهِ السَّلاَمُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ، تَرَى مَا لاَ نَرَى. تُرِيدُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم تَابَعَهُ شُعَيْبٌ وَقَالَ يُونُسُ وَالنُّعْمَانُ عَنِ الزُّهْرِيِّ وَبَرَكَاتُهُ

د امام بخارى رحمه الله مقصد دا دې چه سړى په زنانو او زنانه په سړو باندې سلام کولې شى. په دې شرط چه د فتنې ويره نه وى.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله په دې ترجمې سره د هغه روايت ترديد کول غواړى چه په هغې کښې د سړو په زنانو او د زنانو په سړو باندې سلام کولو ته مکروه وئيلې شوې دى.

د اسماء بنت يزيد رضي الله عنها په روايت کښې د دې تصريح ده چه په هغې کښې دى ﴿مَرَّ عَلَيْنَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فِي نِسْوَةٍ فَسَلَّمَ عَلَيْنَا﴾ يعنى رسول الله ﷺ په مونږ زنانو باندې راتير شو نو هغوى په مونږ باندې سلام اوکړو امام ترمذى رحمه الله دې روايت ته حسن وئيلې دې. (١) خو چونکه دا روايت د امام بخارى رحمه الله په شرط باندې نه وو، په دې وجه ئې نه دې ذکر کړې.

د احناف حضراتو او جمهور فقهاء کرامو په نزد په غير محرم او پردئ ځوانې زنانه باندې سلام کول جائز نه دى، هم دغه شان په بوډئ مشتهاة باندې هم سلام کول صحيح نه دى، خو که يو بوډئ مشتهاة ده نو په هغې باندې سلام کيدلې شى. (٢)

---

[١] الجامع للترمذى، كتاب الادب ٩٩/٢، باب ما جاء فى التسليم على النساء. (قلت : لم اجده فى الترمذى بهذا اللفظ بل هو فى ابى داؤد)

[٢] اوجز المسالك ١٠٥/١٥، جامع السلام، العمل فى السلام، وشرح صحيح مسلم للنووى: ٢١٥/٢، كتاب السلام، باب استحباب السلام على الصبيان.

د باب په دويم روايت كښې د سيدنا جبريل عليه السلام په سيده عائشه رضي الله عنها باندې د سلام ذكر دې.

علامه قسطلانى رحمه الله ليكى: «وقد كان جبريل عليه السلام يأتى النبى صلى الله عليه وسلم فى صورة دحية، وحينئذ فتحصل المطابقة بين الترجمة والحديث، ويزول الاشكال»[1]

يعنى سيدنا جبريل عليه السلام به د رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې د سيدنا دحية الكلبى رضي الله عنه په شكل كښې راتلو. دغه شان په ترجمه اوحديث كښې مطابقت حاصليږى او اشكال ختميږى.

د باب په آخر كښې د معمر متابعت لره امام بخارى رحمه الله په كتاب الرقاق كښې. د يونس تعليق په مناقب كښې موصولا نقل كړې دې. د نعمان بن راشد تعليق طبرانى موصولا نقل كړې دې[2]

⑰ باب إذا قال من ذا فقال أنا

[٥٨٩٦] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ قَالَ سَمِعْتُ جَابِرًا -رضى الله عنه- يَقُولُ أَتَيْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- فِي دَيْنٍ كَانَ عَلَى أَبِي فَدَقَقْتُ الْبَابَ فَقَالَ «مَنْ ذَا». فَقُلْتُ أَنَا. فَقَالَ «أَنَا أَنَا». كَأَنَّهُ كَرِهَهَا.

په دې روايت كښې سيدنا جابر رضي الله عنه فرمائى چه زه د خپل پلار د قرض په سلسله كښې د رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضر شوم. ما دروازه اوټكوله نو رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل څوك ئې؟ ما اووې: زه! رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: زه زه! ګويا هغوى دا خبره ناخوښه كړه.

پس ادب هم دا دې چه د استيذان په وخت خپل نوم واخستلې شى. امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې هم دا ادب بيان كړې دې.

⑱ باب من رد فقال عليك السلام

قَالَ سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ: هُوَ إِذْنُهُ.

وَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم- «رَدَّ الْمَلاَئِكَةُ عَلَى آدَمَ السَّلاَمُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ».

[٥٨٩٧] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- أَنَّ رَجُلاً دَخَلَ الْمَسْجِدَ وَرَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- جَالِسٌ فِي نَاحِيَةِ الْمَسْجِدِ فَصَلَّى، ثُمَّ جَاءَ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- « وَعَلَيْكَ السَّلاَمُ ارْجِعْ فَصَلِّ فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ ». فَرَجَعَ فَصَلَّى، ثُمَّ جَاءَ فَسَلَّمَ. فَقَالَ «وَعَلَيْكَ السَّلاَمُ فَارْجِعْ فَصَلِّ، فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ». فَقَالَ فِي الثَّانِيَةِ أَوْ فِي الَّتِي

---

[1] ارشاد السارى ١٣/٢٥٢

[2] ارشاد السارى ١٣/٢٥٢، عمدة القارى ٢٢/٢٤٢، فتح البارى ١١/١٤١

بَعْدَهَا عَلِّمْنِي يَا رَسُولَ اللّٰهِ. فَقَالَ «إِذَا قُمْتَ إِلَى الصَّلَاةِ فَأَسْبِغِ الْوُضُوءَ، ثُمَّ اسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ فَكَبِّرْ، ثُمَّ اقْرَأْ بِمَا تَيَسَّرَ مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ، ثُمَّ ارْكَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ رَاكِعًا، ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَسْتَوِيَ قَائِمًا، ثُمَّ اسْجُدْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ سَاجِدًا، ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ جَالِسًا، ثُمَّ اسْجُدْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ سَاجِدًا، ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ جَالِسًا، ثُمَّ افْعَلْ ذَلِكَ فِي صَلَاتِكَ كُلِّهَا». وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ فِي الأَخِيرِ «حَتَّى تَسْتَوِيَ قَائِمًا».

حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللّٰهِ حَدَّثَنِي سَعِيدٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ جَالِسًا». [ر ٧٢٤]

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب سره مقصد دا دې چه د سلام جواب ورکولو سره ﴿علیك السلام﴾ هم وئیلې شي او ﴿السلام علیك﴾ هم وئیلې شي. لفظ علی مقدم کولې هم شي او موخر کولې هم او دې طرف ته هم اشاره کیدې شي چه د واؤ نه بغیر جواب ورکړې کیدې شي، د مفرد صیغه استعمالولې شي. (١)

افضل هم دا ده چه په جواب کښې ﴿وعلیکم السلام﴾ د جمع په صیغې سره جواب ورکړې شي، اګر چه مخاطب یو وی. (٢)

قوله: ﴿وَقَالَتْ عَائِشَةُ: وَعَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ﴾: دا حدیث اوس موصولا تیر شوې دې. په دې کښې ﴿علیه﴾ جار مجرور په ﴿السلام﴾ باندې مقدم دې ﴿وَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم رَدَّ الْمَلَائِكَةُ عَلَى آدَمَ السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ﴾ یعنی ملائکو سیدنا آدم علیه السلام ته په جواب کښې وئیلې وو: ﴿السلام علیك ورحمة الله﴾ په دې کښې السلام مقدم دې. دا تعلیق هم د کتاب الاستیذان په شروع کښې موصولا تیر شوې دې.

په حدیث الباب کښې د ﴿وعلیك السلام﴾ الفاظ راغلی دی، په دې کښې هم ﴿علیك﴾ مقدم دې. دا حدیث په کتاب الصلاة کښې په تفصیل سره تیر شوې دې. (٣)

د ابو اسامة تعلیق په کتاب الایمان والنذور کښې موصولا ذکر کړې شوې دې. (٤)

---

(١) عمدة القاری ٢٤٥/٢٢، ارشاد الساری ٢٥٤/١٣، فتح الباری ٤٤/١١

(٢) وفی رد المختار: ٢٩٣/٥: والافضل للمسلم ان یقول: السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته والمجیب کذلک یرد، وارشاد الساری ٢٥٦/١٣، وکما اخرج البخاری من طریق معاویة بن قرة قال: قَالَ لِي أَبِي: يَا بُنَيَّ، إِذَا مَرَّ بِكَ الرَّجُلُ فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ. فَلَا تَقُلْ: وَعَلَيْكَ، كَأَنَّكَ تَخُصُّهُ بِذَلِكَ وَحْدَهُ، فَإِنَّهُ لَيْسَ وَحْدَهُ، وَلَكِنْ قُلْ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ ... الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) ٤٨٥/٢، ٤٨٦. (رقم الحدیث ١٠٣٧) باب کیف رد السلام.

(٣) صحیح البخاری ١٦٧/١، کتاب الصلاة، باب وجوب القراءة للامام والماموم فی الصلاة کلها فی الحضر والسفر، رقم الحدیث ٧٥٧.

(٤) صحیح البخاری، کتاب الایمان والنذور، باب اذا حنث ناسیا فی الایمان، رقم الحدیث ٦٦٦٧.

⑲ باب إِذَا قَالَ فُلَانٌ يُقْرِئُكَ السَّلَامَ

[٥٨٩٨] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ قَالَ سَمِعْتُ عَامِرًا يَقُولُ حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - حَدَّثَتْهُ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ لَهَا « إِنَّ جِبْرِيلَ يُقْرِئُكِ السَّلَامَ ». قَالَتْ وَعَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ. [ر: ٣٠٤٥]

د ترجمة الباب غرض: شيخ الحديث مولانا محمد زكريا رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله كيدې شى د رواياتو د اختلاف طرف ته اشاره كوى، امام ابوداؤد رحمه الله هم بعينه هم دا ترجمه قائم كړې ده (١) او د هغې د لاندې ئې دوه احاديث ذكر كړې دى، يو حديث كوم چه د بنو تميم د يو سړى نه روايت كړې شوې دې، چه د هغه نوم نه دې ذكر كړې شوې، هغوى وائى چه ماته زما پلار او هغوى ته زما نيكه دا حديث بيان كړو چه زما پلار زه رسول الله ﷺ ته اوليږلم چه هغوى ته سلام اوواييه ؛ ﴿ فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ إِنَّ أَبِي يُقْرِئُكَ السَّلَامَ. فَقَالَ « عَلَيْكَ وَعَلَى أَبِيكَ السَّلَامُ » ﴾ يعنى زه د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شوم او عرض مې اوكړو چه زما والد صاحب تاسو ته سلام كولو نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿ عَلَيْكَ وَعَلَى أَبِيكَ السَّلَامُ ﴾.
د دې نه پس امام ابوداؤد رحمه الله د عائشه رضي الله عنها مذكوره حديث ذكر كړې دې، په دې كښې صرف ﴿ وعليه السلام ﴾ دې. په مبلغ باندې يعنى سلام رارسونكى باندې سلام نشته. (٢)
مولانا خليل احمد سهارنپورى رحمه الله فرمائى چه په دواړو طريقو سره جواب وركول جائز دې. (٣) د امام بخارى رحمه الله مقصد كيدې شى چه دې طرف ته اشاره كول وى چه په رواياتو كښې دواړه طريقې راغلى دى. (٤) امام نووى رحمه الله فرمائى:

﴿ فى هذا الحديث مشروعية ارسال السلام، ويجب على الرسول تبليغه، لانه امانة، وتعقب بانه بالوديعة اشبه، والتحقيق: ان الرسول ان التزمه اشبه بالامانة والا فوديعة، والودائع اذا لم تقبل لم يلزمه شئ ﴾ (٥)
يعنى په دې حديث كښې د سلام ليږلو د مشروعيت ذكر دې او په قاصد باندې د هغه رسول واجب دى ځكه چه دا امانت دې، بعض د دې تعاقب كولو سره ليكلې دى چه دا د وديعة زيات مشابه دې، تحقيقى خبره دا ده چه كه قاصد د دې زيات التزام اوكړو نو دا به د امانت سره زيات مشابه وى ګينې بيا به وديعة وى او د ودائع حكم دا دې چه كه هغه قبوله نه كړې شوه نو په هغه باندې هيڅ هم لازم نه دى.

---

(١) سنن ابى داؤد ٣٥٨/٤، كتاب الادب، باب فى الرجل يقول: فلان يقرئك السلام.
(٢) سنن ابى داؤد، كتاب الادب، باب فى الرجل يقول: فلان يقرئك السلام: ٣٥٩/٤، رقم الحديث ٥٢٣٢
(٣) بذل المجهود، باب فى الرجل يقول للرجل فلان يقرئك السلام فكيف يرد؟ ١٧١/٢
(٤) فتح البارى ٣٨/١١.
(٥) ارشاد السارى ٢٥٧/١٣، لامع الدرارى، كتاب الاستيذان، باب اذا قال: فلان يقرئك السلام ٥٥/١٠

⑳ باب التَّسْلِيمِ فِي مَجْلِسٍ فِيهِ أَخْلَاطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ

[٥٨٩٩] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ أَخْبَرَنِي أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم رَكِبَ حِمَارًا عَلَيْهِ إِكَافٌ، تَحْتَهُ قَطِيفَةٌ فَدَكِيَّةٌ، وَأَرْدَفَ وَرَاءَهُ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ وَهُوَ يَعُودُ سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ فِي بَنِي الْحَارِثِ بْنِ الْخَزْرَجِ، وَذَلِكَ قَبْلَ وَقْعَةِ بَدْرٍ حَتَّى مَرَّ فِي مَجْلِسٍ فِيهِ أَخْلَاطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ عَبَدَةِ الْأَوْثَانِ وَالْيَهُودِ، وَفِيهِمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ ابْنُ سَلُولَ، وَفِي الْمَجْلِسِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ، فَلَمَّا غَشِيَتِ الْمَجْلِسَ عَجَاجَةُ الدَّابَّةِ خَمَّرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ أَنْفَهُ بِرِدَائِهِ ثُمَّ قَالَ لَا تُغَبِّرُوا عَلَيْنَا. فَسَلَّمَ عَلَيْهِمُ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم ثُمَّ وَقَفَ فَنَزَلَ، فَدَعَاهُمْ إِلَى اللَّهِ وَقَرَأَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنَ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ ابْنُ سَلُولَ أَيُّهَا الْمَرْءُ لَا أَحْسَنَ مِنْ هَذَا، إِنْ كَانَ مَا تَقُولُ حَقًّا، فَلَا تُؤْذِنَا فِي مَجَالِسِنَا، وَارْجِعْ إِلَى رَحْلِكَ، فَمَنْ جَاءَكَ مِنَّا فَاقْصُصْ عَلَيْهِ. قَالَ ابْنُ رَوَاحَةَ اغْشَنَا فِي مَجَالِسِنَا، فَإِنَّا نُحِبُّ ذَلِكَ. فَاسْتَبَّ الْمُسْلِمُونَ وَالْمُشْرِكُونَ وَالْيَهُودُ حَتَّى هَمُّوا أَنْ يَتَوَاثَبُوا، فَلَمْ يَزَلِ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم يُخَفِّضُهُمْ، ثُمَّ رَكِبَ دَابَّتَهُ حَتَّى دَخَلَ عَلَى سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ فَقَالَ «أَيْ سَعْدُ أَلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالَ أَبُو حُبَابٍ». يُرِيدُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ قَالَ كَذَا وَكَذَا قَالَ اعْفُ عَنْهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَاصْفَحْ فَوَاللَّهِ لَقَدْ أَعْطَاكَ اللَّهُ الَّذِي أَعْطَاكَ، وَلَقَدِ اصْطَلَحَ أَهْلُ هَذِهِ الْبَحْرَةِ عَلَى أَنْ يُتَوِّجُوهُ فَيُعَصِّبُونَهُ بِالْعِصَابَةِ، فَلَمَّا رَدَّ اللَّهُ ذَلِكَ بِالْحَقِّ الَّذِي أَعْطَاكَ شَرِقَ بِذَلِكَ، فَذَلِكَ فَعَلَ بِهِ مَا رَأَيْتَ، فَعَفَا عَنْهُ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- [ر: ٢٨٢٥]

د مسلمانانو او کفارو په مخلوط مجلس باندې د سلام حکم: چه په يو داسې مجلس باندې ورتير شي چه په هغې کښې مسلمانان او کفار دواړه وی، هلته سلام کول پکار دی. امام نووی رحمه الله فرمائی چه دا سنت ده چه کله په يو داسې مجلس باندې ورتير شي نو سلام علی العموم کول پکار دی او قصد د مسلمانانو کول پکار دی.(١) ابن العربی رحمه الله فرمائی چه هم دا حکم د داسې مجلس دې چه په هغې کښې اهل سنت او اهل بدعت وی، عادل او ظالم وی، نيک او فاجر وی، نو سلام کول پکار دی خو اراده د نيکانو خلقو کول پکار دی.(٢)

په حديث الباب کښې دی: «حَتَّى مَرَّ فِي مَجْلِسٍ فِيهِ أَخْلَاطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ عَبَدَةِ الْأَوْثَانِ

---

(١) فتح الباری ٤٧/١١، والابواب والتراجم، کتاب الاستئذان، باب التسليم فی مجلس فيه اخلاط من المسلمين والمشرکين.

(٢) فتح الباری ٤٧/١١، شرح سنن الترمذی للامام ابی بکر ابن العربی المالکی ١٧٣/١٠، ابواب الاستئذان باب ما جاء فی السلام قبل الکلام

وَالْيَهُودِ ... فَسَلَّمَ عَلَيْهِمُ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم ﴾ يعنى رسول الله ﷺ په داسې مجلس باندې ورتير شو چه په هغې كښې د مسلمانانو نه علاوه بت پرست او يهوديان هم وو نو رسول الله ﷺ په هغوى باندې سلام اوكړو.

۲۱: بَاب مَنْ لَمْ يُسَلِّمْ عَلَى مَنِ اقْتَرَفَ ذَنْبًا، وَلَمْ يَرُدَّ سَلاَمَهُ حَتَّى تَتَبَيَّنَ تَوْبَتُهُ، وَإِلَى مَتَى تَتَبَيَّنُ تَوْبَةُ الْعَاصِي

وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو لاَ تُسَلِّمُوا عَلَى شَرَبَةِ الْخَمْرِ.

[۵۹۰۰] حَدَّثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبٍ قَالَ سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ يُحَدِّثُ حِينَ تَخَلَّفَ عَنْ تَبُوكَ وَنَهَى رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَنْ كَلاَمِنَا، وَآتِي رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأُسَلِّمُ عَلَيْهِ، فَأَقُولُ فِي نَفْسِي هَلْ حَرَّكَ شَفَتَيْهِ بِرَدِّ السَّلاَمِ أَمْ لاَ حَتَّى كَمَلَتْ خَمْسُونَ لَيْلَةً، وَآذَنَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِتَوْبَةِ اللَّهِ عَلَيْنَا حِينَ صَلَّى الْفَجْرَ. [ر: ۲۲۰۹]

د ترجمة الباب مقصد: د ترجمة الباب دوه اجزاء دى.

① اول جزء دا دې چه په فاسق او ګناهګار باندې سلام نه دى كول پكار تردې چه هغه توبه اوكړى. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله د دې مسئلې په حكم كښې د اختلاف طرف ته اشاره فرمائيلې ده.(۱)

په فاسق او مبتدع باندې د سلام كولو حكم: پس د جمهور علماء كرامو په نزد په فساق او مبتدعين باندې سلام نه دى كول پكار. خو كه د هغه د طرف نه د سلام نه كولو په صورت كښې د نقصان رسولو ويره وى نو بيا د سلام ګنجائش شته.(۲) امام نووى رحمه الله د دې تصريح كړې ده.(۳)

امام ابن العربى رحمه الله په دې باندې دومره اضافه كړې ده چه په دې صورت كښې دې د سلام كولو په وخت دا نيت اوكړې شى چه سلام د الله پاك په نومونو كښې يو نوم دې نو ګويا د ﴿السلام عليكم﴾ معنى ده ﴿الله رقيب عليكم﴾.(۴)

خو د بعض علماء كرامو په نزد په فاسق او بدعتى باندې سلام كول جائز دى، ابن وهب فرمائى چه په كافر باندې هم سلام كيدلې شى.(۵)

---

(۱) فتح البارى ۴۸/۱۱
(۲) فتح البارى ۴۸/۱۱، ارشاد السارى ۲۶۰/۱۳، عمدة القارى: ۲۴۷/۲۲
(۳) شرح صحيح مسلم للنووى ۲۱۴/۲، كتاب السلام، باب النهى عن ابتداء اهل الكتاب بالسلام وكيف يرد عليهم.
(۴) شرح سنن الترمذى للامام ابى بكر ابن العربى المالكى ۱۷۴/۱۰، ابواب الاستئذان
(۵) فتح البارى ۴۸/۱۱، عمدة القارى ۲۴۷/۲۲

په درمختار کښې دی چه په فاسق باندې سلام کول مکروه دی. په دې شرط چه هغه د خپل فسق اعلان کونکې وی. خو که څوک ښکاره فسق کونکې نه وی نو بیا سلام بغیر د کراهت نه جائز دې.(١)

د ترجمة الباب دویم جزء دې ﴿ الى متى تتبين توبة العاص ﴾ یعنی د ګناه کونکی د توبې صحت به کله معلومیږی. یعنی د داسې قرائن دپاره څومره موده پکار ده چه په هغې کښې د هغه د توبې صحت معلوم شی، په هغې کښې یو کال، شپږ میاشتې او پنځوس ورځو موده ذکر کړې شوې ده چه په دومره موده کښې د هغه حالت واضح کیږی.(٢)

ابن بطال رحمه الله فرمائی چه په دې کښې هیڅ موده نه شی متعین کیدې.(٣)

د حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمهما الله د کلام نه معلومیږی چه امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې دوه اجزاء ذکر کړې دی. یو سلام او د هغې جواب. دویم د توبې د صحت موده.

د شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله رائې : شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله فرمائی چه د فقهاء احناف د کتابونو تفصیلات که اوکتلې شی نو د دوو په ځائې ترجمة الباب په درې اجزاء باندې مشتمل دې. یو سلام، دویم د هغې جواب او دریم د توبې د صحت موده. سلام او جواب دواړه بیل بیل حکم لری. چرته چه سلام کول شرعا جائز نه وی. هلته جواب هم مشروع نه دې. خو که فاسق سلام کړې وی نو د هغې جواب ورکول واجب کیږی.(٤)

صاحب د بحر الرائق د دې طرف ته اشاره کړې ده.(٥)

قوله: ﴿وَقَالَ عَبْدُاللهِ بْنُ عَمْرٍو لَاتُسَلِّمُوا عَلٰى شَرَبَةِ الْخَمْرِ﴾:

شربة: د شارب جمع ده، سیدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما فرمائی : په شراب څکونکو باندې سلام مه کوئ. دا اثر امام بخاری رحمه الله د په الادب المفرد کښې موصولا نقل کړې دې.(٦)

د دې نه پس په باب کښې امام بخاری رحمه الله د سیدنا کعب بن مالک رضی الله عنه حدیث نقل کړې دې.

---

(١) رد المختار ٢٩٤/٥

(٢) فتح البارى ٤٨/١١، الابواب والتراجم، كتاب الاستئذان، باب من لم يسلم على من اقترف ذنبا ولم يرد سلامه حتى تتبين توبته. ١٢٣/٢

(٣) شرح صحيح البخارى لابن بطال ٣٦/٩

(٤) الابواب والتراجم. كتاب الاستئذان باب من لم يسلم على من اقترف ذنبا ولم يرد سلام حتى تتبين توبته. ١٢٣/٢

(٥) ثُمَّ اعْلَمْ أَنَّهُ يُكْرَهُ السَّلَامُ عَلَى الْمُصَلِّي وَالْقَارِئِ وَالْجَالِسِ لِلْقَضَاءِ أَوِ الْبَحْثِ فِي الْفِقْهِ أَوِ التَّخَلِّي وَلَوْ سَلَّمَ عَلَيْهِمْ لَا يَجِبُ عَلَيْهِمُ الرَّدُّ لِأَنَّهُ فِي غَيْرِ مَحَلِّهِ. باب ما يفسد الصلاة وما يكره فيها : البحر الرائق ٩/٢، وقال فى رد المختار : وينبغى وجوب الرد على الفاسق لأن كراهة السلام عليه للزجر فلا تنافى الوجوب عليه، باب ما يفسد الصلاة وما يكره ٤٥٧/١.

(٦) الادب المفرد مع فضل الله الصمد ٤٧٢/٢، باب لا يسلم على فاسق. خو په الادب المفرد کښې د ﴿ شربة الخمر ﴾ په ځائې ﴿ شُرَّابِ الْخَمْرِ ﴾ دې.

په هغې کښې د رسول الله ﷺ هغوی سره د ترک سلام و کلام قصه ذکر کړې شوې ده، معلومه شوه چه د ګناه د وجې نه ترک سلام کیدلې شی.

۲۲: بَاب كَيْفَ يُرَدُّ عَلَى أَهْلِ الذِّمَّةِ السَّلاَمُ

[۵۹۰۱] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ أَنَّ عَائِشَةَ -رضى الله عنها- قَالَتْ دَخَلَ رَهْطٌ مِنَ الْيَهُودِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالُوا السَّامُ عَلَيْكَ. فَفَهِمْتُهَا فَقُلْتُ عَلَيْكُمُ السَّامُ وَاللَّعْنَةُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَهْلاً يَا عَائِشَةُ، فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الرِّفْقَ فِي الأَمْرِ كُلِّهِ». فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوَلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالُوا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «فَقَدْ قُلْتُ وَعَلَيْكُمْ». [ر: ۲۷۷۷]

سيده عائشه ﷺ روايت کوی چه د يهودو يو جماعت د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او وې وئيل ﴿ السام عليك ﴾ (يعنی په تا دې لعنت وی) زه پرې پوهه شوم نو ما اووې ﴿عليكم السام واللعنة ﴾ (هم په تاسو دې هلاکت او لعنت وی) رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ای عائشې پريږده! الله پاک په ټولو معاملاتو کښې نرمی خوښوی. ما عرض اوکړو : يا رسول الله ﷺ! آيا تاسو واونريدل چه دې خلقو څه اووې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ما هم ﴿وعليكم﴾ اووې.

[۵۹۰۲] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ -رضى الله عنهما- أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ:
«إِذَا سَلَّمَ عَلَيْكُمُ الْيَهُودُ فَإِنَّمَا يَقُولُ أَحَدُهُمُ السَّامُ عَلَيْكَ. فَقُلْ وَعَلَيْكَ». [۶۵۲۹]

د سيدنا عبد الله بن عمر ﷺ نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه کله يهود تاسو ته سلام اوکړی او په هغوی کښې يو کس ﴿ السام عليك ﴾ اوائی نو تاسو ﴿ وعليك ﴾ وايئ.

[۵۹۰۳] (۲) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرِ بْنِ أَنَسٍ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ -رضى الله عنه- قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم-

---

(۱) الحديث اخرجه البخاری ايضا فی كتاب استتابة المرتدين والمعاندين وقتالهم، باب اذا عرض الذمی وغيره بسب النبی ﷺ ولم يصرح نحو قوله : السام عليک (رقم الحديث ۶۹۲۸) واخرجه مسلم فی كتاب السلام، باب النهی عن ابتداء اهل الكتاب بالسلام وكيف يرد عليهم (رقم الحديث ۲۱۶۳) واخرجه ابوداؤد فی كتاب الادب، باب فی السلام على اهل الذمة (رقم الحديث ۵۲۰۶) واخرجه الترمذی فی كتاب الاستئذان، باب ما جاء فی التسليم على اهل الذمة (رقم الحديث ۲۷۰۱) واخرجه ابن ماجة فی كتاب الادب باب رد السلام على اهل الذمة (رقم الحديث ۳۶۹۸)

(۲) الحديث اخرجه البخاری ايضا فی كتاب استتابة المرتدين والمعاندين وقتالهم، باب اذا عرض الذمی وغيره بسب النبی ﷺ ولم يصرح نحو قوله : السام عليک (رقم الحديث ۶۹۲۶) ... [بقيه برصفحه آئنده...

«إِذَاسَلَّمَ عَلَيْكُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ فَقُولُوا وَعَلَيْكُمْ».

د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه کله تاسو ته اهل کتاب سلام اوکړی نو تاسو ﴿وعلیك﴾ وایئ.

د ترجمة الباب غرض: ذمیانو که سلام اوکړو نو څنګه به جواب ورکولې شی؟ ﴿کیف یرد﴾ وئیلو سره امام بخاری رحمه الله دې خبرې ته اشاره اوکړه چه د سلام جواب ورکولو ممنوع نه دی، خو د جواب کیفیت په دې کښې مختلف دې.

د بعض علماء کرامو په نزد پوره جواب ورکول فرض دی، د ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دی چه ﴿من سلم علیك فرده، ولوکان مجوسیا﴾ یعنی څوک چه سلام کوی د هغه جواب ورکوئ اګر چه هغه مجوسی وی، د امام قتادة او امام شعبی رحمهما الله هم دا مسلک دې.(۱)

د جمهور علماء کرامو په نزد به د هغوی د سلام په جواب کښې صرف ﴿وعلیکم﴾ وئیلې شی، د لفظ سلام سره به جواب نه شی ورکولې.(۲)

په درمختار کښې دی ﴿ولو سلم یهودی أو نصرانی أو مجوسی علی مسلم فلا بأس بالرد ولکن لا یزید علی قوله وعلیك﴾(۳) یعنی که یو یهودی، نصرانی یا مجوسی په مسلمانانو باندې سلام اوکړو نو په جواب ورکولو کښې څه باک نشته، خو په جواب کښې به صرف ﴿وعلیك﴾ وئیلې شی د دې نه زیات نه.

د باب نه لاندې چه امام بخاری رحمه الله کوم حدیث ذکر کړې دې، د هغې مناسبت د باب سره ښکاره دې.

....

...بقیه ازحاشیه گذشته] واخرجه مسلم فی کتاب السلام، باب النهی عن ابتداء اهل الکتاب بالسلام وکیف یرد علیهم (رقم الحدیث ۲۱۶۳) وفی روایة ابی داؤد: أَنَّ أَصْحَابَ النَّبِيِّ -صلی الله علیه وسلم- قَالُوا لِلنَّبِيِّ -صلی الله علیه وسلم- إِنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ يُسَلِّمُونَ عَلَيْنَا فَكَيْفَ نَرُدُّ عَلَيْهِمْ قَالَ: قُولُوا وَعَلَيْكُمْ. کتاب الادب، باب فی السلام علی اهل الذمة (رقم الحدیث: ۵۲۰۶) واخرجه ابن ماجة فی کتاب الادب، باب رد السلام علی اهل الذمة (رقم الحدیث ۳۶۹۷)

(۱) فتح الباری ۵۰/۱۱، عمدة القاری ۲۴۸/۲۲

(۲) شرح صحیح مسلم للنووی ۲۱۳/۲، کتاب السلام، باب النهی عن البداء اهل الکتاب، بالسلام وکیف یرد علیهم، وفتح الباری ۵۳/۱۱

(۳) الدر المختار ۲۹۲/۵

٢٣: باب من نظر فى كتاب من يحذر على المسلمين ليستبين أمره

[٥٩٠٤] حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ بُهْلُولٍ حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ قَالَ حَدَّثَنِي حُصَيْنُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيٍّ رضى الله عنه قَالَ بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَالزُّبَيْرَ بْنَ الْعَوَّامِ وَأَبَا مَرْثَدٍ الْغَنَوِيَّ وَكُلُّنَا فَارِسٌ فَقَالَ « انْطَلِقُوا حَتَّى تَأْتُوا رَوْضَةَ خَاخٍ، فَإِنَّ بِهَا امْرَأَةً مِنَ الْمُشْرِكِينَ مَعَهَا صَحِيفَةٌ مِنْ حَاطِبِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ إِلَى الْمُشْرِكِينَ ». قَالَ فَأَدْرَكْنَاهَا تَسِيرُ عَلَى جَمَلٍ لَهَا حَيْثُ قَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ قُلْنَا أَيْنَ الْكِتَابُ الَّذِي مَعَكِ قَالَتْ مَا مَعِي كِتَابٌ. فَأَنَخْنَا بِهَا، فَابْتَغَيْنَا فِي رَحْلِهَا فَمَا وَجَدْنَا شَيْئًا، قَالَ صَاحِبَاىَ مَا نَرَى كِتَابًا. قَالَ قُلْتُ لَقَدْ عَلِمْتُ مَا كَذَبَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَالَّذِي يُحْلَفُ بِهِ لَتُخْرِجِنَّ الْكِتَابَ أَوْ لأُجَرِّدَنَّكِ. قَالَ فَلَمَّا رَأَتِ الْجِدَّ مِنِّي أَهْوَتْ بِيَدِهَا إِلَى حُجْزَتِهَا وَهْىَ مُحْتَجِزَةٌ بِكِسَاءٍ فَأَخْرَجَتِ الْكِتَابَ قَالَ فَانْطَلَقْنَا بِهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ « مَا حَمَلَكَ يَا حَاطِبُ عَلَى مَا صَنَعْتَ » قَالَ مَا بِي إِلاَّ أَنْ أَكُونَ مُؤْمِنًا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَا غَيَّرْتُ وَلاَ بَدَّلْتُ، أَرَدْتُ أَنْ تَكُونَ لِي عِنْدَ الْقَوْمِ يَدٌ يَدْفَعُ اللَّهُ بِهَا عَنْ أَهْلِي وَمَالِي، وَلَيْسَ مِنْ أَصْحَابِكَ هُنَاكَ إِلاَّ وَلَهُ مَنْ يَدْفَعُ اللَّهُ بِهِ عَنْ أَهْلِهِ وَمَالِهِ. قَالَ « صَدَقَ فَلاَ تَقُولُوا لَهُ إِلاَّ خَيْرًا ». قَالَ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِنَّهُ قَدْ خَانَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالْمُؤْمِنِينَ، فَدَعْنِي فَأَضْرِبَ عُنُقَهُ. قَالَ فَقَالَ « يَا عُمَرُ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ اللَّهَ قَدِ اطَّلَعَ عَلَى أَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ وَجَبَتْ لَكُمُ الْجَنَّةُ » قَالَ فَدَمَعَتْ عَيْنَا عُمَرَ وَقَالَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. [ر: ٢٨٤٥]

د سيدنا علي رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ زه، سيدنا زبير بن عوام او سيدنا ابو مرثد الغنوى رضي الله عنهما اوليږلو او په مونږ كښې هر يو په اس باندې سور وو او حكم ئې راكړو چه روضه خاخ ته لاړ شئ. هلته يو مشركه زنانه ده، هغه سره د حاطب بن ابى بلتعه رضي الله عنه خط دې كوم چه د مشركانو په نوم دې، سيدنا علي رضي الله عنه فرمائى چه مونږ هغه هلته په اوښ باندې تلونكې بيا موندله د كوم ځائې چه رسول الله ﷺ خبر راكړې وو مونږ ورته اووې هغه خط كوم چه تا سره دې چرته دې؟ هغې اووې : ما سره خو هيڅ خط نشته؟ مونږ د هغې اوښ چو كړو، او د هغې د كيجاوې وغيره تلاشى مو واخستله خو هغه خط ملاؤ نه شو. زما دواړو ملګرو هم اووې چه خط نشته. بيا ما اووې : ماته معلومه ده چه رسول الله ﷺ دروغ نه دى وئيلى، قسم دې په هغه ذات چه د هغه قسم خوړلې شى خط راوباسه ګينې تا به بربنډه كړم، چه كله هغې زمونږ سختى اوليده نو د هغه ځادر نه ئې چه د هغې نه ئې لنګ وهلې وو، خط راويستلو او رائې كړو، مونږ هغه خط اخستلو سره د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر

شو، رسول الله ﷺ اوفرمائیل: حاطب! تا داسې ولې اوکړل؟ حاطب رضی الله عنه عرض اوکړو: یا رسول الله ﷺ! زه په الله او د هغه په رسول ﷺ ایمان لرم، زه بدل شوې نه یم (یعنی مرتد شوې نه یم) ما اوغوښتله چه په هغوی باندې احسان اوکړم چه هغوی زما د اهل وعیال دفاع او نګرانی اوکړی او د نورو صحابه کرامو رضی الله عنهم رشته دار هلته موجود دی کوم چه د هغوی د اهل وعیال نګرانی کوی، رسول الله ﷺ اوفرمائیل: حاطب رشتیا وائی، اوس هغه ته هیڅ مه وایئ، سیدنا عمر بن الخطاب رضی الله عنه عرض اوکړو چه هغه د الله پاک، رسول الله ﷺ او مومنانو سره خیانت کړې دې تاسو ماته اجازت راکړئ چه زه د هغه سټ اووهم. رسول الله ﷺ اوفرمائیل: اې عمر! تاته معلومه نه ده چه الله پاک د اهل بدر متعلق خبر ورکړې دې چه څه مو خوښه وی کوئ! ستاسو دپاره جنت واجب شو. د راوی بیان دې چه د سیدنا عمر رضی الله عنه د سترګو نه اوښکې روانې شوې او عرض ئې اوکړو: الله پاک او د هغه رسول ﷺ ښه پوهیږی.

د ترجمة الباب مقصد: بغیر د اجازت نه د چا خط لوستل جائز نه دی، امام ابوداؤد رحمه الله د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما روایت نقل کړې دې په هغې کښې دی «مَنْ نَظَرَ فِي كِتَابِ أَخِيهِ بِغَيْرِ إِذْنِهِ فَإِنَّمَا يَنْظُرُ فِي النَّارِ» یعنې چا چه د خپل رور د اجازت نه بغیر د هغه خط اوکتلو ګویا هغه اور وینی. (۱) امام بخاری رحمه الله په دې باب سره دې طرف ته اشاره اوفرمائیله چه د عدم اجازت حکم هغه وخت دې چه کله هغه خط د مسلمانانو دپاره مضر او نقصان ورکونکې نه وی، که یو مشکوک خط وی یا د یو متهم سړی خط دې نو هغې لره پرانستلو سره بغیر د اجازت نه لوستلې کیدې شی، پس د سنن ابی داؤد د حدیث متعلق علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی: «انما هو فی حق من لم یکن متهما علی المسلمین، واما من کان متهما فلا حرمة له» (۲) بغیر د اجازت نه د چا خط لوستل اګر چه په عام حالاتو کښې صحیح نه دی خو په مشکوک خط کښې چونکه د زیاتې خطرې او فساد ویره وی په دې وجه د هغې د لوستلو ګنجائش شته.

په حدیث الباب کښې د سیدنا حاطب بن ابی بلتعه (البدری) رضی الله عنه د خط واقعه ذکر شوې ده، کومه چه په کتاب التفسیر کښې د سورة ممتحنة د لاندې تیره شوې ده او په کتاب المغازی کښې «باب فضل من شهد بدرا» د لاندې هم دا حدیث تیر شوې دې، هم هلته په کشف الباری کښې د دې تفصیل راغلې دې. (۳)

---

(۱) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة باب الدعاء، ۷۸/۲ (رقم الحدیث ۱۴۸۵) (ضعفه ابوداؤد)

(۲) ارشاد الساری ۲۶۵/۱۳

(۳) کشف الباری، کتاب المغازی باب فضل من شهد بدرا: ۱۲۹، ۱۳۶

۲۴: باب كَيفَ يُكتَبُ الكِتَابُ إلَى أهلِ الكِتَابِ

[۵۹۰۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بنُ مُقَاتِلٍ أبُو الحَسَنِ. أخبَرَنَا عَبدُ اللّٰهِ أخبَرَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهرِيِّ قَالَ أخبَرَنِي عُبَيدُ اللّٰهِ بنُ عَبدِ اللّٰهِ بنِ عُتبَةَ أنَّ ابنَ عَبَّاسٍ أخبَرَهُ أنَّ أبَا سُفيَانَ بنَ حَربٍ أخبَرَهُ أنَّ هِرَقلَ أرسَلَ إلَيهِ فِي نَفَرٍ مِن قُرَيشٍ وَكَانُوا تِجَارًا بِالشَّأمِ، فَأتَوهُ فَذَكَرَ الحَدِيثَ قَالَ ثُمَّ دَعَا بِكِتَابِ رَسُولِ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقُرِءَ فَإذَا فِيهِ «بِسمِ اللّٰهِ الرَّحمٰنِ الرَّحِيمِ، مِن مُحَمَّدٍ عَبدِ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ إلَى هِرَقلَ عَظِيمِ الرُّومِ، السَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الهُدَى، أمَّا بَعدُ». [ر: ۷]

د ترجمة الباب مقصد : اهل کتابو ته به خط څنګه لیکلي شي؟ امام بخاری رحمه الله په باب کښې حدیث هرقل ذکر کولو سره بیان کړی دی چه د هغې طریقه څنګه کیدل پکار دی، شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله لیکی:

﴿ والاوجه عندی ان الامام البخاری اشار بهذه الترجمة الی هذا، بان یکتب علیهم : السلام علی من اتبع الهدی، لا بلفظه المعروف، بلفظ الخطاب : السلام علیکم ﴾ (۱)

یعنی زما په نزد زیاته مناسب دا ده چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمې سره دا بیانول غواړی چه اهل کتاب ته د خط لیکلو په وخت سلام داسې لیکل پکار دی ﴿ السلام علی من اتبع الهدی ﴾ معروف لفظ یعنی لفظ خطاب ﴿ السلام علیکم ﴾ نه دی لیکل پکار.

حدیث هرقل او د هغې نه د اخذ شوې فوائدو او آدابو مکمل تفصیل په کشف الباری، اول جلد کښې تیر شوې دې. (۲)

۲۵: باب بِمَن يُبدَأُ فِي الكِتَابِ

[۵۹۰۶] وَقَالَ اللَّيثُ حَدَّثَنِي جَعفَرُ بنُ رَبِيعَةَ عَن عَبدِ الرَّحمٰنِ بنِ هُرمُزَ عَن أبِي هُرَيرَةَ - رضي الله عنه - عَن رَسُولِ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - أنَّهُ ذَكَرَ رَجُلًا مِن بَنِي إسرَائِيلَ أخَذَ خَشَبَةً فَنَقَرَهَا، فَأدخَلَ فِيهَا ألفَ دِينَارٍ وَصَحِيفَةً مِنهُ إلَى صَاحِبِهِ. وَقَالَ عُمَرُ بنُ أبِي سَلَمَةَ عَن أبِيهِ سَمِعَ أبَا هُرَيرَةَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «نَجَرَ خَشَبَةً، فَجَعَلَ المَالَ فِي جَوفِهَا، وَكَتَبَ إلَيهِ صَحِيفَةً مِن فُلَانٍ إلَى فُلَانٍ». [ر: ۱۴۲۷]

د ترجمة الباب مقصد : د دې باب د لاندې امام بخاری رحمه الله د خط لیکلو یو بل ادب طرف ته اشاره کړې ده چه د خط په ابتداء کښې به د چا نوم لیکلې شی، د خط لیکونکی یا که د مکتوب الیه؟ په عام حالاتو کښې خو مناسب دا ده چه کاتب خپل نوم مخکښې اولیکی او

(۱) الابواب والتراجم : کتاب الاستیذان، باب کیف یکتب الکتاب الی اهل الکتاب ۱۲۳/۲

(۲) کشف الباری، باب کیف کان بدء الوحی : ۵۵۵/۱

د هغې نه روستو د مكتوب اليه نوم وى، د رسول الله ﷺ په خطونو كښې به د هغوى اسم مبارک رومبې وو، په سنن ابى داؤد كښې د سيدنا علاء خضرمى رضي الله عنه په باره كښې دى چه كله به هغوى رسول الله ﷺ ته خط ليكلو نو اول به ئې خپل نوم ليكلو. (۱) چونكه د رسول الله ﷺ دا معمول وو، په دې وجه به ئې په اتباع سنت كښې داسې كول.

مولانا خليل احمد سهارنپورى رحمه الله فرمائى چه كه يو وړوكې چا غټ ته خط ليكى، مثلا مريد خپل شيخ يا شاګرد خپل استاذ ته نو په دې صورت كښې د ادب تقاضه دا ده چه كاتب خپل نوم د مكتوب اليه نه روستو اوليكى. (۲) امام نووى رحمه الله هم د دې تصريح كړې ده. (۳)

امام بخارى رحمه الله ته چونكه د خپل شرط مطابق څه حديث ملاؤ نه شو، په دې وجه ئې د ليث رحمه الله تعليق دلته ذكر كړو چه په هغې كښې دى چه د بنى اسرائيل يو سړى لرګې د دننه نه خالى كولو سره په هغې كښې دولس زره ديناره كيخودل او خپل ملګرى ته ئې خط اوليكو ﴿من فلان الى فلان﴾ په دې خط كښې د كاتب نوم مقدم وو.

دا اګر چه د بنى اسرائيل واقعه ده خو امام بخارى رحمه الله د ماقبل شريعتونو د غير منسوخ واقعاتو نه هم استدلال كوى. (۴)

د ليث دا تعليق امام بخارى رحمه الله په الادب المفرد كښې موصولا نقل كړېدې. (۵)

۲۶: باب قَوْلِ النَّبِىِّ صلى الله عليه وسلم «قُومُوا إِلَى سَيِّدِكُمْ»

[۵۹۰۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِى أُمَامَةَ بْنِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ عَنْ أَبِى سَعِيدٍ أَنَّ أَهْلَ قُرَيْظَةَ نَزَلُوا عَلَى حُكْمِ سَعْدٍ فَأَرْسَلَ النَّبِىُّ -صلى الله عليه وسلم- إِلَيْهِ فَجَاءَ فَقَالَ «قُومُوا إِلَى سَيِّدِكُمْ». أَوْ قَالَ «خَيْرِكُمْ». فَقَعَدَ عِنْدَ النَّبِىِّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ «هَؤُلاَءِ نَزَلُوا عَلَى حُكْمِكَ». قَالَ فَإِنِّى أَحْكُمُ أَنْ تُقْتَلَ مُقَاتِلَتُهُمْ، وَتُسْبَى ذَرَارِيُّهُمْ. فَقَالَ «لَقَدْ حَكَمْتَ بِمَا حَكَمَ بِهِ الْمَلِكُ». قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ أَفْهَمَنِى بَعْضُ أَصْحَابِى عَنْ أَبِى الْوَلِيدِ مِنْ قَوْلِ أَبِى سَعِيدٍ إِلَى حُكْمِكَ. [ر: ۲۸۷۸]

سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه روايت كوى چه اهل قريظه (يهوديان) د سيدنا سعد رضي الله عنه په حكم باندې راكوز شو (يعنى وې وئيل چه د سعد فيصله به مونږ ته منظور وى) نو رسول الله ﷺ سيدنا سعد رضي الله عنه راطلب كړو، چه هغوى راغلل نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل د خپل سردار دپاره اودريږئ (د راوى شک دې چه رسول الله ﷺ ﴿قوموا الى سيدكم اوفرمائيل يا قوموا الى

---

(۱) سنن ابى داؤد، كتاب الادب، باب فيمن يبداء بنفسه فى فى الكتاب، ۳۳۵/۴، (رقم الحديث : ۵۱۳۴)
(۲) بذل المجهود، كتاب الادب باب كيف يكتب الى الذمى، ۷۱/۲۰
(۳) شرح مسلم للنووى، باب كتب النبى صلى الله عليه وسلم الى هرقل ملک الشام يدعوه الى الاسلام ۹۸/۲
(۴) فتح البارى ۴۸/۱۱
(۵) الادب المفرد مع فضل الله الصمد ۵۴۵/۲، باب بمن يبداء فى الكتاب، (رقم الحديث ۱۱۲۸)

خيركم ﴾ سيدنا سعد رضي الله عنه د رسول الله ﷺ سره كيناستلو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل دوی ستا په فيصله باندې راضی شوې دی، سيدنا سعد رضي الله عنه اوفرمائيل : زه فيصله كوم چه په دوی كښې دې چه په دوی كښې دې جنگ كونكی قتل كړې شی. او د هغوی اولاد دې قيد كړې شی. رسول الله ﷺ اوفرمائيل : تا هم هغه فيصله كړې ده كومه چه د الله پاک حكم دې ابو عبدالله (بخاری) فرمائی : چه ما ته زما بعض ملگرو د ابو الوليد په واسطه د ابوسعيد قول (په ځائې د نزلوا على حكمك) ﴿نزلوا الى حكمك﴾ نقل كړې دې.

د ترجمة الباب مقصد : علامه عينی رحمه الله ليكی :

﴿وغرضه من هذه الترجمة بيان حكم قيام القاعد للداخل، ولكن لم يجزم بالحكم لمكان الاختلاف فيه﴾ [1]

د دې ترجمې مقصد د داخليدونكی دپاره د ناست كس د پاسيدو حكم بيانول دی. خو چونكه په دې كښې اختلاف دې په دې وجه امام بخاری رحمه الله په دې باندې جزم اونكړو.

د قيام مختلف صورتونه او د هغې حكم : د چا دپاره د قيام مختلف صورتونه كيدې شی. په هغې كښې اكثر صورتونه متفق عليه دی، او د هغې حكم واضح دې، سردار ناست او حاضرين مسلسل په تعظيم او تكريم كښې مسلسل ناست دی. دا صورت بالاتفاق ناجائز دې. يا د راتلونكی په زړه كښې تكبر او لوئې والې وی او هغه غواړی چه خلق دې هغه ته اودريږی، دا صورت هم بالاتفاق ناجائز دې، كه د راتلونكی په زړه كښې د تكبر پيدا كيدو ويره وی نو د هغه دپاره قيام مكروه دې، د چا په راتلو باندې د خوشحالئ د وجې نه د استقبال دپاره اودريدل بالاتفاق مستحب دی، د مباركئ وركولو دپاره اودريدل هم مستحب دی، يو مصيبت زده ته د تسلئ وركولو دپاره اودريدل هم بالاتفاق مستحب دی. د دې ټولو صورتونو په حكم كښې اختلاف دې. [2]

د قيام تعظيمی په حكم كښې اختلاف : صرف يو صورت د قيام تعظيمی په حكم كښې اختلاف دې او هغه دا دې چه د راتلونكی په اكرام كښې يو سړې اودريږی او د راتلونكی په زړه كښې نه خو د خپل ځان دپاره د دې قيام تعظيمی خواهش دې او نه تمنا، په دې صورت كښې د علماء كرامو اختلاف دې. د جمهور علماء كرامو په نزد دا جائز ده خو دا اجازت په دوه شرطونو سره مشروط دې. يو دا چه د چا دپاره اودريږی د هغه په زړه كښې دې دا طلب نه وی چه خلق دې د هغه دپاره اودريږی.

دويم شرط دا دې چه د اودريدونكی په زړه كښې دې د دې قيام داعيه وی، كه په زړه كښې ئې د هغه د اكرام داعيه نه وی، صرف د رياء او تملق د وجې نه اودريږی نو جائز نه ده. [3]

---

[1]) عمدة القاری، الابواب والتراجم، كتاب الاستئذان، باب قول النبی ﷺ قوموا الى سيدكم : ١٢٣/١، ٢٥١/٢٢.

[2]) فتح الباری ٥٢/١١، عمدة القاری ٢٥٢/٢٢

[3]) كشف الباری، كتاب المغازی، باب مرجع النبی ﷺ من الاحزاب ومخرجه الى بنی قريظة ومحاصرته اياهم : ٣٠٥

بعض حضرات دې قيام ته ناجائز وائی او هغوی د لاندې ذکر کيدونکی حديث نه استدلال کوی په طبرانی کښې د سيدنا انس رضی الله عنه حديث دې ﴿إنما هلك من كان قبلكم بأنهم عظموا ملوكهم: بأن قاموا وقعدوا﴾ (١) يعنی ستاسو نه مخکښې خلق صرف په دې وجه هلاک شو چه هغوی به د خپلو بادشاهانو داسې تعظيم کولو چه خلق به ولاړ وو او بادشاهان به ناست وو

په سنن ابی داؤد کښې د سيدنا معاويه رضی الله عنه حديث دې ﴿سمعت رسول الله ـ صلى الله عليه وسلم ـ يقول «من أحب أن يمثل له الرجال قياما فليتبوأ مقعده من النار»﴾ (٢) يعنی ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل هغوی اوفرمائيل: څوک چه دا خوښوی چه خلق دې هغه ته ولاړ وی نو هغه دې خپله استوګنه په جهنم کښې جوړه کړی

د سيدنا ابو امامة رضی الله عنه حديث دې ﴿خرج علينا رسول الله ـ صلى الله عليه وسلم ـ متوكئا على عصا فقمنا إليه فقال «لا تقوموا كما تقوم الأعاجم يعظم بعضها بعضا»﴾ (٣) يعنی رسول الله ﷺ په همسا باندې تکيه لګونکې زمونږ طرف ته بهر راوتلو نو مونږ د هغوی د پاره اودريدلو نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل: تاسو مه اودريږئ څنګه چه عجميان د يو بل د پاره اودريږی.

خو جمهور وائی چه د دې احاديثو نه د قيام تعظيمی د جواز والا صورت مراد نه دې. نورصورتونه مراد دی. په حديث الباب کښې د رسول الله ﷺ قول دې ﴿قوموا الى سيدكم﴾ د دې نه صفا جواز معلوميږی.

مانعين د دې حديث په باره کښې وائی چه د قيام دا حکم د تعظيم او اکرام د پاره نه وو بلکه د اعانت د پاره وو. چونکه سيدنا سعد رضی الله عنه زخمی وو نو هغوی لره د سورلئ نه په کوزولو کښې د مدد ورکولو د پاره رسول الله ﷺ د قيام حکم ورکړو. پس په مسند احمد کښې د سيده عائشه رضی الله عنها په روايت کښې د دې صراحت دې. په هغې کښې دی ﴿قوموا الى سيدكم فانزلوه﴾ (٤) علامه قسطلانی رحمه الله ليکی:

﴿وعن أبي الوليد بن رشد: أن القيام على أربعة أوجه الأول محظور لمن يريد أن يقام له تكبرا وتعظيما على القائمين له والثاني مكروه لمن لا يتكبر ولا يتعاظم ولكن يخشى أن يدخل نفسه بسبب ذلك ما يحذر ولما فيه من التشبه بالجبابرة وجائز على سبيل الاحترام والاكرام لمن لا يريد ذلك ويؤمن معه التشبه بالجبابرة،

(١) مجمع الزوائد منبع الفرائد. كتاب الادب. باب ما جاء فى القيام ٧٠/٨. (قلت: ضعفه الهيثمى هناك)

(٢) سنن ابى داؤد. كتاب الادب. باب فى قيام الرجل للرجل. ٣٥٨/٤. (رقم الحديث: ٥٢٢٩)

(٣) وفى معناه. روى مسلم فى صحيحه إن كدتم آنفا لتفعلون فعل فارس والروم يقومون على ملوكهم وهم قعود فلا تفعلوا: ٣٠٩/١. (رقم الحديث ٤١٣) وابوداؤد فى كتاب الادب. باب فى قيام الرجل للرجل: ٣٥٨/٤ (رقم الحديث ٥٢٣)

(٤) مسند الامام احمد ١٤٢/٦

ومندوب لمن قدم من سفره فرحا بقدومه ليسلم عليه أوإلى من تجددت له نعمة فيهنيه بحصولها أو مصيبة فيعزيه بسببها، او الحاكم في محل ولايته، كما دل عليه قصة سعد فانه لما استقدمه النبي ﷺ حاكما في بني قريظة، فرآه مقبلا، قال: قوموا الى سيدكم، وما ذاك الا ليكون انفذ لحكمه، فاما اتخاذه ديدنا فمن شعار العجم، وقد جاء في السنن انه لم يكن احب اليهم من رسول الله صلى الله عليه وسلم، وكان اذا جاء لايقومون له، لمايعلمون من كراهيته لذلك ﴾[1]

يعني: ابوالوليد بن رشد رحمه الله فرمائي چه قيام په څلور قسمه دي!

① ممنوع: هغه متكبر سړي چه دا وائي چه خلق د هغه د تعظيم دپاره اودريږي، د هغه دپاره اودريدل ممنوع دي.

② مكروه: هغه سړي چه متكبر خو نه دې خو د هغه دا ويره وي چه په دې سره به د هغه په زړه كښې د تكبر وغيره بدي پيدا شي نو د هغه دپاره اودريدل مكروه دي، بله دا هغه وخت هم مكروه دې چه كله د متكبرينو سره د مشابهت ويره وي.

③ جائز: كوم سړي چه د تعظيم او اكرام غوښتونكې نه وي، بله دا چه د متكبرينو سره ئې د مشابهت ويره هم نه وي نو د هغه دپاره اودريدل جائز دي.

④ مستحب: لكه څوك د سفر نه راشي.نو د هغه د راتلو په خوشحالئ كښې اودريدل چه هغه ته سلام اوكړې شي يا چه چا ته يو نعمت حاصل شوې وي نو د هغه په حصول باندې هغه ته د مباركئ وركولو دپاره اودريدل، يا په يو مصيبت او آفت باندې د تعزيت كولو دپاره اودريدل يا د حاكم دپاره د هغه په محل د ولايت كښې اودريدل. دا مستحب دي، لكه چه د سيدنا سعد رضي الله عنه د قصې نه معلوميږي چه رسول الله ﷺ هغوى لره په بنو قريظه كښې حاكم مقرر كړو او راطلب ئې كړو چه كله رسول الله ﷺ هغوى په راتلو باندې اوليدل نو وې فرمائيل: د خپل سردار دپاره اودريږئ: او رسول الله ﷺ داسې صرف دې دپاره اوكړل چه د هغوى حاكميت نافذ شي. پاتې شوه دا چه د دې نه عادت او طور طريقه جوړه كړې شي نو دا د عجميانو شعار دې. د سنن حديث دې چه صحابه كرامو ته د رسول الله ﷺ نه زيات محبوب بل څوك نه وو او رسول الله ﷺ چه به كله تشريف راوړلو نو صحابه كرام رضي الله عنهم به د هغوى دپاره نه اودريدل ځكه چه هغوى ته معلومه وه چه رسول الله ﷺ دا كار نه خوښوي.

ددې مسئلې څه تفصيل په كتاب المغازى كښې د غزوه بني قريظه د لاندې تيرشوې دې.[2]

قوله: قال ابو عبدالله : افهمني بعض اصحابي: دا د امام بخاري رحمه الله قول دې، علامه كرماني رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله دا وئيل غواړي چه ما د ابوالوليد نه د ﴿على

---

[1]) ارشاد السارى ۲۶۸/۱۳

[2]) كشف البارى، كتاب المغازى، باب مرجع النبى صلى الله عليه وسلم من الاحزاب ومخرجه الى بنى قريظة ومحاصرته اياهم ص ۲۹۶.

حكمك ﴾ الفاظ اوريدلې دى، او حال دا چه زما بعض شيوخ د هغوى نه د ﴿ الى حكمك ﴾ الفاظ نقل كړى دى، يعنى هغوى ﴿ على ﴾ حرف استعلاء ﴿ الى ﴾ استعمال كړې دې. (۱) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى د ﴿ بعض اصاحبى ﴾ نه يا خو امام محمد بن سعد رحمه الله مراد دې چا چه په خپل طبقات كښې دا حديث د ابوالوليد نه هم په دې سند سره ذكر كړې دې، او يا د ترې مراد ابن ضريس دې. (۲)

۲۷: باب الْمُصَافَحَةِ

وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ عَلَّمَنِي النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم التَّشَهُّدَ وَكَفِّي بَيْنَ كَفَّيْهِ. [ر: ۵۹۱۰]

سيدنا ابن مسعود رضي الله عنه بيان كړې دې چه ماته رسول الله ﷺ تشهد اوښودلو او زما لاس د هغوى د دواړو لاسونو ترمينځه وو.

وَقَالَ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ، فَإِذَا بِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَامَ إِلَيَّ طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ يُهَرْوِلُ، حَتَّى صَافَحَنِي وَهَنَّأَنِي. [ر: ۴۱۵۶]

او سيدنا كعب بن مالك رضي الله عنه فرمائى چه زه مسجد ته داخل شوم نو او مې كتل چه رسول الله ﷺ تشريف فرما دې، طلحه بن عبيد په تندئ سره زما طرف ته راغلو، تردې چه ما سره ئې مصافحه اوكړه او ماته ئې مباركى راكړه.

[۵۹۰۸] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَاصِمٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ قُلْتُ لأَنَسٍ أَكَانَتِ الْمُصَافَحَةُ فِي أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ نَعَمْ.

امام قتاده رحمه الله روايت كوى چه ما د سيدنا انس رضي الله عنه نه تپوس اوكړو : آيا د رسول الله ﷺ په صحابه كرامو رضي الله عنهم كښې د مصافحې رواج وو؟ هغوى اوفرمائيل : او!

[۵۹۰۹] (۳) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي حَيْوَةُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو عَقِيلٍ زُهْرَةُ بْنُ مَعْبَدٍ سَمِعَ جَدَّهُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ هِشَامٍ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ آخِذٌ بِيَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ. [ر: ۳۴۹۱]

او ابو عقيل زهره بن معبد روايت كوى چه هغوى د خپل نيكه عبدالرحمن بن هشام نه واوريدل هغوى اووې چه (يو كرت) مونږ د رسول الله ﷺ سره وو، او هغوى د سيدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه لاس نيولې وو.

د ترجمة الباب مقصد : امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې د مصافحې مشروعيت بيان كړې

---

۱) شرح الكرمانى : ۹۸/۲۲
۲) فتح البارى ۶۰/۱۱
۳) ۵۹۰۸-۵۹۰۹: الحديث اخرجه الترمذى فى كتاب الاستئذان، باب ما جاء فى المصافحة ۸۴/۵ (رقم الحديث ۲۷۲۹)

دي. امام ترمذي رحمه الله په سنن کښې د سيدنا ابو امامة رضي الله عنه حديث بيان کړې دې ﴿ وَتَمَامُ تَحِيَّتِكُمْ بَيْنَكُمُ الْمُصَافَحَةُ ﴾ يعنې ستاسو دپاره د تحية تکمله مصافحه ده (١)

امام بخاري رحمه الله په الادب المفرد کښې صحيح سند سره د سيدنا انس رضي الله عنه مرفوع حديث بيان کړې دې. ﴿ قَدْ جَاءَكُمْ أَهْلُ الْيَمَنِ وَهُمْ أَوَّلُ مَنْ جَاءَ بِالْمُصَافَحَةِ ﴾ (٢) يعنې اهل يمن راغلل او د ټولو نه اول مصافحه هم هغوی اوکړه.

امام ترمذي رحمه الله هم د سيدنا انس رضي الله عنه يو حديث نقل کړې دې چه په هغې کښې دی. يو سړی د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه تپوس اوکړو. ﴿ الرَّجُلُ مِنَّا يَلْقَى أَخَاهُ أَوْ صَدِيقَهُ أَيَنْحَنِي لَهُ؟ قَالَ: لاَ، قَالَ: أَفَيَلْتَزِمُهُ وَيُقَبِّلُهُ؟ قَالَ: لاَ، قَالَ: أَفَيَأْخُذُ بِيَدِهِ وَيُصَافِحُهُ؟ قَالَ: نَعَمْ ﴾ (٣) يعنې يا رسول الله صلى الله عليه وسلم! که يو مسلمان د خپل رور سره ملاويږي نو د هغه دپاره ښکته شي؟ نو رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل نه: هغه اووې د هغه لاس نيولو سره هغه سره مصافحه اوکړي؟ نو رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: او:

په سنن ابی داؤد کښې د سيدنا براء بن عازب رضي الله عنه مرفوع روايت دې ﴿ مَا مِنْ مُسْلِمَيْنِ يَلْتَقِيَانِ فَيَتَصَافَحَانِ إِلاَّ غُفِرَ لَهُمَا قَبْلَ أَنْ يَفْتَرِقَا ﴾ (٤) يعنې دوه مسلمانان چه کله يو ځائې شی او مصافحه کوی نو د هغوی د جدا کيدو نه مخکښې د هغوی مغفرت اوکړې شی.

د مصافحې حکم او طريقه: د دې احاديثو په بناء امام نووي رحمه الله فرمائی چه د مصافحه په سنت کيدو باندې اجماع ده. (٥)

د امام مالک رحمه الله نه د دې کراهت منقول دې خو هغوی روستو رجوع کړې وه (٦)

مولانا انور شاه کشميري رحمه الله په فيض الباري کښې فرمائی چه د مصافحه عام طريقه خو دا ده چه په دواړو لاسونو باندې مصافحه اوکړې شی خو که چا په يو لاس سره مصافحه اوکړه نو هم سنت به ادا شی. (٧)

مولانا رشيد احمد ګنګوهی رحمه الله په الکوکب الدري کښې فرمائی چه مصافحه په يو لاس سره هم ثابت ده او په دواړو لاسونو سره هم ثابت ده خو په يو لاس سره مصافحه کول چونکه د فرنګيانو شعار جوړ شوې دې. په دې وجه واجب الترک دې (٨)

---

١) الحديث أخرجه الترمذي في سننه، كتاب الاستئذان، باب ماجاء في المصافحة ٨٤/٥ (رقم الحديث ٢٧٣١)

٢) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) باب المصافحة ٤٣٢/٢ رقم الحديث ٩٦٧

٣) جامع الترمذي، كتاب الاستيذان، باب ما جاء في المصافحة ٧٥/٥، رقم الحديث ٢٧٢٨

٤) سنن ابی داؤد، كتاب الادب، باب في المصافحة، ٣٥٤/٤، رقم الحديث ٥٢١٢.

٥) اعلم! انها سنة مجمعة عليها عند التلاقي، الفتوحات الربانية على الاذكار النووية ٣٩٢/٥

٦) فتح الباري ٥٥/١١، الكوكب الدري، كتاب الاستيذان، باب في المصافحة، ٣٩٣/٣، والمدونة الكبرى

٧) فيض الباري، كتاب الاستيذان، باب المصافحة ٤١١/٤

٨) الكوكب الدري، كتاب الاستيذان، باب في المصافحة، ٣٩٢/٣، لامع الدراري، كتاب الاستيذان، باب المصافحة ٥٦/١.

يو غلط رواج نن صبا بعض غير مقلدين په يو لاس باندې مصافحه كولو ته سنت وائي او په باب كښې ذكر شوې د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د قول نه استدلال كوى ﴿ عَلَّمَنِي النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم التَّشَهُّدَ وَكَفِّي بَيْنَ كَفَّيْه ﴾ يعنى رسول الله صلى الله عليه وسلم ماته تشهد اوښودلو او زما لاس د هغوى د دواړو لاسونو ترمينځه وو.

مولانا خليل احمد سهارنپورى رحمه الله د يو غير مقلد سره په دواړو لاسونو باندې مصافحه اوكړه. او هغه په يو لاس او په استدلال كښې ئي ﴿ وكفى بين كفيه ﴾ پيش كړو چه سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى چه زما يو لاس د رسول الله صلى الله عليه وسلم په دواړو لاسونو كښې وو. مولانا اوفرمائيل چه بيا په سنت باندې ځا عمل اوكړل؟ ما يا تاسو؟ ځكه چه رسول الله صلى الله عليه وسلم دواړه لاسونه ملاؤ كړي وو نو د رسول الله صلى الله عليه وسلم په فعل باندې عمل كولو ته سنت وائى. بيا هغه لاجواب كيدو سره خاموش شو. [1]

بيا د ﴿ وكفى بين كفيه ﴾ نه دا نه لازميږى چه سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې يو لاس ملاؤ كړې وى. ځكه چه په ظاهر كښې داسې نه ښې كيدې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم خو دې دواړه لاسونه ملاؤ كړې وى او سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه يو لاس.

سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه هم په ظاهر كښې دواړه لاسونه ملاؤ كړي وو خو يو لاس چونكه د رسول الله صلى الله عليه وسلم د دواړو لاسونو ترمينځه وو، په دې وجه ئې د هغې ذكر اوكړو. بل لاس ئې په مينځ كښې نه وو. بلكه دپاسه وو.

بهر حال په يو لاس يا دواړو لاسونو سره مصافحه كول مستحب او مسنون دى. خو د پردې زنانه او داسې كم عمره هلكانو سره مصافحه كول صحيح نه دى چرته چه دفتنې ويره وى [2]

د باب سره د دويم حديث مناسبت بيانولو سره حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى:

﴿ وجه ادخال هذا الحديث فى المصافحة : ان الاخذ باليد يستلزم التقاء صفحة اليد بصفحة اليد غالبا ﴾ [3]

يعنى دې حديث لره په مصافحه كښې د داخلولو وجه دا ده چه لاس نيول عموما د يو لاس د تلى د بل لاس د تلى يوځائې كولو لره مستلزم وى.

٢٨: بَابُ الأَخْذِ بِالْيَدَيْنِ

وَصَافَحَ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ ابْنَ الْمُبَارَكِ بِيَدَيْهِ.

[۵۹۱۰] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سَيْفٌ قَالَ سَمِعْتُ مُجَاهِدًا يَقُولُ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَخْبَرَةَ أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ يَقُولُ عَلَّمَنِي رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَكَفِّي بَيْنَ كَفَّيْهِ التَّشَهُّدَ، كَمَا يُعَلِّمُنِي السُّورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ، السَّلَامُ

---

[1] تذكرة الخليل : په دواړو لاسونو سره مصافحه كول ص ٢٩٨

[2] ويستثنى من عموم الامر بالمصافحة المراءة الاجنبية والامرد الاحسن. فتح البارى ٢٥/١١

[3] فتح البارى ٢٥/١١، ٢٦

عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ:
وَهُوَ بَيْنَ ظَهْرَانَيْنَا، فَلَمَّا قُبِضَ قُلْنَا السَّلَامُ. يَعْنِي عَلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخارى رحمه الله مقصد دا دې چه په دواړو لاسونو سره مصافحه كيدلي شي. په باب كښې ئې دوه روايتونه ذكر فرمائيلې دى، په اول روايت كښې دى چه حماد بن زيد د امام عبدالله بن مبارك رحمه الله سره په دواړو لاسونو مصافحه اوكړه او دويم روايت هم هغه د عبدالله بن مسعود رضى الله عنه والا دې.

شيخ الحديث مولانا محمد زكريا رحمه الله فرمائى چه په مخكښې ترجمة الباب او په دې ترجمة الباب كښې د تكرار وهم نه دى كيدل پكار. د دواړو ترجمو مقصد بيل بيل دې. د اول ترجمة الباب مقصد د مصافحه مشروعيت لره بيانول دى او په دې ترجمة الباب سره د مصافحې كيفيت لره بيانول مقصود دى. (۱)

قوله: ﴿وَصَافَحَ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ ابْنَ الْمُبَارَكِ بِيَدَيْهِ﴾: غنجار په تاريخ بخارى كښې دا د اسحاق بن احمد بن خلف په طريق سره موصولا ذكر كړې دې. (۲)

قوله: وهو بين ظهرانينا: علامه عينى رحمه الله فرمائى: واصله: ظهرينا: بالتثنية اى ظهرى المتقدم والمتاخر، اى: بيننا فزيد الالف والنون للتاكيد. (۳) يعنى ﴿ظهرانينا﴾ په اصل كښې ﴿ظهرينا﴾ وو. كوم چه د ﴿ظهر﴾ تثنيه ده. يعنى د وړاندې او شاته سړى د شا ترمينځه. يعنى زمونږ ترمينځه. بيا د تاكيد په غرض سره (د راء نه پس) ئې د الف او نون اضافه اوكړه نو ﴿ظهرانينا﴾ شو.

قوله: ﴿فَلَمَّا قُبِضَ قُلْنَا السَّلَامُ يَعْنِي عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم﴾: يعنى ترڅو پورې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم ژوندې وو نو مونږ به ﴿السلام عليك ايها النبى﴾ لوستلو. خو چه كله هغوى وفات شو نو بيا مونږ ﴿السلام﴾ يعنى على النبى صلى الله عليه وسلم. د ﴿السلام عليك ايها النبى﴾ وئيلو. دا تشريح امام بخارى رحمه الله كړې ده. دا خبره صرف په دې روايت كښې ده په باقى رواياتو كښې نشته. (۴)

...

(۱) الابواب والتراجم، كتاب الاستيذان، باب الاخذ باليدين وصافح حماد: ۱۲۴/۲

(۲) فتح البارى ۶۷/۱۱

(۳) عمدة القارى ۲۵۳/۲۲، ۲۵۴

(۴) عمدة القارى ۲۵۴/۲۲

۲۹: باب المعانقة وقول الرجل كيف أصبحت

[۵۹۱۱] حدثنا إسحاق أخبرنا بشر بن شعيب حدثني أبي عن الزهري قال أخبرني عبد الله بن كعب أن عبد الله بن عباس أخبره أن عليا - يعني ابن أبي طالب - خرج من عند النبي - صلى الله عليه وسلم - وحدثنا أحمد بن صالح حدثنا عنبسة حدثنا يونس عن ابن شهاب قال أخبرني عبد الله بن كعب بن مالك أن عبد الله بن عباس أخبره أن علي بن أبي طالب - رضي الله عنه - خرج من عند النبي - صلى الله عليه وسلم - في وجعه الذي توفي فيه فقال الناس يا أبا حسن كيف أصبح رسول الله - صلى الله عليه وسلم - قال أصبح بحمد الله بارئا فأخذ بيده العباس فقال ألا تراه أنت والله بعد الثلاث عبد العصا والله إني لأرى رسول الله - صلى الله عليه وسلم - سيتوفى في وجعه، وإني لأعرف في وجوه بني عبد المطلب الموت، فاذهب بنا إلى رسول الله - صلى الله عليه وسلم - فنسأله فيمن يكون الأمر فإن كان فينا علمنا ذلك، وإن كان في غيرنا أمرناه فأوصى بنا. قال علي والله لئن سألناها رسول الله - صلى الله عليه وسلم - فيمنعنا لا يعطيناها الناس أبدا، وإني لا أسألها رسول الله - صلى الله عليه وسلم - أبدا. [ر: ۴۱۸۲]

سيدنا عبد الله بن عباس رضي الله عنهما روايت كوي چه سيدنا على رضي الله عنه يعنى د ابوطالب خوئي رسول الله ﷺ ته راغلو.

او د احمد بن صالح په روايت كښې دي چه سيدنا على بن ابى طالب رضي الله عنه چه د رسول الله ﷺ د خوا نه د هغوى د مرض الوفات كښې واپس شو نو خلقو تري تپوس اوكړو: اې ابو الحسن: د رسول الله ﷺ طبيعت سحر څنګه وو؟ هغوى اووې: الحمد لله ښه دې! سيدنا عباس رضي الله عنهما د هغوى لاس اونيولو او وې وئيل قسم په الله پاك: آيا ته نه ګورې درې ورځې پس به ته د ډنډې غلام شې. زما خيال دې چه رسول الله ﷺ به په دې بيمارئ كښې وفات شي. زه د بنو عبد المطلب د مخونو نه د هغوى د مرګ آثار پيژنم. په دې وجه ماسره د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شه چه مونږ د هغوى نه تپوس اوكړو چه خلافت به په كوم خاندان كښې وى. كه زمونږ په خاندان كښې وى نو مونږ ته به دا معلومه شى او كه زمونږ نه علاوه د بل چا په لاس كښې وى نو مونږ به ورته اووايو چه زمونږ دپاره وصيت اوكړئ. سيدنا على رضي الله عنه اوفرمائيل: قسم په الله پاك! كه مونږ د هغوى نه تپوس اوكړو او هغوى منع كړو نو بيا به ئې خلق مونږ ته كله هم رانكړى، زه به د دې متعلق د رسول الله ﷺ نه كله هم سوال اونكړم.

د ترجمة الباب دوه اجزاء دى، اول جزء **المعانقة** ده. او دويم جزء **كيف اصبحت** دې.

① امام بخارى رحمه الله چه په باب كښې كوم حديث ذكر فرمائيلې دې د هغې په ظاهر كښې د معانقې سره هيڅ تعلق نشته او نه پكښې د معانقې څه ذكر شته.

بعض حضرات وائی چه په اصل کښې دا مستقل ترجمة الباب وو. امام بخاری رحمه الله د دې نه لاندې هغه حدیث ذکر کول غواړی چه په هغې کښې د سیدنا حسن رضی الله عنه سره د رسول الله ﷺ د معانقې ذکر دې. دا حدیث امام بخاری رحمه الله په کتاب البیوع کښې باب ما ذکر فی الاسواق د لاندې او په کتاب اللباس کښې د باب السخاب للصبیان د لاندې تیر شوې دې [۱] امام بخاری رحمه الله د دې حدیث دپاره بیاض پریخودلې وو، کاتب بیاض ختمولو سره دواړه ترجمې ﴿المعانقة﴾او ﴿کیف اصبحت﴾رایو ځائې کړې [۲]

بعض شارحینو دا هم لیکلې دی چه امام بخاری رحمه الله په یو نوی سند سره د سیدنا حسن رضی الله عنه د رسول الله ﷺ سره د معانقې ذکر کول غوښتل. ځکه چه امام عموما د یو سند اعادة نه کوی خو هغوی ته بل سند ملاؤ نه شو. په دې وجه ئې بیاض پریخودلې وو [۳]

مولانا رشید احمد گنگوهی رحمه الله معانقة د حدیث الباب نه په طریقه د مقایسه ثابت کړې ده، پس هغوی لیکی.

﴿الجزءان من الترجمة یتوقف اثباتهما علی نوع مقایسة، فان المعانقة غایة فی المواجهة، واثر یترتب علی المخالة، فاذا جازت المواجهة وکان الخلة باعثة علیها، لربما ادت الی المعانقة﴾ [۴]

یعنی د ترجمې د دواړو اجزاء اثبات په یو قسم قیاس باندې موقوف دې. په داسې طریقه چه معانقة د انتهائی درجې په مخ سره استقبال کول دی او مواجهه یو اثر دې کوم چه خپل مینځ کښې په دوستانه باندې مرتب وی. پس هر کله چه مواجهه جائز ده او دوستانه په هغې باندې باعث ده نو دا ډیر کرته د معانقې طرف ته بوتلونکې وی.

بهر حال د امام بخاری رحمه الله مقصود د معانقې حکم بیانول دی

د معانقة حکم: د جمهور علماء کرامو په نزد معانقة جائز ده. د امام مالک رحمه الله نه کراهت منقول دې.

ابن عساکر رحمه الله په تاریخ دمشق کښې یو قصه نقل کړې ده چه سفیان بن عیینه رحمه الله امام مالک رحمه الله ته راغلو. چه سلام ئې اوکړو نو امام مالک رحمه الله اوفرمائیل: **لولا انها بدعة لعانقتك**، نو سفیان رحمه الله اوفرمائیل چه رسول الله ﷺ د سیدنا جعفر طیار رضی الله عنه سره معانقه کړې وه. امام مالک رحمه الله اوفرمائیل: دا د هغوی خصوصیت وو. سفیان ثوری رحمه الله اوفرمائیل: د خصوصیت دپاره د دلیل ضرورت دې نو امام مالک رحمه الله خاموش شو [۵]

---

[۱] (رقم الحدیث ۲۱۲۲)، (رقم الحدیث ۵۸۸٤)

[۲] الابواب والتراجم، کتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل: کیف اصبحت؟: ۱۲٤/۲

[۳] الابواب والتراجم، کتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل: کیف اصبحت؟: ۱۲٤/۲

[٤] لامع الدراری، کتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل: کیف اصبحت؟ ۵۸/۱۰

[۵] شرح صحیح البخاری لابن بطال، کتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل: کیف اصبحت؟ ٤۹/۹، فتح الباری ۷۰/۱۱

قاضي عياض رحمه الله فرمائي چه د امام مالک رحمه الله خاموشي د تسليم کيدو دليل دي.[1]
په هدايه کښې معانقة نه مکروه وئيلې شوې ده خو دا په هغه صورت باندې محمول ده چه کله په يوه کپړه کښې دوه کسان معانقة اوکړي.[2] په يو روايت کښې دی (نهى النبى صلى الله عليه وسلم عن المكامعة وهى المعانقة)[3] يعنى رسول الله ﷺ د مکامعة يعنى معانقة نه منع فرمائيلې ده. دا حديث هم په دې صورت باندې محمول دې.
علامه ابن عابدين رحمه الله د معانقې په جواز باندې اجماع نقل کړې ده.[4]
د ترجمة الباب دويم جزء دې (كيف اصبحت) په رواية الباب کښې (كيف اصبح) په صيغه د غائب سره دې. مولانا رشيد احمد ګنګوهی رحمه الله په لامع الدراري کښې فرمائي:
(واما قولهم: اصبحت، فان السؤال لما ثبت عن حال الغائب، كان سؤاله عن حال الحاضر المخاطب اظهر فى الجواز، وايضا، فان السوال عن حاله صلى الله عليه وسلم كان يتضمن المسالة عن حال اهل البيت باسرهم، ومنهم: على رضى الله تعالى عنه، وهو المخاطب فى هذا الكلام فثبت بالسؤال عن حاله عليه الصلاة والسلام جواز المسالة عن حال المخاطب، وان كانت دلالته عليه تضمينه)[5]
يعنى: پاتې شو د عربو دا قول (اصبحت) نو هر کله چه د غائب د حال متعلق سوال ثابت شو نو حاضر به د مخاطب متعلق د دې سوال د جواز په باره کښې ظاهر تر وی. بله دا چه د رسول الله ﷺ د دې سوال په باره کښې سوال د ټولو اهل بيت د حال په باره کښې سوال لره متضمن دې. چه په هغوی کښې سيدنا على رضي الله عنه هم دې. کوم چه په دې کلام کښې د قائل مخاطب دې. پس د رسول الله ﷺ د حال په باره کښې د سوال نه دا ثابتيږی چه د مخاطب د حال په باره کښې سوال کول جائز دی. اګر چه دلالت تضمنی دې.
د معانقة په باره کښې د سيدنا انس رضي الله عنه يو حديث هم په طبرانی کښې دې. په هغې کښې دی (كانوا اذا تلاقوا تصافحوا، واذا قدموا من سفر تعانقوا)[6] يعنى حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم چه به کله د يو بل سره ملاويدل نو مصافحه به ئې کوله او کله چه به د سفر نه راتلل نو معانقة به ئې کوله.
هم دغه شان د سيدنا زيد بن حارثه رضي الله عنه په باره کښې د سيده عائشه رضي الله عنها په باره کښې راځی

---

[1]) الابواب والتراجم: كتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل: كيف اصبحت؟ ۱۲۴/۲
[2]) الهداية: كتاب الكراهية ۴۶۵/۴، الابواب والتراجم، كتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل، كيف اصبحت؟ ۱۲۴/۲
[3]) الدراية فى تخريج احاديث الهداية ص ۲۳۲
[4]) رد المختار، كتاب الحظر والاباحة، باب الاستبراء وغيره: ۲۶۹/۵
[5]) لامع الدرارى، كتاب الاستيذان، باب المعانقة وقول الرجل، كيف اصبحت؟ ۵۹/۱۰
[6]) مجمع الزوائد ومنبع الفرائد، كتاب الادب، باب المصافحة والسلام ونحو ذلک: ۳۶/۸

چه كله هغه مديني طيبې ته راغلو نو د رسول الله ﷺ په در باندې حاضر شو. نو رسول الله ﷺ اودريدلو او هغه ته ئې غاړه ورکړه. (١)

ابو الهيثم بن التيهان نه هم معانقة ثابت ده چه رسول الله ﷺ سره چه كله هغوى ملاؤ شو نو رسول الله ﷺ هغوى ځان ته رانزدې كړو. (٢)

حديث الباب، كتاب المغازى كښې په باب مرض النبى صلى الله عليه وسلم دلاندې تيرشوې دې. (٣)

٣٠: بَاب مَنْ أَجَابَ بِلَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنْ مُعَاذٍ قَالَ أَنَا رَدِيفُ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «يَا مُعَاذُ». قُلْتُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ. ثُمَّ قَالَ مِثْلَهُ ثَلاَثًا «هَلْ تَدْرِي مَا حَقُّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ يَعْبُدُوهُ وَلاَ يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا». ثُمَّ سَارَ سَاعَةً فَقَالَ «يَا مُعَاذُ». قُلْتُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ. قَالَ «هَلْ تَدْرِي مَا حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ إِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ أَنْ لاَ يُعَذِّبَهُمْ».

حَدَّثَنَا هُدْبَةُ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ عَنْ مُعَاذٍ بِهَذَا. [ر: ٢٧٠١]

سيدنا انس رضي الله عنه د سيدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه نه روايت كوى چه زه په رسول الله ﷺ پسې شاته سور اوم. رسول الله ﷺ اوفرمائيل: اې معاذ! ما اووې ﴿لبيك وسعديك﴾، بيا ئې هم دغه شان درې كرته اوفرمائيل: (بيا ئې اوفرمائيل) آيا تا ته معلومه ده چه د الله پاک په بندګانو باندې څه حق دې؟ (د هغه حق دا دې چه) د هغه بندګى اوكړى او څوک هم دهغه شريک نه كړې شى. بيا لږ ساعت روان وو او وې فرمائيل: اې معاذ! ما عرض اوكړو ﴿لبيك وسعديك﴾ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: آيا تاته معلومه ده چه د بندګانو په الله پاک باندې څه حق دې چه كله بندګان دا كار اوكړو؟ هغه دا دې چه الله پاک به هغوى ته عذاب نه وركوى.

[٥٩١٣] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَهْبٍ حَدَّثَنَا وَاللَّهِ أَبُو ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ كُنْتُ أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِي حَرَّةِ الْمَدِينَةِ عِشَاءً اسْتَقْبَلَنَا أُحُدٌ فَقَالَ «يَا أَبَا ذَرٍّ مَا أُحِبُّ أَنَّ أُحُدًا لِي ذَهَبًا يَأْتِي عَلَىَّ لَيْلَةٌ أَوْ ثَلاَثٌ عِنْدِي مِنْهُ دِينَارٌ، إِلاَّ أَرْصُدُهُ لِدَيْنٍ، إِلاَّ أَنْ أَقُولَ بِهِ فِي عِبَادِ اللَّهِ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا». وَأَرَانَا بِيَدِهِ. ثُمَّ قَالَ «يَا أَبَا ذَرٍّ». قُلْتُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «الأَكْثَرُونَ هُمُ الأَقَلُّونَ إِلاَّ مَنْ قَالَ هَكَذَا وَهَكَذَا». ثُمَّ قَالَ لِي «مَكَانَكَ لاَ تَبْرَحْ يَا أَبَا ذَرٍّ حَتَّى أَرْجِعَ». فَانْطَلَقَ حَتَّى

---

(١) ارشاد السارى ٢٧٣/١٣، وفتح البارى ٦٢/١١

(٢) فتح البارى ٧٢/١١، شرح صحيح البخارى لابن بطال، كتاب الاستئذان، باب المعانقة وقول الرجل: كيف اصبحت؟ ٤٩/٩

(٣) كشف البارى، كتاب المغازى، باب مرض النبى صلى الله عليه وسلم، ص ٦٨، رقم الحديث: ٤١٨٢

غَابَ عَنِّي ، فَسَمِعْتُ صَوْتًا فَخَشِيتُ أَنْ يَكُونَ عُرِضَ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَرَدْتُ أَنْ أَذْهَبَ ، ثُمَّ ذَكَرْتُ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « لاَ تَبْرَحْ » . فَمَكُثْتُ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ سَمِعْتُ صَوْتًا خَشِيتُ أَنْ يَكُونَ عُرِضَ لَكَ ، ثُمَّ ذَكَرْتُ قَوْلَكَ فَقُمْتُ . فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « ذَاكَ جِبْرِيلُ أَتَانِي ، فَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِي لاَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ » . قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ . قَالَ « وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ » . قُلْتُ لِزَيْدٍ إِنَّهُ بَلَغَنِي أَنَّهُ أَبُو الدَّرْدَاءِ . فَقَالَ أَشْهَدُ لَحَدَّثَنِيهِ أَبُو ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ . قَالَ الأَعْمَشُ وَحَدَّثَنِي أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ نَحْوَهُ . وَقَالَ أَبُو شِهَابٍ عَنِ الأَعْمَشِ « يَمْكُثُ عِنْدِي فَوْقَ ثَلاَثٍ » . [ر: ۲۲۵۸]

زيد بن وهب فرمائي : قسم په الله پاک! چه ابوذر رضي الله عنه په ربذه کښې مونږ ته بيان اوکړو چه چه زه د رسول الله ﷺ سره د ماسخوتن په وخت کښې په حره باندې تيريدم. زمونږ مخې ته د احد غر راغلو نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اې ابوذر! زما دا خوښه نه ده چه ما سره دې د احد د غر برابر سره زر وی او په ما باندې يوه ورځ يا يوه شپه تيره شی په داسې حال کښې چه ما سره د هغې نه د قرض نه علاوه يو دينار هم وی مګر دا چه هغه د الله پاک په بندګانو باندې داسې او داسې خرچ کړم اوپه خپل لاسونو مبارکو سره ئې اشاره اوفرمائيله. او وې فرمائيل اې ابوذر! ما اووې ﴿ لبيك وسعديك يا رسول الله ﴾ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : (په دنيا کښې) زياتو مالونو والا به (په آخرت کښې) غريبانان وی خو هغه خلق چه داسې او داسې خرچه کوی. بيا ئې ماته اوفرمائيل چه اې ابوذر رضي الله عنه ته په دې ځائې اودريږه ترڅو پورې چه زه نه يم راغلې. ته هم په دې ځائې کښې اوسيږه. پس هغوی روان شو. تردې چه زما د نظر نه غائب شو. ما يو آواز واوريدلو زما ويره پيدا شوه چه رسول الله ﷺ ته چرته څه حادثه نه وی پيښه شوې، په دې وجه ما تلل اوغوښتل بيا ماته د رسول الله ﷺ قول رایاد شو چه هم دلته اودريده پس زه اودريدم (چه کله هغوی تشريف راوړلو) نو ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ ما يو آواز واوريدلو. په دې وجه زما ويره پيدا شوه چه چرته تاسو ته څه حادثه نه وی پيښه شوې (ما راتلل اوغوښتل) بيا ماته ستاسو حکم رایاد شو چه هم دلته اودريږه پس زه ولاړ اوم.

رسول الله ﷺ اوفرمائيل : هغه جبرائيل وو. هغوی ماته خبر راکړو چه زما په امت کښې چه څوک د الله پاک سره څوک شريک نه کړی او هغه مړ شی نو جنت ته به داخليږی ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ ! اګر چه هغه زنا او غلا کوی. رسول الله ﷺ اوفرمائيل . اګر چه هغه زنا او غلا کوی. د راوی بيان دې چه ما د زيد نه تپوس اوکړو چه ماته معلومه شوې ده چه هغه ابوالدرداء رضي الله عنه وو هغوی اووې چه زه ګواهی ورکوم چه ماته ابوذر رضي الله عنه په ربذه کښې بيان کړې دې. ماته اعمش وئيلې دی چه ماته ابو صالح او هغوی د ابو الدرداء رضي الله عنه نه هم دغه شان حديث نقل کړو او ابو شهاب د اعمش نه ﴿ يمكث عندی فوق ثلاث ﴾ الفاظ نقل کړې دی.

د لبيک وسعديک لغوی تحقيق : علامه عينی رحمه الله ليکی !

﴿ أى هذا باب فى بيان من أجاب لمن يسأله بقوله لبيك ومعناه أنا مقيم على طاعتك من قولهم لب فلان بالمكان إذا أقام به وقيل معناه إجابة بعد إجابة وهذا من المصادر التى حذف فعلها لكونه وقع مثنى وذلك يوجب حذف فعله قياسا لأنهم لما ثنوه صار كأنهم ذكروه مرتين فكأنه قال لبالبا ولا يستعمل إلا مضافا ومعنى لبيك الدوام والملازمة فكأنه إذا قال لبيك قال أدوم على طاعتك وأقيمها مرة بعد أخرى أى شأنى الإقامة والملازمة وأما سعديك فمعناه فى العبادة أنا متبع أمرك غير مخالف لك فأسعدنى على متابعتك إسعادا وأما فى إجابة المخلوق فمعناه أسعدك إسعادا بعد إسعاد أى مرة بعد أخرى ﴾ [1]

يعنى: دا باب د هغه سړى په بيان كښې دې كوم چه د چا په طلب كولو باندې په جواب كښې ﴿ لبيك ﴾ اوائى. د دې معنى ده: زه ستا په طاعت باندې قائم او برقرار يم. دا د ﴿ لب فلان بالمكان ﴾ نه اخستلې شوې دې، چه د هغې معنى ده په يو ځائې كښې مقيم كيدل. بعض د دې معنى په ﴿ اجابة بعد اجابة ﴾ سره كړې ده. يعنى زه مسلسل ستاسو آواز اورم. دا د هغه مصادر نه دې چه د هغې فعل په دې وجه حذف كړې شوې دې چه هغه تثنيه واقع شوې دى. او د مصدر تثنيه واقع كيدل قياس حذف فعل لره واجب كوى. ځكه چه عربو كله دا تثنيه جوړه كړه نو ګويا هغوى دا دوباره ذكر كړه نو ګويا هغوى داسې اووې: لبالبا. او دا لفظ صرف مضاف استعماليږى. او د ﴿ لبيك ﴾ په معنى كښې دوام او ملازمت دې. ګويا ﴿لبيك﴾ وئيلو سره قائل داسې اووې چه زه به ستا په اطاعت كښې مسلسل يم او هغه به بار بار قائموم. يعنى زما حالت اقامت او ملازمت دې. پاتې شو ﴿ سعديك ﴾ نو د عبادت په باب كښې د دې معنى دا دې اې الله! زه به ستا حكم منم او ستا مخالفت به نه كوم. پس ته ما په خپله اتباع باندې بار بار سعادتمند كړه. او د مخلوق په اجابت كښې د دې معنى دا ده چه زه به تا بار بار خوشحالوم

د ترجمة الباب مقصد: د ترجمة الباب مقصد بيانولو سره شيخ الحديث مولانا محمد زكريا رحمه الله ليكى:

﴿ ولعل الغرض منه الرد لما حكى عن مالك من كراهة ذلك، كما فى "الشرح الكبير"، واوله بان مراده استعمال تلبية الحج، لا مطلق لبيك، وترجم الامام ابوداؤد فى سننه على هذا المعنى بقوله: باب الرجل ينادى الرجل: فيقول لبيك ﴾ [2]

يعنى: د ترجمة الباب مقصد په امام مالك رحمه الله باندې رد كيدې شى، د چانه چه د دې

---

[1]) عمدة القارى ٢٢/٢٥٥

[2]) الابواب والتراجم، كتاب الاستئذان، باب من اجاب لبيك وسعديك: ١٢٣/٢، وسنن ابى داؤد كتاب الادب، باب فى الرجل ينادى الرجل فيقول: لبيك: ٣٥٩/٤

الفاظو وئیلو کراهت منقول دې لکه چه په الشرح الکبیر کښې دی. صاحب د شرح کبیر د امام مالک رحمه الله د دې قول دا تاویل کړې دې چه د هغوی مراد مطلقا لبیک نه دې. بلکه د حج د تلبیة استعمال دې. امام ابو داؤد رحمه الله په سنن کښې په دې معنی باندې د دې الفاظو د ترجمې سره ترجمة الباب قائم کړې دې: ﴿باب الرجل ينادى الرجل، فيقول: لبيك﴾ یعنی دا باب د دې په بیان کښې دې چه یو سړې بل ته آواز اوکړی نو بل په جواب کښې ﴿لبيك﴾ اوائی.

د باب د لاندې چه امام بخاری رحمه الله کوم احادیث ذکر کړې دی. په هغې کښې د ﴿لبيك وسعديك﴾ الفاظ دی. په اول روایت کښې د رسول الله ﷺ په رابللو باندې سیدنا معاذ بن جبل رضی الله عنه او په دویم روایت کښې سیدنا ابوذر رضی الله عنه دا الفاظ وئیلې دی.

د باب دویم روایت په کتاب الجنائز او کتاب اللباس وغیره کښې تیر شوې دې (۱)

قوله: ﴿قال الاعمش: وحدثنى ابو صالح عن ابى الدرداء نحوه وقال ابو شهاب عن الاعمش: يمكث عندى فوق ثلاث﴾: امام بخاری رحمه الله دا فرمائیل غواړی چه اعمش دا حدیث د ابو صالح عن ابی الدرداء په طریق هم په دې الفاظو سره روایت کړې دې. او حال دا چه ابو شهاب د ﴿اعمش عن زيد بن وهب عن ابى ذر﴾ په طریق سره نقل کړې دې. خو د دې حدیث الباب الفاظ ﴿ياتى على ليلة اوثلاث عندى منه دينار﴾ په ځائې دا الفاظ دی ﴿يمكث عندى فوق ثلاث﴾ او حال دا چه باقی حدیث یو شان دې. خو د حدیث الباب په آخر کښې د اعمش او ابوذر ترمینځه د سوال او جواب چه کومه تبادله شوې ده. هغه په دې کښې نشته. (۲)

۳۱: بَابٌ لَا يُقِيمُ الرَّجُلُ الرَّجُلَ مِنْ مَجْلِسِهِ

[۵۹۱۴] (۳) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لَا يُقِيمُ الرَّجُلُ الرَّجُلَ مِنْ مَجْلِسِهِ، ثُمَّ يَجْلِسُ فِيهِ». [ر: ۸۶۹]

چا لره د خپل ځائې نه د پاسولو حکم: یو سړې که د مخکښې نه په یو ځائې کښې ناست دې

---

(۱) کتاب فی الاستقراض واداء الدیون والحجر والتفلیس، باب اداء الدیون، رقم الحدیث: ۲۳۸۸

(۲) فتح الباری ۷۴/۱۱

(۳) (۵۹۱۴) الحدیث اخرجه مسلم فی کتاب السلام، باب تحریم اقامة الانسان من موضعه المباح (رقم الحدیث ۲۱۷۷) واخرجه الترمذی فی کتاب الادب، باب ما جاء فی کراهیة ان یقام الرجل من مجلسه ثم یجلس فیه (رقم الحدیث ۲۷۴۹، ۲۷۵۰) واخرجه ابوداؤد فی کتاب الادب، باب فی الرجل یقوم للرجل من مجلسه (رقم الحدیث: ۴۸۲۸)

نو هغه لره د خپل ځائې نه پاسول صحيح نه دى. ﴿لايقيم﴾ اګر چه مضارع په صيغه د خبر دې خومعنى اعتبارسره دا نهى ده.[1] په بعض روايتونو كښې ﴿لايقم﴾ په صيغه د نهى سره هم راغلې دې او د صحيح مسلم په روايت كښې ﴿لايقيمن﴾ نهى په نون د تاكيد سره ده.[2] دا نهى د بعض علماء كرامو په نزد د تحريم دپاره ده او د بعض په نزد د تنزيه دپاره ده. علامه قسطلانى رحمه الله فرمائى چه نهى په ظاهر كښې د تحريم دپاره راځى او د دليل نه بغير دا د بل څه معنې دپاره نه شى اخستلې كيدې.[3]

د حديث الفاظ اګر چه عام دى خو عموم مراد نه دې بلكه په حديث كښې بيان كړې شوې حكم د هغه مجالسو متعلق دې كوم چه د هر يو دپاره عام او مباح وى لكه مسجد، پارك وغيره، او كه يو ځائې د چا ملكيت دې نو ظاهره ده چه هلته د هغه د اجازت نه بغير كيناستل جائز نه دى.[4]

۳۲: باب (إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا) الآيَةَ [المجادلة: ۱۱]

[۵۹۱۵] حَدَّثَنَا خَلَّادُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم أَنَّهُ نَهَى أَنْ يُقَامَ الرَّجُلُ مِنْ مَجْلِسِهِ وَيَجْلِسَ فِيهِ آخَرُ وَلَكِنْ تَفَسَّحُوا وَتَوَسَّعُوا. وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَكْرَهُ أَنْ يَقُومَ الرَّجُلُ مِنْ مَجْلِسِهِ ثُمَّ يَجْلِسَ مَكَانَهُ [ر: ۸۶۹]

سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه روايت نقل كوى چه رسول الله صلى الله عليه وسلم د دې خبرې نه منع فرمائيلې ده چه يو سړې د هغه د ځائې نه پاسولې شى او د هغه په ځائې دويم سړې كينى پس ګنجائش راوباسئ او فراخى پيدا كړئ. سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما به دا خبره مكروه ګڼړله چه يو سړې د هغه د ځائې نه پاسولې شى بيا د هغه په ځائې خپله كينى.

د ترجمة الباب مقصد : د كرمانى رحمه الله د نسخې نه علاوه په باقى نسخو كښې ﴿المجلس﴾ مفرد دې، د كرمانى په نسخه كښې ﴿المجالس﴾ په صيغه د جمع سره دې. په آيت كريمه كښې دواړه قراءتونه دى، د عاصم قراءت د جمع دې.[5]

---

[1] وهو خبر معناه النهى. عمدة القارى ۲۵۶/۲۲، فتح البارى ۷۳/۱۱۱

[2] صحيح مسلم، كتاب السلام، باب تحريم اقامة الانسان من موضعه المباح الذى سبق اليه : ۱۷۱۴/۴، رقم الحديث (۲۱۷۷)

[3] ارشاد السارى ۲۸۶/۱۳

[4] ارشاد السارى ۲۸۶/۱۳

[5] صحيح البخارى بشرح الكرمانى، كتاب الاستيذان، باب اذا قيل لكم تفسحوا فى المجلس : ۱۰۴/۲۲، ارشاد السارى ۲۸۶/۱۳

د مجلس نه د رسول الله ﷺ مجلس هم مراد کړې شوې دې خو د هغوی د مجلس سره خاص نه دې بلکه د طاعت هر مجلس د دې نه مراد کیدلې شی او په دې کښې دا ادب بیان کړې شوې دې چه د مجلس نه د چا د اوچتولو په ځائې، په دې کښې راټولیدو سره فراخی پیدا کړې شی. (۱)

د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه یو روایت هم منقول دې چه د دې نه د قتال مجالس مراد دی، د شهادت په شوق کښې د حضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم د قتال په صف اول کښې د ځائې موندلو دپاره په خپل مینځ د یو بل نه مخکښې کیدل. د دې په باره کښې په آیت کریمه کښې حکم بیان کړې شو. (۲)

قوله: ﴿یفسح الله لکم ای: توسعوا یوسع الله علیکم منازلکم فی الجنة﴾: (۳) الله پاک به ستاسو دپاره فراخی پیدا کړی یعنی فراخی پیدا کړئ. الله پاک به ستاسو د جنت په کورونو کښې فراخی پیدا کړی.

د روایت الباب په آخر کښې د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما په باره کښې دی چه هغوی به دا خبره ناخوښه ګنړله چه یو سړې د خپل مجلس نه پاسی او بل سړې راشی او د هغه په ځائې باندې قبضه اوکړی.

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائی: ﴿إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ مِنْ مَجْلِسِهِ ثُمَّ رَجَعَ إِلَيْهِ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ﴾ (۴) یعنی که په تاسو کښې یو سړې د خپل ځائې نه پاسی بیا هغه خپل ځائې ته راواپس شی نو هغه د دې ځائې زیات حقدار دې.

د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه یو روایت دې، په دې کښې دی ﴿جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَامَ لَهُ رَجُلٌ مِنْ مَجْلِسِهِ فَذَهَبَ لِيَجْلِسَ فِيهِ فَنَهَاهُ رَسُولُ اللهِ - صلى الله عليه وسلم﴾ (۵) یعنی یو سړې د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو، یو سړې د هغه دپاره د خپل ځائې نه پاسیدو، چه په هغې باندې هغه د هغه په ځائې کیناستل اوغوښتل نو رسول الله ﷺ هغه منع کړو.

حاصل دا چه یو سړې چه کله مخکښې په یو ځائې کښې کیناستلو او د څه عارض د وجې نه هغه پاسیدو نو د هغه د حق جلوس به نه زائل کیږی، بل سړی لره دهغه په ځائې نه دې کیناستل پکار. (۶)

---

(۱) وذهب الجمهور الى انها عامة فی کل مجلس من مجالس الخیر. فتح الباری ۷۴/۱۱

(۲) ارشاد الساری ۲۷۷/۱۳

(۳) عمدة القاری ۲۵۷/۲۲

(۴) اخرجه مسلم فی کتاب السلام، باب اذا قام من مجلسه ثم عاد فهو احق به: ۱۷۱۵/۴۰، رقم الحدیث ۲۱۷۹، واخرجه ابوداؤد فی کتاب الادب، باب اذا قام من مجلسه ثم رجع: ۲۶۴/۴، رقم الحدیث: ۴۸۵۳

(۵) اخرجه ابوداؤد فی کتاب الادب، باب فی الرجل یقوم للرجل من مجلسه ۲۵۸/۴، رقم الحدیث: ۴۸۲۸

(۶) فصار کانه ملک منفعة فلا یزاحمه غیره علیه. فتح الباری ۷۵/۱۱

هم دا حکم په هغه صورت کښې هم دې چه کله يو عالم يا مفتى په مسجد وغيره کښې درس ورکوى او د هغه ځائې متعين وى نو په هغه متعين ځائې باندې د درس په وخت کښې بل چا لره کيناستل نه دى پکار. بعض د عدم جلوس دې حکم ته واجب وئيلې دې خو د جمهورو په نزد مستحب دې (۱)

۳۳: بَاب مَنْ قَامَ مِنْ مَجْلِسِهِ أَوْ بَيْتِهِ، وَلَمْ يَسْتَأْذِنْ أَصْحَابَهُ، أَوْ تَهَيَّأَ لِلْقِيَامِ لِيَقُومَ النَّاسُ

[۵۹۱۶] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ سَمِعْتُ أَبِي يَذْكُرُ عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضى الله عنه - قَالَ لَمَّا تَزَوَّجَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - زَيْنَبَ ابْنَةَ جَحْشٍ دَعَا النَّاسَ طَعِمُوا ثُمَّ جَلَسُوا يَتَحَدَّثُونَ - قَالَ - فَأَخَذَ كَأَنَّهُ يَتَهَيَّأُ لِلْقِيَامِ فَلَمْ يَقُومُوا، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ قَامَ، فَلَمَّا قَامَ قَامَ مَنْ قَامَ مَعَهُ مِنَ النَّاسِ، وَبَقِيَ ثَلاَثَةٌ، وَإِنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - جَاءَ لِيَدْخُلَ فَإِذَا الْقَوْمُ جُلُوسٌ، ثُمَّ إِنَّهُمْ قَامُوا فَانْطَلَقُوا - قَالَ - فَجِئْتُ فَأَخْبَرْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُمْ قَدِ انْطَلَقُوا، فَجَاءَ حَتَّى دَخَلَ فَذَهَبْتُ أَدْخُلُ، فَأَرْخَى الْحِجَابَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ، وَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلاَّ أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ) إِلَى قَوْلِهِ (إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا). [ر: ۴۵۱۳]

د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې چه کله رسول الله ﷺ د زينب بنت جحش رضي الله عنها سره نکاح اوکړه نو خلقو ته ئې دعوت اوکړو. د خوراک کولو نه پس هغوى ناست وو خبرې ئې کولې. د راوى بيان دې چه رسول الله ﷺ دا ظاهر کړه چه ګويا اودريدل پکار دى، خو خلق اونه دريدل چه کله رسول الله ﷺ دا اوليدل نو اودريدل چه کله هغوى اودريدل نو هغوى سره چه کوم خلق وو هغوى هم اودريدل او درې سړى پاتې شو. رسول الله ﷺ چه راغلو نو وې کتل چه خلق ناست دى. بيا هغه خلق هم پاسيدل او لاړل. سيدنا انس رضي الله عنه فرمائى چه زه راغلم او رسول الله ﷺ ته مې خبر ورکړو چه هغوى تلى دى په دې اوريدلو باندې رسول الله ﷺ راغلو. تردې چه کور ته داخل شو. ما هم داخليدل اوغوښتل نو رسول الله ﷺ زما او خپل مينځ کښې پرده واچوله او الله پاک دا آيت کريمه نازل اوفرمائيلو: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ...﴾ اې ايمان والو! د رسول الله ﷺ کورونو ته مه داخليږئ مګر دا چه تاسو ته اجازت اوکړې شى. د ﴿إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ عِندَ اللَّهِ عَظِيمًا﴾ پورې

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخارى رحمه الله مقصد د دې ترجمة الباب نه دا دې چه که يو ميلمه د زيات وخته پورې ايساريږى کوم چه د کوربه دپاره د تکليف باعث وى نو کوربه د خپل عمل د هرې اندازې نه هغه ته د تلو پيغام ورکولې شى او دا تنبيه کول د د ميلمه د اکرام

---

(۱) فتح البارى ۷۵/۱۱

خلاف نه دی. [۱]

وجه دا ده چه میلمه لره د کور به رعایت کولو سره دومره ایسار یدل پکار دی چه په هغې سره هغه ته تکلیف نه رسیږی. او که د میلمه رعایت نه کوی نو کوربه دې هم د هغه د اجازت نه بغیر د مجلس نه د پاسیدو خبرداري کولې شی. [۲]

۳۴- بَابُ الِاحْتِبَاءِ بِالْيَدِ وَهُوَ الْقُرْفُصَاءُ

[۵۹۱۷] [۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي غَالِبٍ أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ الْحِزَامِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِفِنَاءِ الْكَعْبَةِ مُحْتَبِيًا بِيَدِهِ هَكَذَا.

احتباء خپې د سینې طرف ته راټولو سره کیناستلو ته وائی. چه د هغې تفصیل په کشف الباری، کتاب اللباس کښې باب اشتمال الصماء د لاندې تیر شوی دی. [۴]

﴿ قرفصاء ﴾ په لاسونو باندې تکیه لګولو سره کیناستلو ته وائی. او احتباء عام ده. که په لاسو سره وی او که په څادر وغیره سره وی. [۵]

۳۵: بَابُ مَنِ اتَّكَأَ بَيْنَ يَدَيْ أَصْحَابِهِ

قَالَ خَبَّابٌ أَتَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - وَهْوَ مُتَوَسِّدٌ بُرْدَةً قُلْتُ أَلاَ تَدْعُو اللَّهَ فَقَعَدَ. [ر: ۳۴۱۶]

سیدنا خباب رضی الله عنه فرمائی چه زه رسول الله ﷺ ته راغلم او هغوی په څادر باندې تکیه لګولې ناست وو. ما عرض اوکړو: آیا تاسو به د الله پاک نه دعا نه غواړئ؟ په دې اوریدلو باندې، رسول الله ﷺ کیناستلو

[۵۹۱۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ حَدَّثَنَا الْجُرَيْرِيُّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكَبَائِرِ». قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «الإِشْرَاكُ بِاللَّهِ، وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ».

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا بِشْرٌ مِثْلَهُ، وَكَانَ مُتَّكِئًا فَجَلَسَ فَقَالَ «أَلاَ وَقَوْلُ الزُّورِ». فَمَا زَالَ يُكَرِّرُهَا حَتَّى قُلْنَا لَيْتَهُ سَكَتَ. [ر: ۲۵۱۱]

---

[۱] الابواب والتراجم، کتاب الاستیذان، باب من قام من مجلسه او بیته : ۱۲۴/۲

[۲] فتح الباری : ۷۶/۱۱

[۳] (۵۹۱۷) الحدیث اخرجه البخاری فی کتاب التوحید، والحدیث من افراده، عمدة القاری ۲۵۹/۲۲

[۴] کشف الباری، کتاب اللباس، باب اشتمال الصماء ص ۱۸۲

[۵] الابواب والتراجم، کتاب الاستیذان، باب الاحتباء بالید وهو القرفصاء : ۱۲۴/۲

عبدالرحمن بن ابی بکره د خپل والد ﷺ نه روایت کوی چه هغوی بیان اوکړو چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : آیا زه تاسو ته د ټولو نه لوئې ګناه بیان نه کړم؟ خلقو عرض اوکړو : ولې نه یارسول الله ﷺ! رسول الله ﷺ اوفرمائیل: د الله پاک سره شرک اودوالدینونافرمانی کول مسدد په واسطه د بشر هم دا حدیث داسې بیان کړو چه رسول الله ﷺ تکیه لګولې وه بیا کیناستلو او وې فرمائیل : واورئ د دروغو نه بچ شئ، او دا ئې بار بار فرمائیل تردې چه مونږ په زړه کښې اووې چه کاش ! رسول الله ﷺ خاموش شی.

د ترجمة الباب مقصد : ﴿ اتکا ﴾ معنی اضطجاع یعنی د سملاستو هم راځی او مشهوره معنی ئې د تکیه لګولو ده.(١) مطلب دا دې چه که یو سړې د خپلو ملګرو په محفل کښې ډډه وهی. یا په اړخ باندې سملې نو په سنت کښې د دې اصل موجود دې.(٢)

حدیث الباب امام بخاری رحمه الله په دوه طریقو سره ذکر کړې دې، په دویم طریق کښې تصریح ده چه رسول الله ﷺ تکیه لګونکې ارشاد فرمائیلو او د لویو ګناهونو ذکر ئې کولو. خو د ﴿قول الزور﴾ ذکر کولو سره کیناستلو.

۳۶: بَابُ مَنْ أَسْرَعَ فِي مَشْيِهِ لِحَاجَةٍ أَوْقَصْدٍ

[۵۹۱۹] حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ عُقْبَةَ بْنَ الْحَارِثِ حَدَّثَهُ قَالَ صَلَّى النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- الْعَصْرَ، فَأَسْرَعَ، ثُمَّ دَخَلَ الْبَيْتَ. [ر: ۸۱۳]

د ترجمة الباب مقصد : د څه ضرورت د وجې نه که یو سړې خپل عام چال پریخودلو سره په تیز رفتار سره ځی نو دا د وقار خلاف نه ده، لکه چه په حدیث الباب کښې دی چه رسول الله ﷺ د مازیګر مونځ ورکړو او په تیزئ سره کور ته لاړو، د کتاب الصلاة او کتاب الزکاة په روایت کښې تصریح ده چه د صدقې څه مال په کور کښې پاتې شوې وو، رسول الله ﷺ د هغې د تقسیمولو دپاره په تیزئ سره لاړو چه هغه چرته د شپې پورې پاتې نه شی.(٣)

دا د معمول د رفتار نه لرې کیدو سره په تیز رفتارئ سره د تلو خبره ده، باقی عام رفتار تیز کیدل پکار دی یا نه؟ سیدنا عبدالله بن عمر ﷺ به تیز تلو او فرمائیل به ئې : تیز تلل د تکبر نه د لرې والی او ضرورت لره د زر پوره کولو ذریعه ده.(٤)

---

(١) فتح الباری ۸۰/۱۱، عمدة القاری ۲۵۹/۲۲، تحفة الباری ۱۵۷/۶، ارشاد الساری ۲۷۹/۱۳

(٢) قال المهلب : انه یجوز للعالم والامام الاتکاء فی مجلسه بحضرة جلسائه لاستراحة اوالم فی بعض أعضائه، ارشاد الساری ۲۸۰/۱۳

(٣) صحیح البخاری، کتاب الزکاة، باب من احب تعجیل الصدقة من یومها : ۳۰۲، رقم الحدیث : ۱۴۳۰.

(٤) فتح الباری ۸۱/۱۱، ارشاد الساری ۲۸۱/۱۳، عمدة القاری ۲۶۰/۲۲

٣٧: باب السَّرِيرِ

[٥٩٢٠] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ -رضى الله عنها قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يُصَلِّي وَسْطَ السَّرِيرِ، وَأَنَا مُضْطَجِعَةٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ تَكُونُ لِي الْحَاجَةُ ، فَأَكْرَهُ أَنْ أَقُومَ فَأَسْتَقْبِلَهُ فَأَنْسَلُّ انْسِلاَلاً. [ر: ٤٨٦]

د ترجمة الباب غرض: ﴿سرير﴾ کټ ته وائي، د ترجمة الباب مقصد دا دي چه تخت وغيره استعمالول د زهد خلاف نه دی ⁽¹⁾ په حديث الباب کښي سيده عائشه ﷞ فرمائي چه رسول الله ﷺ به د تخت مينځ ته اودريدلو سره مونځ کولو او زه به د هغوی او د قبلې ترمينځه ناسته اوم. که زما به څه ضرورت وو نو ما به دا ناخوښه ګڼړله چه پاسم او د هغوی مخې ته راشم، په دې وجه به زه په مزه مزه (په ملاسته ملاسته) اوخوئيدم.

٣٨: باب مَنْ أُلْقِيَ لَهُ وِسَادَةٌ

[٥٩٢١] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا خَالِدٌ. وَحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ خَالِدٍ عَنْ أَبِي قِلاَبَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو الْمَلِيحِ قَالَ دَخَلْتُ مَعَ أَبِيكَ زَيْدٍ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو فَحَدَّثَنَا أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- ذُكِرَ لَهُ صَوْمِي، فَدَخَلَ عَلَيَّ، فَأَلْقَيْتُ لَهُ وِسَادَةً مِنْ أَدَمٍ حَشْوُهَا لِيفٌ، فَجَلَسَ عَلَى الأَرْضِ، وَصَارَتِ الْوِسَادَةُ بَيْنِي وَبَيْنَهُ، فَقَالَ لِي «أَمَا يَكْفِيكَ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلاَثَةُ أَيَّامٍ». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «خَمْسًا». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «سَبْعًا». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «تِسْعًا». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «إِحْدَى عَشْرَةَ». قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «لاَ صَوْمَ فَوْقَ صَوْمِ دَاوُدَ، شَطْرَ الدَّهْرِ، صِيَامُ يَوْمٍ وَإِفْطَارُ يَوْمٍ». [ر: ١٠٧٩]

ابو قلابه. د ابو المليح نه روايت کوی چه زه ستا د والد صاحب سره سيدنا عبد الله بن عمرو بن العاص ﷠ ته لاړم هغوی ماته بيان اوکړو چه د رسول الله ﷺ مخکښي زما د روژې تذکره اوشوه نو هغوی ماته تشريف راوړلو ما د هغوی ته يو تکيه واچوله چه د کجهورو د پوستکو نه ډک کړې شوې وو، هغوی په زمکه باندې کيناستل او تکيه زما او د هغوی ترمينځه وه. بيا هغوی ماته اوفرمائيل چه آيا ستا په مياشت کښې درې روژې کافی نه دی؟ ما اووې يا رسول الله ﷺ (زما د دې نه د زياتو طاقت دې) رسول الله ﷺ اوفرمائيل نو پنځه؟ يا رسول الله ﷺ (زما د دې نه زيات طاقت دې) هغوی اوفرمائيل . نو اووه؟ ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ (زما د دې نه زيات طاقت دې) رسول الله ﷺ اوفرمائيل نو نهه؟ ما عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ (زما د دې نه زيات طاقت دې) رسول الله ﷺ اوفرمائيل نو

¹) الابواب والتراجم، کتاب الاستيذان، باب السرير : ١٢٥/٢

يولس؟ ما عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ زما د دې نه زيات طاقت دې، رسول الله ﷺ اوفرمائيل د داؤد عليه السلام د روژو نه لويه هيڅ روژه نشته په دې طريقه چه يوه ورځ روژه وى او يوه ورځ بوزه وى.

[۵۹۲۲] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مُغِيرَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ أَنَّهُ قَدِمَ الشَّأْمَ. وَحَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُغِيرَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ ذَهَبَ عَلْقَمَةُ إِلَى الشَّأْمِ، فَأَتَى الْمَسْجِدَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ فَقَالَ اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي جَلِيسًا. فَقَعَدَ إِلَى أَبِي الدَّرْدَاءِ فَقَالَ مِمَّنْ أَنْتَ قَالَ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ. قَالَ أَلَيْسَ فِيكُمْ صَاحِبُ السِّرِّ الَّذِي كَانَ لاَ يَعْلَمُهُ غَيْرُهُ - يَعْنِي حُذَيْفَةَ - أَلَيْسَ فِيكُمْ - أَوْ كَانَ فِيكُمْ - الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ عَلَى لِسَانِ رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنَ الشَّيْطَانِ - يَعْنِي عَمَّارًا - أَوَلَيْسَ فِيكُمْ صَاحِبُ السِّوَاكِ وَالْوِسَادِ - يَعْنِي ابْنَ مَسْعُودٍ - كَيْفَ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَقْرَأُ (وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى) . قَالَ (وَالذَّكَرِ وَالأُنْثَى) . فَقَالَ مَا زَالَ هَؤُلاَءِ حَتَّى كَادُوا يُشَكِّكُونِي، وَقَدْ سَمِعْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - [ر: ۳۱۱۳]

ابراهيم د علقمة نه روايت كوى چه هغوى شام ته اورسيدل نو يو مسجد ته راغلل او دعائې اوكړه يا الله! ماته يو ملګرې راكړه، بيا سيدنا ابوالدرداء رضي الله عنه سره كيناستل او تپوس ئې ترې اوكړو چه ته د كوم ځائې اوسيدونكې ئې؟ هغوى اووې د كوفې اوسيدونكې يم. علقمة اووې چه آيا په تاسو كښې سړې نه دې كوم چه په دې راز باندې پوهيږى كوم چه د هغه نه علاوه بل چاته نه دې معلوم يعنى حذيفه رضي الله عنه. آيا په تاسو كښې هغه سړې نشته او يا ئې دا اووې چه آيا په تاسو كښې هغه سړې نه وو چاته چه الله پاك د خپل رسول ﷺ په خولة باندې د شيطان نه پناه وركړې وه، يعنى عمار رضي الله عنه او آيا په تاسو كښې د تكيه او مسواك والا يعنى ابن مسعود رضي الله عنه نه دې. عبدالله رضي الله عنه به ﴿ والليل اذا يغشى ﴾ څنګه لوستلو؟ وې وئيل ﴿والذكر والانثى﴾ به ئې لوستلو. سيدنا ابوالدرداء اوفرمائيل : خلقو به زه په شک كښې اچولم. حال دا چه ما د رسول الله ﷺ نه هم داسې اوريدلې دى.

د ترجمة الباب مقصد : په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله چاته د تكيه وركولو ذكر كړې دې. په يو حديث كښې د درې څيزونو په باره كښې راغلى دى چه كه هغه پيش كړې شى نو رد كول نه دى پكار، په هغه دريو كښې يو تكيه هم ده. [۱]

د باب په اول روايت كښې دى چه سيدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما د رسول الله ﷺ په خدمت كښې تكيه پيش كړه، رسول الله ﷺ تواضعا په زمكه باندې كيناستلو او تكيه د دواړو ترمينځه وه. رسول الله ﷺ د هغوى نه تپوس اوكړو چه آيا په مياشت كښې درې

[۱]) رواه الترمذى فى الشمائل، باب ما جاء فى تعطر رسول الله صلى الله عليه وسلم ولفظه : ثلاث لا ترد : الوسائد، والدهن، والطيب، واللبن. ص ١٤.

روژې ستا دپاره کافي نه دی؟ ﴿قلت يا رسول الله﴾ سيدنا عبد الله بن عمرو رضي الله عنهما اووې يا رسول الله! وړاندې جمله محذوف ده يعنى زه د دې نه د زياتو طاقت لرم. رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿خمسا﴾ يعنى ﴿صم خمسا﴾ پنځه ورځې روژې اونيسه.

په آخر کښې رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿لَا صَوْمَ فَوْقَ صَوْمِ دَاوُدَ شَطْرَ الدَّهْرِ صِيَامُ يَوْمٍ وَإِفْطَارُ يَوْمٍ﴾ يعنى د صوم داؤدي نه زياته هيڅ روژه نه ده، نيمه زمانه دې روژه اونيولې شي. داسې چه يوه ورځ ئې روژه وی او يوه ورځ افطار.

﴿شطر الدهر﴾ منصوب على الاختصاص دې او ﴿صيام يوم﴾ منصوب على الاختصاص هم کيدې شي او د ﴿هو﴾ مخذوف دپاره خبر هم کيدې شي. په دې صورت کښې به دا مرفوع وی.(١)

دويم حديث په مناقب کښې تير شوې دې (٢) په دې کښې د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه په باره کښې دی چه هغوی به د رسول الله ﷺ مسواک او تکيه سنبهالوله. هم د دې جملې په مناسبت سره دا حديث دلته ذکر کړې دې.

فائده: د باب په دواړو احاديثو کښې امام بخاری رحمه الله دوه دوه سندونه ذکر کړې دی. کوم چه د نکتې نه خالي نه دی. په اول حديث کښې چه امام بخاری رحمه الله کوم دوه سندونه ذکر کړې دی. په هغې کښې په اول سند کښې د هغوی او د خالد بن عبد الله طحان ترمينځه د يو راوی اسحاق بن شاهين واسطه ده. او په دويم سند کښې دوه دوه واسطې دی. يو د عبد الله بن محمد او دويم د عمرو بن عون. ګويا دويم سند د يوې واسطې د زياتيدو د وجې نه نازل شوې دې. چونکه سند عالي چه په هغې کښې اسحاق بن شاهين مذکور دې د الفاظو سره دا حديث په کتاب الصلاة کښې تير شوې دې په دې وجه دلته سند نازل عمرو بن عون مذکور دې په الفاظو سره دا حديث ذکر کړې شو. او د سند نازل په راوړلو کښې هم دا نکته ده چه صرف په يو سند سره او په يو طريق باندې د حديث اعادة لازم نه شي. د څو مقاماتو نه علاوه په باقي پوره صحيح کښې د امام بخاري رحمه الله هم دا طريقه ده.(٣)

د دويم حديث په شروع کښې هم امام بخاری رحمه الله دوه سندونه ذکر کړې دی. اول سند کښې د هغوی او د شعبه ترمينځه د دوه راويانو يحيى بن جعفر بکيندی او د يزيد بن هارون واسطه ده. او په دويم سند کښې واسطه يوه ده يعنې د ابوالوليد. ګويا اول سند نازل شو، کيدې شي چه دوه سندونه راوړلو سره امام بخاری رحمه الله په دې خبره باندې تنبيه فرمائي چه د دې يو سند نازل دې او يو عالي.

---

(١) ارشاد الساری ۲۸۲/۱۳، عمدة القاری ۲۶۲/۲۲

(٢) صحيح البخاری، کتاب الاستئذان، باب من القى له وسادة/١٣٤١، رقم الحديث: ۶۲۷۸

(٣) فتح الباری: ۸۲/۱۱

او يو نكته دا هم كيدې شي چه په اول سند كښې د شعبه نه راويت كونكى راوى يزيد عنعنه كړې ده او په دويم سند كښې د شعبه نه روايت كونكى راوى ابوالوليد د تحديث تصريح كړې ده.

۳۹: بَابُ الْقَائِلَةِ بَعْدَ الْجُمُعَةِ

[۵۹۲۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ كُنَّا نَقِيلُ وَنَتَغَدَّى بَعْدَ الْجُمُعَةِ. [ر: ۸۹۶]

﴿قائلة او قيلولة﴾ د غرمې په وخت آرام كولو ته وائى (۱) امام ابن ماجة د سيدنا عبد الله بن عباس رضي الله عنهما نه يو مرفوع روايت نقل كړې دې، د هغې الفاظ دا دى: ﴿اسْتَعِينُوا بِطَعَامِ السَّحَرِ عَلَى صِيَامِ النَّهَارِ، وَبِالْقَيْلُولَةِ عَلَى قِيَامِ اللَّيْلِ﴾ (۲) يعنى: د ورځې د روژې دپاره په پيشمنى كولو سره او د تهجد و دپاره په قيلولة باندې مدد حاصلوئ.

هم دغه شان طبرانى د سيدنا انس رضي الله عنه مرفوع روايت نقل كړې دې په دې كښې دى ﴿قِيلُوا فَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَا تَقِيلُ﴾ (۳) يعنى قيلوله كوئ، ځكه چه شيطانان قيلوله نه كوى.

د سيدنا خوات بن جبير رضي الله عنه نه هم يو روايت موقوفا مروى دې هغوى فرمائى: نوم اول النهار حرق، واوسطه خلق، وآخره حمق﴾ (۴) يعنى د ورځې په شروع كښې خوب اور دې. د مينځ په حصه كښې د فطرت موافق دې او په آخرى حصه كښې حماقت دې.

۴۰: بَابُ الْقَائِلَةِ فِي الْمَسْجِدِ

[۵۹۲۴] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ مَا كَانَ لِعَلِيٍّ اسْمٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ أَبِي تُرَابٍ، وَإِنْ كَانَ لَيَفْرَحُ بِهِ إِذَا دُعِيَ بِهَا، جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بَيْتَ فَاطِمَةَ -عَلَيْهَا السَّلاَمُ- فَلَمْ يَجِدْ عَلِيًّا فِي الْبَيْتِ فَقَالَ «أَيْنَ ابْنُ عَمِّكِ». فَقَالَتْ كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ شَيْءٌ، فَغَاضَبَنِي فَخَرَجَ فَلَمْ يَقِلْ عِنْدِي. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- لإِنْسَانٍ «انْظُرْ أَيْنَ هُوَ» فَجَاءَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هُوَ فِي الْمَسْجِدِ رَاقِدٌ. فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَهُوَ مُضْطَجِعٌ، قَدْ سَقَطَ

---

۱) فتح البارى ۸۳/۱۱، عمدة القارى ۲۶۳/۲۲، تحفة البارى ۱۵۸/۶، ارشاد السارى ۲۸۳/۱۳

۲) سنن ابن ماجة، كتاب الصيام، باب ما جآء فى السحور: ۵۴۰/۱، رقم الحديث

۳) احكام القرآن ۲۳/۱۳، ومجمع الزوائد، كتاب الادب، باب القيلولة ۱۱۲/۸، قال الهيثمى: فيه كثير بن مروان وهو كذاب.

۴) المستدرک للحاكم، كتاب الادب، ادب العطاس: ۲۹۳/۴، وفى تنزيه الشريعة المرفوعة للكنانى: ۱۹۸/۲، النوم اول النهار حرق، النوم فى وسط النهار خلق، والنوم بعد المغرب يقطع الرزق.

رِدَاؤُهُ عَنْ شِقِّهِ، فَأَصَابَهُ تُرَابٌ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - يَمْسَحُهُ عَنْهُ - وَهُوَ يَقُولُ «قُمْ أَبَا تُرَابٍ، قُمْ أَبَا تُرَابٍ». [ر: ۴۳۰]

سیدنا سهل بن سعد رضی الله عنه روایت کوي چه سیدنا علی رضی الله عنه ته د ابوتراب نه زیات خوښ بل نوم نه وو او کله چه به ورته په دې نوم آواز کولې شو نو ډیر په خوشحالیدو. رسول الله ﷺ د فاطمې رضی الله عنها کور ته تشریف راوړلو، سیدنا علی رضی الله عنه ئې په کور کښې بیا نه موندلو نو تپوس ئې اوکړو چه ستا د ترهٔ ځوئې چرته دې؟ سیده فاطمه رضی الله عنها اوفرمائیل: چه زما او د هغوی ترمینځه څه خبره راغله. په دې وجه هغه خفه کیدو سره بهر لاړو او کور ئې قیلولة اونکړه. رسول الله ﷺ یو سړی ته اوفرمائیل چه ته اوګوره هغه چرته دې. هغه سړې واپس راغلو او عرض ئې اوکړو: یا رسول الله ﷺ هغوی په مسجد کښې دی. رسول الله ﷺ هغوی ته تشریف راوړلو. هغه وخت هغوی ملاست وو او څادر د هغوی د شانه خوئیدلې وو په دې وجه خاوره د هغوی په بدن باندې لګیدلې وه. رسول الله ﷺ د هغوی د بدن نه خاوره پاکوله او فرمائیل ئې: اې ابو تراب پاسه! اې ابو تراب پاسه!

په مسجد کښې د اودهٔ کیدو حکم: په مسجد کښې اودهٔ کیدل جائز دی یا نه په دې کښې تفصیل دې.

د امام شافعي رحمه الله په نزد مطلقا جائز دی. (۱)

د امام مالک رحمه الله په نزد د مسافر دپاره جائز دی او د مقامي سړی دپاره نه. (۲)

د امام احمد رحمه الله مسلک هم د امام مالک رحمه الله په شان دې. (۳)

د احناف حضراتو رحمهم الله په نزد د معتکف او مسافر دپاره جائز دی او د عام خلقو دپاره مکروه. (۴)

د حدیث الباب نه جواز معلومیږی. د احنافو د طرف نه دا جواب ورکړې کیدې شی چه ممکنه دهٔ سیدنا علی رضی الله عنه د اعتکاف نیت کړې وی.

مولانا انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه د رسول الله ﷺ او سیدنا علی رضی الله عنه دپاره د مسجد بعض احکام خاص وو، مثلا هغوی دواړو په جنبی حالت کښې په مسجد باندې تیریدلې شو خو د نورو خلقو دپاره د دې اجازت نه وو. د دې حاصل دا دې چه په مسجد کښې د سیدنا علی رضی الله عنه اودهٔ کیدل د هغوی خصوصیت دې. د عام امت دپاره ترې نه استدلال کول صحیح نه دی. (۵)

---

(۱) عمدة القاری، کتاب الصلاة، باب نوم الرجال فی المسجد: ۱۹۸/۴

(۲) فتح الباری، کتاب الصلاة، باب نوم الرجال فی المسجد ۶۹۳/۱

(۳) عمدة القاری، کتاب الصلاة، باب نوم الرجال فی المسجد ۱۹۸/۴

(۴) رد المختار، مطلب فی الغرس فی المسجد، ۴۸۹/۱

(۵) فیض الباری، کتاب الصلاة، باب نوم الرجال ۴۹/۲

٤١: باب من زار قوما فقال عندهم

[٥٩٢٥] حدثنا قتيبة بن سعيد حدثنا محمد بن عبد الله الأنصاري قال حدثني أبي عن ثمامة عن أنس أن أم سليم كانت تبسط للنبي - صلى الله عليه وسلم - نطعا فيقيل عندها على ذلك النطع - قال - فإذا نام النبي - صلى الله عليه وسلم - أخذت من عرقه وشعره، فجمعته في قارورة، ثم جمعته في سك - قال - فلما حضر أنس بن مالك الوفاة أوصى أن يجعل في حنوطه من ذلك السك - قال - فجعل في حنوطه.

د ترجمة الباب مقصد: علامه سندهي رحمه الله د ترجمة الباب مقصد بيانولو سره فرمائي چه د قرآن كريم آيت كريمه ﴿إذا دعيتم فادخلوا فإذا طعمتم فانتشروا﴾ (١) اګر چه په ظاهره كښې مطلق دې چه د خوراك كولو نه پس تلل پكار دى خو معنى اعتبار سره دا مقيد دې او د وتلو حكم صرف په هغه صورت كښې دې چه كله څه داعى نه وى. (٢) خو كه په كور كښې د اوسيدو ضرورت دې او د كور والو د طرف نه د دې اجازت هم دې نو په داسې صورت كښې د ﴿فانتشروا﴾ د حكم نه مستثنى ده. (٣)

د باب اول حديث د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دې هغوى فرمائى چه ام سليم رضي الله عنها به د رسول الله ﷺ دپاره د څرمنې درئ خوروله، رسول الله ﷺ به په هغې باندې قيلولة فرمائيله، چه رسول الله ﷺ به اوده شو نو هغې به د رسول الله ﷺ خوله او وينښته مبارک په يوه شيشه كښې جمع كول. بيا به ئې هغه په خوشبوئى كښې جمع كول. د راوى بيان دې، چه كله د سيدنا انس رضي الله عنه د وفات وخت رانزدې شو نو هغوى وصيت اوكړو چه هغه خوشبوئى دې زما په حنوط كښې ګډه كړې شى، پس د هغوى په حنوط كښې هغه ګډه كړې شوه.

﴿نطع﴾ (د نون د كسرې او د طاء په فتحې سره) د څرمنې دستر خوان او درئ ته وائى.

﴿سك﴾ (د سين په ضمې سره) علامه ابن الاثير رحمه الله په النهاية كښې ليكى: ﴿هو طيب معروف يضاف الى غيره من الطيب، ويستعمل﴾ (٤) يعنى سك يو معروف خوشبوئى ده كومه چه د يو بل خيز سره ګډولو باندې استعمالولې شى، علامه پټنى د دې ترجمه په "تار" سره هم كړې ده. (٥)

﴿حنوط﴾ (د حاء په فتحې سره) مړى ته چه كومه خوشبوئى، د تجهيز او تكفين په وخت لګولې شى، هغې ته حنوط وئيلې شى. (٦)

---

(١) سورة الاحزاب آية : ٥٣

(٢) حاشية صحيح البخارى للسندى : ٩٢٩/٢

(٣) روح المعانى، المجلد الثانى عشر، الجز الاول : ٧٠

(٤) النهاية لابن الاثير ٣٨٤/٢، عمدة القارى ٢٦٤/٢٢

(٥) مجمع بحار الانوار ٩٣/٣

(٦) عمدة القارى ٢٦٤/٢٢

قوله: اخذت من عرقه وشعره: د دې نه په ظاهر کښې معلوميږی چه ام سليم رضي الله عنها به د اودهٔ کيدو په وخت د رسول الله ﷺ د قيلولې په موقع باندې خوله او ويښته جمع کول. حال دا چه حقيقت داسې نه دې، د اودهٔ کيدو په وخت به ئې صرف خوله مبارکه راجمع کړه، ويښته مبارک هغوی سره د مخکښې نه موجود وو، پس امام ابن سعد رحمه الله د سيدنا انس رضي الله عنه روايت په صحيح سند سره نقل کړې دې، په هغې کښې تصريح ده چه رسول الله ﷺ چه کله په منی کښې ويښتهٔ مبارک حلق کړل نو سيدنا ابو طلحه رضي الله عنه هغه محفوظ کړل او سيده ام سليم رضي الله عنها ته ئې راوړل (۱) د رسول الله ﷺ هغه ويښته مبارک هغوی په يو شيشه کښې کيخودل او خوله مبارکه ئې هم په هغه شيشه کښې جمع کړه او هغه ئې د يو سفوف نما خوشبوئۍ سره ګډه کړه. علامه عينی رحمه الله ليکلې دی چه سک يعنی د سفوف والا خوشبوئۍ سره ئې خوله مبارکه په دې وجه يوځائې کړه چه چرته هغه اوچيدو سره ختمه نه شی.(۲)

د دې حديث نه د تبرک بآثار الصالحين جواز معلوميږی.

[۵۹۲۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضى الله عنه - أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِذَا ذَهَبَ إِلَى قُبَاءٍ يَدْخُلُ عَلَى أُمِّ حَرَامٍ بِنْتِ مِلْحَانَ فَتُطْعِمُهُ، وَكَانَتْ تَحْتَ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، فَدَخَلَ يَوْمًا فَأَطْعَمَتْهُ، فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - ثُمَّ اسْتَيْقَظَ يَضْحَكُ. قَالَتْ فَقُلْتُ مَا يُضْحِكُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ «نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي عُرِضُوا عَلَيَّ غُزَاةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ، يَرْكَبُونَ ثَبَجَ هَذَا الْبَحْرِ، مُلُوكًا عَلَى الأَسِرَّةِ». - أَوْ قَالَ «مِثْلَ الْمُلُوكِ عَلَى الأَسِرَّةِ». شَكَّ إِسْحَاقُ - قُلْتُ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. فَدَعَا ثُمَّ وَضَعَ رَأْسَهُ فَنَامَ، ثُمَّ اسْتَيْقَظَ يَضْحَكُ فَقُلْتُ مَا يُضْحِكُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي عُرِضُوا عَلَيَّ، غُزَاةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ، يَرْكَبُونَ ثَبَجَ هَذَا الْبَحْرِ، مُلُوكًا عَلَى الأَسِرَّةِ». أَوْ «مِثْلَ الْمُلُوكِ عَلَى الأَسِرَّةِ». فَقُلْتُ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. قَالَ «أَنْتِ مِنَ الأَوَّلِينَ». فَرَكِبَتِ الْبَحْرَ زَمَانَ مُعَاوِيَةَ، فَصُرِعَتْ عَنْ دَابَّتِهَا حِينَ خَرَجَتْ مِنَ الْبَحْرِ، فَهَلَكَتْ. [ر: ۲۶۳۶]

سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه روايت کوی چه رسول الله ﷺ به چه کله د قباء طرف ته تشريف يوړلو نو د ام حرام بنت ملحان رضي الله عنها کور ته به تلو. هغې به په رسول الله ﷺ ډوډۍ خوړله، ام حرام رضي الله عنها د سيدنا عبادة بن الصامت رضي الله عنه بی بی وه، يوه ورځ هغوی تشريف راوړلو نو ام حرام رضي الله عنها په هغوی باندې ډوډۍ اوخوړله او رسول الله ﷺ هم هلته اودهٔ شو بيا په خندا باندې بيدار شو، ام حرام رضي الله عنها تپوس اوکړو : يا رسول الله ﷺ تاسو څه څيز اوخندولئ؟

---

(۱) طبقات ابن سعد. ابو طلحة : ۵۰۵/۳، ۵۰۶

(۲) عمدة القاری ۲۶۴/۲۲

رسول الله ﷺ اوفرمائيل زما په امت كښې څه خلق د الله پاک په لاره جهاد كونكى زما مخكښې داسې پيش كړې شو چه د درياب په مينځ كښې د بادشاه په شان هغوى په خپل تخت باندې سوارۀ دى، د راوى شک دې چه ملوكا على الاسرة دې او كه مثل الملوك على الاسرة ئې اوفرمائيل، ما عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ د الله پاک نه اوغواړئ چه ما هم د هغوى نه اوګرځوى. پس رسول الله ﷺ دعا اوفرمائيله بيا رسول الله ﷺ سر كيخودلو سره اودۀ شو او په خندا باندې بيدار شو. ما عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ: تاسو ولې خاندئ؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل زما د امت غازيان زما مخې ته پيش كړې شو چه د درياب په مينځ كښې سوارۀ دى. د بادشاهانو په شان تخت باندې دى. ما عرض اوكړو چه دعا اوكړئ چه زه هم د هغوى نه شم. رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه ته د ړومبنو نه ئې. پس ام حرام رضي الله عنها د امير معاويه رضي الله عنهما په زمانه كښې په درياب باندې سوره شوه. چه كله د درياب نه راوتله نو د سورلئ نه پريوتله او وفات شوه

دا حديث په كتاب الجهاد كښې تيرشوې دې.(١) ﴿ثبج هذا البحر﴾ ثبج د شا اوظهر په معنى دې

علامه قسطلانى رحمه الله ليكى: ﴿وفى الحديث جواز ركوب البحر الملح ومشروعية القائلة، وفيه علم من اعلام نبوته، وهو الاخبار بما سيقع، فوقع كما قال﴾(٢)

يعنى په دې حديث كښې په مالګين سمندر كښې د سفر كولو جواز او د قيلولة مشروعيت معلوميږى. بله دا چه په دې كښې د رسول الله ﷺ د نبوت د علاماتو نه يو دليل او علامت هم دې او هغه دا چه رسول الله ﷺ په راروانه زمانه كښې د واقع كيدونكې يوې واقعې خبر وركړې دې كومه چه روسته هم دغه شان واقع شوه څنګه چه رسول الله ﷺ خبر وركړې وو

۴۲: بَابُ الْجُلُوسِ كَيْفَمَا تَيَسَّرَ

[۵۹۲۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضى الله عنه - قَالَ نَهَى النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - عَنْ لِبْسَتَيْنِ، وَعَنْ بَيْعَتَيْنِ اشْتِمَالِ الصَّمَّاءِ، وَالاِحْتِبَاءِ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، لَيْسَ عَلَى فَرْجِ الإِنْسَانِ مِنْهُ شَىْءٌ، وَالْمُلاَمَسَةِ، وَالْمُنَابَذَةِ. تَابَعَهُ مَعْمَرٌ وَمُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُدَيْلٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ. [ر: ۳۶۰]

سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه روايت كوى چه رسول الله ﷺ د دوه قسم جامې او دوه قسمه بيع نه منع فرمائيلې ده. (يعنى) اشتمال صماء او په يو كپړه كښې د داسې كيناستلو نه چه په شرمګاه باندې هيڅ هم نه وى او د ملامسة او منابذة نه ئې منع فرمائيلې ده.

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخارى رحمه الله مقصد دا دې چه انسان څنګه غواړى د خپل

---

(١) كشف البارى، كتاب الجهاد، باب الدعاء بالجهاد والشهادة للرجال والنساء: ۷۱

(٢) ارشاد السارى ۱۳/ ۲۸۷

سهولت مطابق کيناستلې شي. د دې حديث د لاندې چه کوم حديث امام بخاري رحمه الله ذکر کړې دې د هغې سره مطابقت بيانولو سره علامه قسطلاني رحمه الله ليکي:

﴿ومطابقة الحديث لما ترجم من حيث انه خص النهي بحالتين، فيفهم منه ان ما عداهما ليس منهيا عنه، لان الاصل عدم النهي، فالاصل الجواز﴾ (١)

يعنی د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دې چه رسول الله ﷺ په حديث کښې نهی د دوه حالتونو سره خاص فرمائيلې ده نو د دې نه معلومه شوه چه د دې نه علاوه باقي حالتونه ممنوع نه دی. ځکه چه عدم نهی او جواز اصل دی

علامه سندهي په دې مطابقت باندې اعتراض کړې دې او فرمائيلې ئې دی چه په حديث کښې د جامې ذکر دې د ناستې نه دې. (٢)

ابن بطال رحمه الله په شرح بخاری کښې د ابن طاؤس نه تربعا يعنی چوکور کيناستل مکروه نقل کړی دی. (٣)

خو امام مسلم او امام ابوداؤد رحمهما الله د سيدنا جابر بن سمرة رضي الله عنه نه روايت نقل کړې دې چه رسول الله ﷺ د سحر د مانځه نه پس د نمر د ختلو پورې په خپل ځائې باندې تربعا تشريف فرما وو. (٤)

قوله: ﴿تَابَعَهُ مَعْمَرٌ وَمُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ وَعَبْدُ اللهِ بْنُ بُدَيْلٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ﴾:

يعنی د سفيان بن عيينة متابعت دې درې راويانو کړې دې. د معمر بن راشد متابعت امام بخاري رحمه الله په کتاب البيوع کښې. د محمد متابعت ابن عدی او د عبدالله متابعت امام ذهلي رحمه الله موصولا نقل کړې دې. (٥)

۴۳: بَاب مَنْ نَاجَى بَيْنَ يَدَيِ النَّاسِ، وَمَنْ لَمْ يُخْبِرْ بِسِرِّ صَاحِبِهِ، فَإِذَا مَاتَ أَخْبَرَ بِهِ

[۵۹۲۸] حَدَّثَنَا مُوسَى عَنْ أَبِي عَوَانَةَ حَدَّثَنَا فِرَاسٌ عَنْ عَامِرٍ عَنْ مَسْرُوقٍ حَدَّثَتْنِي عَائِشَةُ أُمُّ الْمُؤْمِنِينَ قَالَتْ إِنَّا كُنَّا أَزْوَاجَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- عِنْدَهُ جَمِيعًا، لَمْ تُغَادَرْ مِنَّا وَاحِدَةٌ، فَأَقْبَلَتْ فَاطِمَةُ -عَلَيْهَا السَّلاَمُ- تَمْشِي، لاَ وَاللهِ مَا تَخْفَى مِشْيَتُهَا مِنْ مِشْيَةِ رَسُولِ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- فَلَمَّا رَآهَا رَحَّبَ قَالَ «مَرْحَبًا بِابْنَتِي». ثُمَّ أَجْلَسَهَا عَنْ يَمِينِهِ أَوْ عَنْ شِمَالِهِ، ثُمَّ سَارَّهَا فَبَكَتْ بُكَاءً شَدِيدًا، فَلَمَّا رَأَى حُزْنَهَا سَارَّهَا الثَّانِيَةَ إِذَا هِيَ تَضْحَكُ. فَقُلْتُ

---

(١) ارشاد السارى ۲۸۸/۱۳

(٢) حاشية صحيح البخارى ۹۳۰/۲

(٣) شرح صحيح البخارى لابن بطال ۵۹/۹

(٤) سنن ابى داؤد، كتاب الادب، باب فى الرجل يجلس متربعا ۲۶۳/۴، رقم الحديث: ۴۸۵۰

(٥) فتح البارى ۹۵/۱۱، ارشاد السارى ۲۸۸/۱۳

لَهَا أَنَا مِنْ بَيْنِ نِسَائِهِ خَصَّكِ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِالسِّرِّ مِنْ بَيْنِنَا، ثُمَّ أَنْتِ تَبْكِينَ، فَلَمَّا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - سَأَلْتُهَا عَمَّا سَارَّكِ قَالَتْ مَا كُنْتُ لأُفْشِيَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - سِرَّهُ. فَلَمَّا تُوُفِّيَ قُلْتُ لَهَا عَزَمْتُ عَلَيْكِ بِمَا لِي عَلَيْكِ مِنَ الْحَقِّ لَمَّا أَخْبَرْتِنِي. قَالَتْ أَمَّا الآنَ فَنَعَمْ. فَأَخْبَرَتْنِي قَالَتْ أَمَّا حِينَ سَارَّنِي فِي الأَمْرِ الأَوَّلِ، فَإِنَّهُ أَخْبَرَنِي أَنَّ جِبْرِيلَ كَانَ يُعَارِضُهُ بِالْقُرْآنِ كُلَّ سَنَةٍ مَرَّةً «وَإِنَّهُ قَدْ عَارَضَنِي بِهِ الْعَامَ مَرَّتَيْنِ، وَلاَ أَرَى الأَجَلَ إِلاَّ قَدِ اقْتَرَبَ، فَاتَّقِي اللَّهَ وَاصْبِرِي، فَإِنِّي نِعْمَ السَّلَفُ أَنَا لَكِ». قَالَتْ فَبَكَيْتُ بُكَائِي الَّذِي رَأَيْتِ، فَلَمَّا رَأَى جَزَعِي سَارَّنِي الثَّانِيَةَ قَالَ «يَا فَاطِمَةُ أَلاَ تَرْضَيْنَ أَنْ تَكُونِي سَيِّدَةَ نِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ - أَوْ - سَيِّدَةَ نِسَاءِ هَذِهِ الأُمَّةِ». [ر: ٣٤٢٦]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دي چه مونږ ټولې د رسول الله ﷺ بيبياني هغوی سره جمع وې. په مونږ کښې يوه هم غائبه نه وه. سيده فاطمه رضي الله عنها راغله او د هغې چال د رسول الله ﷺ د چال سره ډير مشابه وو. رسول الله ﷺ د هغې په ليدو باندې هرکلې اووې او وې فرمائيل ستړې مه شې! بيا ئې خپل ښي يا ګس طرف ته هغه کينوله. بيا ئې هغې سره پټې خبرې اوکړې نو هغې په زوره په ژړا شوه. چه کله رسول الله ﷺ هغه غمژنه کيدو سره اوليده نو دوباره ئې ورته پټه خبره اوکړه نو هغه په خندا شوه. ما هغې ته اووې چه رسول الله ﷺ په مونږ ټولو کښې خاص تاسره د راز خبره اوکړه او بيا هم ته ژاړې. چه کله رسول الله ﷺ لاړو نو ما د هغوی نه تپوس اوکړو څه خبره ئې اوکړه؟ فاطمه (رضي الله عنها) اووې چه زه د رسول الله ﷺ راز نه ښکاره کوم. چه کله د رسول الله ﷺ وفات اوشو نو ما هغې ته اووې چه زه تاته قسم درکوم د هغه حق په عوض کوم چه زما په تا باندې دې، ته ماته دا خبره اوکړه. فاطمه رضي الله عنها اوفرمائيل چه او اوس به ئې درته بيان کړم پس هغې اووې چه اول چه ئې په پټه باندې کومه خبره اوکړه (هغه دا وه) چه رسول الله ﷺ ماته اوفرمائيل چه جبرائيل عليه السلام به ماته هر کال د قرآن يو دور کولو او دې کال ئې دوه کرته دور اوکړو، اوس مرګ ماته نزدې ښکاره کيږی په دې وجه د الله پاک نه اويريږه او صبر کوه زه ستاسو دپاره ښه وړاندې تلونکې يم پس زه په ژړا شوم لکه چه تاسو اوليدل. چه کله هغوی زما ويره اوليده نو په دويم کرت ئې په پټه اوفرمائيل چه اې فاطمه! آيا ته ـ ا نه خوښوې چه د مومنانو د زنانو سرداره شې يا ئې اوفرمائيل چه د دې امت د زنانو سرداره شې.

د ترجمة الباب مقصد : د ترجمة الباب دوه اجزاء دی، د اول جزء حاصل دا دې چه د دريو کسانو نه د زياتو جماعت وی نو په هغوی کښې د چا سره پټې خبرې کول جائز دی، په حديث کښې چه کوم ممانعت راغلې دې، هغه د دې صورت سره خاص دی، چه کله صرف درې کسان وی، ځکه چه په داسې صورت کښې که دوه کسان پټې خبرې اوکړی نو د دريم به شک پيدا شی خو د خلقو د کثرت په صورت کښې ددې جواز دې ځکه چه د کثرت په صورت کښې د دوه کسانو پټې خبرې عموما د شک باعث نه وی.

د ترجمة الباب د دویم جزء نه د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه که په راز افشاء کولو کښې څه نقصان نه وی، نو هغه دصاحب راز د مرګ نه پس افشاء کولې شی. اکثر شارحین بخاری د ترجمة الباب هم دا مقصد بیان کړې دې. (١)

د شيخ الحديث مولانا زکریا رحمه الله رائې: خو شيخ الحديث مولانا محمد زکریا رحمه الله فرمائی چه زما په نزد د اول جزء مقصد دا دې چه د ډیرو خلقو په موجودګۍ کښې که د یو کس سره پټې خبرې اوکړې شی نو دا د مجلس او د خلقو د آداب او اکرام خلاف نه ده. (٢) چونکه عام شارحینو چه کوم غرض ترجمه بیان کړې وو په هغې باندې وړاندې تلو سره امام بخاری رحمه الله مستقل ترجمة الباب «باب اذا كانوا اكثر من ثلاثة، فلا باس بالمسارة والمناجاة» قائم کړې دې نو که د دې ترجمة الباب هم هغه مقصد واخستلې شی په کوم باندې چه وړاندې مستقل باب راروان دې نو تکرار به لازم شی. (٣)

٤٤: باب الإِسْتِلْقَاءِ

[٥٩٢٩] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبَّادُ بْنُ تَمِيمٍ عَنْ عَمِّهِ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي الْمَسْجِدِ مُسْتَلْقِيًا، وَاضِعًا إِحْدَى رِجْلَيْهِ عَلَى الأُخْرَى.

د حديث مناسبت د باب سره واضح دې.

د تکرار ترجمة وهم او د هغې دفع کول: بعينه هم دا ترجمة او حديث په کتاب اللباس کښې تیر شوې دې. (٤) په ظاهر کښې تکرار دې، شيخ الحديث مولانا محمد زکریا رحمه الله فرمائی!

«وعندی يمكن ان يقال فی وجه الفرق بينهما: ان المصنف ذكره سابقا لمناسبة اللباس، لاحتمال الكشف فی هذه الصورة، وههنا ذكره لبيان الجواز، لورود النهی عنه ..... ويمكن ايضا ان يقال: ان المقصود فی الترجمة السابقة هو الجزء الثانی من الترجمة، وهو وضع الرجل على الاخرى والمقصود ههنا نفس الاستلقاء» (٥)

يعنی: زما په نزد په دواړو ترجمو کښې فرق داسې بیانیدلې شی چه امام بخاری رحمه الله اول دا د کتاب اللباس سره د مناسبت د وجې نه ذکر کړې دې، ځکه چه د استلقاء صورت کښې د کشف عورت احتمال وی. او دلته د استلقاء د جواز د بیانولو دپاره ذکر کړې شوې دې ځکه چه د دې متعلق نهی راغلې ده. او دا هم وئیلې کیدې شی چه په مخکښې ترجمة کښې د ترجمة جزء ثانی مقصود وو یعنی یوې خپې لره په بله خپله باندې کیخودل، او حال دا چه دلته د نفس استلقاء بیان مقصود دې.

---

(١) عمدة القاری ٢٦٥/٢٢، فتح الباری ٩٧/١١

(٢) الابواب والتراجم، کتاب الاستیذان، باب من ناجی بئن یدی الناس: ١٢٥/٢

(٣) ارشاد الساری ٢٩٣/١٣، فتح الباری ٩٩/١١، عمدة القاری ٢٦٨/٢٢

(٤) صحیح البخاری، کتاب اللباس، باب الاستلقاء ووضع الرجل على الاخرى: ١٢٧١، رقم الحدیث ٥٩٦٩

(٥) الابواب والتراجم، کتاب الاستیذان، باب من ناجی بئن یدی الناس: ١٢٥/٢

۴۵: باب لَا يَتَنَاجَى اثْنَانِ دُونَ الثَّالِثِ

وَقَوْلُهُ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَى). إِلَى قَوْلِهِ (وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ) المجادلة: ۹، ۱۰
وَقَوْلُهُ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) إِلَى قَوْلِهِ (وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ) المجادلة: ۱۳،۱۲

[۵۹۳۰] [۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ. وَحَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِذَا كَانُوا ثَلَاثَةً فَلَا يَتَنَاجَى اثْنَانِ دُونَ الثَّالِثِ»

د ترجمة الباب مقصد: په دي باب کښې يو ادب بيان کړې شوې دې چه که درې سړي په يو مجلس کښې دي نو په هغوی کښې دوه کسانو لره خپل مينځ کښې پټې خبرې نه دی کول پکار.
امام بخاری رحمه الله د قرآن کريم د سورة مجادلة دوه آيتونه نقل فرمائيلې دی. اول آيت کريمه نمبر ۹ دې. چه د هغې ترجمه دا ده:
اې ايمان والو! چه کله تاسو خپل مينځ کښې پټې خبرې کوئ نو د ګناه، ظلم او د رسول الله ﷺ د نافرمانۍ خبرې مه کوئ، بلکه د نيکۍ او تقوی خبرې کوئ.
يعنی رشتينی مسلمان لره د منافقانو د خوئی نه ځان ساتل پکار دی. د هغوی پټې خبرې د ظلم، زياتی او د رسول الله ﷺ د نافرمانۍ دپاره نه، بلکه د نيکۍ تقوی او د معقول خبرو د اشاعت دپاره کيدل پکار دی.
دويم آيت کريمه نمبر ۱۱ ده. چه په هغې کښې مومنانو ته حکم کړې شوې وو چه رسول الله ﷺ سره د خبرو کولو نه مخکښې صدقه کوئ. مولانا شبير احمد عثمانی رحمه الله د دې آيت کريمه په تفسير کښې ليکلې دی:
"منافقانو به بې فائدې خبرې د رسول الله ﷺ په غوږونو مبارکو کښې کولې چه په خلقو کښې خپل لوئې والې بيان کړی او بعض مسلمانانو به غير مبهم خبرې پټې کولې او دومره وخت به ئې اخستلو چه نورو خلقو ته به د رسول الله ﷺ نه د مستفيد کيدو موقع نه ملاويده. يا به يو وخت هغوی خلوت غوښتلو نو په هغې کښې به هم تنګی وه خو د مروت او اخلاقو په وجه باندې به ئې څوک نه منع کولو. هغه وخت دا حکم اوشو چه کوم قدرت والا سړې د رسول الله ﷺ سره پټه خبره کول غواړی هغه دې د دې نه مخکښې خيرات کولو سره راځی. په دې کښې ډير فائدې دی، د غريبانانو خدمت، د صدقه کونکی د نفس تزکيه.

---

[۱] (۵۹۳۰) اخرجه مسلم فی السلام، باب تحريم مناجاة الاثنين دون الثالث بغير رضاه: ۱۷۱۷/۴ (رقم الحديث ۲۱۸۳)، وابوداؤد فی الادب، باب فی التناجی: ۲۶۳/۴، (رقم الحديث: ۴۸۵۱)، وابن ماجة فی الادب باب لا يتناجی اثنان دون الثالث ۱۲۴۱/۲، (رقم الحديث: ۳۷۷۵) واخرجه الترمذی فی كتاب الادب، باب ما جاء لا يتناجی اثنان دون الثالث (رقم الحديث ۲۸۲۵)

د مخلص او د منافق تميز، د پټو خبرو كونكو تقليل وغيره. او چا سره چه د خيرات كولو دپاره هيڅ نه وى د هغه نه دا قيد معاف دې. چه كله دا حكم نازل شو نو منافقانو د بخل د وجې نه هغه عادت پريخودلو او مسلمانان هم پوهه شو چه زياتې پټې خبرې كول د الله پاك ناخوښې دى. په دې وجه ئې دا قيد اولګولو، آخر ئې دا حكم په وروستى آيت كريمه كښې منسوخ اوفرمائيلو [1]

مفسرين فرمائى چه په دې آيت كريمه باندې صرف على رضي الله عنه عمل كړې وو [2]

د دواړو ايتونو د ترجمة الباب سره مناسبت د اول دوه آيتونو د ترجمة الباب سره مناسبت اكثر شارحينو ليكلې دې او هغه دا چه د دريم سړى په موجودګئ كښې د دوه سړو په مينځ كښې پټې خبرې كول جائز نه دى، خو كه د دريو نه زياتى وى نو بيا جائز ده. خو جواز هغه وخت دې چه كله هغه پټې خبرې په ګناه، ظلم او د الله او د هغه د رسول ﷺ په نافرمانئ باندې مشتمل وى.

او تاسو داسې هم وئيلې شئ چه د درې كسانو په موجودګئ كښې د دوه كسانو پټې خبرې كول ګناه ده. چه د هغې نه په آيت كريمه كښې منع فرمائيلې شوې ده.

خو په ترجمة الباب كښې د ذكر شوى دريم آيت مناسبت شارحينو نه دې بيان كړې، علامه ګنګوهى رحمه الله دا مناسبت بيان كړې دې. هغوى فرمائى:

﴿ ومناسبته الآيتين بالترجمة خفية، الا ان يقال: ان تناجى اثنين اذا كان سببا لمساءة الثالث، كان ذلك تناجيا بالاثم والعدوان، وهو منهى عنه، فكان ايراد الاية تعميا لها حتى يدخل فيه تلك الجزئية، وان التناجى لا بد وان يكون على حسب قواعد المقررة وآدابه المعلومة، دل عليه الاية الثانية، فان خصوص تقديم الصدقة، وان كان منسوخا، غير ان ما تضمنه هذه الاية من كون النجوى على حسب الادب غير منسوخ، سواء كان النجوى بالرسول صلى الله عليه وسلم، او غيره ﴾ [3]

يعنى د دواړو آيتونو د ترجمة الباب سره مناسبت كښې څه خفاء ده. خو داسې مناسبت پيدا كيدلې شى چه د دوه سړو پټې خبرې كه د دريم كس د زړه د خفه كولو سبب وى نو دا به د ګناه او عدوان پټې خبرې وى چه د هغې نه په آيت كريمه كښې ممانعت راغلې دې. نو د آيت ذكر كولو مقصد د دې ممنوعه صورت د شامل كولو دپاره دې. چه دا مخصوص جزئيه (د دريو په موجودګئ كښې د دوه كسانو پټې خبرې) هم په دې كښې داخله شى او دويم د دې خبرې طرف ته اشاره كول دى چه پټې خبرې د مقرر كړې شوې قاعدو او معروف آداب سره كيدل پكار دى. په دې مقصد باندې بل آيت دلالت كوى ځكه چه د پټو خبرو كولو نه

---

[1]) تفسير عثمانى، سورة المجادلة: ۷۲۱

[2]) الجامع لاحكام القرآن ۳۰۲/۱۷، والتفسير الكبير ۲۷۱/۲۹، وروح المعانى، المجلد الرابع عشر، الجزء الثانى: ۳۱.

[3]) لامع الدرارى، كتاب الاستئذان، باب: لا يتناجى اثنان ... ۶۱/۱۰، الابواب والتراجم كتاب الاستئذان، باب: لا يتناجى اثنان دون الثالث. ۱۲۵/۲

مخکښې د صدقې کولو نص اګر چه منسوخ دې، خو د آیت کریمه مضمون چه پټې خبرې د آدابو مطابق کیدل پکاردی، منسوخ نه دی. که پټې خبرې د رسول الله ﷺ سره یا بل چا سره.

۴۶: باب حِفْظِ السِّرِّ

[۵۹۳۱] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَبَّاحٍ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ أَسَرَّ إِلَىَّ النَّبِىُّ -صلى الله عليه وسلم- سِرًّا فَمَا أَخْبَرْتُ بِهِ أَحَدًا بَعْدَهُ، وَلَقَدْ سَأَلَتْنِى أُمُّ سُلَيْمٍ فَمَا أَخْبَرْتُهَا بِهِ.

د ترجمة الباب غرض: د راز افشاء کول جائز نه دی، د سیدنا جابر رضي الله عنه روایت ابن ابی شیبة نقل کړې دې، رسول الله ﷺ فرمائی: ﴿إِذَا حَدَّثَ الرَّجُلُ بِالْحَدِيثِ ثُمَّ الْتَفَتَ فَهِيَ أَمَانَةٌ﴾ (۲) یعنی که یو سړی یو خبره اوکړه او د خبرې د کولو په وخت هغه یو خوا بل خوا اوکتل چه څوک خو اوری نه، نو هغه خبره امانت دې.

هم دغه شان په مصنف د عبدالرزاق کښې یو مرسل روایت دې: ﴿إِنَّمَا يَتَجَالَسُ الْمُتَجَالِسَانِ بِالْأَمَانَةِ فَلَا يَحِلُّ لِأَحَدٍ أَنْ يُفْشِيَ عَلَى صَاحِبِهِ مَا يَكْرَهُ﴾ (۳) یعنی چه دوه ملګری د امانت د رعایت سره کینی، پس د چا دپاره جائز نه دی چه هغه د خپل ملګری د یو داسې خبرې افشاء اوکړی چه د هغې افشاء هغه ته بده لګی.

حدیث الباب د سیدنا انس رضي الله عنه نه روایت دې، هغوی فرمائی چه رسول الله ﷺ ماته د راز یو خبره اوکړه کومه چه ما چاته هم نه ده کړې.

د مسلم شریف په روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ زه د څه کار دپاره اولیږلم، په هغې کښې وخت اولګیدو، چه کله زه کور ته راغلم نو زما مور ام سلیم رضي الله عنها زما نه د تاخیر وجه اوتپوسله، ما اووې چه رسول الله ﷺ زه په څه کار پسې لیږلې اوم، هغې اووې: څه کار وو؟ ما اووې: هغه راز دې. هغوې اووې: بیا خو د رسول الله ﷺ راز چاته هم مه بیانوه. (۴)

بعض حضراتو فرمائیلی دی چه دا راز کیدې شی چه د رسول الله ﷺ د ازواج مطهرات متعلق وو، د علم او عمل متعلق څه خبره نه وه، ګینې انس رضي الله عنه به هغه څنګه پټوله. (۵)

راز ښکاره کول هغه وخت ناجائز دی چه د هغې په افشاء کولو کښې صاحب راز یا یو بل سړی ته څه نقصان رسیدلې شی. (۶)

---

(۱) اخرجه مسلم فی فضائل الصحابة، باب: من فضائل انس بن مالک رضی الله تعالی عنه: ۱۹۲۸/۴، (رقم الحدیث: ۲۴۸۲)

(۲) ارشاد الساری ۲۹۲/۱۳، فتح الباری ۹۹/۱۱

(۳) فتح الباری ۹۹/۱۱

(۴) صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب: من فضائل انس بن مالک رضی الله تعالی عنه: ۱۹۲۹/۴، رقم الحدیث ۲۴۸۲.

(۵) فتح الباری ۹۹/۱۱، عمدة القاری ۲۶۸/۲۲

(۶) فتح الباری ۹۹/۱۱، عمدة القاری ۲۶۸/۲۲، شرح صحیح البخاری لابن بطال ۶۴/۹

۴۷: باب إذا كانوا أكثر من ثلاثة فلا بأس بالمسارة والمناجاة

[۵۹۳۲] حدثنا عثمان حدثنا جرير عن منصور عن أبي وائل عن عبد الله - رضي الله عنه - قال النبي - صلى الله عليه وسلم - «إذا كنتم ثلاثة فلا يتناجى رجلان دون الآخر، حتى تختلطوا بالناس، أجل أن يحزنه».

سيدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه روايت كوى چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه كله تاسو دري كسان يئ نو دوه كسان دي دريم لره پريخودلو سره پټې خبرې نه كوى. چه ترڅو پورې ډير كسان نه وى. ځكه چه دا خبره به غم لره خفه كوى.

[۵۹۳۳] حدثنا عبدان عن أبي حمزة عن الأعمش عن شقيق عن عبد الله قال قسم النبي - صلى الله عليه وسلم - يوما قسمة فقال رجل من الأنصار إن هذه لقسمة ما أريد بها وجه الله. قلت أما والله لآتين النبي - صلى الله عليه وسلم - فأتيته وهو في ملإ، فساررته فغضب حتى احمر وجهه ثم قال رحمة الله على موسى أوذي بأكثر من هذا فصبر. [ر: ۲۹۸۱]

سيدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه روايت كوى چه رسول الله ﷺ يوه ورځ څه مال تقسيم كړو نو يو انصارى اووې چه دا هغه تقسيم دې په كوم باندې چه د الله پاک د رضا اراده نه ده كړې شوې. ما اووې قسم په الله پاک! زه به رسول الله ﷺ ته ځم (او هغوى ته به بيان كوم) پس زه د هغوى په خدمت كښې حاضر شوم هغه وخت هغوى د جماعت سره وو. ما په پټه رسول الله ﷺ ته خبره اوكړه نو هغوى غصه شو. تردې چه د هغوى د مخ مبارک رنګ سور شو. بيا رسول الله ﷺ اوفرمائيل : الله پاک دې په موسى عليه السلام باندې رحم اوكړى، هغوى ته ډير تكليف وركړې شو . خو هغوى صبر اوكړو.

چه كله په مجلس كښې د درې كسانو نه زيات وى نو د دوه كسانو خپل مينځ كښې پټې خبرې جائزدى، په باب كښې د ذكرشوې دواړو احاديثو مناسبت د ترجمة الباب سره ظاهر دې.

د باب په اول حديث كښې ﴿ اجل ﴾ د مفعول له كيدو د وجې نه منصوب دې، او دا د خپل مابعد ﴿ ان يحزنه ﴾ طرف ته مضاف دې.

۴۸: باب طول النجوى

وقوله: (وإذ هم نجوى) الاسراء: ۴۷ مصدر من ناجيت، فوصفهم بها، والمعنى يتناجون.

[۵۹۳۴] حدثنا محمد بن بشار حدثنا محمد بن جعفر حدثنا شعبة عن عبد العزيز عن أنس - رضي الله عنه - قال أقيمت الصلاة ورجل يناجي رسول الله - صلى الله عليه وسلم - فما زال يناجيه حتى نام أصحابه، ثم قام فصلى. [ر: ۶۱۶]

د ترجمة الباب مقصد : د ترجمة الباب مقصد دا دې چه د ضرورت په وخت په پټه باندې ډير وخت خبرې هم كيدې شى، د قرآن كريم په سورة مجادلة كښې دى ﴿ وإذ هم نجوى ﴾ نجوى

مصدر دي. د مصدر حمل په ذات باندې مبالغة كيدې شى. مقصد دا دې چه هغوى خپل مينځ كښې په كثرت سره پټې خبرې كوى.
په روايت كښې دى چه يو سړې د رسول الله ﷺ سره ډير وخته پورې پټې خبرې كولې. شارحينو ليكلې دى چه د دې سړى نوم معلوم نه شو.[1]

٤٩: باب لا تُتْرَكُ النَّارُ فِي الْبَيْتِ عِنْدَ النَّوْمِ

[٥٩٣٥] [2] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لاَ تَتْرُكُوا النَّارَ فِي بُيُوتِكُمْ حِينَ تَنَامُونَ».

سالم د خپل پلار (عبدالله بن عمر رضي الله عنهما) نه او هغوى د رسول الله ﷺ نه روايت كوى چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: چه كله تاسو اوده كيږئ نو په خپلو كورونو كښې اور مه پريږدئ.

[٥٩٣٦] [3] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلاَءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى - رضى الله عنه - قَالَ احْتَرَقَ بَيْتٌ بِالْمَدِينَةِ عَلَى أَهْلِهِ مِنَ اللَّيْلِ، فَحُدِّثَ بِشَأْنِهِمُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِنَّ هَذِهِ النَّارَ إِنَّمَا هِيَ عَدُوٌّ لَكُمْ، فَإِذَا نِمْتُمْ فَأَطْفِئُوهَا عَنْكُمْ».

د سيدنا ابوموسى اشعرى رضي الله عنه نه روايت دې چه په مدينه منوره كښې يو كور. د شپې د تول كور د خلقو سره او سوزيدل. دهغه خلقو واقعه چه د رسول الله ﷺ مخكښې بيان كړې شوه نو هغوى اوفرمائيل: دا اور ستاسو دشمن دې په دې وجه چه كله تاسو اوده كيږئ نو دا مړ كوئ.

[٥٩٣٧] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ كَثِيرٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «خَمِّرُوا الآنِيَةَ وَأَجِيفُوا الأَبْوَابَ، وَأَطْفِئُوا الْمَصَابِيحَ، فَإِنَّ الْفُوَيْسِقَةَ رُبَّمَا جَرَّتِ الْفَتِيلَةَ فَأَحْرَقَتْ أَهْلَ الْبَيْتِ». [ر: ٣١٠٦]

په دې باب كښې دا خبره بيان كړې شوې ده چه د اوده كيدو په وخت په كور كښې اور نه دى پريخودل پكار ځكه چه ډير كرته هغه خور شى او نقصان پيدا شى. په باب كښې په دويم حديث كښې دى چه دا اور ستاسو دشمن دې. امام ابن العربى رحمه الله په شرح د ترمذى كښې فرمائى: (معنى كون النار عدوا لنا انها تنافى ابداننا واموالنا منافاة العدو، وان كانت لنا بها منفعة لكن لا

---

[1] فتح البارى فى الاذان، باب الامام تعرض له الحاجة بعد الاقامة ١٦٣/٢

[2] الحديث اخرجه مسلم فى كتاب الاشربة، باب الامر بتغطية الاناء، وايكاء السقاء (رقم الحديث: ٢٠١٥) واخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب، باب فى اطفاء النار بالليل ٣٦٣/٤، (رقم الحديث: ٥٢٤٦)، واخرجه الترمذى فى كتاب الاطعمة، باب ما جاء فى تخمير الاناء، واطفاء السراج والنار عند المنام ٢٦٣/٤، (رقم الحديث: ١٨١٣) واخرجه ابن ماجة فى كتاب الادب، باب اطفاء النار عند المبيت (رقم الحديث ٣٧٦٩)

[3] (٥٩٣٦) الحديث اخرجه مسلم فى كتاب الاشربة، باب الامر بتغطية الاناء، وايكاء السقاء (رقم الحديث: ٢١٠٦) واخرجه ابن ماجة فى كتاب الادب، باب اطفاء النار عند المبيت ١٢٣٩/٢ (رقم الحديث ١٧٧٠)

يحصل لنا منها الا بواسطة ﴾ يعنى په اور كښې اګر چه فائده هم ده خو براه راست چونکه هغه د انسان مال او بدن لره سيزى. په دې وجه باندې په هغه د دشمن اطلاق اوکړې شو [1]
د باب په دريم حديث کښې دى «د اودهٔ کيدو نه مخکښې، لوښى پټ کړئ. دروازې بندې کړئ. ډيوې مړې کړئ. ځکه چه ډير کرته مږه باتئ په راښکلو يوسى او د کور خلق اوسيزى
﴿ اجيفوا ﴾: بند کړئ.

د فويسقة مصداق او وجه تسمية : د ﴿ فويسقة ﴾ نه مراد مږه ده. د طحاوى په روايت کښې دى چه د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه د دې د وجې تپوس اوکړې شو چه مږې ته ﴿ فويسقة ﴾ ولې وئيلې شى؟ هغوى اوفرمائيل: رسول الله ﷺ يوه شپه ويخ وو. مږه راغله او باتئ ئې راښکله چه کور لره اوسيزى. رسول الله ﷺ اودريدلو او هغه ئې قتل کړه او د هغې وژل ئې د محرم او غير محرم ټولو دپاره جائز کړل [2]

فائده : په اور کښې دننه الله پاک حرکت، حرارت، خشکى، لطافت او رڼړا پنځه صفتونه پيدا فرمائيلې دى. د حرکت د وجې نه هغه ايشول کوى. د حرارت د وجې نه ګرمول کوى. د خشکئ د وجې نه اوچول کوى. د لطافت د وجې نه په انسانى بدن کښې داخليږى او د رڼړا د وجې نه خوا کښې ځيزونه روښانه کوى. دا د انسان دپاره مضر هم دې او مفيد هم [3]

٥٠: باب إِغْلَاقِ الْأَبْوَابِ بِاللَّيْلِ

[٥٩٣٨] حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ أَبِي عَبَّادٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ جَابِرٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «أَطْفِئُوا الْمَصَابِيحَ بِاللَّيْلِ إِذَا رَقَدْتُمْ، وَغَلِّقُوا الْأَبْوَابَ، وَأَوْكُوا الْأَسْقِيَةَ، وَخَمِّرُوا الطَّعَامَ وَالشَّرَابَ». -قَالَ هَمَّامٌ وَأَحْسِبُهُ قَالَ- (وَلَوْ بِعُودٍ يَعرضه) [ر: ٣١٠٦]
د سيدنا جابر رضي الله عنه نه روايت دې، رسول الله ﷺ فرمائى چه د شپې کله تاسو اودهٔ کيږئ نو ډيوې مړې کوئ، دروازې بندوئ، د مشکو خولهٔ تړئ او د ځکلو ځيزونه پټوئ.

او د همام بيان دې چه زما خيال دې، چه رسول الله ﷺ دا هم اوفرمائيل ﴿ ولوبعود ﴾ يعنى اګر که په يو لرګى سره ولې نه وى.
د شپې دروازې بندولو سره اودهٔ کيدل پکار دى.
﴿ وَأَوْكُوا الْأَسْقِيَةَ ﴾: يعنى مشکونه په څه اوتړئ.

قوله: ﴿ قَالَ هَمَّامٌ وَأَحْسِبُهُ قَالَ وَلَوْ بِعُودٍ ﴾: همام بن يحيى رحمه الله فرمائى چه زما شيخ امام عطاء رحمه الله د ﴿ ولوبعود ﴾ اضافه هم کړې وه. يعنى د خوراک څکاک ځيزونه پټ کړئ اګر

---
[1]) فتح البارى ١١/١٠٣، عمدة القارى ٢٢/٢٧٠
[2]) شرح معانى الآثار، كتاب مناسك الحج، باب ما يقتل المحرم من الدواب ١/٤١١
[3]) ارشاد السارى ١٣/٢٩٦، ٢٩٧

چه په یو لرګی سره وی

۵۱: باب الخِتَانِ بَعدَ الكِبَرِ وَنَتفِ الإِبطِ

[۵۹۴۱] (۱) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «الْفِطْرَةُ خَمْسٌ الْخِتَانُ، وَالاِسْتِحْدَادُ، وَنَتْفُ الإِبْطِ، وَقَصُّ الشَّارِبِ، وَتَقْلِيمُ الأَظْفَارِ». [ر: ۵۵۵۲]

[۵۹۴۰] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « اخْتَتَنَ إِبْرَاهِيمُ بَعْدَ ثَمَانِينَ سَنَةً، وَاخْتَتَنَ بِالْقَدُومِ». مُخَفَّفَةً.

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ وَقَالَ «بِالْقَدُّومِ».

[۵۹۴۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ أَخْبَرَنَا عَبَّادُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ سُئِلَ ابْنُ عَبَّاسٍ مِثْلُ مَنْ أَنْتَ حِينَ قُبِضَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ أَنَا يَوْمَئِذٍ مَخْتُونٌ. قَالَ وَكَانُوا لاَ يَخْتِنُونَ الرَّجُلَ حَتَّى يُدْرِكَ.

د ترجمة الباب مقصد : امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د ختنة اهمیت لره بیانول غواړی. مقصد دا دې چه سنت په ابتدائی عمر کښې کول پکار دی. خو که د چا سنت نه وی شوې نو د غټیدو نه پس هم کول پکار دی، د څه نه چه د دې اهمیت معلومیږی لکه چه په روایت الباب کښې دی چه سیدنا ابراهیم علیه السلام د اتیا کالو نه پس ختنة کړې وه.

د ختنې (سنت کولو) حکم : ختنة د امام شافعی او امام احمد رحمهما الله په نزد واجب ده. (۲)
د بعض مالکیانو هم دا مسلک دې. (۳) او د امام ابوحنیفه رحمه الله نه هم یو روایت د وجوب منقول دې. (۴)
دامام مالک رحمه الله دمشهور روایت اوداحناف حضراتو رحمهم الله په نزد ختنه (سنت) مسنون دې. (۵)

ونتف الابط : د ترخونو په ویښتو کښې سنت طریقه دا ده چه هغه د ویخ نه ویستلې شی او خرئیل ئې هم جائز دی، که په لاس باندې راویستلو سره چاته تکلیف وی نو هغه حلق هم

---

(۱) (۵۹۴۱) الحدیث اخرجه البخاری ایضا فی کتاب الاستئذان فی هذا الباب (رقم الحدیث : ۶۳۰۰) والحدیث من افراده : انظر : (عمدة القاری ۲۲/۴۲۳

(۲) ردالمختار، کتاب الختنی، مسائل شتی:۵/۵۳۰، والمغنی لابن قدامة، باب ما تکون الطهارة من الماء: ۱/۶۳

(۳) اوجز المسالک ۱۶/۲۶۹

(۴) فتح الباری ۱۰/۴۱۹

(۵) رد المختار، کتاب الختنی، مسائل شتی: ۵/۵۳۰، والمنتقی للباجی کتاب : ۷/۲۳۲

كولي شي. (1)

قوله: اختتن ابراهيم بعد ثمانين سنة : په موطاء كښې د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه يو موقوف روايت موجود دې. په هغې كښې دى چه سيدنا ابراهيم عليه السلام د ټولو نه اول ختنه كړې وه. هغه وخت د هغوى عمر شپږ شلې كاله وو. (2)

خو اكثر او مشهور روايات د اتيا كالو دى، حافظ ابن حجر رحمه الله په دواړه قسم رواياتو كښې تطبيق كړې دې چه اتيا كاله د خپل قوم نه د جدا كيدو د وخت نه او شپږ شلې كاله د ولادت د مودې د وخت نه. (3)

قوله: واختتن بالقدوم: ﴿قدوم﴾ د دال په تخفيف سره د آله نوم هم دې او د يو كلى نوم هم دې. كوم چه د شام ښهر حلب ته نزدې واقع دې.

او يو روايت ﴿قدوم﴾ د دال د تشديد سره دې، مهلب فرمائى چه په تشدي سره د ځائې نوم دې او د دال په تخفيف سره د آلې نوم دې. (4)

يعنى سيدنا ابراهيم عليه السلام په قدوم مقام كښې ختنه اوكړه يا قدوم آله استعمالول سره ئې ختنه اوكړه.

په يو روايت كښې د ﴿قدوم﴾ تفسير په تبر سره كړې شوې دې. (5)

د باب په آخرى روايت كښې دى چه د سيدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما نه تپوس اوكړې شو چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم د وفات په وخت هغه د كوم عمر د سړى په شان وو؟ (د ابن عباس رضی الله عنهما څه عمر وو) هغوى جواب وركړو چه هغه وخت زما ختنه شوې وه. راوى وائى چه خلقو به د بلوغ نه مخكښې ختنه نه كوله ګويا د رسول الله صلی الله علیه وسلم د وفات په وخت سيدنا ابن عباس رضی الله عنهما بالغ وو.

د ختنه (سنت) كولو عمر ختنه په كوم عمر كښې كول پكار دى. په دې كښې اختلاف دې.

په در مختار كښې دى ﴿وقته غير معلوم﴾ يعنى د دې هيڅ وخت نه دې معلوم (6) د امام ابوحنيفه او حضرات صاحبين رحمهما الله نه هم هيڅ وخت نه دې نقل شوې. امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائى ﴿لاعلم لى بوقته﴾ يعنى ما ته د دې وخت نه دې معلوم. (7)

---

1) المغنى لابن قدامة، باب ما تكون الطهارة من الماء ۱/٦٤

2) وتعقبه الشيخ محمد زكريا الكاندهلوى فى اوجز المسالک بان ما حكى الحفاظ من رواية الموطاء ليست ههنا فى النسخ المصرية، ولا الهندية، كتاب صفة النبى صلی الله علیه وسلم، باب ما جاء فى السنة فى الفطرة : ۲۸۳/۱۶

3) فتح البارى : ۱۰۷/۱۱

4) فتح البارى : ۱۰۷/۱۱

5) فتح البارى : ۱۰۷/۱۱، ارشاد السارى ۲۹۸/۱۳

6) الدر المختار، كتاب الختنى، مسائل شتى، ۵۳۰/۵

7) قال فى الدر المختار : وقته غير معلوم، وقيل : سبع سنين. كذا فى الملتقى، وقيل: عشر، وقيل: اقصاه اثنا عشر سنة،وقيل:العبرة بطاقته.وهوالاشبه.كتاب الختنى،مسائل شتى،۵۳۰/۵، والبحرالرائق،مسائل شتى:۴۵۸/۸.

په البحر الرائق كښې دى چه د يو قول مطابق د دې اول وخت اووهٔ كاله او انتهائى وخت دولس كاله دې او په يو قول كښې انتهائى وخت لس كاله دې.[1]

يو قول دا هم دې چه د ولادة په اووهٔ ورځ باندې ختنه كول مستحب دى، خو ابن المنذر رحمه الله د امام مالك رحمه الله نه د دې كراهت نقل كړې دې، هغوى فرمائى دا د يهودو فعل دې.[2]

د باب د كتاب الاستيذان سره مناسبت : د ختان مناسبت بيانولو سره علامه كرمانى رحمه الله ليكى : ﴿ان الختان يستدعى الاجتماع فى المنازل غالبا﴾

يعنى د ختنې په وخت چونكه عموما خلق په كورونو كښې جمع وى، د دې مناسبت د وجې نه ئې دا په كتاب الاستيذان كښې ذكر كړو. چونكه چرته خلق جمع كيږى هلته به د اجازت اخستلو ضرورت وى.[3]

٥٢: باب كُلُّ لَهْوٍ بَاطِلٌ إِذَا شَغَلَهُ عَنْ طَاعَةِ اللَّهِ. وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ.

وَقَوْلُهُ تَعَالَى: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ. لقمان: ٦

[٥٩٤٢] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِى حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ حَلَفَ مِنْكُمْ فَقَالَ فِى حَلِفِهِ بِاللاَّتِ وَالْعُزَّى. فَلْيَقُلْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ. فَلْيَتَصَدَّقْ». [ر: ٤٥٧٩]

د ترجمة الباب مقصد : امام ابوداؤد او امام احمد رحمهما الله د سيدنا عقبة بن عامر رضي الله عنه نه يو مرفوع روايت نقل كړې دې، د هغې الفاظ دى : ﴿كُلُّ مَا يَلْهُو بِهِ الْمَرْءُ الْمُسْلِمُ بَاطِلٌ إِلَّا رَمْيَهُ بِقَوْسِهِ، وَتَأْدِيبَهُ فَرَسَهُ، وَمُلَاعَبَتَهُ أَهْلَهُ﴾[4] چونكه دا روايت د امام بخارى رحمه الله په شرط نه وو، په دې وجه ئې هغه په ترجمة الباب كښې ذكر كړو، حاصل دا دې چه هر هغه لوبه كومه چه انسان د الله پاك د طاعت او د نورو ذمه داريانو نه غافل كړى، هغه جائز نه ده.

د ترجمة الباب دويم جزء دې ﴿وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ﴾ دا هم د حديث مرفوع حصه ده كوم چه په كتاب الادب كښې تيرشوې دې، په دې كښې دى ﴿وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ. فَلْيَتَصَدَّقْ﴾

---

[1]) البحر الرائق، مسائل شتى : ٤٥٨/٨.

[2]) اوجز المسالک، کتاب صفة النبى صلى الله عليه وسلم، باب ما جاء فى السنة فى الفطرة ٢٧٣/١٦

[3]) ارشاد السارى ٣٠/١٣، هم دغه شان اوګورئ : شرح الكرمانى : ١٢٠/٢٢

[4]) سنن الترمذى، كتاب فضائل الجهاد، باب ما جاء فى فضل الرمى فى سبيل الله : ١٧٤/٤، رقم الحديث : ١٦٣٨، ورواه ابوداؤد فى سننه بلفظ : ليس من اللهو الا ثلاث : تاديب الرجل فرسه، وملاعبته اهله، ورميه بقوسه ونبله، كتاب الجهاد، باب الرمى : ١٣/٣، رقم الحديث ٢٥١٣

د دې تشريح په كشف الباري، كتاب التفسير كښې تيره شوې ده.(۱)

د ترجمة الباب دريم جزء د قرآن كريم آيت كريمه دې ﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ﴾

په دې آيت كريمه كښې د ﴿ لهو الحديث ﴾ تفسير امام حسن بصری رحمه الله كړې دې ﴿ كل ما شغلك عن عبادة الله وذكره من السمر والاضاحيك والخرافات والغناء ونحوها ﴾ يعنى د لهو الحديث نه هر هغه څيز مراد دې، چه د الله پاک د فرمانبردائ نه لرې كونكې وى، مثلا فضول قصې بيانول، بوقې بتقالې كول، واهيات مشغلې او سندرې وغيره.

د حديث د باب او د باب د كتاب سره مناسبت: د حديث د باب سره مناسبت او د ترجمة الباب د كتاب الاستيذان سره مناسبت بيانولو باندې علامه قسطلانی رحمه الله ليكى:

﴿ ان الداعى الى القمار لا ينبغى ان يؤذن له فى دخول المنزل، ثم لكونه يتضمن اجتماع الناس، ومناسبة بقية حديث الباب للترجمة ان الحلف باللات لهو يشغل عن الحق بالخلق فهو باطل ﴾ (۲)

يعنى جوارئ ته دعوت وركونكى لره كور ته د داخليدو اجازت نه دى وركول پكار، بيا جوارى د خلقو اجتماع لره هم متضمن ده. او د حديث الباب د ترجمة الباب سره مناسبت دا دې چه د لات قسم خوړل داسې لهو ده چه د الله پاک نه غافل كولو سره د مخلوق طرف ته متوجه كونكې ده. لهذا دا باطل ده.

۵۳: بَاب مَا جَاءَ فِي الْبِنَاءِ

وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - «مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ إِذَا تَطَاوَلَ رِعَاءُ الْبَهْمِ فِي الْبُنْيَانِ». [ر: ۵۰]

د ترجمة الباب غرض: په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله د تعميراتو متعلق حكم بيان كړې دې چه بغير د ضرورت نه پورته او لوئې كورونه جوړول غوره او جائز نه دى.

په استدلال كښې ئې د ابوهريره رضی الله عنه د حديث يو حصه دلته تعليقا ذكر كړې ده ﴿ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ إِذَا تَطَاوَلَ رِعَاءُ الْبَهْمِ فِي الْبُنْيَانِ ﴾ يعنى د قيامت د علاماتو يو علامت به دا وى چه شپونكيان به لوئې تعميرات كولو سره خپل مينځ كښې فخر كوى، مقصد دا دې چه د ذليل او رذيل خلقو په لاسونو كښې به دولت راډير شى، او بغير د ضرورت نه به لوئې لوئې كورونه جوړولو سره فخر او تقابل كوى.

﴿ رعاء ﴾ (د راء په كسرې سره) د راعى جمع ده په معنى د شپونكى. ﴿ البهم ﴾ (د باء په فتحې او د هاء په سكون سره) د ﴿ بهيمة ﴾ جمع ده، د ګډو بيزو بچى ته وائى او يا دا د ﴿ بهم ﴾ (د باء

---

(۱) كشف البارى، كتاب التفسير، باب: افرايتم اللات والعزى ۶۳۹.
(۲) ارشاد السارى ۳۱/۱۳

په ضمې او د هاء په سکون سره، د ﴿ ابهم ﴾ جمع ده. علامه عينى رحمه الله د دې په تشريح کښې فرمائى ﴿ الابهم : هو الذى يخلط لونه شئ سوى لونه ﴾[1] يعنى : هغه څيز چه د هغه د رنګ سره بل څيز ګډ شوې وى او د هغه رنګ د دۀ د رنګ نه مختلف وى. بهر حال د ﴿ رعاة البهم ﴾ نه مراد د ګډوبيزو شپونکيان دى

د بې فائدې اوچتو تعميراتو مذمت : امام بخارى رحمه الله د حديث دا حصه د اوچت او پورته بې فائدې تعميراتو په مذمت کښې پيش کړې ده چه داسې کول د قيامت علامت دې. د دې په مذمت کښې بل يو صريح حديث هم راغلې دې

د سيدنا خباب رضي الله عنه مرفوع روايت دې : ﴿ يُؤجَرُ الرَّجُلُ فِي نَفَقَتِهِ كُلِّهَا إِلَّا التُّرَابَ ﴾ يعنى انسان ته د هغه په پوره نفقه او خرچ باندې اجر ورکولې شى. سوا د خاورې نه، (تعميرات کولو نه) [2]

په يو روايت کښې دى ﴿ إِذَا أَرَادَ بِعَبْدٍ هَوَانًا أَنْفَقَ مَالَهُ فِي الْبُنْيَانِ ﴾ [3]

يعنى الله پاک چه کله د يو انسان سره د بدئ معامله کول غواړى نو هغه خپل مال په تعميراتو کښې خرچ کول شروع کړى

هم دغه شان ابن ابى الدنيا د عماره بن عامر نه يو موقوف روايت نقل کړې دې. ﴿ واذا رفع الرجل بناء، فوق سبعة اذرع، نودى، يا فاسق الى اين ﴾ [4] يعنى کله چه څوک د اووۀ ذراع نه اوچت کور جوړوى نو هغه ته آواز کولې شى چه اې فاسقه! ته چرته روان ئې؟

۵۹۴۳ـ[5] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ - هُوَ ابْنُ سَعِيدٍ - عَنْ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - قَالَ رَأَيْتُنِي مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - بَنَيْتُ بِيَدِي بَيْتًا، يُكِنُّنِي مِنَ الْمَطَرِ، وَيُظِلُّنِي مِنَ الشَّمْسِ، مَا أَعَانَنِي عَلَيْهِ أَحَدٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ.

---

[1]) عمدة القارى ۲۷۱/۲۲

[2]) قال الامام انور شاه الكاشميرى رحمه الله تعالى : واعلم أنّك لا تَجدُ الشرعَ إلاّ وهو يَذُمُّ البناءَ، حتّى أنّه ذَمَّ تزخرفَ المساجد أيضاً، وجعل التباهى فيها من آمارات الساعة، وذلك هو منصبُه. فإنه لا يقولُ لنا إلاّ نُصْحاً نصيحاً، ولا يبيّنُ لنا إلاّ حقاً حقيقاً، فسدَّ علينا سُبُلَ الشياطين من كل جانب. فلو كان وسَّع فيه من أوّل الأمر، لبلغ اليوم حالهم إلى حدّ لا يُقاس، فإنّهم إذا فعلوا بعد هذا التضييق ما فعلوا. فلو كان الأمرُ موسّعاً مصرّحاً، لرأيتَ الحالَ ما كان. فلذا لم يَردْ الشرعُ فيه بالتوسيع. إلاّ أنه يجب علينا أن لا نَهْدرَ المصالحَ الشرعيةَ، فقد رأينا اليومَ أن المساجدَ لو كانت على حالها فى السلف، ونحن فى دار الكفر، لانهدمت ألوفٌ منها، ولَمّا وجدتَ لها اليومَ رَسْماً ولا اسماً. فالأنسبُ لنا اليومَ أن نُجصّصَ المساجدَ، لتكونَ شعائر الله هى العليا، ولا تندرسُ بمرور الأيام، فَيَغْصبها الكفّارُ، ويَجْعَلُوها نَسْياً مَنْسياً. والله تعالى أعلم. فيض البارى، كتاب الاستئذان، باب ما جاء فى البناء : ٤/٤١٤.

[3]) فتح البارى ۱۱۱/۱۱... (اخرجناه من الاوسط لان ابن حجر قد اخطاء فى نقله عنه)

[4]) فتح البارى ۱۱۱/۱۱

[5]) الحديث اخرجه ابن ماجة فى كتاب الزهد، باب فى البناء والخراب : ۱٦۹۳/۲ (رقم الحديث : ٤١٦٢)

سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما فرمائى چه ما د رسول الله ﷺ په زمانه کښې خپله په خپل لاس باندې يو کور جوړ کړې وو چه ماته به ئې د باران نه پناه راکوله او د ګرمئ نه به ئې سورې راکولو. د هغې په جوړولو کښې د الله پاک په مخلوق کښې چا هم زما مدد نه دې کړې. په دې کښې اشاره وه چه هغه کور معمولى او وړوکې شان وو

[۵۹۴۴] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ عَمْرٌو قَالَ ابْنُ عُمَرَ وَاللَّهِ مَا وَضَعْتُ لَبِنَةً عَلَى لَبِنَةٍ، وَلَا غَرَسْتُ نَخْلَةً، مُنْذُ قُبِضَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم قَالَ سُفْيَانُ فَذَكَرْتُهُ لِبَعْضِ أَهْلِهِ قَالَ وَاللَّهِ لَقَدْ بَنَى بَيْتًا. قَالَ سُفْيَانُ قُلْتُ فَلَعَلَّهُ قَالَ قَبْلَ أَنْ يَبْنِيَ.

سيدنا عبد الله بن عمر رضي الله عنهما فرمائى چه د رسول الله ﷺ د وفات نه پس نه خو ما يوه ښخته په بلې ښخته ايخې ده او نه مې يو بوټې لګولې دې.

سفيان رحمه الله فرمائى چه ما دا حديث د هغوى بعض د کور خلقو ته بيان کړو نو هغوى اووې چه عبد الله بن عمر رضي الله عنهما خو کور جوړ کړې دې .... سفيان فرمائى چه جواب ورکړو چه کيدې شى د کور د جوړولو نه مخکښې ئې داسې وئيلې وى.

◈◈◈◈◈◈◈

د کتاب الاستيذان په ابوابو باندې يو نظر: امام بخارى رحمه الله په کتاب الاستيذان کښې لاندې ذکر شوې درې پنځوس (۵۳) ابواب قائم فرمائيلې دى!

۱: باب بدء السلام ۲: باب سورة النور (الايات ۲۷-۲۹)

۳: باب السلام اسم من اسماء الله تعالى ۴: باب تسليم القليل على الكثير

۵: باب تسليم الراكب على الماشى ۶: باب تسليم الماشى على القاعد

۷: باب تسليم الصغير على الكبير ۸: باب افشاء السلام

۹: باب السلام للمعرفة وغير المعرفة ۱۰: باب اية الحجاب

۱۱: باب الاستئذان من اجل البصر ۱۲: باب زنا الجوارح دون الفرج

۱۳: باب التسليم والاستئذان ثلاثا ۱۴: باب اذا دعى الرجل فجاء هل يستاذن؟

۱۵: باب التسليم على الصبيان ۱۶: باب تسليم الرجال على النساء والنساء على الرجال

۱۷: باب اذا قال: من ذا؟ فقال: انا ۱۸: باب من رد فقال: عليك السلام

۱۹: باب اذا قال فلان يقرئك السلام

۲۰: باب التسليم فى مجلس فيه اخلاط من المسلمين والمشركين

۲۱: باب من لم يسلم على من اقترف ذنبا ولم يرد سلامه حتى تتبين توبته وإلى متى تتبين توبة العاصى.

۲۲: باب كيف الرد على أهل الذمة بالسلام

۲۳: باب من نظر فى كتاب من يحذر على المسلمين ليستبين أمره

۲۴: باب كيف يكتب الكتاب إلى أهل الكتاب. ۲۵: باب بمن يبدأ فى الكتاب

۲۶: باب قول النبى صلى الله عليه وسلم قوموا إلى سيدكم ۲۷: باب المصافحة

۲۸: باب الاخذ باليدين ۲۹: باب المعانقة وقول الرجل كيف اصبحت؟

۳۰: باب من اجاب لبيك وسعديك ۳۱: باب لا يقيم الرجل الرجل من مجلسه

۳۲: باب سورة المجادلة (الاية ۱۱) ۳۳: باب من قام من مجلسه او بيته

۳۴: باب احتباء باليد وهو القرفصاء ۳۵: باب من اتكاء بين يدى اصحابه

۳۶: باب من اسرع فى مشيه لحاجة او قصد ۳۷: باب السرير

۳۸: باب من القى له وسادة ۳۹: باب القائلة بعد الجمعة

۴۰: باب القائلة فى المسجد ۴۱: باب من زار قوما فقال عندهم

۴۲: باب الجلوس كيفما تيسر ۴۳: باب من ناجى بين يدى الناس

۴۴: باب الاستلقاء ۴۵: باب لا يتناجى اثنان دون الثالث

۴۶: باب حفظ السر ۴۷: باب اذا كانوا اكثر من ثلاثة فلا باس بالمسارة

۴۸: باب طول النجوى ۴۹: باب لا تترك النار فى البيت عند النوم

۵۰: باب اغلاق الابواب بالليل ۵۱: باب الختان بعد الكبر ونتف الابط

۵۲: باب كل لهو باطل اذا شغله عن طاعة الله ۵۳: باب ما جاء فى البناء

✵✵✵✵

په دې کښې بعض ابواب خو داسې دی چه د هغوی د استئذان سره تعلق واضح نه دې. لکه چه د امام بخاری رحمه الله صنيع دې چه هغوی په معمولی مناسبتونو سره هم ابواب او احاديث راوړی او ډير کرته هغه نسبت ډير خفی او دقيق وی. مثلا آخر باب د تعميراتو متعلق دې، د دې باب په ظاهر کښې د استئذان سره هيڅ تعلق نشته ځکه چه په دې باب کښې د بې فائدې اوچتو کړې شوو اباډو کراهت بيان کړې شوې دې خو چونکه استئذان، چاته د تلو او د داخليدو اجازت طلب کولو ته وائی او د سړی د ملاقات دپاره يو کور يا آبادئ ته تلل وی. په دې مناسبت سره ئې د آبادئ متعلق باب هم امام بخاری رحمه الله په كتاب الاستئذان کښې ذکر اوفرمائيلو

د دې نه مخکښې يو باب د شپې د دروازو د بندولو سره متعلق دې او په هغې کښې دا بيان کړې شوې دی چه د شپې، دروازې بندول پکار دی.... چونکه په استئذان کښې انسان د

دروازې خوا له ورځی، په دې مناسبت سره امام د ﴿خلق الابواب﴾ باب د کتاب الاستئذان د لاندې ذکر اوفرمائیلو

هم دغه شان باب اية الحجاب امام بخاری رحمه الله قائم فرمائیلې دې، د استئذان د مشروعیت ډیر زیات مصالح دی، په هغې کښې یو مصلحت دا هم دې چه بې پردګی نه وی او په یو پردی سړی او غیر محرم باندې نظر پرې نه اوځی، په دې مناسبت سره د حجاب په آیت باندې مستقل باب قائمولو سره امام بخاری رحمه الله د کتاب الاستئذان د لاندې ذکر فرمائیلې دې.

هم دغه شان په کتاب الاستئذان کښې امام بخاری رحمه الله باب قائم کړې دې باب الختان بعد الكبر ونتف الابط، په ظاهر کښې د ختنان مناسبت د استئذان سره نشته، خو چونکه د ختنة په موقع باندې عموما خلق په کورونو کښې جمع کیږی او د استئذان ضرورت وی. په دې وجه امام بخاری رحمه الله په کتاب الاستئذن کښې ذکر اوفرمائیلو. والله اعلم

* * * * * * * *

۸۳: کتاب الدعوات

(الاحادیث: ۵۹۴۵-۶۰۴۸)

کتاب الدعوات په ۶۹...... ابواب او ۱۴۵ ..... احادیثو مرفوعه باندې مشتمل دې، چه په هغې کښې ثوارلس احادیث معلق دی..... او باقی ۱۰۴ .... احادیث موصول دی، چه په هغې کښې ۱۲۱..... احادیث مکرره دی او باقی ۲۴ ..... احادیث غیر مکرر دی، یعنی کتاب الدعوات یا د دې نه مخکښې امام بخاری رحمه الله هغه مکرر نه دی ذکر کړې، په دې کښې د اتهٔ (۸) احادیثو نه علاوه د باقی احادیثو تخریج امام مسلم رحمه الله هم کړې دې او هغه متفق علیه دی... په کتاب الدعوات کښې امام بخاری د حضرات صحابه کرامو او تابعینو رضی الله عنهم نهه آثار ذکر فرمائیلې دی.

دعا او د هغې اداب

دعا د مومن وسله. د عبادت او بندګئ نچوړ. د درمند زړه علاج او د بې قرار زړه اسره ده. چه کله ټولې ظاهرى أسرې بیکاره شى. د توقعاتو او امیدونو دروازې بندې شى. د خواهش شین ښاخ. د ارمان د بې رنګه ازغى صورت خپل کړى. هر طرف ته تیارۀ خوره شى. د ناامیدئ په حالت کښې د مومن بنده سره صرف یو د دعا ډیوه پاتې کیږى. هغه لاس اوچتوى. د رب دربار ته ځى په عاجزئ سره فریادونه کوى ... د اسمان نه د رحم راوړلو او د ورکړې موندلو دپاره د هغه د محبت ژړاګانې شروع شى. د هغه اهونه اوچت شى. او د هغه اوښکې روانې او د هغه فریادى آوازونه اوچتیږى ... د هغه په زړه کښې د خپلو بدعملو. د شیطان د دهوکو. او د نفس د زخمونو درد تازه شى. د هغه په زړه کښې د دروغژنو خدایانو نه د امیدونو کم عقل توب. د زمانې بې وفائى. د لارې تکلیفونه. د منزل د مشکلاتو او د ژوند د شکایتونو درد راویخ شى. د جذباتو په سیلاب کښې د هغه اینختونکې ژبه ﴿ ربِ، ربِ ﴾ (اې زما ربه! اې زما ربه) نه مخکښې نه ځى. د احساساتو بیړه د الفاظو د شکال اختیارولو په ځائې د سلګو رخ اختیار کړى او د سرکشئ تیزې چپې. د پښیمانتیا د ساحل سره لګیدو باندې فناء شى. هغه ویریږى هم او غواړى هم، رپیږى هم او آواز هم کوى. هغه ته ویره هم وى او امید هم چه د ویرې او امید دا یوځائې کیفیت د ایمان نخښه ده. د هغه یقین پیدا شى چه د دې در په سوالګر جوړیدو کښې د قسمت مالدارى او د بې نوایئ نه خلاصى ده. د ذلت هم دا ادا د بندګئ معراج. د بنده او خالق ترمینځه عجز ونیاز او د نصرت خداوندې د وصول کولو موثر ذریعه ده. حدیث قدسى دې الله پاک وائى زه د ماتو زړونو سره یم[۱] زړه ماتیږى، خواهش شکست خورى او د تمنا آئینه زره زره کیدو سره خوریږى نو د عجز او بندګئ جوهر پرقیږى :

تو بچا بچا کے نہ رکھ اسے تیرا آئینہ ہے وہ آئینہ
کہ شکستہ ہو تو عزیز تر ہے نگاہِ آئینہ ساز میں

هسې خو هر سړې په خپله ژبه کښې د خپل فهم او ضرورت مطابق د الله پاک د ذات نه دعاګانې غواړى خو د احادیث مبارکه د ذخیرې نه چه کومې دعاګانې منقول دى، د هغې فصاحت او بلاغت. د هغې سلاست او روانى. د هغې جامعیت او شیرنى او د هغې برابروالى او روغ والى ته کتلو سره بیشکه دا وئیلې کیدې شى چه د آسمانى کتابونو او صحیفو نه علاوه د دې دومره ښکلى کلام هیڅ مثال نشته. د دنیا هیڅ خیر داسې نه دې

---

[۱] ولفظه ﴿ انا عند المنكسرة قلوبهم من اجلى ﴾ ذكره السخاوى فى المقاصد الحسنة ص ١٠٦.قال العجلونى : قال فى المقاصد ذكره فى البداية للغزالى . وقال القارى عقبه : ولا يخفى أن الكلام فى هذا المقام لم يبلغ الغاية . قلت وتمامه " وأنا عند المندرسة قلوبهم لأجلى " . ولا أصل لهما فى المرفوع . انتهى. كشف الخفاء (٢٠٣/١) رقم ٦١٤

کوم چه په هغې کښې نه وی غوښتلې شوې. هيڅ شر داسې نشته چه د هغې نه پکښې پناه نه وی غوښتلې شوې. په هغه دعاګانو کښې د هر ضرورت او قسم خير احاطه کړې شوې ده. د هر قسم پريشانئ نه د نجات دپاره وظيفه ښودلې شوې ده. د هر مقام مناسبت سره د ذکر تلقين کړې شوې دې. دا دومره موثر او بابرکته دعاګانې دی چه که انسان د هغې اهتمام کوی نو د هغوی د شپې او ورځې ټول ساعتونه د الله پاک د ذکر او مناجات نه معطر معطر شی. په قول د مولانا ابوالحسن ندوی رحمه الله:

دا دعاګانې مستقل معجزات او د نبوت دلائل دی. د دې الفاظ شهادت ورکوی چه صرف د يو پيغمبر د ژبې مبارکې نه راوتلې دی. په هغې کښې د نبوت نور دې. د پيغمبر يقين دې. د عهد کامل نياز دې. د محبوب رب العالمين اعتماد او ناز دې. د فطرت نبوت معصوميت او سادګی ده. د دردمند او پريشانه زړه بې تکلفی او بې قراری ده. د صاحب عرض او حاجت مند اصرار او اضطرار هم دې او د بارګاه الوهيت ادب شناس احتياط هم. د زړه زخم او د درد سرېکه هم ده او کارساز کارسازی او د زړه د آبادئ يقين او سرور هم. لږ اوګورئ! د زبان رسالت نه په رپيد رپيدو ادا شوې دا بليغ دعاګانې په کوم عالم کښې وئيلې شوې دی او د رحمت په درياب کښې هغې څومره بدلون پيدا کړې دې:

﴿اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَسْمَعُ كَلَامِي وَتَرَى مَكَانِي وَتَعْلَمُ سِرِّي وَعَلَانِيَتِي لَا يَخْفَى عَلَيْكَ شَيْءٌ مِنْ أَمْرِي أَنَا الْبَائِسُ الْفَقِيرُ الْمُسْتَغِيثُ الْمُسْتَجِيرُ الْوَجِلُ الْمُشْفِقُ الْمُقِرُّ الْمُعْتَرِفُ بِذَنْبِهِ أَسْأَلُكَ مَسْأَلَةَ الْمِسْكِينِ وَأَبْتَهِلُ إِلَيْكَ ابْتِهَالَ الْمُذْنِبِ الذَّلِيلِ وَأَدْعُوكَ دُعَاءَ الْخَائِفِ الضَّرِيرِ مَنْ خَشَعَتْ لَكَ رَقَبَتُهُ وَفَاضَتْ لَكَ عَيْنَاهُ وَذَلَّ لَكَ جَسَدُهُ وَرَغِمَ أَنْفُهُ لَكَ اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْنِي بِدُعَائِكَ شَقِيًّا وَكُنْ بِي رَءُوفًا رَحِيمًا، يا ارحم الراحمين، يا ارحم الراحمين، يا ارحم الراحمين﴾(١)

اې الله! ته زما آواز اورې! او زما مقام وينې، زما په باطن او ظاهر باندې عالم ئې. زما هيڅ معامله ستا نه پټه نه ده. زه مصيبت زده، محتاج، فريادی، پناه طلب کونکې. په ويره او رپيدو سره د خپلو ګناهونو اعتراف کونکې او اقراری، د مسکين په شان ستا نه غوښتنه کوم او د ګناه ګار عاجز په شان ستا نه دعا غوارم، د هغه غمژن، په لړزان سرې په شان دعا چه د هغه سټ ستا مخکښې ښکته شو. چه د هغه اوښکې ستا دپاره اوبهيدلې، چه د هغه بدن ستا دپاره ښکته شو او د چا پوزه چه ستا دپاره په خاورو ککړه شوه..... اې زما ربه! زما الله! ما د دې دعا نه مه محروم کوه ما سره د شفقت او کرم معامله اوکړه. اې ارحم الراحمين. اې ارحم الراحمين

چه کله د ايمان دا کيفيت. د عجز او بندګئ دې احساس او بې اعتداليانو باندې د ندامت د دې جذباتو سره مومن بنده دعا کوی، د رب نه غواړی او د هغه په حضور کښې لاسونه حوروی. نو بيا د رحمت وريځ وريږی، د برکتونو تالې پرانستلې شی او د نصرت دروازې

---

(١) اخرجه الطبراني في المعجم الصغير ص ١٤٤، اورده الهيثمي في مجمع الزوائد ١٥٢/٣. وفي المجمع: يا خَيْرَ الْمَسْئُولِينَ وَيَا خَيْرَ الْمُعْطِينَ مكان يا ارحم الراحمين.

آزاديږي، د زړه بوجهـ سپكيږي او د باطن غبار په لرې كيدو محسوسيږي... بعض ناپوهو ته شكايت وى چه په دعاګانو باندې سترې شو، او قبليږي نه... دا غلط فهمى ده، حقيقت دا دې چه په دې دربار كښې يو آواز هم فضول نه ځى، كه د څه مصلحت د وجې نه په دنيا كښې يو دعا قبوله نه شى نو د آخرت دپاره ذخيره كولې شى يا د هغې په عوض كښې راتلونكې يو آفت ختم كړې شى او يا قبوله خو شى خو مصلحتا پكښې تاخير اوكړې شى. (۱)

دعا صرف د لويو حاجتونو د حل كولو دپاره نسخه نه ده، بلكه د وړو وړو ضرورتونو، او لږو پريشانو دپاره هم، هم د دې رب د بارګاه طرف ته د رجوع كولو حكم وركړې شوې دې، په حديث كښې دى چه كه د چا د پيزار تسمه ماته شى، د هغې دپاره هم د الله پاک نه دعا كول پكار دى. (۲)

اداب دعا: د قرآن او حديث نه ماخوذ، د دعا څه آداب دى، چه د هغې رعايت اوكړې شى نو د دعا قبوليت يقينى شى او د هغې زر د قبليدو امكانات روښانه شى، امام بخارى رحمه الله هم د كتاب الدعوات په مختلف بابونو كښې د هغه آدابو طرف ته اشاره فرمائيلې ده، دلته د هغه آدابو مختصر ذكر كولې شى.

① په اودس كښې دعا كول د دعا د آدابو نه دى، سيدنا ابو موسى اشعرى رضى الله عنه د رسول الله ﷺ نه د دعا درخواست اوكړو نو رسول الله ﷺ اوبه راطلب كړې، اودس ئې اوكړو. او بيا ئې دواړه لاسونه اوچتولو سره دعا اوفرمائيله. (۳) د دې روايت نه يو ادب د دعا معلوم شو خو ظاهره ده چه دا هم هغه وخت ممكن دې چه كله د اودس دپاره وخت وى، چرته چه د اودس دپاره موقع ملاؤ نه شى، د هغې نه بغير هم دعا كيدلې شى.

② قبلې ته مخ كولو سره دعا كول هم د دعا د آدابو نه دى، امام بخارى رحمه الله وړاندې مستقل باب قائم كړې دې، **باب الدعاء مستقبل القبلة**، په دې باب سره ئې هم دې طرف ته اشاره فرمائيلې ده، د رسول الله ﷺ نه په ډيرو احاديثو كښې د قبلې طرف ته مخ كولو سره د دعا ثبوت ملاويږي، د صحيح بخارى او صحيح مسلم په روايت كښې دى:

﴿ اسْتَقْبَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم الْكَعْبَةَ فَدَعَا عَلَى نَفَرٍ مِنْ قُرَيْشٍ ﴾ (۴) يعنى: رسول الله ﷺ قبلې طرف ته مخ مبارک اوګرځولو او د قريشو د يو جماعت خلاف ئې بددعا اوكړه.

---

(۱) لما رواه ابو سعيد الخدرى رضى الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَدْعُو بِدَعْوَةٍ لَيْسَ فِيهَا إِثْمٌ، وَلاَ قَطِيعَةُ رَحِمٍ، إِلاَّ أَعْطَاهُ اللَّهُ بِهَا إِحْدَى ثَلاَثٍ: إِمَّا أَنْ تُعَجَّلَ لَهُ دَعْوَتُهُ، وَإِمَّا أَنْ يَدَّخِرَهَا لَهُ فِى الآخِرَةِ، وَإِمَّا أَنْ يَصْرِفَ عَنْهُ مِنَ السُّوءِ مِثْلَهَا قَالُوا: إِذًا نُكْثِرُ، قَالَ: اللَّهُ أَكْثَرُ. (الجامع لأحكام القرآن: ۲/۳۲۰) (اسناده جيد)

(۲) لفظه عن انس رضى الله تعالى عنه: لِيَسْأَلْ أَحَدُكُمْ رَبَّهُ حَاجَتَهُ كُلَّهَا حَتَّى يَسْأَلَ شِسْعَ نَعْلِهِ إِذَا انْقَطَعَ. (سنن الترمذى، كتاب الدعوات، باب يسأل الحاجة وان صغرت)

(۳) صحيح البخارى، كتاب الدعوات باب الدعاء عند الوضوء رقم الحديث ۱۳۸۳

(۴) صحيح البخارى كتاب المغازى،باب دعاء النبى صلى الله عليه وسلم على كفارقريش،رقم الحديث: ۳۹۶۰

④ په دعا کښې دننه لاس اوچتول هم د آداب نه دی، د صحیح بخاری روایت دې:

﴿ رَفَعَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم يَدَيْهِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ خَالِدٌ ﴾ (١)

یعنی: رسول الله ﷺ دواړه لاسونه مبارک اوچت کړل او دعا ئې اوکړه: اې الله! زه د خالد بن ولید رضي الله عنه د عمل نه براءت کوم.

او په سنن ترمذی او سنن ابی داؤد کښې د سیدنا سلمان فارسی رضي الله عنه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل:

﴿ إِنَّ اللهَ حَيِيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَحِي أَنْ يَرْفَعَ الْعَبْدُ يَدَيْهِ فَيَرُدَّهُمَا صِفْرًا ﴾ (٢)

یعنی: د الله پاک ذات ډیر حیاء والا او سخی دې، چه کله بنده خپل دواړه لاسونه د هغه په دربار کښې اوچت کړی نو د هغې په خالي او محروم واپس کولو باندې هغه له حیاء ورځی.

امام بخاری رحمه الله په کتاب الدعوات کښې ﴿ باب رفع الايدی فی الدعا ﴾ قائم کولو سره، هم دا ادب ثابت کړې دې.

د لاس اوچتولو مسنون طریقه دا ده چه د دواړو لاسونو تلی پورته طرف ته وی. د سنن ابی داؤد په روایت کښې دی: ﴿ إِذَا سَأَلْتُمُ اللهَ فَاسْأَلُوهُ بِبُطُونِ أَكُفِّكُمْ، وَلَا تَسْأَلُوهُ بِظُهُورِهَا ﴾ (٣)

چه کله تاسو د الله پاک نه غواړئ نو د تلو دننه حصې مخامخ کولو سره غواړئ. لاسونو التِه کولو سره ترې مه غواړئ.

لاسونه دې د اوږو د برابرئ پورې اوچت کړې شی، د سیدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما روایت، امام ابوداؤد رحمه الله نقل فرمائیلې دې ﴿ الْمَسْأَلَةُ أَنْ تَرْفَعَ يَدَيْكَ حَذْوَ مَنْكِبَيْكَ أَوْ نَحْوَهُمَا ﴾ (٤) (د دعا کولو په وخت دې لاسونه د اوږو برابر یا هغې ته نزدې اوچت کړې شی).

او په صحیح بخاری کښې د سیدنا ابو موسی اشعری رضي الله عنه نه روایت دې هغوی فرمائی ﴿ ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ وقال: رَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ ﴾ (٥) (رسول الله ﷺ دعا اوفرمائیله نو هغوی خپل دواړه لاسونه اوچت کړل او ما د هغوی د ترخونو سپین والې اولیدو)

سیدنا ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی: لاسونه دې ښه خوارهٔ کړې شی ﴿ وَالِابْتِهَالُ أَنْ تَمُدَّ يَدَيْكَ جَمِيعًا ﴾ (٦) یعنی عاجزی او زاری دا ده چه ته خپل دواړه لاسونه خوارهٔ کړې.

---

(١) صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب بعث النبی صلی الله علیه وسلم خالد بن الولید الی بنی جذیمة، رقم الحدیث ٤٣٣٩

(٢) سنن الترمذی، کتاب الدعوات، باب بلاعنوان، (رقم الحدیث: ٣٥٥٦) ٥/٥٥٦، ٥٥٧، وسنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء، (رقم الحدیث : ١٤٨٨)، ٢/٧٨، واللفظ للترمذی.

(٣) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء (رقم الحدیث ١٤٨٦) ٧٨/٢

(٤) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء (رقم الحدیث ١٤٨٩) ٧٨/٢

(٥) صحیح البخاری، کتاب الدعوات، باب رفع الایدی فی الدعاء : ص ١٦٠٢

(٦) سنن ابی داؤد، کتاب الصلاة، باب الدعاء (رقم الحدیث ١٤٨٩) ٧٩/٢

④ د دعا نه مخکښې او د دعا په آخر کښې د الله پاک حمد او ثناء او درود شریف لوستل هم د دعاء د آدابو يو اهم ادب دې. په سنن ترمذی کښې، د سیدنا فضالة بن عبید ﷺ نه روایت دې. چه رسول الله ﷺ تشریف فرما وو، يو سړې داخل شو، مونځ ئې اوکړو او په دې الفاظو سره ئې دعا کوله ﴿ اللهم اغفرلی وارحمنی ﴾ رسول الله ﷺ اوفرمائیل : اې مونځ کونکیه! تا تندی اوکړه چه کله تاسو د مونځ کولو نه پس کینئ نو د الله پاک شایان شان حمد کوئ. درود شریف لولئ او بیا د الله پاک نه دعا کوئ. د دې نه پس يو بل صاحب راغلو. هغوی د مونځ کولو نه پس د الله پاک حمد او ثناء بیان کړه، درود ئې اولوستلو نو رسول الله ﷺ هغه ته خطاب کولو سره اوفرمائیل ﴿ ایها المصلی ادع تجب ﴾ (اې مونځ کونکیه! دعا کوه ستاسو دعا به قبلولې شی) [1]

د الله پاک حمد و ثناء او په رسول الله ﷺ باندې درود لیږل د الله پاک په دربار کښې نه رد کیږی او د خبره د الله پاک د شان کریمی نه بعید دې چه د دعا اول او آخر حصه قبوله کړی او په مینځ کښې د خپل بنده غوښتلې شوې حاجت دې رد کړی، په دې وچه د دعا په اول او آخر کښې د الله پاک حمد او ثناء او په رسول الله ﷺ باندې درود د دعا قبولیت لره یقینی کوی. [2]

⑤ د دعا نه مخکښې، خپل عجز، خپلې کوتاهیانې او د خپلو ګناهونو اعتراف هم. د دعا د آدابو نه دې. رسول الله ﷺ فرمائی:

﴿ إِنَّ اللهَ لَيَعْجَبُ مِنَ الْعَبْدِ إِذَا قَالَ: لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ، إِنِّي قَدْ ظَلَمْتُ نَفْسِي، فَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي، إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ، قَالَ: عَبْدِي عَرَفَ أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ وَيُعَاقِبُ ﴾ [3]

یعنی الله پاک ته د خپل بنده دا ادا ډیره خوښه ده، چه کله هغه ﴿ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ، إِنِّي قَدْ ظَلَمْتُ نَفْسِي، فَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي، إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ ﴾ وائی نو الله پاک فرمائی : زما بنده ته معلومه ده چه د هغه يو رب دې، چه هغه بخښنه کوی او سزا ورکوی.

⑥ دعا د زړه په دې یقین سره کول پکار دی چه هغه به د الله پاک په دربار کښې قبلیږی او نه به شی رد کولې. سیدنا ابوهریره ﷺ د رسول الله ﷺ ارشاد نقل کړې دې

---

[1] سنن الترمذی، (رقم الحديث ۳۴۸۶، ۲۸۲/۵، وسنن النسائی (رقم الحديث ۱۲۸۴) : ۴۴/۳. ومسند الامام احمد ۱۸/۶

[2] قال السيوطی رحمه الله فی جلاء الافهام :

قال ابن القيم رحمه الله : فمفتاح الدعاء الصلاة على النبی كما أن مفتاح الصلاة الطهور.... ثم نقل عن احمد بن ابی الحوراء قال سمعت أبا سليمان الدارانی يقول من اراد أن يسأل الله حاجته فليبدأ بالصلاة على النبی وليسأل حاجته وليختم بالصلاة على النبی فإن الصلاة على النبی مقبولة والله اكرم أن يرد ما بينهما. (جلاء الافهام : ۲۶۲)

[3] اخرجه احمد فی مسنده ۹۷/۱، ۱۱۵، ۱۲۸، من حديث علی رضی الله تعالی عنه.

﴿ ادْعُوا اللهَ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَةِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ لَا يَسْتَجِيبُ دُعَاءً مِنْ قَلْبٍ غَافِلٍ لَاهٍ ﴾ [1]
دعا کوئ. په دې يقين سره چه ستاسو دعا به قبليږي او په دې خبره خان پوهه کړئ چه الله پاک د بې پرواه زړه دعا نه قبلوي.
هم دغه شان دعا د پوره عزم او کلک والي او صفا الفاظو سره کول پکار دي. په شک او تردد سره نه شي قبليدې. امام بخاري رحمه الله په کتاب الدعوات کښې په دې باندې مستقل باب قائم کړې دې ﴿باب ليعزم المسألة، فانه لا مكره﴾ او د هغې د لاندې ئې د رسول الله ﷺ ارشاد نقل کړې دې چه په تاسو کښې دې څوک داسې دعا نه کوي چه اې الله که ته غواړې نو ماته بخښنه اوکړه. بلکه په پوره عزم او کلک والي سره دې دعا کوي
⑥ د دعا الفاظ درې کرته يا بار بار مکرر کول هم د دعا د آدابو نه دي: پس په صحيح بخاري او صحيح مسلم کښې د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه روايت دې. هغوي فرمائي ﴿ كَانَ إِذَا دَعَا دَعَا ثَلَاثًا، وَإِذَا سَأَلَ سَأَلَ ثَلَاثًا ﴾ [2] (يعنې رسول الله ﷺ به چه کله دعا کوله او د الله پاک نه به ئې څه غوښتل نو درې کرته به ئې دعا کوله او درې کرته به ئې غوښتل)
په سنن ابن ماجة کښې د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه روايت دې. رسول الله ﷺ اوفرمائيل کوم سړې چه د الله پاک نه درې کرته جنت اوغواړي نو جنت وائي. اې الله! دې جنت ته داخل کړه. او کوم سړې چه درې کرته د جهنم نه پناه اوغواړي نو جهنم وائي اې الله دې د جهنم نه بچ کړه [3]
⑧ دعا ښه په زارئ سره کول پکار دي. په قرآن کريم کښې هم د دې حکم کړې شوې دې.
﴿ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً﴾ [4] (تاسو د الله پاک نه په زارئ او رو آواز دعاګانې غواړئ)
خپله به رسول الله ﷺ. د الله پاک په دربار کښې په زارئ سره دعا فرمائيله چه هم دا شان عبديت دې. سيدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما فرمائي
﴿ أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ يُصَلِّي، وَلِجَوْفِهِ أَزِيزٌ كَأَزِيزِ الْمِرْجَلِ ﴾ [5]
يعنې زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې راغلم. هغوي په مانځه کښې مشغول وو. او د هغوي د سينې مبارکې نه داسې آواز راوتلو لکه چه د کټوئ د خوټکيدو په وخت آواز راوځي

---

[1]) صحيح مسلم. كتاب الجهاد والسير. باب ما لقى النبى صلى الله عليه وسلم من اذى المشركين والمنافقين. رقم الحديث ٤٦٤٩

[2]) صحيح مسلم. كتاب الجهاد والسير. باب ما لقى النبى صلى الله عليه وسلم من اذى المشركين والمنافقين. رقم الحديث ٤٦٤٩

[3]) سنن ابن ماجة. ابواب الزهد. باب صفة الجنة. رقم الحديث : ٤٣٤٠

[4]) سورة الاعراف : ٥٥

[5]) سنن النسائى. ابواب السهو. باب البكاء فى الصلاة. رقم الحديث : ١٢١٥

امام مسلم رحمه الله په صحيح مسلم كښې د عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما روايت نقل کړې دې. هغوی فرمائی

« أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- تَلَا قَوْلَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي إِبْرَاهِيمَ ﴿رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي﴾ الآيَةَ، وَقَالَ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ ﴿إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ فَرَفَعَ يَدَيْهِ وَقَالَ « اللَّهُمَّ أُمَّتِي أُمَّتِي ». وَبَكَى فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَا جِبْرِيلُ اذْهَبْ إِلَى مُحَمَّدٍ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ فَسَلْهُ مَا يُبْكِيكَ فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ -عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ- فَسَأَلَهُ فَأَخْبَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بِمَا قَالَ. وَهُوَ أَعْلَمُ. فَقَالَ اللَّهُ يَا جِبْرِيلُ اذْهَبْ إِلَى مُحَمَّدٍ فَقُلْ إِنَّا سَنُرْضِيكَ فِي أُمَّتِكَ وَلَا نَسُوءُكَ »[1]

رسول الله صلى الله عليه وسلم د سيدنا ابراهيم عليه السلام په سلسله كښې د الله پاک دا قول ﴿ رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا ﴾ اولوستلو. يعنى اې زما ربه! بيشكه دې بتانو ډېر زيات خلق گمراه كړې دى. پس چا چه زما اتباع اوكړه هغه زما نه دې او څوک چه زما نافرمانى اوكړى نو ته بيشكه زيات معاف كونكې او ډېر رحم كونكې دې. او د سيدنا عيسى عليه السلام دا قول ﴿ ان تعذبهم فانهم عبادك ﴾ يعنى اې الله! كه ته هغوى ته عذاب وركړې نو دا ستا بندگان دى او كه ته هغوى معاف كړې نو ته غالب او حكمت والا ئې، بيا رسول الله صلى الله عليه وسلم خپل دواړه لاسونه اوچت كړل او وې فرمائيل : اې الله! زما امت زما امت! او په ژړا شو. الله پاک اوفرمائيل : اې جبرائيل عليه السلام! محمد (صلى الله عليه وسلم) ته لاړ شه. د هغوى نه تپوس اوكړه چه كوم څيز ته اوژړولې؟ حال دا چه الله پاک ته حقيقت معلوم وو. جبرائيل عليه السلام رسول الله صلى الله عليه وسلم ته راغلو او سوال ئې اوكړو. رسول الله صلى الله عليه وسلم هغوى ته حقيقت بيان كړو. بيا الله پاک ارشاد اوفرمائيلو : اې جبرائيل! محمد (صلى الله عليه وسلم) ته لاړه شه او ورته اووايه چه مونږ به تاسو ستاسو د امت په باره كښې خوشحاله كړو. تاسو به نه ناراضه كوو.

د دې نه علاوه په نورو ډېرو احاديثو كښې هم د رسول الله صلى الله عليه وسلم د ژړا، زارئ او فرياد او خپل رب ته سوال او زارى كولو سره د خپلې دعا او د خپل مراد پوره كولو ذكر ملاويږى، بهر حال په دعا كښې ژړل او د رب په حضور كښې اوښكې بهيول، دعا لره قبوليت ته نزدې كوى او د رحمت درياب لره متحرک او عنايت الهى لره د متوجه كولو سبب دې.

⑨ دعاء په مزه او رو آواز كښې كول پكار دى، په چغو او شور او هنگامې سره دعا كول، د دعا د آدابو خلاف دى. د الله پاک ارشاد دې ﴿ ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً ﴾ په دې آيت كريمه كښې په مزه مزه د دعا غوښتلو حكم كړې شوې دې.

⑩ د دعا يو اهم ادب دا دې چه دعا كولو سره انسان تنگ او بې صبره نه شى، د قبوليت دعا په سلسله كښې جلد بازى، بې صبرى او تنگيدلو اظهار كول، د دعا د غير مقبول جوړيدو سبب جوړيدې شى، دعا په تسلسل، استقامت، او دوام سره كول پكار دى او په

[1]) صحيح مسلم، كتاب الايمان، باب دعاء النبى صلى الله عليه وسلم لامته، رقم : ٤٩٩

يو موقع باندې هم دا نه دى وئيل پكار چه زه دعا خو كوم خو قبليږى نه، پس په صحيح مسلم او سنن ترمذى كښې د سيدنا ابوهريره رضی اللہ عنہ روايت دې چه بنده تر څو پورې د جلد بازئ نه كار وانخلى، د هغه دعا قبلولې شى، د جلد بازئ مطلب چه كله د رسول الله ﷺ نه اوتپوسلې شو نو هغوى اوفرمائيل چه سړې دې داسې اوائى چه ما ډيرې دعاګانې اوكړې خو زما خيال دې چه زما دعاګانې نه قبليږى.[1]

⑪ دعا لره د قبلولو دپاره، د هغې په آخر كښې لفظ د ﴿آمين﴾ وئيل مؤثر دى، امام حاكم په مستدرک كښې د رسول الله ﷺ ارشاد نقل كړې دې چه په كوم مجلس كښې يو سړې دعا كوى او نور خلق په هغې باندې ﴿آمين﴾ وائى نو الله پاک د هغوى دعا قبلوى.[2]

او د سنن ابى داؤد په يو روايت كښې دى چه رسول الله ﷺ په دعا كښې د زارى او فرياد كونكى يو سړى په خوا كښې اودريدلو ﴿اوجب ان ختم﴾ يعنى هغه دعا قبوليت ته اورسوله، كه دې دعا ختم كړى؟ تپوس اوشو په كوم څيز باندې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: په ﴿امين﴾ باندې، پس د رسول الله ﷺ نه هغه تپوس كونكې صحابى دعا كونكى ته راغلو او ورته ئې اووې چه د دعا په آخر كښې ﴿آمين﴾ اووايه او زيرې واخله.[3]

بهر حال د دعا اختتام په دې مباركې كلمې سره كول پكار دى او هم دا د اسلافو او مشرانو معمول هم دې.

⑫ د دعا آخرى ادب دا دې چه د دعا نه د فراغت نه پس دواړه لاسونه په مخ باندې راښكلې شى. سيدنا عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہما د رسول الله ﷺ ارشاد نقل اوفرمائيلو:

﴿سَلُوا اللهَ عَزَّ وَجَلَّ بِبُطُونِ أَكُفِّكُمْ، وَلَا تَسْأَلُوهُ بِظُهُورِهَا، فَإِذَا فَرَغْتُمْ فَامْسَحُوا بِهَا وُجُوهَكُمْ﴾[4]

يعنى د لاس دننه حصه غوړولو سره د الله پاک نه غواړئ او كله چه فارغ شئ نو دواړه لاسونه په مخ باندې راكاږئ.

هم دغه شان د سيدنا عمر رضی اللہ عنہ روايت، امام ترمذى رحمہ اللہ نقل كړې دې!

﴿كَانَ رَسُولُ اللهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ إِذَا رَفَعَ يَدَيْهِ فِي الدُّعَاءِ لَمْ يَحُطَّهُمَا حَتَّى يَمْسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ﴾[5]

رسول الله ﷺ به چه كله په دعا كښې لاس اوچت كړل نو لاندې كول به ئې نه چه تر څو پورې به ئې په مخ مبارک نه وو راښكلې.

---

[1] صحيح مسلم، كتاب الذكر والدعاء، باب بيان انه يستجاب للداعى ما لم يعجل رقم الحديث ۲۷۳۵، وسنن الترمذى، كتاب الدعوات، باب ما جاء فى من يستعجل فى دعائه: رقم الحديث ۳۳۸۷.

[2] المستدرک: كتاب معرفة الصحابة ۳۴۷/۳

[3] سنن ابى داؤد، كتاب الصلاة، باب التامين وراء الامام: ۲۴۷/۱، رقم الحديث ۹۳۸

[4] سنن ابى داؤد، كتاب الصلاة، باب الدعاء (رقم الحديث ۱۴۸۵): ۷۸/۲. (اسناده ضعيف)

[5] سنن الترمذى، كتاب الدعاء، باب ما جاء فى رفع الايدى عند الدعاء، (رقم الحديث: ۳۳۸۶) ۴۸/۵، ۴۹ (ضعيف جدا)

د دې آدابو رعايت کولو سره که دعا اوکړې شي نو انشاء الله د الله پاک د دربار نه به نه شي رد کولې
خو دې خبرې ته دې پکښې اوکتلې شي چه د دې آدابو سره سره دې د دعا د قبوليت د دې شرط هم خيال ساتلې شوې وی چه دعا کونکې حرام خور نه وی. د کوم سړې غذا. جامه او د معاش ذريعه چه حرام وی، د هغه دعا نه قبليږی، د رسول الله ﷺ حديث دې:

《 الرَّجُلَ يُطِيلُ السَّفَرَ أَشْعَثَ أَغْبَرَ يَمُدُّ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ يَا رَبِّ يَا رَبِّ وَمَطْعَمُهُ حَرَامٌ وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ وَغُذِيَ بِالْحَرَامِ فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذَلِكَ 》 (۱)

يعنی يو سړې اوږد سفر کولو سره د خورو او متغير ويښتو او پريشانه حالت او هيئت سره د آسمان طرف ته لاس اوچتولو سره (يا رب يا رب) وئيلو سره دعا غواړی، (چه د هغې تقاضه دا ده چه الله پاک هغه قبول اوفرمائی)، خو د هغه خوراک، د هغه څکاک او د هغه اغوستل د حرامو وی، په حرام مال سره هغه لوئې شوې وی، په داسې صورت کښې به د هغه دعا څنګه قبوله شی.؟

د ابراهيم بن ادهم رحمه الله يو قول: او په آخر کښې د مشهور بزرګ حضرت ابراهيم بن ادهم رحمه الله يو قول نقل کولې شی. د هغوی نه چا تپوس اوکړو چه مونږ دعا کوو، خو زمونږ دعاګانې نه قبليږی. هغوی اوفرمائيل:

《 لأنكم عرفتم الله فلم تطيعوه، وعرفتم الرسول فلم تتبعوا سنته، وعرفتم القرآن فلم تعملوا به، وأكلتم نعم الله فلم تؤدوا شكرها، وعرفتم الجنة فلم تطلبوها، وعرفتم النار فلم تهربوا منها، وعرفتم الشيطان فلم تحاربوه ووافقتموه، وعرفتم الموت فلم تستعدوا له، ودفنتم الأموات فلم تعتبروا، وتركتم عيوبكم واشتغلتم بعيوب الناس 》 (۲)

يعنی تاسو ته د الله پاک معرفت حاصل دې خو د هغه اطاعت نه کوئ. د الله پاک د رسول پيژندګلو درته حاصل ده خو د هغوی د سنت اتباع نه کوئ، په قرآن کريم باندې سره د پوهې عمل نه کوئ. د الله پاک نعمتونه خورئ خو شکر نه ادا کوئ، د جنت نه خبر يئ خو د هغې طلب نه کوئ. جهنم پيژنئ خو د هغې نه تيخته نه کوئ. د شيطان د دشمنئ معلوميدو باوجود د هغه سره جنګ نه کوئ بلکه هم د هغه موافقت کوئ. د مرګ د حقيقت معلوميدو باوجود د هغې دپاره تياری نه کوئ او د مړو د ښخولو باوجود عبرت نه حاصلوئ. خپل عيبونه ستاسو د سترګو نه ورک دی او د خلقو په عيبونو کښې تاسو خپل ځان مشغول کړې دې!

---

(۱) الصحيح لمسلم، كتاب الزكاة، باب قبول الصدقة من الكسب الطيب وتربيتها، رقم ۲۳۴۶، وسنن الترمذي، ابواب تفسير القرآن، رقم ۲۹۸۹، وسنن الدارمي، كتاب الرقاق، باب في اكل الطيب ۳۸۹/۲، رقم : ۲۷۱۷، مسند الامام احمد بن حنبل : ۳۲۸/۲

(۲) الجامع لاحكام القرآن للقرطبي : ۳۱۲/۲

﴿بسم الله الرحمٰن الرّحيم﴾

۸۳: كتاب الدعوات

وَقَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ادْعُونِيْ أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِيْنَ يَسْتَكْبِرُوْنَ عَنْ عِبَادَتِيْ سَيَدْخُلُوْنَ جَهَنَّمَ دٰخِرِيْنَ»غافر: ۶۰_

د كتاب الاستيذان سره مناسبت : دعوات (د دال او عين په زبر سره) د دعوة جمع ده. دعوة. د دعا په معنى ده.[١] امام بخارى رحمه الله په دې كتاب كښې دعاګانې او د هغې متعلقات ذكر فرمائيلې دى. د دعا معنى د حاجت طلب كولو هم راځى او د آواز كولو هم راځى.[٢]
حافظ ابن حجر رحمه الله وغيره فرمائى چه استيذان د بندو دروازو د پرانستلو دپاره وى. دعا هم د پورته دروازو د پرانستلو دپاره كولې شى.

د دعا اهميت او فضيلت : په ترجمة الباب كښې امام بخارى رحمه الله د قرآن كريم آيت ذكر فرمائيلې دې. د الله پاک ارشاد دې: ما رابلئ. زه به ستاسو دعا قبلوم. بيشكه كوم خلق چه زما د بندګئ نه تكبر كوى هغوى به نزدې جهنم ته ذليله داخل شى.

په دعا باندې په حديث كښې د عبادت اطلاق هم كړې شوې دې. د سيدنا نعمان بن بشير رضي الله عنه روايت امام ترمذى او امام احمد رحمهما الله مرفوع نقل فرمائيلې دې ﴿الدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ﴾[٣] يعنى دعا سراسر عبادت دې

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه امام احمد رحمه الله يو مرفوع روايت په دې الفاظو نقل كړې دې ﴿مَنْ لَمْ يَدْعُ اللهَ، غَضِبَ اللهُ عَلَيْهِ﴾[٤] يعنى څوک د الله پاک نه دعا نه غواړى الله پاک په هغه باندې غضبناک كيږى.

هم دغه شان امام ترمذى رحمه الله د سيدنا انس رضي الله عنه يو مرفوع حديث نقل فرمائيلې دې ﴿الدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ﴾[٥] يعنى: دعا د عبادت مغز دې.

د امام ترمذى او امام ابن ماجه د يو مرفوع روايت الفاظ دى: ﴿لَيْسَ شَيْءٌ أَكْرَمَ عَلَى اللهِ سُبْحَانَهُ مِنَ الدُّعَاءِ﴾[٦] يعنى د الله پاک په نزد د دعا نه عزت مند بل يو څيز هم نشته.

---

[١]) عمدة القارى ۲۸۶/۲۲. فتح البارى ۱۱۳/۱۱. ارشاد السارى ۳۰۳/۱۳
[٢]) عمدة القارى ۲۸۶/۲۲. فتح البارى ۱۱۳/۱۱
[٣]) مسند الامام احمد: ۲۶۷/۴. واخرجه الترمذى فى كتاب التفسير، باب سورة المؤمن ۳۷۴/۵. رقم الحديث ۳۲۴۷
[٤]) مسند الامام احمد ۴۴۳/۲ (حسن الاسناد)
[٥]) اخرجه الترمذى. فى كتاب الدعوات، باب ما جاء فى فضل الدعاء: ۴۵۶/۵. رقم الحديث ۳۳۷۱ (سند: ضعيف)

د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه یو مرفوع حدیث دې. د هغې الفاظ دی: ﴿ سَلُوا اللهَ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يُحِبُّ أَنْ يُسْأَلَ ﴾ (۲) یعنی د الله پاک نه د هغه د فضل سوال کوئ. ځکه چه د الله پاک نه غوښتل د هغه خوښ دی. هم دغه شان د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما یو حدیث امام ترمذی رحمه الله نقل کړې دې د هغې په سند کښې اګر چه ضعف دې خو امام حاکم په مستدرک کښې هغه ته صحیح وئیلې دې (۳) د هغې الفاظ دا دی:

﴿ ان الدُّعاءَ يَنْفَعُ مِمَّا نَزَلَ وَمِمَّا لَمْ يَنْزِلْ فَعَلَيْكُمْ عِبادَ اللهِ بِالدُّعاءِ ﴾ (۴)

یعنی دعا په ټولو آفتونو کښې نافع ده. که هغه نازل شوې وی یا تر اوسه پورې نه دی نازل شوی. نو د الله پاک بندګانو! د دعا ضرور اهتمام کوئ.

د سیده عائشه رضی الله عنها یو مرفوع روایت طبرانی نقل کړې دې. د هغې الفاظ دی ﴿ إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يُحِبُّ الْمُلِحِّينَ فِي الدُّعاءِ ﴾ (۵) یعنی الله پاک هغه خلق خوښوی چه په زاری سره دعاګانې کوی. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی اګر چه د دې حدیث راویان ثقه دی خو په یو ځائې کښې عنعنه ده. (۶)

په ایت کریمه کښې د دعا مصداق: د قرآن کریم ذکر کړې شوې آیت کښې ﴿ ادعونی ﴾ نه مراد د اکثر حضراتو په نزد دعا ده. بعضو وئیلې دی چه د دې نه عبادت مراد دې ځکه چه وړاندې په وعید ﴿ يستكبرون عن عبادتی ﴾ کښې د عبادت لفظ ذکر شوې دې. (۷) خو جمهور فرمائی چه دعا هم چونکه عبادت دې. په دې اول خاص او د هغې نه پس عام ذکر کړې شوه. ځکه چه څوک د عام عبادت نه اعراض کوی هغه به د دعا نه هم اعراض کوی. (۸)

---

۱) اخرجه الترمذی، فی کتاب الدعوات، باب ما جاء فی فضل الدعاء: ۴۵۵/۵، رقم الحدیث ۳۳۷۰، واخرجه الامام ابن ماجة فی کتاب الدعاء، باب فضل الدعاء: ۱۲۵۸/۲، رقم الحدیث ۳۸۲۹ (اسناده حسن)

۲) اخرجه الترمذی، فی کتاب الدعوات، باب فی انتظار الفرج وغیر ذلک. ۵۶۵/۵، رقم الحدیث: ۳۵۷۱ (اسناده ضعیف)

۳) المستدرک للحاکم، کتاب الدعاء، باب الدعاء مما نزل ومما لم ینزل: ۴۹۳/۱

۴) سنن الترمذی، فی کتاب الدعوات، باب فی دعاء النبی صلی الله علیه وسلم: ۲۵۲/۵، رقم الحدیث ۳۵۴۸، وقال الترمذی: هذا حدیث غریب لا نعرفه الا من حدیث عبدالرحمن بن ابی بکر القرشی، هو ضعیف فی الحدیث، ضعفه بعض اهل العلم من قبل حفظه، وقال المنذی فی الترغیب والترهیب، وقد طعن فی عبدالرحمن بن ابی بکر الملیکی فقال: وهو ذاهب الحدیث، کتاب الدعوات، باب: ان الدعاء ینفع مما نزل ومما لم ینزل: ۴۸۰/۲

۵) فتح الباری: ۱۱۴/۱۱

۶) فتح الباری: ۱۱۴/۱۱

۷) روح المعانی، المجلد الثالث عشر، الجزء الاول: ۸۱

۸) تفسیر القرطبی: ۳۲۶/۱۵، ۳۲۷، روح المعانی، المجلد الثالث عشر، الجزء الاول: ۸۱

د قبولیت دعا معنی د قرآن کریم په دې آیت کښې دی چه الله پاک به د دعا غوښتلو نه پس قبول فرمائی. ډیر کرته دعا غوښتلې شی خو قبلیږی نه. په دې سلسله کښې دا خبره یاد ساتل پکار دی چه د دعا د قبولیت مختلف صورتونه دی. کله بعینه هم هغه څیز ورکولې شی. چه د کوم بنده سوال کوی او کله هغه څیز چونکه د مصلحت خلاف وی په دې وجه هغه دعا د هغه دپاره د آخرت ذخیره کړې شی او که د هغې په عوض کښې څه بل آفت ختم کړې شی پس امام احمد بن حنبل رحمه الله د سیدنا ابو سعید رضی الله عنه یو مرفوع حدیث نقل کړې دې.

﴿ مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَدْعُو بِدَعْوَةٍ لَيْسَ فِيهَا إِثْمٌ ، وَلاَ قَطِيعَةُ رَحِمٍ ، إِلاَّ أَعْطَاهُ اللهُ بِهَا إِحْدَى ثَلاَثٍ : إِمَّا أَنْ تُعَجَّلَ لَهُ دَعْوَتُهُ ، وَإِمَّا أَنْ يَدَّخِرَهَا لَهُ فِي الآخِرَةِ ، وَإِمَّا أَنْ يَصْرِفَ عَنْهُ مِنَ السُّوءِ مِثْلَهَا ﴾

یعنی هر مسلمان چه داسې دعا اوغواړی چه د ګناه او قطع رحمی سره متعلق نه وی نو الله پاک د هغې په بدل کښې د دریو څیزونو نه یو ضرور ورکوی یا خو فورا هغه ته مطلوب څیز ورکړی. یا هغه دعا د هغه دپاره د آخرت ذخیره اوګرځوی. یا د هغې په مثل د هغه نه څه آفت لرې کړی (۱) امام حاکم رحمه الله په مستدرک کښې دې حدیث ته صحیح وئیلې دې (۲)

① باب وَلِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ

[۵۹۴۵] (۳) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ يَدْعُو بِهَا ، وَأُرِيدُ أَنْ أَخْتَبِئَ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لأُمَّتِي فِي الآخِرَةِ ». [۷۰۳۶]

[۵۹۴۶] وَقَالَ لِي خَلِيفَةُ قَالَ مُعْتَمِرٌ سَمِعْتُ أَبِي عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « كُلُّ نَبِيٍّ سَأَلَ سُؤْلاً - أَوْ قَالَ لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ قَدْ دَعَا بِهَا - فَاسْتُجِيبَ ، فَجَعَلْتُ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ ».

د رسول الله صلی الله علیه وسلم مخصوص دعا : رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائی چه د هر نبی یو خاص دعا وی کومه چه هغه کوی ،او هغه مقبول وی، او زه غواړم چه زه خپله دعا په آخرت کښې د خپل امت د شفاعت دپاره محفوظ کړم

دویم روایت د سیدنا انس رضی الله عنه نه دې. فرمائی. چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل هر نبی خپل مطلوب غوښتلې دې یا ئې اوفرمائیل : د هر یو نبی یو دعا قبلیږی. پس هغوی دعا هم اوکړه او قبوله هم شوه خو ما خپله دعا د قیامت په ورځ باندې د خپل امت د شفاعت دپاره

---

(۱) مسند الامام احمد : ۱۸/۳

(۲) المستدرک للامام حاکم، کتاب الدعوات ۴۹۳/۱ (قال حسین سلیم اسد فی تعلیق مسند ابی یعلی : اسناده جید)

(۳) الحدیث اخرجه مسلم فی کتاب الایمان، باب احتباء النبی صلی الله علیه وسلم دعوة الشفاعة لامته (رقم الحدیث : ۲۰۰)

محفوظ کړې ده

یو اشکال او د هغې جواب په دې باندې په ظاهر کښې اشکال واردیږي چه د هر نبي خو د یو نه زیاتې دعاګانې قبلیږي. دلته د یو تحدید څنګه اوکړې شو؟

د دې جواب دا دې چه د یوې دعا قبولیت یقیني دې. مطلب دا دې چه د هر نبي یوه دعا یقیني قبلیږي. د باقي دعاګانو د قبولیت په باره کښې په یقین سره نه شي وئیلې کیدې چه هغه به قبلیږي. اګر چه په هغې کښې هم د قبولیت امید دې

پس حافظ ابن حجر رحمه الله لیکي ﴿ والجواب ان المراد بالاجابة فى الدعوة المذكورة القطع بها، وما سوا ذلك من دعائهم فهو على رجاء الاجابة ﴾ [1]

د معتمر روایت امام مسلم رحمه الله موصولا نقل کړې دې. [2] په اکثر نسخو کښې ﴿ وقال معتمر ﴾ دې خو د اصیلي په نسخه کښې ﴿ وقال لى خليفة : حدثنا معتمر ﴾ دې. د دې نسخې مطابق دا تعلیق نه دې. بلکه موصول دې. [3]

② باب أَفْضَلِ الِاسْتِغْفَارِ

وَقَوْلِهِ تَعَالَى ﴿ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا * يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا * وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا ﴾ نوح: ۱۰ - ۱۲

﴿ وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴾. آل عمران ۱۳۵

د ترجمة الباب مقصد امام بخاري رحمه الله په دې باب کښې د استغفار افضل کلمات نقل فرمائیلې دی. په حدیث کښې هغې ته ﴿ سيد الاستغفار ﴾ وئیلې شوې دې. په 'فضل الاستغفار' سره ترجمه قائم کولو باندې ئې اشاره اوفرمائیله چه په حدیث کښې ﴿ سيد ﴾ په معنی د افضل دې. د سیادت نه فضیلت مراد دې. [4]

په ترجمة الباب کښې امام د سورة النور درې آیتونه او د سورة آل عمران یو آیت کریمه نقل فرمائیلې دې. په دې آیتونو کښې د استغفار ذکر دې. د سورة نوح د آیتونو حاصل دا دې چه تاسو استغفار کوئ. الله پاک بخښنه کونکې ذات دې. د استغفار په نتیجه کښې به الله پاک په تاسو باندې په شیبو باران اوکړي. مال او دولت او ځامن درکولو سره به ستاسو مدد اوکړي. باغونه او نهرونه به تاسو ته درکړي

څلور مرضونه، یو علاج امام حسن بصري رحمه الله ته یو سړي د قحط سالۍ شکایت اوکړو. یو

---

[1] فتح الباری ۱۱/۱۱۶

[2] صحيح مسلم. كتاب الايمان، باب احتباء النبى صلى الله عليه وسلم. دعوة الشفاعة لامته ۱/۱۹۰

[3] فتح الباری : ۱۱/۱۱۷

[4] عمدة القاری ۲۲/۲۷۷، ۲۷۸. فتح الباری ۱۱/۱۱۸

ورته د فقر او غربت. يو ورته د باغونو د اوچيدلو او يو ورته د ځوئي د نه كيدو شكايت اوكړو. هغوى ټولو ته د استغفار وئيلو اووې او د قرآن كريم د دې آيتونو نه ئې استدلا ل اوكړو چه د استغفار په نتيجه كښې الله پاك د دې نعمتونو د وركړې ذكر فرمائيلې دې (۱)

د سورة آل عمران د آيت كريمه مفهوم دې. هغه خلق چه هغوى د بې حيايئ ارتكاب كړې دې يا ئې په خپل ځان باندې (د الله پاك احكام ماتولو سره) ظلم كړې دې. بيا هغوى ته الله پاك راياد شو او د خپلو ګناهونو معافى ئې طلب كړه. په داسې حال كښې چه دا خلق په خپله ګناه باندې اصرار هم نه كوى

قوله: اذا فعلوا فاحشة او ظلموا انفسهم: د فاحشه نه زنا او بې حيائى مراد ده او د ظلم نه عام ګناه مراد ده (۲)

﴿ذكروا الله﴾ د الله پاك ياد راغلو چه د الله پاك د وعدې او وعيد دواړو خيال ورته راغلو.

﴿وهم يعلمون﴾ يعنى هغوى ته معلومه شوه چه هغوى چه كوم كار كړې دې هغه حرام دې، ځكه چه د عدم علم په صورت كښې هغوى معذور حساب كيدلې شو (۳)

[۵۹۴۷] (۴) حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُرَيْدَةَ عَنْ بُشَيْرِ بْنِ كَعْبٍ الْعَدَوِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي شَدَّادُ بْنُ أَوْسٍ -رضى الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «سَيِّدُ الاِسْتِغْفَارِ أَنْ تَقُولَ اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّى، لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، خَلَقْتَنِى وَأَنَا عَبْدُكَ، وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ، أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَىَّ وَأَبُوءُ بِذَنْبِى، اغْفِرْ لِى، فَإِنَّهُ لاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ». قَالَ «وَمَنْ قَالَهَا مِنَ النَّهَارِ مُوقِنًا بِهَا، فَمَاتَ مِنْ يَوْمِهِ قَبْلَ أَنْ يُمْسِىَ، فَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَمَنْ قَالَهَا مِنَ اللَّيْلِ وَهْوَ مُوقِنٌ بِهَا، فَمَاتَ قَبْلَ أَنْ يُصْبِحَ، فَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ». [۵۹۶۴]

سيد الاستغفار او د هغې فضيلت: سيدنا شداد بن اوس رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نه روايت نقل كړې دې چه سيد الاستغفار دا دې چه ته داسې اوائې: **﴿اللهم انت ربى الخ﴾** يعنى اې الله ! ته

---

(۱) عمدة القارى ۲۷۷/۲۲، ۲۷۸، فتح البارى ۱۱۸/۱۱، ارشاد السارى ۳۰۶/۱۳

(۲) تفسير القرطبى، سورة آل عمران، رقم الاية : ۱۳۵: ۲۱۰/۴، التفسير الكبير، سورة آل عمران رقم الاية ۱۳۵ : ۱۰/۹، ۱۱

(۳) تفسير القرطبى، سورة آل عمران، رقم الاية : ۱۳۵: ۲۱۰/۴، التفسير الكبير، سورة آل عمران رقم الاية ۱۳۵ : ۹/۹، ۱۰

(۴) الحديث اخرجه الترمذى فى كتاب الدعوات، باب منه : ۴۶۸/۵، (رقم الحديث : ۳۳۹۳) واخرجه بوداؤد فى كتاب الادب، باب ما يقول اذا اصبح (رقم الحديث : ۵۰۷۰) واخرجه ابن ماجة فى كتاب الدعاء باب ما يدعو به الرجل اذا اصبح واذا امسى (رقم الحديث : ۳۸۷۲)

زما رب ئې؛ ستا نه سوا بل څوک معبود نشته. هم تا زه پيدا کړې يم او زه صرف هم ستا بنده يم او زه د خپل استطاعت مطابق ستا په عهد او ستا په وعده قائم يم، زه د خپلو بدعملونو د بدئ نه ستا پناه غواړم. تا چه کوم نعمتونه ماته راکړي دی، د هغې اقرار او د خپلو ګناهونو اعتراف کوم. ماته بخښنه اوکړه بيشکه ستا نه سوا هيڅ څوک د ګناهونو بخښلو والا نشته

رسول اللهﷺ فرمائی چا چه دا کلمات د زړه د صدق نه سحر اووې او د ماښام کيدو نه مخکښې هم په دې ورځ باندې مړ شو نو هغه جنتى دې او چا چه دا کلمات د زړه د صدق نه ماښام اووې او د سحر کيدو نه مخکښې مړ شو نو هغه هم جنتى دې

دې کلماتو ته د سيد الاستغفار وئيلو وجه : دې کلماتو ته سيد الاستغفار وئيلې شوې دې. صاحب د بهجة النفوس ليکى :

﴿ وقد جمع صلى الله عليه و سلم فى هذا الحديث من بديع المعانى وحسن الألفاظ ما يحق له انه يسمى سيد الاستغفار ففيه الإقرار لله وحده بالالهية والعبودية والاعتراف بأنه الخالق والاقرار بالعهد الذى اخذه عليه والرجاء بما وعده به والاستعاذة من شر ما جنى العبد على نفسه واضافة النعماء إلى موجدها واضافة الذنب إلى نفسه ورغبته فى المغفرة واعترافه بأنه لا يقدر أحد على ذلك الا هو وفى كل ذلك الإشارة إلى الجمع بين الشريعة والحقيقة فإن تكاليف الشريعة لا تحصل الا إذا كان فى ذلك عون من الله تعالى ﴾ (١)

يعنى : دا حديث چه په کومو بهترين الفاظو او شاندار معانى باندې مشتمل دې، د هغې په وجه دا د دې خبرې انتهائى مستحق دې چه دې ته ﴿ سيد الاستغفار ﴾ اووئيلې شى، پس په دې کښې د الله پاک الوهيت او عبوديت او د هغه د خالق کيدو اعتراف دې او د هغه عهد او وعدې اقرار دې کومه چه هغه د خپل بنده نه په دې باندې اخستلې وه او په دې کښې د هغه وعدې هم اظهار دې کومه چه الله پاک د بنده سره کړې ده، او دغه شان په دې کښې پناه غوښتلې شوې ده د هغه ګناهونو د شر نه کومې چه بندګانو کړې دی هم دغه شان په دې کښې د نعمتونو نسبت د هغې موجد او د ګناه او تقصير نسبت خپله د بنده طرف ته کړې شوې دې. د دې نه علاوه په دې کښې د مغفرت ربانى د شوق او رغبت د اظهار سره د دې خبرې هم اعتراف دې چه په مغفرت باندې صرف الله پاک قادر دې. هم دغه شان په دې کښې د شريعت او د حقيقت د جمع کيدو طرف ته هم اشاره ده او د دې خبرې طرف ته هم چه د احکام شرعيه پابندى د الله پاک د مدد نه بغير ممکن نه ده.

د استغفار برکات : د استغفار ډير برکتونه او فضائل دی : انسان د الله پاک حقوق د هغه شايان شان نه شى ادا کولې، کمې ته ضرور کيږى، ګناهونه ترې کيږى هغه کمې پوره کول، صرف د الله پاک نه د معافئ غوښتلو په صورت کښې کيدې شى، په سنن ابى داؤد او سنن ترمذى کښې د سيدنا صديق اکبر رضی الله عنه مرفوع روايت دې : ﴿ مَا أَصَرَّ مَنِ اسْتَغْفَرَ وَإِنْ عَادَ فِي الْيَوْمِ

(١) فتح البارى ١١/١٢٠، ١٢١

سَبْعِينَ مَرَّةً ﴾ [1] يعنى استغفار كونكې په ګناه باندې اصرار كونكې نه شمارلې كيږى. اګر چه هغه په ورځ كښې اويا كرته ګناه كوى

خو د دې دپاره شرط دا دې چه ګناه ئې پريخودلې وى، دا نه چه په ګناه كښې مشغول هم دې او په ژبه باندې استغفار هم كوى. [2]

د عهد او وعدې مصداق : ﴿ وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ ﴾ د عهد نه يا خو عام عهد مراد دې يعنى د ايمان عهد او الله پاک سره د چا نه شريكولو عهد.

شارح بخارى علامه ابن بطال رحمه الله فرمائى چه د عهد نه ﴿ عهد الست ﴾ مراد دې او د وعدې نه مراد د الله پاک هغه وعده ده چه د هغې ذكر په يو حديث كښې دې ﴿ ان من مات لا يشرك بالله شيئا وادى ما افترض عليه ان يدخله الجنة ﴾ [3] يعنى كوم سړې چه په داسې حال كښې فوت شو چه هغه د الله پاک سره څوک شريک كړې نه وى او ټول فرائض او واجبات ئې ادا كړې وى نو (وعده ده چه) الله پاک به هغه جنت ته داخل كړى.

③ باب اسْتِغْفَارِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ

[۵۹۴۸] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «وَاللَّهِ إِنِّي لأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ أَكْثَرَ مِنْ سَبْعِينَ مَرَّةً».

په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله د رسول الله ﷺ نه د استغفار وقوع او د دې د مقدار بيان فرمائى

په روايت كښې دى : رسول الله ﷺ فرمائى چه په ورځ او شپه كښې اويا كرته نه زيات استغفار غواړم. ﴿ سبعين ﴾ عدد د كثرت دپاره هم راځى او د عدد معين دپاره هم: دلته دواړه كيدې شى. [4]

د سيدنا ابوهريره رضى الله عنه په روايت كښې دى ﴿ انى استغفر الله فى اليوم مائة مرة ﴾ الفاظ دى.

په دې باندې اشكال راځى چه رسول الله ﷺ خو معصوم دې نو هغوى ته د استغفار كولو څه ضرورت دې؟

① د دې جواب دا دې چه انبياء عليهم السلام د صغائر او كبائر نه خو معصوم وى. خو د صغائر نه

---

[1] سنن ابى داوٗد، ابواب الوتر، باب فى الاستغفار ۸۴/۲، (رقم الحديث : ۱۵۱۴) سنن الترمذى، كتاب الدعوات : باب ۱۰۷ : ۵۵۸/۵ (رقم الحديث : ۳۵۵۹)

[2] فتح البارى ۱۱۸/۱۱، التفسير الكبير، سورة آل عمران رقم الاية : ۱۳۵، ۱۰/۹

[3] حديث عبدالله بن مسعود رضى الله عنه، فتح البارى ۱۲۰/۱۱

[4] فتح البارى، ۱۲۱/۱۱، عمدة القارى ۲۷۹/۲۲، هم دغه شان اوګورئ : ارشاد السارى ۳۰۹/۱۳

معصوم نه وى. استغفار د صغائر د وجې نه كوى [1]

④ د بعض علماء كرامو په نزد انبياء ﷺ د كبائرو او صغائرو نه معصوم وى. د هغوى په نزد جواب دا دې چه ډير كرته خلاف اولى كارونه د انبياء ﷺ نه صادريږى هغه اګر چه د ګناه په شمير كښې داخل نه وى خو د انبياء ﷺ د اوچت شان او رفع مقام وجې نه (حسنات الابرار سيئات المقربين) د قاعدې په بناء باندې انبياء ﷺ هغه هم په خپل حق كښې ګناه ګڼړى او استغفار كوى [2]

④ بَابُ التَّوْبَةِ

قَالَ قَتَادَةُ (تُوبُوا إِلَى اللهِ تَوْبَةً نَصُوحًا) التحريم: ۸ | _ الصَّادِقَةُ النَّاصِحَةُ.

د استغفار او توبې ابواب په شروع كښې د ذكر كولو وجه: امام بخارى رحمه الله د باقى دعاګانو نه مخكښې. د كتاب الدعوات په ابتداء كښې د استغفار او توبې په ابواب ذكر كولو سره د دې خبرې طرف ته اشاره اوكړه چه د دعاګانو د قبوليت امكانات هغه وخت زيات وى. چه كله دعا كونكې د معاصى نه پاک وى او لرې وى. په دې وجه د دعا نه مخكښې د خپلو ګناهونو معافى او توبه كول پكار دى دې دپاره چه كومه دعا اوكړې شى. هغه زر قبوله شى [3]

استغفار د توبې يو جزء دې د توبې لفظى معنى د واپس كيدو او رجوع كولو ده. مراد د ګناه نه واپس كيدل او رجوع كول دى. توبه د درې څيزونو نوم دې. اول په كړې ګناه باندې پښيمانه كيدل. دويم : د الله پاک نه د هغه د بخښنې دعا كول. دريم : د بيا دپاره د دغه ګناه نه كولو عزم [4]

د توبه نصوح تفسير قوله: (قَالَ قَتَادَةُ: تَوْبَةً نَصُوحًا: الصَّادِقَةُ النَّاصِحَةُ): د قرآن كريم په سورة تحريم كښې دى (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللهِ تَوْبَةً نَصُوحًا) امام قرطبى رحمه الله فرمائى چه په د (توبة نصوح) په تفسير كښې د اهل علم ديرويشت (۲۳) اقوال دى. [5]

امام قتادة د توبة نصوح تشريح په ريشتينې توبې سره كړې ده [6] نصوح كه د نصح او نصيحت نه واخستلې شى نو د دې معنى د خالص كولو راځى. توبة نصوح يعنى ريا او نمود نه خالص او رشتينې توبه.

---

[1]) فتح البارى ۱۲۲/۱۱، وعمدة القارى ۲۷۹/۲۲

[2]) فتح البارى ۱۲۲/۱۱، وعمدة القارى ۲۷۹/۲۲

[3]) فتح البارى : ۱۲۳/۱۱

[4]) فتح البارى ۱۲٤/۱۱، عمدة القارى ۲۷۹/۲۲

[5]) تفسير القرطبى : ۱۹۷/۱۸

[6]) تفسير القرطبى : ۱۹۷/۱۸

او که دا د نصاحت نه مشتق او منلې شي نو د دې معنی د کپړې ګنډلو او جوړ لګولو راځي توبه نصوح يعني پيوند کونکې توبه. مطلب دا شو چه د ګناهونو د وجې نه د تقوی په لباس کښې چه کوم سورې پيدا شوې دې. دا توبه هغې لره يوځائې کونکې دې (١).
امام حسن بصری رحمه الله فرمائی چه توبه نصوح دا ده چه سړې په خپلو تيرو ګناهونو باندې نادم کيدو سره د بيا دپاره د نه کيدو کلداراده او کړی (٢)، توبه که په حقوق العباد کښې د کوتاهئ سره متعلق ده نو په دې صورت کښې، متعلقه حق لره ادا کول ضروری دی. مثلاً د چا مال که غصب کړې شي نو په دې کښې صرف استغفار کول کافی نه دی. بلکه هغه مال واپس کول ضروری دی (٣).

(۵۹۴۹) (٤) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا أَبُو شِهَابٍ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدِيثَيْنِ أَحَدُهُمَا عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَالآخَرُ عَنْ نَفْسِهِ قَالَ «إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَرَى ذُنُوبَهُ كَأَنَّهُ قَاعِدٌ تَحْتَ جَبَلٍ يَخَافُ أَنْ يَقَعَ عَلَيْهِ، وَإِنَّ الْفَاجِرَ يَرَى ذُنُوبَهُ كَذُبَابٍ مَرَّ عَلَى أَنْفِهِ». فَقَالَ بِهِ هَكَذَا قَالَ أَبُو شِهَابٍ بِيَدِهِ فَوْقَ أَنْفِهِ. ثُمَّ قَالَ «لَلَّهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ رَجُلٍ نَزَلَ مَنْزِلاً، وَبِهِ مَهْلَكَةٌ، وَمَعَهُ رَاحِلَتُهُ عَلَيْهَا طَعَامُهُ وَشَرَابُهُ، فَوَضَعَ رَأْسَهُ فَنَامَ نَوْمَةً، فَاسْتَيْقَظَ وَقَدْ ذَهَبَتْ رَاحِلَتُهُ، حَتَّى اشْتَدَّ عَلَيْهِ الْحَرُّ وَالْعَطَشُ أَوْ مَا شَاءَ اللَّهُ، قَالَ أَرْجِعُ إِلَى مَكَانِي. فَرَجَعَ فَنَامَ نَوْمَةً، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ، فَإِذَا رَاحِلَتُهُ عِنْدَهُ». تَابَعَهُ أَبُو عَوَانَةَ وَجَرِيرٌ عَنِ الأَعْمَشِ.
وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ حَدَّثَنَا عُمَارَةُ سَمِعْتُ الْحَارِثَ.
وَقَالَ شُعْبَةُ وَأَبُو مُسْلِمٍ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ. وَقَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ عَنْ عُمَارَةَ عَنِ الأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ وَعَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ.

حارث بن سويد فرمائی چه زمونږ نه سيدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دوه احاديث بيان کړل. يو خو د رسول الله صلی الله عليه وسلم نه او دويم خپله نقل کوی. هغوی وائی چه مومن خپل ګناهونه داسې محسوس کوی لکه د يو غر نه لاندې ناست او ويريږی چه چرته دا په هغه باندې راګزار نه شی او فاسق خپل ګناهونه د هغه مچ په شان معمولی ګڼړی کوم چه د هغه په پوزه باندې

---

(١) روح المعانی، المجلد الرابع عشر، الجزء الثانی : ۱۵۷
(٢) روح المعانی، المجلد الرابع عشر، الجزء الثانی : ۱۵۷
(٣) تفسير القرطبی : ۱۸/۱۹۷، ۱۹۸
(٤) الحديث اخرجه مسلم فی كتاب التوبة. باب فی الخص على التوبة والصرح بها (رقم الحديث : ۲۷۴۴)، واخرجه الترمذی فی كتاب الزهد فی ابواب صفة القيامة. باب ما جاء فی استعظام المؤمن ذنوبه (رقم الحديث : ۲۴۹۷، ۲۴۹۸) واخرجه النسائی فی كتاب النعوت. باب قوله : ﴿ولتصنع على عينی﴾ ۴/۴۱۵. (رقم الحديث : ۷۷۴۱)

تيريږى (راوى ابو شهاب په خپله پوزه باندې لاس راښكلو سره د دې منظر طرف ته اشاره اوكړه)

بيا هغوى اووې چه الله پاک د خپل بنده په توبه باندې د هغه سړى نه هم زيات خوشحاليږى چه په يو مهلک او خطرناک ځائې كښې دمه كوى. هغه سره د هغه سورلى وى چه په هغې باندې د هغه خوراک او اوبه وى. هغه سر كيخودلو سره اوده شو او چه كله بيدار شو نووې كتل چه د هغه سورلى غائبه ده. هغه سمدستى د هغې په لټون كښې اوتلو. تردې چه د ګرمئ او تندې شدت پيدا شونو هغه اووې زه خپل ځائې ته دوباره ځم. هلته تلو سره هغه لږ ساعت اوده شو. چه بيا ئې سر راوچت كړو نو وې كتل چه د هغه سورلى. د هغه خوا كښې ده (نو د سورلئ په خپله خوا كښې ليدو باندې چه دا سړى څومره خوشحاليږى. الله پاک د بنده په توبه باندې هم دغه شان خوشحاليږى)

قوله: احدهما عن النبى صلى الله عليه وسلم والاخر عن نفسه: يعنى سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دوه احاديث بيان فرمائيلي دى. يو د رسول الله ﷺ د طرف نه او دويم د خپل طرف نه. يعنى يو حديث مرفوع وو، او دويم حديث موقوف. ﴿إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَرَى ذُنُوبَهُ﴾ دا حديث موقوف دې، او ﴿لَلّٰهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ﴾ دا حديث مرفوع دې (1)

قوله: ان المؤمن يرى ذنوبه كانه قاعد تحت جبل: په ﴿يرى ذنوبه﴾ كښې د ﴿يرى﴾ مفعول ثانى حذف دې ﴿اى يرى ذنوبه كالجبال﴾ (2) يعنى مومن خپل ګناهونه دغرپه شان درانه ګڼړى.

فقال هكذا: د ﴿به﴾ ضمير د باب طرف ته راجع دې يعنى هغوى په لاس سره اشاره كولو باندې بيان اوكړو چه داسې.

وبه مهلكة: مهلكة د ميم او لام په فتحې سره د هلاكت ځائې ته وائى او ﴿مهلكة﴾ د ميم په ضمې او د لام په كسرې سره د اسم فاعل مؤنث صيغه ده په معنى هلاكونكې. (3)

په دې روايت كښې د بنده په توبه باندې د الله پاک د راضى كيدو او خوشحاليدو يو مثال بيان فرمائيلي شوې دې، يو سړې په صحرا كښې دې او د هغه د ژوند د ضرورت ﷺ او خوراک څكاک څيزونه د هغه په سورلئ باندې بار دى، د سړى سترګې ورشى او هغه سورلئ غائبه شى. د سترګو غړيدو نه پس هغه ته لوږه تنده محسوس شى. د سورلئ په لټون كښې يو خوا بل خوا اوځى. خو هغه په نظر نه راځى. ظاهره ده، ځنګل بيابان دې او د چرته نه هم خوراک څكاک نه ملاويږى، هغه مرګ لره مخامخ ليدو سره واپس خپل ځائې ته لاړ شى چه د هغه دوباره سترګې ورشى اوچه كله ئې سترګې اوغړيږى نو د هغه سورلى د هغه د خوراک او څكاک د څيزونو سره موجود وى. اوس ظاهره ده چه د هغې په ليدو باندې هغه ته كومه

---

(1) فتح البارى ۱۲۸/۱۱، عمدة القارى : ۲۸۰/۲۲، ارشاد السارى : ۳۱۳/۱۳

(2) ارشاد السارى ۳۱۱/۱۳

(3) فتح البارى ۱۲۸/۱۱، عمدة القارى : ۲۸۱/۲۲، ارشاد السارى : ۲۱۲/۱۳

خوشحالی ملاویږي. د هغې اندازه نه شي کېدلې د صحيح مسلم په روايت کښې دومره اضافه هم ده:

﴿ فَبَيْنَا هُوَ كَذٰلِكَ إِذَا هُوَ بِهَا قَائِمَةً عِنْدَهُ فَأَخَذَ بِخِطَامِهَا ثُمَّ قَالَ مِنْ شِدَّةِ الْفَرَحِ اللّٰهُمَّ أَنْتَ عَبْدِي وَأَنَا رَبُّكَ، أَخْطَأَ مِنْ شِدَّةِ الْفَرَحِ ﴾ [1]

يعنی هغه هم د دې پريشانئ په حالت کښې وی چه د هغه سورلئ ناڅاپه د هغه په خوا کښې وی نو هغه د هغې واړې اونيسی، بيا ئې د خوشحالئ نه بې اختياره دا الفاظ د خولې نه اوځی اې الله! ته زما بنده ئې او زه دې رب يم د ډېرې خوشحالئ د وجې نه د هغه نه غلطی اوشی الله پاک هم د بنده په توبه باندې دومره خوشحالېږی او راضی کېږی

قوله: حتی اشتد عليه الحر والعطش اوماشاء الله: راوی ابو شباب ته دلته شک دې چه ﴿ اشْتَدَّ عَلَيْهِ الْحَرُّ وَالْعَطَشُ ﴾ ئې اوفرمائيل يا که ﴿ اشْتَدَّ عَلَيْهِ مَا شَاءَ اللّٰهُ ﴾ ئې اووې

د حديث نه مستنبط اداب: حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن ابی جمره په حوالې سره د دې حديث فوائد بيانولو سره ليکی:

﴿ وفي حديث بن مسعود من الفوائد جواز سفر المرء وحده لأنه لا يضرب الشارع المثل الا بما يجوز... وفيه ان من ركن إلى ما سوى الله يقطع به أحوج ما يكون إليه لان الرجل ما نام في الفلاة وحده الا ركونا إلى ما معه من الزاد فلما اعتمد على ذلك خانه ... وفيه بركة الاستسلام لامر الله لان المذكور لما ايس من وجدان راحلته استسلم للموت فمن الله عليه برد ضالته وفيه ضرب المثل بما يصل إلى الإفهام من الأمور المحسوسة والارشاد إلى الحض على محاسبة النفس واعتبار العلامات الدالة على بقاء نعمة الإيمان ﴾ [2]

يعنی د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه په حديث کښې ډېر فوائد دی

① د سړی دپاره ځانله سفر کول جائز دی، ځکه چه شارع صرف د هغه ځيزونو سره مثال بيانوی کوم چه جائز وی، او حديث د نهی په کراهت باندې محمول دی او د دې حديث نه د نهی حکمت هم ښکاره کېږی

② کوم سړی چه په غير الله باندې اعتماد اوکړو نو الله پاک د هغه نه د هغه د ټولو نه اهم او ضروری ځيز منقطع کوی، ځکه چه هغه سړې په صحرا کښې يواځې په دې وجه اوده شوې وو چه د هغه په خپله توښه باندې اعتماد وو چه کله هغه په توښه باندې اعتماد اوکړو نو ې هغې هغه سره خيانت اوکړو

③ د الله پاک حکم ته سر ښکته کولو کښې برکت دې، ځکه چه دا سړې چه د خپلې سورلئ د ملاويدو نه مايوس شو نو د مرګ مخکښې تسليم شو، نو الله پاک په هغه باندې احسان کولو سره د هغه ورک شوې ځيز راواپس کړو

---

[1] صحيح مسلم، کتاب التوبة، باب في الحض على التوبة والفرح بها: ۲۱۰۴/۴

[2] فتح الباری ۱۰۸/۱۱ (المکتبة الشاملة)

④ مثال د هغه امور محسوسه سره بیانول پکار دی چه د هغې په فهم کښې آسانی وی
⑤ د نفس د محاسبه کولو ترغیب پکښې ورکړې شوی دی او د هغه علاماتو د اظهار حکم ورکړې شوې دې کوم چه د نعمت په باقی کیدو باندې دلالت کوی
قوله: تابعه ابوعوانة وجرير عن الاعمش: پوره په سند کښې ترتیب دا دې ﴿ ابوشهاب عن الاعمش عن عمارة عن الحارث ﴾ ... د ابوشهاب متابعت ابو عوانة وضاح بن عبدالله یشکری رحمه الله او جریر بن عبد الحمید رحمه الله کړې دې. د ابوعوانة متابعت اسماعیلی او د جریر متابعت بزار موصولا نقل کړې دې (۱)
قوله: ﴿ وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ ، حَدَّثَنَا عُمَارَةُ سَمِعْتُ الْحَارِثَ ﴾: ابو اسامة حماد بن اسامة هم د اعمش نه دا روایت نقل کړې دې. خو په هغې کښې د عنعنه په ځائې د سماع تصریح ده. دا تعلیق امام مسلم رحمه الله موصولا نقل کړې دې (۲)
قوله: ﴿ وَقَالَ شُعْبَةُ ، وَأَبُو مُسْلِمٍ ، عَنِ الأَعْمَشِ ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ ﴾: شعبه بن الحجاج او ابو مسلم عبیدالله هم دا روایت د اعمش نه نقل کړې دې خو په دې طریق کښې د اعمش شیخ عمارة نه دې بلکه ابراهیم تیمی دې. د دې نه مخکښې چه کوم طرق تیر شوې دی په هغې کښې د اعمش شیخ عمارة دې
قوله: ﴿ وَقَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ عَنْ عُمَارَةَ ، عَنِ الأَسْوَدِ ، عَنْ عَبْدِ اللهِ ، وَعَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ ، عَنْ عَبْدِ اللهِ ﴾: د ابو معاویة بن حازم دا طریق نور هم مختلف دې، هغه د اعمش په واسطه باندې او ابراهیم دواړو نه نقل کوی خو د عماره د شیخ په ځائې اسود دې، او په ما قبل تولو طرق کښې د هغوی شیخ حارث دې او د ابراهیم په طریق کښې د هغوی شیخ حارث بن سوید دې او په اول طریق کښې هغه د عماره شیخ دې
دغه شان دا څو طرق راجمع شو او په دې کښې د دې جزوی اختلاف نشاندهی هم امام بخاری رحمه الله او کړه، خو امام مسلم رحمه الله چونکه صرف د ابو شهاب طریق ذکر کړې دې (۳) اما بخاری رحمه الله هم موصولا هم هغه طریق ذکر کړې دې، په دې وجه هم هغه قابل ترجیح دې. شارحینو لیکلې دی چه دغه شان اختلاف قادح او مضر نه وی (۴)

---

(۱) عمدة القاری ۲۸۱/۲۲، ارشاد الساری ۳۱۲/۱۳
(۲) فتح الباری ۱۲۹/۱۱
(۳) فتح الباری ۱۲۹/۱۱، عمدة القاری : ۲۸۲/۲۲، ارشاد الساری : ۳۱۳/۱۳
(۴) فتح الباری ۱۲۹/۱۱، عمدة القاری : ۲۸۲/۲۲، ارشاد الساری : ۳۱۳/۱۳

۵۹۵۰. [1] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا حَبَّانُ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - . وَحَدَّثَنَا هُدْبَةُ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «اللَّهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ أَحَدِكُمْ سَقَطَ عَلَى بَعِيرِهِ، وَقَدْ أَضَلَّهُ فِي أَرْضِ فَلَاةٍ»

سيدنا انس بن مالک رضی الله عنه د رسول الله ﷺ نه روایت کوی. رسول الله ﷺ فرمائی الله پاک د خپل بنده په توبه باندې د هغه سړي نه هم زیات خوشحالیږی. چه هغه ته په ځنګل کښې د هغه ورک شوي اوښ دوباره ملاؤ شي

امام بخاری رحمه الله دا روایت په دوه طریق سره نقل کړې دې. اول طریق کښې د هغوی شیخ اسحاق بن حبان دې او په دویم طریق کښې د هدبه بن خالد نه دې

امام مسلم رحمه الله هم په کتاب التوبة کښې دا حدیث ذکر کړې دې. هغوی د هدبة په طریق سره نقل کړې دې. [2]

⑤ بَابُ الضَّجْعِ عَلَى الشِّقِّ الْأَيْمَنِ

۵۹۵۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً، فَإِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ اضْطَجَعَ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ، حَتَّى يَجِيءَ الْمُؤَذِّنُ فَيُؤْذِنَهُ. [ر ۹۴۹]

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دې هغوی بیان اوکړو چه رسول الله ﷺ به د شپې یولس رکعته کول. بیا چه به کله صبا راوختلو. نو دوه سپک سپک رکعتونه به ئې اوکړه. بیا به په خپل ښی طرف باندې سملاستلو. تردې چه مؤذن به راغلو او هغوی ته به ئې خبر ورکړو

د ترجمة الباب مقصد په ښی طرف باندې سملاستل مستحب دی. امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې ددې استحباب بیانول غواړی. په کتاب الدعوات کښې د دې مناسبت بیان کړې شوې دې چه رسول الله ﷺ به په ملاسته باندې دعاګانې لوستلې. لکه چه وړاندې راځی. [3] بعض حضراتو وئیلې دی چه دا ئې د وړاندې بابونو دپاره په طور د تمهید او توطئه ذکر فرمائیلې دې. [4]

---

[1]) الحديث اخرجه مسلم فى كتاب التوبة. باب فى الحض على التوبة والفرح بها. (رقم الحديث : ۲۷۴۷) واخرجه الترمذى فى كتاب الدعوات. باب فى فضل التوبة والاستغفار وما ذكر من رحمة الله لعباده.(رقم الحديث : ۳۵۳۸). واخرجه ابن ماجة فى كتاب الزهد. باب ذكر التوبة (رقم الحديث : ۴۲۴۷).

[2]) صحيح مسلم. كتاب التوبة. باب فى الحض على التوبة والفرح بها : ۲۱۰۵/۴. رقم الحديث : ۱۷۴۷

[3]) عمدة القارى : ۲۸۲/۲۲. ارشاد السارى : ۳۱۴/۱۳

[4]) فتح البارى ۱۳۱/۱۱. ارشاد السارى : ۳۱۴/۱۳

په ښي طرف باندې د سملاستلو فوائد: په ښي طرف باندې د سملاستلو ډيرې فائدې دي. زړه عموما چونکې ګس طرف ته وي. په دې وجه په ښي طرف باندې سملاستلو کښې په هغه باندې بوجهـ نه راځي. خوب هم ډير زيات ژور نه وي چه د انسان نه مونځ فوت شي. د زړه حرکت هم په مناسب رفتار سره وي نور هم ډير فوائد بيان کړې شوې دي.(۱)

⑥ باب إذا بات طاهرا

[۵۹۵۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَالَ سَمِعْتُ مَنْصُورًا عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ قَالَ حَدَّثَنِي الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ رضي الله عنهما قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «إِذَا أَتَيْتَ مَضْجَعَكَ فَتَوَضَّأْ وُضُوءَكَ لِلصَّلَاةِ، ثُمَّ اضْطَجِعْ عَلَى شِقِّكَ الْأَيْمَنِ، وَقُلِ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ نَفْسِي إِلَيْكَ، وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ، رَهْبَةً وَرَغْبَةً إِلَيْكَ، لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ، آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ. فَإِنْ مُتَّ مُتَّ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَاجْعَلْهُنَّ آخِرَ مَا تَقُولُ» فَقُلْتُ أَسْتَذْكِرُهُنَّ وَبِرَسُولِكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ قَالَ «لَا، وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ» [ر: ۲۴۴]

د ترجمة الباب مقصد: د ترجمة الباب مقصد دا دې چه انسان په اودس کښې اوده شي. د دې فضيلت دې. په سنن ابی داؤد کښې د سيدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه مرفوع روايت دې:

《مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَبِيتُ عَلَى ذِكْرٍ طَاهِرًا فَيَتَعَارُّ مِنَ اللَّيْلِ فَيَسْأَلُ اللَّهَ خَيْرًا مِنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ》(۲)

يعنی کوم مسلمان چه اودس کولو سره ذکر کولو سره اوده شي او د شپې د هغه سترګې اوغړيږي او هغه د الله پاک نه د دنيا او آخرت د څه خير سوال اوکړي نو الله پاک ئې ورته ضرور ورکوي.

د باب د کتاب سره مناسبت: د کتاب الدعوات سره د دې باب د مناسبت په باره کښې علامه عيني رحمه الله ليکي: هوان فيه دعاء عظيما(۳) يعنی د کتاب الدعوات سره د دې باب مناسبت دا دې چه په دې کښې د يوې عظيم الشان دعا ذکر دې.

په روايت الباب کښې دي، رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه کله تاسو د اوده کيدو اراده اوکړئ نو اودس اوکړئ. څنګه چه د مانځه دپاره اودس کولې شي او دا دعا اولوله:

《قُلِ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ لَا مَلْجَأَ، وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ》

يعنی اې الله! زما خپل نفس ستا اطاعت کونکې جوړ کړو. ما خپله معامله تاته اوسپارله. ما خپل ذات ستا طرف ته متوجه کړو او ما ته د خپلې شا اسره جوړه کړې ستا طرف ته د رغبت او شوق او ستا د ويرې د وجې نه. (ځکه چه) ستا نه علاوه ستا نه د تيختې او پناه

---

(۱) الابواب والتراجم ۲/۱۲۷، فيض الباری ۴/۴۱۶

(۲) سنن ابی داؤد، ابواب النوم، باب فی النوم علی طهارة ۴/۳۱۰، رقم الحديث: ۵۰۴۲

(۳) عمدة القاری: ۵۰۴۲

اخستلو ځائې نشته. ما ایمان راوړې دې ستا په کتاب کوم چه تا نازل کړې دې او ستا په نبی ﷺ کوم چه تا رالیږلې دې

که د دې دعا لوستلو سره تاسو اوده شئ او مړهٔ شئ نو ستاسو مرګ به په فطرت باندې وی، دا کلمات د ټولو خبرو په آخره کښې لولئ چه د هغې نه پس بیا هیڅ خبره نه وی.

یو اشکال او د هغې جواب

قوله: ﴿فَإِنْ مُتَّ مُتَّ عَلَى الْفِطْرَةِ﴾: په دې باندې اشکال کړې شوې دې چه کله دا کلمات او نه لولی او په اوده کیدو سره د هغه وفات اوشی نو د هغه مرګ به بیا هم په فطرت وی نو بیا د دې کلماتو د لوستلو څه خصوصیت او فائده ده؟ علامه قسطلانی رحمه الله په جواب کښې لیکی:

﴿اجیب بتنویع الفطرة، فطرة القائلین فطرة المقربین الصالحین، وفطرة الاخرین فطرة عامة المؤمنین﴾ [1]

یعنی د فطرت څو قسمونه دی، یو د عام مومنانو فطرت دې او یو د مقربین او صالحینو فطرت دې. د دې کلماتو د لوستونکو مرګ به د صالحینو په فطرت باندې وی. او د هغوی نه علاوه د نورو خلقو مرګ به د عام مومنانو په فطرت باندې وی او دغه شان د دې دعا امتیاز واضح کیږی.

په ماثور دعاګانو کښې د روایت بالمعنی حکم:

قوله: ﴿فقلت: استذکرهن: وبرسولك الذی ارسلت﴾: سعد بن عبیده رحمه الله د سیدنا براء بن عازب رضی الله عنه نه تپوس اوکړو چه په دې دعا کښې د ﴿وبرسولك الذی ارسلت﴾ الفاظ تاسو ته یاد دی؟ هغوی اوفرمائیل نه! بلکه ﴿وبنبیك الذی ارسلت﴾ الفاظ ماته یاد دی.

روایت بالمعنی اګر چه جائز دې او د رسول په ځائې د نبی وئیلو او لوستلو ګنجائش دې خو په ماثور دعاګانو کښې روایت باللفظ کیدل پکار دی، ځکه چه د اذکار او دعاګانو الفاظ توقیفی وی، پس حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی

﴿ان الفاظ الاذکار توقیفیة، ولها خصائص واسرار لا یدخلها القیاس، فتجب المحافظة علی اللفظ الذی وردت به﴾ [2]

یعنی: د اذکار او دعاګانو الفاظ توقیفی وی او د دې خپل اسرار او خصوصیات وی، په قیاس او عقل سره د دې ادراک نه شی کیدلې، لهذا په کومو الفاظو سره چه دا د اذکار او دعاګانې وارد دی د هغې رعایت ضروری دې.

سیدنا براء بن عازب رضی الله عنه د رسول الله ﷺ مخکښې دا دعا مکرر کړې وه او ﴿وبرسولك الذی ارسلت﴾ ئې لوستلې وو نو رسول الله ﷺ ئې اصلاح اوفرمائیله او د ﴿برسولك﴾ په ځائې ئې

---

[1] ارشاد الساری: ۳۱۵/۱۳

[2] فتح الباری ۱۳۵/۱۱

﴿ وبنبيك ﴾ لوستلو حکم او کړو

د اودهٔ کیدو درې سنت امام نووی رحمه الله فرمائی چه په دې حدیث کښې درې سنن دی. یو د اودهٔ کیدو په وخت اودس، که د مخکښې نه ئې اودس وی نو د نوی اودس ضرورت نشته ځکه چه مقصود نوم علی الطهارت دې کوم چه د مخکښې نه حاصل دې. دويم په ښی طرف باندې سملاستل او دريم ختم بذکر الله.[1]

د اودهٔ کیدو یو بل ادب : د اودهٔ کیدو په آدابو کښې یو ادب خو په ښی طرف باندې اودس او د طهارت په حالت کښې اودهٔ کیدل دی او په وړاندې ابوابو کښې د هغه دعاګانو ذکر دې کومې چه د اودهٔ کیدو په وخت د رسول الله ﷺ نه منقول دی. خو قبلې ته د مخ کولو سره د اودهٔ کیدو ذکر نه دې کړې شوې، امام ابوداؤد رحمه الله په سنن کښې باب قائم کړې دې ﴿ باب کیف یتوجه الرجل عند النوم ﴾ او د هغې د لاندې ئې د سیدنا ابو قلابة رضي الله عنه روایت نقل کړې دې. چه د هغې الفاظ دا دی.

﴿ كَانَ فِرَاشُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- نَحْوًا مِمَّا يُوضَعُ الإِنْسَانُ فِى قَبْرِهِ وَكَانَ الْمَسْجِدُ عِنْدَ رَأْسِهِ ﴾[2]

یعنی د رسول الله ﷺ بستره به داسې وه ځنګه چه انسان د هغه په قبر کښې کیخودلې شی او مسجد (په کوم کښې چه به رسول الله ﷺ مونځ کولو) به د هغوی د سر سره وو د دې حدیث نه د رسول الله ﷺ د اودهٔ کیدو هیئت معلوم شو چه د هغوی مخ به د قبلې طرف ته وو (ځکه چه په قبر کښې مړی لره د قبلې طرف ته مخ کولو سره سملولې شی).

⑦ بَاب مَا يَقُولُ إِذَا نَامَ

[٥٩٥٣] [3] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ قَالَ «بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا». وَإِذَا قَامَ قَالَ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ». [٥٩٥٥، ٥٩٦٥، ٦٩٥٩]

---

[1] شرح صحيح مسلم للنووى، كتاب الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار، باب الدعاء عند النوم ٣٤٨/٢

[2] سنن ابى داؤد، كتاب الادب، ابواب النوم، باب كيف يتوجه: ٣١٠/٤، رقم الحديث: ٥٠٤٤ (اسناده ضعيف)

[3] (٥٩٥٣) : الحديث اخرجه البخارى ايضا فى كتاب الدعوات، باب وضع اليد اليمنى تحت الخد الايمن (رقم الحديث : ٦٣١٤)، واخرجه ايضا فى باب ما يقول اذا صح (رقم الحديث : ٦٣٢٤)، واخرجه ايضا فى كتاب التوحيد، باب السوال باسماء الله تعالى والاستعاذة بها (رقم الحديث : ٧٣٩٤)، واخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب، باب : ما يقال عند النوم ٣١١/٤ (رقم الحديث : ٥٠٤٩) واخرجه الترمذى فى كتاب الدعوات، باب منه : ٤٨١/٥، (رقم الحديث : ٣٤١٧) واخرجه النسائى فى كتاب عمل اليوم والليلة، باب ما يقول من يفزع فى منامه : ١٩٢/٦ (رقم الحديث : ١٠٦٠٨)، واخرجه ابن ماجة فى كتاب الدعاء، باب ما يدعو به اذا انتبه من الليل ١٢٧٧/٢ (رقم الحديث : ٣٨٨٠) واخرجه مسلم فى كتاب الذكر والدعاء والاستغفار، باب : ما يقول عند النوم واخذ المضجع (رقم الحديث : ٢٧١١)

«ننشزها» البقرة: ۲۵۹: نخرجها

د اوده کیدو دعا د اوده کیدو په وخت ماثور دعا په دې باندې کښې امام بخاري رحمه الله بیان فرمائیلې ده. په روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ به کله د بسترې طرف ته د آرام فرمائیلو دپاره تلو نو ﴿ اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا ﴾ به لوستل (یعنی اې الله! زه هم ستا په نوم باندې مرم او ژوندې کیږم) او چه کله به پاسیدو نو ﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُور ﴾ (یعنی ټول د کمال صفات د الله پاک دپاره دی چه هغه مونږ ته د مرګ راکولو نه پس دوباره ژوند راکړو او هم د هغه طرف ته د مرګ نه پس واپس کیدل دی).

د ﴿النشور﴾ معنی بعث بعد الموت او د مرګ نه پس د الله پاک طرف ته د واپس کیدو ده.[1]

[۵۹۵۴] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ قَالاَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ سَمِعَ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- أَمَرَ رَجُلاً.
وَحَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيُّ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- أَوْصَى رَجُلاً فَقَالَ «إِذَا أَرَدْتَ مَضْجَعَكَ فَقُلِ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ نَفْسِي إِلَيْكَ، وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَوَجَّهْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ، وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ، رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ، لاَ مَلْجَأَ وَلاَ مَنْجَا مِنْكَ إِلاَّ إِلَيْكَ، آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ. فَإِنْ مُتَّ مُتَّ عَلَى الْفِطْرَةِ».

د سیدنا براء بن عازب رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ یو سړی ته حکم اوکړو او په بل سند کښې دی چه رسول الله ﷺ یو سړی ته وصیت اوکړو او وې فرمائیل چه کله ته بسترې ته د تلو اراده اوکړې نو دا دعا لوله:

﴿ اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ لاَ مَلْجَأَ، وَلاَ مَنْجَا مِنْكَ إِلاَّ إِلَيْكَ اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ ﴾ پس که ته د دې دعا د لوستلو نه پس مړ شې نو په فطرت به مړ شې

⑧ باب وَضْعِ الْيَدِ الْيُمْنَى تَحْتَ الْخَدِّ الأَيْمَنِ

[۵۹۵۵] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ رِبْعِيٍّ عَنْ حُذَيْفَةَ - رضى الله عنه قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ مِنَ اللَّيْلِ وَضَعَ يَدَهُ تَحْتَ خَدِّهِ ثُمَّ يَقُولُ «اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا». وَإِذَا اسْتَيْقَظَ قَالَ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ». [ر ۵۹۵۳]

د سیدنا حذیفه رضی الله عنه نه روایت دې هغوی بیان کوی چه رسول الله ﷺ به چه کله د شپې بسترې ته راتلو نو خپلې لاس به ئې د خپل اننګی د لاندې کیخودلو. بیا به ئې فرمائیل

[1]) النهایة لابن الاثیر، مادة: نشر: ۵/۵۴

﴿اللّٰهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا﴾ او چه کله به د خوب نه بیدار شو نو فرمائیل به ئې ﴿الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ﴾.

رسول الله ﷺ به د اودهٔ کیدو په وخت ښي لاس د اننګی مبارک نه لاندې کیخودلو. په روایت الباب کښې لاس د اننګی نه د لاندې کیخودلو ذکر دې. د ښی رخسار تصریح پکښې نشته

امام ترمذی رحمه الله د سیدنا براء بن عازب رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دې. په هغې کښې دا تصریح ده. په هغې کښې دی ﴿كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- يَتَوَسَّدُ يَمِينَهُ عِنْدَ الْمَنَامِ ثُمَّ يَقُولُ: رَبِّ قِنِي عَذَابَكَ يَوْمَ تَبْعَثُ عِبَادَكَ﴾[1] يعنی: رسول الله ﷺ به د اودهٔ کیدو په وخت خپل ښي لاس د سر د لاندې د تکیه په شان کیخودلو بیا به ئې دا دعا لوستله. اې زما ربه! ته ما د خپل عذاب نه محفوظ اوساته چه په کومه ورځ به ته خپل بندګان اوچتوې

چونکه دا روایت د امام بخاری رحمه الله په شرط باندې نه وو. په دې وجه هغوی د خپل عادت مطابق په ترجمة الباب کښې ﴿الخد اليمنى﴾ ذکر کولو سره د دې روایت طرف ته اشاره اوفرمائیله.

⑨ بَابُ النَّوْمِ عَلَى الشِّقِّ الْأَيْمَنِ

[۵۹۵۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ حَدَّثَنَا الْعَلَاءُ بْنُ الْمُسَيَّبِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ نَامَ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ ثُمَّ قَالَ «اللّٰهُمَّ أَسْلَمْتُ نَفْسِي إِلَيْكَ، وَوَجَّهْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ، وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ، رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ، لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ، آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، وَنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ. وَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ قَالَهُنَّ ثُمَّ مَاتَ تَحْتَ لَيْلَتِهِ مَاتَ عَلَى الْفِطْرَةِ».

د سیدنا براء بن عازب رضی الله عنه نه روایت دې هغوی بیان اوکړو چه رسول الله ﷺ به کله خپلې بسترې ته تلو نو په خپل ښی طرف به اودهٔ کیدو. بیا به ئې فرمائیل

﴿قُلِ اللّٰهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ لَا مَلْجَأَ، وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ اللّٰهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ﴾

رسول الله ﷺ اوفرمائیل: چا چه دا کلمات اووئیل، او بیا هم په دغه شپه باندې وفات شی نو هغه به په فطرت یعنی دین اسلام باندې وفات شی.

---

[1]) اخرجه الترمذی فی کتاب الترمذی فی کتاب الدعوات، باب ما جاء فی فی الدعاء اذا اوی الی فراشه ۴۷۱/۵، رقم الحدیث: ۳۳۹۹، قال الترمذی: هذا حدیث غریب من هذا الوجه، ورواه ابوداؤد فی ابواب النوم، باب ما یقال عند النوم: ۳۱۰/۴، ۳۱۱، رقم الحدیث: ۵۰۴۵

د ترجمة الباب مقصد د دې نه مخکښې د ﴿ ضجع على الشق الايمن ﴾ ذکر وو او په دې باب کښې د ﴿ نوم على الشق الايمن ﴾ ذکر دې. په ضجع او نوم دواړو کښې د عموم خصوص من وجه نسبت دې. ډير کرته انسان سملى خو خوب نه کيږى. او خوب ډير کرته د سملاستلو نه بغير په ناسته ناسته هم راشى [1]

د امام بخارى رحمه الله مقصد دا دې چه سملاستل او اودهٔ کيدل دواړه په نبى طرف باندې کول پکار دى. پس په روايت کښې د ﴿ نَامَ عَلَى شِقِّهِ الأَيْمَنِ ﴾ الفاظ دى.

(اسْتَرْهَبُوهُمْ) الاعراف: ۱۱۶: مِنَ الرَّهْبَةِ، مَلَكُوتٌ الانعام: ۷۵: مُلْكٌ مَثَلُ رَهَبُوتٌ خَيْرٌ مِنْ رَحَمُوتٍ، تَقُولُ تَرْهَبُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَرْحَمَ.

امام بخارى رحمه الله فرمائى چه د سورة اعراف په آيت کريمه ﴿ فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ ﴾ کښې ﴿ اسْتَرْهَبُوهُمْ ﴾ د ﴿ رهبة ﴾ نه مشتق دې. چونکه په حديث الباب کښې ﴿ رهبة ﴾ لفظ راغلې وو. په دې وجه امام بخارى رحمه الله د خپل عادت مطابق د معمولى مناسبت د وجې نه د ﴿ استرهبوهم ﴾ طرف ته لاړو. د ﴿ رهبة ﴾ نه يو لفظ ﴿ رهبوت ﴾ راځى. وئيلې شى ﴿ رهبوت خير من رحموت ﴾ يعنى چه ته اويرولې شې. دا د دې نه غوره ده چه په تا باندې رحم اوکړې شى. د ﴿ رهبوت ﴾ په وزن باندې يو لفظ ﴿ ملكوت ﴾ دې. کوم چه په سورة انعام آيت ۷۵ کښې واقع دې. ﴿ وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ﴾ په دې کښې ﴿ ملكوت ﴾ د ملک په معنى کښې دې. په بعض نسخو کښې دا کلمات نشته. علامه عينى رحمه الله فرمائى ﴿ هذا لم يقع فى بعض النسخ، وليس لذكره مناسبة هنا ﴾ [2]

⑩ بَابُ الدُّعَاءِ إِذَا انْتَبَهَ بِاللَّيْلِ

[۵۹۵۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ سَلَمَةَ عَنْ كُرَيْبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ بِتُّ عِنْدَ مَيْمُونَةَ فَقَامَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَأَتَى حَاجَتَهُ، غَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ، ثُمَّ نَامَ، ثُمَّ قَامَ فَأَتَى الْقِرْبَةَ فَأَطْلَقَ شِنَاقَهَا، ثُمَّ تَوَضَّأَ وُضُوءًا بَيْنَ وُضُوءَيْنِ لَمْ يُكْثِرْ، وَقَدْ أَبْلَغَ، فَصَلَّى، فَقُمْتُ فَتَمَطَّيْتُ كَرَاهِيَةَ أَنْ يَرَى أَنِّي كُنْتُ أَتَّقِيهِ، فَتَوَضَّأْتُ، فَقَامَ يُصَلِّي، فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ، فَأَخَذَ بِأُذُنِي فَأَدَارَنِي عَنْ يَمِينِهِ، فَتَتَامَّتْ صَلاَتُهُ ثَلاَثَ عَشْرَةَ رَكْعَةً ثُمَّ اضْطَجَعَ فَنَامَ حَتَّى نَفَخَ - وَكَانَ إِذَا نَامَ نَفَخَ - فَآذَنَهُ بِلاَلٌ بِالصَّلاَةِ، فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ، وَكَانَ يَقُولُ فِي دُعَائِهِ «اللَّهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا، وَفِي بَصَرِي نُورًا،

[1]) الابواب والتراجم ۱۲۷/۲

[2]) ارشاد السارى ۳۲۰/۱۳، عمدة القارى : ۴۴۴/۲۲

وفِي سَمْعِي نُورًا، وَعَنْ يَمِينِي نُورًا، وَعَنْ يَسَارِي نُورًا، وَفَوْقِي نُورًا، وَتَحْتِي نُورًا، وَأَمَامِي نُورًا، وَخَلْفِي نُورًا، وَاجْعَلْ لِي نُورًا».

قَالَ كُرَيْبٌ وَسَبْعٌ فِي التَّابُوتِ. فَلَقِيتُ رَجُلاً مِنْ وَلَدِ الْعَبَّاسِ فَحَدَّثَنِي بِهِنَّ، فَذَكَرَ عَصَبِي وَلَحْمِي وَدَمِي وَشَعَرِي وَبَشَرِي، وَذَكَرَ خَصْلَتَيْنِ. [ر: ۱۱۷]

د شپې د پاسيدو دعا په دې باب کښې د شپې د پاسيدو سره د دعا لوستلو بيان دې. د باب په دې اول روايت کښې سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما فرمائي چه زه يوه شپه د سيده ميمونه رضي الله عنها سره اوم نو رسول الله ﷺ پاسيدو، د خپل ضرورت نه چه فارغ شو نو خپل مخ مبارک او لاسونه ئې وينځل. بيا اوده شو او بيا ئې پاسيدو سره د مشک طرف ته تشريف راوړلو. د هغې خولهٔ ئې پرانستله بيا ئې د مينځنۍ درجې اودس اوکړو. داسې چه زياتې اوبه ئې استعمال نه کړې خو اوبه ئې خپلو ټولو اندامونو ته اورسولې. بيا رسول الله ﷺ مونځ اولوستلو.

د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما بيان دې چه زه اوس پاسيدم. خو ما په پاسيدو کښې ناوخته کړو. په دې وجه چه ما دا خبره ناخوښه ګڼړله چه رسول الله ﷺ دا اوګڼړي چه زه هغوی ته ګورم. پس ما اودس اوکړو. رسول الله ﷺ اودريدلو او مونځ ئې شروع کړو نو زه د هغوی ګس طرف ته اودريدم. هغوی زما غوږ اونيولو او ښي طرف ته ئې راوستلم ... رسول الله ﷺ پوره ديارلس رکعته مونځ اوکړو، بيا سملاستلو او اوده شو. تردې چه د هغوی د اوده کيدو آوازونه راتلل. چه کله به رسول الله ﷺ اوده کيدو نو د خړارې آواز به راتلو. د دې نه پس سيدنا بلال رضي الله عنه هغوی ته د مانځه خبر ورکړو نو هغوی مونځ اوکړو خو اودس ئې اونکړو او په خپله دعا کښې به ئې دا فرمائيل:

«اللَّهُمَّ اجْعَلْ لِي قَلْبِي نُورًا وَفِي بَصَرِي نُورًا وَفِي سَمْعِي نُورًا وَعَنْ يَمِينِي نُورًا وَعَنْ يَسَارِي نُورًا وَفَوْقِي نُورًا وَتَحْتِي نُورًا وَأَمَامِي نُورًا وَخَلْفِي نُورًا وَاجْعَلْ لِي نُورًا»

يعنې اې الله! زما په زړه کښې نور پيدا کړه، زما په سترګو کښې نور پيدا کړه. زما په غوږونو کښې نور پيدا کړه، زما ښي طرف ته نور پيدا کړه، زما ګس طرف ته نور پيدا کړه. زما دپاسه نور پيدا کړه. زما نه لاندې نور پيدا کړه، زما مخې ته نور پيدا کړه. زما نه شاته نور پيدا کړه. او ته ماته د ټولو انواراتو جامع عظيم نور راکړه.

قوله: فاطلق شناقها: «شناق» نه هغه رسۍ مراد ده چه په هغې سره د مشک خولهٔ تړلې شي.

«وَقَدْ أَبْلَغَ اى اوصل الماء الى مايجب ايصاله اليه» يعنې چرته چه اوبه رسول ضروري وو. هلته ئې اوبه اورسولې.

«فَتَمَطَّيْتُ»: يعنې ما ناوخته کړو، تاخير مې اوکړو

«انى كنت ارقبه»: «ارقب» معنى ئې د نګرانۍ کولو ده، په يو رايت کښې د «اتقبه» دې، د

تنقیب معنی د تفتیش ده (۱)

قوله: (فتتامت صلاته): تتامت لازم استعمالیږی په معنی د (تکاملت) مکمل کیدل.

د جهات ستة او اندامونو دپاره د نور دعا غوښتلو وجه رسول الله ﷺ د خپل بدن د اندامونو دپاره او د خپل جهات ستة دپاره د نور دعا اوغوښتله. علامه قسطلانی رحمه الله د شیخ اکمل الدین په حوالې سره د دې تشریح لیکی!

(اما النور الذی عن یمینه، فهو المؤید له والمعین علی ما یطلبه من النور الذی بین یدیه، والذی عن یساره، نور الوقایة، والذی خلفه فهو النور الذی یسعی بین یدی من یقتدی به ویتبعه، فهو لهم من بین ایدیهم، وهو له صلی الله علیه وسلم من خلفه، فیتبعونه علی بصیرة، کما ان المتبع علی بصیرة، قال الله تعالی (قل هذه سبیلی ادعوا الی الله علی بصیرة انا ومن اتبعنِ) واما النور الذی فوقه فهو تنزل نور الهی قدسی بعلم غریب لم یتقدمه خبر، ولا یعطیه نظر، وهو الذی یعطی من العلم بالله ما ترده الادلة العقلیة، اذا لم یکن لها ایمان، فاذا کان لها ایمان نورانی قبلته بتاویل لتجمع بین الامرین، وقوله: واجعل لی نورا: یجوز انه اراد نورا عظیما جامعا للانوار کلها یعنی التی ذکرها هنا، والتی لم یذکرها کانوار السماء الالهیة، وانوار الارواح وغیره ذلک) (۲)

یعنی: هر چه هغه نور دې کوم چه د رسول الله ﷺ ښی طرف ته دې نو هغه د هغه نور په طلب کښې د رسول الله ﷺ موئد او مددګار دې کوم چه د رسول الله ﷺ مخې ته دې او هغه نور کوم چه د رسول الله ﷺ ګس طرف ته دې نو هغه حفاظتی نور دې او هغه نور کوم چه د رسول الله ﷺ نه شاته دې هغه داسې نور دې کوم چه د رسول الله ﷺ د منونکو او تابعدارو مخې ته روان وی. نو دا داسې نور دې کوم چه د رسول الله ﷺ د تابعدارو دپاره دې کوم چه د هغوی نه وړاندې وړاندې وی او هم دا نور د رسول الله ﷺ دپاره دې کوم چه د رسول الله ﷺ نه شاته شاته وی. چه د هغې د وجې نه صحابه کرام رضی الله عنهم په بصیرت او فهم سره د رسول الله ﷺ اتباع کوی پس د الله پاک فرمان دې: تاسو اوفرمایئ: دا زما لاره ده چه زه د الله پاک طرف ته رابللی کوم په بصیرت باندې زه هم او زما تابعدار هم

او پاتې شو هغه نور کوم په رسول الله ﷺ دپاسه دې نو د هغې نه مراد هغه قدسی او الهی نور دې کوم چه د داسې عجیب او ناآشنا علم راوړلو سره راکوزیږی چه د هغې مخکښې نه څه خبر ورکړې شوې دې او نه چاته عقل او نظر هغه ورکوی دا هغه نور دې کوم چه د الله پاک سره متعلق داسې علم ورکوی چه د هغې ادلة عقلیة تردید کوی کله چه هغه د نور ایمان نه خالی وی او که هغه ادلة عقلیه په نور ایمان باندې کامل وی نو هغه ئې قبلوی.

لهذا هغه عقل او نقل دواړو لره جامع وی. د (واجعل لی نورا) دا معنی کیدې شی چه رسول الله ﷺ هغه عظیم نور مراد کړې دې کوم چه دې ټولو انواراتو لره جامع دې. هغه انواراتو ته

---

(۱) النهایة لابن الاثیر. مادة: نقب: ۱۰۱/۵

(۲) ارشاد الساری: ۳۲۱/۱۳

هم کوم چه په دعا کښې مذکور دی. او هغې ته هم د کومو ذکر چه رسول اللهﷺ نه دې کړې. مثلا اسماني. الهي انوارات. د ارواح انوارات

قوله: ﴿قَالَ كُرَيْبٌ وَسَبْعٌ فِي التَّابُوتِ فَلَقِيتُ رَجُلاً مِنْ وَلَدِ الْعَبَّاسِ فَحَدَّثَنِي بِهِنَّ فَذَكَرَ عَصَبِي وَلَحْمِي وَدَمِي وَشَعَرِي وَبَشَرِي وَذَكَرَ خَصْلَتَيْنِ﴾:

د تابوت تشریح کریب وائی چه اووهٔ کلمات په تابوت کښې دی. دلته د تابوت په باره کښې درې اقوال مشهور دی:

① د تابوت نه سینه مراد ده. د کریب مطلب دا دې چه رسول اللهﷺ چه د مختلفو څیزونو دپاره د نور کومه دعا غوښتلې ده. په هغې کښې د اووهٔ نورو څیزونو دپاره هم دعا کړې شوې ده. هغه زما په سینه کښې خو دی خو ماته یاد نه دی پاتې. پس زه د دې نه پس د عباس رضي الله عنهما په اولاد کښې د یو سړی سره ملاؤ شوم نو هغوی هغه اووهٔ څیزونه ماته بیان کړل. پس هغوی عصب. لحم. دم. شعر او بشر ذکر اوکړو چه رسول اللهﷺ اللهم اجعل فی عصبی نورا، وفی لحمی نورا، وفی دمی نورا، وفی شعری نورا وفی بشری نورا ﴾هم فرمائیلې وو. او د دوه نورو خصلتونو ذکر ئې اوکړو (۱) د دې خصلتونو یا عظم او مخ (هډوکې او مغز) مراد دې. یا شحم او عظم (وازګه او هډوکې) مراد دې دغه شان دا ټول اووهٔ څیزونه جوړیږي (۲)

② دویم قول د علامه ابن الجوزی رحمه الله دې. هغه دا چه د تابوت نه صندوق مراد دې او مطلب دا دې چه پاتې اووهٔ ماته یاد نه دی. بلکه په صندوق کښې دننه لیکلې شوې محفوظ دی (۳)

③ دریم قول دا دې چه د تابوت نه بدن مراد دې او د کریب مطلب دا دې چه رسول اللهﷺ د خپلو جهات ستة دپاره د نور دعا غوښتلې ده او د اووهٔ داسې څیزونو دپاره ئې هم دعا اوغوښتله چه د هغې تعلق د جهات او معاني سره نه دې بلکه د انساني بدن سره دې، پس د سیدنا عباس رضي الله عنه په اولاد کښې یو سړی د هغې وضاحت په عصبی، لحمی .... وغیره زما په تپوس کولو باندې اوکړو. (۴)

قوله: ﴿فَلَقِيتُ رَجُلاً مِنْ وَلَدِ الْعَبَّاسِ﴾: شارحینو لیکلې دی چه د رجل نه مراد علی بن عبدالله بن عباس دې. (۵)

په بعض روایاتو کښې د ﴿اللَّهُمَّ أَعْظِمْ لِي نُورًا وَأَعْطِنِي نُورًا﴾ اضافه هم ده (۶)

---

(۱) عمدة القاری ۲۸۷/۲۲، فتح الباری : ۱٤۱/۱۱، ارشاد الساری : ۳۲۲/۱۳

(۲) عمدة القاری ۲۸۷/۲۲، فتح الباری : ۱٤۲/۱۱، ارشاد الساری : ۳۲۲/۱۳

(۳) عمدة القاری ۲۸۷/۲۲، فتح الباری : ۱٤۱/۱۱، ارشاد الساری : ۳۲۲/۱۳

(۴) فتح الباری : ۱٤۲/۱۱، ارشاد الساری : ۳۲۲/۱۳

(۵) فتح الباری : ۱٤۲/۱۱، ارشاد الساری : ۳۲۲/۱۳

(۶) الحدیث اخرجه الامام مسلم فی کتاب صلاة المسافرین وقصرها، باب الدعاء ... [بقیه برصفحه آئنده...

حافظ ابن حجر رحمه الله ليكي

﴿ ويجتمع من اختلاف الروايات كما قال ابن العربي خمس وعشرون خصلة ﴾ [1] يعني چه په مختلف رواياتو كښې دا ذكر شوې خصلتونه راجمع كړې شى نو تعداد ئې پنځويشتو (۲۵) ته رسيږى لكه چه ابن العربى رحمه الله فرمائيلې دى

علامه طيبى رحمه الله فرمايى :

﴿ معنى طلب النور للأعضاء عضواً عضواً أن يتحلى بأنوار المعرفة والطاعة ويتعرى عن الظلمة الجهالة والمعصية لأن الإنسان ذو سهو وطغيان رأى أنه قد أحاطت به خطيئة ظلمات الحيلة معتورة عليه من فرقه إلى قدمه والأدخنة الثائرة من ميزان الشهوات من جوانبه ورأى الشيطان يأتيه من الجهات الست بوساوسه وشبهاته ظلمات بعضها فوق بعض لم ير للتخليص منها مساغاً إلا بأنوار سادة لتلك الجهات.... وكل هذه الأنوار راجعة إلى هداية وبيان وضياء للحق وإلى مطالع هذه الأنوار قوله {الله نور السماوات والأرض - إلى قوله - نور على نور يهدى الله لنوره من يشاء} ﴾ [2]

يعني : د يو اندام دپاره د نور د دعا غوښتلو مطلب دا دې چه دا اندامونه د الله پاک په معرفت او طاعت سره منور او روښانه شى او د جهالت او ګناهونو تيرې د هغوى نه ختمې شى. ځكه چه انسان د سركشئ او خطاء كالبوت دې. رسول الله ﷺ اوكتله چه د فطرت او جبلت تيرو انسان د تندى نه تر خپو پورې مسلسل ګير كړې دې. د شهوات نفسانيه د اور نه اوچتيدونكو لوږو هغه د هر طرف نه راګير كړې دې. رسول الله ﷺ اوكتل چه شيطان انسان ته د شپږو طرفونو نه د خپلو وسوسو او شبهاتو سره راځى. غرض دا چه انسان ښكته پورته په سختو تيرو كښې ډوب دې. نو رسول الله ﷺ د دې نه د خلاصى دپاره صرف يوه ذريعه اوموندله. يعنى دا عظيم انوارات كوم چه د شپږو واړو طرفونو دپاره محافظ او پرده ده. دا ټول انوارات د هدايت او حق د رڼړا او بيان طرف ته راجع دى او د دې انواراتو د مطالع طرف ته دالله پاک دا فرمان رهنمائى كوى ﴿ الله نور السموات والارض ﴾ الله پاک نور دې د اسمانونو او د زمكو. ﴿ نور على نور ﴾ رڼړا دپاسه رڼړا. الله پاک چه په خپله رڼړا سره چاته غواړى هدايت كوى

[۵۹۵۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ بْنَ أَبِى مُسْلِمٍ عَنْ طَاوُسٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ كَانَ النَّبِى -صلى الله عليه وسلم- إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ يَتَهَجَّدُ قَالَ « اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ، أَنْتَ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ، وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ قَيِّمُ السَّمَوَاتِ

...بقيه ازحاشيه گذشته] فى صلاة الليل وقيامه : ۵۳۰/۱، رقم الحديث : ۱۸۹، ۱۹۰. والحاكم فى مستدركه، كتاب معرفة الصحابة، ذكر عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب رضى الله تعالى عنهما : ۵۳۶/۳، ۵۳۵.

[1] فتح البارى : ۱۴۲/۱۱

[2] شرح الطيبى، كتاب الصلاة ، باب الليل : ۹۸/۳

وَالأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ ،وَلَكَ الْحَمْدُ، أَنْتَ الْحَقُّ وَوَعْدُكَ حَقٌّ ،وَقَوْلُكَ حَقٌّ ،وَلِقَاؤُكَ حَقٌّ ،وَالْجَنَّةُ حَقٌّ ،وَالنَّارُ حَقٌّ ،وَالسَّاعَةُ حَقٌّ ،وَالنَّبِيُّونَ حَقٌّ ،وَمُحَمَّدٌ حَقٌّ ،اللَّهُمَّ لَكَ أَسْلَمْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَبِكَ آمَنْتُ ،وَإِلَيْكَ أَنَبْتُ ،وَبِكَ خَاصَمْتُ ،وَإِلَيْكَ حَاكَمْتُ ،فَاغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ ،وَمَا أَسْرَرْتُ ،وَمَا أَعْلَنْتُ ،أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ -أَوْ- لاَ إِلَهَ غَيْرُكَ». [ر: ١٠٦٩]

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې، هغوی فرمائی چه رسول الله ﷺ به کله د شپې پاسيدو نو تهجد به ئې کول او فرمائيل به ئې ﴿ اللهم لك الحمد ﴾ اې الله! ستا دپاره ټول تعريفونه دی. ته د آسمانونو او د زمکو. او کوم کائنات چه د دې دواړو ترمينځه دې. د هغې نور ئې، ټول تعريفونه ستا دپاره دی، ته د اسمانونو او د زمکې او څه چه د دې دواړو ترمينځه دی. د هغې نګران ئې، او ټول تعريفونه ستا دپاره دی، ستا ذات، ستا وعده، ستا قول او ستا ملاقات حق دې، جنت، جهنم، قيامت، انبياء ﷺ او محمد رسول الله ﷺ حق دی. اې الله! ما ستا اطاعت اوکړو، په تا باندې مې ځان اوسپارلو، په تا باندې مې ايمان راولو. هم ستا طرف ته زما واپس کيدل دی او هم ستا په توفيق باندې ما جهګړا اوکړه، هم په تا باندې زما فيصله کول دی، د وړاندې، روستو، پټ او ښکاره ګناهونو راته بخښنه اوکړه. هم ته وړاندې کونکې او هم ته روستو کونکې ئې، او ستا نه سوا بل څوک د عبادت حقدار نشته

دا دويمه دعا ده کومه چه به رسول الله ﷺ د شپې د تهجد په وخت پاسيدلو سره کوله. د مختلف مواقع دپاره د رسول الله ﷺ نه دعاګانې منقول دی. په يو موقع باندې د يو نه زياتې دعاګانې هم منقول دی. پس د شپې پاسيدو سره به رسول الله ﷺ دا دعاګانې هم کولې، او د دې نه په مخکښې روايت کښې مذکور دعا به ئې هم لوستله. دا حديث د كتاب الصلاة په آخر کښې د تهجد په ابوابو کښې تير شوې دې. (١)

⑪ بَابُ التَّكْبِيرِ وَالتَّسْبِيحِ عِنْدَ الْمَنَامِ

[٥٩٥٩] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ عَلِيٍّ أَنَّ فَاطِمَةَ -عَلَيْهِمَا السَّلاَمُ- شَكَتْ مَا تَلْقَى فِي يَدِهَا مِنَ الرَّحَى ،فَأَتَتِ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- تَسْأَلُهُ خَادِمًا، فَلَمْ تَجِدْهُ، فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ، فَلَمَّا جَاءَ أَخْبَرَتْهُ. قَالَ فَجَاءَنَا وَقَدْ أَخَذْنَا مَضَاجِعَنَا، فَذَهَبْتُ أَقُومُ فَقَالَ «مَكَانَكِ». فَجَلَسَ بَيْنَنَا حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ قَدَمَيْهِ عَلَى صَدْرِي فَقَالَ « أَلاَ أَدُلُّكُمَا عَلَى مَا هُوَ خَيْرٌ لَكُمَا مِنْ خَادِمٍ، إِذَا أَوَيْتُمَا إِلَى فِرَاشِكُمَا، أَوْ أَخَذْتُمَا مَضَاجِعَكُمَا ، فَكَبِّرَا ثَلاَثًا وَثَلاَثِينَ ، وَسَبِّحَا ثَلاَثًا وَثَلاَثِينَ ، وَاحْمَدَا ثَلاَثًا وَثَلاَثِينَ ، فَهَذَا خَيْرٌ لَكُمَا مِنْ خَادِمٍ».

---

(١) اخرجه الامام البخاری فی كتاب الصلاة، باب التهجد بالليل : ٢٣٨، رقم الحديث : ١١٢٠

وَعَنْ شُعْبَةَ عَنْ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ سِيرِينَ قَالَ التَّسْبِيحُ أَرْبَعٌ وَثَلَاثُونَ. [ر: ۲۹۴۵]

د اوده کیدو په وخت د تسبیح فضیلت د اوده کیدو نه مخکښې د (سبحان الله، الحمد لله او الله اکبر) فضیلت بیان کړې شوې دې، روایت الباب مشهور دې چه سیده فاطمه رضی الله عنها د رسول الله ﷺ نه خادم اوغوښتلو ځکه چه خپله میچن کولو کولو سره د هغوی لاسونه پولې شوې وو. رسول الله ﷺ د هغې د راتلو په وخت کور کښې نه وو. سیده عائشه رضی الله عنها خبر ورکړو نو رسول الله ﷺ د هغې کور ته لاړو. هغوی ښځه خاوند اوده کیدل. د رسول الله ﷺ په لیدو باندې سیده فاطمه رضی الله عنها پاسیدله نو رسول الله ﷺ منع کړه او په بې تکلفئ سره د دواړو ښخه اوخاوند ترمینځه تشریف فرما شو اوهغوی ته ئې اوفرمائیل چه تاسو دواړو ته د خادم نه زیات غوره څیز نه ښائم؟ چه کله تاسو اوده کیږئ نو درې دیرش کرته الله اکبر. درې دیرش کرته سبحان الله او درې دیرش کرته الحمد الله وایئ. دا ستاسو دپاره د خادم نه غوره دی.

د شعبه په روایت کښې ۳۴ کرته سبحان الله دې، په بعض روایاتو کښې الحمد لله ۳۴ کرته ده. او په اکثر روایاتو کښې الله اکبر ۳۴ کرته راغلې دې (۱)

په روایت کښې بیان کړې شوې دې ذکر ته تسبیحات فاطمه وئیلې شي. په ډیرو احادیثو کښې د هر فرض مانځه نه پس د تسبیحات فاطمه فضیلت راغلې دې. (۲) دلته د اوده کیدو په وخت د دې د لوستلو فضیلت راغلې دې.

رسول الله ﷺ دا د خادم نه غوره کړل، چونکه دې وخت کښې هغوی سره د ورکولو دپاره خادم موجود نه وو. په دې وجه رسول الله ﷺ د هغې په بدل کښې هغوی ته یو داسې ذکر بیان کړو کوم چه د هغوی دپاره اخروی اعتبار سره فائده مند وو. (۳)

د رسول الله ﷺ دې دواړو ته ورتلل او د هغوی ترمینځه داسې کیناستل بې تکلفی او د ډیر محبت د وجې نه وو. حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی:

(وفیه جواز دخول الرجل علی ابنته وزوجها وجلوسه بینهما فی فراشهما ومباشرة قدمیه بعض جسدهما.... ودفع بعضهم الاستدلال المذکور لعصمته صلی الله علیه وسلم فلا یلحق به غیره ممن لیس بمعصوم) (۴)

یعنی: د دې حدیث نه معلومیږی چه انسان خپلې لور او د هغې خاوند ته ورتلې شی. د هغوی ترمینځه کیناستلې شی او خپلې خپې د هغوی د بدن سره لګولې شی... بعض حضراتو دا مذکوره استدلال په دې وئیلو سره مسترد کړې دې چه رسول الله ﷺ معصوم

---

(۱) اخرجه مسلم فی کتاب الذکر والدعاء والتوبة والاستغفار، باب التسبیح اول النهار وعند النوم: ۴/۲۰۹۱، ۲۰۹۲، رقم الحدیث ۲۷۲۷، ۲۷۲۸، والترمذی فی کتاب الدعوات، باب ما جاء فی التسبیح والتکبیر والتحمید عند المنام: ۵/۴۷۷، ۴۷۹، رقم الحدیث: ۳۴۱۲، ۳۴۱۳، ۳۴۰۸

(۲) سنن الترمذی، کتاب الدعوات، باب ما جاء فی التسبیح والتکبیر والتحمید عند المنام: ۵/۴۷۹، رقم الحدیث: ۲۴۱۲، ۲۴۱۳

(۳) فتح الباری ۱۱/۱۴۹

(۴) فتح الباری ۱۱/۱۴۹

دي. لهذا يو غير معصوم لره په رسول الله ﷺ باندې نه شي قياس کيدلې
د سيدنا علي رضي الله عنه نه منقول دی چه د رسول الله ﷺ د دې اذکار ښودلو نه پس دا وظيفه کله په ژوند کښې هم نه ده پاتې شوې. چه کله د هغوی نه تپوس اوکړې شو چه د جنګ صفين په موقع باندې هم نه دې پاتې شوې؟ نو هغوی اووې : او د صفين په شپه هم نه دی پاتې شوې (۱)

⑫ باب التَّعَوُّذِ وَالْقِرَاءَةِ عِنْدَ الْمَنَامِ

۵۹۶۰ [حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ عَنْ عَائِشَةَ -رضي الله عنها أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ نَفَثَ فِي يَدَيْهِ، وَقَرَأَ بِالْمُعَوِّذَاتِ، وَمَسَحَ بِهِمَا جَسَدَهُ. [ر: ۴۱۷۵]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به کله خپلې بسترې ته تشريف يوړلو نو په خپلو دواړو لاسونو باندې به ئې پو کړل او معوذات (سورة اخلاص. سورة فلق. سورة ناس) لوستلو سره په خپل بدن باندې دواړه لاسونه راښکل.

د اوده کيدو په وخت نور ذکرونه : رسول الله ﷺ به د اوده کيدو په وخت سورة اخلاص. سورة فلق او سورة الناس لوستلو. په حديث کښې درې واړو ته تغليباً معوذات وئيلې شوې دی (۲)
رسول الله ﷺ نه د دې درې سورتونو نه علاوه د اوده کيدو په وخت آية الکرسی. د سورة بقرة آخرې آيتونه. سورة کافرون. سورة ملک. سورة الم تنزيل لوستل هم ثابت دی (۳)

هم دغه شان د (اعوذ بكلمات الله التامة من شر ما خلق) وئيلې هم راغلی دی چه د هغې ترجمه دا ده : زه د الله پاک د کامل کلماتو سره د هغه د مخلوق د شر نه پناه غواړم (۴)
امام ابو داؤد رحمه الله د سيدنا علي رضي الله عنه په حوالې سره دا دعا هم نقل کړې ده!
(اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِوَجْهِكَ الْكَرِيمِ وَكَلِمَاتِكَ التَّامَّةِ مِنْ شَرِّ مَا أَنْتَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهِ) (۵) يعنی اې الله! زه ستا د کريم ذات او ستا د کامل کلماتو سره د هر هغه څيز د شر نه پناه نيسم، چه د هغه تندې ستا په قبضه کښې دې.

---

[۱]) صحيح مسلم، كتاب الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار، باب التسبيح اول النهار وعند النوم. ۲۰۹۱/٤، ۲۰۹۲، رقم الحديث : ۲۷۲۷

[۲]) عمدة القاری ۲۸۹/۲۲، ارشاد الساری ۳۲۵/۱۳

[۳]) سنن الترمذي، كتاب الدعوات، باب ما جاء فيمن يقراء القرآن عند المنام، ٤٧٤/٥، ٤٧٥، (رقم الحديث: ۳٤۰۳، ۳٤۰٤، ۳٤۰۵)

[٤]) فتح الباری ۱۵۱/۱۱، سنن ابی داؤد، ابواب النوم، باب ما يقال عند النوم : ۳۱۲/٤

[۵]) سنن ابی داؤد، ابواب النوم، باب ما يقال عند النوم ۳۱۲/٤، رقم الحديث ۵۰۵۲ (وتمامه : اللَّهُمَّ أَنْتَ تَكْشِفُ الْمَغْرَمَ وَالْمَأْثَمَ اللَّهُمَّ لَا يُهْزَمُ جُنْدُكَ وَلَا يُخْلَفُ وَعْدُكَ وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ. واسناده ضعيف)

باب:

[۵۹۶۱] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «إِذَا أَوَى أَحَدُكُمْ إِلَى فِرَاشِهِ فَلْيَنْفُضْ فِرَاشَهُ بِدَاخِلَةِ إِزَارِهِ، فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي مَا خَلَفَهُ عَلَيْهِ، ثُمَّ يَقُولُ بِاسْمِكَ رَبِّي وَضَعْتُ جَنْبِي، وَبِكَ أَرْفَعُهُ، إِنْ أَمْسَكْتَ نَفْسِي فَارْحَمْهَا، وَإِنْ أَرْسَلْتَهَا فَاحْفَظْهَا بِمَا تَحْفَظُ بِهِ عِبَادَكَ الصَّالِحِينَ».

تَابَعَهُ أَبُو ضَمْرَةَ وَإِسْمَاعِيلُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ. وَقَالَ يَحْيَى وَبِشْرٌ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. وَرَوَاهُ مَالِكٌ وَابْنُ عَجْلَانَ عَنْ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- [۲۹۵۸]

د اودهٔ كيدو د يو بل ادب بيان: دا باب بغير د ترجمې نه دې. په بعض نسخو كښې دا باب نشته. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه باب دلته كيدل پكار دى. هم دا راجح ده. (۲)

په دې باب كښې يو بل ادب د اودهٔ كيدو متعلق بيان كړې شوې دې او هغه دا چه د اودهٔ كيدو نه مخكښې بسترې لره څنډل پكار دى. پس په روايت كښې د رسول الله ﷺ ارشاد دې چه كله په تاسو كښې څوک د خپلې بسترې طرف ته د اودهٔ كيدو دپاره راشى نو هغه دې د خپل لنګ په دننه حصه باندې بستره او څنډى ځكه چه هغه ته معلومه نه ده چه د هغه نه شاته په بستره كښې څه ورداخل شوې دې. او بيا دې دا دعا اولولى:

﴿ بِاسْمِكَ رَبِّ وَضَعْتُ جَنْبِي وَبِكَ أَرْفَعُهُ إِنْ أَمْسَكْتَ نَفْسِي فَارْحَمْهَا وَإِنْ أَرْسَلْتَهَا فَاحْفَظْهَا بِمَا تَحْفَظُ بِهِ الصَّالِحِينَ ﴾

يعنى اې زما ربه: ما ستا په نوم باندې خپل اړخ كيخودلو او هم ستا په نوم باندې به دا اوچتوم. كه تا زما روح منع كړو (ماته دې مرګ راكړو)، نو ته په دې باندې رحم اوكړه او كه تا راواپس كولو سره پريخودلو نو د دهٔ حفاظت اوكړه په هغه څيز سره چه په كوم سره ته د صالحينو حفاظت كوې.

---

(۱) (۵۹۶۱): الحديث اخرجه البخارى ايضا فى كتاب التوحيد، باب السؤال باسماء الله تعالى والاستعاذة بها (رقم الحديث ۷۳۹۴). واخرجه مسلم فى كتاب الذكر والدعا، باب: ما يقول عند النوم واخذ المضجع ۴/۲۰۸۴. (رقم الحديث: (۲۷۱۴). واخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب، باب: ما يقال عند النوم: ۴/۳۱۱، (رقم الحديث: ۵۰۵۰). واخرجه النسائى فى كتاب عمل اليوم والليلة، باب: ما يقول من يفزع من منامه: ۶/۹۸. (رقم الحديث: ۱۰۶۲۷). واخرجه الترمذى فى كتاب الدعوات، باب منه (دعا: باسمک ربى وضعت جنبى) رقم الحديث: ۳۴۰۱). واخرجه ابن ماجة فى كتاب الدعاء، باب: ما يدعو به اذا اوى الى فراشه (رقم الحديث: ۳۸۷۴)

(۲) فتح البارى: ۱۱/۱۵۱

امام بخارى رحمه الله د روايت په آخر كښې متابعات ذكر كړې دى. د ابو ضمرة انس بن عياض متابعت امام بخارى رحمه الله په الادب المفرد كښې او امام مسلم رحمه الله په صحيح كښې موصولا نقل كړې دى.[1] د اسماعيل بن زكريا متابعت حارث بن ابى سلمة په خپل مسند كښې موصولاً نقل كړې دى.[2] د يحيى بن سعيد تعليق امام نسائى رحمه الله او د بشير بن المفضل تعليق مسدد موصولاً نقل كړې دې.[3]

قوله: ﴿وَرَوَاهُ مَالِكٌ، وَابْنُ عَجْلَانَ، عَنْ سَعِيدٍ﴾: امام مالک او محمد بن عجلان هم دا ذكر شوې حديث د سعيد مقبرى نه نقل كړې دې. د امام مالک رحمه الله روايت وړاندې په كتاب التوحيد كښې موصولاً راروان دې.[4] او د ابن عجلان روايت امام احمد رحمه الله په مسند كښې موصولاً نقل كړې دې.[5]

د لنګ په دننه حصه باندې د بسترې څنډلو حكمت ﴿فَلْيَنْفُضْ فِرَاشَهُ بِدَاخِلَةِ إِزَارِهِ﴾ خپله بستره د لنګ په دننه حصه باندې څنډل پكار دى. مطلب دا دې چه بسترې ته د تلو نه مخكښې دې لنګ پرانيزى او دغې په دننه غاړه باندې دې بستره او څنډى. د دننه غاړې نه هغه طرف مراد دې كوم چه د بدن سره لګيدلې وى. په دې حصې سره د څنډلو حكمت بيانولو سره علامه قسطلانى رحمه الله ليكى.

﴿وحكمة ذلك لعله لسر طبى يمنع من قرب بعض الحيوانات استاثر الشارع بعلمه﴾.[6]

يعنى: د دې حكمت كيدې شى چه يو طبى راز وى. چه د دې د وجې نه بعض حيوانات بسترې ته نزدې نه شى راتلې. شارع د دې علم صرف خپل ځان پورې محدود ساتلې دې. او علامه كرمانى رحمه الله ليكى.

﴿ولينفض ويده مستورة بطرف ازاره لئلا يحصل فى يده مكروه، ان كان شئ هناك﴾.[7]

يعنى: د څنډلو په وخت انسان له خپل لاس د لنګ په طرف باندې پټول پكار دى چه د هغه لاس ته څه تكليف او نه رسيږى كه په بستره كښې داسې څه څيز وى.

او علامه بيضاوى رحمه الله فرمائى: ﴿انما امر بالنفض بها، لان الذى يريد النوم يحل بيمينه خارج الازار وتبقى الداخلة معلقة، فينفض بها﴾.[8]

---

[1] فتح البارى ۱۱/ ۱۵٤. عمدة القارى ۲۲/ ۲۹۰. ارشاد السارى ۱۳/ ۳۲۶

[2] فتح البارى ۱۱/ ۱۵٤. عمدة القارى ۲۲/ ۲۹۰. ارشاد السارى ۱۳/ ۳۲۶

[3] فتح البارى ۱۱/ ۱۵٤. عمدة القارى ۲۲/ ۲۹۰. ارشاد السارى ۱۳/ ۳۲۶

[4] صحيح البخارى، كتاب التوحيد، باب السؤال باسماء الله تعالى والاستعاذة بها (رقم الحديث ۷۳۹۳)

[5] مسند احمد: ۲/ ۲۹۵. مرويات ابى هريرة رضى الله تعالى عنه

[6] ارشاد السارى ۱۳/ ۳۲۶

[7] شرح الكرمانى ۲۲/ ۱۳۵

[8] فتح البارى ۱۱/ ۱۵۲. عمدة القارى ۲۲/ ۲۸۹. ارشاد السارى ۱۳/ ۳۲۶

یعنی د لنګ په دننه غاړه باندې د څنډلو حکم په دې وجه ورکړې شوې دې چه اوده کیدونکې انسان په خپل ښی لاس باندې چه کله د لنګ دننه حصه پرانیزی نو دننه غاړه به معلق پاتې شی. لهذا هغه به هم په دې غاړې سره بستره اوڅنډې

فائده : د روایت الباب په سند کښې درې راویان تابعی دی او درې واړه مدنی دی. عبیدالله بن عمر. د هغوی شیخ سعید بن ابی سعید المقبری او د هغوی شیخ او والد ابوسعید کیسان درې واړه تابعین دی. [۱]

د روایت الباب د دعا په شان. یوه دعا امام احمد رحمه الله د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه نقل فرمائیلې ده چه رسول الله ﷺ یو سړی ته اوفرمائیل چه هغه دې د اوده کیدو نه مخکښې دا دعا لولی:

«اللَّهُمَّ إِنَّكَ خَلَقْتَ نَفْسِي، وَأَنْتَ تَوَفَّاهَا، لَكَ مَمَاتُهَا وَمَحْيَاهَا، إِنْ أَحْيَيْتَهَا فَاحْفَظْهَا، وَإِنْ أَمَتَّهَا فَاغْفِرْ لَهَا» [۲]

یعنی اې الله، هم تا زما نفس پیدا کړې دې او هم ته به ئې وفات کوې. د ده مرګ او ژوند ستا دپاره دې. که تا دا ژوندې اوساتلو نو حفاظت ئې اوکړه او که مرګ دې پرې راوستلو نو بخښنه ورته اوکړه

⑬ باب الدُّعَاءِ نِصْفَ اللَّيْلِ

[۵۹۶۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الأَغَرِّ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يَتَنَزَّلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ الآخِرُ يَقُولُ مَنْ يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبَ لَهُ، مَنْ يَسْأَلُنِي فَأُعْطِيَهُ، وَمَنْ يَسْتَغْفِرُنِي فَأَغْفِرَ لَهُ».[ر ۱۰۹۴]

د سیدنا ابوهریرة رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل زمونږ رب تبارک وتعالی هر شپه د دنیا آسمان ته راکوزیږی. چه کله د شپې آخری دریمه حصه باقی شی نو فرمائی څوک دې؟ چه زما نه دعا اوغواړی چه زه ورله دعا قبوله کړم. څوک دې؟ چه زما نه سوال اوکړی او زه ئې هغه ته ورکړم. او څوک دې چه زما نه بخښنه اوغواړی او زه ورته بخښنه اوکړم

د ترجمة الباب مقصد : د الله پاک په دربار کښې د ښکته کیدو، د خپلو ګناهونو د معافئ غوښتلو او د خپلو مرادونو دپاره د دعاګانو غوښتلو دپاره د شپې د آخری حصې نه زیاته یوه موقع هم موزون او اهم نه ده. په احادیث کښې د دې ډیر فضیلت راغلې دې، امام بخاری رحمه الله هم په دې باب کښې د دې وخت د دعا ذکر کړې دې، په روایت کښې د شپې د

---

[۱]) فتح الباری ۱۵۱/۱۱. عمدة القاری ۲۸۹/۲۲. ارشاد الساری ۳۲۶/۱۳

[۲]) مسند احمد ۷۹/۲. مرویات ابن عمر رضی الله عنهما (وتمامه : اللهم أسألک العافیه. ورواه مسلم والبزار وابن حبان وهو حدیث صحیح)

آخرى ثلث ذكر دي. امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب كښې د ﴿نصف الليل﴾ ذكر كړې دې كيدې شى چه هغوى د هغه روايت طرف ته اشاره فرمائى كوم چه امام احمد رحمه الله په مسند كښې د سيدنا ابوهريره رضى الله عنه نه نقل كړې دى.

قوله: ﴿يَنْزِلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا﴾: [1] يعنى زمونږ رب هر ه شپه چه كله د شپې آخرى دريمه حصه باقى پاتې شى. د دنيا د اسمان طرف ته نزول فرمائى.

د دارقطنى په روايت كښې د ﴿شطر الليل﴾ الفاظ بغير د تردد نه دى [2]

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى ﴿فان قلت: فى الترجمة نصف الليل، وفى الحديث الثلث، قلت: حين يبقى الثلاث، يكون قبل الثلث، وهو المقصود من النصف﴾ [3]

يعنى كه تاسو دا اعتراض اوكړئ چه په ترجمة الباب كښې د نصف الليل ذكر دې. او په حديث كښې ثلث راغلې دې. زه به په جواب كښې وايم چه د ثلث بقاء به د ثلث نه مخكښې وى او د نصف نه هم دا مقصود دې.

په روايت الباب كښې دى ﴿يَتَنَزَّلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى﴾

د اسمان دنيا طرف ته د نزول مطلب د آسمان دنيا طرف ته د الله پاک د نزول نه. د الله پاک رحمت. د الله پاک متوجه كيدل يا د الله پاک په حكم باندې د رحمت د فرشتو نزول مراد دې. يا دا په خپله حقيقى معنى باندې دې. الله پاک د جسم نه پاک دې. د نزول كيفيت او حقيقت د انسان د محدود عقل د دائرې نه وړاندې څيز دې [4] د دې تفصيل به وړاندې په كتاب التوحيد كښې راځى. ان شاء الله.

حديث الباب په كتاب الصلاة كښې د باب التهجد لاندې تير شوې دې [5]

⑭ بَابُ الدُّعَاءِ عِنْدَ الْخَلَاءِ

[۵۹۲۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ -رضى الله عنه- قَالَ كَانَ النَّبِىُّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ قَالَ «اللَّهُمَّ إِنِّى أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبُثِ وَالْخَبَائِثِ». [ر: ۱۴۲]

---

[1] مسند احمد: ۲/۲۶۴، مرويات ابى هريرة رضى الله تعالى عنه.
[2] فتح البارى ۱۱/۱۵۵. عمدة القارى ۲۲/۲۹۱. ارشاد السارى ۱۳/۳۲۷
[3] شرح الكرمانى: ۲۲/۱۳۶
[4] ارشاد السارى ۳۲۷. فتح البارى ۱۱/۱۵۵.
[5] الصحيح للبخارى، كتاب التهجد، باب الدعاء والصلاة من اخر الليل: ۲۲۵، رقم الحديث ۱۱۴۵

د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ به کله بیت الخلاء ته تشریف اوړولو نو فرمائیل به ئې ﴿ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبُثِ وَالْخَبَائِثِ ﴾ (اې الله! زه ستا پناه غواړم د خبث او خبائث نه).

د خبث او خبائث تشریح: ﴿ خبث ﴾ د خبیث جمع ده. د باء په ضمې سره دې. خو کله د تخفیف دپاره په باء باندې سکون لوستل هم جائز دی. (۱) او ﴿ خبائث ﴾ جمع د خبیثة ده. د خبث نه نر شیاطین او د خبائث نه مؤنث شیاطین مراد دی (۲).

یو قول دا دې چه د خبث نه شیاطین او د خبائث نه بول وبراز او گنده څیزونه مراد دی. (۳) بهر حال دا ټول مراد کیدلې شی او مطلب دا دې چه هر هغه څیز چه په هغې کښې دننه د انسان د دنیوی یا اخروی ژوند دپاره د خباثت اړخ موندلې شی، د هغې نه په دې مبارکه دعا کښې پناه غوښتلې شوې ده.

دا دعا بیت الخلاء ته د تلو نه مخکښې لوستل پکار دی. (۴)

⑮ باب مَا يَقُولُ إِذَا أَصْبَحَ

[۵۹۶۴] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا حُسَيْنٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُرَيْدَةَ عَنْ بُشَيْرِ بْنِ كَعْبٍ عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ:
«سَيِّدُ الاِسْتِغْفَارِ اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ، وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ، أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ، وَأَبُوءُ لَكَ بِذَنْبِي، فَاغْفِرْ لِي، فَإِنَّهُ لاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ. إِذَا قَالَ حِينَ يُمْسِي فَمَاتَ دَخَلَ الْجَنَّةَ -أَوْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ- وَإِذَا قَالَ حِينَ يُصْبِحُ فَمَاتَ مِنْ يَوْمِهِ». مِثْلَهُ. [ر: ۵۹۴۷]

سیدنا شداد بن اوس رضی الله عنه د رسول الله ﷺ نه روایت کوی، رسول الله ﷺ اوفرمائیل: سید الاستغفار یعنی د استغفار د ټولو صیغو سردار او په هغه ټولو کښې افضل دا لاندې کلمات دی:

﴿ اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ وَأَبُوءُ لَكَ بِذَنْبِي فَاغْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ ﴾

(اې الله! ته زما رب ئې! ستا نه سوا بل څوک معبود نشته. هم تا زه پیدا کړې یم او زه صرف هم ستا بنده یم او زه د خپل استطاعت مطابق ستا په عهد او ستا په وعده قائم یم، تا چه

---

(۱) ارشاد الساری: ۱۳/۳۲۸
(۲) عمدة القاری: ۲۲/۲۹۱
(۳) ارشاد الساری: ۱۳/۳۲۸
(۴) فتح الباری ۱/۳۲۱، ارشاد الساری: ۱۳/۳۲۸

كوم نعمتونه ماته راكړې دى. د هغې اقرار او د خپلو ګناهونو اعتراف كوم. ماته بخښنه اوكړه بيشكه ستا نه سوا هيڅ څوک د ګناهونو بخښلو والا نشته. زه د خپلو بدعملونو د بدئ نه ستا پناه غوارم.

رسول الله ﷺ فرمائى: چه كله يو سړې دا دعا د ماښام په وخت اولولى او مړ شى نو جنت ته به داخليږى يا (وې فرمائيل) د جنت والو نه به وى او كله چه ئې د سحر په وخت اولولى او هم په هغه ورځ باندې مړ شى نو هم دغه شان (هغه به هم جنت ته داخليږى).

[٥٩٦٥] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا أَرَادَ أَنْ يَنَامَ قَالَ «بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ أَمُوتُ وَأَحْيَا». وَإِذَا اسْتَيْقَظَ مِنْ مَنَامِهِ قَالَ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا، وَإِلَيْهِ النُّشُورُ».[ر ٥٩٥٣]

سيدنا حذيفه ﷺ نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به كله د اودۀ كيدو اراده اوفرمائيله نو فرمائيل به ئې ﴿بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ أَمُوتُ وَأَحْيَا﴾ او چه كله به د خوب نه بيدار شو نو فرمائيل به ئې ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ﴾.

[٥٩٦٦] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِى حَمْزَةَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ عَنْ خَرَشَةَ بْنِ الْحُرِّ عَنْ أَبِى ذَرٍّ -رضى الله عنه- قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ مِنَ اللَّيْلِ قَالَ «اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا». فَإِذَا اسْتَيْقَظَ قَالَ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ».[٦٩٦٠]

د سيدنا ابوذر ﷺ نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به كله بسترې ته تشريف راوړلو نو فرمائيل به ئې: ﴿اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَمُوتُ وَأَحْيَا﴾ او چه كله به بيدار نو بيا به ئې فرمائيل ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُور﴾.

د سحر په وخت سيد الاستغفار لوستل پكار دى چه د هغې تفصيل تير شوې دې. د خوب نه د پاسيدو نه پس دعا والا حديث هم امام بخارى رحمه الله ذكر كړو ځكه چه عموما انسان د شپې اودۀ كيدو سره سحرپاسى. په دې وجه هغه د سحر په دعاګانو كښې شمار كيدلې شى

⑯ باب الدُّعَاءِ فِي الصَّلَاةِ

[٥٩٦٧] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِى يَزِيدُ عَنْ أَبِى الْخَيْرِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ أَبِى بَكْرٍ الصِّدِّيقِ -رضى الله عنه- أَنَّهُ قَالَ لِلنَّبِىِّ -صلى الله عليه وسلم- عَلِّمْنِى دُعَاءً أَدْعُو بِهِ فِى صَلَاتِى. قَالَ «قُلِ اللَّهُمَّ إِنِّى ظَلَمْتُ نَفْسِى ظُلْمًا كَثِيرًا، وَلَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ، فَاغْفِرْ لِى مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ، وَارْحَمْنِى، إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ».

وَقَالَ عَمْرٌو عَنْ يَزِيدَ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ إِنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو قَالَ أَبُو بَكْرٍ -رضی الله عنه- لِلنَّبِيِّ -صلی الله علیه وسلم- [ر: ۷۹۹]

: سیدنا ابوبکرصدیق رضی الله عنه نه روایت دې چه هغوی رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو چه ماته یو داسې دعا اوښایئ، چه زه ئې په خپل مونځ کښې لولم. رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه دا دعا لوله ((اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا، وَلاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ فَاغْفِرْ لِي مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ وَارْحَمْنِي إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ)) اې الله! ما په خپل ځان باندې ډیر ظلم کړې دې. او هم ته ګناهونه معاف کوې. پس د خپل طرف نه ماته بخښنه اوکړه. او په ما باندې رحم اوکړه. بیشکه ته ډیر بخښنه کونکې او مهربان ئې.

په مانځه کښې دننه د دعا ذکر دې. د باب په دې اول روایت کښې چه کومه دعا نقل کړې شوې ده. په مانځه کښې د دې محل متعین نه کړې شو. بعض وئیلې دی چه دا دعا په سجده کښې کول پکار دی، ځکه چه په یو بل حدیث کښې دی ((وَأَمَّا السُّجُودُ فَاجْتَهِدُوا فِي الدُّعَاءِ)) (۱) بعض وئیلې دی چه د تشهد نه پس لوستل پکار دی (۲)

د دعا د حسن ترتیب بیان: علامه قسطلانی رحمه الله د دې دعا د حسن ترتیب په باره کښې لیکی.

((وهذا الدعاء من احسن الادعية لا سيا في ترتيبه، فان فيه تقديم نداء الرب واستغاثته بقوله: اللهم، ثم الاعتراف بالذنب في قوله: ظلمت نفسى، ثم الاعتراف بالتوحيد الى غير ذلك مما لا يخفى مع ما اشتمل عليه من التاكيد بقوله: انك انت الغفور الرحيم بلكمة: ان، وضمير الفصل، وتعريف الخبر باللام، وبصيغة المبالغة)) (۳) یعنی دا په غوره او عمده دعاګانو کښې یوه ده خصوصا د خپل ترتیب په لحاظ سره. ځکه چه په دې کښې د ټولو نه مخکښې ((اللهم)) وئیلو سره الله پاک ته آواز او د هغه نه مدد غوښتلې شوې دې. بیا ((ظلمت نفسى)) وئیلو سره د خپلو ګناهونو اعتراف او د دې نه پس د الله پاک د توحید اقرار کړې شوې دې. غرض دا حدیث په ډیرو بهترینو امورو باندې مشتمل دې، د دې نه علاوه ((انك انت الغفور الرحيم)) کښې لفظ د ((ان))، ضمیر فصل او خبر لره په لام تعریف سره معرفه کولو او د مبالغې د صیغې په استعمال سره تاکید کړې شوې دې

[۵۹۲۸] حَدَّثَنَا عَلِيٌّ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ سُعَيْرٍ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ (وَلاَ تَجْهَرْ بِصَلاَتِكَ وَلاَ تُخَافِتْ بِهَا) أُنْزِلَتْ فِي الدُّعَاءِ. [۴۴۴۲]

---

(۱) صحیح مسلم، کتاب الصلاة، باب النهی عن قراءة القرآن فی الرکوع والسجود: ۳۴۸/۱، رقم الحدیث: ۳۴۹

(۲) فتح الباری: کتاب الآذان، باب الدعاء قبل السلام: ۴۱۴/۲، عمدة القاری، کتاب الآذان باب الدعاء قبل السلام ۱۱۹/۶

(۳) ارشاد الساری ۳۳۱/۱۳

په ایت کریمه کښې د دعا مصداق : د باب دا دویم روایت د قرآن کریم د آیت ﴿ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ ، وَلَا تُخَافِتْ بِهَا ﴾ په باره کښې دې، سیده عائشه ﷺ فرمائی چه دا دعا په باره کښې نازل شوې دې، د هغوی په نزد د صلاة نه مراد دعا ده او مطلب دا دې چه دعا نه په ډیر زور غوښتل پکار دی او نه ډیره رو. خو د ډیرو مفسرینو په نزد دا آیت کریمه د دعا په باره کښې نه دې، بلکه په مانځه کښې دننه د قرآن کریم د تلاوت په باره کښې دې، ﴿ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ اى بقراءة صَلَاتِكَ ﴾ مضاف محذوف دې. (١)

[۵۹۶۹] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ -رضي الله عنه- قَالَ كُنَّا نَقُولُ فِي الصَّلَاةِ السَّلَامُ عَلَى اللَّهِ، السَّلَامُ عَلَى فُلَانٍ. فَقَالَ لَنَا النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- ذَاتَ يَوْمٍ «إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّلَامُ، فَإِذَا قَعَدَ أَحَدُكُمْ فِي الصَّلَاةِ فَلْيَقُلِ التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ إِلَى قَوْلِهِ الصَّالِحِينَ . فَإِذَا قَالَهَا أَصَابَ كُلَّ عَبْدٍ لِلَّهِ فِي السَّمَاءِ وَالأَرْضِ صَالِحٍ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. ثُمَّ يَتَخَيَّرُ مِنَ الثَّنَاءِ مَا شَاءَ». [ر: ۷۹۷]

د سیدنا عبدالله بن مسعود ﷺ نه روایت دې چه مونږ به په مانځه کښې لوستل ﴿ السَّلَامُ عَلَى اللهِ السَّلَامُ عَلَى فُلَانٍ ﴾ نو مونږ ته یوه ورځ رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه الله پاک خو خپله سلام دې، نو څوک چه په تاسو کښې په مانځه کښې کینې نو هغه دې ﴿ التَّحِيَّاتُ لِلّٰهِ .... الصَّالِحِينَ ﴾ پورې اوائی، چه کله هغه دا کلمات اوائی نو د آسمان او زمکې هر هغه بنده ته به دا اورسیږی چه صالح وی (بیا دې په دې الفاظو سره تشهد اوکړی، ﴿ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ ﴾ او د دې نه پس چه کومه دعا کول غواړی هغه دې اوکړی.

د ترجمة الباب سره د احادیثو مناسبت: حافظ ابن حجر رحمه الله د ترجمة الباب سره د احادیثو مناسبت بیانولو سره لیکی:

﴿ وأخذ الترجمة من هذه الأحاديث الا ان الأول نص فى المطلوب والثانى يستفاد منه صفة من صفات الداعى وهى عدم الجهر والمخافتة فيسمع نفسه ولا يسمع غيره ﴾ (٢)

یعنی : ترجمه د دې احادیثو نه اخستلې شوې ده، خو اول حدیث په مطلوب کښې نص دې او د دویم حدیث نه د داعی یو صفت مستفاد کیږی او هغه دې زیات په زوره نه وئیل او په مزه وئیل، په داسې طریقه چه هغه ئې خپله واوری، بل څوک ئې وانوری.

---

(١) روح المعانى ۱۹۴/۱۵، سورة الاسراء، رقم الاية ۱۱۰، هم دغه شان اوګورئ الجامع لاحكام القرآن، سورة الاسراء ۳۴۴/۱

(٢) فتح البارى : ۱۵۸/۱۱

قوله: ﴿أَصَابَ كُلَّ عَبْدٍ لِلَّهِ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ صَالِحٍ﴾: په دې کښې د صالح عبد صفت دې، د باب دا اخری حدیث په کتاب الصلاة کښې تیر شوې دې (۱)

⑰ باب الدُّعَاءِ بَعْدَ الصَّلَاةِ

[۵۹۷۰] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا يَزِيدُ أَخْبَرَنَا وَرْقَاءُ عَنْ سُمَيٍّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ. قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ ذَهَبَ أَهْلُ الدُّثُورِ بِالدَّرَجَاتِ وَالنَّعِيمِ الْمُقِيمِ. قَالَ «كَيْفَ ذَاكَ». قَالَ صَلَّوْا كَمَا صَلَّيْنَا، وَجَاهَدُوا كَمَا جَاهَدْنَا، وَأَنْفَقُوا مِنْ فُضُولِ أَمْوَالِهِمْ، وَلَيْسَتْ لَنَا أَمْوَالٌ. قَالَ «أَفَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَمْرٍ تُدْرِكُونَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، وَتَسْبِقُونَ مَنْ جَاءَ بَعْدَكُمْ، وَلاَ يَأْتِي أَحَدٌ بِمِثْلِ مَا جِئْتُمْ، إِلاَّ مَنْ جَاءَ بِمِثْلِهِ، تُسَبِّحُونَ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلاَةٍ عَشْرًا، وَتَحْمَدُونَ عَشْرًا، وَتُكَبِّرُونَ عَشْرًا».

تَابَعَهُ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ عَنْ سُمَيٍّ.

وَرَوَاهُ ابْنُ عَجْلاَنَ عَنْ سُمَيٍّ وَرَجَاءِ بْنِ حَيْوَةَ.

وَرَوَاهُ جَرِيرٌ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ.

وَرَوَاهُ سُهَيْلٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- [ر: ۸۰۷]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه خلقو عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ! دولت مند خلق خو په درجات او نعمتونو کښې مخکښې شو، رسول الله ﷺ اوفرمائیل (څنګه؟) هغوی اووې کوم خلق چه مونځ کوی، څنګه چه مونږ مونځ کوو او جهاد کوو، څنګه چه مونږ جهاد کوو او خپل بچ شوې مال هم خرچ کوو خو مونږ سره مال نشته، رسول الله ﷺ اوفرمائیل آیا زه تاسو ته داسې څيز او نه ښائم چه د هغې په ذریعه تاسو د هغوی برابر شئ، کوم چه ستاسو نه مخکښې تیر شوې دی، او د هغوی نه مخکښې شئ کوم چه ستاسو نه پس راځی او یو سړې به هم ستاسو برابر نه وی مګر هغه سړې کوم چه دا اولولی، د هر مانځه نه پس سبحان الله لس کرته، او الحمد لله لس کرته او لس کرته الله اکبر وایئ.

[۵۹۷۱] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنِ الْمُسَيَّبِ بْنِ رَافِعٍ عَنْ وَرَّادٍ مَوْلَى الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ كَتَبَ الْمُغِيرَةُ إِلَى مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يَقُولُ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلاَةٍ إِذَا سَلَّمَ «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، اللَّهُمَّ لاَ مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ، وَلاَ مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ، وَلاَ يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ». وَقَالَ شُعْبَةُ عَنْ مَنْصُورٍ قَالَ سَمِعْتُ الْمُسَيَّبَ. [ر: ۸۰۸]

د سیدنا مغیره بن شعبه رضی الله عنه آزاد کړده غلام وراد نه روایت دې هغوی بیان کوی چه سیدنا مغیره رضی الله عنه سیدنا معاویه بن ابی سفیان رضی الله عنهما ته اولیکل چه رسول الله ﷺ به د هر مانځه نه

---

۱) الصحیح للبخاری: کتاب الاذان، باب التشهد فی الاخرة: ۱۸۲، رقم الحدیث: ۸۳۱

پس چه کله سلام وارولو نو دا به ئې لوستل: ﴿ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ، وَلَا مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ، وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ ﴾ (د الله پاک وحده لا شريک نه سوا څوک هم معبود برحق نشته. هم د هغه دپاره بادشاهت دې. او هم د هغه دپاره ټول تعریفونه دی. هغه په هر څيز باندې قادر دې. اې الله! هيڅ منع کونکې نشته د هغه څيز دپاره کوم چه تاسو ورکوئ، او هيڅ څوک ورکونکې نشته د هغه څيز کوم چه تاسو منع کړئ او د يو مالدار يو مالداری ستا نه بغير فائده منده نه شی کيدې)

د فرض مانځه نه پس د دعا حکم: په دې ترجمة الباب سره د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه د فرض مانځه نه پس دعا غوښتل د رسول الله ﷺ نه ثابت دی. امام صاحب په هغه خلقو باندې رد کول غواړی چه وائی د فرض مونځونو نه پس دعا مشروع نه ده. (١)

علامه ابن القيم رحمه الله په زاد المعاد کښې د دې نفی کړې ده او وئيلې ئې دی چه دا د رسول الله ﷺ نه ثابت نه دی. (٢)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د هغوی دا مطلقا نفی کول صحيح نه دی ځکه چه په سنن ابی داؤد کښې د سيدنا معاذ رضی الله عنه روايت دې چه رسول الله ﷺ هغوی ته اوفرمائيل:

﴿ يَا مُعَاذُ إِنِّي وَاللهِ لَأُحِبُّكَ، فلا تدع دبر كل صلاة ان تقول: اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ ﴾ (٣)

هم دغه شان د زيد بن ارقم روايت په سنن ابی داؤد او سنن نسائی کښې دې:

﴿ سمعت رسول الله ﷺ يدعو فى دُبُرِ صَلَاتِهِ «اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ» ﴾ (٤)

---

(١) فتح البارى ١١/١٥٩

(٢) زاد المعاد. فصل فى هديه صلى الله عليه وسلم فى الصلاة: ١/٢٥٧ (قلت: هذا بعيد من الانصاف لان ابن القيم رحمه الله قد ذكر الادعية المأثورة فى فصل فقال: فصل: فيما كان رسولُ الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقوله بعد انصرافه من الصلاة، وجلوسه بعدها، وسرعة الانتقال منها، وما شرعه لأمته من الأذكار والقراءة بعدها ١/٢٩٥، وهذه الاذكار قد اوردها البخارى ههنا وقد رد ابن القيم الادعية التى برفع الايدى بعد الفرائض او السنن الرواتب بهيئة الاجتماع كهيئة الدعاء فى هذا الزمان فتدبر! قال: وأما الدعاء بعد السلام من الصلاة مستقبل القبلة أو المأمومين، فلم يكن ذلك من هديه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أصلاً، ولا روى عنه باسناد صحيح، ولا حسن. وقال فى اخر البحث: استحبَ له أن يُصلى على النبيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بعد ذلك. (اى بعد الاذكار والادعية المأثورة) ويدعو بما شاء، ويكون دعاؤه عقيبَ هذه العبادة الثانية، لا لكونه دبر الصلاة... ١/٢٥٨، فابن القيم رحمه الله فى واد وهولاء فى واد. والله المستعان)

(٣) سنن ابى داؤد، كتاب الصلاة، باب فى الاستغفار: ٢/٨٦، رقم الحديث: ١٥٢٢، ورواه الامام احمد فى مسنده عن معاذ بن جبل ان النبى صلى الله عليه وسلم اخذ بيده يوما، ثم قال: يا معاذ انى لاحبك. فقال له معاذ: بابى وامى انت يا رسول الله! وانا احبك. قال يا معاذ: اوصيك يا معاذ لا تدعن فى دبر كل صلاة ان تقول: اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ. حديث معاذ بن جبل ٥/٢٤٥

(٤) سنن ابى داؤد، كتاب الصلاة، باب ما يقول الرجل اذا سلم: ٢/٨٢، رقم الحديث: ١٥٠٨، مسند احمد بن حنبل: حديث زيد بن ارقم: ٤/٣٦٩، رقم الحديث: ١٩٥٠٨)

يعنى: ما د رسول الله ﷺ نه د هر مانځه نه پس دا دعا اوريدله ده: اې الله! اې زمونږ او د هر يو څيز ربه:

امام احمد رحمه الله د ابوبكره رضي الله عنه يو روايت هم نقل فرمائيلي دې هغوی وائی چه رسول الله ﷺ به د هر مانځه نه پس دا دعا لوستله. «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكُفْرِ، وَالْفَقْرِ، وَعَذَابِ الْقَبْرِ» [1] يعنى اې الله! زه د كفر، فقر او عذاب قبر نه ستا پناه غواړم.

په دې وجه د دې رواياتو په موجودګئ دا وئيل چه دعا بعد الصلاة ثابت نه ده. صحيح نه دی. پس علامه انور شاه كشميرى رحمه الله فرمائى:

«لا ريبَ أن الأدعيةَ دُبُرَ الصلوات قد تواترت تواتراً لا يُنكَر. أمّا رفعُ الأيدى، فثبت بعد النافلة مرّةً، أو مرّتين، فألحق بها الفقهاءُ المكتوبةَ أيضاً. وذهب ابن تَيْمِيَة، وابن القيّم إلى كونه بدعةً. بقى أن المواظبةَ على أمرٍ لم يَثْبُت عن النبيّ صلى الله عليه وسلم إلا مرّةً، أو مرّتين، كيف هى؟ فتلك هى الشاكلةُ فى جميع المستحبّات، فإنها تَثْبُتُ طوراً فطوراً، ثم الأمةُ تُواظِبُ عليها. نعم نَحْكُمُ بكونها بدعةً إذا أفضى الأمرُ إلى النكير على من تَرَكَها» [2]

يعنى بيشكه د مونځونو نه پس دعا په تواتر سره ثابت ده. چه د هغې انكار نه شى كيدې. او هر چه لاسونه اوچتول دی نو د نفلو نه پس يو كرت دوه كرته ثابت دی. بيا فقهاء كرامو په دې باندې قياس كولو سره فرائض هم د دې سره ملحق كړې دی. پاتې شوه دا خبره چه په داسې امر باندې مواظبت څنګه دې كوم چه د رسول الله ﷺ نه په ټول عمر كښې يو كرت يا دوه كرته ثابت وی نو په ټولو مستحباتو كښې هم دا طريقه پاتې شوې ده څكه چه د رسول الله ﷺ د هغوی ثبوت كله كله شته، بيا روستو امت په دې باندې مواظبت كوی. خو كه څوک د دې په ترک كولو باندې چاته بدې ردې اوائی نو په دې باندې به د بدعت كيدو حكم لګولې شى.

په هيئت اجتماعى باندې د دعا بعد الفرائض حكم: په يو بل مقام باندې هم علامه انور شاه كشميرى رحمه الله فرمائيلي دی چه په موجوده اجتماعى هيئت سره د فرضو نه پس دعا ته سنت نه شى وئيلې كيدې يعنى دا نه شى وئيلې كيدې چه رسول الله ﷺ به په دې هيئت باندې دعا فرمائيله خو دې ته بدعت نه شى وئيلې كيدې چه په دين كښې د دې اصل او بينياد نشته. [3] حاصل دا چه په دې هيئت سره نه دا سنت ده او نه بدعت ده.

د روايات الباب مناسبت د ترجمة الباب سره ښكاره دې.

---

[1]) مسند احمد بن حنبل، حديث ابى بكرة ٣٧/٥، رقم الحديث: ٢١٦٥٢

[2]) فيض البارى: ٤١٧/٤

[3]) فيض البارى ٤١٧/٤

⑱ باب قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى (وَصَلِّ عَلَيْهِمْ). وَمَنْ خَصَّ أَخَاهُ بِالدُّعَاءِ دُونَ نَفْسِهِ

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د نورو دپاره د دعا غوښتلو ذکر کول غواړی، په قرآن کریم کښې الله پاک رسول الله ﷺ ته حکم اوفرمائیلو ﴿ وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ﴾ یعنی د دوی دپاره دعا کوئ.

صرف د بل دپاره دعا غوښتل: ﴿ وَمَنْ خَصَّ أَخَاهُ بِالدُّعَاءِ دُونَ نَفْسِهِ ﴾ یعنی چه انسان د بل دپاره دعا کوی او د خپل ځان ذکر په دعا کښې نه کوی، د دې ګنجائش دې، امام بخاری رحمه الله غالبا په هغه خلقو باندې رد کول غواړی چه د هغوی وینا ده چه د نورو دپاره د دعا کولو نه مخکښې د خپل ځان دپاره دعا کول پکار دی، د ابراهیم نخعی رحمه الله وغیره نه دا قول منقول دې.[1]

دا حضرات د ابی بن کعب رضی الله عنه د یو مرفوع حدیث نه استدلال کوی کوم چه امام ترمذی رحمه الله موصولا نقل کړې دې، په دې کښې دی:

﴿ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ ـ صلی الله علیه وسلم ـ كَانَ إِذَا ذَكَرَ أَحَدًا فَدَعَالَهُ بَدَأَ بِنَفْسِهِ ﴾[2]

یعنی رسول الله ﷺ به چه د چا ذکر فرمائیلو سره د هغه دپاره د دعا کولو اراده کوله نو اول به ئې د خپل ځان دپاره دعا کوله.

خو د روایات الباب نه د دې تردید کیږی، رسول الله ﷺ د مختلفو حضراتو دپاره دعا اوفرمائیله چه په هغې کښې ئې خپل ذکر نه دې کړې.

بهر حال د دې ګنجائش دې چه انسان د نورو دپاره دعا اوکړی او خپل ذکر نه کوی، خو غوره دا ده او په حصن حصین کښې دا د دعا ګانو په آداب کښې شمار کړې شوې دی چه انسان د ځان دپاره دعا اوکړی، بیا د نورو خلقو دپاره اوکړی.[3]

مولانا رشید احمد ګنګوهی رحمه الله په الکوکب الدري کښې لیکلې دی چه د نورو خلقو دپاره دعا کول او خپل ځان پریخودل... په دې کښې یو قسم اعراض او د دعا نه د استغنا وهم راځی او هغه صحیح نه دې.[4]

او په دې کښې دا تفصیل هم کیدې شی چه که د اهتمام سره د دعا موقع وی نو په هغې کښې انسان له د خپل ځان دپاره دعا کول پکار دی، د هغې نه پس د نورو دپاره، خو که د چا تذکره راغله یا چا څه احسان اوکړو نو په داسې مواقع باندې د خپل ذکر کولو

---

[1]) فتح الباری: ۱۱/۱٦٤، عمدة القاری ۲۲/۲۹۵

[2]) اخرجه الترمذی فی کتاب الدعوات، باب مَا جَاءَ أَنَّ الدَّاعِيَ يَبْدَأُ بِنَفْسِهِ: ۵/٤٦۳، (رقم الحدیث: ۳۳۸۵)

[3]) حصن حصین: ۸۲

[4]) الکوکب الدری ۳/۳۳۵

نه بغير د متعلقه سړي دپاره دعا كيدلې شي، په روايات الباب كښې اكثر هم دغه شان مواقع دي.

د باب د لاندې امام بخارى رحمه الله اووه احاديث ذكر فرمائيلې دي او هغه ټول مخكښې تير شوې دي، په دې ټولو احاديثو كښې رسول الله ﷺ د يو نه يو صحابى دپاره دعا كړې ده. لاندې هغه احاديث د ترجمې سره ذكر كولې شي.

وَقَالَ أَبُو مُوسَى قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعُبَيْدٍ أَبِي عَامِرٍ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ ذَنْبَهُ».

[۵۹۷۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ مَوْلَى سَلَمَةَ حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الأَكْوَعِ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- إِلَى خَيْبَرَ، قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ أَيَا عَامِرُ لَوْ أَسْمَعْتَنَا مِنْ هُنَيْهَاتِكَ. فَنَزَلَ يَحْدُو بِهِمْ يُذَكِّرُ.

تَاللَّهِ لَوْلاَ اللَّهُ مَا اهْتَدَيْنَا. وَذَكَرَ شِعْرًا غَيْرَ هَذَا، وَلَكِنِّي لَمْ أَحْفَظْهُ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ هَذَا السَّائِقُ». قَالُوا عَامِرُ بْنُ الأَكْوَعِ. قَالَ «يَرْحَمُهُ اللَّهُ». وَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْلاَ مَتَّعْتَنَا بِهِ، فَلَمَّا صَافَّ الْقَوْمَ قَاتَلُوهُمْ، فَأُصِيبَ عَامِرٌ بِقَائِمَةِ سَيْفِ نَفْسِهِ فَمَاتَ، فَلَمَّا أَمْسَوْا أَوْقَدُوا نَارًا كَثِيرَةً فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَا هَذِهِ النَّارُ عَلَى أَىِّ شَىْءٍ تُوقِدُونَ». قَالُوا عَلَى حُمُرٍ إِنْسِيَّةٍ. فَقَالَ «أَهْرِيقُوا مَا فِيهَا، وَكَسِّرُوهَا». قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلاَ نُهَرِيقُ مَا فِيهَا وَنَغْسِلُهَا قَالَ «أَوْ ذَاكَ». [ر: ۲۳۴۵]

د سيدنا سلمة بن الاكوع رضي الله عنه نه روايت دې چه مونږ د رسول الله ﷺ سره د خيبر طرف ته روان شونو په جماعت كښې يو سړي اووې اې عامر! ارمان چه تاسو خپل اشعار اورولې وې؟ هغوی د سورلئ نه راكوز شو، اوپه دې الفاظو سره ئې اشعار رئيل شروع كړل: ﴿تَاللَّهِ لَوْلَا اللَّهُ مَا اهْتَدَيْنَا﴾ (قسم په الله پاک! كه الله پاک (هدايت كونكې نه وې) نو مونږ به چرې هم هدايت نه وې موندلې)، او د دې نه علاوه ئې هم څو اشعار اولوستل خو هغه ماته ياد پاتې نه شو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل، دا راښكونكې څوک دې؟ خلقو اووې عامر بن اكوع رضي الله عنه (دې). رسول الله ﷺ اوفرمائيل: الله پاک دې په هغه باندې رحم اوكړي، يو سړي عرض اوكړو: يا رسول الله ﷺ ارمان چه د هغه (عامر) نه تاسو ته نوره هم فائده رسولې وې (يعنى هغه نور هم ژوندې پاتې شوې وې ځكه چه رسول الله ﷺ به كله د چا په باره كښې د ﴿يرحم الله﴾ يا ﴿رحمه الله﴾ الفاظ اوفرمائيل نو په دې كښې به د دې خبرې طرف ته اشاره وه چه هغه وفات كيدونكې دې)، پس چه كله خلقو صفونه برابر كړل او جنګ ئې شروع كړو نو عامر پخپله توره باندې زخمى شو چه د هغې د وجې نه وفات شو، چه كله ماښام شو نو خلقو ډير زيات اوربل كړو، رسول الله ﷺ اوفرمائيل دا اورځنګه دې؟ كوم څيز باندې تاسو اوربل كړو؟ خلقو اووې د كورنو خرو په غوښې باندې (يعنى د هغوى غوښه پخوو) رسول الله ﷺ اوفرمائيل

اوغورځوئ هغه خيز كوم چه په دې كښې دې يعنى غوښې لره او لوښې مات كړئ. يو سړى عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ! آيا څه چه په لوښى كښې دى كه هغه مونږ اوغورځوو او لوښې وينځو (نو غوره به نه وى؟) رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ځئ هم دغه شان اوكړئ.

[٥٩٧٣] حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرٍو سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي أَوْفَى - رضى الله عنهما كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِذَا أَتَاهُ رَجُلٌ بِصَدَقَةٍ قَالَ «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ فُلاَنٍ». فَأَتَاهُ أَبِي فَقَالَ «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى». [ر ١٤٢٦]

د سيدنا ابن ابى اوفى رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ ته به چه كله چا صدقه راوړه، نو هغوى به فرمائيل . ﴿اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ فُلاَنٍ﴾، يعنى اې الله د فلانى په آل باندې رحمت نازل كړه. پس زما پلار هغوى ته څه راوړل نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اې الله! په آل د ابى اوفى رضي الله عنه باندې رحمت نازل كړه.

[٥٩٧٤] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ جَرِيرًا قَالَ قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «أَلاَ تُرِيحُنِي مِنْ ذِي الْخَلَصَةِ». وَهُوَ نُصُبٌ كَانُوا يَعْبُدُونَهُ يُسَمَّى الْكَعْبَةَ الْيَمَانِيَةَ. قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي رَجُلٌ لاَ أَثْبُتُ عَلَى الْخَيْلِ ،فَصَكَّ فِي صَدْرِي فَقَالَ «اللَّهُمَّ ثَبِّتْهُ وَاجْعَلْهُ هَادِيًا مَهْدِيًّا». قَالَ فَخَرَجْتُ فِي خَمْسِينَ مِنْ أَحْمَسَ مِنْ قَوْمِي -وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ فَانْطَلَقْتُ فِي عُصْبَةٍ مِنْ قَوْمِي- فَأَتَيْتُهَا فَأَحْرَقْتُهَا، ثُمَّ أَتَيْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَاللَّهِ مَا أَتَيْتُكَ حَتَّى تَرَكْتُهَا مِثْلَ الْجَمَلِ الأَجْرَبِ. فَدَعَا لأَحْمَسَ وَخَيْلِهَا. [ر:٢٨٥٧]

د قيس رحمه الله نه روايت دې چه ما د سيدنا جرير رضي الله عنه نه واوريدل چه ماته رسول الله ﷺ اوفرمائيل : آيا ته به ماته د ذى الخلصة نه نجات رانكړې؟ دا يو بت وو چه د هغې به خلقو عبادت كولو او د دې نوم كعبه يمانيه وو. ما عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ! زه يو داسې سړې يم چه په اس باندې نيغ نه شم كيناستلې، هغوى زما په سينه باندې لاس راښكلو او وې فرمائيل : اې الله! دې ثابت قدم كړه او هدايت كونكې او هدايت يافته ئې كړه. د سيدنا جرير رضي الله عنه بيان دې چه زه د خپل قوم احمس د پنځوس كسانو سره اوتلم، او سفيان به كله په روايت كښې دا الفاظ وئيل (فَانْطَلَقْتُ فِي عُصْبَةٍ مِنْ قَوْمِي) زه د خپل قوم د يو جماعت سره اوتلم، ما هلته رسيدو سره هغه اوسيزلو. بيا زه د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شوم او اومې وئيل يا رسول الله ﷺ! قسم په الله پاك! زه تاسو ته تر هغه وخته پورې رانغلم چه ترڅو پورې مې هغه د خارختى اوښ په شان جوړ نه كړلو، نو رسول الله ﷺ د قبيله احمس و د هغې د شهسوارانو دپاره دعا اوفرمائيله.

[۵۹۷۵] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا قَالَ قَالَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَنَسٌ خَادِمُكَ. قَالَ «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أَعْطَيْتَهُ». [ر: ۱۸۸۱]

د امام قتاده رحمه الله نه روایت دې چه ما د سیدنا انس رضي الله عنه نه واوریدل چه (زما مور) سیده ام سلیم رضي الله عنها رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو: انس رضي الله عنه ستاسو خادم دې؛ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: اې الله! هغه ته په کثرت سره مال او اولاد ورکړه، او څه چه دې ورته ورکړې دی په هغې کښې ورته برکت واچوه.

[۵۹۷۶] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا عَبْدَةُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ سَمِعَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - رَجُلاً يَقْرَأُ فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ «رَحِمَهُ اللَّهُ، لَقَدْ أَذْكَرَنِي كَذَا وَكَذَا آيَةً أَسْقَطْتُهَا فِي سُورَةِ كَذَا وَكَذَا». [ر: ۲۵۱۲]

د سیده عائشه صدیقه رضي الله عنها نه روایت دې چه رسول الله ﷺ د یو سړی نه په مسجد کښې قرآن کریم واوریدلو نو وې فرمائیل: الله پاک دې په هغه باندې رحم اوکړی. هغه ماته فلانې فلانې آیت رایاد کړو. کوم چه زما نه په فلانې فلانی سورة کښې هیر شوې وو

[۵۹۷۷] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَسَمَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - قَسْمًا فَقَالَ رَجُلٌ إِنَّ هَذِهِ لَقِسْمَةٌ مَا أُرِيدَ بِهَا وَجْهُ اللَّهِ. فَأَخْبَرْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَغَضِبَ حَتَّى رَأَيْتُ الْغَضَبَ فِي وَجْهِهِ وَقَالَ «يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى، لَقَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ». [ر: ۲۹۸۱]

او د سیدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ مال غنیمت تقسیم کړو، نو یو سړی اووې: په دې تقسیم سره د الله پاک رضا مقصود نه ده، ما چه رسول الله ﷺ ته دا خبره بیان کړه نو هغوی غصه شو، تردې چه د غصې آثار ما د هغوی په مخ مبارک کښې اولیدل او وې فرمائیل: الله پاک دې په موسی (علیه السلام) باندې رحم اوفرمائی؛ چاته چه د دې نه زیات تکلیفونه ورکړې شوې وو خو هغوی صبر اوکړو

(۱۹) بَابُ مَا يُكْرَهُ مِنَ السَّجْعِ فِي الدُّعَاءِ

[۵۹۷۸] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ السَّكَنِ حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلاَلٍ أَبُو حَبِيبٍ حَدَّثَنَا هَارُونُ الْمُقْرِئُ حَدَّثَنَا الزُّبَيْرُ بْنُ الْخِرِّيتِ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ حَدِّثِ النَّاسَ كُلَّ جُمُعَةٍ مَرَّةً، فَإِنْ أَبَيْتَ فَمَرَّتَيْنِ، فَإِنْ أَكْثَرْتَ فَثَلاَثَ مِرَارٍ وَلاَ تُمِلَّ النَّاسَ هَذَا الْقُرْآنَ، وَلاَ أُلْفِيَنَّكَ تَأْتِي الْقَوْمَ وَهُمْ فِي حَدِيثٍ مِنْ حَدِيثِهِمْ فَتَقُصُّ عَلَيْهِمْ، فَتَقْطَعُ عَلَيْهِمْ حَدِيثَهُمْ فَتُمِلُّهُمْ، وَلَكِنْ أَنْصِتْ، فَإِذَا أَمَرُوكَ فَحَدِّثْهُمْ وَهُمْ يَشْتَهُونَهُ، فَانْظُرِ السَّجْعَ مِنَ الدُّعَاءِ فَاجْتَنِبْهُ، فَإِنِّي عَهِدْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَأَصْحَابَهُ لاَ يَفْعَلُونَ إِلاَّ ذَلِكَ. يَعْنِي لاَ يَفْعَلُونَ إِلاَّ ذَلِكَ الاِجْتِنَابَ

په دعا کښې د قافیه لګولو حکم: په دعا کښې دننه سجع او تکلف اختیارولو سره مقفی عبارتونو جوړولو سره پیش کول مکروه دی. دعا چونکه د الله پاک نه غوښتل، طلب کول او د خپلې عاجزئ د اظهار نوم دې، په دې وجه په دې موقع باندې قافیه لګول او عقلی عبارتونه لګول مناسب نه دی، خو که بغیر د قصد او تکلف نه په الفاظو کښې روانی، سلاست او قافیه بندی راشی نو په دې کښې هیڅ باک نشته، د رسول الله ﷺ نه چه کومې دعاګانې منقول دی، په هغې کښې ډیر دعاګانې مسجع دی، خو هغه سجع د څه تکلف او تصنع والا نه ده، بلکه یو صاحب ذوق خپله اندازه لګولې شی چه دا بې ساخت الهامی دعاګانې دی او په دې کښې د څه صنع لږ شان دخل هم نشته. (۱)

د باب په اول روایت کښې د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نصیحت نقل کړې شوې دې، هغوی فرمائی: په هفته کښې یو کرت یا دوه کرته او زیات نه زیات درې کرته وعظ کوئ، خلق د قرآن کریم نه مه سترې کوئ او زه دې تاسو داسې بیا نه مومم چه تاسو یو جماعت ته راشئ او په خپلو خبرو کښې مشغول شئ او تاسو د هغه خبرې پرې کولو سره وعظ شروع کړئ او دغه شان هغوی تنګ کړئ، بلکه خاموش اوسیږئ چه کله هغوی تاسو ته پخپله د وعظ کولو اوائی او د هغې خواهش ظاهر کړی نو وعظ کوئ خو په دعا کښې د مقفی کلام نه ځان ساتئ، ځکه چه ما رسول الله ﷺ او د هغوی صحابه کرام رضی الله عنهم داسې لیدلې دی، یعنی هغوی به د دې نه ځان ساتلو.

قوله: ﴿فَانْظُرِ السَّجْعَ مِنَ الدُّعَاءِ فَاجْتَنِبْهُ﴾: یعنی په دعا کښې قافیه لګول موخر کړه، د هغې قصد او اراده مه کوه او خپل فکر او سوچ په هغې باندې مه مشغوله کوئ، ځکه چه په دعا کښې خشوع مطلوب ده، او په قافیه لګولو کښې تکلف دې، کوم چه د خشوع نه دې.

⑳ باب لِيَعْزِمِ الْمَسْأَلَةَ، فَإِنَّهُ لَا مُكْرِهَ لَهُ

[۵۹۷۹] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ - رضي الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا دَعَا أَحَدُكُمْ فَلْيَعْزِمِ الْمَسْأَلَةَ، وَلَا يَقُولَنَّ اللَّهُمَّ إِنْ شِئْتَ فَأَعْطِنِي. فَإِنَّهُ لَا مُسْتَكْرِهَ لَهُ». [۷۰۲۶]

د دعا د یو بل ادب بیان: امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې یو بل ادب ذکر کړې دې او هغه دا چه دعا په کامل یقین سره کول پکار دی، ځکه چه په الله پاک باندې هیڅ څوک جبر کونکې نشته، پس د باب دا اول روایت د سیدنا انس رضی الله عنه نه دې، هغوی فرمائی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه کله په تاسو کښې یو سړی دعا غواړی، نو دا دې نه وائی چه یا الله! که ته غواړې نو ماته راکړه، ځکه چه په الله پاک باندې هیڅ څوک جبر کونکې نشته.

۱) فتح الباری ۱۶۷/۱۱، عمدة القاری ۲۹۸/۲۲، ارشاد الساری ۳۴۲/۱۳

[۵۹۸۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضی الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - قَالَ: «لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمُ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي، اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي، إِنْ شِئْتَ لِيَعْزِمِ الْمَسْأَلَةَ، فَإِنَّهُ لَا مُكْرِهَ لَهُ». [۷۰۳۹]

د باب دا دویم روایت د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه دې، رسول الله ﷺ فرمائی: چه په تاسو کښې دې يو سړې داسې نه وائی چه یا الله! که ته غواړې نو ماته بخښنه اوکړه او په ما باندې رحم اوکړه بلکه په یقین سره غوښتل پکار دی ځکه چه الله پاک باندې هیڅ څوک جبر کونکې نشته.

علامه تورپشتی رحمه الله لیکی: ﴿اراد ادعوه معتقدین وقوع الاجابة، لان الداعی اذا لم یکن متحققا فی الرجاء لم یکن رجاؤه صادقا، واذا لم یکن الرجاء خالصا، والداعی مخلصا، فان الرجاء هو الباعث علی الطلب، ولایتحقق الفرع لا بتحقیق الاصل﴾ (۱)

یعنی: د رسول الله ﷺ مطلب دا دې چه د الله پاک نه په دې یقین او اعتقاد سره دعاګانې غواړئ چه الله پاک به دا ضرور قبلوی، ځکه چه دعا کونکی ته به د دعا د قبولیت امید نه وی نو د هغه امید به صادق نه وی او چه کله امید صادق نه دې نو دعا به هم خالص نه وی او داعی به هم مخلص نه وی، ځکه امید د دعا غوښتلو باعث دې، او فرع د اصل نه بغیر نه متحقق کیږی.

قوله: ﴿لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ﴾: په دې کښې نهی د تحریم دپاره ده یا که د کراهت تنزیهی دپاره، دواړه اقوال دی، د امام نووی رحمه الله نه کراهت تنزیهی باندې محمول دې. (۲)

خلاصه دا چه دعا کونکې دې پوره امید ساتی چه الله پاک به د هغه دعا قبلوی او هغه به د څه استثناء او تعلیق نه بغیر مکمل په الحاح او زارئ سره د الله پاک په دربار کښې خپل مراد پیش کړی.

۲۱: بَاب يُسْتَجَابُ لِلْعَبْدِ مَا لَمْ يَعْجَلْ

[۵۹۸۱] (۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ مَوْلَى ابْنِ أَزْهَرَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - قَالَ «يُسْتَجَابُ لِأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ يَقُولُ دَعَوْتُ فَلَمْ يُسْتَجَبْ لِي».

---

(۱) کتاب المیسر فی شرح مصابیح السنة، کتاب الدعوات، ۵۱۶/۲، (رقم الحدیث: ۱۵۴۶)

(۲) قال الحافظ ابن حجر: وحمل النووی النهی فی ذلک علی کراهة التتنزیه، فتح الباری ۱۶۸/۱۱، تقول: لم یصرح النووی به، الا ان فحوی کلامه فی شرح هذا الحدیث یدل علی ذلک، (شرح مسلم للنووی، کتاب الذکر والدعاء والتوبة والاستغفار، باب العزم بالدعاء ولا یقل: ان شئت ۳۴۲/۲)

(۳) (۵۹۸۱) الحدیث اخرجه مسلم فی کتاب الذکر والدعاء، باب بیان انه یستجاب للداعی مالم یعجل (رقم الحدیث: ۲۷۳۵) واخرجه ابوداؤد فی کتاب الصلاة، باب الدعاء: ۷۸/۲، ...

[بقیه برصفحه آئنده...

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخارى رحمه الله د دعا يو بل ادب بيان کړې دې. او هغه دا دې چه دعا مسلسل کول پکار دى او په يو موقع باندې هم دا نه دى وئيل پکار چه زه دعا خو کوم خو قبليږى نه. پس په روايت الباب کښې رسول الله ﷺ فرمائى چه د هر سړى دعا قبليږى په دې شرط چه هغه تندى اونکړى چه داسې او نه وائى چه ما دعا اوغوښتله خو قبوله نه شوه.

په دعا کښې ستړې والې د قبوليت نه مانع دې: په صحيح مسلم او سنن ترمذى کښې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه روايت دې. د هغې الفاظ دى:

﴿ لَا يَزَالُ يُسْتَجَابُ لِلْعَبْدِ مَا لَمْ يَدْعُ بِإِثْمٍ أَوْ قَطِيعَةِ رَحِمٍ مَا لَمْ يَسْتَعْجِلْ. قِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ مَا الِاسْتِعْجَالُ قَالَ: يَقُولُ قَدْ دَعَوْتُ وَقَدْ دَعَوْتُ فَلَمْ أَرَ يَسْتَجِيبُ لِي فَيَسْتَحْسِرُ عِنْدَ ذَلِكَ وَيَدَعُ الدُّعَاءَ ﴾ (۱)

يعنى د بنده دعا مسلسل قبليږى چه ترڅو پورې هغه د ګناه يا د قطع رحمۍ دعا اونکړى او ترڅو پورې چه هغه د جلد بازۍ مظاهره اونکړى، چا تپوس اوکړو د تندۍ نه د کار اخستلو څه مطلب دې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: چه داسې اوائى چه ما بار بار دعا اوغوښتله. خو ماته نه ښکارى چه زما دعا به قبوله شى، نو هغه په دې وخت کښې د ستړى کيدو مظاهره کولو سره دعا پريږدى

مطلب دا دې چه هغه دعا کولو کولو سره تنګ شو او هغه دا جمله اووئيله

علامه قسطلانى رحمه الله د مظهرى په حوالې سره ليکلې دى چه په کومه دعا کښې انسان تنګ شى هغه نه قبليږى ځکه چه دعا عبادت دې او د مومن شان دا نه دې چه هغه د خپل رب په عبادت کښې د ستړى والى اظهار اوکړى (۲) دعا که هغه وخت سره قبوله شى او که نه شى. خپله د څو رحمتونو او برکتونو ذريعه او باعث وى.

امام ترمذى رحمه الله د سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما يو مرفوع حديث نقل فرمائيلې دې، په هغې کښې دى

﴿ مَنْ فُتِحَ لَهُ مِنْكُمْ بَابُ الدُّعَاءِ فُتِحَتْ لَهُ أَبْوَابُ الرَّحْمَةِ ﴾ (۳)

يعنى: په تاسو کښې چه د چا دپاره د دعا دروازه پرانستلې شوه، د هغه دپاره د رحمت دروازې پرانستلې شوې

...بقيه ازحاشيه گذشته] (رقم الحديث: ۱٤٨٤)، واخرجه الترمذى فى كتاب الدعاء، باب ما جاء فيمن يستعجل فى دعاته: ٤٦٤/٥، (رقم الحديث: ۳۳۸۷) واخرجه ابن ماجة فى كتاب الدعاء، باب يستجاب لاحدكم ما لم يعقل (رقم الحديث: ۳۱۵۳)

(۱) صحيح مسلم، كتاب الذكر والدعاء والتوبة والاستغفار، باب بيان انه يستجاب للداعى مالم يعجل، فيقول: دعوت فلم يستجب لى: ۲۰۹٦/٤، رقم الحديث: ۲۷۳۵، ورواه الترمذى ولفظه: عن أبى هريرة: عن النبى صلى الله عليه و سلم قال يستجاب لأحدكم مالم يعجل يقول دعوت فلم يستجب لى. كتاب الدعوات، باب ما جاء فيمن يستعجل فى دعائه: ٤٦٤/٥، رقم الحديث: ۳۳۸۷

(۲) ارشاد السارى: ٤۳۳/۱۳

(۳) سنن الترمذى، كتاب الدعوات، باب فى دعاء النبى صلى الله عليه وسلم: ٥٥١/٥، رقم الحديث: ۳٥٤۷

هم دغه شان په يو روايت کښې دی ﴿مَنْ رُزِقَ الدُّعَاءَ لَمْ يُحْرَمِ الْإِجَابَةَ﴾ [۱]
يعني چاته چه د دعا توفيق ملاؤ شو هغه د قبوليت نه نه محروم کيږي

۲۲: بَابُ رَفْعِ الْأَيْدِي فِي الدُّعَاءِ

وَقَالَ أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ دَعَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ، وَرَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ. ار ۴۰۶۸] وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَفَعَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يَدَيْهِ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ خَالِدٌ». [۴۰۸۴]

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ وَقَالَ الْأُوَيْسِيُّ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ وَشَرِيكٍ سَمِعَا أَنَسًا عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى رَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ. [ر: ۹۸۴]

په دعا کښې د رفع اليدين ثبوت: د رسول الله ﷺ نه لاسونه اوچتول په ډيرو احاديثو کښې ثابت دی، پس په باب کښې چه امام بخاری رحمه الله کوم دري معلق روايتونه ذکر کړي دی، په هغې کښې د رفع اليدين ذکر دې، د سيدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه تعليق په کتاب المغازی کښې، د سيدنا ابن عمر رضی الله عنهما تعليق هم په مغازی کښې موصولا ذکر شوې دې او د اويسی تعليق ابو نعيم موصولا نقل کړې دې. [۲] د اويسی نوم عبد العزيز بن عبد الله دی. [۳]
امام بخاری رحمه الله په دې احاديثو سره کيدې شی چه دهغه خلقو رد کول غواړی کوم چه د استسقاء نه علاوه په باقی خايونو کښې د لاس اوچتولو قائل نه دی، هغوی د سيدنا انس رضی الله عنه د حديث نه استدلال کوی چه په هغې کښې دی:

﴿كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم: لَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي شَيْءٍ مِنْ دُعَائِهِ إِلَّا فِي الِاسْتِسْقَاءِ﴾ [۴]
يعني رسول الله ﷺ د استسقاء نه علاوه کله هم په دعا کښې لاس نه دی اوچت کړې
په حديث استسقاء او احاديث الباب کښې تطبيق: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دا حديث اگر چه صحيح دې خو په دې حديث او هغه احاديثو کښې په کوم کښې چه رفع اليدين ثابت

---

[۱]) لم اجد بهذا اللفظ فی کتب الحديث المتوفرة لدی، ووجدت ما يقارب لذلک وهو ما ذکره ابن عساکر. ولفظه عن ابی هريرة، انه کان يقول : ما اخاف ان احرم الاجابة، ولکنی اخاف ان احرم الدعاء (التمهيد لابن عبدالبر : ۲۹۸/۱۰) (قلت : وجدت هذا الحديث فی شعب الايمان للبيهقی باسناد ضعيف عن ابن مسعود رضی الله تعالی عنه ۲۹۴/۶ (رقم الحديث : ۴۲۱۰) والاحاديث المختارة للضياء المقدسی عن انس بن مالک رضی الله تعالی عنه ۳۴۵/۲ (رقم الحديث : ۱۸۱۴) وفيه : مَنْ أُعْطِيَ الدُّعَاءَ لَمْ يُحْرَمِ الْإِجَابَةَ، وقال عبد الملک بن عبد الله بن دهيش : إسناده صحيح)

[۲]) فتح الباری ۱۷۰/۱۱، ارشاد الساری ۲۴۵/۱۳

[۳]) عمدة القاری ۳۰۰/۲۲، ارشاد الساری : ۲۴۵/۱۳، فتح الباری ۱۷۰/۱۱

[۴]) صحيح البخاری، کتاب الاستسقاء، باب رفع الامام يده فی الاستسقاء ص : ۲۲۱، (رقم الحديث : ۱۰۴۱) وصحيح مسلم : کتاب الاستسقاء : باب رفع اليدين بالدعاء فی الاستسقاء ۶۱۶/۲، (رقم الحديث : ۷۹۵)

دى تطبيق داسې كيدې شى چه د سيدنا انس رضی الله عنه په حديث كښې په حقيقت كښې مطلقا د رفع اليدين نفى نه ده شوې. بلكه په مخصوص صفت سره د رفع اليدين نفى كړې شوې ده او مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ به چه څنګه د استسقاء په وخت لاسونه ډير اوچتول ترديَ چه لاسونه مبارک به ئې د مخ مبارک برابر شو، په دې وصف سره به ئې داسې په عام دعا كښې لاسونه نه اوچتول، په عام دعاګانو كښې به ئې لاسونه د اوږو برابر اوچتول. پس هغوى ليكى :

﴿ لكن جمع بينه وبين احاديث الباب وما فى معناها بان المنفى صفة خاصة لا اصل الرفع..... وحاصله ان الرفع فى الاستسقاء يخالف غيره اما بالمبالغة إلى ان تصير اليدان فى حذو الوجه مثلا وفى الدعاء إلى حذو المنكبين... واما ان الكفين فى الاستسقاء يليان الأرض وفى الدعاء يليان السماء ﴾ (١)

يعنى په حديث استسقاء او احاديث الباب كښې داسې تطبيق وركړې شوې دې چه په حديث الاستسقاء كښې مطلقا د رفع اليدين نفى نه ده كړې شوې بلكه په يو خاص صفت سره د هغې نفى كړې شوې ده. د دې تطبيق حاصل دا دې چه په استسقاء كښې رفع اليدين په كوم صفت سره وى، په هغه صفت سره په دعا كښې نه وى يا خو په دې طريقه چه په استسقاء كښې لاس اوچتولو كښې دومره مبالغه كولې شى چه هغه مخ ته مخامخ راشى او حال دا چه په دعا كښې اوږو ته مخامخ اوچتولې شى. يا په داسې طريقه چه په استسقاء كښې د لاسونو رخ د زمكې طرف ته، او په دعا كښې د آسمان طرف ته وى.

امام منذرى رحمه الله فرمائى چه د جمع او تطبيق د متعذر كيدو په صورت كښې به د ترجيح طريقه اختيارولې شى او د اثبات روايات د صحت او كثرت په اعتبار سره راجح دى. (٢)

خپله امام بخارى رحمه الله د جزء رفع اليدين په نوم سره يو مستقل رسالة ليكلې ده چه په هغې كښې هغوى هغه احاديث راجمع كړې دى چه په هغې كښې د رسول الله ﷺ نه په دعا كښې رفع اليدين ثابت دى. د سيده عائشه، عبدالرحمن بن سمرة، ابوهريره، عبدالله بن عمرو بن العاص، عمر فاروق، اسامة بن زيد او د قيس بن سعد رضی الله عنهم روايات حافظ ابن حجر رحمه الله ذكر كړې دى چه په هغې كښې د دعا په وخت د لاس اوچتولو ذكر دې. (٣)

د سنن ابى داؤد او جامع ترمذى په يو مرفوع روايت كښې دى :

﴿ إِنَّ رَبَّكُمْ تَبَارَكَ وَتَعَالَى حَيِيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَحْيِي مِنْ عَبْدِهِ إِذَا رَفَعَ يَدَيْهِ إِلَيْهِ أَنْ يَرُدَّهُمَا صِفْرًا ﴾ (٤)

يعنى ستاسو رب حيا كونكې او رحم كونكې دې بنده چه كله د دعا دپاره هغه ته لاسونه اوچت كړى نو هغه د هغې په خالى واپس كولو باندې حياء كوى

---

(١) فتح البارى ١١/ ١٧٠، ١٧١

(٢) فتح البارى : ١١/ ١٧١

(٣) فتح البارى ١١/١٧١

(٤) سنن ابى داؤد، كتاب الصلاة، باب الدعاء: ٢/٧٨، (رقم الحديث : ١٤٧٨)

په دعا کښې د لاس اوچتولو حد: لاس د کوم ځائې پورې اوچتول پکار دی، په دې سلسله کښې روایات مختلف دی، د سینې برابر، د اوږو برابر، د مخ برابر او د سر برابر.[1] د سینې برابر اوچتولو ته ابن عباس رضی الله عنهما د دعا وصل وئیلې دې.[2]

۲۳: باب الدُّعَاءِ غَيْرَ مُسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةِ

[۵۹۸۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَحْبُوبٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ بَيْنَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يَخْطُبُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقَامَ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَسْقِيَنَا . فَتَغَيَّمَتِ السَّمَاءُ وَمُطِرْنَا ، حَتَّى مَا كَادَ الرَّجُلُ يَصِلُ إِلَى مَنْزِلِهِ ، فَلَمْ تَزَلْ تُمْطَرُ إِلَى الْجُمُعَةِ الْمُقْبِلَةِ ، فَقَامَ ذَلِكَ الرَّجُلُ أَوْ غَيْرُهُ فَقَالَ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَصْرِفَهُ عَنَّا ، فَقَدْ غَرِقْنَا . فَقَالَ « اللَّهُمَّ حَوَالَيْنَا وَلاَ عَلَيْنَا » . فَجَعَلَ السَّحَابُ يَتَقَطَّعُ حَوْلَ الْمَدِينَةِ ، وَلاَ يُمْطِرُ أَهْلَ الْمَدِينَةِ.[ر: ۸۹۰]

د سیدنا انس رضی الله عنه روایت دې چه یو کرت رسول الله صلی الله علیه وسلم د جمعې په ورځ باندې خطبه ورکوله، یو سړې اودریدلو اوعرض ئې اوکړو چه یا رسول الله صلی الله علیه وسلم دعا اوکړئ چه په مونږ خلقو باندې باران اوشی، آسمان باندې وریځ راغله او باران شروع شو، تردې چه خلق خپلو کورونو ته نه شی رسیدلې، د بلې جمعې پورې باران وریدلو، نو هم هغه سړې یا بل سړې اودریدلو او عرض ئې اوکړو چه الله پاک نه اوغواړئ چه زمونږ نه باران واړوی مونږ خو ډوب شو، رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: اې الله! زمونږ نه چاپیره ئې او وروه او په مونږ ئې مه وروه، پس وریځ د مدینې نه ګیر چاپیره خوره شوه (او باران کیدو) خو په مدینه کښې باران نه کیدلو.

د ترجمة الباب مقصد: د دې باب مقصد دا دې چه د دعا په آدابو کښې یو ادب اګر چه دا دې چه قبلې ته مخ کولو سره دې دعا اوکړې شی خو دا ضروری نه دې، بعض موقعو باندې انسان د قبلې نه مخ اړولو سره هم دعا کولې شی لکه چه په روایت الباب کښې دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم د باران دپاره د خطبې دوران کښې دعا اوفرمائیله، په مسجد کښې د خطبې په وخت د خطیب مخ د خلقو طرف ته وی، هغه قبلې ته نه وی مخ کړې. معلومه شوه چه داسې دعا غوښتل ثابت دی.[3]

....

[1] عمدة القاری ۳۰۱/۲۲، فتح الباری : ۱۷۲/۱۱

[2] عمدة القاری ۳۰۱/۲۲، فتح الباری : ۱۷۲/۱۱

[3] فتح الباری : ۱۷۲/۱۱، عمدة القاری : ۳۰۱/۲۲، ارشاد الساری: ۳۴۶/۳

۲۴: باب الدُّعَاءِ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ

۵۹۸۳] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى عَنْ عَبَّادِ بْنِ تَمِيمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ خَرَجَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - إِلَى هَذَا الْمُصَلَّى يَسْتَسْقِي، فَدَعَا وَاسْتَسْقَى ثُمَّ اسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ وَقَلَبَ رِدَاءَهُ. [ر: ۹۲۰]

د ترجمة الباب مقصد: په حدیث کښې د دعا ذکر نشته. بلکه صرف دومره خبره ده چه رسول الله ﷺ د عیدګاه طرف ته اوتلو، د باران دپاره ئې دعا اوکړه، بیا ئې د قبلې طرف ته مخ کولو سره څادر الټه کړو.

اسماعیلی رحمه الله فرمائی چه د قبلې طرف ته مخ کولو په وخت څادر الټه کولو سره رسول الله ﷺ دعا کړې ده د دې صراحتاً اګر چه په روایت الباب کښې نشته، خو د دې حدیث په نورو طرقو کښې د هغې ذکر شته، امام بخاری رحمه الله د خپل عادت مطابق په ترجمة الباب سره د هغې طرف ته اشاره کړې ده.[1]

د دې نه علاوه په نورو ډیرو احادیثو کښې هم دی، چه په هغې کښې قبلې ته مخ کولو سره د رسول الله ﷺ د دعا کولو تذکره ده.

په صحیح مسلم کښې د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې:

《 لَمَّا كَانَ يَوْمُ بَدْرٍ نَظَرَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- إِلَى الْمُشْرِكِينَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ ثُمَّ مَدَّ يَدَيْهِ فَجَعَلَ يَهْتِفُ بِرَبِّهِ 》[2]

یعنی: د غزوه بدر په ورځ رسول الله ﷺ د مشرکینو طرف ته اوکتل، بیا ئې قبلې طرف ته مخ کولو سره خپل دواړه لاسونه خوارهٔ کړل او خپل رب ئې راوبللو.

د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه روایت دې: 《 اسْتَقْبَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم الْكَعْبَةَ فَدَعَا عَلَى نَفَرٍ مِنْ قُرَيْشٍ 》[3]

یعنی رسول الله ﷺ د خانه کعبې طرف ته مخ کړو، بیا ئې د قریشو یو جماعت ته بددعا اوکړه.

....

---

[1]) فتح الباری: ۱۷۳/۱۱، عمدة القاری: ۳۰۱/۲۲، ارشاد الساری: ۳۴۷/۳

[2]) صحیح مسلم، کتاب الجهاد والسیر، باب الإِمْدَادِ بِالْمَلاَئِكَةِ فِى غَزْوَةِ بَدْرٍ وَإِبَاحَةِ الْغَنَائِمِ: ۱۳۷۳/۳، رقم الحدیث (۱۷۶۳)

[3]) صحیح بخاری، کتاب المغازی، باب دعاء النبی صلی الله علیه وسلم علی کفار قریش ص ۸۳۰، (رقم الحدیث: ۳۹۶۰)

۲۵: باب دَعْوَةِ النَّبِي صلى الله عليه وسلم لِخَادِمِهِ بِطُولِ الْعُمُرِ وَبِكَثْرَةِ مَالِهِ

[۵۹۸۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا حَرَمِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَتْ أُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ خَادِمُكَ أَنَسٌ ادْعُ اللَّهَ لَهُ. قَالَ «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أَعْطَيْتَهُ». [ر ۱۸۸۱]

رسول الله ﷺ د سيدنا انس رضی الله عنه دپاره د كثرت مال او اولاد او اوږد عمر دعا فرمائيلي وه، په روايت الباب كښې اګر چه د طول عمر ذكر نشته، خو د دې روايت په دويم طريق كښې د دې ذكر دې. د هغې الفاظ دا دی ﴿ اللَّهُمَّ، أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَأَطِلْ حَيَاتَهُ، وَاغْفِرْ لَهُ ﴾ اې الله ! ته هغه ته د مال او اولاد كثرت وركړه، او د هغه ژوند اوږد كړه او د هغه مغفرت اوكړه. امام بخارى رحمه الله په الادب المفرد كښې د دې تخريج كړې دې. (۱)

پس الله پاک هغوی ته د رسول الله ﷺ د دعا په وجه باندې مال او دولت هم وركړو او هغوی ډير اوږد عمر هم بيا موندلو، د هغوی په ژوند باندې د هغوی د څامنو او نمسو وغيره تعداد سلو ته رسيدلې وو. (۲)

په بصره كښې يو باغ وو چه هغې به په كال كښې دوه كرته ميوه وركوله. په هغې كښې يو ګل وو چه د هغې نه به د مشكو خوشبوئى راتله (۳) د هغوی عمر هم يو سل او درې يا يو سل او اووه كلونه وو. (۴)

۲۶: باب الدُّعَاءِ عِنْدَ الْكَرْبِ

[۵۹۸۵، ۵۹۸۶] (۵) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ كَانَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - يَدْعُو عِنْدَ الْكَرْبِ «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ».

---

[۱]) الادب المفرد (مع فضل الله الصمد) باب من دعا بطول العمر : ۱۰۶/۲. (رقم الحديث : ۶۵۳) (قلت : اسناده صحيح)

[۲]) فتح البارى : ۱۷۴/۱۱، عمدة القارى : ۳۰۲/۲۲، ارشاد السارى: ۳۴۷/۳

[۳]) فتح البارى : ۱۸۴/۱۱، عمدة القارى : ۲۹۷/۲۲

[۴]) فتح البارى : ۱۸۴/۱۱، عمدة القارى : ۲۹۷/۲۲

[۵]) (۵۹۸۶/۵۹۸۵) الحديث اخرجه البخارى ايضا فى كتاب الدعوات، باب الدعاء عند الكرب (رقم الحديث : ۶۳۴۶) واخرجه ايضا فى كتاب التوحيد، باب قول الله تعالى (تعرج الملائكة والروح اليه) (المعارج : ۴) (رقم الحديث : ۷۴۳۱)، واخرجه مسلم فى كتاب الذكر والدعاء باب الدعاء للكرب (رقم

[۵۹۸۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ هِشَامِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم كَانَ يَقُولُ عِنْدَ الْكَرْبِ «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ رَبُّ السَّمَوَاتِ، وَرَبُّ الأَرْضِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ» وَقَالَ وَهْبٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ مِثْلَهُ. [۵۹۸۵، ۶۹۹۰، ۶۹۹۴]

د مصيبت د وخت خاص دعاء: رسول الله ﷺ به د سخت غم او پريشانئ په وخت چه كومه دعا لوستله. امام بخاري رحمه الله هغه دلته ذكر فرمائيلي ده. د هغې الفاظ دا دي: ﴿لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ﴾ يعنى د الله پاک نه سوا بل معبود نشته. كوم چه د آسمانونو او زمكې رب دې (او) د عرش عظيم رب دې

د اول روايت الفاظ د مخكښې روايت نه مختلف دي.

قوله: ﴿حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ﴾: د ابو العاليه نوم رفيع دې. د هغوى نه دا روايت قتادة نقل كړې دې خو په عنعنه سره دې، او قتادة مدلس دې. د مدلس عنعنه قبول نه وى.

پس امام ابوداؤد رحمه الله په سنن ابى داؤد كښې د كتاب الطهارت د لاندې د امام شعبه رحمه الله قول نقل كړې دې چه د ابو العاليه نه قتادة صرف څلور احاديث اوريدلې دى [۱] او په هغه څلورو احاديثو كښې حديث الباب شامل نه دې

ابن ابى حاتم په مراسيل كښې د څلورو په ځائې د دريو ذكر كړې دې. [۲]

خو د امام بخاري رحمه الله په نزد د څلورو او دريو دا حصه غير معتبر ده. وجه د دې دا ده چه شعبه د مدلس راويانو عنعنه نه نقل كوى چه تر څو پورې د سماع تصريح نه وى او دا حديث خپله شعبه هم د قتادة نه نقل كړې دې كوم چه د دې خبرې دليل دې چه امام قتادة د سماع د تصريح سره هم دا روايت د ابو العاليه نه نقل كړې دې. [۳]

كيدې شى چه هم په دې وجه باندې امام بخاري رحمه الله د باب په آخر كښې د وهب تعليق ذكر فرمائيلې وى. **وقال وهب: وَقَالَ وَهْبٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ مِثْلَهُ.**

د مصيبت د دعاء فضيلت: ابن بطال رحمه الله ليكلې دى چه ابوبكر رازى په اصبهان كښې د علم

الحديث: ۲۷۳) واخرجه الترمذى فى كتاب الدعوات، باب ما جاء ما يقول عند الكرب (رقم الحديث: ۳۴۳۵) واخرجه ابن ماجة فى كتاب الدعاء باب الدعاء عند الكرب: (رقم الحديث: ۳۸۸۳).

[۱] سنن ابى داؤد، كتاب الطهارة، باب فى الوضوء من النوم، تحت رقم الحديث: ۲۰۲، ولفظه: وَقَالَ شُعْبَةُ إِنَّمَا سَمِعَ قَتَادَةُ مِنْ أَبِى الْعَالِيَةِ أَرْبَعَةَ أَحَادِيثَ حَدِيثَ يُونُسَ بْنِ مَتَّى وَحَدِيثَ ابْنِ عُمَرَ فِى الصَّلاَةِ وَحَدِيثَ الْقُضَاةُ ثَلاَثَةٌ وَحَدِيثَ ابْنِ عَبَّاسٍ حَدَّثَنِى رِجَالٌ مَرْضِيُّونَ مِنْهُمْ عُمَرُ وَأَرْضَاهُمْ عِنْدِى عُمَرُ. فتح البارى: ۱۷۴/۱۱، عمدة القارى: ۳۰۲/۲۲، ارشاد السارى: ۳۴۹/۳

[۲] فتح البارى: ۱۷۵/۱۱

[۳] فتح البارى: ۱۷۵/۱۱، عمدة القارى: ۳۰۲/۲۲

حدیث په سلسله کښې مقیم وو. هلته د ابوبکر بن علي په نوم یو مفتي عالم دین وو. په څه وجه باندې د هغه ځائې امیر د هغوی نه خفه شو او هغوی ئې گرفتار کړل او جیل ته ئې اولیږل. ابوبکر رازی په خوب کښې رسول الله ﷺ اولیدو چه هغوی فرمائي ابوبکر بن علي ته لاړ شه او وایه چه په صحیح بخاری کښې ذکر شوې د مصیبت دعا اولوله. الله پاک به ستا دا مصیبت لرې کړي وا پس هغوی لاړل او د دې خوب ذکر ئې هغوی ته اوکړو. هغوی چه څنګه دا دعا لوستل شروع کړل، د ښهر امیر هغوی آزاد کړل (۱)

د پریشانئ او مصیبت په وخت نورې ماثور دعاګانې د پریشانئ او مصیبت په وخت په احادیثو کښې دا دعاګانې هم منقول دی:

① ﴿ اللهُ اللهُ رَبِّي لَا أُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا ﴾، په سنن ابی داؤد کښې د اسماء بنت عمیس رضي الله عنها نه منقول ده (۲) چه د هغې ترجمه دا ده: الله! الله زما رب دې. زه د هغه سره هیڅ نه شریکوم

② ﴿ اللَّهُمَّ رَحْمَتَكَ أَرْجُو فَلَا تَكِلْنِي إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ وَأَصْلِحْ لِي شَأْنِي كُلَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ ﴾ په سنن ابی داؤد کښې د سیدنا ابوبکر رضي الله عنه نه منقول ده. (۳) د دې ترجمه دا ده: اې الله! زه ستاسو د رحمت امیدوار یم. پس ته ما سترګې د رپیدلو په قدر هم زما نفس ته مه حواله کوه او ته زما ټول امور برابر کړې. ستا نه سوا بل معبود نشته.

③ ﴿ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴾ په سنن ترمذی او مستدرک حاکم کښې دی ﴿ لَمْ يَدْعُ بِهَا رَجُلٌ مُسْلِمٌ فِي شَيْءٍ قَطُّ إِلَّا اسْتُجِيبَ لَهُ ﴾ (۴) یعنې یو مسلمان چه په څه سلسله کښې هم په دې کلماتو سره دعا کړې ده الله پاک د هغه دعا قبول فرمائیلې ده.

۲۷: بَابُ التَّعَوُّذِ مِنْ جَهْدِ الْبَلَاءِ

[۵۹۸۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنِي سُمَيٌّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَتَعَوَّذُ مِنْ جَهْدِ الْبَلَاءِ، وَدَرَكِ الشَّقَاءِ، وَسُوءِ الْقَضَاءِ، وَشَمَاتَةِ الْأَعْدَاءِ.

قَالَ سُفْيَانُ الْحَدِيثُ ثَلَاثٌ زِدْتُ أَنَا وَاحِدَةً، لَا أَدْرِي أَيَّتُهُنَّ هِيَ. [۶۹۴۲]

﴿ جَهْد ﴾ (د جیم په فتحې او د هاء په سکون سره) مشقت ته وئیلې شي او ﴿ بلاء ﴾ از میښت ته وائي.

---

(۱) فتح الباری: ۱۷۵/۱۱ وشرح ابن بطال: ۱۱۳/۱۰

(۲) سنن ابی داؤد، کتاب الادب، باب فی الاستغفار، رقم الحدیث ۱۵۲۵. وسنن ابن ماجة فی کتاب الدعوات، باب الدعاء عند الکرب، رقم الحدیث: ۳۸۸۲، وفتح الباری: ۱۷۶/۱۱

(۳) سنن ابی داؤد، کتاب الادب، فی اخر باب ما یقول اذا اصبح، رقم الحدیث: ۵۰۹۰، وفتح الباری: ۷۶/۱۱

(۴) سنن الترمذی فی کتاب الدعوات، باب، رقم الحدیث: ۳۵۰۵، واخرجه الحاکم فی المستدرک فی کتاب الدعاء والتکبیر والتهلیل والتسبیح والذکر: ۵۰۵/۱، فتح الباری: ۱۷۶/۱۱ (قلت: لم اجده بلفظ صاحب کشف الباری فاخرجته من المستدرک باحدی ثلاثة طرق)

سیدنا ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله ﷺ به د ازمیښت د مشقت نه، د بدبختئ نه، د بدو فیصلو نه او د دشمنانو د خندا نه پناه غوښتله. د سفیان بیان دې، چه په حدیث کښې درې خبرې وې په هغې باندې ما یوه زیاته کړه ماته یاد نه دی چه هغه کومه خبره ده.

د جهد البلاء تشریح : د ﴿ جهد البلاء ﴾ تشریح بعض شارحینو په دې الفاظو سره کړې ده.

﴿الحالة التي يمتحن بها الانسان وتشق عليه بحيث يتمنى فيها الموت ويختاره عليها﴾ [1] يعنى هغه حالت چه په هغې سره بنده ازمیښتلې شی او په بنده باندې دومره ګران شی چه بنده په هغې کښې د مرګ غوښتنه کوی او په دې باندې مرګ ته ترجیح ورکوی.

د سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما نه د ﴿ جهد البلاء ﴾ تشریح د مال کم والي او د بال بچ ډیریدل نقل دی [2]

علامه ابن بطال رحمه الله د ﴿ جهد البلاء ﴾ وضاحت داسې کړې دې!

﴿ كل ما اصاب المرء من شدة المشقة والجهد وما لا طاقة له بحمله ولا يقدر على دفعه من نفسه ﴾ [3]

یعنی : د دې نه مراد انسان ته پیښیدونکې هغه سخت تکلیف دې، چه د هغې د برداشت کولو هغه طاقت نه لری او نه د هغې په دفع کولو باندې قادر وی.

قوله: درك الشقاء: ﴿ دَرك ﴾ (د راء په فتحې او سکون سره) ﴿ دَرك ﴾ په معنی د ادراک او الحاق. د ﴿ شقاء ﴾ معنی هلاکت او بدبختی. ﴿ سوء القضاء ﴾: داسې فیصله چه د انسان په حق کښې بده وی. ﴿ شماتة ﴾ د دشمن خندا او خوشحالئ ته وائی کومه چه د انسان په مصیبت کښې د اخته کیدو نه پس وی. [4]

قوله: ﴿ قَالَ سُفْيَانُ الْحَدِيثُ ثَلَاثٌ زِدْتُ أَنَا وَاحِدَةً ﴾: سفیان بن عیینه رحمه الله فرمائی چه په اصل حدیث کښې د درې ځیزونو ذکر وو. ما دلته څلور ځیزونه، جهد بلاء، درک شقاء، سوء قضاء او شماتة اعداء ذکر کړی دی. په دې کښې د یو اضافه ما د خپل طرف نه کړې ده. خو اوس ماته معلومه نه ده چه هغه کومه یوه ده.

د اسماعیلی په روایت کښې د دې تصریح راغلې ده چه هغه ﴿ شماتة الاعداء ﴾ دې. [5] سفیان ته اول یاد وو لکه چه د اسماعیلی په روایت کښې دی خو بیا ترې هیر شو او هغوی ته یاد پاتې نه شو لکه چه دلته ذکر شوې دی. [6]

---

[1]) ارشاد الساری ۳۵۰/۱۳

[2]) فتح الباری : ۱۷۸/۱۱، عمدة القاری : ۳۰۲/۲۲، ارشاد الساری: ۳۵۰/۳

[3]) شرح ابن بطال : ۱۱۳/۱۰، فتح الباری : ۱۷۸/۱۱، عمدة القاری : ۳۰۲/۲۲

[4]) فتح الباری : ۱۷۸/۱۱، عمدة القاری : ۳۰٤/۲۲، ارشاد الساری: ۳۵۰/۳

[5]) فتح الباری : ۱۷۸/۱۱، ارشاد الساری ۳۵۰/۱۳

[6]) فتح الباری : ۱۷۸/۱۱، عمدة القاری : ۳۰٤/۲۲، ارشاد الساری: ۳۵۰/۳

۲۸: باب دُعَاءِ النَّبِي صلى الله عليه وسلم «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى»

[۵۹۸۸] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَعُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ فِي رِجَالٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ أَنَّ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ وَهُوَ صَحِيحٌ «لَنْ يُقْبَضَ نَبِي قَطُّ حَتَّى يَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ ثُمَّ يُخَيَّرَ». فَلَمَّا نَزَلَ بِهِ وَرَأْسُهُ عَلَى فَخِذِى، غُشِىَ عَلَيْهِ سَاعَةً، ثُمَّ أَفَاقَ فَأَشْخَصَ بَصَرَهُ إِلَى السَّقْفِ ثُمَّ قَالَ «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى». قُلْتُ إِذًا لاَ يَخْتَارُنَا، وَعَلِمْتُ أَنَّهُ الْحَدِيثُ الَّذِى كَانَ يُحَدِّثُنَا، وَهُوَ صَحِيحٌ. قَالَتْ فَكَانَتْ تِلْكَ آخِرَ كَلِمَةٍ تَكَلَّمَ بِهَا «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى». [ر: ۴۱۷۱]

سيده عائشه رضي الله عنها بيان كوى چه رسول الله ﷺ به د خپل صحت په حالت كښې فرمائيل چه هر نبى ته د وفات نه مخكښې د هغه مقام په جنت كښې ښودلې شى. بيا ورته اختيار وركولې شى پس چه كله د رسول الله ﷺ وفات اوشو نو هغه وخت د هغوى سر مبارك زما په پتون باندې وو. لږ ساعت په هغوى باندې بيهوشى راغله. بيا بيدار شو نو خپلې سترګې مباركې ئې د چهت طرف ته اوچتې كړې بيا ئې «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى» اوفرمائيل. ما اووې چه رسول الله ﷺ به د صحت په حالت كښې څه فرمائيل هغه رشتيا وو. د عائشې رضي الله عنها بيان دې چه د رسول الله ﷺ د خولې مباركې نه چه آخرى كوم الفاظ اووتل هغه هم دا وو «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى».

د ماقبل سره مناسبت: د دې حديث پوره تفصيل په كشف البارى، كتاب المغازى كښې تير شوې دې. [1] د مخكښې سره ئې مناسبت بيانولو باندې حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى:

«وتعلقه بما قبله من جهة ان فيه إشارة إلى حديث عائشة انه كان إذا اشتكى نفث على نفسه بالمعوذات وقضية سياقها هنا انه لم يتعوذ فى مرض موته بذلك بل تقدم فى الوفاة النبوية من طريق بن أبى مليكة عن عائشة فذهبت اعوذه فرفع رأسه إلى السماء وقال فى الرفيق الأعلى» [2]

يعنى: ماقبل سره ئې مناسبت داسې دې چه په دې كښې د عائشې د حديث طرف ته اشاره ده، چه په هغې كښې دى چه رسول الله ﷺ ته چه به څه تكليف وو نو هغوى به معوذات لوستلو سره په هغې باندې ځان دم كولو. دلته د دې ترجمة الباب د راوړلو وجه دا ده چه رسول الله ﷺ په مرض الموت كښې معوذات نه دى لوستلى، بلكه عائشه رضي الله عنها فرمائى چه زه رسول الله ﷺ ته لاړم او ما معوذات اولوستل نو رسول الله ﷺ د آسمان طرف ته سر اوچت كړو او د «فى الرفيق الاعلى» الفاظ ئې اوفرمائيل.

---

[1] اوګورئ: كشف البارى، كتاب المغازى صفحة: ۲۸۸، ايضا صفحة: ۶۷۸

[2] فتح البارى: ۱۱/۱۷۹

۲۹: باب الدُّعَاءِ بِالْمَوْتِ وَالْحَيَاةِ

۵۹۸۹ | حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَيْسٍ قَالَ أَتَيْتُ خَبَّابًا وَقَدِ اكْتَوَى سَبْعًا قَالَ لَوْلاَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم نَهَانَا أَنْ نَدْعُوَ بِالْمَوْتِ لَدَعَوْتُ بِهِ.
حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنِي قَيْسٌ قَالَ أَتَيْتُ خَبَّابًا وَقَدِ اكْتَوَى سَبْعًا فِي بَطْنِهِ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ لَوْلاَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - نَهَانَا أَنْ نَدْعُوَ بِالْمَوْتِ لَدَعَوْتُ بِهِ. [ر: ۵۳۴۸]

د قیس رحمه الله نه روایت دې چه زه سیدنا خباب رضی الله عنه ته راغلم. هغوی (په خیټه) اووهٔ داغونه لګولي وو. هغوی اووې چه که رسول الله صلی الله علیه وسلم مونږ د مرګ د دعا کولو نه نهٔ وو منع کړې نو ما به ئې دعا کړې وې.

۵۹۹۰ | حَدَّثَنَا ابْنُ سَلاَمٍ أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ ابْنُ عُلَيَّةَ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « لاَ يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدٌ مِنْكُمُ الْمَوْتَ لِضُرٍّ نَزَلَ بِهِ، فَإِنْ كَانَ لاَ بُدَّ مُتَمَنِّيًا لِلْمَوْتِ فَلْيَقُلِ اللَّهُمَّ أَحْيِنِى مَا كَانَتِ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِى، وَتَوَفَّنِى إِذَا كَانَتِ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِى ». [ر: ۵۳۴۷]

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه په تاسو کښې دې یو سړې په راتلونکی تکلیف باندې د مرګ دعا نه کوی. او که ضرور د مرګ غوښتنه کوی نو داسې دې اوائی چه اې الله: ما ژوندې اوساته ترڅو پورې چه ژوند زما دپاره غوره وی او ما وفات کړه چه کله مرګ زما دپاره غوره وی.

د ترجمة الباب مقصد په شارحینو کښې علامه عینی او قسطلانی د دې باب دا مقصد بیان کړې دې چه کله ژوند د چا دپاره د شر باعث وی نو د هغه د ژوند او مرګ دپاره دعا کول مکروه دی یعنی هغه دې د خپل ځان دپاره د ژوند دعا اوکړی چه د هغه ژوند د خیر نه د شر دې او نه دې مرګ غواړی. ځکه چه د مرګ د دعا غوښتلو نه منع کړې شوې ده [1] سړې د مرګ غوښتنه یا دعا کولې شی یا نه، د دې تفصیل هم د دې حدیث د لاندې په کشف البارِي کتاب المرضی کښې تیر شوې دې [2]

۳۰: باب الدُّعَاءِ لِلصِّبْيَانِ بِالْبَرَكَةِ وَمَسْحِ رُءُوسِهِمْ

وَقَالَ أَبُو مُوسَى وُلِدَ لِي غُلاَمٌ، وَدَعَا لَهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِالْبَرَكَةِ. [ر: ۵۱۵۰]

[1] عمدة القاری: ۳۰۵/۲۲، ۳۰۶، ارشاد الساری: ۳۵۲/۳

[2] کشف الباری، کتاب المرضی، باب: نهی تمنی المریض الموت، ص: ۵۱۱، ۵۱۹

د يتيم په سر باندې د لاس راښکلو فضيلت: د امام بخاري رحمه الله مقصد دا دې چه رسول الله ﷺ به د ماشومانو په سرباندې د مهربانئ لاس راښکلو او دهغوی دپاره به ئې د برکت دعا فرمائيله.

امام احمد رحمه الله په خپل مسند کښې د سيدنا ابو اسامة رضي الله عنه نه روايت نقل کړې دې چه په هغې کښې د يتيم ماشوم په سر باندې په شفقت سره د لاس راښکلو فضيلت بيان کړې شوې دې: ﴿مَنْ مَسَحَ رَأْسَ يَتِيمٍ أَوْ يَتِيمَةٍ لَمْ يَمْسَحْهُ إِلَّا لِلّٰهِ كَانَ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ مَرَّتْ عَلَيْهَا يَدُهُ حَسَنَاتٌ﴾ (١).

يعنى چاچه د يو يتيم په سر باندې خالص د الله پاک د رضا دپاره د شفقت لاس راښکلو، نو د سر په څومره ويښتو چه ئې لاس راښکلو، د هرويښته په عوض به هغه ته يو نيکى ملاويږى.

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د دې روايت سند ضعيف دې (٢).

امام احمد رحمه الله يو بل روايت په حسن سند سره نقل کړې دې. په هغې کښې دى چه يو سړى رسول الله ﷺ ته د خپل زړه د سخت والى او قسوة شکايت اوکړو. رسول الله ﷺ د علاج په طور هغه ته اوفرمائيل: ﴿فَأَطْعِمِ الْمِسْكِينَ، وَامْسَحْ رَأْسَ الْيَتِيمِ﴾ (٣) په مسکين باندې ډوډۍ خوره او د يتيم په سر باندې د شفقت لاس راکاږه.

د باطنى بيماريانو د علاج يو اوصول: د دې نه علماء کرامو دا اصول مستنبط کړې دې چه بعض باطنى بيمارياني، په ظاهر کښې غير اختيارى وى. خو بعض اختيارى امور اختيارولو سره هغه بيمارياني ختمې شى مثلاً څه خلقوته د حسد بيمارى وى او په ظاهره کښې هغوى ته په دې کښې اختيار او دخل نه وى، صوفياء ليکلې دى چه د دې علاج دا دې چه حاسد دې د محسود تعريف کوى او دهغه دپاره دې دعا کوى نو حسد به ئې ختم شى، اګر چه حسد غير اختيارى طريقې سره راځى خو تعريف او دعا اختيارى عمل دې او د دې په برکت سره دا بيمارى ختميږى هم دغه شان د زړه سخت والى او قسوة غير اختيارى دې. خو د يتيم په سر باندې په شفقت سره د لاس راښکلو په اختيارى عمل سره دا بيمارى ختميږى (٤).

قوله: ﴿وَقَالَ أَبُو مُوسَى وُلِدَ لِي غُلَامٌ وَدَعَا لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم بِالْبَرَكَةِ﴾: دا تعليق په کتاب العقيقة کښې موصولا ذکر شوې دې، هلته دا الفاظ دى: ﴿وُلِدَ لِي غُلَامٌ فَأَتَيْتُ بِهِ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم فَسَمَّاهُ إِبْرَاهِيمَ فَحَنَّكَهُ بِتَمْرَةٍ وَدَعَا لَهُ بِالْبَرَكَةِ﴾ (٥).

---

١) مسند احمد ٥/ ٢٥٠، ٢٦٥ (قال شعيب الارنؤوط : اسناده ضعيف جدا فيه علي بن يزيد الهانى الدمشقى)

٢) فتح البارى ١٥١/١١

٣) مسند احمد ٢٦٣/٢ (قلت: ضعفه شعيب الارنؤوط لجهالة الراوى عن ابى هريرة ولانقطاعه بين ابى عمران وبين ابى هريرة فى سند اخر وحسنه الالبانى فى كتبه ولكن قوله مبنى على التكلف. والله اعلم)

٤) اتحاف السادة، کتاب ذم الغضب والحقد والحسد : ٥٢٦/٩

٥) صحيح البخارى، کتاب العقيقة، باب تسمية المولود غداة يولد، لمن لم يعتق عنه، وتحنيكه : ٢٠٨١/٥، رقم الحديث ٥٤٦٧

یعنی زما یو ماشوم پیدا شو نو ما هغه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر کړو. رسول الله ﷺ د هغه نوم ابراهیم کیخودلو او په کهجورې سره ئې د هغه تحنیک اوکړو او د برکت دعا ئې ورته اوکړه.

[۵۹۹۱] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنِ الْجَعْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ سَمِعْتُ السَّائِبَ بْنَ يَزِيدَ يَقُولُ ذَهَبَتْ بِي خَالَتِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ ابْنَ أُخْتِي وَجِعٌ. فَمَسَحَ رَأْسِي، وَدَعَا لِي بِالْبَرَكَةِ، ثُمَّ تَوَضَّأَ فَشَرِبْتُ مِنْ وَضُوئِهِ، ثُمَّ قُمْتُ خَلْفَ ظَهْرِهِ، فَنَظَرْتُ إِلَى خَاتَمِهِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ مِثْلَ زِرِّ الْحَجَلَةِ. [ر: ۱۸۷]

د سیدنا سائب بن یزید رضی الله عنه نه روایت دې چه زما ترور زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر کړم او عرض ئې اوکړو یا رسول الله ﷺ! زما دا خورئې بیمار دې. رسول الله ﷺ زما په سر باندې لاس راښکلو او زما دپاره ئې د برکت دعا اوکړه. بیا ئې اودس اوفرمائیلو نو ما د هغوی د اودس نه باقی پاتې شوې اوبه اوڅکلې. بیا زه د هغوی نه شاته اودریدم نو ما د هغوی په دواړو اوږو کښې مهر نبوت اولیدو کوم چه د ناوې د ډولۍ د تنړې په شان وو.

د سیدنا سائب بن یزید رضی الله عنه په سر باندې رسول الله ﷺ د شفقت لاس راښکلو. دوی په حجة الوداع کښې شریک شوې دی، هغه وخت د هغوی عمر صرف اووه کاله وو او په مدینه منوره کښې د ټولو نه آخری وفات کیدونکې صحابی هم دا دې. د هغوی وفات په ۸۲ هجری کښې اوشو. (۱)

[۵۹۹۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ عَنْ أَبِي عَقِيلٍ أَنَّهُ كَانَ يَخْرُجُ بِهِ جَدُّهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ هِشَامٍ مِنَ السُّوقِ أَوْ إِلَى السُّوقِ فَيَشْتَرِي الطَّعَامَ، فَيَلْقَاهُ ابْنُ الزُّبَيْرِ وَابْنُ عُمَرَ فَيَقُولاَنِ أَشْرِكْنَا فَإِنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَدْ دَعَا لَكَ بِالْبَرَكَةِ. فَرُبَّمَا أَصَابَ الرَّاحِلَةَ كَمَا هِيَ، فَيَبْعَثُ بِهَا إِلَى الْمَنْزِلِ. [ر: ۲۳۲۸]

د ابو عقیل نه روایت دې چه زه به خپل نیکهٔ عبدالله بن هشام رضی الله عنه د بازار نه یا بازار ته بوتلم، او د هغه ځائې نه به مو غله اخستله، هغوی سره به ابن زبیر او ابن عمر رضی الله عنهما ملاویدل نو هغوی به اوونیل چه مونږ هم شریک کړئ، ځکه چه رسول الله ﷺ ستا دپاره د برکت دعا فرمائیلې ده. (دوی به هغوی شریک کړل) اکثر به داسې کیدل چه په ګټه کښې به هغوی پوره یو اوښ واخستلو او هغه به ئې کور ته اولیږلو.

په سند کښې د ابن وهب نوم عبدالله دې او د ابو عقیل (د عین په زبر او د قاف په زیر سره) نوم زهره بن معبد بن عبدالله بن هشام دې، عبدالله بن هشام رضی الله عنه د هغوی نیکهٔ دې د چا دپاره چه رسول الله ﷺ د برکت دعا فرمائیلې وه، دوی چه به کله بازار ته د اخستلو خرڅولو

---

(۱) قال ابو نعیم: مات سنة اثنین وثمانین، وقیل بعد التسعین، وقیل سنة احدی، وقیل سنة اربعة، وقال ابن ابی داؤد: هو اخر من مات بالمدینة من الصحابة، ووهم یعقوب بن سفیان فذکره فیمن قتل یوم الحرة. (الاصابة: ۲، الترجمة: ۳۰۷۷)

دپاره اوتل او هغوى سره به د عبدالله بن زبير او سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهم ملاقات كيدلو نو هغوى ته به ئې درخواست كولو چه په سودا كښې مونږ هم ځان سره شريک كړئ. ځكه چه رسول الله ﷺ ستاسو دپاره د بركت دعا فرمائيلې ده. هغه به دوى ځان سره شريک كړل. فرمائي چه ډير كرته به هغوى ته د پوره يو اوښ منافع حاصل شوه او هغه به ئې كور ته اوليږلو. دا به د رسول الله ﷺ د دعا ثمره وه.

قوله: ﴿مِنَ السُّوقِ، أَوْإِلَى السُّوقِ﴾: د راوى شک دې چه ﴿من﴾ ئې وئيلې دې او كه ﴿الى﴾ لفظ ئې استعمال كړې دې. كه من وى نو معنى به دا وى چه ﴿من جهة دخول السوق﴾ يعنى بازار ته په داخلى جهت سره ئې زه بازار ته بوتلم. خو په باب الشركة كښې ﴿الى﴾ بغير د شک نه په جزم سره راغلې دې (۱)

قوله: ﴿فَرُبَّمَا أَصَابَ الرَّاحِلَةَ بتمامها﴾: يعنى ډير كرته به ابن هشام ته په ګټه كښې پوره يو اوښ ملاؤ شو، ﴿بتمامها﴾ يعنى ﴿بكمالها﴾ دا به د رسول الله ﷺ د دعا د بركت ثمرة وه.

[۵۹۹۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي مَحْمُودُ بْنُ الرَّبِيعِ وَهُوَ الَّذِى مَجَّ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي وَجْهِهِ وَهُوَ غُلَامٌ مِنْ بِئْرِهِمْ. [ر: ۷۷]

د ابن شهاب رحمه الله نه روايت دې چه ماته محمود بن ربيع رضي الله عنه بيان اوكړو دا هم هغه دې چه د هغوى د وړوكوالى په زمانه كښې د هغوى د كوهى نه اوبه اخستلو سره رسول الله ﷺ د هغوى په مخ باندې د خولې مباركې نه اوبه اچولې وې

دا روايت په كتاب العلم كښې تير شوې دې. علامه قسطلانى رحمه الله ليكى

﴿وكان فعله لذلك - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - للتبريك على عادته الشريفة مع أولاد أصحابه والدعابة معهم لطفًا ورحمة وتشريعًا﴾ (۲)

يعنى: د رسول الله ﷺ په طور د تبرک د حضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم د اولاد سره دا معمول وو، د ماشومانو سره به رسول الله ﷺ مزاخ كولو، دا د شفقت د وجې نه هم د هغوى عادت وو او شرعى تعليم هم په دې كښې مقصد وو

[۵۹۹۴] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ كَانَ النَّبِى - صلى الله عليه وسلم - يُؤْتَى بِالصِّبْيَانِ فَيَدْعُو لَهُمْ، فَأُتِىَ بِصَبِىٍّ فَبَالَ عَلَى ثَوْبِهِ، فَدَعَا بِمَاءٍ فَأَتْبَعَهُ إِيَّاهُ، وَلَمْ يَغْسِلْهُ. [ر: ۲۲۰]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ ته به ماشومان راوستلې شو، او رسول الله ﷺ

---

(۱) صحيح البخارى، كتاب الشركة، باب الشركة فى الطعام، وغيره، رقم الحديث: ۲۵۰۲

(۲) ارشاد السارى ۳۵۴/۱۳

به د هغوی دپاره دعا فرمائیله. پس یو ماشوم راوستلې شو. نو هغه د رسول اللهﷺ په کېږه باندې متیازې اوکړې. رسول اللهﷺ اوبه راغوښتلو سره په هغې باندې اوبهیولې او هغه ئې او نه وینځلو

په سند کښې د عبدان نه عبدالله بن عثمان بن جبله او د عبدالله نه عبدالله بن المبارک رحمه الله مراد دې. په روایت کښې چه د رسول اللهﷺ په خدمت کښې د کوم ماشوم د راوستلو ذکر دې. د هغه نه حسن یا حسین رضي الله عنهما مراد دی، کمافی الاوسط للطبرانی.[1]

قوله: ﴿فَأَتْبَعَهُ إِيَّاهُ وَلَمْ يَغْسِلْه﴾: یعنی ماشوم چه د رسول اللهﷺ په جامو باندې کومې متیازې کړې وې، په هغې باندې رسول اللهﷺ اوبه چهړکاؤ کړې. اوبه ئې پرې اوبهیولې او هغه ئې باقاعده او نه وینځلې

[۵۹۹۵] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ ثَعْلَبَةَ بْنِ صُعَيْرٍ - وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ مَسَحَ عَنْهُ - أَنَّهُ رَأَى سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ يُوتِرُ بِرَكْعَةٍ.

امام زهری رحمه الله بیان فرمائی چه ماته عبدالله بن ثعلبة رضي الله عنه د چا په سر چه رسول اللهﷺ لاس راښکلې وو. بیان اوکړو چه هغوی سیدنا سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه په یو رکعت وتر کولو باندې اولیدو

د امام بخاری رحمه الله د استاذ ابو الیمان نوم حکم بن نافع دې. دلته په روایت کښې دی چه رسول اللهﷺ د عبدالله بن ثعلبة بن صعیر رضي الله عنه په سترګه باندنې لاس راښکلو، امام بخاری رحمه الله په کتاب المغازی کښې په باب غزوة الفتح کښې معلقا دا روایت نقل کړې دې. په هغې کښې ﴿مسح عینه﴾ په ځائې ﴿مسح وجهه﴾ الفاظ دی.[2]

د عبدالله بن ثعلبه رضي الله عنه پیدائش د هجرت نه څلور کاله مخکښې شوې دې او په ۸۹ هجری کښې هغوی وفات شوې دی، هغه وخت د هغوی عمر ۹۳ کاله وو.

او په یو روایت کښې دی چه د رسول اللهﷺ د وفات په وخت د هغوی عمر څلور کاله وو او د هغوی ولادت د هجرت نه پس شوې دې[3]

د هغوی والد صاحب ثعلبة بن صعیر رضي الله عنه هم صحابی دې ویقال له ابن ابی صعیر ایضا.[4]

---

[1] مجمع الزوائد ۱/۶۳۱، ۶۳۲، رقم الحدیث: ۱۵۶۸، ۱۵۷۰، ۱۴۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷٤، وورد اسم الحسن جزما فی الحدیث رقم: ۱۵۷، واسم الحسین فی الحدیث رقم: ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، واما فی الحدیث رقم ۱۵۶۸، ۱۵۷٤، ورد اسم الحسن والحسین بکلمة او یشعر بها التردد، والله اعلم.

[2] صحیح البخاري، کتاب المغازی، رقم الباب: ٥٤، رقم الحدیث: ٤٣٠٠

[3] الاستیعاب علی هامش الاصابة ۲/۲۷۱

[4] لسان العرب ۱٤/٤٦٤، ٤٦٥

۳۱: باب الصَّلاَةِ عَلَى النَّبِى صلى الله عليه وسلم

د صلاة لغوى او اصطلاحى معنى: صلاة يعنى د درود شريف متعلق څو خبرې په ذهن كښې اوساتئ: ① صلاة په لغت كښې دعا، رحمت، استغفار، مغفرت او د مدح او ثناء په معنى كښې استعماليږى. [1] او د نسبتونو په فرق سره د دې معنى بدليږى، چه د الله پاک طرف ته د دې نسبت وى نو د دې معنى د الله پاک طرف ته د خپل رحمت او نزول او افاضة وى. د ملائكو طرف ته چه نسبت وى نو د استغفار په معنى راځى. كه د بندګانو طرف ته وى نو د دې معنى د رحمت دعا ده. [2]

بعض د دې برعكس وئيلې دى چه د ملائكو طرف ته د نسبت په صورت كښې دعاء رحمت او د عباد طرف ته د نسبت په صورت كښې د دې معنى استغفار ده.

امام بخارى رحمه الله د سورة احزاب په تفسير كښې د ابو العاليه قول نقل كړې دې

﴿صَلَاةُ اللهِ ثَنَاؤُهُ عَلَيْهِ عِنْدَ الْمَلَائِكَةِ وَصَلَاةُ الْمَلَائِكَةِ الدُّعَاءُ﴾ [3]

يعنى: د الله پاک خپل نبى باندې د درود ليږلو معنى د الله پاک خپلو ملائكو سره د د خپل نبى ذكر خير او تعريف كول دى او د ملائكو په هغوى باندې د درود ليږلو مطلب د هغوى دپاره دعا كول دى.

علامه زبيدى رحمه الله د احياء العلوم په شرح اتحاف سادة المتقين كښې ليكى!

﴿معنى الصلاة العطف، وهو بالنسبة الى الله تعالى اما ثناؤه على العبد عند الملائكة، وهذا هو الاليق فى تفسير صلاة الله على انبيائه، واما كمال الرحمة، وبالنسبة الى غيره تعالى الدعاء بخير﴾ [4]

يعنى: د صلاة اصل معنى خو عطف يعنى د ميلان او مهربانئ دې، چه د الله پاک طرف ته نسبت وى نو د دې مطلب يا خو د الله پاک د خپلو ملائكو په نزد د خپل نبى تعريف او ثناء كول دى، د ﴿صلاة الله على انبيائه﴾ هم دا تفسير زيات مناسب دې او يا د دې معنى د كمال رحمت ده او كه د غير الله طرف ته د دې نسبت وى نو د دې معنى د دعا راځى

حقيقت دا دې چه د غير الله طرف ته چه كله د دې نسبت وى نو د صلاة اصل معنى دعا راځى، د مغفرت دعا كول، د مخصوص رحمت دعا كول او د الله پاک طرف ته كه منسوب وى نو مطلب به دا وى چه الله پاک د خپل نبى ذكر په تعظيم او اكرام سره د ملائكو مخكښې كوى او د خپلو نعمتونو او مهربانو په هغوى باندې باران كوى. [5]

---

[1]) لسان العرب: ۱۴/۴۶۴-۴۶۵

[2]) الصواب ان الصلاة لغة بمعنى واحد وهو العطف، ثم هو بالنسبة اليه تعالى: الرحمة والى الملائكة عليهم السلام الاستغفار والى الادمين الدعاء. روح المعانى: ۱۲/۷۶، ۷۷

[3]) صحيح البخارى، كتاب التفسير، سورة الاحزاب، باب قوله: ﴿ان الله وملائكته يصلون على النبى﴾

[4]) اتحاف السادة، كتاب الاذكار والدعوات، الباب الثانى: ۵/۲۶۹

[5]) فتح البارى: ۱۱/۱۵۵، ۱۵۶

په قرآن کريم کښې رسول الله ﷺ ته خطاب دې ﴿ وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ ﴾ دلته صلاة په معنى د دعا ده. لکه چه وړاندې راغې [1]

د درود شريف حکم: ② دويمه خبره د درود شريف د حکم متعلق ده.

د جمهور علماء کرامو دا مسلک دې چه په ژوند کښې يو کرت په رسول الله ﷺ باندې درود ليږل فرض دى لکه چه کلمه توحيد يو کرت نوستل فرض دى، علامه سخاوى په القول البديع کښې او علامه ابن عبدالبر په الاستذکار کښې د دې تصريح فرمائيلې ده. [2] امام ابوبکر جصاص او ملا على قارى رحمه الله هم د دې صراحت فرمائيلې دې. [3] حاصل دا دې چه په پوره عمر کښې يو کرت درود لوستل فرض دى، ځکه چه قرآن کريم د ﴿ صلوا ﴾ په لفظ سره د درود وئيلو حکم کړې دې، دا حکم په شعبان ۲ هجرى کښې نازل شو او د اصول فقه قاعده ده چه امر د تکرار تقاضه نه کوى. [4] خو د رسول الله ﷺ تذکره چه کله هم راشى نو په هغوى باندې درود وئيل واجب او مستحب دى. [5]

په دې کښې لږ شان اختلاف دې، د جمهور علماء کرامو په نزد چه د رسول الله ﷺ ذکر په مجلس کښې اول کرت راشى نو درود وئيل واجب دى او د هغې نه پس بيا مستحب دې. علامه شامى رحمه الله دې ته مفتى به وئيلې دى. [6]

خو امام طحاوى رحمه الله او د بعض شافعى علماء کرامو په نزد چه د رسول الله ﷺ ذکر په مجلس کښې هر څو کرته راشى درود وئيل واجب دى. [7] امام قرطبى رحمه الله او علامه زمخشرى هم دې ته محتاط قول وئيلې دې. [8]

د درود شريف فضائل او برکات: ③ دريمه خبره د درود شريف د فضيلت، اهمت او فوائدو په باره کښې ده:

امام بيهقى رحمه الله د عامر بن ربيعه روايت نقل کړې دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ﴿ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَاةً صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ بِهَا عَشْرًا ﴾ [9] يعنى: چا چه په ما باندې يو کرت درود اولوستلو نو الله پاک د هغې په بدل کښې په هغه باندې لس رحمتونه نازل اوفرمائى.

---

[1]) احکام القرآن للجصاص ۲۲۷/۳

[2]) الاستذکار، لابن عبدالبر: ۳۰۸/۲، کتاب قصر الصلاة فى السفر.

[3]) احکام القرآن للجصاص ۵٤٤/۳، ومرقاة لملا على قارى، کتاب الصلاة ۳۲۷/۲

[4]) کشف الاسرار للبزدوى ۱۲۳/۱، باب موجب الامر.

[5]) احکام القرآن للقرطبى: ۲۳۳/۱٤

[6]) رد المختار ۳۸۱/۱، ۳۸۲، کتاب الصلاة، باب صفة الصلاة

[7]) فتح البارى، ۱۵۳/۱۱، هم دغه شان اوګورئ: جلاء الافهام فى الصلاة والسلام على خير الانام: ۲۱٤، (لابن القيم رحمه الله)

[8]) تفسير القرطبى ۱۵۰/۱٤، کشاف للزمخشرى ۵۵۸/۳

[9]) [illegible] ۱۵۵۷، ۱۵۵۸

امام ابوداؤد الطیالسی رحمه الله د عامر بن ربیعه رضی الله عنه او امام احمد رحمه الله د سیدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه روایت نقل کړې دي!

﴿مَا مِنْ عَبْدٍ يُصَلِّي عَلَيَّ إِلَّا صَلَّتْ عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ مَا دَامَ يُصَلِّي عَلَيَّ فَلْيُقِلَّ الْعَبْدُ، أَوْ لِيُكْثِرْ﴾ (۱)

یعنی کوم سړې چه په ما باندې درود لیږي نو ملائک د هغه دپاره تر هغه وخته پورې استغفار کوی چه ترڅو پورې هغه په ما باندې درود لولی. پس د بنده مرضی ده که کم درود لولی او که زیات لولی.

د درود شریف ډیر برکتونه او فوائد دی. په کثرت درود سره د رسول الله صلی الله علیه وسلم شفاعت نصیب کیږی. دا د جنت او نجات ذریعه ده، پس طبرانی په معجم کبیر کښې د سیدنا رویفع بن ثابت رضی الله عنه نه روایت نقل کړې دي:

﴿مَنْ قَالَ: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَنْزِلْهُ الْمَقْعَدَ الْمُقَرَّبَ عِنْدَكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَجَبَتْ لَهُ شَفَاعَتِي﴾ (۲)

یعنی: څوک چه دا درود اولولی: ﴿اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَنْزِلْهُ الْمَقْعَدَ الْمُقَرَّبَ عِنْدَكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ (اې الله په محمد صلی الله علیه وسلم باندې رحمت نازل کړه او د قیامت په ورځ هغه خپل مقرب مقام ته داخل کړه) نو د هغه دپاره زما شفاعت واجب شو.

په یو بل روایت کښې دی:

﴿من صلى علي في يوم ألف مرة لم يمت حتى يرى مقعده من الجنة﴾ (۳)

یعنی څوک په ورځ کښې په ما باندې زر کرته درود اولولی. نو په هغه باندې به تر هغه وخته پورې مرګ نه راځی ترڅو چه هغه په جنت کښې خپله استوګنه او نه وینی. یعنی د مرګ نه به مخکښې هغه په جنت کښې خپل مسکن وینی.

کثرت د درود. فقر او فاقه هم ختموی، ابونعیم د سیدنا جابر بن سمرة رضی الله عنه روایت نقل کړې دي! ﴿كثرة الذكر والصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم تنفي الفقر﴾ (۴)

یعنی: ذکر او په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې د درود کثرت فقر او فاقه ختموی.

او د سیدنا جابر رضی الله عنه په یو روایت کښې دی!

---

۱) رواه ابوداؤد الطیالسی عن عامر بن ربیعة فی مسنده البدری : ۶۳۹/۱، رقم الحدیث : ۱۲۳۸، ورواه احمد فی مسنده نحوه ولفظه : من صلی علی رسول الله صلی الله علیه و سلم صلاة صلی الله علیه وملائکته سبعین صلاة فلیقل عبد من ذلک أو لیکثر : ۶۱۷/۲، رقم الحدیث : ۶۶۰۵ (قلت هذا اسناد ضعیف واما اشار الیه صاحب الکشف فهو هکذا عند احمد : ما صلی علی أحد صلاة إلا صلت علیه الملائکة ما دام یصلی علی فلیقل عبد من ذلک أو لیکثر. اسناده حسن ۴۴۶/۳)

۲) المعجم الکبیر، للطبرانی، رقم الحدیث : ۴۴۸۰ (قلت : إسناده ضعیف لضعف ابن لهیعة)

۳) الترغیب والترهیب للمنذری ۵۰۱/۲ (قلت : هذا حدیث منکر)

۴) اتحاف السادة، کتاب الاذکار والدعوات، الباب الثانی : ۲۷۵/۵ (اخرجه ابونعیم فی معرفة الصحابة ۱۴۱۳/۳ عن جابر بن سمرة عن ابیه السوائی)

(من صلى على مائة صلاة حين يصلى الصبح قبل ان يتكلم، قضى الله له مائة حاجة، عجل منها ثلاثين حاجة، واخر له سبعين) [1]

یعنی: کوم سړي چه د سحر د مانځه په وخت د خبرو کولو نه مخکښې په ما باندې سل کرته درود اولی نو الله پاک د هغه سل ضرورتونه پوره کوي. د هغې نه دیرش خو په دې دنیا کښې او اویا به په آخرت کښې پوره کوي.

علامه سخاوي رحمه الله د سیدنا انس رضي الله عنه روایت نقل کړې دې. چه رسول الله ﷺ فرمائي (اذا نسيتم شيئا، فصلوا على، تذكروه انشاء الله) [2] یعني که ستاسو نه یو څیز هیر شینو په ما باندې درود اولولئ. تاسو ته به راياد شي انشاء الله،

او په یو روایت کښې دی:

(من خاف على نفسه النسيان فليكثر الصلاة على النبي صلى الله تعالى عليه وسلم) [3]

یعنی د چا چه په ځان باندې د هیرې ویره وی نو هغه دې په نبی علیه السلام باندې په کثرت سره درود لولی.

د درود شريف ليکلو فضيلت: د درود شريف ليکلو ډير فضيلت دې. امام طبراني رحمه الله د سیدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روایت نقل کړې دې، چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل:

(مَنْ صَلَّى عَلَيَّ فِي كِتَابٍ لَمْ تَزَلِ الْمَلَائِكَةُ تَسْتَغْفِرُ لَهُ مَا دَامَ اسْمِي فِي ذٰلِكَ الْكِتَابِ)

یعنی: څوک چه په څه کتاب کښې په ما باندې درود لیکی نو ملائک د هغه دپاره تر هغه وخته پورې دعا کوي. ترڅو پورې چه زما نوم په هغه کتاب کښې موجود وی. [4]

د جمعې په ورځ د درود فضيلت: د درود شريف په کثرت سره اهتمام خو هر مسلمان هر وخت کول پکار دی، خو د جمعې په ورځ په خاص طور سره د دې اهتمام وی. د سیدنا اسامة رضي الله عنه روایت دې، رسول الله ﷺ فرمائي! (أَكْثِرُوا عَلَيَّ مِنَ الصَّلَاةِ فِي كُلِّ يَوْمِ جُمُعَةٍ فَإِنَّ صَلَاةَ أُمَّتِي تُعْرَضُ عَلَيَّ فِي كُلِّ يَوْمِ جُمُعَةٍ، فَمَنْ كَانَ أَكْثَرَهُمْ عَلَيَّ صَلَاةً كَانَ أَقْرَبَهُمْ مِنِّي مَنْزِلَةً) [5]

---

[1]) اتحاف السادة، كتاب الاذكار والدعوات، الباب الثاني : ۲۷۵/۵

[2]) القول البديع في الصلاة على الحبيب الشفيع، ص : ٤٢٧

[3]) قال السخاوي رحمه الله : اخرجه ابن بشكوال بسند منقطع، القول البديع في الصلاة على الحبيب الشفيع، ص : ٤٢٧

[4]) اتحاف السادة، كتاب الاذكار والدعوات، الباب الثاني : ۲۷۲/۵، قال الزبيدي بعد نقل هذا الحديث من الاحياء : قال العراقي : رواه الطبراني في الاوسط، وابو الشيخ في الثواب والمستغفري في الدعوات من حديث ابي هريرة بسند ضعيف اهـ قلت : ورواه ايضا ابو القاسم التميمي في الترغيب والترهيب والخطيب في شرف اصحاب الحديث وابن بشكوال بسند ضعيف، اورده ابن الجوزي في الموضوعات وقال ابن كثير : انه لا يصح انتهى.

[5]) السنن الكبرى للبيهقي : كتاب الجمعة : باب مَا يُؤْمَرُ بِهِ فِي لَيْلَةِ الْجُمُعَةِ وَيَوْمِهَا...[بقيه برصفحه آئنده...

یعنی: د هرې جمعې په ورځ په ما باندې په کثرت سره درود لولئ. ځکه چه زما د امت درود هره جمعه په ما باندې پیش کولې شي. پس کوم سړې چه په ما باندې زیات درود لوستونکې وي نو د مرتبې په لحاظ به هغه ما ته هم هغه هومره نزدې وي.
هم دغه شان د حدیث طالبانو لره هم خاص طور سره د درود شریف کثرت کول پکار دي. ځکه چه دا احادیثو تعلق براه راست د رسول الله ﷺ د ذات بابرکت سره دې نو په کثرت درود سره احادیث لوستلو باندې د رسول الله ﷺ عقیدت، محبت، او روحانیت محسوس کیږي.

د ترجمة الباب وضاحت: امام بخاری رحمه الله چه کوم ترجمة الباب قائم کړې دې: **باب الصلاة علی النبی صلی الله تعالی علیه وسلم،** حافظ ابن حجر رحمه الله د دې متعلق لیکي:

«هذا الإطلاق يحتمل حكمها وفضلها وصفتها ومحلها والاقتصار على ما أورده في الباب يدل على إرادة الثالث وقد يؤخذ منه الثاني» (۱)

یعنی: ترجمة الباب مطلق دې او په دې کښې د څلورو امورو د بیان احتمال دې، د درود شریف حکم، د هغې فضیلت، طریقه او کیفیت او د هغې د لوستلو محل او مقام. خو په باب کښې په مذکوره احادیثو باندې اکتفاء کول په دې خبره باندې دلالت کوي چه مقصود امر ثالث یعنی د درود شریف طریقې او کیفیت لره بیانول دي. او د امر ثاني یعنی د درود شریف د حکم بیان هم مقصود کیدلې شي.
خو علامه عیني رحمه الله فرمائي چه د حدیث الباب د وجې نه ترجمة الباب مطلق پاتې نه شو، په دې سره کیفیت الصلاة بیانول مقصود دي پس هغوی لیکي:

«حديثا الباب يفيدان هذا الإطلاق لأنهما ينبئان عن الكيفية والمطابقة بين الترجمة والحديث مطلوبة ولا تجيء المطابقة إلا بما قلنا هذا باب في بيان كيفية الصلاة»

یعنی: ترجمة الباب اګر چه په ظاهره کښې مطلق دې. خو په باب کښې ذکر شوي دواړه احادیثو نه معلومیږي چه دا مقید دي. ځکه چه دواړه احادیث د درود شریف کیفیت بیانوي. د ترجمة الباب او د حدیث ترمینځه مطابقت مطلوب وي او مطابقت زمونږ د دې قول نه کیدې شي چه **«هذا باب في بيان كيفية الصلاة»** (یعنی ترجمة الباب لره مقید منلو سره مطابقت کیدې شي)

[۵۹۹۶] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا الْحَكَمُ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي لَيْلَى قَالَ لَقِيَنِي كَعْبُ بْنُ عُجْرَةَ فَقَالَ أَلَا أُهْدِي لَكَ هَدِيَّةً، إِنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- خَرَجَ عَلَيْنَا فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَلِمْنَا كَيْفَ نُسَلِّمُ عَلَيْكَ، فَكَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ قَالَ «فَقُولُوا

...بقیه ازحاشیه گذشته] مِنْ كَثْرَةِ الصَّلَاةِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَقِرَاءَةِ سُورَةِ الْكَهْفِ وَغَيْرِهَا. ۳۵۳/۳، رقم الحديث: ۵۹۹۵

(۱) فتح الباری: ۱۵۲/۱۱

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ، اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ. [ر ۳۱۹۰]

د عبدالرحمن بن ابی لیلی رحمه الله نه روایت دې هغوی بیان کوی چه ما سره سیدنا کعب بن عجرة رضی الله عنه ملاؤ شو او وې فرمائیل چه آیا زه تاته یو هدیه پیش نه کړم؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم مونږ ته تشریف راوړلو. نو مونږ عرض اوکړو یا رسول الله صلی الله علیه وسلم! مونږ ځنګه تاسو ته سلام اوکړو؟ او ځنګه په تاسو باندې درود اووایو؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: چه تاسو داسې اووایئ:

《اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ》

د آدم نه آدم بن ایاس او د حکم نه حکم بن عتیبه دې. عبدالرحمن بن ابی لیلی رحمه الله په جلیل القدر تابعینو کښې دې. د ابولیلی نوم یسار دې. (۱)

قوله: 《أَلَا أُهْدِي لَكَ هَدِيَّةً》: یعنی کعب بن عجره رضی الله عنه عبدالرحمن بن ابی لیلی رحمه الله ته اوفرمائیل چه زه تاته یو هدیه درنکړم؟ د شعبه په روایت کښې دی چه هغوی اووې ولې نه؟ (۲) د هدیه لفظ عموما د اجسام دپاره استعمالیږی. علامه قسطلانی رحمه الله لیکی:

《وأكثر ما يستعمل في الأجسام.... وقد يستعمل في المعاني كالعلوم والأدعية مجازا لما يشتركان فيه من قصد الموادة والتواصل في إيصال ذلك إليه》

یعنی د هدیه استعمال اکثر په اجسامو کښې کیږی .... خو کله کله مجازا په معانی کښې هم د هدیة لفظ استعمالیږی. لکه علوم او دعاګانې وغیره. وجه دا ده چه په دواړو کښې قدر مشترک دا امر دې چه په دواړو کښې دې لره نورو ته په رسولو کښې خپل مینځ کښې مینه او ملاویدل مقصود وی.

قوله: 《إِنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم خَرَجَ عَلَيْنَا》: 《علینا》ئې د جمع د ضمیر دپاره استعمال فرمائیلې دې. ځکه چه دې وخت کښې نور صحابه کرامو هم موجود وو.

قوله: 《قَدْ عَلِمْنَا كَيْفَ نُسَلِّمُ عَلَيْكَ》: په دې کښې د سلام نه په تشهد او التحیات کښې سلام مراد دې (۳) کوم چه رسول الله صلی الله علیه وسلم صحابه کرامو رضی الله عنهم ته په دې الفاظو باندې ښودلې دې: 《السلام عليك ايها النبى ورحمة الله وبركاته》 یعنی د سلام طریقه خو مونږ زده کړه. خو د قرآن کریم په آیت کریمه کښې د دوه څیزونو حکم ورکړې شوې وو: 《صلوا عليه وسلموا تسليما》 یو سلام او دویم صلاة، نو د درود لیږلو وصف او طریقه څه ده؟

---

(۱) قال المزى فى تهذيب الكمال واسمه يسار، ويقال: بلال، ويقال: داؤد بن بلال بن بليل.. ۱۷: الترجمة : ۳۹۴۳

(۲) فتح البارى : ۱۱/۱۵۳

(۳) قال البيهقى : فيه اشارة الى السلام الذى فى التشهد وهو قول : السلام عليک ايها النبى ورحمة الله وبركاته، فكان السؤال [illegible] كيف نصلى عليك، اى بعد التشهد. فتح البارى : ۱۱/۱۵۵

رسول الله ﷺ په دې حديث كښې چه كوم درود شريف ښودلې دې، هغې ته درود ابراهيمى وائى. دلته په روايت كښې ﴿ وعلى آل ابراهيم ﴾ الفاظ نه دى. خو د بخارى په دويم روايت كښې دا الفاظ دى (١) حافظ ليكى:

﴿ والحق ان ذكر محمد وابراهيم وذكر ال محمد و آل إبراهيم ثابت فى أصل الخبر وانما حفظ بعض الرواة ما لم يحفظ الاخر ﴾ (٢)

يعنى حق خبره دا ده چه د محمد رسول الله ﷺ ذكر او د سيدنا ابراهيم عليه السلام ذكر او هم دغه شان د آل محمد او د آل ابراهيم ذكر په اصل حديث كښې ثابت دې. په اصل كښې بعض راويانو ته ټول الفاظ ياد پاتې شو او بعضو ته هغه ياد پاتې نه شو

د ﴿ اللهم صلى على محمد ﴾ ترجمه علامه حليمى رحمه الله داسې كړې ده:

﴿ والمراد تعظيمه فى الدنيا بإعلاء ذكره وإظهار دينه وابقاء شريعته وفى الآخرة باجزال مثوبته وتشفيعه فى أمته وابداء فضيلته بالمقام المحمود ﴾ (٣)

يعنى: ته هغوى ته عظمت وركړه، په دنيا كښې د هغوى ذكر اوچتولو سره، د هغوى دين لره غلبه وركلو سره. او د هغوى شريعت لره كامل كولو سره او په آخرت كښې هغوى ته بې حسابه ثواب وركړه، د امت په حق كښې د هغوى شفاعت قبلولو سره او د مقام محمود په ذريعه د هغوى د فضيلت اظهار كولو سره.

قوله: ﴿ انك حميد مجيد ﴾: حميد په معنى د محمود دې ستائيلې شوې، مجيد، د مجد بزرګئ او لويئ خاوند، دا دواړه د مبالغې صيغې دى

[۵۹۹۷] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حَازِمٍ وَالدَّرَاوَرْدِي عَنْ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَبَّابٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِي قَالَ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا السَّلَامُ عَلَيْكَ، فَكَيْفَ نُصَلِّي قَالَ «قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ». [ر: ۴۵۲۰]

د سيدنا ابوسعيد خدرى رضى الله عنه نه روايت دې چه مونږ عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ! مونږ تاسو ته سلام خو كول غواړو، خو په تاسو باندې درود څنګه اوليږو، رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه داسې وايئ: ﴿ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ ﴾

---

(١) صحيح البخارى، كتاب احاديث الانبياء، رقم: ١٠، رقم الحديث: ٣٣٧

(٢) فتح البارى ١١/١٥٦

(٣) فتح البارى ١١/١٥٦

د ابن ابی حازم نوم عبدالعزیز دي او د ابوحازم نوم سلمة بن دینار دي. د دراوردی نوم هم عبدالعزیز بن محمد دي (۱)

۳۲: بَاب هَلْ يُصَلَّى عَلَى غَيْرِ النَّبِي صلى الله عليه وسلم

وَقَوْلُ اللّٰهِ تَعَالَى (وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ) [التوبة: ۱۰۳]

[۵۹۹۸] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنِ ابْنِ أَبِي أَوْفَى قَالَ كَانَ إِذَا أَتَى رَجُلٌ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- بِصَدَقَتِهِ قَالَ «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيْهِ». فَأَتَاهُ أَبِي بِصَدَقَتِهِ فَقَالَ «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى». [ر: ۱۴۲۲]

د سیدنا ابن ابی اوفی رضی الله عنه نه روایت دي چه کله به یو سړی رسول الله ﷺ ته صدقه راوړه نو رسول الله ﷺ به اوفرمائیل: ﴿ اللهم صل علیه ﴾ پس زما والد صاحب چه کله هغوی ته راغلو نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل ﴿ اللهم صل علی آل ابی اوفی ﴾ یعنی اې الله ! د ابی اوفی په آل باندې رحمت نازل کړه.

[۵۹۹۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرَقِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو حُمَيْدٍ السَّاعِدِيُّ أَنَّهُمْ قَالُوا يَا رَسُولَ اللّٰهِ كَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ قَالَ «قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ». [ر: ۳۱۸۹]

د سیدنا ابوحمید الساعدی رضی الله عنه نه روایت دي چه خلقو عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ! مونږ څنګه په تاسو درود اولیږو. رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه داسې لیږئ!

﴿ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴾

د سیدنا ابوحمید الساعدی رضی الله عنه نه روایت دي چه خلقو عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ! مونږ څنګه په تاسو باندې درود اولیږو. رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه داسې وایئ:

﴿ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴾

په غیر نبی باندې د درود لیږلو حکم: د رسول الله ﷺ نه علاوه په انبیاء، ملائکه او عام مومنانو باندې درود لیږلې کیدې شی یا نه؟ په دې کښې اختلاف دې. ﴿ هل ﴾ کلمه د

---

(۱) ارشاد الساری ۲۵۸/۱۳

استفهام ذکر کولو سره امام بخاري رحمه الله هم د دې اختلاف طرف ته اشاره او فرمائیله [۱] په دې کښې درې مذاهب مشهور دی:

① اول مذهب دا دې چه د رسول الله ﷺ نه علاوه په نورو انبیاء او ملائکو او مومنانو باندې درود مطلقا لیږلې کیدې شي، مستقلا هم او جامعا هم. امام بخاري رحمه الله هم دا مسلک اختیار کړې دې ځکه چه هغوی کوم آیت کریمه او روایات الباب ذکر فرمائیلي دی، په هغې کښې په غیر نبی باندې د صلاة حکم او ذکر دې. پس د قرآن کریم په آیت کریمه کښې الله پاک رسول الله ﷺ ته خطاب کولو سره فرمائي ﴿ وَصَلِّ عَلَيۡهِمۡ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٞ لَّهُمۡ ﴾ یعنې د مومنانو دپاره د رحمت دعا کوئ ځکه چه ستاسو دعا د هغوی دپاره د طمانیت او سکون باعث ده. په دې آیت کریمه کښې په مومنانو باندې د صلاة لیږلو حکم راغلې دې معلومه شوه چه په غیر نبی باندې درود لیږلې کیدې شي.

په باب کښې چه امام بخاري رحمه الله کوم دوه روایتونه ذکر فرمائیلي دی، په هغې کښې په اول روایت کښې رسول الله ﷺ د ابی اوفی په باره کښې فرمائي: اللهم صل على آل ابي اوفى! چه د هغې نه په غیر نبی باندې مستقلا د صلاة لیږلو جواز معلومیږي.

او په دویم روایت کښې ﴿ صلاة على النبي وعلى غير النبي ﴾ دواړو ذکر دې. چه په هغې کښې په غیر نبی باندې تبعا د درود لیږلو جواز معلومیږي.

② دویم مسلک دا دې چه په غیر نبی باندې مطلقا صلاة لیږل جائز نه دی او تبعا هم مطلقا جائز نه دی. صرف په کومو نصوصو کښې چه تبعا په غیر نبی باندې صلاة لیږلې شوې دې، د هغه ماثور نصوص د حده پورې جائز دې. د امام احمد رحمه الله یو قول هم د دې مطابق دې [۲]

③ دریم مسلک د حضرات احنافو او جمهور علماء کرامو دې چه په غیر نبی باندې مستقلا درود لیږل خو جائز نه دی، خو تبعا جائز دی. [۳] ځکه د درود شریف په ډیرو روایتونو کښې تبعا صلاة علی غیر النبی ﷺ راغلې دې.

د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه مرفوع حدیث دې: ﴿ صلوا على انبياء الله ﴾ [۴] یعنې د الله پاک په انبیاء علیهم السلام باندې درود لیږئ، خو د جمهور په نزد دا حکم مستقلا نه دې بلکه تبعا دې ځکه چه ابن ابی شیبة په سند صحیح سره د ابن عباس رضي الله عنهما روایت نقل فرمائیلې دې ﴿ مَا أَعۡلَمُ الصَّلَاةَ تَنۡبَغِي مِنۡ أَحَدٍ عَلَى أَحَدٍ إِلَّا عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم ﴾ [۵] یعنې: که د چا په چا باندې درود

---

۱) عمدة القاري ۳۰۸/۲۲، فتح الباري ۱۶۵/۱۱

۲) فتح الباري ۱۷۰/۱۱

۳) فتح الباري ۱۷۰/۱۱

۴) عمدة القاري ۳۰۹/۲۲، وفتح الباري: ۱۷۰/۱۱

۵) اخرجه ابن ابي شيبة: ۴۶/۶، رقم الحديث: ۸۸۰۸

نيږل جائز دي نو هغه صرف د رسول الله ﷺ ذات دې. په بل چا باندې د درود ليږلو د جواز ماته علم نشته

او امام بخاري رحمه الله چه کوم استدلال کړې دې، د هغې جواب دا ورکړې شوې دې چه دا حکم د الله پاک د رسول ﷺ سره خاص وو چه هغوى د چا دپاره غواړى د هغه دپاره دې صلاة او دعا اوکړى، خو نورو خلقو ته دا اختيار نشته. هم دا وجه ده چه د سيدنا ابن ابى اوفى رضي الله عنه په حق کښې د رسول الله ﷺ نه علاوه بل چا د صلاة لفظ نه دې استعمال کړې، بلکه د صحابى کيدو د وجې نه د ﴿رضى الله عنه﴾ جمله د هغوى دپاره استعماليږى. [1]

٣٣: باب قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «مَنْ آذَيْتُهُ فَاجْعَلْهُ لَهُ زَكَاةً وَرَحْمَةً».

[٦٠٠٠] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِى يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِى سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «اللَّهُمَّ فَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ سَبَبْتُهُ فَاجْعَلْ ذَلِكَ لَهُ قُرْبَةً إِلَيْكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه هغوى بيان کړې دې چه ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل چه کوم ايمان دار ته ما بدې ردې وئيلې وى، نو هغه د قيامت په ورځ د هغه دپاره د قربت ذريعه جوړه کړه.

قوله: ﴿فَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ سَبَبْتُهُ﴾: ﴿فايما﴾ کښې فاء جزائيه ده او شرط دلته محذوف دې، چه په هغې باندې د کلام سياق دلالت کوى، ﴿ان کنت سببت مؤمنا﴾

د رسول الله ﷺ د ارشاد مبارک حاصل دا دې چه په مومنانو کښې چه څوک ما رټلې وى او د طبعى غصې د وجې نه ورته څه بدې ردې وئيلې وى او هغه په حقيقت کښې د هغې مستحق نه وى نو اې الله! نو ته زما دا زورنه او رټنه د هغه دپاره په آخرت کښې باعث تزکيه او باعث اجرو ثواب اوګرځوه. دلته روايت اګر چه مطلق دې چه کوم سړى ته هم ما تکليف ورکړې وى، خو مراد ترې نه هر سړې نه دې، بلکه هغه سړې دې کوم چه د رټنې او تنبيه مستحق نه وى. لکه د مسلم په روايت کښې د ﴿ليس لها باهل﴾ قيد راغلې دې.

په صحيح مسلم کښې د سيدنا انس رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل!

﴿إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ أَرْضَى كَمَا يَرْضَى الْبَشَرُ وَأَغْضَبُ كَمَا يَغْضَبُ الْبَشَرُ فَأَيُّمَا أَحَدٍ دَعَوْتُ عَلَيْهِ مِنْ أُمَّتِى بِدَعْوَةٍ لَيْسَ لَهَا بِأَهْلٍ أَنْ تَجْعَلَهَا لَهُ طَهُورًا وَزَكَاةً وَقُرْبَةً يُقَرِّبُهُ بِهَا مِنْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ [2]

---

[1] تاريخ بغداد للخطيب البغدادى : ١٠٥/٨

[2] صحيح مسلم، کتاب البر والصلة والادب، باب من لعنة النبى صلى الله عليه وسلم او سبه امر دعا عليه، وليس له اهلا لذلک، کان له زکاة واجرا ورحمة، رقم : ٦٦٢٧

او په يو روايت کښې دی ﴿ اللهم انما محمد بشر يغضب كما يغضب البشر ﴾ (اې الله ! محمد ﷺ يو بشر دې او د بشر په شان هغه هم غصه کيږی.)

حديث الباب، امام مسلم رحمه الله په کتاب البر والصلة کښې نقل فرمائيلې دې. [1]

په حديث کښې د ﴿ ليس لها باهل ﴾ مطلب دا دې چه په ظاهری حالت کښې خو هغه د تنبيه مستحق وو، خو په حقيقت کښې د هغې مستحق نه وو، د عدم استحقاق يو صورت دا کيدې شی چه هغه بالکليه مستحق نه وو، دويم صورت دا دې چه دا استحقاق نه زيات سختی اوکړې شوه، په دواړو صورتونو کښې رسول الله ﷺ د هغه دپاره دعا کړې ده. [2] دا د رسول الله ﷺ په امت باندې د کمال درجې د شفقت کولو دليل دې

۳۴: باب التَّعَوُّذِ مِنَ الْفِتَنِ

[۷۰۰۱] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى أَحْفَوْهُ الْمَسْأَلَةَ فَغَضِبَ فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَقَالَ «لاَ تَسْأَلُونِى الْيَوْمَ عَنْ شَىْءٍ إِلاَّ بَيَّنْتُهُ لَكُمْ». فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ يَمِينًا وَشِمَالاً، فَإِذَا كُلُّ رَجُلٍ لاَفٌّ رَأْسَهُ فِى ثَوْبِهِ يَبْكِى، فَإِذَا رَجُلٌ كَانَ إِذَا لاَحَى الرِّجَالَ يُدْعَى لِغَيْرِ أَبِيهِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَبِى قَالَ «حُذَافَةُ»، ثُمَّ أَنْشَأَ عُمَرُ فَقَالَ رَضِينَا بِاللَّهِ رَبًّا، وَبِالإِسْلاَمِ دِينًا، وَبِمُحَمَّدٍ - صلى الله عليه وسلم - رَسُولاً، نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْفِتَنِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَا رَأَيْتُ فِى الْخَيْرِ وَالشَّرِّ كَالْيَوْمِ قَطُّ، إِنَّهُ صُوِّرَتْ لِى الْجَنَّةُ وَالنَّارُ حَتَّى رَأَيْتُهُمَا وَرَاءَ الْحَائِطِ».
وَكَانَ قَتَادَةُ يَذْكُرُ عِنْدَ الْحَدِيثِ هَذِهِ الآيَةَ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ). [۲۲۷۸، وانظر: ۴۳۴۵]

سيدنا انس رضی الله عنه روايت کوی چه خلقو د رسول الله ﷺ نه تپوس کول شروع کړل چه کله خلقو ډير زيات تپوس کول شروع کړل نو رسول الله ﷺ غصه شو او په منبر باندې ختلو سره ئې اوفرمائيل : نن چه تاسو زما نه څه تپوس کوئ زه به هغه ښکاره بيان کړم، د راوی بيان دې چه ما ښی او ګس طرف ته کتل شروع کړل، نو په نظر مې راغلل چه هر سړی په خپله کپړه کښې مخ پټ کړې دې او ژاړی، په هغوی کښې يو سړې داسې هم وو کوم چه به خلقو د جنګ په وخت د پلار نه علاوه بل طرف ته منسوب کولو پس هغه تپوس اوکړو يا رسول الله ﷺ! زما پلار څوک دې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل حذافة! بيا سيدنا عمر رضی الله عنه اوفرمائيل چه : رضينا بالله ربا ... يعنی مونږ د الله پاک د رب کيدو او د اسلام د دين کيدو او د

---

[1]) صحيح مسلم، كتاب البر والصلة، باب من لعنه النبى صلى الله عليه وسلم او سبه امر دعا عليه، رقم الحديث ۶۶۲۷.

[2]) فتح البارى : ۱۱/۱۷۰

محمد ﷺ د رسول کیدو باندې راضي شو او مونږ د فتنو نه د الله پاک پناه غواړو. نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه ما د نن په شان کله هم خیر او شر نه دې لیدلې. زما مخکښې د جنت او جهنم صورت پیش کړې شو، تردې چه ما دواړه د دې دیوال نه شاته اولیدل او قتادة به د دې حدیث د بیانولو په وخت دا آیت کریمه هم لوستلو

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ﴾

فتن د فتنې جمع ده. فتنة. ازمیښت او امتحان ته وائی.

۳۵: باب التَّعَوُّذِ مِنْ غَلَبَةِ الرِّجَالِ

[۲۰۰۲] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو مَوْلَى الْمُطَّلِبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَنْطَبٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - لأَبِي طَلْحَةَ «الْتَمِسْ لَنَا غُلاَمًا مِنْ غِلْمَانِكُمْ يَخْدُمُنِي». فَخَرَجَ بِي أَبُو طَلْحَةَ يُرْدِفُنِي وَرَاءَهُ، فَكُنْتُ أَخْدُمُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كُلَّمَا نَزَلَ، فَكُنْتُ أَسْمَعُهُ يُكْثِرُ أَنْ يَقُولَ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ، وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْبُخْلِ وَالْجُبْنِ، وَضَلَعِ الدَّيْنِ، وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ». فَلَمْ أَزَلْ أَخْدُمُهُ حَتَّى أَقْبَلْنَا مِنْ خَيْبَرَ، وَأَقْبَلَ بِصَفِيَّةَ بِنْتِ حُيَيٍّ قَدْ حَازَهَا، فَكُنْتُ أَرَاهُ يُحَوِّي وَرَاءَهُ بِعَبَاءَةٍ أَوْ كِسَاءٍ ثُمَّ يُرْدِفُهَا وَرَاءَهُ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالصَّهْبَاءِ صَنَعَ حَيْسًا فِي نِطَعٍ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَدَعَوْتُ رِجَالاً فَأَكَلُوا، وَكَانَ ذَلِكَ بِنَاءَهُ بِهَا، ثُمَّ أَقْبَلَ حَتَّى بَدَا لَهُ أُحُدٌ قَالَ «هَذَا جُبَيْلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ». فَلَمَّا أَشْرَفَ عَلَى الْمَدِينَةِ قَالَ «اللَّهُمَّ إِنِّي أُحَرِّمُ مَا بَيْنَ جَبَلَيْهَا مِثْلَ مَا حَرَّمَ بِهِ إِبْرَاهِيمُ مَكَّةَ، اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي مُدِّهِمْ وَصَاعِهِمْ». [ر: ۲۷۳۲]

د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ سیدنا ابوطلحه رضی الله عنه ته اوفرمائیل: د خپلو هلکانو نه یو هلک زما د خدمت دپاره راکړه. پس ابوطلحه رضی الله عنه زه په ځان پسې سور کړم او هلته ئې بوتلم پس ما د رسول الله ﷺ خدمت کولو. چه کله به هم هغوی کوزیدل نو ما به اکثر د هغوی نه اوریدل: ﴿اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ وَالْبُخْلِ وَالْجُبْنِ وَضَلَعِ الدَّيْنِ وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ﴾ زه برابر د هغوی په خدمت کښې اوم تردې چه کله مونږ د خیبر نه واپس شو نو رسول الله ﷺ ځان سره صفیه بنت حیی رضی الله عنها بوتله چه د هغوی منکوحه وه، ما هغوی ته کتل. چه د خپل څادر یا کمبل پرده کولو سره په خپل ځان پسې هغه سوره کړه. تردې چه مونږ کله مقام صهبا ته اورسیدلو نو رسول الله ﷺ حیس تیارولو سره هغه په دسترخوان باندې کیخودل، بیا ئې زه اولیږلم نو ما خلق راغوښتل، خلقو خوراک اوکړو. دا د ولیمې دعوت وو، بیا د هغه ځائې نه مخکښې لاړل تردې چه کله د احد غر په نظر راغلو نو وې فرمائیل: دا هغه غر دې چه مونږ سره مینه کوی او مونږ هغه سره مینه کوو. چه کله مدینې منورې ته اورسیدلو نوې وې فرمائیل: یا الله! زه د دې د

دوارو غرونو ترمينځه زمكه حرم كوم. څنګه چه ابراهيم عليه السلام مكه حرام كړې وه. اې الله! د مدينې خلقو ته د هغوى په مد او د هغوى په صاع كښې بركت وركړه

قوله: ﴿اللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُبِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ﴾: رسول الله ﷺ په دې كښې د څو څيزونو نه پناه غوښتلې ده. يو د ﴿الْهَمّ﴾ نه. ﴿الْهَمّ﴾ غم ته وائي او بعضو وئيلي دي چه ﴿الْهَمّ﴾ داسې غم ته وائي چه د هغې وجه معلومه نه وى او په كوم كښې چه زړه مضطرب او پريشانه وى [۱]

﴿الْحَزَن﴾ د حاء او زا په فتحې سره او د حاء په ضمې او د زاء په سكون سره، په معنى د غم دې. په هم او حزن كښې فرق دا دې چه د حزن تعلق د ماضى سره دې. يعنى څه واقعه اوشوه. د هغې د وجې نه چه كوم غم لاحق وى. هغې ته حزن وئيلې شى او د هم تعلق د مستقبل سره دې چه د يو څيز د وقوع يا عدم وقوع ويره وى [۲]

﴿ضَلَعِ الدَّيْن﴾ د قرض بوجه. خاص كر چه كله قرض وركونكې مطالبه كوى او مقروض سره د قرض د ادا كولو دپاره د قرض انتظام نه وى. د هغې د وجې نه چه كوم بوجه او فكر وى. هغه مراد دې. كه د قرض د ادا كولو بندوبست وى نو د داسې قرض نه پناه نه ده غوښتلې شوې. د بعض اسلاف نه منقول دى چه د قرض د ادا كولو انتظام نشته او قرض غوښتونكې مطالبه كوى نو د هغې د وجې نه انسان ته داسې فكر لګيدلې وى كوم عقل او شعور لره لاندې كوى [۳]. الله پاک دې ترې زمونږ د ټولو حفاظت اوفرمائى. رسول الله ﷺ د دې نه پناه غوښتلې ده.

﴿غَلَبَة الرِّجَال﴾ د خلقو په غالب راتلو كښې هم پناه غوښتلې شوې ده چه انسان دومره كمزورې او بې وسه شى چه هر سړى ته پرې د غلبې موقع ملاويږى او د هرچا د ظلم د لاندې نه راځى.

په دې دعا كښې يو لطيف اشاره دې طرف ته هم ده چه د قرض بوجه په انسان باندې د كسل او سستۍ د وجې نه راځى كوم انسان چه په دنيوى معاملاتو كښې په ديانت دارۍ او چستۍ سره كار كوى. هغه به د قرض د بوجه لاندې نه راځى، هم دغه شان جبن يعنى بزدلى او قرض. غلبة الرجال يعنى په سړى باندې د خلقو د غلبې سبب جوړ شى او په داسې حالت كښې انسان د هر يو نه مغلوب او سيرى.

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى! ﴿هذا الدعاء من جوامع الكلم لان انواع الرذائل ثلاثة: نفسانية وبدنية وخارجية، فالاولى بحسب القوى التى للانسان، وهى ثلاثة: العقلية والغضبية والشهوانية، فالهم والحزن

---

[۱] وفى مجمع بحار الانوار ۵/۱۷۰: الهم: حزن يذيب الانسان فهو اخص من الحزن. وقيل: هو بالآتى، والحزن بالماضى.

[۲] ارشاد السارى ۱۳/۳۶۴

[۳] فتح البارى: ۱۱/۱۷٤

يتعلق بالعقلية، والجبن بالغضبية، والبخل بالشهوانية، والعجز والكسل بالبدنية والثاني يكون عند سلامة الاعضاء وتمام الالات والعجز والكسل بالبدنية والثاني يكون عند سلامة الاعضاء وتمام الالات والقوى، والاول عند نقصان عضو ونحوه، والضلع والغلبة بالخارجية، فالاول مالي، والثاني جاهي، والدعاء مشتمل على جميع ذلك﴾ [1]

يعنى: دا دعا د رسول الله ﷺ په هغه مبارک کلماتو کښې يوه ده کومې ته چه ﴿جوامع الکلم﴾ وئيلې شي، کومه چه د مختصر کيدو باوجود په خپل ځان کښې د معانی يو جهان لري، په حقيقت کښې د رذائل درې قسمونه دی، نفسانيه، بدنيه او خارجيه. بيا نفسانی رذائل د انسانی طاقتونو په اعتبار سره هم په درې قسمونو باندې مشتمل دی، عقليه، غضبيه او شهوانيه، پس د هم او حزن تعلق د قوت عقليه سره دې، د جبن تعلق د قوت غضبيه سره دې او د بخل تعلق قوت شهوانيه دې او د عجز او کسل تعلق بدنيه دې. د عجز په صورت کښې په اندامونو کښې څه نقصان وی او د کسل په صورت کښې اندامونه سالم وی خو چستی ورکيږی او ضلع دَين او غلبة الرجال تعلق د قوی خارجيه سره دې، اول د مالی او دويم د جاه او مرتبې سره متعلق دې او ذکر شوې دعا په دې ټولو باندې مشتمل ده.

۳۶: بَاب التَّعَوُّذِ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ

[۲۰۰۳] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ قَالَ سَمِعْتُ أُمَّ خَالِدٍ بِنْتَ خَالِدٍ - قَالَ وَلَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا سَمِعَ مِنَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - غَيْرَهَا - قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَتَعَوَّذُ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ. [ر: ۱۳۱۰]

د سيدنا خالد رضي الله عنه نه روايت ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل چه هغوی د قبر د عذاب نه پناه غوښتله. موسی بن عقبه وائی چه د ام خالد نه علاوه ما د چا متعلق هم نه دی اوريدلی چه هغه دا حديث د رسول الله ﷺ نه اوريدلې وی

رسول الله ﷺ د عذاب قبر نه پناه غوښتلې ده، دا حديث په منکرين عذاب قبر باندې حجت دې. [2]

[۲۰۰۴] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ عَنْ مُصْعَبٍ كَانَ سَعْدٌ يَأْمُرُ بِخَمْسٍ وَيَذْكُرُهُنَّ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ كَانَ يَأْمُرُ بِهِنَّ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا يَعْنِي فِتْنَةَ الدَّجَّالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ». [ر: ۲۶۶۷]

---

[1] شرح الكرماني: ۲۱/۱۵۹

[2] فتح الباری: ۳/۲۱۱

د مصعب نه روایت دي چه سعد رضي الله عنه به د پنځو خبرو نه د پناه غوښتلو حکم کولو او د دې پنځو خبرو متعلق به ئې د رسول الله ﷺ نه روایت کولو چه رسول الله ﷺ به د دې پنځه خبرو نه پناه غوښتله (رسول الله ﷺ به فرمائیل چه:

《اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا يَعْنِي فِتْنَةَ الدَّجَّالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ》.

[۶۰۰۵] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ دَخَلَتْ عَلَيَّ عَجُوزَانِ مِنْ عُجُزِ يَهُودِ الْمَدِينَةِ فَقَالَتَا لِي إِنَّ أَهْلَ الْقُبُورِ يُعَذَّبُونَ فِي قُبُورِهِمْ، فَكَذَّبْتُهُمَا، وَلَمْ أُنْعِمْ أَنْ أُصَدِّقَهُمَا، فَخَرَجَتَا وَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم فَقُلْتُ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ عَجُوزَيْنِ وَذَكَرْتُ لَهُ، فَقَالَ «صَدَقَتَا، إِنَّهُمْ يُعَذَّبُونَ عَذَابًا تَسْمَعُهُ الْبَهَائِمُ كُلُّهَا». فَمَا رَأَيْتُهُ بَعْدُ فِي صَلَاةٍ إِلَّا تَعَوَّذَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ. [ر: ۹۹۷]

د سیده عائشه رضي الله عنها نه روایت دي چه ماته د مدینې د یهودو دوه بوډۍ زنانه راغلې هغوی دواړو ماته اووې چه قبر والو ته په قبرونو کښې عذاب ورکولې شی نو ما د هغوی تکذیب اوکړو. او ښه مې او نه ګڼړله چه د هغوی تصدیق اوکړم پس هغوی دواړه لاړې. بیا ماته رسول الله ﷺ راغلو ما هغوی ته عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ! دوه بوډۍ زنانه راغلې وې، او هغوی ته مې ټوله واقعه بیان کړه، رسول الله ﷺ اوفرمائیل هغوی دواړو صحیح وئیلي دی بیشکه (خلقوته) په قبرونو کښې عذاب ورکولې شی، کوم چه ټول حیوانات اوری پس د دې نه روستو ما هغوی په هر مانځه کښې د عذاب قبر نه په پناه غوښتلو باندې لیدلې دی. صرف د مستملی په نسخه کښې دلته باب دې، حافظ ابن حجر رحمه الله هغې ته د دوه وجو نه غلط وئیلي دې. یو په دې وجه په اول حدیث کښې اګر چه د بخل ذکر دې، خو د درې ابواب نه پس بعینه امام بخاری رحمه الله هم دا باب قائم کړې دې، دویم په دې وجه په دویم حدیث کښې د سره د بخل ذکر نشته. بلکه په هغې کښې صرف د عذاب قبر ذکر دې، په دې وجه دا دواړه احادیث د باب التعوذ من عذاب القبر حصه ده [1]

۳۷ بَابُ التَّعَوُّذِ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ

[۶۰۰۶] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ -رضى الله عنه- يَقُولُ كَانَ نَبِيُّ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ:

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْجُبْنِ وَالْهَرَمِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ». [ر: ۲۶۶۸]

د سیدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ به فرمائیل: 《اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ

---

[1]) فتح الباری ۱۱/ ۱۷۴

الْعَجْزِ وَالْکَسَلِ وَالْجُبْنِ وَالْهَرَمِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ﴾ (زه ستا پناه غوارم د عجز. سستئ، بزدلئ او ډیر زیات بوډاتوب نه او زه ستا پناه غوارم د عذاب قبر نه او ستا پناه غوارم د ژوند او مرګ د فتنې نه).

د فتنة محیا وممات مطلب: ﴿محیااو ممات﴾ د مفعل په وزن باندې دواړه مصادر دی. د ژوند او مرګ په معنی دی د فتنة محیانه مراد هغه فتنې دی کومې چه انسان ته په ژوند باندې پیښیدلې شی. کومې چه د هغه د دین او دنیا دپاره مضر او د نقصان سبب جوړیدې شی او د فتنه ممات نه د قبر فتنه یعنی د قبر دننه ازمیښت مراد کیدې شی او د دې نه مرګ ته نزدې انسان ته پیښیدونکې فتنه هم مراد کیدلې شی. مثلا بده خاتمه او په بد حالت باندې مرګ. (۱)

حدیث الباب هم په دې سند او متن سره په کتاب الجهاد کښې تیر شوې دې. (۲)

۳۸: باب التَّعَوُّذِ مِنَ الْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ

د ماثم معنی ګناه او د مغرم معنی قرض راځی.

[۲۰۰۷] حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رضی الله عنها أَنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه وسلم كَانَ يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْهَرَمِ، وَالْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْقَبْرِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ، وَمِنْ فِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ النَّارِ، وَمِنْ شَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ، اللَّهُمَّ اغْسِلْ عَنِّي خَطَايَايَ بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ، وَنَقِّ قَلْبِي مِنَ الْخَطَايَا، كَمَا نَقَّيْتَ الثَّوْبَ الأَبْيَضَ مِنَ الدَّنَسِ، وَبَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ» [۲۰۱۲ ـ ۲۰۱۴]

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه رسول الله ﷺ به دعا فرمائیله: **اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ...** یعنی اې الله! زه ستا پناه غوارم د سست والی او بوډاتوب او د ګناه او د قرض او د قبر د ازمیښت او د اور د ازمیښت او د اور د عذاب نه او مالدارئ د فتنې د شر نه او ستا پناه غوارم د فقر د فتنې نه. او ستا پناه غوارم د مسیح دجال د فتنې نه. یا الله! ته زما نه زما ګناهونه د واورې او ګلئ په اوبو سره اووینځه او زما زړه د ګناهونونه پاک کړه څنګه چه تا سپینه کپړه د ګندګئ نه پاکه کړې ده او زما او زما د ګناهونو ترمینځه هم هغه شان لرې

---

(۱) قال القسطلانی: فتنة المحیا هو ما یعرض للإنسان فی مدة حیاته من الافتتان بالدنیا وشهواتها وجهالاتها وأعظمها والعیاذ بالله تعالی سوء الخاتمة عند الموت وفتنة الممات قیل: فتنة القبر کسؤال الملکین، والمراد من شر ذلک وإلاّ فأصل السؤال واقع لا محالة فلا یدعی برفعه فیکون عذاب القبر مسببًا عن ذلک، والسبب غیر المسبب، وقیل: المراد الفتنة قبل الموت وأضیفت إلیه لقربها منه، وحینئذ تکون فتنة المحیا قبل ذلک، وقیل: غیر ذلک، والمحیا والممات مصدران بالاضافة علی وزن مفعل. ارشاد الساری: ۳۶۷/۱۳

(۲) صحیح البخاری، کتاب الجهاد، باب ما یتعوذ من الجبن، رقم الحدیث: ۲۸۳۳

والي راوله . څنګه چه تا د مشرق او مغرب ترمينځه راوستلې دې

په حديث کښې د ﴿ مِنْ شَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى ﴾ او ﴿ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ ﴾ الفاظ دی. يعنی د غنی سره د شر لفظ راغلې دې او د فقر سره نه

بعض شارحينو وئيلې دی چه په غنی سره د شر لفظ ذکر کولو سره ئې د هغې د بدئ طرف ته اشاره کړې ده او دا ئې بيان کړې ده چه د مالدارئ د فتنې شر ډير خطرناک او تباه کن دې [1]

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د شر لفظ په دواړو ځايونو کښې دې. اګر چه په دې روايت کښې نشته. خو وړاندې روايت رازوان دې، په هغې کښې د ﴿ من شر فتنة الفقر ﴾ الفاظ دی. په دې وجه د دې نکتې حاجت نه پاتې کيږی. [2]

قوله: ﴿ اللَّهُمَّ اغْسِلْ عَنِّي خَطَايَايَ بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ ﴾: علامه توربشتی رحمه الله ليکی:

﴿ ذكر انواع المطهرات المنزلة من السماء التى لا يمكن حصول الطهارة الكاملة الا بها، تبيانا لانواع المغفرة التى لا تخلص من الذنوب الا بها، اى: طهرنى من الخطايا بانواع مغفرتك التى هى فى تمحيص الذنوب بمثابة هذه الانواع الثلاثة فى ازالة الارجاس والاوضار ورفع الجنابة والاحداث ﴾ [3]

يعنی: رسول الله صلی الله عليه وسلم په دې دعا کښې د تطهير هغه ټول ذرائع ذکر فرمائيلې دی کوم چه د آسمان نه نازل شوې دی او د هغې نه بغير د کاملې پاکې حصول ممکن نه دې. په دې سره د هغوی غرض د مغفرت هغه ټول انواع بيانول دی چه د هغې نه بغير د ګناهونو نه پاکی او خلاصی ممکن نه ده. يعنی اې الله! ته ما د خپل مغفرت د هغه ټولو انواع په ذريعه د ګناهونو نه پاک کړه کوم چه د ګناهونو په ختمولو کښې داسې دی څنګه د پاکئ دا ذرائع ګندګئ، جنابت او ناپاکئ ختموی.

او علامه طيبی رحمه الله فرمائی: ﴿ ويمكن ان يقال: ان ذكر الثلج والبرد بعد الماء شمول أنواع الرحمة والمغفرة بعد العفو لإطفاء حرارة عذاب النار التى هى فى غاية الحرارة.... لان عذاب النار تقابله الرحمة ...... اى: اغسل خطاياى بالماء، اى: اغفرها وزد على الغفران شمول الرحمة ﴾ [4]

يعنی: دا هم وئيلې کيدې شی چه د اوبو نه پس د واورې او ګلئ په ذکر کولو سره مقصود د مغفرت نه پس د هر انواع د رحمت احاطه ده. بلکه دا چه د دواړو ذکر د اوبو نه پس په دې وجه هم کړې شوې دې چه د عذاب جهنم انتهائی درجې حرارت مړ او ختم کړې شی... نو مطلب دا شو چه اې الله! ته په اوبو سره زما ګناهونه اووينځه يعنی ته دا ګناه معاف کړه او د معافئ سره ما په خپل رحمت سره پټ کړه.

---

[1] شرح الكرمانى ۲۲/۱۶۲، ۱۶۳

[2] فتح البارى : ۱۱/۱۷۷

[3] كتاب الميسر. كتاب الصلاة. باب ما يقرء بعد التكبير ۱/۲۳۳

[4] شرح الطيبى. كتاب الصلاة. باب ما يقرء بعد التكبير ۲/۲۹۶

يو اشكال او د هغې جواب:

قوله: ﴿بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ﴾: په دې باندې دا اشکال کړې شوې دې چه عموما چه کله په تطهیر او صفایئ او وینځلو کښې مبالغه مقصود وی نو ګرمې اوبه استعمالیږی، یخې اوبه نه شی استعمالولې نو دلته ﴿مَاءُ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ﴾ د مبالغه فی التطهیر دپاره څنګه استعمال کړې شو؟

علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه په اصل کښې د ثلج او برد یعنی د واورې او ګلئ اوبه ته لاس نه وی لګیدلې او هغه بالکل شفاف او غیر مستعمل وی په دې وجه په هغې کښې تطهیر زیات دې. [1]

۳۹: باب الاِسْتِعَاذَةِ مِنَ الْجُبْنِ وَالْكَسَلِ

كُسَالَى «النساء: ۱۴۲» _ وَكَسَالَى واحدٌ

[۲۰۰۸] حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ أَبِي عَمْرٍو قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ، وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْجُبْنِ وَالْبُخْلِ، وَضَلَعِ الدَّيْنِ، وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ». [ر: ۲۲۲۸]

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به په دعا کښې داسې وئیل ﴿اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ﴾ یعنی اې الله! زه ستا پناه غواړم د غم او حزن او د عجز او سستئ او بزدلئ او بخل او د قرض د درنیدو او د خلقو د غلبې نه.

قوله: ﴿كسالى وكسالى واحد﴾: دا د قرآن کریم په آیت کښې واقع دې ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ [2] فرمائی ﴿كُسالى﴾ د کاف په ضمې سره او ﴿كَسالى﴾ د کاف په فتحې سره دواړه یو دی.

۴۰: باب التَّعَوُّذِ مِنَ الْبُخْلِ

الْبُخْلُ وَالْبَخَلُ وَاحِدٌ، مِثْلُ الْحُزْنِ وَالْحَزَنِ.

[۲۰۰۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنِي غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رضى الله عنه - كَانَ يَأْمُرُ بِهَؤُلَاءِ الْخَمْسِ، وَيُحَدِّثُهُنَّ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ

---

[1]) اعلام الحديث، كتاب الدعوات، باب التعوذ من المأثم والمغرم: ۴/۲۲۴

[2]) سورة النساء ۱۴۲

الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ».[ر ۲٦٦٧]

د سيدنا سعد بن ابى وقاص رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به د پنځو څيزونو (نه د پناه غوښتلو) حکم کولو. او هغه به ئي د رسول الله ﷺ نه روايت کول. (هغه دا دى) اې الله زه ستا پناه غواړم د بخل نه، او ستا پناه غواړم د بزدلۍ نه، او ستا پناه غواړم د دې خبرې نه چه زه د ارذل العمر طرف ته راواپس کړې شم او ستا پناه غواړم د دنيا د فتنې نه او ستا پناه غواړم د عذاب قبر نه.

امام بخارى رحمه الله فرمائى چه ﴿ بُخْل ﴾ (د باء په ضمې او د خاء په سکون سره) او ﴿ بَخَل ﴾ (د باء او خا په فتحې سره) دا دواړه يوه معنى لرى، څنګه چه د ﴿ حَزَن ﴾ ا﴿ حُزْن ﴾ دواړويوه معنى ده.

۴۱: بَاب التَّعَوُّذِ مِنْ أَرْذَلِ الْعُمُرِ

(أَرَاذِلُنَا) هود: ۲۷| أَسْقَاطُنَا.

[۶۰۱۰] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضى الله عنه قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَتَعَوَّذُ يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَرَمِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ». [ر ۲٦٦٨]

د سيدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به پناه غوښتله او داسې به ئې فرمائيل چه اې الله! زه ستا پناه غواړم د سستۍ او بزدلۍ، او ستا پناه غواړم د ډير بوډاوالى او بخل نه.

قوله: ﴿ ارذل العمر ﴾: نه د عمر هغه ضعيف ترين او کمزورې حصه مراد ده چه په هغې کښې انسان خپل ذاتى او بدنى ضرورتونو لره پوره کولو دپاره د نورو محتاج شى او تول زده کړې ترې نه هير شى (۱) رسول الله ﷺ د دې نه پناه غوښتلې ده.

د سيدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما نه روايت دې چه د کوم سړى مشغله قرآن کريم وى هغه به د ارذل العمر نه محفوظ وى. (۲)

---

۱) قال الزبيدى فى اتحاف سادة المتقين : والارذل من كل شئ الردى منه، والمراد بارذل العمر حال الهرم والخوف، والعجز، والضعف، وذهاب العقل. (كتاب الاذكار والدعوات، الباب الرابع : ۵/۳۳۴)

قال العلامة الآلوسي : وارذل العمر اخسه واحقره وهو وقت الهرم الذى تنقص فيه القوى، وتفسد الحواس ويكون حال الشخص فيه كحاله وقت الطفولية من ضعف العقل والقوة.(روح المعانى: ۱۸۷/۸، سورة هود:۷)

۲) قيل : إنه مخصوص بالكافر والمسلم لا يرد إلى أرذل العمر لقوله تعالى : ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ [التين : ۵، ۶] وأخرج ابن المنذر، وغيره عن عكرمة أنه قال : من قرأ القرآن لم يرد إلى أرذل العمر، والمشاهدة تكذب كلا القولين فكم رأينا مسلما قارئ القرآن...[بقيه برصفحه آئنده...

قوله: ﴿اراذلنا: اسقاطنا﴾: دا د سورة هود په آيت كريمه كښې واقع دي ﴿وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَاذِلُنَا﴾ (١). امام بخارى رحمه الله فرمائى چه په آيت كريمه كښې د ﴿اراذلنا﴾ نه غورخيدلى او بيكاره خلق مرا دى. د كشميهنى او مستملى په نسخو كښې ﴿سقاطنا﴾ (د سين په ضمې او د قاف په تشديد سره) دې كومه چه د ساقط جمع ده: غورخيدلې. اللئيم فى حسبه ونسبه (٢)

امام بخارى رحمه الله چه په باب كښې كوم حديث ذكر فرمائيلې دې. په دې كښې د ﴿ارذل العمر﴾ ذكر نشته. امام دخپل عادت مطابق په ترجمة الباب كښې دهغه روايت طرفته اشاره كړې ده په كوم كښې چه دا الفاظ راغلي دى. پس دسيدنا سعد بن ابى وقاص رضى الله عنه روايت. ددې نه په مخكښې باب كښې تيرشوې دې په هغې كښې ﴿وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ﴾ الفاظ دى. (٣)

٤٢: باب الدُّعَاءِ بِرَفْعِ الْوَبَاءِ وَالْوَجَعِ

د وباء نه مرض مراد دې: بعض مرضونه او بيمارئ د وبا په شكل كښې عام شى. رسول الله صلى الله عليه وسلم د هغې د اوچيدو او ختميدو دپاره دعاګانې فرمائيلې دى. وباء يو عام لفظ دې. د هرې بيمارئ دپاره استعماليږى. مدينې منورې ته طاعون نه شى داخليدې. خونورې بيمارئ د وباء په صورت كښې راتلې شى. د دې څه تفصيل په كتاب الطب كښې تير شوې دې. (٤)

﴿الوجع﴾: نه هر قسم مرض مراد دې. دا د عطف العام على الخاص د قبيلې نه دې. (٥)

[٢٠١١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رضى الله عنها - قَالَتْ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْمَدِينَةَ، كَمَا حَبَّبْتَ إِلَيْنَا مَكَّةَ أَوْ أَشَدَّ، وَانْقُلْ حُمَّاهَا إِلَى الْجُحْفَةِ، اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي مُدِّنَا وَصَاعِنَا». [ر: ١٧٩٠]

د سيده عائشه رضى الله عنها نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: اې الله! مدينه زمونږ دپاره هم دغه شان محبوبه كړه لكه څنګه چه تا زمونږ دپاره مكه محبوبه كړې ده. بلكه د هغې نه هم زياته. او د هغې تبه د جحفې طرف ته منتقل كړه. اې الله زمونږ په مد او صاع كښې بركت واچوه.

قوله: ﴿وَانْقُلْ حُمَّاهَا إِلَى الْجُحْفَةِ﴾: جحفة: د جيم په ضمې او د حاء په سكون سره د

...بقيه ازحاشيه گذشته] قد رد إلى ذلك، والاستدلال بالآية على خلافه فيه نظر. روح المعانى ١٨٨/٨.

(١) سورة هود آيت ٢٧

(٢) فتح البارى: ١٧٩/١١

(٣) صحيح البخارى، كتاب الدعوات، باب التعوذ من البخل رقم: ٦٠٠٩

(٤) كشف البارى، كتاب الطب ص ٥٥، ٥٦

(٥) [illegible]

یو ځائې نوم دې چرته چه یهود آباد وو او دا د اهل مصر میقات هم دې.[1]

[۲۰۱۲] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ أَنَّ أَبَاهُ قَالَ عَادَنِي رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ مِنْ شَكْوَى، أَشْفَيْتُ مِنْهَا عَلَى الْمَوْتِ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ بَلَغَ بِي مَا تَرَى مِنَ الْوَجَعِ، وَأَنَا ذُو مَالٍ، وَلاَ يَرِثُنِي إِلاَّ ابْنَةٌ لِي وَاحِدَةٌ، أَفَأَتَصَدَّقُ بِثُلُثَيْ مَالِي قَالَ «لاَ». قُلْتُ فَبِشَطْرِهِ قَالَ «الثُّلُثُ كَثِيرٌ، إِنَّكَ أَنْ تَذَرَ وَرَثَتَكَ أَغْنِيَاءَ، خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَذَرَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ، وَإِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ، إِلاَّ أُجِرْتَ، حَتَّى مَا تَجْعَلُ فِي فِي امْرَأَتِكَ». قُلْتُ أَأُخَلَّفُ بَعْدَ أَصْحَابِي قَالَ «إِنَّكَ لَنْ تُخَلَّفَ فَتَعْمَلَ عَمَلاً تَبْتَغِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ، إِلاَّ ازْدَدْتَ دَرَجَةً وَرِفْعَةً وَلَعَلَّكَ تُخَلَّفُ حَتَّى يَنْتَفِعَ بِكَ أَقْوَامٌ، وَيُضَرَّ بِكَ آخَرُونَ، اللَّهُمَّ أَمْضِ لأَصْحَابِي هِجْرَتَهُمْ، وَلاَ تَرُدَّهُمْ عَلَى أَعْقَابِهِمْ، لَكِنِ الْبَائِسُ سَعْدُ ابْنُ خَوْلَةَ». قَالَ سَعْدٌ رَثَى لَهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ أَنْ تُوُفِّيَ بِمَكَّةَ. [ر: ۵۶]

د عامر بن سعید رحمه الله نه روایت دې چه د هغوی والد (سعد رضی الله عنه) بیان اوکړو چه رسول الله صلی الله علیه وسلم زما په هغه بیمارئ کښې چه په هغې کښې زه مرګ ته نزدې اوم، د حجة الوداع په موقع باندې زما تپوس له تشریف راوړلو. ما عرض اوکړو یا رسول الله صلی الله علیه وسلم! ماته چه کوم تکلیف دې، هغه تاسو وینئ او زه مالدار یم خو د یوې لور نه سوا زما څوک هم وارث نشته. نو آیا زه خپل دوه حصې مال صدقه کړم؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: نه! نو ما تپوس اوکړو نیم مال (خیرات کړم)؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: دریمه حصه مال ډیر زیات دې، وارثانو لره مالدار پریخودل ستا دپاره د دې نه غوره دی چه ته هغوی محتاج پریږدې چه د خلقو نه سوالونه کوی او ته چه د الله پاک د رضا دپاره هر څه خرچ کوې الله پاک به تاته د هغې اجر درکوی، تردې چه د هغې نمړئ هم کومه چه ته د خپلې ښځې په خوله کښې ورکړې، ما اووې آیا زه به د خپلو ملګرو نه روستو پاتې شم؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: که ته روستو پاتې کړې شې او بیا څه داسې عمل اوکړې چه په هغې باندې مقصود د الله پاک رضا وی نو ستا په درجه او اوچت والی کښې به اضافه کیږی، امید دې چه ته به لا ژوندې اوسیږې، او څه قومونه یعنی مسلمانان به ستا نه فائدې اوچتوی او نورو یعنی کفارو ته به ستا نه نقصان رسیږی، اې الله! زما د صحابه کرامو رضی الله عنهم هجرت پوره کړې او هغوی په خپلو پوندو مه واپس کوه، خو افسوس دې په سعد بن خوله (چه هغوی خپل هجرت پوره نه کړې شو) سعد رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم د هغوی په مکه مکرمه کښې د وفات کیدو په سبب افسوس اوکړو (چه هغوی هجرت اونکړې شو).

قوله: ﴿أَشْفَيْتُ مِنْهَا عَلَى الْمَوْتِ﴾: ﴿اشفیت﴾ په معنی د ﴿اشرفت﴾ دې، یعنی د دې

---

[1]) وفي عمدة القاري: والجحفة بضم الجيم وسكون الحاء المهملة وبالفاء ميقات أهل مصر والشام فى القديم والآن أهل الشام يحرمون من ميقات أهل المدينة وكان سكانها فى ذلک الوقت يهود. ۸/۲۳

بيمارئ د وجې نه ما د مرګ نزدې والې محسوس کړو، د امام زهري رحمه الله ټول شاګردان په دې باندې متفق دی چه دا واقعه د حجة الوداع ده، سوا د سفيان بن عيينة نه. هغوی فرمائی چه دا د فتح مکة واقعه ده.
بعض محدثين فرمائی چه د سفيان بن عيينة نه وهم واقع شوې دې، او صحيح خبره د حجة الوداع والا ده. خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دا په تعدد د واقعاتو باندې هم محمول کيدلې شی. دغه شان به په دواړو رواياتو کښې تطبيق پيدا شی.[1]

قوله: ﴿يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ﴾: يعنی ﴿ يسالون الناس باكفهم او يسالون ما يكف عنهم الجوع ﴾ (يعنی هغوی د خلقو مخکښې خپل لاسونه خورولو سره سوال کوی يا د خلقو نه داسې څيز غواړی کوم چه د هغوی لوږه ختمه کړه).

د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د باب په دې دويم حديث کښې سيدنا سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه د خپل درد او وجع ذکر کړې ده او په ترجمة الباب کښې د وجع ذکر دې. په دې طريقه د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت پيدا کيږی.[2]

علامه عينی رحمه الله فرمائی چه په ترجمة الباب کښې: ﴿ دعا برفع الوجع ﴾ دې. او په حديث کښې ﴿ دعا برفع الوجع ﴾ نشته. خو په حديث په آخر کښې ﴿ اللهم امض لاصحابی هجرتم ولا تردهم على اعقابهم ﴾ (اې الله! ته زما د صحابه کرامو رضی الله عنهم هجرت پوره کړه او هغوی واپس مه کړه) نه په حديث او ترجمة کښې مناسبت کيدې شی! ﴿ فان فيه اشارة لسعد بالعافية ليرجع الى دار هجرة وهی المدينة ﴾[3] يعنی: په دې کښې د سيدنا سعد رضی الله عنه عافيت طرف ته اشاره ده چه هغه د دار هجرت طرف ته واپس شی او دار هجرت مدينه منوره ده.

۴۳: بَابُ الِاسْتِعَاذَةِ مِنْ أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَمِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا وَفِتْنَةِ النَّارِ

د (تعوذ من ارذل العمر) باب مخکښې هم تير شوې دې، خو هلته صرف يو امر يعنی د (ارذل العمر) ذکر وو او دلته د فتنة الدنيا او فتنة النار هم اضافه ده. په دې وجه په ترجمة الباب کښې تکرار نشته. شيخ الحديث مولانا محمد زکريا رحمه الله فرمائی:

﴿ مغايرة هذه الترجمة بالترجمة باعتبار زيادة الجزء الاخير ومن عادته انه ربما يذكر مجموع الامور التی اراد

[1]) فتح الباری: ۵/۳۶۶، ۳۶۴: وقال الحافظ: ويمكن الجمع بين الروايتين بأن يكون ذلک وقع له مرتين مرة عام الفتح ومرة عام حجة الوداع ففی الأولی لم يكن له وارث من الأولاد أصلا وفی الثانية كانت له ابنة فقط فالله أعلم. انتهی

[2]) فتح الباری: ۵/۳۶۶

[3]) عمدة القاری: ۸/۲۳

ذكرها في باب واحد، ثم يذكر واحدا منها في باب باب، فيعقد لكل منها بابا مستانفا، ليكون كل منهما مستقلا بالافادة ﴾[1]

يعنې د ترجمة الباب تكرار نشته، بلكه دا ترجمه د سابقه ترجمې نه په دې طريقې مختلف ده چه په دې كښې آخرى جزء د ﴿من فتنة الدنيا﴾ اضافه ده.

اصل كښې د امام بخارى رحمه الله عادت دې چه هغه كله كله په يو باب كښې ټول امور ذكر كړى. بيا دهغې نه د هر يو امر دپاره هغه ځانله ځانله مستقل بابونه قائموى. چه دا واضحه شى چه د هر امر مستقل فائده ده.

[۲۰۱۳] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا الْحُسَيْنُ عَنْ زَائِدَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ مُصْعَبٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ تَعَوَّذُوا بِكَلِمَاتٍ كَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يَتَعَوَّذُ بِهِنَّ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا، وَعَذَابِ الْقَبْرِ». [ر: ۲۶۶۷]

مصعب د خپل پلار نه روايت كوى چه هغوى بيان اوكړو چه د دې كلماتو په ذريعه پناه غواړئ د كومو په ذريعه چه به رسول الله صلى الله عليه وسلم پناه غوښتله (هغه كلمات دا دى، ﴿اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا يَعْنِي فِتْنَةَ الدَّجَّالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ﴾

په سند كښې د حسين نه حسين بن على جعفى، د هغوى شيخ زائده بن قدامة دې او هغه د عبد الملك بن عمير نه نقل كوى.

[۲۰۱۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْهَرَمِ وَالْمَغْرَمِ وَالْمَأْثَمِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ النَّارِ وَفِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ، وَشَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى، وَشَرِّ فِتْنَةِ الْفَقْرِ، وَمِنْ شَرِّ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ، اللَّهُمَّ اغْسِلْ خَطَايَاىَ بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ، وَنَقِّ قَلْبِي مِنَ الْخَطَايَا، كَمَا يُنَقَّى الثَّوْبُ الأَبْيَضُ مِنَ الدَّنَسِ، وَبَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَاىَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ». [ر: ۲۰۰۷]

د سيده عائشه رضى الله عنها نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم به دا دعا كوله:

﴿اللهم انى اعوذبك من الكسل والهرم...﴾

مغرم او ماثم دواړه مصدر ميمى دى، د مغرم نه د ګناهونو او مصيبتونو بوجه مراد دې او يا ترې دقرض بوج مرادېدې د قرض بوج هم په حقيقت كښې د معصيت ذريعه جوړه شى.[2] د

[1]) الابواب والتراجم لصحيح البخارى: ۱۲۹/۲

[2]) وفى فتح البارى: والمراد الاثم والغرامة، وهى ما يلزم الشخص اداءه كالدين، باب التعوذ من المائم والمغرم.

سیدنا عبد الله بن مسعود رضی الله عنه نه نقل دی چه مقروض چه کله د قرض په ادا کولو باندي قادر نه وی نو هغه د خبرې کولو په وخت دروغ وائی او د وعدې کولو په وخت خلاف ورزی کوی.

۴۴: بَاب الاِسْتِعَاذَةِ مِنْ فِتْنَةِ الْغِنَى

[۶۰۱۵] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا سَلَّامُ بْنُ أَبِي مُطِيعٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ خَالَتِهِ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يَتَعَوَّذُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ النَّارِ وَمِنْ عَذَابِ النَّارِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْغِنَى، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ». [ر: ۶۰۰۷]

سیده عائشه رضی الله عنها فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به داسې پناه غوښتله: ﴿ اللهم انی اعوذبك من فتنة النار...... ﴾

د غنی او مالدارئ فتنه دا ده چه انسان خپل مال او دولت د الله پاک په نافرمانئ او سرکشئ کښې استعمال کړی. (۱)

۴۵: بَاب التَّعَوُّذِ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ

[۶۰۱۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ -رضى الله عنها- قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ النَّارِ، وَفِتْنَةِ الْقَبْرِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ، وَشَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى، وَشَرِّ فِتْنَةِ الْفَقْرِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ، اللَّهُمَّ اغْسِلْ قَلْبِي بِمَاءِ الثَّلْجِ وَالْبَرَدِ، وَنَقِّ قَلْبِي مِنَ الْخَطَايَا، كَمَا نَقَّيْتَ الثَّوْبَ الأَبْيَضَ مِنَ الدَّنَسِ، وَبَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ». [ر: ۶۰۰۷]

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به فرمائیل: اې الله زه ستا پناه نیسم، د اور د فتنې نه، او د اور د عذاب نه، او د قبر د فتنې او د قبر د عذاب نه، او د مالدارئ د فتنې د شر نه، او د فقر د فتنې د شر نه، اې الله! زه ستا پناه نیسم! د مسیح دجال د فتنې د شر نه، اې الله! زما زړه د واورې او ګلئ په اوبو وینځې او زما زړه د ګناهونو نه پاک کړې لکه تا چه سپین کپړه د ګندګئ نه صفا کړه، او زما او زما د ګناهونو ترمینځه هم دغه شان لرې والې راوله څنګه چه تا د مشرق او مغرب ترمینځه راوستلې دې، یا الله زه ستا پناه غواړم د سستئ نه او د ګناه او د قرض نه.

---

(۱) کما فی عمدة القاری کتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمغرم ۵/۲۳، ما نصه: قوله ومن شر فتنة الغنی هی نحو الطغیان والبطر وعدم تأدیة الزکاة، وکذا فی فتح الباری، کتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمغرم ۱۱/۱۷۷ ما نصه: قال الغزالی فتنة الغنی الحرص علی جمع المال وحبه حتی یکسبه من غیر حله ویمنعه من واجبات انفاقه وحقوقه.

د فقر د فتنې مطلب : رسول الله ﷺ د فقر د فتنې هم پناه غوښتلې ده. د فقر فتنه دا ده چه د انسان دپاره د هغه فقر د ګناهونو او د الله پاک د نافرمانو ذریعه جوړه شي. د رسول الله ﷺ ارشاد دې ﴿ كاد الفقر ان يكون كفرا ﴾ (۱) یعنې نزدې ده چه فقر د کفر باعث جوړ شي، د فقر د وجې نه که په زړه کښې د مالدار حسد راشي، د الله پاک د طرف نه په زړه کښې د ګلې او شکایت جذبه پیدا کیږي، مال ګټلو او مالدار جوړیدو جائز او ناجائز طریقې په هوس پیدا کیږي، دغه ټولې خبرې د فقر په فتنه کښې داخل دي. (۲)

۴۶: باب الدُّعَاءِ بِكَثْرَةِ الْمَالِ مَعَ الْبَرَكَةِ

[۲۰۱۷] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنْ أُمِّ سُلَيْمٍ أَنَّهَا قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَسٌ خَادِمُكَ ادْعُ اللَّهَ لَهُ قَالَ «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أَعْطَيْتَهُ». وَعَنْ هِشَامِ بْنِ زَيْدٍ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ مِثْلَهُ. [ر ۱۸۸۱]

سیدنا انس رضی الله عنه د ام سلیم رضی الله عنها نه روایت کوی چه ام سلیم رضی الله عنها عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ! انس رضی الله عنه ستاسو خادم دې؛ تاسو د الله پاک نه د هغه په حق کښې دعا اوکړئ. رسول الله ﷺ اوفرمائیل : اې الله! د هغه په مال او اولاد کښې زیادت اوکړه او څه چه تا هغه ورکړې دی په هغې کښې ورته برکت ورکړه! او د هشام به زید نه روایت دې : چه ما د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه هم دغه شان بیان اوریدلې دې.

کثرت مال او اولاد بغیر د برکت نه فتنه ده : په دې باب کښې د مال د کثرت دعا غوښتلې شوې ده خو په برکت سره او په وړاندې باب کښې د کثر ولد مع البرکة دعا غوښتلې شوې ده، په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چه د مال او اولاد کثرت که د برکت سره وی نو بیا خو خیر او نیکی ده خو که بغیر د برکت نه وی نو بیا فتنه ده. (۳)

د سیدنا انس رضی الله عنه رسول الله ﷺ د برکت دعا غوښتلې ده، پس الله پاک د هغوی په مال او دولت او اولاد کښې ډیر برکت کیخودلو، چه د هغې تفصیل تیر شوې دې. (۴)

امام ابن قتیبه رحمه الله په معارف کښې لیکلې دی چه په بصره کښې دننه درې کسان داسې وو چه هغوی په خپل ژوند کښې د خپلو څامنو او نمسو وغیره نه سلو پورې کسان اولیدل، یو سیدنا انس رضی الله عنه، دویم سیدنا ابوبکره رضی الله عنه، دریم خلیفه بن بدر رضی الله عنه او بعضو ورسره مهلب بن ابی صفره رضی الله عنه هم شامل کړې دې. (۵)

---

۱) حلية الاولياء للحافظ ابى نعيم الاصفهانى:۶۲/۳، ۱۳۰،رقم الحديث : ۳۱۶۹، ۳۴۳۱، واتحاف السادة ۴۸۱/۹

۲) فتح البارى، كتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمغرم ۷۸/۱۱، وعمدة القارى، كتاب الدعوات، باب التعوذ من المائم والمغرم : ۵/۲۳، واتحاف السادة، كتاب ذم الغضب والحقد والحسد: ۴۸۱/۹

۳) الابواب والتراجم : ۱۲۹/۲

۴) فتح البارى : ۱۴۵/۱۱

۵) وزاد على قول ابن قتيبة الحافظ فى فتح البارى: وزاد غيره —اى غير ابن قتيبة...[بقيه برصفحه آئنده...

په سند کښې د امام بخاري رحمه الله شيخ الشيخ غندر دې، د هغه نوم محمد بن جعفر دې.

۴۷: باب: الدعاء بكثرة الولد مع البركة

[۲۰۱۸] حَدَّثَنَا أَبُو زَيْدٍ سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا - رضى الله عنه - قَالَ قَالَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ أَنَسٌ خَادِمُكَ. قَالَ «اللَّهُمَّ أَكْثِرْ مَالَهُ وَوَلَدَهُ، وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا أَعْطَيْتَهُ». [ر: ۱۸۸۱]

د سيدنا قتادة رضي الله عنه نه روايت دې چه ما د انس رضي الله عنه نه واوريدل چه ام سليم رضي الله عنها عرض اوکړو انس رضي الله عنه ستاسو خادم دې رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: يا الله! د هغه په مال او اولاد کښې زيادت اوکړه او څه چه تا هغه ته ورکړې دى په هغې کښې برکت واچوه.

۴۸: باب الدعاء عند الاستخارة

د استخاره لغوى او اصطلاحى معنى: په دې باب کښې امام بخاري رحمه الله د استخارې دعا کړې ده. د استخاره لغوى معنى ده خير طلب کول، او د شرع په اصطلاح کښې معنى ده په دوه کارونو کښې د يو کار په سلسله کښې د الله پاک نه خير طلب کول چه په دې کښې کوم د هغه د پاره غوره وى. هغه هم هغې لره اختيار کړى. (۱)

د استخارې اهميت او فضيلت: دلته د بخاري په روايت کښې دى چه رسول الله صلى الله عليه وسلم به مونږ ته په ټولو کارونو کښې د استخارې تعليم راکولو.

امام احمد رحمه الله د سيدنا سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه روايت په حسن سند سره نقل کړې دې، په دې کښې دى ﴿من سعادة ابن ادم استخارته الله﴾ (۲) يعنى د ابن ادم په سعادت کښې يوه خبره دا ده چه هغه د الله پاک نه استخاره اوکړى.

امام ترمذى رحمه الله د صديق اکبر رضي الله عنه نه روايت نقل کړې دې چه: ﴿أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا أَرَادَ أَمْرًا قَالَ: اللَّهُمَّ خِرْ لِي وَاخْتَرْ لِي﴾ (۳) يعنى: رسول الله صلى الله عليه وسلم به چه کله د څه کار کولو اراده فرمائيله نو داسې دعا به ئې فرمائيله: ﴿اللَّهُمَّ خِرْ لِي وَاخْتَرْ لِي﴾ اې الله! ته زما د پاره د خير والا کار انتخاب اوکړه.

هم دغه شان طبرانى د سيدنا انس رضي الله عنه روايت نقل کړې دې: ﴿ما خاب من استخار﴾ (۴)

...بقيه ازحاشيه گذشته]- رابعا هو: المهلب بن ابى صفرة، كتاب الدعوات، باب دعوة النبى صلى الله عليه وسلم لخادمه بطول العمر وبكثرة ماله ۱۴۵/۱۱

(۱) فتح البارى: ۱۷۳/۱۱

(۲) نص الحديث تماما: قَالَ رَسُولُ الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ اسْتِخَارَتُهُ اللَّهَ، وَمِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ رِضَاهُ بِمَا قَضَى اللَّهُ، وَمِنْ شِقْوَةِ ابْنِ آدَمَ تَرْكُهُ اسْتِخَارَةَ الله، وَمِنْ شِقْوَةِ ابْنِ آدَمَ سَخَطُهُ بِمَا قَضَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ. (مسند احمد ۴۵۹/۱-۴۶۰) رقم الحديث: ۱۴۴۴) (قلت: أسناده ضعيف)

(۳) سنن الترمذى، كتاب الدعوات، باب دعا: اللهم خر لى واخترلى، رقم الحديث: ۳۵۱۶ (قلت: اسناده ضعيف)

(۴) فتح البارى: ۱۸۴/۱۱، (قلت: هذا حديث ضعيف جدا بل موضوع)

يعنى هغه سړې چه استخاره اوكړى هغه نه دې نامراد شوې.
ددې دواړو احاديثو سند اګر چه ضعيف دې. (۱) خو ددې نه د استخارة فضيلت معلوميږى

[۶۰۱۹] حَدَّثَنَا مُطَرِّفُ بْنُ عَبْدِ اللهِ أَبُو مُصْعَبٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الْمَوَالِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرٍ رضي الله عنه - قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - يُعَلِّمُنَا الإِسْتِخَارَةَ فِي الأُمُورِ كُلِّهَا كَالسُّورَةِ مِنَ الْقُرْآنِ «إِذَا هَمَّ بِالأَمْرِ فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ، وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ، وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ، فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلاَ أَقْدِرُ، وَتَعْلَمُ وَلاَ أَعْلَمُ، وَأَنْتَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ، اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي - أَوْ قَالَ عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ - فَاقْدُرْهُ لِي، وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي - أَوْ قَالَ فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ - فَاصْرِفْهُ عَنِّي وَاصْرِفْنِي عَنْهُ، وَاقْدُرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ، ثُمَّ رَضِّنِي بِهِ. وَيُسَمِّي حَاجَتَهُ». [ر ۱۱۰۹]

د سيدنا جابر ﵁ نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به مونږ ته په ټولو كارونو كښې د استخارة تعليم راكولو، څنګه چه به ئې د قرآن كريم سورة ښودلو. كله چه په تاسو كښې يو سړې د څه كار اراده اوكړى، نو دوه ركعته مونځ دې اوكړى، بيا اووائى : اې الله! زه ستا نه ستا د علم په په ذريعه خير طلب كوم، او ستا د قُدرت د وجې نه قدرت طلب كوم او ستا نه ستا د فضل سوال كوم ځكه چه هم ته قادر ئې، زه قادر نه يم، ته پوهيږې، زه نه پوهيږم. ته ټولو پټو څيزونو لره ښه پيژندونكې ئې، اې الله ! كه تاته معلومه وى چه دا كار زما دپاره. زما د دين. زما د معاش او د انجام په اعتبار سره غوره دې نو ته دا كار زما دپاره مقرر او مقدر كړه او كه ته پوهيږې چه دا كار زما دپاره، زما د دين، زما د دنيا او زما د كار د انجام په اعتبار سره بد دې نو ته دا زما نه واړوه او ما د دې نه واړوه او ماته خير مقدر كړه چرته چه هم وى او بيا ما په هغې باندې راضى او مطمئن كړه.

عبدالرحمن بن ابى الموال : عبدالرحمن بن ابى الموال : د مولى جمع ده، د ابوالموال نوم زيد دې او بعضو وئيلي دى چه زيد د عبدالرحمن نيكهٔ دې او د هغوى د پلار ابو الموال نوم معلوم نه شو. (۲) ائمه د جرح او تعديل د هغوى توثيق كړې دې، پس امام نسائى، امام ترمذى، امام ابوداؤد او امام ابن معين ﷫ هغوى ته ثقة وئيلي دې (۳) ابن عدى چه په الكامل كښې د هغوى تذكره كړې ده كوم چه په ضعيف راويانو باندې مشتمل كتاب دې خو هغوى وائى : چه حديث د استخاره د هغوى نه علاوه نورو راويانو هم نقل كړې دې او د دې

۱) فتح البارى : ۱۱/۱۷٤ قال الحافظ : ومن حديث أبى بكر الصديق رضى الله عنه ان النبى صلى الله عليه و سلم كان إذا أراد أمرا قال اللهم خر لى واختر لى وأخرجه الترمذى وسنده ضعيف وفى حديث أنس رفعه ما خاب من استخار والحديث أخرجه الطبرانى فى الصغير بسند واه جدا.

۲) فتح البارى: ۱۱/۱۷۳

۳) تهذيب الكمال : ۱۷/ الترجمة : ۱۱۳٤/۱٦۷

ډير شواهد دى (١) امام ترمذي رحمه الله هم دا حديث ذكر فرمائيلې دې او فرمائى ﴿وفى الباب عن ابن مسعود وابى ايوب﴾ (٢)

استخاره په كومو امورو كښې جائز ده؟ رسول الله ﷺ به مونږ ته په ټولو امورو كښې د استخارې تعليم راكولو څنګه چه به ئې د قرآن سورتونه ښودل، هم دغه شان به ئې د استخارې دعا ښودله، د ټولو امور نه مباح امور مراد دى، ځكه چه په واجب او مستحب امورو كښې د استخارې ضرورت نشته او كوم امور چه شرعا ممنوع دى په هغې كښې هم استخاره نه شى كيدې ځكه چه هغه شرعا متروک دى. خو دوه كارونه مباح دى او په هغې كښې يو لره اختيارول دى يا دوه مستحب كښې يو لره اختيارول دى نو په هغې كښې به استخاره كولې شى. (٣)

د استخاره طريقه:

قوله: ﴿فَلْيَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ ثُمَّ لِيَقُلْ﴾: يعنى د استخارې طريقه دا ده چه دوه ركعتونه اولوستلې شى. ﴿من غير الفريضة﴾ قيد لګولو سره ئې دا بيان اوكړو چه دا دوه ركعتونه دې نفل وى، مثلا د سحر دوه ركعته فرض مونځ دې نه وى او بيا دې دعا اولوستلې شى كومه چه په روايت كښې مذكور ده، دا دعا به د مانځه نه پس لوستلې شى او كه په مانځه كښې دننه د سجدې نه پس اولوستلې شى او كه په مانځه كښې دننه په سجده كښې يا قعده د تشهد كښې اولولى نو هم كافى ده (٤) بهر حال دعا دې يا د مانځه نه پس وى يا د مانځه په آخر كښې، پس ابن ابى جمرة ليكى:

﴿حكمة فى تقديم الصلاة على الدعاء ان المراد بالاستخارة حصول الجمع بين خيرى الدنيا والآخرة فيحتاج الى قرع باب الملك ولا شىء لذلك انجع ولا انجح من الصلاة لما فيها من تعظيم الله والثناء عليه والافتقار اليه مآلا وحالا﴾ (٥)

يعنى: مانځه لره د استخارې په دعا باندې د مقدم كولو حكمت دا دې چه په استخارې سره مقصود د دنيا او د آخرت د خيرونو حصول دې نو د هغې دپاره به د الله پاک د رحمت د دروازې وهلو ته ضرورت راځى او د هغې دپاره د مانځه نه علاوه يو څيز هم مفيد نشته، ځكه چه مونځ د الله پاک په تعظيم او د هغه په تحميد او ثناء باندې مشتمل دې، بله دا چه په هغې كښې د الله پاک مخكښې د عجز او انكسارئ اظهار دې، د نتيجې په لحاظ او هم او د حال په لحاظ هم

---

(١) الكامل لابن عدى: ٥/ الترجمة: ١١٣٤/١٦٧

(٢) جامع الترمذى، كتاب الوتر، باب ما جاء فى صلاة الاستخارة، رقم الحديث: ٤٨٠

(٣) فتح البارى: ١١/١٧٤

(٤) فتح البارى: ١١/١٧٥-١٧٦

(٥) فتح البارى: ١١/١٧٦

یو بل اشکال او د هغې جواب:

قوله: ﴿اللهم ان کنت تعلم...﴾: علامه کرمانی رحمه الله اشکال کړې دې چه ﴿ان﴾ حرف شک دې او د الله پاک په علم کښې شک کول جائز نه دی

د دې جواب کولو سره ئې فرمائیلي دی چه د الله پاک په علم کښې شک نشته بلکه په دې کښې شک دې چه د الله پاک علم په خیر او شرک کښې د څه سره متعلق دې، د خیر سره یا د شر سره. [1]

قوله: ﴿فاقدره لی﴾: دا دال په زیر او د دال په پیش دواړو سره صحیح دې. په اول صورت کښې به د باب ضرب نه اوی او په دویم صورت کښې به د باب نصر نه وی. [2]

د استخارې کولو نه پس چه د زړه میلان کوم طرف ته پیدا شی، هم هغه دې اختیار کړې شی او که میلان یو طرفته هم نه وی نو دوباره دې استخاره اختیار کړې شی، بلکه ابن السنی د سیدنا انس رضی الله عنه یو روایت نقل کړې دې، په هغې کښې اووۀ کرته د استخاره ذکر دې. [3] اګر چه محدثینو د دې سند ته انتهائی ضعیف وئیلي دې [4]

﴿ویسمی حاجته﴾: یعنی استخاره کونکې دې د خپل حاجت نوم واخلی، ﴿اللهم ان کان هذا الامر﴾ په دې کښې دې د ﴿هذا الامر﴾ په ځائې خپل حاجت ذکر کړې مثلاً څوک د وادۀ یا نکاح دپاره استخاره کوی نو وائی به ﴿اللهم ان کان التزوج بفلانة﴾...

۴۹: بَابُ الدُّعَاءِ عِنْدَ الْوُضُوءِ

د ترجمة الباب غرض: په اکثر نسخو کښې باب په دې الفاظو سره دې او مقصد د اودس په وخت د دعا ثبوت بیانول دی، خو په هندوستانی نسخو کښې ﴿باب الوضوء عند الدعاء﴾ دې، علامه عینی رحمه الله ﴿باب الدعاء عند الوضوء﴾ ته زیات مناسب وئیلي دې. [5]

خو شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله هندوستانی نسخې ته راجح وئیلي دہ، هغوی لیکی ﴿ والاوجه عندی ما فی النسخ الهندیة، ای: الوضوء عند الدعاء، والفرق بین اللفظین ظاهر، والدلیل علی ما اخترته سیاق الحدیث، فقد تقدم الحدیث فی الباب المذکور بلفظ: قال (ای: ابوعامر) قام له (صلی الله علیه وسلم): استغفرلی، فدعا بماء فتوضاء، ثم رفع یدیه .... فهذا یدل علی ان الوضوء انما کان لقصد الدعاء،

---

[1]) شرح الکرمانی: ۲۲/۱۶۹

[2]) فتح الباری: ۱۱/۷۶، ونصه: قال ابو الحسن القابسی: اهل بلدنا یکسرون الدال واهل المشرق یضمونها.

[3]) ونصه الحدیث: کما فی فتح الباری: ۱۱/۱۷۷: اذا هممت بامر فاستخر ربک سبعا ثم انظر الی الذی یسبق فی قلبک فان الخیر فیه. (ضعیف جدا)

[4]) فتح الباری: ۱۱/۲۲۳

[5]) عمدة القاری ۲۳/۱۲

فالغرض من الترجمة، بیان ادب من آداب الدعاء ﴾ [۱]

یعنی: زما په نزد په هندوستانی نسخو کښې مذکور باب الوضوء عند الدعاء زیات اوجه دې. د دوارو ترجمو ترمینځه فرق بالکل واضح دې. زما د رائې تائید د حدیث د سیاق نه هم کیږی. پس د دې باب حدیث مخکښې په دې الفاظو سره تیر شوې دې : ابو عامر وائی. تاسو رسول الله ﷺ ته درخواست اوکړئ چه هغوی زما دپاره استغفار اوکړی. پس رسول الله ﷺ اوبه راوغوښتلې او په هغې سره ئې اودس کولو نه پس د دعا دپاره لاس اوچت کړل.
نو دا حدیث په دې باندې دلالت کوی چه د رسول الله ﷺ اودس کول د دعا په ارادې سره وو. د دې نه معلومه شوه چه د ترجمة الباب غرض د دعا د آدابو نه یو ادب بیانول دی

[۶۰۲۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ دَعَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعُبَيْدٍ أَبِي عَامِرٍ». وَرَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ فَقَالَ «اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَوْقَ كَثِيرٍ مِنْ خَلْقِكَ مِنَ النَّاسِ». [ر: ۲۷۲۸]

د سیدنا ابوموسی رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوبه طلب کړې او اودس ئې اوکړو. بیا ئې دواړه لاسونه اوچت کړل او دعا ئې اوکړه چه اې الله! عبید ابی عامر ته بخښنه اوکړه او ما د هغوی د ترخونو سپین والې اولیدو، بیا ئې اوفرمائیل : اې الله! په قیامت کښې په خپل مخلوق کښې د ډیرو خلقو نه د هغه مرتبه اوچته کړه.
په سند کښې د ابو اسامة نوم حماد بن سلمه، د ابو برده نوم عامر او د سیدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه نوم عبدالله بن قیس دې. [۲]
دا روایت په غزوه اوطاس کښې په تفصیل سره تیر شوې دې، د سیدنا ابوموسی رضی الله عنه تره سیدنا عبید رضی الله عنه په غشی باندې اولګیدو، هغوی په زخمی حالت کښې سیدنا ابو موسی رضی الله عنه ته اووې : وراره! رسول الله ﷺ ته زما سلام اوکړه او د هغوی نه زما دپاره د استغفار درخواست اوکړه، د هغې نه پس هغوی وفات شو. رسول الله ﷺ ته چه کله د هغوی پیغام ملاؤ شو نو رسول الله ﷺ اوبه راطلب کولو سره اودس اوکړو او بیا ئې د هغوی دپاره دعا اوفرمائیله

۵۰: باب الدُّعَاءِ إِذَا عَلَا عَقَبَةً

﴿ عَقَبَة ﴾ د عین او قاف په زبر سره، درې ته وائی، په دې باب کښې په دره او لوړه باندې ختلو سره د دعا کولو بیان دې

---

[۱]) الابواب والتراجم : ۱۲۹/۲
[۲]) عمدة القاری : ۱۲/۲۳

[۲۰۲۱] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ عَنْ أَبِي مُوسَى -رضى الله عنه- قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِي سَفَرٍ فَكُنَّا إِذَا عَلَوْنَا كَبَّرْنَا فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «أَيُّهَا النَّاسُ ارْبَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ، فَإِنَّكُمْ لاَ تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلاَ غَائِبًا، وَلَكِنْ تَدْعُونَ سَمِيعًا بَصِيرًا». ثُمَّ أَتَى عَلَيَّ وَأَنَا أَقُولُ فِي نَفْسِي لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ. فَقَالَ «يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ قَيْسٍ قُلْ لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ فَإِنَّهَا. كَنْزٌ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ». أَوْ قَالَ «أَلاَ أَدُلُّكَ عَلَى كَلِمَةٍ هِيَ كَنْزٌ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ، لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ». [ر: ۲۸۳۰]

د سيدنا ابوموسى رضي الله عنه نه روايت دي چه مونږ به لوړې باندې ختلو نو تکبير به مو وئيلو. رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل ! اې خلقو په خپل ځان باندې نرمى کوئ ځکه چه تاسو يو کونړ او غائب ذات نه رابلئ بلکه تاسو هغه څوک رابلئ چه أوريدونکې او ليدونکې دې، بيا ئې ماته تشريف راوړلو (ما په خپل زړه کښې لاحول ولا قوة الا بالله وئيل) نو وې فرمائيل : اې عبدالله بن قيس! ﴿لاحول ولا قوة الا بالله﴾ وايه ځکه چه هغه د جنت د خزانو نه يوه خزانه ده يا (د راوى شک دې چه) رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل : زه تاته يو داسې کلمه او نهٔ ښائم کومه چه د جنت د خزانو نه يوه خزانه ده، ﴿لاحول ولا قوة الا بالله﴾ ده.

په حديث کښې د دعا ذکر نشته، بلکه د تکبير ذکر دې، خو په ﴿فَإِنَّكُمْ لاَ تَدْعُونَ أَصَمَّ، وَلاَ غَائِبًا﴾ کښې د دعا تذکره ده، او د ترجمة الباب سره د حديث د مناسبت دپاره د امام بخارى رحمه الله په نزد دومره خبره کافى ده. (۱)

قوله: ﴿ارْبَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ اى: ارفقوا بها، ولا تبالغوا فى الجهر...﴾: يعنى په خپل ځان باندې رحم اوکړئ او په جهر کښې دومره مبالغه مه کوئ. ﴿اربعوا﴾ د باب سمع نه د امر حاضر جمع صيغه ده.

دا چرته د سفر واقعه ده، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ﴿لم اقف على تعينه﴾ (۲) يعنى ماته متعين طريقې سره د دې معلومات اونشو.

۵۱: بَابُ الدُّعَاءِ إِذَا هَبَطَ وَادِيًا

فِيهِ حَدِيثُ جَابِرٍ. [ر: ۲۸۳۱]

---

(۱) فتح البارى: ۱۸۸/۱۱

(۲) فتح البارى: ۱۸۸/۱۱

خنګه چه په لوړه باندې ختلو سره دعا ثابت ده، هم دغه شان یوې کندې ته کوزیدو سره هم دعا او ذکر ثابت دې، امام بخاری رحمه الله فرمائی : فيه حديث جابر رضى الله تعالى عنه، د جابر رضی الله عنه حدیث په کتاب الجهاد کښې تیر شوې دې، هلته دا الفاظ دی «كُنَّا إِذَا صَعِدْنَا كَبَّرْنَا، وَإِذَا نَزَلْنَا سَبَّحْنَا» (۱) (په لوړه باندې د ختلو په وخت به مونږ تکبیر وئیلو او د کوزیدو په وخت به مو تسبیح وئیلو)

د مستملی او د کشمیهنی نه علاوه په باقی نسخو کښې دا باب نشته (۲)

۵۲: باب الدُّعَاءِ إِذَا أَرَادَ سَفَرًا أَوْ رَجَعَ

فِيهِ يحى بن ابى اسحٰق، عن انس۔ [ر: ۲۹۱۹]

د سفر نه د واپس کیدو په وخت هم دعا او ذکر ثابت دې، امام بخاری رحمه الله فرمائی :

«فيه يحيى بن ابى اسحاق عن انس» د سیدنا انس رضی الله عنه روایت په کتاب الجهاد کښې موصولا تیر شوې دې. (۳)

[۶۰۲۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ- رضى الله عنهما- أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- كَانَ إِذَا قَفَلَ مِنْ غَزْوٍ أَوْ حَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ يُكَبِّرُ عَلَى كُلِّ شَرَفٍ مِنَ الأَرْضِ ثَلاَثَ تَكْبِيرَاتٍ، ثُمَّ يَقُولُ «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ، آيِبُونَ تَائِبُونَ، عَابِدُونَ لِرَبِّنَا، حَامِدُونَ، صَدَقَ اللَّهُ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَزَمَ الأَحْزَابَ وَحْدَهُ». [ر: ۱۷۰۳]

د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ به کله د جهاد یا عمرې نه واپس کیدلو نو په هره لوړه زمکه باندې به ئې درې کرته تکبیر وئیلو بیا به ئې فرمائیل «لا اله الا الله وحده لا شريك له» .... یعنی د الله پاک واحد نه سوا بل معبود نشته، د هغه هیڅ څوک شریک نشته هم د هغه دپاره بادشاهی ده او هم د هغه دپاره تعریف دې، او هغه په هر څیز باندې قادر دې، مونږ رجوع کونکی، توبه کونکی، عبادت کونکی، د خپل رب حمد بیانونکی یو، الله پاک خپله وعده رشتینې کړه، هغه د خپل بنده مدد اوکړو، او یواځې ئې ټولو لښکرو ته شکست ورکړو

د حدیث مناسبت د باب سره بالکل واضح دې

---

(۱) صحیح البخاری، کتاب الجهاد، باب التسبیح اذا هبط وادیا، رقم الحدیث : ۲۹۹۳

(۲) فتح الباری، ۱۸۸/۱۱

(۳) صحیح البخاری، کتاب الجهاد، باب ما یقول اذا رجع من الغزو، رقم الحدیث : ۳۰۸۵، ۳۰۸۶

۵۳: باب الدعاء للمتزوج

[۶۰۲۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه قَالَ رَأَى النَّبِي صلى الله عليه وسلم عَلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ أَثَرَ صُفْرَةٍ فَقَالَ «مَهْيَمْ» أَوْ «مَهْ» قَالَ تَزَوَّجْتُ امْرَأَةً عَلَى وَزْنِ نَوَاةٍ مِنْ ذَهَبٍ. فَقَالَ «بَارَكَ اللَّهُ لَكَ أَوْلِمْ وَلَوْ بِشَاةٍ». [ر: ۱۹۴۴]

د سیدنا انس رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ په سیدنا عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه باندې زیړه نخښه اولیده نو وې فرمائیل: څه خبره ده. هغوی جواب ورکړو چه ما د یوې زنانه سره د کهجورې د هډوکي برابر سرو زرو په عوض نکاح کړې ده، رسول الله ﷺ اوفرمائیل: الله پاک دې تاته برکت درکړي، د ولیمې دعوت اوکړه، اګر چه یو بیزه ولې نه وی

چه د چا نوې نوې واده شوې وی نو د هغه دپاره دعا کول د حدیث نه ثابت ده. لکه چه د باب په اول روایت کښې رسول الله ﷺ د سیدنا عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه دپاره دعا اوفرمائیله، د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه روایت په سنن ابی داؤد او سنن ترمذی کښې دې چه کله به چا وادهٔ اوکړو نو رسول الله ﷺ به د هغه دپاره په دې الفاظو باندې دعا فرمائیله: ﴿ بَارَكَ اللَّهُ لَكَ وَبَارَكَ عَلَيْكَ وَجَمَعَ بَيْنَكُمَا فِي خَيْرٍ ﴾ (۱) یعنی الله پاک دې ستا دپاره او په تا باندې برکت نازل کړي او تاسو دواړه دې په خير او عافيت سره يوځائې اوساتی.

[۶۰۲۴] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ عَمْرٍو عَنْ جَابِرٍ -رضى الله عنه- قَالَ هَلَكَ أَبِي وَتَرَكَ سَبْعَ - أَوْ تِسْعَ - بَنَاتٍ، فَتَزَوَّجْتُ امْرَأَةً فَقَالَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - « تَزَوَّجْتَ يَا جَابِرُ ». قُلْتُ نَعَمْ. قَالَ « بِكْرًا أَمْ ثَيِّبًا ». قُلْتُ ثَيِّبًا. قَالَ « هَلاَّ جَارِيَةً تُلاَعِبُهَا وَتُلاَعِبُكَ، أَوْ تُضَاحِكُهَا وَتُضَاحِكُكَ ». قُلْتُ هَلَكَ أَبِي فَتَرَكَ سَبْعَ - أَوْ تِسْعَ - بَنَاتٍ، فَكَرِهْتُ أَنْ أَجِيئَهُنَّ بِمِثْلِهِنَّ، فَتَزَوَّجْتُ امْرَأَةً تَقُومُ عَلَيْهِنَّ. قَالَ « فَبَارَكَ اللَّهُ عَلَيْكَ ». لَمْ يَقُلِ ابْنُ عُيَيْنَةَ وَمُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ عَمْرٍو « بَارَكَ اللَّهُ عَلَيْكَ ». [ر: ۴۳۲]

د سیدنا جابر رضي الله عنه نه روایت دې چه زما والد صاحب وفات شو، او اووهٔ یا نهه لونړه ئې پریخودلې، ما د یوې زنانه سره نکاح اوکړه نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل: آیا تا نکاح اوکړه؟ ما عرض اوکړو: او جی! رسول الله ﷺ اوفرمائیل: د پیغلې سره که د کونډې سره؟ ما اووې د کونډې سره! رسول الله ﷺ اوفرمائیل: د پیغلې سره دې نکاح ولې نه کوله چه هغې به تاسره لوبې کولې او تا به هغې سره لوبې کولې؟ یا ئې اوفرمائیل چه تا به هغه خندوله او ته به هغې خندولې؟ ما عرض اوکړو چه زما والد صاحب وفات شو، او هغوی اووهٔ یا نهه لونړه پریخودلې دی، په دې وجه ماته ښه ښکاره نه شوه چه هم د هغوی په شان جینۍ راولم، پس

---

(۱) سنن ابی داؤد، کتاب النکاح، باب ما یقال للمتزوج، رقم الحدیث: ۳۱۳، وانظر جامع الترمذی، ابواب النکاح، باب ما جاء فیما یقال للمتزوج، رقم الحدیث: ۲۱۳۲

ما د یوې داسې زنانه سره نکاح اوکړه چه د هغوی خیال ساتی، رسول الله ﷺ اوفرمائیل الله پاک دې تاته برکت درکړی، ابن عیینة او محمد بن مسلم د عمرو نه د ﴿ بَارَكَ اللّٰهُ عَلَيْكَ ﴾ الفاظ نه دی نقل کړی.

یعنی حماد بن زید نه علاوه عمرو بن دینار دا روایت د دوه نورو راویانو نه هم نقل کړې دې. یو سفیان بن عیینة او دویم محمد بن مسلم طایفی. د هغوی دواړو روایتونه په کتاب المغازی کښې تیر شوې دی. په هغې کښې د ﴿ بَارَكَ اللّٰهُ عَلَيْكَ ﴾ الفاظ نشته.[1]

۵۴: باب مَا يَقُولُ إِذَا أَتَى أَهْلَهُ

[۶۰۲۵] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَالِمٍ عَنْ كُرَيْبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَأْتِيَ أَهْلَهُ قَالَ بِاسْمِ اللَّهِ، اللَّهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ، وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا، فَإِنَّهُ إِنْ يُقَدَّرْ بَيْنَهُمَا وَلَدٌ فِي ذَلِكَ، لَمْ يَضُرَّهُ شَيْطَانٌ أَبَدًا». [ر: ۱۴۱]

د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه کله د هغوی نه یو سړې خپلې ښځې ته ورځی (یعنی د صحبت کولو) اراده کوی او اولولی: ﴿ بِسْمِ اللّٰهِ اللّٰهُمَّ جَنِّبْنَا الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا ﴾ (بیا) که د دې صحبت نه څه اولاد مقدر وی، نو هغه ته به شیطان کله هم ضرر او نه رسوی.

د مباشرت دعا: په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله ښځې سره د مباشرت دعا ذکر فرمائیلې ده. حاصل دا دې چه جنسی تقاضې په جائز طریقه سره پوره کولو کښې هم د الله پاک نه دعا کول پکار دی او غافل نه دی اوسیدل پکار، کینې عموما دا حالت د د مستئ او بې خیالئ وی خو د یو مومن د ژوند په ټولو لمحاتو کښې یوه لمحه هم د الله پاک د ذکر او د خپل فکر نه خالی نه دی کیدل پکار، او په دې حالت کښې رسول الله ﷺ خپل امت ته د ډیرې ښکلې دعا تعلیم ورکړې دې، الله اکبر!

۵۵: باب قَوْلِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً»

[۶۰۲۶] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ قَالَ كَانَ أَكْثَرُ دُعَاءِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً، وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً، وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ». [ر: ۴۲۵۰]

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه د رسول الله ﷺ اکثریه دعا دا وه: ﴿ اللهم ربنا اتنا... ﴾

[1] صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب اذا همت طائفتان منکم او تفشلا والله ولیهما، رقم الحدیث: ۴۰۵۲

يعني اې الله ! مونږ ته په دنيا کښې خير راکړه (او په آخرت کښې هم خير راکړه) او مونږ د دوزخ د عذاب نه بچ کړه.

يو جامع قرانى دعا: په دې باب کښې امام بخارى رحمه الله يو جامع قرآنى دعا ذکر فرمائيلې ده چه د هغې ورد به رسول الله ﷺ په کثرت سره کولو. په دې دعا کښې په دنيا او آخرت کښې د الله پاک نه حسنة طلب کړې شوې ده او د جهنم نه پناه طلب کړې شوې ده، په دنيا کښې دننه د حسنه نه مراد په ايمان او اسلام سره عافيت، نيکه ښځه او اولاد دې او د آخرت حسنة جنت او نجات ابدى دې. [1]

٥٦: باب التَّعَوُّذِ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا

[٦٠٢٧] حَدَّثَنَا فَرْوَةُ بْنُ أَبِي الْمَغْرَاءِ حَدَّثَنَا عَبِيدَةُ بْنُ حُمَيْدٍ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ عَنْ أَبِيهِ - رضى الله عنه - قَالَ كَانَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - يُعَلِّمُنَا هَؤُلاَءِ الْكَلِمَاتِ كَمَا تُعَلَّمُ الْكِتَابَةُ «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ، وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ نُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا، وَعَذَابِ الْقَبْرِ». [ر: ٢٦٦٧]

حضرت مصعب بن سعد بن ابى وقاص د خپل پلار (سيدنا سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه) نه روايت کوى چه هغوى بيان اوکړو چه مونږ ته به رسول الله ﷺ دا کلمات داسې ښودل، څنګه چه ليکلې ښودلې شى، ﴿ اللهم انى اعوذبك ... ﴾ يعنى اې الله ! زه ستا پناه غواړم د بخل نه، او ستا پناه غواړم د بزدلئ نه، او ستا پناه غواړم د دې خبرې نه چه د عمر ذليل ترين مرحلې طرف ته واپس کړې شم او ستا پناه غواړم د دنيا د فتنې او د عذاب قبر نه.

٥٧: باب تَكْرِيرِ الدُّعَاءِ

[٦٠٢٨] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُنْذِرٍ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - طُبَّ حَتَّى إِنَّهُ لَيُخَيَّلُ إِلَيْهِ قَدْ صَنَعَ الشَّيْءَ وَمَا صَنَعَهُ، وَإِنَّهُ دَعَا رَبَّهُ ثُمَّ قَالَ «أَشَعَرْتِ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَفْتَانِي فِيمَا اسْتَفْتَيْتُهُ فِيهِ». فَقَالَتْ عَائِشَةُ فَمَا ذَاكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «جَاءَنِي رَجُلاَنِ فَجَلَسَ أَحَدُهُمَا عِنْدَ رَأْسِي، وَالآخَرُ عِنْدَ رِجْلَىَّ فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ مَا وَجَعُ الرَّجُلِ قَالَ مَطْبُوبٌ. قَالَ مَنْ طَبَّهُ قَالَ لَبِيدُ بْنُ الأَعْصَمِ. قَالَ فِيمَا ذَا قَالَ فِي مُشُطٍ وَمُشَاطَةٍ وَجُفِّ طَلْعَةٍ. قَالَ فَأَيْنَ هُوَ قَالَ فِي ذَرْوَانَ، وَذَرْوَانُ بِئْرٌ فِي بَنِي زُرَيْقٍ». قَالَتْ فَأَتَاهَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - ثُمَّ رَجَعَ إِلَى عَائِشَةَ فَقَالَ «وَاللَّهِ لَكَأَنَّ مَاءَهَا نُقَاعَةُ الْحِنَّاءِ، وَلَكَأَنَّ نَخْلَهَا رُءُوسُ

[1] فتح البارى : ١١/١٩٢

الشَّيَاطِينِ». قَالَتْ فَأَتَى رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَخْبَرَهَا عَنِ الْبِئْرِ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَهَلَّا أَخْرَجْتَهُ قَالَ «أَمَّا أَنَا فَقَدْ شَفَانِي اللَّهُ، وَكَرِهْتُ أَنْ أُثِيرَ عَلَى النَّاسِ شَرًّا». زَادَ عِيسَى بْنُ يُونُسَ وَاللَّيْثُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ سُحِرَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَدَعَا وَدَعَا وَسَاقَ الْحَدِيثَ. [ر: ۳۰۰۴]

د سیده عائشه صدیقه رضي الله عنها نه روایت دي چه په رسول الله ﷺ باندې جادو اوکړې شو، تردې چه د هغوی به خیال راغلو چه یو کار ئې کړې دې، حال دا چه هغه به ئې نه وو کړې، پس رسول الله ﷺ د خپل رب نه دعا اوکړه، بیا ئې اوفرمائیل (اې عائشه) آیا تاته پته شته چه الله پاک ماته هغه خبره بیان کړه کومه چه ترې ما تپوسله. عائشې رضي الله عنها تپوس اوکړو هغه څه خبره وه یا رسول الله ﷺ! هغوی اوفرمائیل: ماته دوه کسان راغلل. د هغوی نه یو زما د سر طرف ته او دویم زما د خپو طرف ته کیناستلو، د هغوی نه یو د خپل ملګری نه تپوس اوکړو، دې سړی ته څه تکلیف دې؟ دویم اووې: په دوی باندې جادو کړې شوې دې (اولنی) تپوس اوکړو چا جادو کړې دې؟ هغه اووې لبید بن اعصم (یهودی). تپوس ئې اوکړو په څه څیز کښې؟ جواب ئې ورکړو: په ګومنځ کښې او د ګومنځ نه په راخستلې شوې ویښتو کښې او د کهجورې په غلاف کښې. (اولنی) تپوس اوکړو: هغه چرته دی (دویم اووې) په ذروان کښې، ذروان په بنو رزیق کښې یو کوهې دې، د عائشې رضي الله عنها بیان دې چه رسول الله ﷺ هغه کوهی ته تشریف یوړلو بیا عائشې رضي الله عنها ته واپس شو. نو وې فرمائیل: قسم په الله د هغې اوبه د نچوړ شوې نکریزو په شان سرې دی، او د هغې په خوا کښې د کهجورو اونې ګویا د شیطانانو سرونه دی، د عائشې رضي الله عنها بیان دې چه رسول الله ﷺ واپس راغلو او د کوهی حالت ئې بیان کړو نو ما عرض اوکړو یا رسول الله ﷺ! تاسو هغه ولې او نه ویستلو؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: الله پاک ماته شفاء راکړه او ما بنه او نه ګڼړله چه په خلقو باندې شر رابیدار کړم، عیسی بن یونس او لیث د هشام نه په واسطه د عروه عن عائشه نقل کړې دې چه په رسول الله ﷺ باندې چا جادو اوکړو، نو رسول الله ﷺ دعا اوفرمائیله، بیا ئې حدیث بیان کړو.

بار بار دعا ګول مستحب دی: رسول الله ﷺ به بار بار دعا فرمائیله، په دعا کښې تکرار رسول الله ﷺ ته خوښ وو، په سنن ابی داؤد او سنن نسائی کښې د سیدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه روایت دې چه د رسول الله ﷺ درې کرته دعا کول او درې کرته استعمال کول خوښ وو. (۱)

په باب کښې چه امام بخاری رحمه الله کوم روایت ذکر کړې دې هغه د دې نه مخکښې په کتاب الطب کښې تیر شوې دې، په روایت الباب کښې د دعا تکرار نشته. بلکه ﴿دعا ربه﴾ الفاظ دی، خو د کتاب الطب په روایت کښې ﴿دعا الله ودعاه﴾ مکرر راغلې دې، (۲)

---

(۱) سنن ابی داؤد، کتاب الوتر، باب الاستغفار، رقم الحدیث: ۱۵۲۴

(۲) فتح الباری، ۱۹۳/۱۱، هـ - نمه شان او ګورئ کشف الباری کتاب الطب: ۱۰۴

هم دغه شان د امام مسلم رحمه الله په روايت كښې دى ﴿ فدعا ثم دعا ﴾... امام بخارى رحمه الله هم د دې روايت طرف ته اشاره فرمائيلې ده او د دې مناسبت د ترجمة الباب سره واضح دې.

۵۸: بَابُ الدُّعَاءِ عَلَى الْمُشْرِكِينَ

وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ». [ر: ۹۶۲]

وَقَالَ «اللَّهُمَّ عَلَيْكَ بِأَبِي جَهْلٍ». [ر: ۲۳۷].

وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ دَعَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فِي الصَّلاَةِ «اللَّهُمَّ الْعَنْ فُلاَنًا وَفُلاَنًا». حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (لَيْسَ لَكَ مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ) آل عمران: ۱۲۸ _ [ر: ۳۸۴۲]

رسول الله ﷺ د مشركانو او كفاردو دپاره بددعا فرمائيلې ده، په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله هغه روايتونه جمع كړې دى چه په هغې كښې رسول الله ﷺ د يو كافر او مشرك دپاره بددعا كړې وى.

په ترجمة الباب كښې ئې درې تعليقات ذكر فرمائيلې دى، اول تعليق د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې ﴿ اللهم اعنى عليهم ﴾ (اې الله ! ته د هغوى په مقابله كښې زما مدد اوكړه)، دا تعليق امام بخارى رحمه الله په استسقاء كښې موصولا ذكر كړې دې. (۱)

دويم تعليق هم د هغوى دې ﴿ اللهم عليك بابى جهل ﴾ (اې الله ! ته ابوجهل راونيسه!) امام بخارى رحمه الله په كتاب الطهارة كښې دا تعليق هم موصولا نقل كړې دې (۲)

او دريم تعليق، د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې، دا هم امام بخارى رحمه الله په كتاب التفسير كښې موصولا نقل كړې دې. (۳)

[۶۰۲۹] حَدَّثَنَا ابْنُ سَلاَمٍ أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ عَنِ ابْنِ أَبِي خَالِدٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي أَوْفَى - رضى الله عنهما - قَالَ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى الأَحْزَابِ فَقَالَ «اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ، سَرِيعَ الْحِسَابِ، اهْزِمِ الأَحْزَابَ، اهْزِمْهُمْ وَزَلْزِلْهُمْ». [ر: ۲۷۷۵]

د سيدنا ابن ابى اوفى رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ د كفارو د مختلف جماعتونو او احزاب دپاره بددعا كړې ده او فرمائى چه اې الله! كوم چه كتاب لره نازلونكې ئې، او زر حساب اخستونكې ئې، لښكرو ته شكست وركړه، هغوى ته شكست وركړه، هغوى متزلزل

---

[1]) صحيح البخارى، كتاب الاستسقاء، باب دعاء النبى : اجعلها عليهم سنين كسنى يوسف، رقم الحديث : ۱۰۰۷

[2]) صحيح البخارى، كتاب الطهارة، باب القى على ظهر المصلى قذر او جيفة لم تفسد عليه صلاته، رقم الحديث : ۲٤۰

[3]) صحيح البخارى، كتاب التفسير، باب ﴿ ليس لك من الامر شئ ﴾، رقم الحديث : ٤۵۵۹

کړه، (خپې ئې اوخويوه).
د امام بخاري رحمه الله د شيخ نوم محمد بن سلام (د لام په تخفيف سره) دې، د ابن ابی خالد نه اسماعيل بن ابی خالد مراد دې، د ابو خالد نوم سعيد يا هرمز دې، د ابن ابی اوفی نوم عبدالله دې، او د ابو اوفی نوم علقمه دې، يعنی عبدالله بن علقمة، دا دواړه صحابه دی.[1]

[۲۰۳۰] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ فَضَالَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ إِذَا قَالَ «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ». فِي الرَّكْعَةِ الآخِرَةِ مِنْ صَلاَةِ الْعِشَاءِ قَنَتَ «اللَّهُمَّ أَنْجِ عَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، اللَّهُمَّ أَنْجِ سَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ». [ر: ۹۶۱]

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې هغوی بيان اوکړو چه رسول الله ﷺ به چه کله د ماسخوتن په آخری رکعت کښې ﴿سمع الله لمن حمده﴾ اووې نو قنوت به ئې لوستل. اې الله! عياش بن ربيعه ته نجات ورکړه، يا الله وليد بن وليد ته خلاصې ورکړه، اې الله! سلمه بن هشام ته نجات ورکړه، اې الله! کمزورو مسلمانانو ته خلاصې ورکړه، يا الله! قبيله مضر سخت راونيسه! اې الله! دا (کافران) د يوسف عليه السلام (قحط سالئ) په شان په قحط سالئ کښې اخته کړه.

[۲۰۳۱] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ عَنْ عَاصِمٍ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - سَرِيَّةً يُقَالُ لَهُمُ الْقُرَّاءُ فَأُصِيبُوا، فَمَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - وَجَدَ عَلَى شَىْءٍ مَا وَجَدَ عَلَيْهِمْ، فَقَنَتَ شَهْرًا فِي صَلاَةِ الْفَجْرِ وَيَقُولُ «إِنَّ عُصَيَّةَ عَصَوُا اللَّهَ وَرَسُولَهُ». [ر: ۹۵۷]

د سيدنا انس رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ يو وړوکې شان دسته اوليږله، هغه خلقو ته به قاريان وئيلې کيدل هغوی قتل کړې شو، نو رسول الله ﷺ دومره غمژن شو چه ما په يوه واقعه باندې هم رسول الله ﷺ دومره غمژن نه دې ليدلې، پس په مانخه کښې ئې تر يوې مياشتې پورې قنوت لوستلو اوې فرمائيل به ئې: قبيله عصيه د الله او د هغه د رسول نافرمانی اوکړه.

د ابو الاحوص نوم سلام (بتشديد اللام) بن سليم دې. او عاصم نه عاصم بن سليمان احول مراد دې.[2]

﴿عصية﴾ دا د عصا تصغير دې او د عزبو مشهوره قبيله ده.[3]

---

[1]) عمدة القاری، ۱۷/۲۳. وفتح الباری
[2]) عمدة القاری : ۱۸/۲۳
[3]) عمدة القاری : ۱۸/۲۲

[۲۰۳۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا هِشَامٌ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ -رضى الله عنها- قَالَتْ كَانَ الْيَهُودُ يُسَلِّمُونَ عَلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُونَ السَّامُ عَلَيْكَ. فَفَطِنَتْ عَائِشَةُ إِلَى قَوْلِهِمْ فَقَالَتْ عَلَيْكُمُ السَّامُ وَاللَّعْنَةُ. فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «مَهْلاً يَا عَائِشَةُ، إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الرِّفْقَ فِي الأَمْرِ كُلِّهِ». فَقَالَتْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَوَلَمْ تَسْمَعْ مَا يَقُولُونَ قَالَ «أَوَلَمْ تَسْمَعِي أَنِّي أَرُدُّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ فَأَقُولُ وَعَلَيْكُمْ». [ر: ۲۷۷۷]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه يهودو به رسول الله ﷺ ته سلام كولو نو ونيل به ئې ﴿السام عليكَ﴾ سيده عائشه رضي الله عنها د هغوى په خبره باندې پوهه شوه. نو هغې اوفرمائيل: هم په تاسو باندې دې لعنت او هلاكت وى. رسول الله ﷺ اوفرمائيل: اې عائشه پريږده! الله پاک په ټولو امورو كښې نرمى خوښوى. عائشې رضي الله عنها عرض اوكړو: يا رسول الله ﷺ! تاسو واونريدل كومه خبره چه دې خلقو اوكړه! رسول الله ﷺ اوفرمائيل: آيا تا واونريدل څه چه ما دې خلقو ته اوويې. ما اوويې: ﴿وعليكم﴾ يعنى هم په تاسو دې وى.

دا حديث په كتاب الاستيذان كښې تير شوې دې. په سند كښې د هشام نه هشام بن يوسف مراد دې.

[۲۰۳۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا الأَنْصَارِيُّ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ حَسَّانَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِيرِينَ حَدَّثَنَا عَبِيدَةُ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ -رضى الله عنه- قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- يَوْمَ الْخَنْدَقِ، فَقَالَ «مَلأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ وَبُيُوتَهُمْ نَارًا، كَمَا شَغَلُونَا عَنْ صَلاَةِ الْوُسْطَى حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ». وَهْىَ صَلاَةُ الْعَصْرِ. [ر: ۲۷۷۳]

د سيدنا على بن ابى طالب رضي الله عنه نه روايت دې چه مونږ د غزوه خندق په ورځ د رسول الله ﷺ سره وو. نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل: چه الله پاک دې د هغوى قبرونه او د هغوى كورونه د اور نه ډك كړى، ځنګه چه دې خلقو مونږ د صلاة الوسطى نه د نمر پريوتلو پورې منع كړو. د مينځنى مونځ نه مراد صلاة عصر دې.

په سند كښې د امام بخارى رحمه الله شيخ الشيخ انصارى دې. د دې نه مراد محمد بن عبدالله دې، كوم چه د بصرې قاضى وو. دا د امام بخارى رحمه الله د استاذانو نه وو. خو دا روايت امام بخارى رحمه الله د هغوى نه بالواسطه نقل كړې دې او عبيده (د عين په زبر او د باء په زير سره) عبيده بن عمرو يا عبيده بن قيس مراد دې. (۱) دا حديث په غزوه خندق كښې تير شوې دې.

د احاديث الباب مناسبت د ترجمة اللباب سره بالكل ظاهر دې چه رسول الله ﷺ په هر روايت كښې د يو مشرك. يا د مشركانو د يو جماعت دپاره بددعا فرمائيلې ده.

(۱) عمدة القارى: ۲۲/۱۹

۵۹: باب الدُّعَاءِ لِلْمُشْرِكِينَ

[۶۰۳۴] حَدَّثَنَا عَلِي حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- قَدِمَ الطُّفَيْلُ بْنُ عَمْرٍو عَلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ دَوْسًا قَدْ عَصَتْ وَأَبَتْ، فَادْعُ اللَّهَ عَلَيْهَا. فَظَنَّ النَّاسُ أَنَّهُ يَدْعُو عَلَيْهِمْ، فَقَالَ «اللَّهُمَّ اهْدِ دَوْسًا وَأْتِ بِهِمْ». [ر: ۲۷۷۹]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه طفيل بن عمر الدوسى رضي الله عنه د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شو او عرض ئې اوكړو يا رسول الله ﷺ: دوس نافرمانى اوكړه او انكار ئې اوكړو په دې وجه تاسو د هغوى په حق كښې بد دعا اوكړئ. د خلقو خيال وو چه رسول الله ﷺ به د هغوى دپاره بددعا كوى (خو) رسول الله ﷺ اوفرمائيل يا الله! دوس ته هدايت وركړه او هغوى (ماته) راوله.

د ترجمة الباب غرض: د امام بخارى رحمه الله مقصد دا دې چه د مشركانو او كفارو دپاره كه د هدايت او ايمان سوال اوكړې شى نو جائز ده او د رسول الله ﷺ نه ثابت ده. په سند كښې د ابوالزناد نوم عبدالله بن ذكوان دې. روايت الباب په كتاب المغازى كښې تير شوې دې.[۱]

په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله د رسول الله ﷺ يو دعا نقل فرمائيلې ده.

۶۰: باب قَوْلِ النَّبِي صلى الله عليه وسلم «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ»

چه په هغې كښې رسول الله ﷺ د الله پاک نه د ځان دپاره د مغفرت دعا كړې ده.

يو اشكال او د هغې جواب: په دې باندې اشكال كيدې شى چه رسول الله ﷺ خو د ګناهونو نه معصوم دې. نو د هغوى په حق كښې د دعا څه معنى ده؟

① د دې يو جواب خو دا كړې شوې دې چه دا استغفار او دعا كول په طور د شكر او تواضع وه او د عبديت د اظهار په طور وه. يعنى اګر چه الله پاک د رسول الله ﷺ د ټولو ګناهونو نه د حفاظت او مغفرت فيصله فرمائيلې ده خو د الله پاک هم د دې خصوصى كرم او فضل د تقاضې په بناء به رسول الله ﷺ د مغفرت دعا فرمائيله او الله پاک هم رسول الله ﷺ ته په سورة النصر كښې د استغفار كولو حكم وركړو: ﴿فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ﴾، بلكه دا چه دعا كول پخپله يو عبادت دې. بلكه په حديث كښې خو دې ته ﴿مخ العبادة﴾ وئيلې شوې ده.[۲]

② دويم جواب دا وركړې شوې دې چه رسول الله ﷺ اګر چه د ګناهونو نه معصوم وو. خو

---

[۱]) كشف البارى، كتاب المغازى: ۶۱۳

[۲]) فتح البارى ۱۱/۲۳۷، وارشاد السارى ۱۳/۳۹۴، وقال العينى: هذا ارشاد لامته وتعليم لهم، وهو معصوم عن الذنوب جميعها قبل النبوة وبعدها. عمدة القارى: ۲۳/۲۹

ډير کرته خلاف افضل او خلاف اولى امور به د رسول اللهﷺ نه اوشو. مثلا فاضل ته به ئې په افضل باندې ترجيح ورکړه. او اګر چه داسې د يو امر صادرېدل د معصيت په شمير کښې نه راځى. خو د ﴿حسنات الابرار سيئات المقربين﴾ د قاعدې مطابق به ئې دا په خپل حق کښې سيئة ګڼړله او استغفار به ئې کولو.(١)

[٦٠٣٥. ٦٠٣٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ صَبَّاحٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ ابْنِ أَبِي مُوسَى عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَنَّهُ كَانَ يَدْعُو بِهَذَا الدُّعَاءِ «رَبِّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي وَجَهْلِي وَإِسْرَافِي فِي أَمْرِي كُلِّهِ، وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي خَطَايَايَ وَعَمْدِي وَجَهْلِي وَهَزْلِي، وَكُلُّ ذَلِكَ عِنْدِي، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ، أَنْتَ الْمُقَدِّمُ، وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ، وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ».

وَقَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ بْنِ أَبِي مُوسَى عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-

ابو اسحاق بن موسى د خپل پلار نه روايت کوى چه هغوى د رسول اللهﷺ نه روايت کوى چه رسول اللهﷺ به دا دعا لوستله ﴿رب اغفرلى...﴾

يعنى اې زما ربه: زما غلطى، ناپوهى. او په ټولو معاملاتو کښې د حد نه تجاوز کول او څه چه تاته زما متعلق معلوم دى، په هغې کښې زما مغفرت اوکړه. اې الله: زما مغفرت اوکړه. زما د غلطيانو. زما بالقصد او په ناپوهئ سره کيدونکې کوتاهيانې. زما د خندا. مزاح د کارونو چه دا ټول ما سره دى. يعنى زه په دې خطاګانو سره متصف يم. اې الله: زما مخکښې روستو او پټې او ښکاره ګناهونو مغفرت اوفرمايه. هم ته وړاندې کونکې او روستو کونکې ئې او ته په هر څيز باندې قادر ئې.

د عبدالملک بن صباح درجه ثقاهت: د عبدالملک بن صباح په صحيح بخارى کښې صرف يو روايت دې.(٢) امام ابوحاتم رازى د هغوى دپاره د صالح لفظ استعمال کړې دې. دا اګر چه د توثيق الفاظ دى خودا لفظ د آخرى او بالکل سپکې درجې د توثيق دپاره استعماليږى.(٣) خو د امام بخارىرحمه الله نه علاوه امام مسلمرحمه الله هم د هغوى روايت ذکر کړې دې.(٤) او د شيخين د يو راوى روايت لره ذکر کول د دې خبرې دليل دې چه په ثقاهت کښې د هغه درجه معمولى او آخرى نه ده.

قوله: ﴿كَانَ يَدْعُو بِهَذَا الدُّعَاءِ﴾: دا دعا به رسول اللهﷺ کوم وخت کوله. حافظ ابن حجررحمه الله فرمائى چه د روايت په هيڅ طريق کښې د دې محل متعين نه شو خو په بعض نورو

---

(١) روح المعانى: ٩١/١٦ (تفسير سورة الفتح)

(٢) فتح البارى: ١٩٧/١١

(٣) فتح البارى: ١٩٧/١١

(٤) فتح البارى: ١٩٧/١١

روایاتو کښې دی چه دا دعا به رسول اللهﷺ د مانځه په آخر کښې لوستله، د سلام نه مخکښې او د تشهد نه پس یا د سلام او د مانځه نه د فارغ کیدو نه پس. دواړو طریقو سره ثابت ده.(۱)

قوله: ﴿وَقَالَ عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُعَاذٍ﴾: عبیدالله بن معاذ د امام بخاری رحمه الله شیخ دې.؟ امام بخاری رحمه الله دا دلته تعلیقا ذکر کړې دې، امام مسلم رحمه الله دا موصولا د حدیث د تصریح سره ذکر کړې دې.(۲)

[۶۰۳۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْمَجِيدِ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ أَبِي مُوسَى وَأَبِي بُرْدَةَ -أَحْسِبُهُ- عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم -أَنَّهُ كَانَ يَدْعُو «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي وَجَهْلِي وَإِسْرَافِي فِي أَمْرِي، وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي هَزْلِي وَجِدِّي وَخَطَايَ وَعَمْدِي وَكُلُّ ذَلِكَ عِنْدِي»

سیدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه د رسول اللهﷺ نه روایت کوی چه رسول اللهﷺ به دا دعا فرمائیله: اې الله: زما غلطی، زما ناپوهی، په معاملاتو کښې زما د حد نه تیریدل او کومه کوتاهی چه تاته زما متعلق معلومه ده. د هغې ټولو مغفرت اوکړه. اې الله: زما مزاح او بالقصد غلطی او بالقصد ګناه مغفرت اوکړه چه زه د دې ټولو سره متصف یم.

د حدیث الباب درې طریق: امام بخاری رحمه الله په حدیث الباب کښې درې طریق ذکر کړې دی:

① اول طریق محمد بن بشار دې، په دې کښې ابن ابی موسی دې.
② دویم طریق عبید الله بن معاذ دې، په دې کښې ابی بردة عن ابی موسی دې
③ دریم طریق د محمد بن المثنی دې، په دې کښې ابی بکر بن ابی موسی او ابی بردة عن ابی موسی دواړه دی. دریم طریق کښې د سیدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه نه دا حدیث د هغوی دواړو ځامنو ابوبکر او ابو بردة نقل کوی.

۶۱: بَابُ الدُّعَاءِ فِي السَّاعَةِ الَّتِي فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ

د جمعې په ورځ د قبولیت ساعت: د جمعې په ورځ الله پاک یو ساعت داسې مقرر کړې دې چه په هغې کښې هره دعا اوکړې شی، هغه قبلیږی. هغې ته ﴿ساعة اجابة﴾ وئیلې شی. امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې هم هغه بیان کړې دې، اوس دا ساعت په کوم وخت کښې وی؟ په دې سلسله کښې د څلویښتو نه زیات اقوال دی.(۳) رسول اللهﷺ د دې په باره کښې فرمائی: ﴿إِنِّي كُنْتُ أَعْلَمُهَا ثُمَّ أُنْسِيتُهَا كَمَا أُنْسِيتُ لَيْلَةَ الْقَدْرِ﴾.(۴)

---

(۱) فتح الباری: ۱۱/۱۹۷
(۲) فتح الباری: ۱۱/۱۹۷
(۳) فتح الباری: ۱۱/۱۹۹
(۴) فتح الباری: ۱۱/۱۹۹

يعنى ماته ددې علم وو، خو بيا مانه دا د ليلة القدر په شان هير کړې شو
سحر د مانځه نه مخکښې، د سحر مانځه نه پس، د زوال په وخت، د دواړو خطبو ترمينځه په وقفه کښې او د مازيګر د مانځه نه تر ماښام پورې اوقاتو کښې د قبوليت د دې ساعت امکانات زيات ښودلې شوې دی. (۱)
د دې ساعت په پټ ساتلو کښې راز هم دا دې چه خلق ټوله ورځ اهم اوګڼړی او په اطاعت او عبادت کښې اخته وی. (۲)

[۲۰۳۷] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ أَبُو الْقَاسِمِ - صلى الله عليه وسلم - «فِي الْجُمُعَةِ سَاعَةٌ لاَ يُوَافِقُهَا مُسْلِمٌ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي يَسْأَلُ خَيْرًا إِلاَّ أَعْطَاهُ». وَقَالَ بِيَدِهِ قُلْنَا يُقَلِّلُهَا يُزَهِّدُهَا. [ر ۸۹۳]

د سيدنا ابوهريره ﷛ نه روايت دې چه ابو القاسم ﷺ اوفرمائيل: د جمعې په ورځ يو داسې ساعت دې، کوم مسلمان چه هغه په داسې حال کښې بيا مومی چه هغه ولاړ مونځ کوی نو چه کوم خير هغه اوغواړی، الله پاک به ئې ورته ورکړی. او په خپل لاس سره ئې اشاره اوکړه او مونږ په دې اشارې سره دومره پوهه شو چه رسول الله ﷺ د دې ساعت مختصر والی ته اشاره فرمائی.

قوله: ﴿قُلْنَا يُقَلِّلُهَا يُزَهِّدُهَا﴾: يعنى مونږ په زړه کښې اووې چه رسول الله ﷺ د دې ساعت کم والی ته اشاره فرمائی، ﴿يُزَهِّدُهَا﴾ د ﴿يُقَلِّلُهَا﴾ تفسير دې.

۶۲: باب قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «يُسْتَجَابُ لَنَا فِي الْيَهُودِ، وَلاَ يُسْتَجَابُ لَهُمْ فِينَا»

د يهود متعلق د دعا قبوليت: يعنى د يهودو په باره کښې چه مونږ کومه دعا کوو، هغه قبليږی ځکه چه هغه حق دعا وی، خو د يهودی دعا زمونږ په باره کښې نه قبليږی ځکه چه هغه دعا حق نه وی، په دې کښې ئې دې طرف ته اشاره اوکړه چه الله پاک دعاګانې قبلوی کومې چه صحيح او حق وی او کومه دعا چه شرعی لحاظ سره صحيح نه وی او د ظلم وی، هغه نه قبليږی.

[۲۰۳۸] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها أَنَّ الْيَهُودَ أَتَوُا النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالُوا السَّامُ عَلَيْكَ. قَالَ «وَعَلَيْكُمْ». فَقَالَتْ عَائِشَةُ السَّامُ عَلَيْكُمْ، وَلَعَنَكُمُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْكُمْ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَهْلاً يَا عَائِشَةُ، عَلَيْكِ بِالرِّفْقِ، وَإِيَّاكِ وَالْعُنْفَ أَوِ الْفُحْشَ». قَالَتْ

---

(۱) عمدة القارى ۶/۲۴۳
(۲) فتح البارى: ۱۱/۴۱۷، وعمدة القارى: ۶/۲۴۳

أَوَلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالُوا قَالَ «أَوَلَمْ تَسْمَعِي مَا قُلْتُ رَدَدْتُ عَلَيْهِمْ، فَيُسْتَجَابُ لِي فِيهِمْ، وَلاَ يُسْتَجَابُ لَهُمْ فِيَّ» ار: ۲۷۷۷]

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دي چه یهود د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او وې وئیل ﴿السَّامُ عَلَيْكُمْ﴾ رسول الله ﷺ اوفرمائیل ﴿وعلیکم﴾، عائشې رضی الله عنها اوفرمائیل: ﴿السَّامُ عَلَيْكُمْ وَلَعَنَكُمُ اللهُ وَغَضِبَ عَلَيْكُمْ﴾ (په تاسو دې هلاکت وی، او الله پاک دې په تاسو لعنت اوکړی او په تاسو دې خپل غضب نازل کړی) رسول الله ﷺ اوفرمائیل: اې عائشه! پریږده، نرمي اختیار کړه او د سختئ نه ځان ساته، یا ئې اوفرمائیل: د بدو خبرو نه بچ شه. عائشې رضی الله عنها عرض اوکړو: آیا تاسو وانوریدل چه دې یهودیانو څه اووې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل: تا وانوریدل چه ما څه جواب ورکړو پس ما د هغوی خبره هم په هغوی باندې واپس کړه. زما دعا د هغوی په حق کښې قبلیږی. خو د هغوی دعا زما په حق کښې نه قبلیږی.

په سند کښې د ایوب سختیانی شیخ ابن ابی ملیکه دې. د هغوی نوم عبدالله بن عبدالرحمن بن ابی ملیکه دې.

۶۳: باب التَّأْمِين

[۲۰۳۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ الزُّهْرِيُّ حَدَّثَنَاهُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِذَا أَمَّنَ الْقَارِئُ فَأَمِّنُوا، فَإِنَّ الْمَلاَئِكَةَ تُؤَمِّنُ، فَمَنْ وَافَقَ تَأْمِينُهُ تَأْمِينَ الْمَلاَئِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ». ار: ۷۳۷]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: چه کله لوستونکې (یعنی امام) آمین اوائی نو تاسو هم آمین وایئ، ځکه چه ملائک هم امین وائی. نو د کوم سړی آمین وئیل چه د ملائکو د امین وئیلو سره موافق شی نو د هغه به مخکښې ټول ګناهونه معاف کړې شی.

د لفظ امین تحقیق: د آمین په باره کښې بعضو وئیلې دی چه دا غیر عربی، سریانی یا د عبرانئ ژبې کلمه ده، خو د اکثرو حضراتو رائې دا ده چه دا غیر عربی لفظ دې او د دې معنی ده: ﴿اللهم استجب﴾ (اې الله! قبول کړه) د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه دا معنی منقول ده.[1] دا اسم فعل دې

بعض وئیلې دی چه دا د الله پاک د اسمی حسنی نه دې خو دا قول ضعیف دې. ځکه چه د الله پاک اسماء توقیفی دی او په هغې کښې د دې ذکر نشته.[2]

امام حاکم په مستدرک کښې د حبیب بن مسلمه نه روایت نقل کړې دې چه رسول الله ﷺ

---

[1] ارشاد الساری: ۳۹۵/۱۳

[2] ارشاد الساری: ۳۹۵/۱۳

اوفرمائیل: ﴿لَا يَجْتَمِعُ مَلَأٌ فَيَدْعُو بَعْضُهُمْ، وَيُؤَمِّنُ الْبَعْضُ، إِلَّا أَجَابَهُمُ اللهُ تعالى﴾ [1] يعني چه په کوم مجلس کښې يو سړې دعا اوکړي او نور پرې آمين وائي نو الله پاک هغه دعا قبلوي
او د يو بزرګ قول دې ﴿آمين كنز من كنوز الجنة﴾ [2] يعني آمين د جنت د خزانو نه يو خزانه ده.

۶۴: بَاب فَضْلِ التَّهْلِيلِ

د تهليل فضيلت: د تهليل معنی ﴿لا اله الا الله﴾ وئيل. په دې باب کښې د ﴿لا اله الا الله﴾ فضيلت بيان کړې شوې دې. علامه قسطلاني رحمه الله فرمائي:

﴿وهي الكلمة العليا التي يدور عليها رحى الإسلام والقاعدة التي تبنى عليها أركان الدين وانظر إلى العارفين وأرباب القلوب كيف يستأثرونها على سائر الأذكار وما ذاك إلا لما رأوا فيها من الخواص التي لم يجدوها في غيرها﴾ [3]

يعني: ﴿لا اله الا الله﴾ دا سې عاليشان کلمه ده، چه په هغې باندې د اسلام جرنده تاويږي. او دا د دين د ارکانو بنياد دې. عارفين او ارباب قلوب اوګورئ! څنګه دا حضرات دې ته په نورو اذکارو باندې ترجيح ورکوي او د دې خبرې بله هيڅ وجه نشته مګر هم دا چه په دې کښې کوم خواص دی هغه په نورو اذکارو کښې هغوی ته ملاؤ نه شو
بعض حضراتو تسبيح ته د تهليل په مقابله کښې ترجيح ورکړې ده. خو صحيح قول دا دې چه تهليل افضل دې. ځکه ﴿لا اله الا الله﴾ ته په حديث کښې افضل وئيلې شوې دې. [4]

۲۰۴۱ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ سُمَيٍّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. فِي يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ، كَانَتْ لَهُ عَدْلَ عَشْرِ رِقَابٍ، وَكُتِبَ لَهُ مِائَةُ حَسَنَةٍ، وَمُحِيَتْ عَنْهُ مِائَةُ سَيِّئَةٍ، وَكَانَتْ لَهُ حِرْزًا مِنَ الشَّيْطَانِ يَوْمَهُ ذَلِكَ، حَتَّى يُمْسِيَ، وَلَمْ يَأْتِ أَحَدٌ بِأَفْضَلَ مِمَّا جَاءَ بِهِ إِلَّا رَجُلٌ عَمِلَ أَكْثَرَ مِنْهُ» [ر: ۳۱۱۹، ۲۰۴۱]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: چا چه ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ په يوه ورځ کښې سل کرته اووې نو هغه ته به د لسو غلامانو (د آزادولو) ثواب ملاؤ شي او سل ګناهونه به ئې معاف کړې شي. او په هغه

---

[1] المستدرک للحاکم: کتاب معرفة الصحابة، مناقب حبيب بن مسلمة الفهری: ۳۴۷/۳ (اسناده صحيح فان ابن لهيعة ثقة فی رواية العبادلة عنه)

[2] ارشاد الساری: ۳۹۶/۱۳

[3] ارشاد الساری: ۳۹۷/۱۳

[4] فتح الباری: ۱۴۸/۱۱

ورځ به تر ماښام پورې د شيطان نه محفوظ وى او د هغه نه به يو انسان هم افضل نه وى مګر هغه سړې چه د دې نه زيات ئې اولولى.

[۶۰۴۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرٍو حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ أَبِي زَائِدَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ قَالَ مَنْ قَالَ عَشْرًا كَانَ كَمَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ.

قَالَ عُمَرُ بْنُ أَبِي زَائِدَةَ وَحَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي السَّفَرِ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ رَبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ مِثْلَهُ. فَقُلْتُ لِلرَّبِيعِ مِمَّنْ سَمِعْتَهُ فَقَالَ مِنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ. فَأَتَيْتُ عَمْرَو بْنَ مَيْمُونٍ فَقُلْتُ مِمَّنْ سَمِعْتَهُ فَقَالَ مِنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى. فَأَتَيْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى فَقُلْتُ مِمَّنْ سَمِعْتَهُ فَقَالَ مِنْ أَبِي أَيُّوبَ الأَنْصَارِيِّ يُحَدِّثُهُ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-

وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ أَبِي أَيُّوبَ قَوْلَهُ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-

وَقَالَ مُوسَى حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ دَاوُدَ عَنْ عَامِرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ أَبِي أَيُّوبَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنِ الرَّبِيعِ قَوْلَهُ.

وَقَالَ آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَيْسَرَةَ سَمِعْتُ هِلاَلَ بْنَ يَسَافٍ عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ وَعَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَوْلَهُ.

وَقَالَ الأَعْمَشُ وَحُصَيْنٌ عَنْ هِلاَلٍ عَنِ الرَّبِيعِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَوْلَهُ.

وَرَوَاهُ أَبُو مُحَمَّدٍ الْحَضْرَمِيُّ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. [ر ۶۰۴۰]

قوله: ﴿مَنْ قَالَ عَشْرًا كَانَ كَمَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ﴾: يعنى: چا چه دا كلمه لس كرته اولوستله نو د هغه اجر دومره دې. څومره چه د اسماعيل عليه السلام په اولاد كښې د غلام آزادولو دې

د حديث د مختلف طرق وضاحت: امام بخارى رحمه الله د حديث مختلف طرق موصولا او تعليقا بيان كړل

① اول طرق دا دې: عبدالله بن محمد، عبدالملك بن عمرو، عمربن ابى زائدة، ابو اسحاق، عمرو بن ميمون، د عمر بن ابى زائده نوم خالد يا ميسره دې او دا د مشهور محدث زكريا بن ابى زائده رور دې، او د ابو اسحاق نه عمرو بن عبدالله السبيعى مرا دې. دا په صغار تابعينو كښې دې او د هغوى شيخ عمرو بن ميمون، په كبار تابعينو كښې دې. (١)

② دويم طريق دا دې ﴿عبدالله بن محمد، عبدالملك بن عمرو، عمربن ابى زائدة، عبدالله بن ابى السفر شعبى، ربيع بن خثيم﴾

---

(١) عمدة القارى ٢٣/٣٤، ٣٥

حاصل دا دي چه د عمر بن ابی زائده دوه شیوخ دی. یو ابو اسحاق. د هغوی نه اول طریق دي او هغه موقوف دي. دویم عبدالله بن ابی السفر. د هغوی دویم طریق دي او هغه مرفوع دي. چونکه په دي طریق کښې وړاندې دی: ﴿ نَقَلْتُ مِمَّنْ سَمِعْتَهُ فَقَالَ مِنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ يُحَدِّثُهُ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ قَوْلَهُ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم ﴾

په دې کښې د ربیع بن خثیم شاګرد شعبی عامر بن شراحیل د خپل استاذ نه حدیث اوریدلو نه پس تحقیق اوکړو چه تاسو دا حدیث د چا نه اوریدلې دې. نو هغوی د عمرو بن میمون حواله ورکړه. ..... چه هغوی ته لاړو نو هغوی د عبدالرحمن بن ابی لیلی حواله ورکړه نو دوی هلته اورسیدل. پس هغوی د سیدنا ابو ایوب انصاری رضي الله عنه مرفوعا دا حدیث بیان کړو. دغه شان په تحقیق کولو باندې ئې دا حدیث د عبدالرحمن بن ابی لیلی په واسطه د ابوایوب انصاری رضي الله عنه نه مرفوعا حاصل کړو.

③ ﴿ وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ قَوْلَهُ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم ﴾

دا دریم طریق دې او دا هم مرفوع دې. اول طریق موقوف وو. په هغې کښې ﴿ ابی اسحاق عن عمرو بن میمون ﴾ عنعنه وه او په دې دریم طریق کښې ﴿ حدثنی عمرو بن میمون ﴾ په الفاظو سره د تحدیث تصریح ده. [1]

④ ﴿ وَقَالَ مُوسَى، حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ دَاوُدَ، عَنْ عَامِرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم ﴾

دا څلورم طریق هم مرفوع دې. موسی بن اسماعیل. د امام بخاری رحمه الله شیخ دې. د وهیب بن خالد شیخ داؤد بن ابی هند دې. او د هغوی شیخ عامر شعبی رحمه الله دې. دا امام بخاری رحمه الله په طور د تعلیق ذکر کړې دې. دا تعلیق ابوبکر بن ابی خیثمه په خپل تاریخ کښې ذکر کړې دې. [2] په دې طریق کښې د عامر شعبی او د عبدالرحمن بن ابی لیلی ترمینځه د باقی واسطو ذکر نشته. لکه چه په بل طریق کښې دی.

⑤ ﴿ وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنِ الرَّبِيعِ ﴾

دا پنځم طریق هم موقوف دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د ابن المبارک په زیادات الزهد کښې دا طریق موصولا او مرفوعا واقع دې. د امام بخاری رحمه الله مقصد هم دې طریق طرف ته اشاره کول دی. [3]

---

[1]) فتح الباری : ۲٤۳/۱۱
[2]) عمدة القاری : ۳٦/۲۳
[3]) فتح الباری : ۲٤۳/۱۱، ۲٤٤

⑥ ﴿ وَقَالَ آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَيْسَرَةَ سَمِعْتُ هِلَالَ بْنَ يَسَافٍ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ وَعَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَوْلَهُ ﴾
دا شپږ طريق دی. آدم بن اياس، د امام بخاری رحمه الله شيخ دی، خو دلته ئې دا تعليقا ذکر کړې دې، په سنن دارقطنی کښې دا موصولا واقع دې[1]، په دې طريق کښې دا حديث د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه موقوفا روايت شوې دې، او د ربيع او عمر دواړو شيخ سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې.

⑦ ﴿ وَقَالَ الْأَعْمَشُ وَحُصَيْنٌ عَنْ هِلَالٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ قَوْلَهُ ﴾
د اعمش نوم سليمان بن مهران دې. امام نسائی رحمه الله دا تعليق موصولا نقل کړې دې[2] او په دې طريق کښې دا حديث مرفوع نه دې، بلکه موقوف دې، يعنى د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د قول په طور دا پيش کړې شو او د رسول الله صلى الله عليه وسلم طرف ته د دې نسبت اونکړې شو.

⑧ ﴿ وَرَوَاهُ أَبُو مُحَمَّدٍ الْحَضْرَمِيُّ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم كَانَ كَمَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ ﴾
ابو محمد خضرمی. د سيدنا ابو ايوب انصاری رضي الله عنه خادم خاص وو. د هغوی نوم نه دې معلوم شوې. علامه مزی د هغوی نوم افلح ليکلې دې[3] په صحيح بخاری کښې د دې تعليق نه علاوه د هغوی بل روايت نشته.[4]
امام احمد رحمه الله دا تعليق موصولا نقل کړې دې.[5]

﴿ قال ابوعبدالله : والصحيح قول عمرو، قال الحافظ ابوذر الهروی : صوابه عمر، وهو ابن ابی زائدة، قلت : وعلى الصواب ذكره ابوعبدالله فی الاصل كما تراه، لاعمرو ﴾

امام بخاری رحمه الله فرمائی : ﴿ والصحيح قول عمرو ﴾ يعنى د عمرو قول او د هغوی روايت صحيح دې. حافظ ابوذر تصحيح کولو سره اوفرمائيل چه د عمرو په ځائې عمر لفظ صحيح دې او د هغه نه مراد عمر بن ابی زائده دې، پس امام بخاری رحمه الله په اصل نسخه کښې خپله روستو تصحيح کړې ده. پس : ﴿ والصحيح قول عمر ﴾ الفاظ کيدل پکار دی، د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه د ابن ابی زائده روايت صحيح دې.
عمر بن ابی زائده. د ابو اسحاق السبيعی شاگرد دې، د ابو اسحاق نه نور هم ډير حضرات دا روايت نقل کوی او د هغوی نور هم ډير شاگردان دی، امام بخاری رحمه الله په هغوی کښې د عمر

---

1) فتح البارى : ۲۴۴/۱۱
2) ارشاد السارى : ۴۰۰/۱۳
3) فتح البارى : ۲۴۵/۱۱
4) فتح البارى : ۲۴۵/۱۱
5) ارشاد السارى : ۴۰۱/۱۳

بن ابی زائدة روایت ته ترجیح ورکول غواړي. کوم چه امام بخاری رحمه الله دلته په اول طریق کښې ذکر کړې دي.

۶۵: باب فَضْلِ التَّسْبِيحِ

[۲۰۴۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ سُمَيٍّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ. فِي يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ حُطَّتْ خَطَايَاهُ، وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ».

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: کوم سړې چه ﴿سبحان الله وبحمده﴾ سل کرته اوائی نو د هغه ګناهونه معاف کولې شی، اګر چه هغه د سمندر د زګ برابر وی.

د تسبیح معنی: د تسبیح معنی ده: د الله پاک پاکی بیانول. یعنی کوم څیزونه چه د الله پاک شایان شان نه دی د هغې نه د الله پاک تنزیه او پاکی بیانولو ته تسبیح وائی.

تسبیح افضل دې یا تهلیل؟: دلته د باب په اول روایت کښې دی چه ﴿سبحان الله وبحمده﴾ کوم انسان د ورځې سل کرت اوائی نو د هغه به ټول ګناهونه معاف کولې شی. اګر چه د سمندر د ځګ برابر وی، د دې نه معلومیږی چه د تهلیل په مقابله کښې تسبیح افضل ده.

خو حقیقت دا دې چه تهلیل یعنی ﴿لا اله الا الله﴾ وئیل زیات افضل دی. یو خو په دې وجه چه په حدیث کښې ورته ﴿افضل الذکر﴾ وئیلې شوې دې، دویم دا هغه په عقیده د توحید کښې صریح دې.[۱] بله دا چه په تهلیل کښې د ﴿عتق رقاب﴾ اجر دې او په حدیث کښې راځی چه چا رقبة ازاد کړو د هغه د هر اندام په عوض کښې به د آزادونکی هر اندام د جهنم نه آزادولې شی. نو دا د جهنم نه د مکمل خلاصئ او آزادئ ذریعه ده. نور فضائل او اجرئې د دې نه علاوه دی.[۲]

[۲۰۴۳] حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ عَنْ عُمَارَةَ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ «كَلِمَتَانِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ، حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمٰنِ، سُبْحَانَ اللّٰهِ الْعَظِيمِ، سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ» [۶۴۰۴، ۷۱۲۴]

سیدنا ابوهریره رضی الله عنه د رسول الله ﷺ نه روایت کوی چه هغوی اوفرمائیل: دوه کلمې داسې دی چه په ژبه باندې سپکې دی خو په میزان کښې وزنی دی. او الله پاک ته محبوبې دی. هغه دا دی: ﴿سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللّٰهِ الْعَظِيمِ﴾

---

(۱) ارشاد الساری ۴۰۲/۱۳

(۲) فتح الباری: ۲۴۸/۱۱

امام بخارى رحمه الله دا متن په صحيح بخارى كښې درې ځايه ذكر كړې دې. يو دلته. بله ځاى كښې په كتاب الايمان والنذور كښې او دريم دريم د صحيح بخارى د ټولو نه د آخرى حديث په طور. هم هلته به د دې تفصيلى بحث راځى انشاء الله!

٦٦: باب فَضْلِ ذِكْرِ اللّٰهِ عَزَّوَجَلَّ

د ذكر فضيلت: په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله د ذكر فضيلت بيان فرمائيلې دې. په ذكر كښې هغه ټولې دعاګانې او مناجات داخل دى كوم چه د الله پاک په مباركو نومونو باندې مشتمل دى. استغفار، تعوذ، علمى مذاكره او د قرآن كريم تلاوت په ذكر الله كښې داخل دى. بلكه د قرآن كريم تلاوت خو د عام اذكار او وظائف په مقابله كښې ډير اعلى او افضل دې.[1]

د ذكر غوره صورت: د ذكر د ټولو نه غوره او كامل صورت دا دې چه انسان د كومو دعاګانو او اذكارو الفاظ لولى. په زړه او دماغ كښې ئې دهغې د معانى استحضار وى. د استحضار قلبى نه بغير په ذكر لسانى باندې هم اجر او ثواب دې. خو غوره داده چه زړه ئې هم د ذكر سره مشغول وى.

علامه قرطبى رحمه الله فرمائى:

﴿ والصل الذكر التذكر بالقلب ..... ثم يطلق على الذكر اللسانى من باب تسمية الدال باسم المدلول، ثم كثر استعماله فيه، حتى صار هو السابق للفهم، واصله مع الحضور والمشاهدة ﴾[2]

يعنى: اصل ذكر خو په زړه سره يادولو ته وائى خو بيا د ژبې په ذكر باندې هم د دې اطلاق شروع شو، دا د تسمية الدال باسم المدلول د قبيلې نه دې او هم په دې دويمه معنى كښې د دې استعمال په كثرت سره شروع شو، تردې چه اوس د ذكر نه هم دا معنى فهم ته راځى، خو اصل ذكر د زړه په حضور او مشاهدې سره وى.

حافظ ابن حجر رحمه الله د بعض عارفينو په حوالې سره د ذكر اووه قسمونه ليكلې دى:

﴿ ذكر العينين بالبكاء وذكر الأذنين بالاصغاء وذكر اللسان بالثناء وذكر اليدين بالعطاء وذكر البدن بالوفاء وذكر القلب بالخوف والرجاء وذكر الروح بالتسليم والرضاء ﴾[3]

يعنى: د سترګو ذكر په ژړا سره. د غوږونو ذكر په توجه سره د حق خبرې اوريدل. د ژبې په حمد او ثناء سره. د لاسو د الله پاک په لاره كښې وركړې سره. د بدن د الله پاک د احكامو په پوره كولو سره، د زړه په خوف او رجاء سره او د روح په تسليم او رضاء سره.

---

[1]) ارشاد السارى: ٤٠٣/١٣

[2]) شرح الابى على صحيح مسلم ١١١/٧

[3]) فتح البارى: ٢٥١/١١

[۲۰۴۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى -رضي الله عنه- قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «مَثَلُ الَّذِي يَذْكُرُ رَبَّهُ وَالَّذِي لَا يَذْكُرُ مَثَلُ الْحَيِّ وَالْمَيِّتِ».

د سیدنا ابوموسی اشعری رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل کوم سړی چه خپل رب لره یادوی او کوم چه ئې نه یادوی د هغوی مثال د ژوندی او د مړی دې (یعنی یادونکی ژوندې او نه یادونکې مړ دې)

په سند کښې د ابواسامه نوم حماد بن سلمه دې. او د ابوبرده نوم عامر بن عبدالله بن قیس دې. په حدیث کښې ئې د ذاکر تشبیه د ژوندی سره او د محروم عن الذکر تشبیه د مړی سره ورکړې ده. علامه قسطلانی رحمه الله لیکی

﴿ شبه الذاکر بالحی الذی یزین ظاهره بنور الحیاة وإشراقها فیه وبالتصرف التام فیما یریده وباطنه بنور العلم والفهم والإدراك كذلك الذاكر مزين ظاهره بنور العلم والطاعة وباطنه بنور العلم والمعرفة فقلبه مستقر في حظيرة القدس وسره في مخدع الوصل وغير الذاكر عاطل ظاهره وباطل باطنه ﴾ (۱)

یعنی: په حدیث کښې ذکر کونکی ته د ژوندی سره تشبیه ورکړې شوې ده. په داسې طریقه چه څنګه د ژوندی سړی ظاهر د ژوند په نور سره مزین وی او هغه د هغې په بنیاد باندې په خپله مرضئ سره هر قسم تصرف کولې شی. بلکه دا چه د هغه باطن هم علم. فهم او ادراک باندې ډولی وی. هم دغه د ذکر کونکی ظاهر هم د علم او اطاعت رب العالمین په جذبې باندې ډولی وی او د هغه باطن هم د علم او معرفت په نور سره روښانه او مزین وی، پس د هغه زړه د قس په چراګاه کښې خړیږی او د وصال دپاره بې قراره وی. او د غیر ذاکر ظاهر بې کار او معطل او باطن ئې خراب او باطل وی

امام مسلم رحمه الله دا حدیث د امام بخاری رحمه الله د شیخ ابو کریب محمد بن العلاء نه. هم په دې سند سره نقل کړې دې. په هغې کښې دا الفاظ دی:

﴿ مَثَلُ الْبَيْتِ الَّذِي يُذْكَرُ اللّٰهُ فِيهِ وَالْبَيْتِ الَّذِي لَا يُذْكَرُ اللّٰهُ فِيهِ مَثَلُ الْحَيِّ وَالْمَيِّتِ ﴾ (۲)

یعنی: په کوم کور کښې چه د الله پاک ذکر کولې شی د هغې مثال د ژوندی دې او په کوم کور کښې چه د الله پاک ذکر نه شی کولې د هغې مثال د مړی دې.

امام بخاری رحمه الله دا روایت غالبا بالمعنی ذکر کړې دې، ځکه چه د حی او میت اطلاق په بیت او مسکن باندې حقیقتا نه کیږی. بلکه په بیت کښې اوسیدونکی باندې کیدې شی. د بلاغت او معانی په اصطلاح کښې دې ته ذکر المحل او ارادة المحل وئیلې شی. (۳)

---

۱) ارشاد الساری: ۴۰۴/۱۳

۲) الصحیح لمسلم، کتاب صلاة المسافرین، باب استحباب صلاة النافلة فی بیته، وجوازها فی المسجد، رقم الحدیث: ۲۱۱: ۵۳۹/۱

۳) ارشاد الساری ۴۰۴/۱۳

[٦٠٤٥] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ لِلَّهِ مَلَائِكَةً يَطُوفُونَ فِي الطُّرُقِ، يَلْتَمِسُونَ أَهْلَ الذِّكْرِ، فَإِذَا وَجَدُوا قَوْمًا يَذْكُرُونَ اللَّهَ تَنَادَوْا هَلُمُّوا إِلَى حَاجَتِكُمْ. قَالَ فَيَحُفُّونَهُمْ بِأَجْنِحَتِهِمْ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا. قَالَ فَيَسْأَلُهُمْ رَبُّهُمْ وَهْوَ أَعْلَمُ مِنْهُمْ مَا يَقُولُ عِبَادِي قَالُوا يَقُولُونَ يُسَبِّحُونَكَ، وَيُكَبِّرُونَكَ، وَيَحْمَدُونَكَ وَيُمَجِّدُونَكَ.
قَالَ فَيَقُولُ هَلْ رَأَوْنِي قَالَ فَيَقُولُونَ لاَ وَاللَّهِ مَا رَأَوْكَ. قَالَ فَيَقُولُ وَكَيْفَ لَوْ رَأَوْنِي قَالَ يَقُولُونَ لَوْ رَأَوْكَ كَانُوا أَشَدَّ لَكَ عِبَادَةً، وَأَشَدَّ لَكَ تَمْجِيدًا، وَأَكْثَرَ لَكَ تَسْبِيحًا. قَالَ يَقُولُ فَمَا يَسْأَلُونِي قَالَ يَسْأَلُونَكَ الْجَنَّةَ. قَالَ يَقُولُ وَهَلْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لاَ وَاللَّهِ يَا رَبِّ مَا رَأَوْهَا. قَالَ يَقُولُ فَكَيْفَ لَوْ أَنَّهُمْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لَوْ أَنَّهُمْ رَأَوْهَا كَانُوا أَشَدَّ عَلَيْهَا حِرْصًا، وَأَشَدَّ لَهَا طَلَبًا، وَأَعْظَمَ فِيهَا رَغْبَةً. قَالَ فَمِمَّ يَتَعَوَّذُونَ قَالَ يَقُولُونَ مِنَ النَّارِ. قَالَ يَقُولُ وَهَلْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لاَ وَاللَّهِ مَا رَأَوْهَا. قَالَ يَقُولُ فَكَيْفَ لَوْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لَوْ رَأَوْهَا كَانُوا أَشَدَّ مِنْهَا فِرَارًا، وَأَشَدَّ لَهَا مَخَافَةً. قَالَ فَيَقُولُ فَأُشْهِدُكُمْ أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُمْ. قَالَ يَقُولُ مَلَكٌ مِنَ الْمَلاَئِكَةِ فِيهِمْ فُلاَنٌ لَيْسَ مِنْهُمْ إِنَّمَا جَاءَ لِحَاجَةٍ. قَالَ هُمُ الْجُلَسَاءُ لاَ يَشْقَى بِهِمْ جَلِيسُهُمْ». رَوَاهُ شُعْبَةُ عَنِ الأَعْمَشِ وَلَمْ يَرْفَعْهُ. وَرَوَاهُ سُهَيْلٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم-.

د سيدنا ابوهريره ﷺ نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل د الله پاک څو فرشتي دی کومي چه په لارو کښي ګرځي او ذکر کونکی لټوی چه کله هغوی يو قوم په ذکر الهی کښي مشغول بيا مومی نو يو بل ته آوازونه کوی، د خپل ضرورت طرف ته راشئ. رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه هغه ملائک هغوی په خپلو وزرو سره ګير کړی او د دنيا آسمان طرف ته اوخيژی. رسول الله ﷺ اوفرمائيل د هغوی نه دهغوی رب تپوس کوی چه زما بندګان څه کوی. حال دا چه هغه هغوی د فرشتو نه ښه پيژنی، فرشتي ورته جواب ورکوی چه هغوی ستا تسبيح، تکبير، حمد او لوئی بيانوی رسول الله ﷺ فرمائی چه الله پاک ورته فرمائی چه هغوی زه ليدلي يم؟ فرشتي وائی : قسم په الله : هغوی ته نه ئي ليدلي! رسول الله ﷺ اوفرمائيل : الله فرمائی : که هغوی زه ليدلي وي نو څه به ئي کول؟ فرشتي وائی چه که ته ئي ليدلي وي نو ستا به ئي ډير عبادت کولي او ډيره لوئي او پاکی به ئي بيانولي، رسول الله ﷺ اوفرمائيل : الله پاک ورته فرمائی : هغوی زما نه څه سوال کوی. فرشتي ورته وائی : هغوی ستاسو نه د جنت سوال کوی، رسول الله ﷺ اوفرمائيل : الله پاک د هغوی نه تپوس کوی : هغوی جنت ليدلي دي؟ فرشتي وائی : نه قسم په الله هغوی جنت نه دي ليدلي، الله پاک ورته فرمائی چه که هغوی جنت ليدلي وي نو څه به ئي کول. فرشتي وائی چه که هغوی هغه ليدلي وي نو ډير زيات به حريص وو او ډير زيات به طالبان وو او د هغي طرف ته به د ډيره رغبت نه ... الله پاک فرمائی چه د کوم څيز نه هغوی پناه غواړی. فرشتي

وائی د جهنم نه. رسول الله ﷺ اوفرمائیل: الله پاک فرمائی چه هغوی جهنم لیدلي دي؟ فرشتي جواب ورکوی نه؛ قسم په الله هغوی جهنم نه دي لیدلي. الله پاک فرمائی: که دوی جهنم لیدلي وي نو څه به ئي کول؟ فرشتي وائی: چه که دوی هغه لیدلي وي نو د هغي نه به ډیر زیات لرې تختیدل او ډیر زیات به ویریدل. رسول الله ﷺ اوفرمائیل: الله پاک فرمائی چه زه تاسو ګواه کوم چه ما هغوی اوبخښل. رسول الله ﷺ فرمائی چه په هغه فرشتو کښې یوه فرشته وائی چه په هغوی کښې فلانی سړې (د هغه ذکر کونکو نه) نۀ وو، بلکه د څه ضرورت دپاره راغلې وو. الله پاک فرمائی چه دا داسې خلق دی چه هغوی سره ناسته کونکې محروم نه پاتې کیږی.

په سند کښې د امام بخاری رحمه الله شیخ الشیخ جریر بن عبد الحمید دې. د هغوی شیخ سلیمان اعمش دې او هغوی د ابوصالح ذکوان نه نقل کوی

قوله: ﴿قَالَ هُمُ الْجُلَسَاءُ لَا يَشْقَى بِهِمْ جَلِيسُهُمْ﴾: یعنی دا داسې خلق دی چه هغوی سره ناسته کونکې محروم نه پاتې کیږی. اګر چه هغه په هر مقصد او غرض سره ناسته کونکې وی. د دې نه د الله والو د صحبت د قدر وقیمت اندازه لګولې کیدې شی

قوله: ﴿رَوَاهُ شُعْبَةُ، عَنِ الأَعْمَشِ وَلَمْ يَرْفَعْهُ﴾: یعنی هم په دې سند سره دا روایت د شعبه بن الحجاج د سلیمان بن مهران اعمش نه نقل کړې دې. خو هغه روایت مرفوع نه دې. امام احمد رحمه الله هغه موقوف روایت موصولا نقل کړې دې (۱)

قوله: ﴿وَرَوَاهُ سُهَيْلٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم﴾: سهیل هم دا روایت د خپل پلار ابو صالح سمان نه مرفوعا نقل کړې دې د هغوی روایت امام مسلم رحمه الله موصولا ذکر کړې دې. (۲)

۶۷: باب قَوْلِ لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ

[۶۰۴۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الْحَسَنِ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ قَالَ أَخَذَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فِي عَقَبَةٍ -أَوْ قَالَ فِي ثَنِيَّةٍ، قَالَ- فَلَمَّا عَلاَ عَلَيْهَا رَجُلٌ نَادَى فَرَفَعَ صَوْتَهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ. قَالَ وَرَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- عَلَى بَغْلَتِهِ قَالَ «فَإِنَّكُمْ لاَ تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلاَ غَائِبًا». ثُمَّ قَالَ «يَا أَبَا مُوسَى -أَوْ يَا عَبْدَ اللَّهِ أَلاَ أَدُلُّكَ عَلَى كَلِمَةٍ مِنْ كَنْزِ الْجَنَّةِ». قُلْتُ بَلَى. قَالَ «لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ» [ر: ۲۸۳۰]

د سیدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ یو غونډۍ ته ختلو هغوی دې

---

(۱) ارشاد الساری ۱۳/۴۰۶

(۲) فتح الباری ۱۱/۲۵۳

وخت کښې په يو خچر باندې سور وو. چه کله يو سړې په دې غونډۍ باندې اوختلو نو هغه په اوچت آواز باندې اووئيل ﴿ لا اله الا الله الله اکبر ﴾، رسول الله ﷺ اوفرمائيل تاسو يو کوڼ او غائب لره نه رابلئ. بيا ئې اوفرمائيل: اې ابو موسى! يا ئې اوفرمائيل اې عبدالله! آيا زه تاته يو داسې کلمه بيان نه کړم چه د جنت خزانه ده. نو ما اووې ولې نه! وې فرمائيل ﴿ لا حول ولا قوة الا بالله ﴾

د ﴿ لا حول ولا قوة الا بالله ﴾ فضيلت: د ﴿ لاحول ولا قوة الا بالله ﴾ ډير فضائل او برکتونه دى. دلته په دې روايت کښې دې ته د جنت د خزانې ورد وئيلې شوې دې

په يو بل روايت کښې دى چه ﴿ لاحول ولا قوة الا بالله ﴾ کښې د يو کم سل بيمارينو شفاء ده. چه په هغې کښې د ټولو نه وړه بيمارى هم دې. (١) هم او غم پريشانئ ته وائى. د ﴿ لاحول ولا قوة الا بالله ﴾ ترجمه داسې کړې شوې ده: ﴿ لاحيلة في دفع شر، ولا قوة في تحصيل خير الا بالله ﴾ (٢) يعنى د الله پاک د مدد نه بغير نه خو د شر په دفع کولو کښې څه حيله په کار راتلې شى او نه څوک د نيکئ په حصول باندې قادر کيدې شى.

٦٨: باب لِلّٰهِ مِائَةُ اسْمٍ غَيْرَ وَاحِدٍ

[٦٠٤٧] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَفِظْنَاهُ مِنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رِوَايَةً قَالَ «لِلَّهِ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ اسْمًا، مِائَةٌ إِلَّا وَاحِدًا، لَا يَحْفَظُهَا أَحَدٌ إِلَّا دَخَلَ الْجَنَّةَ، وَهُوَ وَتْرٌ يُحِبُّ الْوَتْرَ». [ر: ٢٥٨٥]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه د الله يو کم سل نومونه دى. هغه چه کوم انسان په يادو باندې ياد کړى هغه به جنت ته داخليږى او الله پاک وتر (طاق) دې او وتر خوښوى. سفيان بن عيينه وائى چه دا حديث مونږ د ابو الزناد (عبدالله بن ذکوان) نه حفظ کړو. هغوى د اعرج نه نقل کوى. د اعرج نوم عبدالرحمن بن هرمز دې. د الله پاک د اسماء حسنى په باره کښې څه خبرې ذهن کښې اوساتئ.

د اسماء حسنى متعلق څو خبرې

اسماء حسنى توقيفى دى: ① اوله خبره دا ده چه د الله پاک ډير ښه او عمده مبارک نومونه دى. د بعض حضراتو په نزد دا نومونه توقيفى نه دى خو د جمهور علماء کرامو په نزد اسماء حسنى توقيفى دى. د توقيفى معنى دا ده. د قرآن او حديث د نص صريح نه بغير يو لفظ او وصف ته د الله پاک نوم نه شى وئيلې کيدې. پس علامه قشيرى رحمه الله په خپل کتاب

---

(١) مشکاة المصابيح، کتاب الدعوات، باب ثواب التسبيح والتمجيد، والتهليل والتکبير، (رقم الحديث: ٢٣٢٠): ٤٣٤/١ کما اخرجه فى کنزل العمال: ٤٥٤/١، رقم الحديث: ١٩٥٦(اسناده ضعيف)

(٢) عمدة القارى ١٩/٢٣

مفاتيح الحجج ومصابيح النهج کښې ليکي:

﴿ اسماء الله تعالى تؤخذ توقيفا، ويراعى فيها الكتاب والسنة والاجماع، فكل اسم ورد في هذه الاصول، وجب اطلاقه في وصفه تعالى، ومالم يرد فيها، لايجوز اطلاقه في وصفه، وان يصح معناه ﴾ [1]

يعنى د الله پاک نومونه منصوص او توقيفي دي، او په دې کښې به صرف د قرآن کريم، سنت نبوي او اجماع لحاظ ساتلې شي، پس که په دې درې اصولو باندې يو نوم راغلو نو په الله پاک باندې به د وصف په طور د هغې اطلاق صحيح وي. او کوم نوم او وصف چه په دې درې اوصولو باندې نه وي راغلې، نو د الله پاک په اوصاف کښې د هغې استعمال جائز نه دې اګر چه معنى ئې صحيح وي.

پس په نصوص کښې چه کوم اوصاف د الله پاک د نوم په طور ثابت نه دي په هغې سره الله پاک لره رابلل مناسب نه دي پس يا رحيم وئيلې شو خو يا رفيق نه: يا قوي وئيلې شو خو يا جليد وئيل صحيح نه دي. [2] علامه قرطبى رحمه الله په تفسير قرطبى کښې ليکي

﴿ وهى بتوقيف لايصح وضع اسم الله بنظر، الا بتوقيف القرآن او الحديث او الاجماع ﴾ [3]

يعنى: د الله پاک نومونه توقيفي دي. قياس او نظر او فکر کولو سره په الله پاک باندې د يو نوم اطلاق کول صحيح نه دي. سوا د هغه نومونو نه کوم چه په قرآن کريم او احاديث نبوي کښې راغلي دي. يا په هغې باندې د امت اجماع وي.

حاصل دا چه اسماء حسنى توقيفي دي، د خپل طرف نه د الله پاک په نومونو او اسماء کښې اضافه نه شي کيدلې. [4]

د اسماء حسنى تعداد: ② دويمه خبره دا ده چه اسماء حسنى څومره دي؟ په دې حديث کښې دي چه د الله پاک يو کم سل نومونه دي. علامه ابن حزم رحمه الله فرمائي دا عدد د حصر دپاره دې او د الله پاک صرف نهه نوي نومونه دي، د دې نه زيات نه دي. [5]

خو جمهور علماء فرمائي چه د الله پاک نومونه د يو کم سل په عدد کښې منحصر نه دي. بلکه د دې نه زيات دي. چونکه په دې نومونو کښې اکثر د الله پاک اوصاف دي. او د الله پاک اوصاف بيشماره دي. په دې وجه د الله پاک مبارک نومونه په يو خاص عدد کښې نه شي منحصر کيدلې. پس بعض علماء کرامو زر او بعض څلور زره پورې اسماء حسنى د قرآن او حديث د نصوص نه جمع کړې دي. [6]

---

[1]) ارشاد السارى ۴۰۹/۱۳

[2]) ارشاد السارى ۴۰۹/۱۳

[3]) تفسير القرطبى : ۳۴۳/۱۰

[4]) فتح البارى : ۲۶۴/۱۱

[5]) فتح البارى : ۲۶۴/۱۱

[6]) فتح البارى : ۲۶۴/۱۱

امام نووی رحمه الله په دې خبره باندې د علماء کرامو اتفاق نقل کړې دې [۱]

د سيدنا عبد الله بن مسعود رضي الله عنه د يو مرفوع روايت نه د دې تائيد کيږي. په هغې کښې د رسول الله صلى الله عليه وسلم دعائيه الفاظ دی:

﴿أَسْأَلُكَ بِكُلِّ اسْمٍ هُوَلَكَ سَمَّيْتَ بِهِ نَفْسَكَ، أَوْ أَنْزَلْتَهُ فِي كِتَابِكَ، أَوْ عَلَّمْتَهُ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ، أَوِ اسْتَأْثَرْتَ بِهِ فِي عِلْمِ الْغَيْبِ عِنْدَكَ﴾ [۲]

يعنى زه ستا نه ستا د هر هغه نوم په وسيله باندې سوال کوم کوم چه تا د خان دپاره کيخودلې دې، يا دې په خپل کريم کتاب کښې نازل کړې دې، يا دې په خپل مخلوق کښې چاته ښودلې دې، يا صرف هم تاته د هغې علم دې. او د نورو نه تا هغه پټ ساتلې دې.

هم دغه شان امام مالک رحمه الله د کعب احبار رحمه الله دعا په دې الفاظو سره نقل کړې ده:

﴿أَسْأَلُكَ بِأَسْمَائِكَ الْحُسْنَى كُلِّهَا مَا عَلِمْتُ مِنْهَا وَمَا لَمْ أَعْلَمْ﴾ [۳]

يعنى زه ستا نه ستا د ښکلې نومونو په وسيله سوال کوم. که ماته معلوم وی او که نه وی. د دې روايتونو نه صراحة معلوميږی چه د الله پاک اسماء مبارکه په څه خاص عدد کښې منحصر نه دی.

د يو کم سلو د عدد حکمت ③ دريمه خبره. د حديث الباب سره متعلق ده چه په هغې کښې د الله پاک د يو کم سل نومونو ذکر دې. لکه چه بيان کړې شوې دی چه دا عدد د حصر دپاره نه دې. بلکه د فضيلت بيانولو دپاره دې چه کوم سړې دا نومونه ياد کړی. هغه به جنت ته داخليږی. د يو کم سلو دا تعداد او د دې دا فضيلت تعبدی او توقيفی دې. اجتهادی نه دې. لکه چه د مونځونو تعداد تعبدی دې [۴] بعض علماء کرامو په دې کښې حکمت بيانولو سره ليکلې دی!

﴿الحکمة فيه ان العدد زوج وفرد والفرد أفضل من الزوج ومنتهی الافراد من غير تکرار تسعة وتسعون لان مائة وواحد ايتکرر فيه الواحد﴾ [۵]

يعنى: د يو کم سلو په عدد کښې حکمت دا دې چه عدد جفت هم وی او طاق هم. او طاق د جفت په مقابله کښې افضل دې. او آخری عدد بغير د تکرار نه هغه نهه نوی دې (کوم چه طاق دې)، چونکه د هغې نه په روستو عددونو کښې تکرار دې مثلا په يو سل يو کښې يو مکرر دې

---

[۱]) فتح البارى : ۲٦۳/۱۱

[۲]) المستدرک للحاکم، کتاب الدعاء، دعاء دفع الکرب الماموربتعلمه : ۵۰۹/۱، واکمال اکمال المعلم المعروف بشرح الابی علی صحيح مسلم ۱۱۵/۷ .

[۳]) فتح البارى : ۲٦٤/۱۱

[۴]) فتح البارى : ۲٦۵/۱۱

[۵]) فتح البارى : ۲٦۵/۱۱

نهه نوی اسماء حسنی ⓸ اوس دا خبره پاتې کيږی چه د الله پاک د کومو يو کم سل نومونو چه په حديث کښې ذکر دې، هغه کوم دی؟ عموما په درې روايتونو کښې د اسماء حسنی تعين کړې شوې دې
يو په سنن ترمذی کښې، د وليد بن مسلم روايت، دويم په سنن ابن ماجة کښې د زهير بن محمد روايت او دريم په مستدرک حاکم کښې د عبدالعزيز بن الحصين روايت [۱]
په دې درې رواياتو کښې چه د الله پاک کوم اسماء مبارکه ذکر کړې شوې دی. په هغې کښې څه مشترک او بعض د يو بل نه مختلف دی [۲]
اکثر علماء کرامو د سنن ترمذی روايت ته ترجيح ورکړې ده. خو په دې روايت کښې ډير داسې اسماء مبارکه دی کوم چه په قرآن کريم کښې په طور د اسم نه دی او په قرآن کريم کښې د اسم په طور موندلې کيدونکې ډير اسماء حسنی په دې روايت کښې نشته [۳]
حافظ ابن حجر رحمه الله د سنن ترمذی د روايت نه هغه نومونه خارج کړې دی چه د هغې په قرآن کريم کښې په طور د اسم ذکر نشته او د هغه نومونو اضافه ئې کړې ده کوم چه په قرآن کريم کښې دی خو د سنن ترمذی په روايت کښې نشته او دغه شان هغوی لاندې ذکر شوې نهه نوی نومونه ذکر کړې دی:

﴿ الله الرحمن الرحيم الملك القدوس السلام المؤمن المهيمن العزيز الجبار المتكبر الخالق البارىء المصور الغفار القهار التواب الوهاب الخلاق الرزاق الفتاح العليم الحليم العظيم الواسع الحكيم الحی القيوم السميع البصير اللطيف الخبير العلی الكبير المحيط القدير المولى النصير الكريم الرقيب القريب المجيب الوكيل الحسيب الحفيظ المقيت الودود المجيد الوارث الشهيد الولى الحميد الحق المبين القوى المتين الغنى المالك الشديد القادر المقتدر القاهر الكافى الشاكر المستعان الفاطر البديع الغافر الأول الآخر الظاهر الباطن الكفيل الغالب الحكم العالم الرفيع الحافظ المنتقم القائم المحيى الجامع المليك المتعالى النور الهادى الغفور الشكور العفو الرءوف الأكرم الأعلى البر الحفى الرب الإله الواحد الأحد الصمد ﴾ [۴]

اسم اعظم: د الله پاک په نومونو کښې يو مبارک نوم داسې دې چه په هغې سره هره دعا اوکړې شی هغه قبليږی، هغه ته اسم اعظم وائی. خو د هغه نوم تعين نه دې کړې شوې چه هغه کوم نوم دې. خو په احاديث او د علماء کرامو په اقوالو کښې اشارات ملاويږی چه د هغې نه د هغه نومونو څه پته لګيدلې شی. د هغې نه څو اوراد او اسماء حافظ ابن حجر او علامه قسطلانی ذکر کړې دې. علامه قسطلانی رحمه الله ليکی:

---

[۱] الحديث اخرجه الامام الترمذی فی کتاب الدعوات: ۵/۵۳۰، رقم: ۲۵۰۷، واخرجه ابن ماجة فی سننه، کتاب الدعاء، باب اسماء الله عزوجل، رقم الحديث: ۳۸۶۱

[۲] فتح الباری ۲۵۷/۱۱

[۳] فتح الباری ۲۶۱/۱۱

[۴] فتح الباری ۲۶۲/۱۱، ۲۶۳

﴿ واختلفوا فيه فقيل: هو لفظة هو نقله الفخر الرازى عن بعض أهل الكشف، وقيل: الله، وقيل الله الرحمن الرحيم، وقيل الرحمن الرحيم الحى القيوم، وقيل الحى القيوم، وقيل الحنان المنان بديع السماوات، والأرض ذو الجلال والإكرام رآه رجل مكتوبا فى الكواكب فى السماء، وقيل ذو الجلال والإكرام، وقيل الله لا إله إلا هو الأحد الصمد الذى لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوًا أحد، وقيل رب رب، وقيل دعوة ذى النون لا إله إلا أنت سبحانك إنى كنت من الظالمين، وقيل هو الله الله الذى لا إله إلا هو رب العرش العظيم ﴾ [1]

ددې نه د یولسو کلماتو په باره کښې وئیلې شوې دی چه په هغې کښې اسم اعظم موندلې شی د دې یولسو نه علاوه لاندې ذکر شوې اسماء او دعاګانو ته هم اسم اعظم وئیلې شی

① ﴿ یا الهنا واله کل شئ الها واحدا لا اله الا انت ﴾ [2]

② ﴿ والهکم اله واحد لا اله الا هو الرحمن الرحيم ﴾ [3]

③ ﴿ الم الله لا اله الا هو الحى القيوم ﴾ [4]

④ د سورة حشر آخری درې آیتونه. د سورة البقرة ایت الکرسی. د سورة آل عمران آیت ﴿ قل اللهم مالك الملك .... ﴾ د سورة طه آیت ﴿ وعنت الوجوه للحى القيوم ﴾ په باره کښې راغلې دی چه په هغې کښې اسم اعظم دې [5]

⑤ ﴿ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الطَّاهِرِ الطَّيِّبِ الْمُبَارَكِ الأَحَبِّ إِلَيْكَ ، الَّذِي إِذَا دُعِيتَ بِهِ أَجَبْتَ ، وَإِذَا سُئِلْتَ بِهِ أَعْطَيْتَ ، وَإِذَا اسْتُرْحِمْتَ بِهِ رَحِمْتَ ، وَإِذَا اسْتُفْرِجْتَ بِهِ فَرَّجْتَ ﴾ [6]

یعنی: اې الله! زه ستا نه ستا د هغه نوم په وسیله سوال کوم چه غوره، پاک او مبارک دې. کوم چه تاته زیات محبوب دې. چه د هغې په ذریعه چه کله ستا نه سوال اوکړې شی نو ته ئې قبلوې او د هغې په ذریعه چه کله ستا نه سوال اوکړې شی نو ته ورکړه کوې او د کوم په ذریعه چه کله ستا نه د رحم درخواست اوکړې شی نو ته رحم کوې او کله چه د فراخئ درخواست اوکړې شی نو ته فراخی ورکوې

⑥ ﴿ اللهم انی اسالك باسمك الاعظم ورضوانك الاكبر ﴾ [7] یعنی: اې الله: زه ستا نه ستا د اسم اعظم او ستا د لوئې رضا په وسیله سوال کوم

---

[1]) ارشاد السارى : ۴۰۱/۱۳

[2]) الجامع لاحكام القرآن : ۱۳۲/۱۸، سورة النمل

[3]) سنن ابن ماجة، باب اسم الله الاعظم، كتاب الدعاء رقم (۳۸۵۵)

[4]) سنن ابن ماجة، باب اسم الله الاعظم، كتاب الدعاء رقم (۳۸۵۵)

[5]) اوګورئ: سنن ابن ماجة . كتاب الدعاء ۱۶۶۷/۲

[6]) سنن ابن ماجة، كتاب الدعاء، باب اسم الله الاعظم، رقم ۳۸۵۹

[7]) رواه الطبرانی فی المعجم الكبير، رقم الحديث : ۲۹۵۹

⑥ ﴿ اللَّهُمَّ إِنِّي عَبْدُكَ، ابْنُ عَبْدِكَ، ابْنُ أَمَتِكَ، نَاصِيَتِي بِيَدِكَ، مَاضٍ فِيَّ حُكْمُكَ، عَدْلٌ فِيَّ قَضَاؤُكَ، أَسْأَلُكَ بِكُلِّ اسْمٍ هُوَ لَكَ سَمَّيْتَ بِهِ نَفْسَكَ، أَوْ عَلَّمْتَهُ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ، أَوْ أَنْزَلْتَهُ فِي كِتَابِكَ، أَوِ اسْتَأْثَرْتَ بِهِ فِي عِلْمِ الْغَيْبِ عِنْدَكَ، أَنْ تَجْعَلَ الْقُرْآنَ رَبِيعَ قَلْبِي، وَنُورَ صَدْرِي، وَجِلَاءَ حُزْنِي، وَذَهَابَ غَمِّي وَهَمِّي ﴾ [1]

يعنى : اې الله ! زه ستا بنده يم. ستا د بنده او ستا د وينځې ځوئي يم. زما تندي ستا په لاس کښې دې. ستا هر حکم زما دپاره فيصله کن دې. ستا هره فيصله په انصاف باندې بناء ده. زه ستا نه ستا د هر هغه نوم په واسطه باندې سوال کوم کوم چه تا خپله د خپل ځان دپاره کيخودلې دې. يا دې په خپل مخلوق کښې چاته ښودلې دې. يا دې په خپل کتاب کښې نازل کړې دې، يا دې د خپل علم غيب په خزانه کښې محفوظ کړې وی. چه ته قرآن کريم زما د زړه سپرلې. زما د سينې نور. او زما د غمونو او پريشانو د لرې کولو ذريعه جوړه کړه.

بهر حال دا مختلف قسم دعاګانې دی او په اسماء حسنى باندې مشتمل کلمات راغلې دی چه د هغې په باره کښې وئيلې شوې دی چه په هغې کښې اسم اعظم دې که دا ټول اسماء او دعاګانې په دعاګانو کښې شامل کړې شی او د الله پاک نه اوغوښتلې شی نو انشاء الله ! الله پاک به ئې قبول اوفرمائى.

د مولانا محمد منظور نعمانى رحمه الله تحقيق

اسماء حسنى : په حقيقى معنى کښې د الله پاک نوم يعنى اسم ذات صرف يو دې او هغه دې الله... خو د هغه صفاتى نومونه په سوونو دی کوم چه په قرآن کريم او احاديثو کښې راغلې دی. هم هغې ته اسماء حسنى وئيلې شی. حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح البارى شرح صحيح البخارى کښې د امام جعفر بن محمد صادق او سفيان بن عيينة او بعض نورو اکابرينو نه نقل کړې دی چه :

د الله پاک يو کم سل نومونه خو صرف په قرآن کريم کښې راغلې دی او بيا هم دې حضراتو د هغې تفصيل او تعين هم نقل کړې دې. د دې نه پس حافظ ممدوح رحمه الله د هغوی د بعض اسماء مبارکه متعلق دا تبصره کولو سره چه دا په خپل خاص شکل کښې په قرآن کريم کښې مذکور نه دی، بلکه د استخراج او اشتقاق په طور وضع کړې شوې دی، د هغې په ځائې نور اسماء د قرآن کريم نه راوپستلو سره وئيلې دئ چه دا يو کم سل اسماء الهيه په قرآن کريم کښې په خپل اصلى شکل کښې مذکور دی او د هغې پوره شمير ئې ورکړې دې کوم چه به انشاء الله نزدې نقل کړې شی.

هم زمونږ د زمانې بعض علماء کرامو چه د الله پاک د صفاتى نومونو تتبع د احاديثو نه اوکړه نو د دوه سوو نه زياتى هغوی ته ملاؤ شو. دا صفاتى اسماء حسنى د الله پاک د صفات کمال عنوانات او د هغه د معرفت دروازې دی. پس د الله پاک د ذکر يو لوئې جامع او تفصيلى شکل دا هم دې چه بنده په عظمت او محبت سره د دې نومونو په ذريعه الله پاک ياد کړی او د دې نه خپله وظيفه جوړه کړی.

---

[1]) مسند الامام احمد : ۳۹۱/۱

﴿إِنَّ لِلّٰهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِئَةً إِلَّا وَاحِدًا مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ﴾ د الله پاک یو کم سل نوموﻧﻪ دی چا چه هغه یاد کړل هغه به جنت ته ځی.

تشریح د صحیحین په روایت کښې صرف هم دومره دی. د دې یو کم سل نومونو تفصیل او تعین په دې روایت کښې نه دې کړې شوې. نزدې به انشاء الله د جامع ترمذی وغیره د روایت ذکر راځی چه په هغې کښې په تفصیل سره دا یو کم سل نوموﻧﻪ بیان کړې شوې دی.

د شارحین حدیث او علماء کرامو قریب قریب اتفاق دې چه اسماء الهیه صرف په یو کم سلو کښې منحصر نه دی او دا د هغې پوره تعداد نه دې. ځکه چه د تتبع او تلاش نه پس په دې کښې نور هم ملاویږی په دې وجه د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه د هغه حدیث په باره کښې وئیلې شوې دی چه د دې مطلب او مدعا صرف دا ده چه کوم بنده د الله پاک یو کم سل نوموﻧﻪ یاد کړی او د دې خیال ساتی. هغه به جنت ته ځی. یعنی صرف د یو کم سل نومونو په احصاء کلو باندې بنده د دې بشارت مستحق کیږی.

د حدیث پاک په جمله ﴿من احصاها دخل الجنة﴾ په تشریح کښې علماء او شارحین مختلفې خبرې کړې دی. یو مطلب د دې دا بیان کړې شوې دې چه کوم باندې د دې اسماء الهیه په مطالب باندې ځان پوهه کولو سره د هغې معرفت حاصلولو سره د الله پاک په هغه صفاتو باندې یقین اوکړی د کومو چه دا اسماء عنوانات دی. هغه به جنت ته ځی. یو مطلب بل دا بیان کړې شوې دې چه کوم بنده د دې اسماء حسنی په تقاضو باندې عمل کوی هغه به جنت ته ځی. دریم یو مطلب دا بیان کړې شوې دې چه کوم بنده په دې یو کم سلو نومونو باندې الله پاک یادوی او د هغې په ذریعه ترې دعا کوی نو هغه به جنت ته ځی امام بخاری رحمه الله د ﴿من احصاها﴾ تشریح په ﴿من حفظها﴾ سره کړې د. بلکه د دې حدیث په بعض روایاتو کښې د ﴿من احصاها﴾ په ځائې د ﴿من حفظها﴾ الفاظ هم راغلې دی. په دې وجه دې تشریح ته ترجیح ورکړې شوې ده او هم په دې وجه په ترجمه کښې عاجز هم دا معنی اختیار کړې ده. په دې بناء به د حدیث مطلب داوی چه کوم بنده په ایمان او عقیدت سره د الله پاک د قرب او رضا حاصلولو دپاره د هغه یو کم سل نوموﻧﻪ محفوظ کړی او د هغې په ذریعه الله پاک یاد کړی، هغه به جنت ته ځی. والله اعلم.

﴿عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم: إِنَّ لِلّٰهِ تَعَالَى تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِائَةً غَيْرَ وَاحِدَةٍ مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ هُوَ اللهُ الَّذِي لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ الْغَفَّارُ الْقَهَّارُ الْوَهَّابُ الرَّزَّاقُ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ الْقَابِضُ الْبَاسِطُ الْخَافِضُ الرَّافِعُ الْمُعِزُّ الْمُذِلُّ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ الْحَكَمُ الْعَدْلُ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ الْحَلِيمُ الْعَظِيمُ الْغَفُورُ الشَّكُورُ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ الْحَفِيظُ الْمُقِيتُ الْحَسِيبُ الْجَلِيلُ الْكَرِيمُ الرَّقِيبُ الْمُجِيبُ الْوَاسِعُ الْحَكِيمُ الْوَدُودُ الْمَجِيدُ الْبَاعِثُ الشَّهِيدُ الْحَقُّ الْوَكِيلُ الْقَوِيُّ الْمَتِينُ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ الْمُحْصِي الْمُبْدِئُ الْمُعِيدُ الْمُحْيِي الْمُمِيتُ الْحَيُّ الْقَيُّومُ الْوَاجِدُ الْمَاجِدُ الْوَاحِدُ الصَّمَدُ الْقَادِرُ الْمُقْتَدِرُ الْمُقَدِّمُ الْمُؤَخِّرُ الْأَوَّلُ الْآخِرُ الظَّاهِرُ الْبَاطِنُ الْوَالِي الْمُتَعَالِي الْبَرُّ التَّوَّابُ الْمُنْتَقِمُ الْعَفُوُّ

الرَّءُوفُ مَالِكُ الْمُلْكِ ذُو الْجَلَالِ وَالإِكْرَامِ الْمُقْسِطُ الْجَامِعُ الْغَنِيُّ الْمُغْنِي الْمَانِعُ الضَّارُّ النَّافِعُ النُّورُ الْهَادِي الْبَدِيعُ الْبَاقِي الْوَارِثُ الرَّشِيدُ الصَّبُورُ ﴾

د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمانیلو چه د الله پاک نهه نوی (یو کم سل) نومونه دی چا چه دا محفوظ کړل. او د هغوی خیال ئې اوساتلو. هغه به جنت ته ځی (د هغه نومونو تفصیل دا دې):

هغه الله دې چه د هغه نه سوا څوک هم د بندګئ حقدار نشته. هغه دې الرَّحْمٰنُ (ډیر د رحمت والا) الرَّحِيمُ (ډیر رحم والا) الْمَلِكُ (حقیقی بادشاه او حاکم) الْقُدُّوسُ (نهایت مقدس او پاک) السَّلَامُ (چه د هغه ذاتی صفت سلامتی ده) الْمُؤْمِنُ (امن و امان ورکونکې) الْمُهَيْمِنُ (پوره نګهبانی کونکې) الْعَزِيزُ (غلبه او عزت چه د چا ذاتی صفت دې او څوک چه په ټولو باندې غالب دې) الْجَبَّارُ (صاحب جبروت دې. ټول مخلوق د هغه د تصرف لاندې دې) الْمُتَكَبِّرُ (تکبر او لوئی د هغه حق دې) الْخَالِقُ (پیدا کونکې) الْبَارِئُ (برابرونکی) الْمُصَوِّرُ (صورتونه جوړونکې) الْغَفَّارُ (د ګناهونو ډیر زیات بخښونکې) الْقَهَّارُ (په ټولو باندې غالب او قابو لرونکې چه د هغه مخې ته ټول عاجز او مغلوب دی) الْوَهَّابُ (بغیر د څه عوض او منفعت نه بسه ورکونکې) الرَّزَّاقُ (ټولو ته روزئ ورکونکې) الْفَتَّاحُ (د ټولو دپاره د رحمت او رزق دروازې پرانستونکې) الْعَلِيمُ (په هر څه باندې عالم) الْقَابِضُ الْبَاسِطُ (تنګی راوستونکې، فراخی راوستونکې. یعنی د هغه شان دا دې چه د خپل مشیت او حکمت مطابق کله د چا په حالاتو کښې تنګی پیدا کوی. او کله فراخی پیدا کوی) الْخَافِضُ الرَّافِعُ (لاندې کونکې، پورته کونکې) الْمُعِزُّ الْمُذِلُّ (چاته عزت ورکولو سره د هغه سر اوچتول او څوک د ذلت قصر ته غورځول د هغه په قبضه او اختیار کښې دی. او دا ټول هر څه د هغه د طرف نه وی) السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (هر څه لره اوریدونکې او هرڅه لره لیدونکې) الْحَكَمُ الْعَدْلُ (حاکم حقیقی. عدل او انصاف والا) اللَّطِيفُ (لطافت او لطف وکرم چه د چا ذاتی صفت دې) الْخَبِيرُ (د هرې خبرې نه باخبر) الْحَلِيمُ (نهایت بردبار) الْعَظِيمُ (ډیر د عظمت والا. د ټولو نه اوچت او برتر) الْغَفُورُ (ډیر بخښونکې) الشَّكُورُ (د حسن عمل قدر کونکې او د غورې نه غوره جزا ورکونکې) الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (د ټولونه اوچت، د ټولو نه لوئې) الْحَفِيظُ (د ټولو نګهبان) الْمُقِيتُ (ټولو ته د ژوند سامان ورکونکې) الْحَسِيبُ (د ټولو دپاره کافی کیدونکې) الْجَلِيلُ (عظیم القدر) الْكَرِيمُ (صاحب کرم) الرَّقِيبُ (محافظ) الْمُجِيبُ (قبلونکې) الْوَاسِعُ (وسعت لرونکې) الْحَكِيمُ (ټول کارونه د حکمت کونې) الْوَدُودُ (مینه کونکې) الْمَجِيدُ (لویئ والا) الْبَاعِثُ (اوچتونکی. د مرګ نه پس مړو لره ژوندې کونکې) الشَّهِيدُ (حاضر کوم چه هر څه وینی او په

هر څه پوهيږي، الْحَقُّ (چه د هغه ذات او د چا وجود چه اصل او حق دې)، الْوَكِيلُ (حقيقي كارساز)، الْقَوِيُّ الْمَتِينُ (د قوت مالک. ډير مضبوط)، الْوَلِيُّ (سرپرست. مددګار)، الْحَمِيدُ (ستائيلې شوې. د ستائينې مستحق)، الْمُحْصِي (د ټولو مخلوقاتو په باره كښې پوره معلومات لرونكې)، الْمُبْدِئُ الْمُعِيدُ (اول وجود وركونكې. دوباره ژوند وركونكې)، الْمُحْيِي الْمُمِيتُ (ژوند وركونكې. مرګ وركونكې)، الْحَيُّ (هميشه ژوندې. ژوند چه د هغه ذاتي صفت دې)، الْقَيُّومُ (خپله قائم او ټول مخلوق ته د هغوى د حيثيت مطابق قيام وركونكې)، الْوَاجِدُ (هر څه خان سره ساتونكې)، الْمَاجِدُ (د لوئې والي خاوند)، الْوَاحِدُ (يو په خپل ذات كښې يواځې په خپلو صفاتو كښې)، الصَّمَدُ (د ټولو نه بې نيازه او ټول د هغه محتاج)، الْقَادِرُ الْمُقْتَدِرُ (قدرت والا. په ټولو باندې كامل اقتدار لرونكې)، الْمُقَدِّمُ الْمُؤَخِّرُ (چه څوک اوغواړي هغه لره مخكښې كونكې. او څوک چه اوغواړي هغه لره روستو كونكې)، الْأَوَّلُ الْآخِرُ (د ټولو نه اول او د ټولو نه شاته يعني چه كله څوک هم نه وو هيڅ نه وو نو هم موجود وو. او چه كله هيڅ پاتې نه شي نو هغه وخت به هم موجود وي)، الظَّاهِرُ الْبَاطِنُ (بالكل ښكاره. او بالكل مخفي)، الْوَالِي (مالک او كارساز)، الْمُتَعَالِي (ډير زيات اوچتيدونكې)، الْبَرُّ (ډير احسان كونكې)، التَّوَّابُ (دتوبې توفيق وركونكې. توبه قبلونكې)، الْمُنْتَقِمُ (مجرمانو ته سزا وركونكې)، الْعَفُوُّ (ډير معافي كونكې)، الرَّءُوفُ (شفقت كونكې)، مَالِكُ الْمُلْكِ (د ټول جهان مالک)، ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (د جلال خاوند او ډير زيات كرم كونكې چه د هغه د جلال نه بنده هميشه په ويره كښې وي او د چا د كرم نه چه هميشه اميد ساتي)، الْمُقْسِطُ (د حقدار حق ادا كونكې عادل او منصف)، الْجَامِعُ (ټول مخلوق د قيامت په ورځ راجمع كونكې)، الْغَنِيُّ الْمُغْنِي (خپله بې نيازه چه د هغه چاته هيڅ حاجت نشته. او په خپلې وركړې سره بندګانو لره بې نيازه كونكې)، الْمَانِعُ (منع كونكې هر هغه څيز لره چه منع كول ئې اغواړي)، الضَّارُّ النَّافِعُ (د خپل حكمت او رضا د لاندې ضرر رسونكې او فائده رسونكې)، النُّورُ (ټول په ټوله نور)، الْهَادِي (هدايت كونكې)، الْبَدِيعُ (بغير د مثال سابق نه مخلوق لره پيدا كونكې)، الْبَاقِي (هميشه باقي پاتې كيدونكې چه كله هم پرې فنا نه راځي)، الْوَارِثُ (د ټول مخلوق د فنا كيدو نه پس باقي پاتې كيدونكې)، الرَّشِيدُ (د رشد او حكمت خاوند چه د هغه هره فعل او فيصله صحيح ده)، الصَّبُورُ (ډير صبر كونكې چه د بندګانو لوئې لوئې نافرمانئ ګوري او فورا عذاب راليږلو سره هغوى نه تباه كوي) (جامع ترمذي، دعوات كبير للبيهقي)

تشريح: د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د دې حديث ابتدائي حصه بالكل هم هغه ده كوم چه د صحيح حوالې سره اوس پورته نقل كړې شوې ده. خو په دې كښې د نهه نوى نومونو تفصيل هم دې

کوم چه د صحیحین په روایت کښې نشته په دې بناء بعض محدثین او د شارحین حدیث دا رائې ده چه حدیث مرفوع یعنی د رسول الله ﷺ اصل ارشاد بس هم دومره دې. څومره چه د صحیحین په روایت کښې دې یعنی ﴿إِنَّ لِلَّهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِئَةً إِلَّا وَاحِدًا مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ﴾ د الله پاک يو کم سل نومونه دی چا چه د هغې احصاء اوکړه هغه به جنت ته ځی، او د ترمذی په دې ﷺ روایت کښې او هم دغه شان په ابن ماجة او حاکم وغیره په روایتونو کښې چه کوم يو کم سل نومونه په تفصيل سره ذکر شوې دی هغه د ارشاد نبوی جزء نه دې. بلکه هغه د سیدنا ابوهریرة رضی الله عنه بالواسطه یا بغیر د واسطې نه يو شاګرد د حدیث د اجمال د تفصيل او د ابهام د تفسير په طور په قرآن او حدیث کښې راغلي دا اسماء الهیه ذکر کړې دی. ګویا د محدثینو په اصطلاح کښې دا اسماء حسنی مدرج دی. د دې یوه قرینه دا هم ده چه د ترمذی او ابن ماجة او حاکم په روایاتو کښې چه د يو کم سل نومونو کوم تفصيل ذکر کړې شوې دې. په دې کښې ډیر لوئې فرق او اختلاف دې. که دا يو کم سل اسماء حسنی د رسول الله ﷺ تعليم کړې شوې وې نو په دې کښې دومره اختلاف او فرق ناممکن وو.

بهر حال دا خو د فن حدیث او روایت يو بحث دې، خو دومره خبره د ټولو په نزد منلې شوې ده چه د ترمذی په پورته روایت کښې او هم دغه شان د ابن ماجة په روایاتو کښې چه کوم يو کم سل اسماء حسنی ذکر کړې شوې دی، هغه ټول په قرآن کریم او احادیث کښې راغلي دی. او رسول الله ﷺ د يو کم سل اسماء الهیه د احصاء (په محفوظ کولو) باندې چه کوم زیرې اورولې دې. د هغې هغه بنده یقینا مستحق دی کوم چه په اخلاص او عظمت سره دا اسماء حسنی محفوظ کړې او د هغې په ذریعه الله پاک یاد کړې.

امام الهند شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله د دې په وجه او سبب باندې رڼا اچولو سره فرمائی چه کما د کمال صفات. د الله پاک دپاره ثابتول پکار دی او د کومو څیزونو چه د الله پاک د ذات نه نفی کیدل پکار دی، په دې يو کم سل اسماء حسنی کښې هغه ټول هرڅه راځی. په دې بناء باندې دا د اسماء حسنی د معرفت تکمله او صالح نصاب دې، او هم په دې وجه د دې په مجموعه کښې غیر معمولی برکت دې او په عالم قدر کښې دې ته خاص قبولیت حاصل دې او چه کله د بنده په اعمال نامه کښې دا اسماء الهیه ثبت شی نو دا د هغه په حق کښې د رحمت الهی د فیصلې سبب کیږی. والله أعلم

د ترمذی په پورته ذکر شوی روایت کښې چه کوم يو کم سل اسماء حسنی ذکر شوې دی په هغې کښې دوه دریمه حصه خو په قرآن کریم کښې مذکور دی. باقی په احادیثو کښې راغلي دی.

امام جعفر صادق رحمه الله کومو حضراتو چه دا دعوی کړې ده چه د الله پاک يو کم سل نومونه په قرآن کریم کښې موجود دی، د هغې ذکر اوس پورته کړې شوې دې. او په دې سلسله کښې د حافظ ابن حجر رحمه الله د آخری کوشش هم حواله ورکړې شوې ده چه هغوی صرف د قرآن کریم نه هغه يو کم سل اسماء الهیه راویستلي دی کوم چه په خپل اصل شکل کښې په قرآن کریم کښې موجود دی.

که د هغه محدثین او شارحین حدیث خبره اومنلې شی د چا رائې چه دا ده چه د ترمذی پورته ذکر شوې روایت کښې چه کوم اسماء حسنی ذکر شوې دی. دا د حدیث مرفوع حصه نه ده بلکه د راوی د طرف نه مدرج دی یعنی د حدیث د اجمال د تفصیل په طور هغوی په قرآن او حدیث کښې راغلی د هغه نومونو اضافه کړې ده نو بیا د حافظ ابن حجر رحمه الله پیش کړې شوې فهرست قابل ترجیح کیدل پکار دی چه د هغې ټول اسماء بغیر د څه خاص تصرف نه د قرآن کریم نه اخستلې شوې دی. (۱)

یو کم سل اسماء حسنی کوم چه د ترمذی په روایت کښې مذکور دی، او هم دغه شان کوم چه حافظ ابن حجر رحمه الله د قرآن کریم نه راویستلې دی، بیشکه په دې کښې هر یو د معرفت الهی دروازه ده.

د علماء امت په مختلفو زمانو کښې د هغې په شرح کښې مستقل کتابونه لیکلې دی په مهماتو کښې د هغوی په ذریعه دعا کول د ډیرو اهل الله د خاص معمولات نه ده او د هغې قبولیت مجرب دې.

اسم اعظم: د احادیثو نه معلومیږی چه د الله پاک په اسماء حسنی کښې بعض هغه دی چه هغې ته په دې لحاظ سره خاص عظمت او امتیاز حاصل دې چه کله د هغې په ذریعه دعا اوکړې شی نو د دعا د قبولیت زیات امید کیدلې شی.

دې اسماء ته په حدیث کښې ﴿اسم اعظم﴾ وئیلې شوې دې. خو په صفایئ او صراحت سره هغه نه شی متعین کیدلې، بلکه په څه درجه کښې هغه مبهم ساتلې شوې دې او دا هم داسې ده لکه چه لیلة القدر او د جمعې په ورځ باندې د قبولیت دعا خاص وخت مبهم ساتلې شوې دې. د احادیثو نه دا هم پته لګی چه د الله پاک صرف یو نوم اسم اعظم نه دې. لکه چه ډیر خلق داسې ګنړی، بلکه ډیرو نومونو ته اسم اعظم وئیلې شوې دې، بله دا چه هم د دې احادیث مبارکه دا خبره صفا معلومه شی چه په عوامو کښې چه د دې اسم اعظم کوم تصور دې او د هغې په باره کښې چه کومې خبرې مشهور دی هغه بالکل بې اصله دی. اصل حقیقت هم هغه دې کوم چه پورته عرض کړې شو.

په احادیثو کښې د غور کولو نه صفا معلومیږی چه د الله پاک یو مخصوص نوم ته اسم اعظم نه دې وئیلې شوې. بلکه دا خبره زیات قیاس ته نزدې معلومیږی چه په حدیث کښې چه د کومو دوه آیتونو یو ﴿وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ﴾ او ﴿الم اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ﴾ حواله ورکړې شوې ده، او د دې نه مخکښې په دوارو احادیثو کښې چه د کومو دوه کسانو دوه دعاګانې ﴿اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ أَنِّي أَشْهَدُ أَنَّكَ أَنْتَ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنْتَ الْأَحَدُ الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ او دویم ﴿اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِأَنَّ لَكَ الْحَمْدَ، لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنْتَ الْحَنَّانُ الْمَنَّانُ، بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ، يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ نقل کړې شوې دی، په دې کښې هر یو د ډیرو اسماء الهیه په خاص ترکیب

---

۱) دحافظ ابن حجر رحمه الله داسماء حسنی په باره کښې پیش کړې شوې فهرست مخکښې تیر شوې دې.

سره الله پاک چه کوم مرکب او جامع وصف مفهوم کیږی، د هغې نه په اسم اعظم سره تعبیر فرمائیلې شوې دې.

امام شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله چاته چه الله پاک د دې قسم علومو او معارفو نه لویه برخه ورکړې وه هغوی د دې احادیثو نه هم دا خبره فهم کړې ده. والله اعلم (۱)

۶۹: باب الْمَوْعِظَةِ سَاعَةً بَعْدَ سَاعَةٍ.

[۶۰۴۸] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي شَقِيقٌ قَالَ كُنَّا نَنْتَظِرُ عَبْدَ اللَّهِ إِذْ جَاءَ يَزِيدُ بْنُ مُعَاوِيَةَ فَقُلْنَا أَلاَ تَجْلِسُ قَالَ لاَ وَلَكِنْ أَدْخُلُ فَأُخْرِجُ إِلَيْكُمْ صَاحِبَكُمْ، وَإِلاَّ جِئْتُ أَنَا.

فَجَلَسَ فَخَرَجَ عَبْدُ اللَّهِ وَهُوَ آخِذٌ بِيَدِهِ فَقَامَ عَلَيْنَا فَقَالَ أَمَا إِنِّي أُخْبَرُ بِمَكَانِكُمْ، وَلَكِنَّهُ يَمْنَعُنِي مِنَ الْخُرُوجِ إِلَيْكُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ يَتَخَوَّلُنَا بِالْمَوْعِظَةِ فِي الأَيَّامِ، كَرَاهِيَةَ السَّآمَةِ عَلَيْنَا. [ر: ۶۸]

د شقیق رحمه الله نه روایت دې چه مونږ د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه انتظار کولو چه یزید بن معاویة رضي الله عنه راغلو، مونږ ورته اووې تشریف به نه ږدئ؟ هغوی اووې نه بلکه زه دننه ځم او تاسو ته ستاسو ملګرې (عبدالله بن مسعود رضي الله عنه) راولم. ګینې زه به راشم او تاسو سره به کینم. پس عبدالله بن مسعود رضي الله عنه راوتلو او هغوی د یزید بن معاویه لاس نیولې وو، زمونږ مخې ته اودریدلو سره ئې اووې چه زه ستاسو د دلته موجودګئ نه خبر اوم. خو زه چه کوم څیز د بهر راوتلو نه منع کړم هغه صرف دا خیال وو چه رسول الله ﷺ به مونږ ته په وعظ کولو کښې د دې خبرې خیال ساتلو چه چرته هغه زمونږ د تنګیدو سبب نه شی. (اصل کښې هلته موجود خلقو د هغوی نه روزانه د وعظ وئیلو درخواست اوکړو، چه د هغې په جواب کښې هغوی دا خبره ارشاد اوفرمائیله)

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه وعظ او نصیحت په وقفې وقفې سره کیدل پکار دی او په دې کښې وقفه ساتل پکار دی، بغیر د څه وقفې نه په تسلسل سره روزانه یا بغیر د چهټئ نه د وعظ او نصیحت سلسله ډیر کرته، د ستړی والی او زړه مړیدو ذریعه جوړه شی، په دې وجه که د مناسب وقفې خیال ساتلو سره وعظ او نصیحت اوکړې شی نو دا صورت به زیات میوه دار او مفید ثابت شی.

د باب د کتاب سره مناسبت: د کتاب الدعوات سره، د دې باب بیان مناسبت بیانولو سره حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمهما الله لیکلې دی چه وعظ او نصیحت چونکه عموما په ذکر باندې مشتمل وی او ذکر هم د دعا نه شمارلې شی په دې وجه موعظة په کتاب الدعوات کښې راوړله. (۲)

---

(۱) معارف الحدیث: ۵۹/۵

(۲) فتح الباری ۲۶۵/۱۱، وعمدة القاری ۴۵/۲۲

شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله د دې باب د کتاب الدعوات سره د مناسبت يو نفيس توجيه بيان فرمائيلې ده. هغوی ليکلې دی چه امام بخاری رحمه الله په دې باب او حديث سره دې طرف ته اشاره فرمائيلې ده چه په دعا کښې د ستړی والی نه بچ کيدل پکار دی. وعظ او نصيحت او دعوت او تبليغ يو اهم فريضه ده. چه هر کله په هغې کښې د ستړی والی نه د بچ کيدو اهتمام کړې شوې دې نو په دعا کښې په طريق اولی د دې نه بچ کيدل پکار دی او دعا دومره اوږدول نه دی پکار چه انسان د ستړی والی ښکار شی.

پس حضرت ليکی: ﴿ وعندی ان الامام البخاری رحمه الله اشار بالترجمة وحديثها الى انه ينبغی الاحتراز عن الملال فی الدعاء فانه لما يحترز عنه فی التذكير وهو اهم ففی الدعاء بالاولی، فلا ينبغی التطويل فی الدعاء، حتى يؤدی الى الملال، وليس المراد كراهة الطول مطلقا، بل الطول المؤدی الى الملال ﴾ (۱)

قوله: ﴿ إِذْ جَاءَ يَزِيدُ بْنُ مُعَاوِيَةَ ﴾: يزيد بن معاويه رحمه الله تابعی دې او په صحيح بخاری کښې صرف په يو مقام باندې د هغوی ذکر ملاويږی، د سيدنا عثمان رضی الله عنه په خلافت کښې په فارس کښې جهاد کولو کښې شهيد شو. (۲)

قوله: ﴿ كَانَ يَتَخَوَّلُنَا بِالْمَوْعِظَةِ ﴾: ﴿ يتخول ﴾ د ﴿ تخول ﴾ نه مشتق دې. د دې معنی د اصلاح او خيال ساتلو ده. (۳) مقصد دا دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به په وعظ او نصيحت کښې زمونږ د حالت رعايت ساتلو.

قوله: ﴿ كَرَاهِيَةَ السَّآمَةِ عَلَيْنَا ﴾: يعنی زمونږ د ستړی کيدو د ويرې د وجې نه به رسول الله صلی الله علیه وسلم دا ناخوښه ګڼړله، په دې وجه به رسول الله صلی الله علیه وسلم زمونږ رعايت ساتلو، دا په ترکيب کښې مفعول له واقع شوې دې.

دا حديث په کتاب العلم کښې د باب كان النبی صلی الله عليه وسلم يتخولهم بالموعظة لاندې تير شوې دې او هم هلته په دې باندې تفصيلی خبره هم شوې ده. (۴)

****

---

۱) الابواب والتراجم: ۲/۱۳۰

۲) تهذيب الكمال: ۳۲/۲۴۶، کتاب الثقات لابن حبان: ۵/۵۴۵

۳) قال ابن الاثير فی النهاية ۲/۸۸، يتخولنا: يتعهدنا، من قولهم، فلان خائل مال، وهو الذی يصلحه ويقوم به، انظر غريب الحديث للخطابی: ۲/۴۳۷

۴) اوګورئ: کتاب العلم: ص ۲۸۶، رقم الحديث: ۶۸

۸۴: کتاب الرقاق (الاحادیث: ۶۰۴۹ـ ۶۲۲۰)

کتاب الرقاق په دري پنځوس ابوابو باندې مشتمل دې. چه په هغې کښې یو څلویښتم باب بغیر د ترجمې نه دې. امام بخاری رحمه الله په دې کښې ۱۹۳ مرفوع احادیث ذکر فرمائیلي دی. د هغې نه دري دیرش احادیث د تعلیق په صورت کښې دی او باقي ۱۶۰ احادیث موصوله دی. چه د هغې نه ۱۳۴ احادیث مکرر دی او باقي ۵۹ احادیث خالص یعنی غیر مکرر دی. ۱۷ احادیث نه سوا د باقي احادیثو تخریج امام مسلم رحمه الله هم کړې دې... په کتاب الرقاق کښې امام بخاری رحمه الله د صحابه کرامو او تابعینو وغیره ۱۷ آثار هم نقل فرمائیلي دی.

د زهد او رقاق په کتابونو یو تعارفي نظر

د مرتب د قلم نه

حضرات محدثین د زهد او رقاق په عنوان سره د رسول الله ﷺ د هغه مبارک احادیثو او د امت د جلیل القدر اسلام هغه واقعات جمع کوي چه د هغې په لوستلو سره د زړه سخت والي په نرمۍ کښې بدل شي او د قسوة ځائې سوز او نرمي اونیسي. د فاني دنیا حقیقت مخې ته راشي. د انساني ژوند بې وسي ښکاره شي. د آخرت فکر پیدا شي. او د دې ډکې پر دنیا د رنګینۍ بې ثباتي واضح شي. حقیقت دا دې چه د دې عنوان د لاندې. د دې رنګین جهان د ښکلا ګانو نه د اوښیار اوسیدو آواز لګولي شي کوم چه د ژوند د مسافر مخ د قبلې د طرف نه اړوي او په نافرمانو کښې ئې ګیروي. مولانا محمد منظور نعماني رحمه الله لیکي

د حدیث په کتابونو کښې چه څنګه کتاب الایمان. کتاب الصلاة. کتاب الزکاة. کتاب النکاح. کتاب البیوع وغیره عنوانات وي. چه د هغې د لاندې د دې ابوابو احادیث لیکلې شي. هم دغه شان یو عنوان د کتاب الرقاق وي، چه د هغې د لاندې هغه احادیث ذکر کولې شي چه په هغې سره په زړه کښې رقت او نرمي پیدا کیږي. چه د دنیا سره ئې د زړه تړون کم وي او د آخرت فکر ئې زیات شي او انسان د الله پاک رضا او اخروي فلاح د خپل ژوند نصب العین اوګرځوي. د دې نه علاوه هم د دې عنوان د لاندې د رسول الله ﷺ مؤثر خطبات او نصائح او مواعظ هم لیکلي شي، دا حقیقت دې چه د احادیثو په ذخیره کښې د ټولو نه زیات موثر اود ژوند په رخ بدلولو کښې د ټولو نه زیات طاقت لرونکې حصه هم دا وي. کومه چه د حدیث په کتابونو کښې د کتاب الرقاق د عنوان د لاندې لیکلې شوې وي. په دې

وجه د دې خاص اهمیت دې او ویلې شي چه د حقیقي اسلامي تصوف هم دا اساس او بنیاد دې.[۱] هم د دې اهمیت په بناء حضرات محدثین د حدیث په کتابونو کښې د داسې احادیثو دپاره د کتاب الرقاق یا کتاب الزهد والرقاق مستقل عنوان قائموی او د امت څو ائمه کرامو او علماء په دې باندې مستقل کتابونه لیکلې دی. دلته د هغې اجمالي تعارف پیش کولې شي.

په صحیح بخاری کښې کتاب الرقاق: امام بخاری رحمه الله په صحیح بخاری کښې د کتاب الرقاق د لاندې ۵۳ بابونه ذکر کړې دی، هغوی د قیامت، حشر، جنت، جهنم، پل صراط او حوض کوثر متعلق احادیث هم د رقاق د لاندې ذکر بیان فرمائیلې دی لکه چه عرض کړې شوې دی کتاب الرقاق په درې پنځوس ابوابو باندې مشتمل دې، چه په هغې کښې یو څلویښتم باب بغیر د ترجمې نه دې. امام بخاری رحمه الله په دې کښې ۱۹۳ مرفوع احادیث ذکر فرمائیلې دی. د هغې نه درې دیرش احادیث د تعلیق په صورت کښې دی او باقی ۱۲۰ احادیث موصوله دی، چه د هغې نه ۱۳۴ احادیث مکرر دی او باقی ۵۹ احادیث خالص یعنی غیر مکرر دی. ۱۷ احادیث نه سوا د باقی احادیثو تخریج امام مسلم رحمه الله هم کړې دې په کتاب الرقاق کښې امام بخاری رحمه الله د صحابه کرامو او تابعینو وغیره ۱۷ آثار هم نقل فرمائیلې دی.

په صحیح مسلم کښې کتاب الرقاق: امام مسلم رحمه الله په صحیح مسلم کښې د رقاق احادیث ذکر کړې دی، هغوی چونکه ابواب او عنوانات خپله نه دی لګولې بلکه په مطبوعه نسخو کښې د کتب او ابواب دا عنوانات روستو امام نووی رحمه الله لګولې دی.[۲] هغوی د کتاب التفسیر نه مخکښې او د کتاب الجنة وصفة نعیمهانه پس کتاب الزهد والرقاق ذکر کړې دې او په ۱۷۵ احادیث باندې ئې شل ابواب قائم کړې دی.[۳]

د جنت او جهنم او د قیامت متعلق په احادیث باندې امام نووی رحمه الله د مستقل کتاب عنوان قائم کړې دې او هغه ئې د رقاق د لاندې نه دی کیخودلی. او په صحیح بخاری کښې دا حدیث د کتاب الرقاق د لاندې دی، په صحیح مسلم کښې کتاب صفة القیامة، په ۲۱ ابوابو باندې. کتاب صفة الجنة په ۲۰ ابوابو باندې، کتاب التوبة په دولسو ابوابو باندې مشتمل دې، خو په بعض نسخو کښې د کتاب التوبة نه مخکښې د کتاب الرقاق عنوان دې او د هغې نه لاندې یو باب باب اکثراهل الجنة الفقراء ذکر کړې شوې دې.[۴]

په دې نسخو کښې کتاب الرقاق دوه ځایه دې، یو د کتاب التوبة نه مخکښې او دویم د کتاب

---

[۱]) معارف الحدیث ۲/۲۵

[۲]) مقدمة صحیح مسلم از مولانا شبیر احمد عثمانی رحمه الله : ۱۰۰

[۳]) اوګورئ: صحیح مسلم کتاب الزهد والرقاق، الاحادیث : ۷۳٤۳-۷٤۳۸

[۴]) اوګورئ: صحیح مسلم ۱۷/۵۵، دار المعرفة بیروت.

التفسيرنه مخکښې. خو په هندوستاني نسخو کښې دلته د کتاب الرقاق عنوان نشته.(١)

د سنن الترمذي کتاب الزهد: په صحاح ستة کښې امام ترمذي رحمه الله هم د کتاب الزهد د لاندې ۶۴ ابواب قائم کړې دی او د هغې د لاندې ئې يو سل يولس احاديث ذکر کړې دی.(٢) هغوی هم د جنت. جهنم او قيامت متعلق احاديث د دې نه پس په **کتاب صفة القيامة والرقاق، کتاب صفة الجنة او کتاب صفة جهنم** د عنوان سره ذکر کړې دی. دا ټول احاديث هم د رقاق په شمير کښې راځي. امام ترمذي رحمه الله په **کتاب صفة القيامة والرقاق** کښې ۶۰ ابواب ذکر کړې دی او د هغې د لاندې ئې يو سل اووۀ احاديث ذکر فرمائيلې د. په کتاب **صفة الجنة** کښې ۱۲۷ ابواب او ديرش احاديث او په کتاب صفة جهنم کښې ۱۱۳ ابواب او تقريبا ۳۱ احاديث ذکر فرمائيلې دی.(٣)

په سنن ابن ماجة کښې کتاب الزهد: امام ابن ماجة په سنن کښې د کتاب الزهد د لاندې ۳۹ ابواب قائم کړې دی او دهغې د لاندې ئې دوه سوه يو څلويښت احاديث نقل فرمائيلې دی.(۴)
په صحاح سته کښې امام ابوداؤد رحمه الله په سنن ابی داؤد کښې د کتاب الزهد يا کتاب الرقاق هيڅ عنوان نه دې قائم کړې، هم دغه شان په سنن نسائی صغری کښې هم کتاب الرقاق نشته.

په صحاح ستة کښې د ټولو نه زيات د زهد او رقاق احاديث امام ترمذي رحمه الله نقل فرمائيلې دی. چه د هغې اردو تشريح د "دنيا کی حقيقت" په نوم باندې مولانا محمد يوسف لدهيانوي رحمه الله ليکلې د. چه چهاپ شوې هم ده.(۵)

په زهد او رقاق باندې ليکلې شوې مستقل کتابونه: د زهد او رقاق په عنوان سره مستقل کتابونه هم حضرات علماء کرامو ليکلې دی. چه په هغې کښې د لاندې ليکلې شوې اهل علم کتابونه مشهور دی.

① امام عبدالله بن المبارک ...... متوفی: ۱۸۱ هجری د هغوی کتاب الزهد مشهور دې. د هغې تعارف وړاندې راروان دې.
② امام معانی بن عمران موصلی.....متوفی ۱۸۵ هجری، دهغوی کتاب الزهد مطبوع دې.
③ امام وکيع بن جراح..... متوفی: ۱۹۷ هجری د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دې
④ امام اسد بن موسی ..... متوفی: ۲۱۲ هجری، د هغوی کتاب الزهد هم مطبوع دې.

---

(١) اوګورئ: صحيح مسلم ۲/۳۵۲، قديمی کتب خانه
(٢) اوګورئ: سنن الترمذی، کتاب الزهد، الاحاديث: ۲۳۰۴-۲۴۱۴
(٣) اوګورئ: سنن الترمذی، کتاب صفة القيامة والرقاق، الاحاديث: ۲۴۱۵-۲۵۲۱ وکتاب صفة الجنة، الاحاديث: ۲۵۲۳-۲۵۷۲، وکتاب صفة جهنم الاحاديث ک: ۲۵۷۳-۲۶۰۵.
(۴) اوګورئ: سنن ابن ماجة، کتاب الزهد، الاحاديث: ۴۱۰۰-۴۳۴۱
(۵) دا کتاب د مکتبة بينات کراچئ نه چهاپ شوې دې.

⑤ امام احمد بن حنبل ... متوفى : ۲۴۱ هجرى. د هغوى كتاب الزهد هم مطبوع دې
⑥ امام هناد بن سرى ... متوفى : ۲۴۳ هجرى. د هغوى كتاب الزهد هم مطبوع دې
⑦ امام ابوداؤد سليمان بن اشعث السجستانى ... متوفى : ۲۷۵ هجرى. د هغوى كتاب الزهد هم مطبوع دې
⑧ عبدالله بن محمد بن عبيد. ابن ابى الدنيا ... متوفى : ۲۸۱ هجرى، د هغوى كتاب الزهد هم مطبوع دې
⑨ امام بيهقى (احمد بن الحسين صاحب السنن) ... متوفى : ۴۵۸ هجرى. د هغوى كتاب. كتاب الزهد الكبير په نوم سره مشهور دې او طبع شوې دې.

د هغوى نه علاوه محمد بن فضيل بن غزوان (متوفى : ۱۹۵ هجرى)، قاضى محمد بن احمد عسال اصبهانى (متوفى : ۲۴۹ هجرى)
حافظ عمر بن احمد : ابن شاهين (متوفى : ۳۸۸ هجرى)، امام ابو القاسم خلف بن القاسم (متوفى : ۳۹۳ هجرى) او علامه عبدالحق بن عبدالرحمن اشبيلى (متوفى ۵۸۱ هجرى هم په كتاب الزهد والرقاق باندې مستقل كتابونه ليكلې دى. [1]

خو په دې مطبوعه او غير مطبوعه كتابونو كښې د ټولو نه زيات مشهور د عبدالله بن مبارك رحمه الله او امام احمد بن حنبل رحمه الله كتاب الزهد دې

د عبدالله بن مبارك رحمه الله كتاب الزهد: د عبدالله بن مبارك رحمه الله د دويمې صدئ هجرى جليل القدر محدث او ممتاز مجاهد بزرګ امام دې، د هغه يو كال حج ته تلل او يو كال د جهاد دپاره تلل مشهور دى. د امام ابوحنيفه رحمه الله شاګرد دې او د ائمه جرح او تعديل د هغوى په ثقاهت باندې اتفاق دې. د هغوى پيدائش په ۱۱۸ هجرى او وفات په ۱۸۱ هجرى كښې شوې دې [2]

هغوى د كتاب الزهد په نم سره مستقل كتاب ليكلې دې، چه هغې ته په امت كښې ډير مقبوليت او شهرت حاصل شو. د دې كتاب د يوې نسخې راوى حسين بن الحسن مروزى دې كوم چه د امام ترمذى او امام ابن ماجة رحمه الله شيخ دې، او د چا وفات چه په ۲۴۲ هجرى كښې شوې دې [3] او د دې دويمې نسخې راوى نعيم بن حماد دې كوم چه مشهور محدث دې او د هغوى وفات په ۲۲۸ هجرى كښې شوې دې [4]

د علامه انور شاه كشميرى رحمه الله ممتاز شاګرد مولانا حبيب الرحمن اعظمى رحمه الله د عبدالله بن مبارك رحمه الله كتاب الزهد په خپل تحقيق سره شائع كړې دې. هغوى درې نسخو لره مخې ته ردلو سره تحقيق كړې دې. د آيات كريمه او احاديثو تخريج ئې اوكړو او په هغې باندې ئې ارقام اولګول. د مشكل الفاظو وضاحت ئې اوكړو. او په آخر كښې د نعيم بن حماد په

---

[1]) اوګورئ: مقدمة مولانا حبيب الرحمن اعظمى : ۱۲-۱۳
[2]) اوګورئ حلية الاولياء: ۱۶۲/۸، وسير اعلام النبلاء ۳۷۸/۸، وبستان المحدثين: ۱۴۷، وتهذيب الكمال: ۵/۱۶
[3]) تهذيب الكمال : ۳۳٤/۳
[4]) تذكرة الحفاظ : ۶/۲

نسخه کښې د مروزي په نسخه باندې اضافه ده. هغه هم په کتاب کښې شامله کړې شوه
پس مروزي عن ابن المبارک په نسخه کښې ۱۷۲۲ احادیث او آثار دي او د نعیم بن حماد په نسخه کښې ۱۴۳۲ احادیثو او آثارو اضافه ده، دغه شان ټول ۲۰۲۲ احادیث شو. دا ټول آثار او روایات په فقهي ابوابو باندې مرتب کړې شوي دي.
د کتاب په شروع کښې مولانا حبیب الرحمن اعظمي رحمه الله د څلویښتو نه په زیاتو صفحاتو باندې مشتمل یو وقیع مقدمه هم لیکلې ده، چه په هغې کښې د زهد تعریف، په شریعت کښې د زهد مقام او مرتبې او د کتاب الزهد تعارف او د خپل کار د نوعیت وضاحت نې فرمائیلې دې
مونږ سره چه د هغې دې وخت کښې کومه نسخه ده هغه دار الکتب العلمیة بیروت په ۱۴۲۵ هجري کښې چهاپ کړې ده، کوم چه د هغې دویم ایډیشن او په ۵۳۵ صفحاتو باندې مشتمل دې.
د امام احمد بن حنبل رحمه الله کتاب الزهد: د امام احمد بن حنبل رحمه الله د تعارف محتاج نه دې. د هغوی کتاب الزهد هم ډیر معروف او متداول دې. علامه ابن تیمیة رحمه الله فرمائی:

﴿ومن اجل ما صنف فیه کتاب الزهد لعبد الله بن المبارک، وفیه روایات واهیة، واجود ما صنف فیه کتاب الزهد للامام احمد، لکنه مکتوب علی الاسماء، وزهد ابن المبارک علی الابواب﴾ [1]

یعنی: په دې سلسله کښې د ټولو نه جلیل القدر تصنیف د عبد الله بن مبارک کتاب الزهد دې. خو په هغې کښې ضعیف روایات دي. په دې باب کښې د ټولو نه عمده تصنیف، د امام احمد کتاب الزهد دې. کوم چه د اسماء په اعتبار سره لیکلې شوې دې. او د ابن المبارک رحمه الله کتاب الزهد د ابواب فقهیه په ترتیب باندې لیکلې شوې دې.
امام احمد بن حنبل رحمه الله تقریبا تقریبا د دولسو انبیاء علیهم السلام او د څلویښتو صحابه کرامو رضی الله عنهم او تابعینو رحمهم الله د زهد او ورع آثار او واقعات نقل کړې دي. د کتاب په شروع کښې د رسول الله ﷺ د احادیثو او سیرت نه د زهد او ورع یو نمونه پیش کړې ده. په کتاب کښې موجود د هغه احادیثو او آثار تعداد ۲۳۷۹ دې، زمونږ مخې ته چه دې وخت کښې کومه نسخه ده. دا دار الکتب العربي په ۱۴۱۴ هجري، ۱۹۹۴ء کښې چهاپ کړې دې او دویم ایډیشن دې. دا ایډیشن د محمد سعید بسیوني زغلول د تحقیق او حواشي سره په ۵۷۲ صفحاتو باندې طبع شوې دې
الترغیب والترهیب للمنذري رحمه الله د زهد او رقاق متعلق د اوومې هجري صدئ مشهور محدث حافظ منذري رحمه الله هم د الترغیب والترهیب په نوم باندې کتاب لیکلې دې. کوم چه ډیر حده پورې جامع دې. د هغوی نوم عبد العظیم بن عبد القوي منذري دې. او د هغوی وفات په ۷۵۶ هجري کښې شوې دې [2]

---

[1] كشف الظنون: ۲۷۹/۲

[2] مقدمة الترغيب والترهيب ا - طفي عمارة: ۲۴

هغوى د زهد او رقاق متعلق د صحاح ستة او د پورته ذکر شوې اکثر کتابونو احادیث راجمع کړې دى، بلکه هغوى فرمائى چه د لاندې ليکلې شوې کتابونو نه هغوى د ترغيب او ترهيب متعلق د ټولو احاديثو د استيعاب کوشش کړې دې.

① موطاء امام مالک ② مسند احمد
③ صحيح البخارى ④ صحيح مسلم
⑤ سنن ابى داؤد ⑥ سنن الترمذى
⑦ سنن نسائى ⑧ سنن ابن ماجة
⑨ معاجم طبرانى ⑩ مسند ابى يعلى موصلى
⑪ مسند بزار ⑫ صحيح ابن حبان
⑬ مستدرک حاکم ⑭ صحيح ابن خزيمه
⑮ کتب ابن ابى الدنيا ⑯ شعب الايمان او کتاب الزهد للبيهقى
⑰ ابو القاسم اصبهانى کتاب الترغيب والترهيب

حافظ منذرى رحمه الله الترغيب والترهيب په لاندې ليکلې شوې فقهى ابوابو باندې مرتب کړې دې: کتاب العلم، کتاب الطهارة، کتاب النوافل، کتاب الجمعة، کتاب الصدقات، کتاب الصوم، کتاب العيدين، کتاب الحج، کتاب الجهاد، کتاب قراءة القرآن، کتاب الذکر والدعاء، کتاب البيوع، کتاب النکاح، کتاب اللباس، کتاب الطعام، کتاب الحدود، کتاب البر والصلة، کتاب الادب، کتاب التوبة والزهد، کتاب الجنائز، کتاب البعث واحوال القيامة.

حافظ منذرى رحمه الله د احاديثو نه سند حذف کړې دى او عموما ئې صرف د صحابى يا تابعى نوم باقى پريخودلې دې، د کوم کتاب نه چه ئې حديث اخستلې دې د هغې حواله ئې ورکړې ده او د حديث حيثيت ئې واضح کړې دې او که يو حديث متکلم فيه دې نو د محدثانه اصولو مطابق د ضعف د وجې هغوى وضاحت فرمائيلې دې.[1]

زمونږ مخې ته چه دې وخت کښې کومه نسخه ده هغه د مصطفى محمد عمارة په تحقيق باندې دار احياء التراث العربى بيروت په ۱۹۶۸ء کښې په څلورو جلدونو کښې شائع کړې ده او دريم ايډيشن دې، د کتاب په شروع کښې محقق تقريبا د ديرشو صفحاتو مقدمه ليکلې ده، چه په هغې کښې د اصول حديث اصطلاحات او د کتاب د مراجع د مصنفينو تعارف ئې کړې دې.

---

[1] اوګورئ: الترغيب والترهيـ ۱/۳۷-۵۰

۸۴: كتاب الرقاق

رقاق د رقيق جمع دے. چه د هغې معنى ده: رقت والا ، نرې، نرم
د صحيح بخارى په بعض نسخو كښې او د حديث شريف په بعض كتابونو كښې رقائق دې. كوم چه د رقيقة جمع دے. حضرات محدثينو د دې كتاب د لاندې هغه احاديث جمع كوى. چه په هغې سره په زړه كښې د ننه رقت او نرمدى پيدا كيږى (۱)

① باب مَا جَاءَ فِي الرِّقَاقِ وَأَنْ لَا عَيْشَ إِلَّا عَيْشُ الْآخِرَةِ

په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله دوه خبرې بيان كړې دى يوه خبره ئې د جسمانى صحت اود وختونو د فراغت فضيلت او اهميت بيان كړې ده او دويمه خبره دا ده چه اصل ژوند د آخرت ژوند دې.

[۶۰۴۹] حَدَّثَنَا الْمَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ - هُوَ ابْنُ أَبِي هِنْدٍ - عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ».
قَالَ عَبَّاسٌ الْعَنْبَرِيُّ حَدَّثَنَا صَفْوَانُ بْنُ عِيسَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِنْدٍ عَنْ أَبِيهِ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم: مثله

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: دوه نعمتونه داسې دى چه اكثر خلق د دې په باره كښې په دهوكه كښې دى. صحت او فراغت. عباس عنبرى بيان اوكړو چه مونږ ته صفوان بن عيسى د عبدالله بن سعيد نه او هغوى د خپل والد نه نقل كړې دى چه ما د ابن عباس رضي الله عنهما نه واوريدل. هغوى د رسول الله ﷺ نه هم دغه شان حديث واوريدلو.
المكى نوم دې، نسبت نه دې. د امام بخارى رحمه الله په لويو استاذانو او شيوخو كښې دې. عبدالله بن سعيد د صغار تابعينو نه دې. هوابن ابى الهند په دې كښې ﴿هو﴾ ضمير د سعيد طرف ته راجع دې. (۲)

د صحت او فراغت دې قدر اوكړې شى: رسول الله ﷺ په دې حديث كښې ارشاد فرمائى چه انسان د دوه نعمتونو په باره كښې په غلط فهمئ كښې اخته وى. يو صحت او تندرستى او دويم د فراغت او فرصت وختونه.
په دنيا كښې د داسې خلقو كمې نشته كوم چه خلق صحت او تندرستئ لره غنيمت ګڼړلو سره د دين او دنيا په فائدو كښې د خرچ كولو په ځائې هغه ضائع كوى. بيا چه ئې كله صحت خراب شى او د بدن طاقتونه او صلاحيتونه ئې كار نه كوى نو بيا محسوسيږى چه د دنيا او

(۱) عمدة القارى: ۲۳/۴۶، فتح البارى: ۱۱/۲۸۶، ارشاد السارى: ۱۳/۴۱۱
(۲) عمدة القارى: ۲۳/۴۷، فتح البارى: ۱۱/۲۸۶، ارشاد السارى: ۱۳/

اخرت د ځومره کارونو طرف ته. د صحت په زمانه کښې هغوی توجه ورکړې وه. هم دا حال د وختونو د فراغت دې، د فرصت وختونه ئې هم داسې ضائع لاړ شی، او روستو مختلف مشغولیات، مصروفیات او د کارونو چه کله هجوم راشی نو د فرصت د وختونو په ضائع کیدو باندې ډیر افسوس کوی.

﴿مغبون﴾: د اسم مفعول صیغه ده یا خو د غبن نه اخستلې شوې دې (د نون په سکون سره) چه د هغې معنی د خسارې ده او یا د غَبَن (په فتحې د باء سره) چه د هغې معنی د رائې د کمزورئ راځی. مقصد دا دې چه کوم سړې د دې دواړو نعمتونو قدر اونکړو. هغه په خساره کښې پاتې شو یا په دهوکه کښې پاتې شو او په دې باره کښې د هغه سوچ او فکر کمزورې پاتې شو. څنګه چه سړې په اخستلو او خرڅولو کښې دهوکه خوړلو سره په مفتو کښې ګټه ورکه کړی او د خسارې ښکار شی. دغه شان د دې دوه نعمتونو ناقدری کونکی هم په خساره کښې وی.[1]

[۶۰۵۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةَ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « اللَّهُمَّ لاَ عَيْشَ إِلاَّ عَيْشُ الآخِرَةْ ، فَأَصْلِحِ الأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَةْ ». [۲۶۷۹]

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: اې الله! اصل ژوند خو د آخرت ژوند دې. پس انصار او مهاجرین ته صالح او نیک ساته.

[۶۰۵۱] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ الْمِقْدَامِ حَدَّثَنَا الْفُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ السَّاعِدِيُّ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي الْخَنْدَقِ وَهُوَ يَحْفِرُ وَنَحْنُ نَنْقُلُ التُّرَابَ وَيَمُرُّ بِنَا فَقَالَ « اللَّهُمَّ لاَ عَيْشَ إِلاَّ عَيْشُ الآخِرَةْ، فَاغْفِرْ لِلأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةْ ». تَابَعَهُ سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - مِثْلَهُ. [ر ۳۵۸۶]

د سیدنا سهل بن سعد رضی الله عنه روایت دې چه مونږ د رسول الله ﷺ سره د غزوه خندق په موقع باندې موجود وو. رسول الله ﷺ خندق کنستلو او مونږ خاوره منتقل کوله. او رسول الله ﷺ مونږ ته نزدې تیریدلو سره اوفرمائیل اې الله! اصل ژوند خو د آخرت ژوند دې، پس ته د انصارو او مهاجرینو مغفرت اوکړه. د دې روایت متابعت سهل بن سعد رضی الله عنه هم د رسول الله ﷺ په حوالې سره کړې دې.

② باب مَثَلِ الدُّنْيَا فِي الآخِرَةِ

دنیا په مقابله د اخرت کښې ﴿فی الاخرة﴾ د جار مجرور تعلق د محذوف سره دې. تقدیر د عبارت داسې دې: مثل الدنیا بالنسبة الی الاخرة ... فی حرف جر په معنی د الی دې، د قرآن کریم

[1] عمدة القاری: ۴۷/۲۳، فتح الباری: ۲۸۶/۱۱

آیت کریمه ﴿ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ ﴾ کښې هم فى په معنى د الى ده [١] په ترکیب کښې د ننه ﴿مثل الدنيا﴾ مبتداء ده او خبر محذوف دې ﴿ کمثل لاشئ ﴾ [٢].
په صحیح مسلم کښې د مستورد بن شداد رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله ﷺ او فرمائیل:
﴿ وَاللهِ مَا الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مِثْلُ مَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ إِصْبَعَهُ فِي الْيَمِّ فَلْيَنْظُرْ بِمَ يَرْجِعُ ﴾ [٣] یعنی قسم په الله: د آخرت په مقابله کښې د دنیا مثال داسې دې، لکه چه په تاسو کښې یو سړې خپله ګوته په سمندر کښې ډوبه کړی او بیا اوګوری چه هغه ګوته د څه څیز سره واپس شوې ده.
مطلب دا دې چه یو سړې په سمندر کښې ګوته ډوبه کړی نو په هغې باندې صرف لوند والی یا قطره نیمه لګیدلې وی. د دې لوند والی او قطرې د سمندر د اوبو په مقابله کښې هیڅ حیثیت هم نه دې. هم دغه شان د دنیا زمانې او نعمتونو د آخرت په مقابله کښې هیڅ مناسبت نشته. دا تمثیل هم صرف د خلقو د پوهه کولو دپاره دې ګینې په حقیقت کښې د دنیا د نعمتونو د آخرت د نعمتونو سره مقابله هم نه شی کیدې. ځکه چه دنیا فانی او متناهی ده او آخرت باقی او غیر متناهی دې.
﴿ وَقَوْلِهِ تَعَالَى: أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴾ (الحدید: ٢٠)
تاسو ښه خان پوهه کړئ چه د دنیا ژوند صرف لوبه او تماشه ده. او ستاسو ترمینځه په یو بل باندې فخر کول او په مالونو او اولاد کښې په یو بل باندې ستاسو زیادت بیانول دی. لکه باران: چه د هغې پیدوار زمیندارو ته ښکلې معلومیږی. بیا هغه اوچ شی نو ته ئې زیړ وینې. بیا هغه ذره ذره شی، او په آخرت کښې سخت عذاب دې. او د الله پاک د طرف نه مغفرت او رضامندی ده او د دنیا ژوند صرف د دهوکې سامان دې.
د دنیاوی ژوند عدم ثباتی: په دې آیت کریمه کښې الله پاک د دنیاوی ژوند بې وقعتی بیانولو سره فرمائیلې دی چه د دنیا ژوند فانی. صرف د دهوکې او فریب سبب دې، هرګز قابل اشتغال مقصود نه دې ځکه چه هغه په ماشوم والی کښې په لوبو او تماشو. په ځوانئ کښې په ډول او زینت او قوت او جمال او په دنیوی هنر او کمال کښې خپل مینځ په یو بل باندې فخر کول او په بوډاتوب کښې دمال او دولت او د اولاد د فکر کولو نوم دې او دا ټول مقاصد ډیر زیات حقیر او زر ختمیدونکی دی. په سرعت زوال او اضمحلال کښې د هغې مثال د فصل په شان دې چه د هغې ښکلا او سپرلې څو ورځې وی. زمیندار هغې ته کتلو سره خوشحالیږی. څو ورځې پس هغه اوچیدو سره زیړشی. انسان او څاروی په هغې

---

[١]) عمدة القاری: ٤٨/٢٣، ارشاد الساری: ٤١٤/١٣، روح المعانی ٢٤٢/١٣
[٢]) عمدة القاری: ٤٨/٢٣، ارشاد الساری: ٤١٤/١٣
[٣]) صحیح مسلم، کتاب الجنة وصفة نعیمها، باب فناء الدنیاء وبیان الحشر یوم القیامة، ١٧٩/١٨، رقم الحدیث: ٧١٢٦

باندي ختلو سره هغه ذره ذره کړي او د هغه سپرلي او ښکلا نوم هم پاتې نه شي. هم دا حال د دې دنيا د ژوند دې. او د هغې په مقابله کښې د آخرت ژوند لافاني او هميشه باقي پاتې کيدونکې دې. چه په هغې کښې د اهل ايمان دپاره د الله پاک دطرف نه د رضامندئ او د مغفرت انعام اواکرام دې اود کفارو دپاره سخت عذاب دې اودا دواړه نه ختميدونکي امور دی. لهذا د مسلمان په دنيا کښې د انهماک په ځائې د آخرت دپاره توښه تيارول پکار دی

﴿لهو﴾: تفريحي مشغله. سامان تفريح. فضول کارونه وغيره کوم چه انسان د آخرت نه غافل کړي ﴿زينة﴾ ډول او زينت. سنګهار او فيشن وغيره

﴿تفاخر﴾: قوت او جمال او دنيوی هنر او کمال کښې په يو بل باندې فخر کول

﴿تكاثرفي الاولاد والاموال﴾ په مالونو او اولاد کښې په يو بل باندې زيادت بيانول

﴿غيث﴾: باران ﴿الكفار﴾ زميندار مراد دی، کاشت کار ته کافر هم وئيلې شی. ځکه چه د کفر معنی ستر ده. پټول او زميندار هم په زمکه کښې تخم پټوی او د دې نه کافر هم مراد کيدې شی. ځکه چه د دنيا ډول او سنګار هغوی ډير زيات خوښوی (۱)

﴿يهيج: هاج النبت يهيج هيجا﴾ معنی ده: د ګيا يا بوټی اوچيدو سره زيړيدل. د فصل پخيدو ته نزدې کيدل. زورور کيدل

﴿مصفرا﴾: د اصفرار نه دې. په معنی د زيړيدلو

﴿حطاما﴾: د يو څيز ميده کيدل او ذره ذره کيدل (۲)

[۶۰۵۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «مَوْضِعُ سَوْطٍ فِي الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَلَغَدْوَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ رَوْحَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا». [ر ۲۶۴۱]

د سيدنا سهل رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: په جنت کښې د يو چابک په مقدار ځائې د دنيا او څه چه په دې کښې دی د دې نه غوره دی او د الله پاک په لاره کښې سحر يا ماښام تلل د دنيا وما فيها نه غوره دی

دنيا د اخرت په مقابله کښې هيڅ هم نه ده: رسول الله ﷺ په دې حديث کښې دوه خبرې بيان فرمائيلې دی. يو دا چه په جنت کښې د يو چابک په مقدار ځائې د دنيا او د دې د ټولو خزانو نه غوره دې. د يو چابک ځائې ډير کم وی. مقصد دا دې چه د جنت لږه او مختصر حصه د دنيا او د هغې د ټولو نعمتونو او خزانو نه غوره ده. ځکه چه د دنيا نعمتونه فانی او زائل کيدونکي دی. او د آخرت هر نعمت ته دوام او بقا حاصله ده

---

(۱) روح المعانی ۲۶۰/۲۷. هم دغه شان د لغاتو د تحقيق دپاره اوګورئ: الکشف والبيان فی تفسير القرآن ۱۱۶/۶

(۲) قال الراغب: الحطام: ما يتكسر من اليبس (المفردات: ۱۳۸)

د حديث دوه مطلبونه دويمه خبره ئې دا ارشاد اوفرمائيله چه د الله پاک په لاره کښې يو سحر او يو مابنام د دنيا او څه چه په دې کښې دى د ټولو نه غوره دى. حضرات محدثين د دې دوه مطلبونه بيان کړى دى

① يو دا چه د الله پاک په لاره کښې. د الله پاک د دين دپاره. د يو سحر او يو مابنام وخت خرچ کولو باندې په آخرت کښې چه کوم اجر او ثواب ملاويږى. هغه د دنيا او د هغې د ټولو خزانو نه غوره ده. ځکه چه د آخرت ثواب او اجر دائمى او د دنيا خوشحالئ فانى دى. (١). د دې مطلب تائيد د حديث شريف په اوله جمله ﴿موضع سوط فى الجنة﴾ نه کيږى. څنګه چه په اوله جمله کښې د دنيا مقابله د آخرت سره کړې شوې ده. هم دغه شان په دې دويمه جمله کښې هم د آخرت د اجر او ثواب تقابل د دنيا سره کړې شوې دې. او مطلب دا دې چه د آخرت اجر د دنيا نه غوره دې.

② دويم مطلب دا بيان کړې شوې دې چه يو سړې د الله پاک په لاره کښې سحر او مابنام خرچه کوى. د هغه اجر او ثواب د هغه سړى د اجر او ثواب نه زيات غوره دې کوم چه د دنيا او د دې د ټولو خزانو د خرچ کولو نه حاصليږى. يعنى که يو سړې د دنيا او د هغې د ټولو خزانو مالک شى او هغه خرچ کړى، د هغې ثواب به هغه ته حاصل شى خو د دې ثواب په مقابله کښې د الله پاک په لاره کښې د الله پاک د دين د أوچت والى دپاره د سحر يا مابنام لګولو ثواب زيات غوره دې. (٢)

په دې دويم مطلب کښې د ثواب تقابل د ثواب سره کړې شوې دې. يو د سحر او مابنام ثواب دې. دويم د دنيا د انفاق ثواب دې. اول ثواب ته ترجيح ورکړې شوې ده

د دې دويم مطلب تائيد. د عبدالله بن رواحه رضي الله عنه د واقعې نه کيږى. رسول الله ﷺ په يو جهادى قافله کښې د هغوى تشکيل فرمائيلې وو. د جمعې په ورځ باندې قافله روانيدل وو. د سحر په وخت قافله روانه شوه او سيدنا عبدالله بن رواحه رضي الله عنه په دې سوچ باندې روستو پاتې شو چه د جمعې مونځ به د رسول الله ﷺ په ملګرتيا کښې ادا کړى او بيا به په تيزئ سره سفر کولو باندې د قافلې سره ملاؤ شى، رسول الله ﷺ چه کله هغوى په مسجد کښې اوليدل، تپوس ئې اوکړو، هغوى ورته خپله اراده عرض کړه نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿لوانفقت مافى الارض ماادركت فضل غدوتهم﴾ يعنى که ته د دنيا ټول دولت هم اوس خرچ کړې نو د سحر تلونکو ثواب نه شې موندلې. (٣)

د سيدنا عبدالله بن رواحه رضي الله عنه پهدې حديث کښې هم د ثواب مقابله د ثواب سره کړې شوې ده. د دې نه د دويم مطلب تائيد کيږى او په ظاهره کښې په دواړو مطلبونو کښې هيڅ تضاد نشته. په دې وجه دواړه جمع کيدې شى.

---

(١) شرح ابن بطال : ١٤/٥

(٢) فتح البارى : ١٤/٦. كتاب الجهاد. باب الغدوة والروحة فى سبيل الله.

(٣) فتح البارى : ١٤/٦

۳ باب قَوْلِ النَّبِيِ صلى الله عليه وسلم «كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ، أَوْعَابِرُسَبِيلٍ»

[۶۰۵۳] حَدَّثَنَا عَلِيُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبُو الْمُنْذِرِ الطُّفَاوِيُ عَنْ سُلَيْمَانَ الأَعْمَشِ قَالَ حَدَّثَنِي مُجَاهِدٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - قَالَ أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِمَنْكِبِي فَقَالَ «كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ، أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ». وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ إِذَا أَمْسَيْتَ فَلاَ تَنْتَظِرِ الصَّبَاحَ، وَإِذَا أَصْبَحْتَ فَلاَ تَنْتَظِرِ الْمَسَاءَ، وَخُذْ مِنْ صِحَّتِكَ لِمَرَضِكَ، وَمِنْ حَيَاتِكَ لِمَوْتِكَ

د سيدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه روایت دي چه رسول الله صلی الله علیه وسلم زما اوږه نیولو سره اوفرمائیل په دنيا کښې داسې شه لکه چه ته مسافر ئې يا په لاره باندې روان ئې. سیدنا ابن عمر رضی الله عنهما به فرمائیل چه سحر شی نو د ماښام مه په طمع کیږه. او چه کله سحر شی نو د ماښام انتظار مه کوه (بلکه چه کوم نیک عمل کول غواړې هم هغه وخت ئې کوه) خپل صحت لره د مرض نه مخکښې غنیمت اوګڼړه او خپل ژوند د مرګ نه مخکښې.

﴿الطُّفَاوِيُّ﴾ (د طاء په ضمې سره) دا نسبت دې د بنو طفاوه طرف ته. بعضو وئیلې دی چه دا په بصره کښې د یو ځائې نوم دی. (۱) د هغوی نوم محمد بن عبدالرحمن دې او د امام بخاری رحمه الله شیخ الشیخ دې. د امام بخاری رحمه الله شیخ علی بن عبدالله دې. محمد بن عبدالرحمن د هغوی شیخ دې او دوی نقل کوی د سلیمان بن معتمر نه کوم چه په اعمش سره مشهور دې.

په دنیا کښې دې د مسافر په شان ژوند تیر کړی: ﴿غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ﴾ د غریب معنی د پردی ده او د عابر سبیل نه مراد په لاره باندې تیریدونکې او وړاندې تلونکې مسافر مراد دې. کوم سړې چه په یو ښار کښې دننه پردې وی، د هغه کور، متعلقین او پیژندګلو نه وی نو د هغوی سره تعلقات هم کوی، د حدیث مطلب دا دې چه په دنیا کښې، د یو پردی او ناپیژندګلو سړی په شان د دنیوی تعلقاتو نه یو طرف ته کیدلو سره ژوند تیرول پکار دی یا د هغه سړی په شان چه مسافر وی او د وړاندې تلو دپاره سور وی، هغه اودریږی نه، په څه منزل او مقام باندې وخت نه ضائع کوی بلکه د هغه وړاندې تلو ته فکر وی، هم دغه شان یو مومن له هم دنیا ته د لارې د یو منزل نه زیات حیثیت نه دی ورکول پکار، هغه لره د خپل آخرت او انجام فکر کښې مستقل او مسلسل لګیدل پکار دی. علامه قسطلانی رحمه الله لیکی:

﴿ قدم بلدًا لا مسكن له فيها يؤويه ولا سكن يسليه خال عن الأهل والعيال والعلائق التى هى سبب الاشتغال عن الخالق ولما شبه الناسك السالك بالغريب الذى ليس له مسكن ترقى وأضرب عنه بقوله (أو عابر سبيل) لأن

(۱) عمدة القاري: ۵۰/۲۳، ارشاد الساري: ۴۱۶/۱۳

الغريب قد يسكن فى بلاد الغربة ويقيم فيها بخلاف عابر السبيل القاصد للبلد الشاسع وبينه وبينها أودية مردية ومفاوز مهلكة وهو بمرصد من قطاع الطريق فهل له أن يقيم لحظة أو يسكن لمحة ﴾ [1]

قوله: ﴿ وَخُذْ مِنْ صِحَّتِكَ لِمَرَضِكَ ﴾: يعنى د خپلې تندرستئ او صحت نه د مرض او بيمارئ د وخت دپاره څه حاصل کړئ؛ مطلب دا دې چه د صحت په زمانه کښې محنت کول پکار دى او د اعمالو طرف ته پوره توجه کول پکار دى. چه ډير کرته انسان بيمار شى او د بيمارئ د وجې نه ډير زيات اعمال نه شى پوره کيدلې نو د صحت په زمانه کښې د حفظ ما تقدم په طور باندې د هغې د مخکښې نه تلافى کول پکار دى.

پنځه څيزونه غنيمت اوګنړئ: امام حاکم رحمه الله د سيدنا عبدالله بن عباس رضى الله عنهما روايت نقل فرمائيلې دې. په هغې کښې دى چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل:

﴿ اغْتَنِمْ خَمْسًا قَبْلَ خَمْسٍ : شَبَابَكَ قَبْلَ هَرَمِكَ ، وَصِحَّتَكَ قَبْلَ سَقَمِكَ ، وَغِنَاكَ قَبْلَ فَقْرِكَ ، وَفَرَاغَكَ قَبْلَ شُغْلِكَ ، وَحَيَاتَكَ قَبْلَ مَوْتِكَ ﴾ [2]

رسول الله ﷺ يو سړى ته نصيحت کولو سره اوفرمائيل: پنځه څيزونه د پنځو څيزونو نه مخکښې غنيمت اوګنړه. يعنى پنځه حالتونه داسې دى چه کله هغه موجود شى نو هغه د پنځه حالتونو نه مخکښې غنيمت اوګنړه، کوم چه په روستو زمانه کښې پيښيدونکې دى:

① د بوډاتوب نه مخکښې ځوانى يعنى خپله دا زمانه غنيمت اوګنړه او د دې نه پوره فائده اوچته کړه. چه په هغې کښې تاسو ته د عبادت او طاعت انجام ته رسول او د الله پاک دين لره د خورولو طاقت او همت پيدا شى، مخکښې د دې نه چه ستا د بدنى زوال زمانه راشى او ته د عبادت او طاعت وغيره په پوره کولو کښې ضعف او کمزورى محسوس کړې.

② د بيمارئ نه مخکښې صحت، يعنى د ايمان نه پس چه کوم څيز د ټولو نه لوئې نعمت دې، هغه صحت او تندرستى ده، لهذا د خپل صحت او تندرستئ په زمانه کښې اګر چه هغه د بوډا توب د دور نه ولې نه وى، يعنى د دينى او دنياوى خير او بهترئ دپاره چه څه کولې شئ اوکړئ.

③ د فقر او غريبئ نه مخکښې مالدارى او خوشحالى، يعنى تاسو ته چه کوم مال او دولت نصيب شوې دې، د دې نه مخکښې چه هغه ستا د لاس نه اوځى چه د مرګ پنجه تا د هغه نه جدا کړى. ته هغه په عبادت ماليه يا صدقات او خيرات کښې خرچ کړه او دا دولت مندى او خوشحالى يو داسې غنيمت موقع اوګنړه چه په هغې کښې ته خپل اخروى فلاح او سعادت دپاره ډير څه کولې شې.

④ په مشغولتيا او فکرونو کښې د مبتلا کيدو نه مخکښې د فراغت او اطمينان وخت.

⑤ د مرګ نه مخکښې ژوند.

---

[1]) ارشاد السارى: ۴۱۶/۱۳

[2]) المستدرک للامام الحاکم، کتاب الرقاق: ۳۴۱/۴، رقم الحديث: ۷۸۴۷

﴿اغتنم﴾ د باب افتعال نه د امر حاضر صيغه ده چه د هغې معنى ده. د غنيمت مال اخستل او غنيمت په اصل کښې خو هغه مال ته وائي، کوم چه مسلمان جنګيدلو او حمله کولو سره د حربي کافرانو نه حاصل کړی. خو د دې لفظ اطلاق په هغه څيز باندې هم کيږی کوم چه د څه محنت او مشقت نه بغير انسان ته حاصل شی.

د حديث حاصل دا دی چه ځواني، صحت، دولت، د وخت فراغت او ژوند داسې څيزونه دی، کوم چه هميشه ملګرتيا نه کوی، د ځوانئ نه پس بوډاتوب، د صحت نه پس بيماری، د دولت نه پس محتاجی، د وخت د فراغت نه پس فکرونه او مشاغل او د ژوند نه پس د مرګ راتلل لازمی امر دې.

لهذا تر څو پورې چه دا څيزونه نه وی راپيښ شوې. د غنيمت موقع ئې اوګنړئ او په دې کښې که د خپلې دنياوی او اخروی غوره والی دپاره څه کولې شې. نو د هغې نه غفلت مه اختياروئ.

④ باب فِي الأَمَلِ وَطُولِهِ

﴿امل﴾ اميد ته وائي، انسان په دنيا کښې اوږدۀ اوږده اميدونه کوی. په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د اوږدو اميدونو حقيقت واضح کړې دې. [1]

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ) آل عمران: ۱۸۵ (ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ). الحجر: ۳

د ترجمة الباب د ايتونو تفسير

قوله: ﴿فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ﴾: پس څوک چه هغه ورځ د جهنم د اور نه لرې کړې شو او جنت ته داخل کړې شو نو هغه کامياب شو او د دنيا ژوند صرف د دهوکې سودا ده.

﴿زحزح﴾: دا د باب فعلله نه د فعل ماضی مجهول صيغه ده. د دې مجرد ﴿زح يزح ـ زحا﴾ راځی، چه د هغې معنى ده: يو څيز لره د هغه د ځائې نه لرې کول، او د ﴿زحزح﴾ معنى ده:

---

[1]) قال القسطلاني رحمه الله : الامل : بفتح الهمزة والميم وهو الرجاء فيما تحبه النفس من طول عمر وزيادة غنى يقال أمل خيره يأمله أملاً، وكذلک التأميل ومعناه قريب من التمنى، وقيل الفرق بينهما أن الأمل ما تقدم سببه والتمنى بخلافه، وقيل الأمل إرادة الشخص تحصيل شيء يمكن حصوله فإذا فاته تمناه والرجاء تعليق القلب بمحبوب ليحصل فى المستقبل.
والفرق بين الرجاء والتمنى أن التمنى يورث صاحبه الكسل ولا يسلک طريق الجهد والجد وبعكسه صاحب الرجاء فالرجاء محمود والتمنى معلول كالأمل إلا للعالم فى العلم فلولا طول أمله ما صنف ولا ألف. وفى الأمل سر لطيف لأنه لولا الأمل ما تهنى أحد بعيش ولا طابت نفسه أن يشرع فى عمل من أعمال الدنيا، وإنما المذموم منه الاسترسال فيه وعدم الاستعداد لأمر الآخرة. (ارشاد السارى، كتاب الرقاق : ۴۱۷/۱۳)

جذب بعجلة: په تندئ سره لرې کول. رانښکل. دلته د دې معنی ده لرې کول او بچ کول

د دنيوي ژوند حقيقت: ﴿ متاع الغرور ﴾ غرور يا خو مصدر دې د ﴿ غر يغر ـ غرورا ﴾ نه. په معنی د دهوکې ورکولو. يا د غار جمع ده، د متاع په معنی کښې دې، ﴿ **مايتمتع به وينتفع به مما يباع ويشترى** ﴾ [1] يعنی اخستلې کيدونکې او خرڅيدونکې قابل انتفاع څيز

الله پاک د دې دنيا سپک والې او د هغې خسامت باندې تنبيه او اشاره کولو سره د دې د سامان سره تشبيه ورکړې ده چه د هغې مالک د هغې عيب لره پټولو سره مشتری ته د هغې خوبيانې شمارلو سره د هغې په اخستلو باندې تيار کړی. حکيم الامت مولانا اشرف علی تهانوی رحمه الله فرمائی :

او دا چه ئې اوفرمائيل چه د دهوکې سودا ـ د دې نه دې دا فهم نه کړې شی چه د دنيا ژوند د بولو دپاره ضرری دې. مطلب په تشبيه سره صرف دا دې چه دا د مقصود اصلی جوړولو قابله نه ده، بلکه که يو کريم قصدا دا سودا په ښه قيمت باندې اخلی نو د دې سودا سره دې مينه نه کوی. بلکه غنيمت ګڼړلو سره دې خرڅه کړی. پس اهل حق ددې ژوند او د دې د فائدو په عوض کښې د الله پاک نه اعمال صالحه او جنات عاليه اخلی. [2]

دويم ايت کريمه

قوله: ﴿ ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴾: تاسو هغوی د هغوی په حال باندې پريږدئ. چه هغوی خوراک اوکړی، مزې اوکړی او خيالی منصوبې هغوی په غفلت کښې واچوی، هغوی ته به نزدې حقيقت معلوم شی.

په دې آيت کريمه کښې الله پاک رسول الله ﷺ ته تسلی ورکولو سره فرمائی چه هر کله دا خلق ستاسو په نصيحت باندې غور نه کوی، په دې باندې عمل نه کوی او ستاسو خبره نه منی نو تاسو ولې د هغوی په غمونو کښې ويلې کيږئ. د هغوی په کفر باندې غم مه کوئ، هغوی د هغوی په حال باندې پريږدئ چه څو ورځې د څناورو په شان خوراک څکاک اوکړی او مزې اوکړی او د مستقبل متعلق ښه اوږدۀ اوږدۀ اميدونه او خيالی منصوبې جوړې کړی، ډير زر به ورته هر څه معلوم شی، حقيقت به برانستلې شی. او وړاندې روستو خوړلې څکلې هر څه به ئې راوځی. پس څه خو په دنيا کښې د مجاهدينو په لاس باندې د قيد او قتل په ذريعه حقيقت ښکاره شواو پوره تکميل به ئې په آخرت کښې د دائمی عذاب په ذريعه اوشی

﴿ ذرهم ﴾ : ذر بمعنی اترك امر دې، د دې ماضی قليل الاستعمال ده.... ﴿ ياكلوا ﴾ د جواب امر کيدو د وجې نه مجزوم دې. ﴿ يتمتعوا ﴾ او ﴿ يُلْهِ ﴾ دا دواړه په ﴿ ياكلوا ﴾ باندې د معطوف کيدو د وجې نه مجزوم دی.

---

[1]) ارشاد الساری ۴۱۸/۱۳، هم دغه شان اوګورئ : المفردات للراغب : ۵۱۵

[2]) بيان القرآن : ۳۰۵/۱، (سورة آل عمران)

﴿ يُلْهِ ﴾ : د الهى يلهى- الهاء نه د فعل مضارع معروف واحد مذكر غائب صيغه ده. په اصل كښې يلهى وو. ياء د جزم په وجه او غورځيده. (۱) د دې معنى ده غافل كول

وَقَالَ عَلِي ارْتَحَلَتِ الدُّنْيَا مُدْبِرَةً، وَارْتَحَلَتِ الآخِرَةُ مُقْبِلَةً، وَلِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا بَنُونَ، فَكُونُوا مِنْ أَبْنَاءِ الآخِرَةِ، وَلاَ تَكُونُوا مِنْ أَبْنَاءِ الدُّنْيَا، فَإِنَّ الْيَوْمَ عَمَلٌ وَلاَ حِسَابَ، وَغَدًا حِسَابٌ وَلاَ عَمَلَ. (بِمُزَحْزِحِهِ: البقرة: ۹٦ / بِمُبَاعِدِهِ.

سيدنا على رضي الله عنه فرمائى دا دنيا د دې ځائې نه کوچ کولو سره مخ اړونکې روانه ده. او آخرت کوچ کولو سره زمونږ طرف ته مخ کولو سره راروان دې يعنى د دنيا زمونږ د طرف نه مخ اړولو سره د خپلې فنا ظرف ته مخکښې کيدل او د آخرت د خپلې بقاء سره زمونږ طرف ته متوجه کيدل ظاهريږى او په دې دواړو يعنى دنيا او آخرت کښې د هر يو ځامن دى. پس تاسو نيک عمل اختيارولو سره او د آخرت طرف ته متوجه کيدو سره د آخرت ځامن شئ او د آخرت نه بې پرواه او د دنيا طرف ته رغبت او متوجه کيدلو سره د دنيا په ځامنو کښې مه کيږئ. ياد ساتئ! نن ورځ د عمل کولو ده. د حساب ورځ نه ده، يعنى دا دنيا دار العمل دې. دار الحساب نه دې (دلته بس زيات نه زيات نيک عمل کوئ) او صبا له به د قيامت په ورځ د حساب ورځ وى. د عمل کولو نه.

قوله: ﴿ بِمُزَحْزِحِهِ (البقرة: ۹٦) : بِمُبَاعِدِهِ ﴾: ﴿ مزحزحه ﴾ دا د سورة بقرة په آيت نمبر ۹٦ کښې واقع دې ﴿ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ ﴾ په دې کښې د ﴿ مزحزحه ﴾ معنى ﴿ مباعده ﴾ يعنى د لرې کونکى ده.

د آيت کريمه مطلب دا دې چه هغه د دې جهنم د عذاب نه لرې کونکې نه دې، مقصد دا دې چه د جهنم د عذاب نه به بچ نه شى

﴿ فَمَنْ زُحْزِحَ .... ﴾ د مناسبت د وجې نه امام بخارى رحمه الله د سورة بقرة دا لفظ دلته ذکر کړو. لکه چه په صحيح بخارى کښې د امام بخارى رحمه الله دا اسلوب دې

[۶۰۵۴] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ مُنْذِرٍ عَنْ رَبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ- رضى الله عنه- قَالَ خَطَّ النَّبِيُّ- صلى الله عليه وسلم- خَطًّا مُرَبَّعًا، وَخَطَّ خَطًّا فِي الْوَسَطِ خَارِجًا مِنْهُ، وَخَطَّ خُطُطًا صِغَارًا إِلَى هَذَا الَّذِي فِي الْوَسَطِ، مِنْ جَانِبِهِ الَّذِي فِي الْوَسَطِ وَقَالَ «هَذَا الإِنْسَانُ، وَهَذَا أَجَلُهُ مُحِيطٌ بِهِ- أَوْ قَدْ أَحَاطَ بِهِ- وَهَذَا الَّذِي هُوَ خَارِجٌ أَمَلُهُ، وَهَذِهِ الْخُطَطُ الصِّغَارُ الأَعْرَاضُ، فَإِنْ أَخْطَأَهُ هَذَا نَهَشَهُ هَذَا، وَإِنْ أَخْطَأَهُ هَذَا نَهَشَهُ هَذَا».

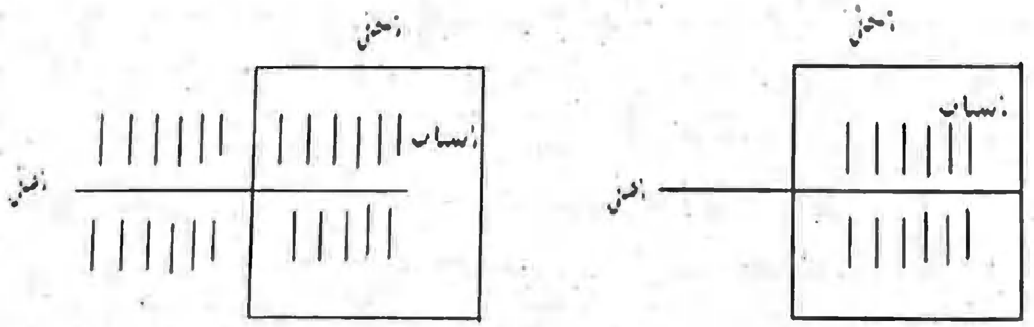
د سيدنا عبدالله رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم چوکور خط راښکلو، بيا ئې د هغې برمينځه يو خط راښکلو کوم چه د چوکور خط نه وتلې وو، د هغې نه پس ئې د مينځ والا

(۱) اوګورئ: اعراب القرآن للدرويش: ۱۷۲/۴

خط په هغه حصه کښې کومه چه د چوکور ترمينځه وه. واړه واړه نور خطونه راښکل او وې فرمائيل چه دا انسان دې او دا د هغه مرګ دې کوم چه هغه لره ګير کړې دې. او دا چه د مينځنى خط حصه، ده يا بهر وتلې ده. دا د هغه اميد دې او واړهٔ واړهٔ خطوط مشکلات دى. پس انسان چه کله د يو «مشکل» نه بچ کيدو سره اوځى نو په بل کښې اونخلى او چه د دويم نه اوځى نو په دريم کښې اونخلى

د اوږدو اميدونو دهوکه : په دې حديث کښې رسول اللهﷺ د انسانى ژوند د اوږدو اميدونو دهوکه ورکول بيان فرمائيلې دى چه انسان په خپل ژوند باندې د اوږدو اميدونو دنيا قائموى. د ارزوګانو دنيا ډولى کوى. د منصوبو يوه اوږده سلسله جوړوى خو هغه ته خبر نه وى چه هغه ډير زر د دنيا نه روان دې، د هغه ژوند په زرګونو افتونو او مصيبتونو کښې ګيره ده. چه د يو آفت نه خلاص شى او بچ هم شى نو دويم آفت پرې راشى او دغه شان د هغه ژوند ختم شى.

د نقشې په ذريعه د دنيا د حقيقت مثال : رسول اللهﷺ دا حقيقت د يوې نقشې په ذريعه بيان فرمائيلې دې. هغوى يو چوکور مربع خط راښکلو، د هغې نه ئې يو خط د بهر طرف ته راښکلو او د مينځنى خط په خوا کښې ئې ورې ورې کرښې راښکلې. او د چوکور ډبې په شان خط طرف ته ئې اشاره کولو سره اوفرمائيل چه دا د انسان مرګ او اجل دې. چا چه دا انسان ګير کړې دې او د هغې نه وړاندې انسان نه شى تلې، د مينځ خط طرف ته اشاره کولو سره ئې اوفرمائيل چه دا انسان دې او د ورو کرښو طرف ته اشاره کولو سره ئې اوفرمائيل چه دا هغه آفتونه دى کوم چه د انسانى ژوند طرف ته متوجه دى، د يو نه يو آفت انسان ښکار شى او که په آفت کښې ګير نه شې نو طبعى مرګ خو بهر حال راتلل دى. علامه عينى‌رحمه الله د دې نقشه داسې جوړه کړې ده.(١)



مولانا محمد ادريس کاندهلوى‌رحمه الله دې مخکښې نقشې ته معتمد وئيلې ده چه سياق حديث هم په دې باندې دلالت کوى، پس هغوى ليکى

---

(١) عمدة القارى : ٥٣/٢٣. (قلت : لفظ المربع فى الحديث المذكور يدل على ان الخط مربعا لا مستطيلا فخط مرتب كشف البارى لا يوافق الحديث)

﴿ والاول المعتمد، وسياق الحديث يتنزل عليه فالاشارة بقوله هذا الانسان الى النقطة الداخلة وبقوله : وهذا اجله محيط به، الى المربع وبقوله : وهذا الذى هو خارج امله، على الخط المستطيل المنفرد، وبقوله : وهذه : الى الخطوط وهم المذكورة على سبيل المثال، لان المراد انحصارها فى عدد معين يؤيده قوله فى حديث انس بعده : اذ جاءه الخط الاقرب ... فانه اشارة به الى الخط المحيط به ﴾ [1]

یعنی : اوله نقشه قابل اعتماد ده. او د حدیث سیاق هم په هغې نازلیږی. په ﴿ هذا الانسان ﴾ سره اشاره ده دننه نقطې طرف ته او په ﴿ هذا اجله محيط به ﴾ سره اشاره ده د چوکور طرف ته او په ﴿ وهذا الذى هو خارج امله ﴾ سره اشاره ده د اوږد خط طرف ته کوم چه د بهر طرف ته وتلې دې او په ﴿ هذه ﴾ سره وړو خطونو طرف ته اشاره ده.

[۶۰۵۵] حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ أَنَسٍ قَالَ خَطَّ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - خُطُوطًا فَقَالَ « هَذَا الأَمَلُ وَهَذَا أَجَلُهُ، فَبَيْنَمَا هُوَ كَذَلِكَ إِذْ جَاءَهُ الْخَطُّ الأَقْرَبُ ».

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم څو خطونه رابنکل او وې فرمائیل : دا امید دې او دا مرګ دې. انسان هم په دې حالت کښې وی چه نزدې خط یعنی مرګ ته اورسیږی.

قوله: ﴿إِذْ جَاءَهُ الْخَطُّ الأَقْرَبُ﴾: دخط اقرب نه اجل مراد دې. علامه قسطلانی رحمة الله علیه لیکی:

﴿ وهو الاجل المحيط به، اذ لا شك ان الخط المحيط هو اقرب من الخط الخارج عنه ﴾ [2]

پس د بیهقی په روایت کښې د مرګ او د ترمذی په روایت کښې د اجل تصریح ده. [3]

⑤ بَاب مَنْ بَلَغَ سِتِّينَ سَنَةً فَقَدْ أَعْذَرَ اللَّهُ إِلَيْهِ فِي الْعُمُرِ

لِقَوْلِهِ ﴿أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ﴾ فاطر: ٣٧ يعنى الشَّيب

اوږد عمر اتمام حجت دې : د امام بخاری رحمة الله علیه مقصد دا دې چه یو سړې ته که الله پاک شپیته کاله ژوند ورکړو نو اوس هغه سره د آخرت د تیاریٔ په سلسله کښې هیڅ عذر باقی پاتې نه شو. اعذرد باب افعال نه دې او په دې کښې د سلب ماخذ خاصه ده. یعنی الله پاک د داسې سړی عذر زائل او ختم کړو، د دومره اوږد عمر موندلو باوجود که څوک د آخرت د فکر او تیاریٔ نه غافل شو نو داسې انسان سره به د دې غفلت او بې توجه کیدو هیڅ عذر نه وی چه پیش ئې کړې شی.

لِقَوْلِهِ ﴿أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ﴾ فاطر: ٣٧ يعنى الشَّيب

---

[1] التعليق الصبيح شرح مشكاة المصابيح، باب الامل والحرص : ۶۱/۶

[2] ارشاد الساری : ۴۲۰/۱۳

[3] ارشاد الساری : ۴۲۰/۱۳

"ايا مونږ تاته دومره عمر نه وو درکړې چه په هغې کښې دې په څه باندې ځان پوهه کول غوښتل په هغې دې ځان پوهه کړې وې او تاته ويرونکې هم راغلې وو"
په دوزخ کښې پراتهٔ کفار به چغې وهي چه اې زمونږ ربه! مونږ د دې ځائې نه اوباسه! مونږ به اوس ښه نيک نيک کارونه کوو. د الله پاک د طرف نه به هغوی ته جواب ورکړې شی چه آيا مونږ تاسو ته دومره عمر نه وو ورکړې چه په هغې کښې تا ځان پوهه کول غوښتلې نو پوهه کولې دې شو او صرف په عمر درکولو باندې مو اکتفاء اونکړه. بلکه تاسو ته زمونږ د طرف نه ويرونکې هم راغلې وو.

قوله: ﴿أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ﴾: حکيم الامت مولانا اشرف على تهانوی رحمه الله فرمائی:
"د عمر نه مراد د بلوغ عمر دې چه په قدر د ضرورت په هغې کښې کمال فهم حاصل شی. په دې وجه د مکلف کيدو هم دا حد مقرر کړې شوې دې. د امام قتادة رحمه الله په در منثور کښې هم دا تفسير منقول دې: **قال: اعلموا ان طول العمر حجة نزلت، وان فيهم لابن ثمان عشرة سنة.** او د دې نه مراد بلوغ دې لکه چه امام صاحب د اکثر بلوغ هم دا موده مقرر کړې ده او په بعض احاديثو کښې د دې په تفسير کښې شپيتهٔ کلونه راغلې دی. د دې نه مراد تخصيص نه دې بلکه مقصود دا دې چه په دې سره به نور هم زيات احتجاج وی." (۱)
استفهام دپاره د انکار دې. واؤ دپاره د عطف دې او معطوف عليه مقدر دې او ما موصوله ده او تقديری عبارت داسې دې: ﴿ **الم نهلکم ونعمرکم الذی، ای: العمر الذی يتذکر فيه من تذکر** ﴾
ما موصوفه هم کيدې شی. ﴿ **ما** ﴾ نافيه وئيل غلط او مصدريه ظرفيه وئيل ضعيف دی.

قوله: ﴿وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ﴾: ددې عطف د جمله استفهاميه په معنی او مدلول باندې دې.
ګويا داسې اووئيلې شو ﴿ **عمرناکم وجاکم النذير** ﴾ غرض دا دعطف الخبر على الانشاء دقبيل نه نهٔ دې.

په ايت کريمه کښې د نذير مصداق: ﴿ **نذير** ﴾ نه مراد يا خو رسول الله ﷺ دې، يا قرآن کريم دې. يا جنس نذير يعنی انبياء عليهم السلام دی. بعض وائی د دې نه مراد تبه ده. بعض وئيلې دی د دې نه مراد د خپلو خپلوانو مرګ دې. بعض ترې کمال عقل مراد کړې دې (۲) او د ابن عباس رضی الله عنهما نه روايت دې چه د دې نه د ويښتو سپين والې مراد دې. لکه چه امام بخاری رحمه الله دلته ذکر فرمائيلې دی.

[۶۰۵۶] **حَدَّثَنِي عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مُطَهَّرٍ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ مَعْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْغِفَارِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «أَعْذَرَ اللَّهُ إِلَى امْرِئٍ أَخَّرَ أَجَلَهُ حَتَّى بَلَّغَهُ سِتِّينَ سَنَةً».**
تَابَعَهُ أَبُو حَازِمٍ وَابْنُ عَجْلَانَ عَنِ الْمَقْبُرِيِّ.

---

(۱) بيان القرآن ۲۲۵/۳
(۲) روح المعانی: ۵۱۲/۲۲

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل. الله پاک د هغه سړی عذر ختم کړې دې د چا مرګ چه هغه دومره موخر کړو تردې چه شپیتو کالو ته نې اورسولو. د دې روایت متابعت ابو حازم او ابن عجلان هم د مقبری په واسطې سره کړې دې.

فائده: په سند کښې د امام بخاری رحمه الله شیخ الشیخ عمر بن علی دې، هغوی د معن بن محمد نه روایت کوی. عمر بن علی مدلس دې او دلته هغوی د معن نه په عن سره روایت کوی د مدلس عنعنه قبول نه وی، خو دا روایت احمد بن عبدالرزاق نقل کړې دې. په دې کښې عمر بن علی د سماع تصریح کړې ده، خو په هغه روایت کښې د معن نوم نشته بلکه د ﴿رجل من بنی غفار﴾ الفاظ دی. د رجل نه معن غفاری مراد دې. (۱)

قوله: ﴿تَابَعَهُ أَبُو حَازِمٍ﴾: یعنی د معن بن محمد غفاری رحمه الله متابعت ابو حازم سلمه بن دینار او محمد بن عجلان دواړو کړې دې، د ابو حازم دا متابعت امام نسائی رحمه الله او د ابن عجلان متابعت امام محمد رحمه الله موصولا نقل فرمائیلې دې. (۲)

[۶۰۵۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا أَبُو صَفْوَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «لاَ يَزَالُ قَلْبُ الْكَبِيرِ شَابًّا فِي اثْنَتَيْنِ فِي حُبِّ الدُّنْيَا، وَطُولِ الأَمَلِ». قَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يُونُسُ وَابْنُ وَهْبٍ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدٌ وَأَبُو سَلَمَةَ.

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: د بوډا سړی زړه د دوه ځیزونو په باره کښې همیشه ځوان وی، د دنیا محبت او اوږد امید

قوله: ﴿قَالَ اللَّيْثُ﴾: د لیث بن سعد رحمه الله دا تعلیق اسماعیلی موصولا نقل کړې دې. په دې کښې د محمد بن شهاب دوه شیوخ دی، سعید بن المسیب او ابو سلمة بن عبدالرحمن بن عوف. د سعید د روایت الفاظ بعینه د روایت الباب الفاظ دی. خو په دې کښې د ﴿فی حب الدنیا﴾ په ځائې ﴿فی حب المال﴾ دې او د ابو سلمة د روایت الفاظ دی:

﴿قلب الشیخ شاب علی حب اثنتین: طول الحیاة وحب المال﴾ (۳).

یعنی د بوډا سړی زړه د دوه ځیزونو په محبت سره ځوان وی، یو اوږد عمر او دویم د مال محبت.

(۱) ارشاد الساری ۱۳/۴۲۱، فتح الباری ۱۱/۲۸۸

(۲) فتح الباری: ۱۱/۲۸۸

(۳) عمدة القاری: ۲۳/۵۶، ارشاد الساری: ۱۳/۴۲۳

[۶۰۵۸] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ - رضي الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يَكْبَرُ ابْنُ آدَمَ وَيَكْبَرُ مَعَهُ اثْنَانِ حُبُّ الْمَالِ، وَطُولُ الْعُمُرِ». رَوَاهُ شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ.

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د انسان عمر چه څومره څومره زياتيږي، هغه سره دوه څيزونه هم په هغه کښې دتنه زياتيږي، د مال محبت او د عمر ډيروالې

د امام شعبة رحمه الله خصوصيت ﴿ رَوَاهُ شُعْبَةُ ﴾ د شعبه روايت امام مسلم رحمه الله موصولا نقل کړې دې (۱)

د شعبه دا تعليق امام بخاري رحمه الله ذکر کولو سره د سند د انقطاع وهم لره د لرې کولو کوشش کړې دې. ځکه چه د روايت الباب په سند کښې امام قتادة رحمه الله په ﴿ عن ﴾ سره روايت نقل کوي او قتاده مدلس دې، او د شعبه معامله مختلف ده ځکه چه هغه د مدلس راويانو صرف هم هغه روايات نقل کوي چه د هغې په باره کښې د سماع د تصريح هغوی ته علم وي نو د شعبه د قتادة نه دا روايت نقل کول د تصريح سماع دليل دې. په دې وجه امام بخاري رحمه الله ﴿ رواه شعبة عن قتادة ﴾ ذکر اوفرمائيل. (۲)

⑥ بَابُ الْعَمَلِ الَّذِي يُبْتَغَى بِهِ وَجْهُ اللَّهِ.

فِيهِ سَعْدٌ.

د الله پاک د رضا والا عمل فضيلت کوم عمل چه خالص د الله پاک د رضا دپاره کولې شي، د هغه په شريعت کښې ډير اهميت او فضيلت دې. امام بخاري رحمه الله په دې باب کښې د الله پاک د رضا دپاره د کيدونکو اعمالو فضيلت بيان کړې دې

﴿ فيه سعد ﴾ يعنى په دې باره کښې د سيدنا سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه روايت دې کوم چه په كتاب الجنائز باب رثاء النبى صلى الله عليه وسلم سعد بن خولة د لاندې تير شوې دې. په هغې کښې دى چه کوم عمل د الله پاک د رضا دپاره اوکړې شي، په هغې سره به درجه او مرتبه اوچتيږي. د حديث الفاظ دى ﴿ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أُخَلَّفُ بَعْدَ أَصْحَابِي؟ قَالَ: إِنَّكَ لَنْ تُخَلَّفَ فَتَعْمَلَ عَمَلاً صَالِحًا، إِلاَّ ازْدَدْتَ بِهِ دَرَجَةً ﴾ (۳)

[۶۰۵۹] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي مَحْمُودُ بْنُ الرَّبِيعِ وَزَعَمَ مَحْمُودٌ أَنَّهُ عَقَلَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَقَالَ وَعَقَلَ مَجَّةً مَجَّهَا مِنْ دَلْوٍ كَانَتْ فِي دَارِهِمْ.

---

(۱) عمدة القارى: ۵۶/۲۳، ارشاد السارى: ۴۲۳/۱۳

(۲) فتح البارى: ۲۹۰/۱۱، وعمدة القارى ۵۶/۲۳

(۳) فتح البارى: ۲۹۱/۱۱ ... [illegible] ... قارى: ۵۶/۲۳

قَالَ سَمِعْتُ عِتْبَانَ بْنَ مَالِكٍ الأَنْصَارِيَّ ثُمَّ أَحَدَ بَنِي سَالِمٍ قَالَ غَدَا عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «لَنْ يُوَافِيَ عَبْدٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُولُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. يَبْتَغِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ، إِلاَّ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ النَّارَ». [ر ۴۱۴]

سیدنا محمود بن ربیع رضی الله عنه به د دې حقیقت اظهار کولو چه رسول الله ﷺ د هغوی په ذهن کښې ښه محفوظ دې. هغوی فرمائی چه هغوی ته یاد دی چه رسول الله ﷺ د هغوی د کور د یوې بوقې نه اوبه اخستلو سره خوله مبارکه کنګال کړې وه. هغوی فرمائی : ما د عتبان بن مالک انصاری رضی الله عنه نه او بیا د بنو سالم د یو بلی صاحب نه واویدل هغوی بیان اوکړو چه رسول الله ﷺ مونږ ته تشریف راوړلو او وې فرمائیل : کوم بنده هم چه د قیامت په ورځ په داسې حال کښې راشی چه هغه د کلمې ﴿لا اله الا الله﴾ اقرار کړې وی او په هغې سره د هغوی مقصد د الله پاک رضا حاصلول وی نو الله پاک به د دوزخ اور په هغه باندې حرام کړی.

قوله: ﴿قَالَ: سَمِعْتُ عِتْبَانَ بْنَ مَالِكٍ الأَنْصَارِيَّ ثُمَّ أَحَدَ بَنِي سَالِمٍ﴾: سیدنا محمود بن الربیع رضی الله عنه فرمائی چه ما د سیدنا عتبان بن مالک انصاری او د بنو سالم د یو سړی نه واوریدل. په ﴿احد بنی سالم﴾ کښې دوه احتمالات دی.

① دا مرفوع دې او د دې عطف په محمود باندې دې. ای : اخبرنی محمود بن الربیع ثم احد بنی سالم ..... امام زهری رحمه الله فرمائی چه ماته محمود بن الربیع او د بنو سالم یو سړی حدیث واورولو. ددې سړی نه حصین بن محمد انصاری مراد دې کوم چه د قبیله بنو سالم د سردارانو نه دې. امام زهری رحمه الله په یو بل روایت کښې د دې تصریح کړې ده.

② دویم احتمال دا دې چه د دې عطف په ﴿الانصاری﴾ باندې دې او دا منصوب دې یعنی ﴿سمعت عتبان الانصاری، واحد بنی سالم﴾ اوس په دې صورت کښې دوه مطلبونه کیدې شی

الف : محمود بن الربیع رحمه الله فرمائی چه ما د عتبان او بنو سالم د یو سړی نه حدیث واوریدلو. ګویا د هغوی دوه شیوخ دی یو عتبان، دویم احد بنی سالم او د ﴿احد بنی سالم﴾ نه حصین بن محمد مراد دې کوم چه تابعی دې او حال دا چه محمود بن الربیع رضی الله عنه صحابی دې. صحابی د تابعی نه روایت کوی.

ب : او ﴿ثم احد بنی سالم﴾ دپاره ﴿الانصاری﴾ عطف تفسیری هم جوړولې شو، یعنی دا حدیث ما د عتبان نه اوریدلې دې، کوم چه انصاری دې او د قبیله بنو سالم یو سړې دې، د عتبان بن مالک رضی الله عنه تعلق هم د قبیله بنو سالم سره دې. [۱]

---

[۱] عمدة القاری : ۵۷/۲۳

[۲۰۶۰] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَمْرٍو عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى مَا لِعَبْدِي الْمُؤْمِنِ عِنْدِي جَزَاءٌ، إِذَا قَبَضْتُ صَفِيَّهُ مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا، ثُمَّ احْتَسَبَهُ إِلَّا الْجَنَّةُ».

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل الله پاک فرمائی چه زما د دې مومن بنده چه څوک خپلوان او محبوب زه د دنیا نه اوچت کړم او هغه په دې باندې د ثواب نیت کولو سره صبر اوکړی نو د هغې بدله زما په نزد د جنت نه سوا هیڅ نه ده.

﴿صَفِي﴾ د صاد په فتحې او د فاء په کسرې او د یاء په تشدید سره، هغه سړې کوم چه انسان ته محبوب وی لکه ځوئې، رور، مخلص دوست.[1]

﴿احْتَسَبَهُ﴾ احتساب وائی، د ثواب او اجر نیت کول، ﴿الا الجنة﴾ د دې تعلق د ﴿مَالِعَبْدِي الْمُؤْمِنِ﴾ سره دې.[2] هر یو کار که د آخرت د اجر او ثواب په نیت او ارادې سره اوکړې شی نو هغې ته د حدیث په اصطلاح کښې احتساب وائی.

پس د رسول الله ﷺ یو مشهور حدیث دې ﴿من صام رمضان ایمانا واحتسابا غفر له ما تقدم من ذنبه وما تاخر﴾ یعنی کوم سړې هم چه د رمضان روژې د ایمان او د آخرت د اجر په نیت اونیسی. نو د هغه به وړاندې روستو ګناهونه معاف کړې شی په دې حدیث کښې د احتساب معنی د اجر او ثواب په نیت سره روژې نیول دی.

۷: بَابُ مَا يُحْذَرُ مِنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا وَالتَّنَافُسِ فِيهَا

د امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب سره مقصد دا دې چه د دنیا د چمک دمک، کشش اود دنیا د حرص او هوس او په دې کښې د مقابلې نه ځان ساتل پکار دی.

[۲۰۶۱] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُقْبَةَ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ الْمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَمْرَو بْنَ عَوْفٍ وَهُوَ حَلِيفٌ لِبَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ كَانَ شَهِدَ بَدْرًا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَعَثَ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ إِلَى الْبَحْرَيْنِ يَأْتِي بِجِزْيَتِهَا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - هُوَ صَالَحَ أَهْلَ الْبَحْرَيْنِ، وَأَمَّرَ عَلَيْهِمُ الْعَلَاءَ بْنَ الْحَضْرَمِيِّ، فَقَدِمَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ، فَسَمِعَتِ الْأَنْصَارُ بِقُدُومِهِ فَوَافَتْهُ صَلَاةَ الصُّبْحِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَلَمَّا انْصَرَفَ تَعَرَّضُوا لَهُ فَتَبَسَّمَ حِينَ رَآهُمْ وَقَالَ «أَظُنُّكُمْ سَمِعْتُمْ بِقُدُومِ أَبِي عُبَيْدَةَ، وَأَنَّهُ جَاءَ بِشَيْءٍ». قَالُوا أَجَلْ يَا رَسُولَ اللَّهِ.

---

[1] عمدة القاری: ۵۷/۲۳

[2] عمدة القاری: ۵۷/۲۳، وفتح الباری ۲۹۲/۱۱

قَالَ «فَأَبْشِرُوا وَأَمِّلُوا مَا يَسُرُّكُمْ، فَوَاللّٰهِ مَا الْفَقْرَ أَخْشَى عَلَيْكُمْ، وَلَكِنْ أَخْشَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُبْسَطَ عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا، كَمَا بُسِطَتْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، فَتَنَافَسُوهَا كَمَا تَنَافَسُوهَا وَتُلْهِيَكُمْ كَمَا أَلْهَتْهُمْ». ار ۲۹۸۸]

سیدنا مسور بن مخرمه رضی الله عنه خبر ورکړو چه سیدنا عمرو بن عوف رضی الله عنه کوم چه د بنو عامر بن لوئی حلیف وو او د بدر په جنګ کښې د رسول الله ﷺ سره شریک وو. هغوی بیان اوکړو چه رسول الله ﷺ سیدنا ابوعبیده بن الجراح رضی الله عنه د بحرین په جزیه راوړلو پسې اولیږلو. رسول الله ﷺ د بحرین والو سره صلح کړې وه. او په هغوی باندې ئې علاء بن حضرمی امیر مقرر کړې وو. چه کله ابوعبیده رضی الله عنه د بحرین د جزیې مال راوړلو نو انصارو د هغوی د راتلو واوریدل او د سحر مونځ ئې د رسول الله ﷺ سره اوکړو، او چه کله رسول الله ﷺ روان شو نو دا ټول خلق د هغوی مخې ته راغلل، رسول الله ﷺ د هغوی په لیدو باندې مسکې شو او وې فرمائیل زما خیال دې د ابوعبیده د راتلو متعلق تاسو اوریدلي دی او دا هم چه هغه څه راوړې دی؟ انصارو عرض اوکړو جی یا رسول الله ﷺ! رسول الله ﷺ اوفرمائیل: بیا دې تاسو ته زیرې وی تاسو د هغې امید ساتئ کوم چه به تاسو خوشحاله کړی. الله پاک ګواه دې! فقر او محتاجی هغه څیز نه دې چه د هغې نه زه ستاسو متعلق ویریږم. بلکه زه خو د دې نه ویریږم چه دنیا به په تاسو فراخه کړې شی څنګه چه په هغه خلقو باندې فراخه کړې شوې وه کوم چه ستاسو نه مخکښې وو او تاسو به هم د دې دپاره د یو بل نه د مخکښې کیدو داسې کوشش اوکړئ څنګه چه به هغوی کولو او تاسو به هم دغه شان غافل کړی څنګه چه ئې هغوی غافل کړې وو.

په سند کښې درې تابعین دی، موسی بن عقبة، ابن شهاب او عروة بن زبیر، دوه صحابه دی، سیدنا مسور بن مخرمه او سیدنا عمرو بن عوف رضی الله عنهما دا ټول مدنی دی. [1]

د علاء بن الحضرمی نوم عبدالله بن مالک بن ربیعه دې.

قوله: ﴿مَا الْفَقْرَ أَخْشَى عَلَيْكُمْ﴾: ﴿الفقر﴾ منصوب دې، ما اضمر عامله علی شریطة التفسیر د قبیل نه دې، او دې لره مبتداء جوړولو سره مرفوع هم لوستلې شو، په دواړو صورتونو کښې د ﴿اخشی﴾ مفعول به به حذف وی، په دې صورت کښې به هغه د وجې د اشتغال نه په ﴿الفقر﴾ کښې عمل نه شی کولې. لهذا د الفقر فعل به ناصب مقدر وی، کوم چه ﴿اخشی﴾ دې. او په دویم صورت کښې به ﴿الفقر﴾ د ما اسم کیدو د وجې نه مرفوع وی، او خبر چه کله جمله وی نو په هغې کښې چونکه د عائد کیدل ضروری وی په دې وجه د ﴿اخشی﴾ مفعول به به مقدر منلې شی، کوم چه ضمیر غائب دې او د ﴿الفقر﴾ طرف ته راجع دې، تقدیری عبارت داسې دې: ﴿ما الفقر اخشاه علیکم﴾ [2]

---

[1]) فتح الباری ۲۹۴/۱۱، عمدة القاری: ۵۹/۲۳

[2]) فتح الباری ۲۹۵/۱۱، عمدة القاری: ۶۰/۲۳

[٢٠٧٢] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - خَرَجَ يَوْمًا فَصَلَّى عَلَى أَهْلِ أُحُدٍ صَلاَتَهُ عَلَى الْمَيِّتِ، ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَى الْمِنْبَرِ فَقَالَ «إِنِّي فَرَطُكُمْ وَأَنَا شَهِيدٌ عَلَيْكُمْ، وَإِنِّي وَاللَّهِ لأَنْظُرُ إِلَى حَوْضِي الآنَ، وَإِنِّي قَدْ أُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ خَزَائِنِ الأَرْضِ - أَوْ مَفَاتِيحَ الأَرْضِ - وَإِنِّي وَاللَّهِ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِي، وَلَكِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنَافَسُوا فِيهَا».

د سيدنا عقبه بن عامر رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ بهر تشريف راوړلو نو د جنگ احد په شهيدانو باندې ئي داسې مونځ اوکړو څنگه چه د مړی جنازه لوستلې شی. بيا رسول الله ﷺ منبر ته تشريف راوړلو او وې فرمائيل: زه به ستاسو نه مخکښې ځم او زه به په تاسو باندې گواه يم. والله! زه خپل حوض دې وخت کښې داسې وينم او ما ته د زمکې د خزانو کنجياني راکړې شوې دی يا ئې اوفرمائيل د زمکې کنجياني راکړې شوې دی او والله! زه ستاسو متعلق د دې نه نه ويريږم چه تاسو به زما نه روستو شرک اوکړئ بلکه زما ستاسو متعلق د دې ويره ده چه تاسو به په دنيا کښې د دې د حصول دپاره د يو بل نه د مخکښې کيدو کوشش کوئ.

د ابوالخير نوم مرثد بن عبدالله دې.

[٢٠٧٣] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ أَكْثَرَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ مَا يُخْرِجُ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ بَرَكَاتِ الأَرْضِ». قِيلَ وَمَا بَرَكَاتُ الأَرْضِ قَالَ «زَهْرَةُ الدُّنْيَا». فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ هَلْ يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ فَصَمَتَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ يُنْزَلُ عَلَيْهِ، ثُمَّ جَعَلَ يَمْسَحُ عَنْ جَبِينِهِ فَقَالَ «أَيْنَ السَّائِلُ». قَالَ أَنَا. قَالَ أَبُو سَعِيدٍ لَقَدْ حَمِدْنَاهُ حِينَ طَلَعَ ذَلِكَ. قَالَ «لاَ يَأْتِي الْخَيْرُ إِلاَّ بِالْخَيْرِ، إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ، وَإِنَّ كُلَّ مَا أَنْبَتَ الرَّبِيعُ يَقْتُلُ حَبَطًا أَوْ يُلِمُّ، إِلاَّ آكِلَةَ الْخَضِرَةِ، أَكَلَتْ حَتَّى إِذَا امْتَدَّتْ خَاصِرَتَاهَا اسْتَقْبَلَتِ الشَّمْسَ، فَاجْتَرَّتْ وَثَلَطَتْ وَبَالَتْ، ثُمَّ عَادَتْ فَأَكَلَتْ، وَإِنَّ هَذَا الْمَالَ حُلْوَةٌ، مَنْ أَخَذَهُ بِحَقِّهِ وَوَضَعَهُ فِي حَقِّهِ، فَنِعْمَ الْمَعُونَةُ هُوَ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِغَيْرِ حَقِّهِ، كَانَ الَّذِي يَأْكُلُ وَلاَ يَشْبَعُ». [ر: ٨٧٩]

د سيدنا ابوسعيد خدری رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: زه ستاسو متعلق د ټولو نه زياته ويره د دې لرم. چه الله پاک به د زمکې برکتونه ستاسو دپاره راوباسی. تپوس اوکړې شو. د زمکې برکتونه څه دی؟ وې فرمائيل: د دنيا فراخی. په دې باندې يو سړی د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو: آيا خير به شر راوړی؟ رسول الله ﷺ خاموش شو او مونږ خيال اوکړو چه کيدې شی په هغوی باندې وحی نازليږی. د دې نه پس رسول الله ﷺ تندې صفا کړو او تپوس ئې اوفرمائيلو هغه تپوس کونکې سړې چرته دې؟ تپوس کونکی اووې:

سيدنا ابو سعيد خدري رضي الله عنه فرمائی چه کله د دې سوال حل زمونږ مخې ته راغلو نو مونږ د هغه صاحب تعريف اوکړو، رسول الله ﷺ اوفرمائيل خير خو صرف خير راوړی، خو دا مال د شين او ښکلي ګيا په شان دې او کوم څيزونه هم چه سپرلي راټوکوئ هغه په حرص زيات خوراک کونکو لره هلک يا هلاکت ته نزدې کړی. سوا د هغه څاروی نه چا چه په ډکه خيټه خوراک کړې وی، تردې چه کله د هغه تشی ډک شی نو هغه نمر ته مخ کولو سره شخوند اوهلو. او بيا ئې واړه او لوئې بول اوکړل او بيا د هغې نه پس ئې بيا واپس کيدو سره خوراک اوکړو

او دا مال هم ډير خوږ دې، چا چه دا په حق سره واخستلو او په حق کښې ئې خرچ کړو نو هغه بهترينه ذريعه ده او چا چه دا په ناجائز طريقې سره حاصل کړو نو د هغه سړی په شان دې چه خوراک کوی خو مړيږی نه.

قوله: ﴿لَقَدْ حَمِدْنَاهُ حِينَ طَلَعَ ذَلِكَ﴾: يعنى په شروع کښې خو د هغه سوال په مونږ ښه او نه لګيدو ځکه چه د هغه په سوال کولو باندې رسول الله ﷺ خاموش شو (مونږ اوګڼړله چه هغوی خفه شو) خو چه کله خبره واضحه شوه نو مونږ د هغه تعريف اوکړو، ﴿طلع بمعنى ظهر﴾ دې.

﴿خَضِرَةٌ﴾: د خاء په فتحې او د ضاد په کسرې سره دې په معنی د شين او سرسبز.

﴿يَقْتُلُ حَبَطًا أَوْ يُلِمُّ﴾: ﴿حبط﴾ د زيات خوراک د وجې نه د خيټې پړسيدو ته وائی.

﴿حبطت الدابة﴾: څاروی دومره خوراک اوکړو چه خيټې ئې اوپړسيده او مړ شو. [1]

﴿يلم﴾ يعنى موسمی سپرلي چه کومه ګيا راټوکوی او د زيات خوراک کولو د وجې نه وژل کوی يا ئې وژلو ته نزدې کړی.

﴿آكِلَةُ الْخَضِرَةِ﴾: اكلة: د اسم فاعل مونث صيغه ده، خوراک کونکې څاروې.

﴿امْتَدَّتْ خَاصِرَتَاهَا﴾: يعنى د هغه دواړه تشی ډک شو او ښه نيغ شو.

﴿فَاجْتَرَّتْ﴾ شخوند وهل، خوړلې شوې ګيا راويستلو سره دوباره ميده کول.

﴿ثلطت﴾: سوټه کول. [2]

قوله: ﴿إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ﴾: ﴿خضرة﴾ او ﴿حلوة﴾ مؤنث دې او مال مذکر دې او په اسم ﴿ان﴾ او دهغې په خبر کښې د تذکير او تانيث په اعتبار سره مطابقت ضروری دې. په دې وجه په عبارت کښې مختلف تاويلات کړې شوې دی،

---

[1]) حبطت الدابة حبطا : اذا اصابت مرعى طيبا، فافرطت فى الاكل حتى تنتفخ، فتموت. (النهاية فى غريب الحديث : ٣٢٤/١)

[2]) د لغاتو د تشريح دپاره اوګورئ: عمدة القارى ٦٢/٢٣، وفتح البارى : ٢٩٧/١١

① يو دا چه د مال نه مراد ﴿ الحياة بالمال ﴾ دي او ﴿ خضرة ﴾ د دې خبر دې
② دويم دا چه د مال نه دنيا مراد ده او هغه مونث ده
③ دريم دا چه په دې سره تشبيه مقصود ده، اى: المال كالبقلة الخضرة الحلوة.[1]

قوله: ﴿ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ هَلْ يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ؟ ﴾: يو سړي عرض اوکړو چه يا رسول الله ﷺ! ايا خير به د ځان سره شر هم راوړي؟ يعنى د ملكى فتوحاتو او اقتدار د وجې نه به چه مونږ مسلمانانو ته کوم مال غنيمت او سازوسامان حاصليږي، هغه خو به زمونږ دپاره د الله پاک نعمت وي، او هسې هم په جائز وسائلو او ذرائع سره حاصليدونکې دولت او د رزق وغيره وسعت او فراخى يو ښه څيز دې، نو دا څنګه ممکن ده چه د الله پاک ورکړې شوې نعمت او يو ښه څيز زمونږ دپاره د بدئ او فتنې او ترک طاعات سبب او ذريعه جوړه شي.

قوله: ﴿ فَقَالَ إِنَّهُ لاَ يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ وَإِنَّ مِمَّا يُنْبِتُ الرَّبِيعُ يَقْتُلُ، أَوْ يُلِمُّ إِلاَّ آكِلَةَ الْخَضْرَاءِ ﴾: رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه حقيقت دا دې چه خير كله هم د ځان سره شر نه راوړي، يعنى په جائز ذرائع سره د مال او دولت حاصليدل او په رزق کښې د وسعت او فراخئ او خوشحالئ نصيب كيدل، په خيرونو کښې يو خير دې او د دې په وجه هيڅ بدى نه راځى، بلكه اصل کښې د شر راتلل د هغه عوارضو د وجې نه دى كوم چه د دولت مندئ او خوشحالئ په وخت لاحق كيږي. لكه بخل او اسراف او د حد اعتدال نه تجاوز.

او د دې مثال سپرلى دې كوم چه د زمكې د خيتې نه ګيا وغيره راوباسى او د خپل ذات په اعتبار سره خو ښه او فائده مند وي، خو د هغې نه نقصان هغه وخت رسيږي چه كله يو څاروې د خپل ضرورت نه زياتى خوراک اوکړي او د ډير خوراک د وجې نه په هلاكت کښې اخته شي.

پس خپله رسول الله ﷺ د دې مثال داسې بيان اوفرمائيلو چه د سپرلى موسم كومه ګيا راوباسى، هغه په حقيقت کښې خو د خير او فائدې څيز وي چه هغه د خپل ځان سره هيڅ نقصان او بدى راوړلو سره د زمكې د خيتې نه نۀ راوځى. خو هغه څاروى لره د هغه خيټه پړسولو سره وژنى، او كه هغه مړ نه شى نو مرګ ته نزدې شي. يعنى كوم څاروې چه په دې ګيا کښې د حد نه واوړي، هغه د دې ګيا د وجې نه نۀ بلكه د خپل فعل يعنى زيات خوراک د وجې نه ضرور په هلاكت کښې واقع شي. هغه داسې چه هغه خوراک كونكى څاروى دا ګيا داسې اوخوړله چه كله د ډير خوراک د وجې نه د هغه دواړه تشى اوپړسيدل نو هغه د نمر مخې ته كيناستلو، لكه چه د څاروى عادت وي چه كله د بدهضمئ د وجې نه د هغه خيټه اوپړسيږي نو هغه په نمر كينى او د هغه وجود ګرمى موندلو سره نرم شى او په هغه کښې چه څه وي هغه بهر راشى، بيا چه كله نرمه سوټه او متيازې كولو سره هغه خپله خيټه سپكه كړي نو د سريدو دپاره د چراګاه طرف ته روان شي.

---

[1] ارشاد السارى: ۱۳/۴۲۸، فتح البارى: ۱۱/۲۹۷

د دولت ډير والي كله نعمت دي؟ ﴿ وَإِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ ﴾ د مذكوره مثال او د هغې د مطابقت بيانولو نه پس رسول الله ﷺ دا مال او زر ډير شين او نرم او مزيدار دې ونيلو سره د دې حقيقت طرف ته اشاره اوفرمائيله چه د دنيا مال او زر. د هغه د محبت او مصارف د تعلق نه د انسانانو حالات او خيالات مختلف وى. چه څه خلق خو هغه وى كوم چه صرف د حاجت او ضرورت په قدر د مال او اسباب په حصول باندې اكتفاء كوى او د هغې د حصول دپاره هم جائز او صحيح وسائل او ذرائع اختياروى. هم دغه شان هغوى سره چه كوم مال او اسباب او پيسې وى. هغوى هغې لره په ښه مصارفو كښې خرچ كوى.

خو څه خلق داسې وى كوم چه مال او دولت لره هرڅه گنړى. د هغوى حرص او طمع په هيڅ حد باندې قناعت نه كوى. هغوى نه صرف دا چه د ضرورت او حاجت نه د زائد مال او زر حاصلولو سعى او كوشش كوى. او د هغې په راجمع كولو كښې لگيدلې وى. بلكه د هغې په حصول كښې د جائز او ناجائز ترمينځه هيڅ تميز نه كوى. د سختو نه سختې بدئ ارتكاب كولو سره او حرام ذرائع لره اختيارولو سره دولت راټولوى.

د دې نه علاوه هغوى سره چه كوم مال دولت او روپۍ پيسې وى. هغه په حقدارانو باندې او په هغه مصارفو كښې نه خرچ كوى. كوم چه د الله پاک د رضا باعث وى. او د مال او دولت متعلق د هغوى دا حرص او طمع هغوى لره د هغه سړى په شان كړى چه خوراک كوى. خو د حرص د غلبې د وجې نه نه مړيږى. يا د هغوى حالت د هغه سړى په شان شى كوم چه د استسقاء مريض وى چه هيڅ وخت هم نه مړيږى او څومره چه اوبه څكى. هم دومره ئې تنده زياتيږى او خيټه ئې پړسيږى

[۶۰۶۴] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَمْرَةَ قَالَ حَدَّثَنِي زَهْدَمُ بْنُ مُضَرِّبٍ قَالَ سَمِعْتُ عِمْرَانَ بْنَ حُصَيْنٍ - رضي الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «خَيْرُكُمْ قَرْنِي، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ». قَالَ عِمْرَانُ فَمَا أَدْرِي قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بَعْدَ قَوْلِهِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا «ثُمَّ يَكُونُ بَعْدَهُمْ قَوْمٌ يَشْهَدُونَ وَلاَ يُسْتَشْهَدُونَ، وَيَخُونُونَ وَلاَ يُؤْتَمَنُونَ، وَيَنْذِرُونَ وَلاَ يَفُونَ، وَيَظْهَرُ فِيهِمُ السِّمَنُ». [ر ۲۵۰۸]

د سيده عمران بن حصين رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل په تاسو كښې د ټولو نه غوره زمانه ده، بيا د هغه خلقو زمانه ده كوم چه به د دې نه روستو وى، سيدنا عمران رضي الله عنه فرمائى ماته معلومه نه ده چه رسول الله ﷺ دا ارشاد دوه كرته بيان كړو يا درې كرته. بيا به د دې نه روستو هغه خلق وى كوم چه به گواهى وركوى خو د هغوى گواهى به نه وى طلب كړې شوې. هغوى به خيانت كوى او د هغوى نه به اعتماد اوچت كړې شى. هغوى به منخته كوى خو پوره كوى به ئې نه او په هغوى كښې به څورب والې خور شى.

قوله: ﴿ وَيَظْهَرُ فِيهِمُ السِّمَنُ ﴾: ﴿ سمن ﴾ څورب والى ته وائى، د سنن ترمذى په روايت

کښې دی: ﴿ ثم یجئ قوم یتسمنون ویحبون السمن ﴾[1] یعنی د دې نه پس به داسې خلق راشی چه ځورب به وی او ځورب والې به خوښوی.

په یو بل حدیث کښې رآځی ﴿ ان الله یبغض الحبر السمین ﴾[2] یعنی الله پاک د ځورب ملا سره بغض کوی علماء کرامو لیکلې دی چه د دې نه مراد صرف د بدن ځورب والې نه دې مراد. بلکه مقصد ئې په تعیش او عیش و عشرت کښې اخته کیدل دی یعنی داسې خلق به راشی چه هغوی به عیش و عشرت او لوفری خوښوی. چونکه عموما ځورب والې هم د لا پرواهئ او عیش وعشرت په نتیجه کښې وی. په دې وجه حدیث کښې د دې ذکر راغلې دې.

[۶۰۶۵] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِی حَمْزَةَ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِیمَ عَنْ عَبِیدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رضی الله عنه - عَنِ النَّبِیِّ - صلی الله علیه وسلم - قَالَ « خَیْرُ النَّاسِ قَرْنِی ، ثُمَّ الَّذِینَ یَلُونَهُمْ ، ثُمَّ الَّذِینَ یَلُونَهُمْ ، ثُمَّ یَجِیءُ مِنْ بَعْدِهِمْ قَوْمٌ تَسْبِقُ شَهَادَتُهُمْ أَیْمَانَهُمْ وَأَیْمَانُهُمْ شَهَادَتَهُمْ ». [ر: ۲۵۰۹]

د سیدنا عبد الله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: د ټولو نه غوره زمانه زما ده. د هغې نه پس د هغه خلقو کوم چه به د دوی نه پس وی او د هغې نه پس به داسې خلق پیدا شی چه د هغوی ګواهئ به د هغوی د قسمونو نه مخکښې کیږی او قسمونه به ئې د ګواهو نه (یعنی په دروغه د ګواهئ ورکولو شوقیان به وی).

﴿عبدان﴾ عبد الله بن عثمان مروزی لقب دې. د ابو حمزه نوم محمد بن میمون دې

﴿عَبیدہ﴾ (د په فتحې او د باء په کسرې سره دې) د هغوی د پلار نوم قیس دې

قوله: ﴿ثُمَّ یَجِیءُ مِنْ بَعْدِهِمْ قَوْمٌ تَسْبِقُ شَهَادَتُهُمْ﴾: مطلب دا دې چه د هغوی نه په روستو راتلونکو خلقو کښې به تقوی نه وی. هغوی به د الله پاک د ویرې نه خالی وی او د دروغژنې ګواهئ او په دروغه قسم خوړلو دپاره به هر سرې تیار وی

[۶۰۶۶ ، ۶۰۶۷] حَدَّثَنِی یَحْیَی بْنُ مُوسَی حَدَّثَنَا وَکِیعٌ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِیلُ عَنْ قَیْسٍ قَالَ سَمِعْتُ خَبَّابًا وَقَدِ اکْتَوَی یَوْمَئِذٍ سَبْعًا فِی بَطْنِهِ وَقَالَ لَوْلاَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - نَهَانَا أَنْ نَدْعُوَ بِالْمَوْتِ لَدَعَوْتُ بِالْمَوْتِ ، إِنَّ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ - صلی الله علیه وسلم - مَضَوْا وَلَمْ تَنْقُصْهُمُ الدُّنْیَا بِشَیْءٍ ، وَإِنَّا أَصَبْنَا مِنَ الدُّنْیَا مَا لاَ نَجِدُ لَهُ مَوْضِعًا إِلاَّ التُّرَابَ .

قیس بن ابی حازم فرمائی چه ما د سیدنا خباب رضی الله عنه نه واوریدل او هغه ورځ د هغوی په خیټه کښې اووۀ داغونه لګیدې وو که رسول الله ﷺ مونږ د مرګ د دعا نه منع کړې نه وې

---

[1] سنن الترمذی، ابواب الفتن، باب ما جاء فی القرن الثالث، رقم الحدیث: ۲۲۲۱

[2] الکاف الشاف فی تخریج احادیث الکشاف علی حاشیته ۴۴/۲. والجامع لاحکام القرآن: ۳۷/۷ (سورة النجم) (قلت: ضعفه عبد العزیز بن محمد بن عبد المحسن فی محض الصواب فی فضائل عمر بن الخطاب وقال: إسناده ضعیف لانقطاعه، وفیه معلی الجعفی اتفق النقاد علی تکذیبه. (التقریب رقم: ۶۸۰۷).

نو ما به د خپل ځان دپاره د مرګ دعا کوله، د رسول الله ﷺ خوصحابه تیر شواو دنیا د هغوی د خیر د اعمالو نه هیڅ نه ووکم کړې، او مونږ د دنیا نه دومره څه حاصل کړل چه د خاورو نه سوا د هغې هیڅ ځائې نشته.

[۶۰۶۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنِي قَيْسٌ قَالَ أَتَيْتُ خَبَّابًا وَهُوَ يَبْنِي حَائِطًا لَهُ فَقَالَ إِنَّ أَصْحَابَنَا الَّذِينَ مَضَوْا لَمْ تَنْقُصْهُمُ الدُّنْيَا شَيْئًا، وَإِنَّا أَصَبْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ شَيْئًا، لَا نَجِدُ لَهُ مَوْضِعًا إِلَّا التُّرَابَ. [ر: ۵۳۴۸]

قیس بن ابی حازم رحمه الله فرمائی چه زه د سیدنا خباب رضی الله عنه په خدمت کښې حاضر شوم هغوی د خپل باغ چار دیواری جوړوله، هغوی اوفرمائیل چه زمونږ ملګری کوم چه وفات شو دنیا د هغوی په اعمالو کښې هیڅ کمې اونکړو، خو مونږ د هغې نه روستو دومره حاصله کړه چه د خاورې نه سوا د هغې د ایخودلو هیڅ ځائې نه ملاویږی.

[۶۰۶۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ عَنْ سُفْيَانَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ خَبَّابٍ رضی الله عنه - قَالَ هَاجَرْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -. [ر: ۱۲۱۷]

د سیدنا خباب رضی الله عنه نه روایت دې چه مونږ د رسول الله ﷺ سره هجرت اوکړو.

د هجرت واقعه ئې دلته بیان نه کړه، هغه په باب الهجرة الى المدينة کښې تیره شوې ده په هغې کښې دی: ﴿فَوَقَعَ أَجْرُنَا عَلَى اللهِ فَمِنَّا مَنْ مَضَى لَمْ يَأْخُذْ مِنْ أَجْرِهِ شَيْئًا مِنْهُمْ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ﴾ (۱)

⑧ باب قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ .....

فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ * إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ). [فاطر: ۵، ۶] جَمْعُهُ سُعُرٌ، قَالَ مُجَاهِدٌ الْغَرُورُ الشَّيْطَانُ.

اې خلقو! بیشکه د الله پاک وعده حق ده، پس تاسو د دنیا ژوند په دهوکه کښې وانچوی او د الله پاک په باره کښې تاسو ته شیطان دهوکه درنکړی، بیشکه شیطان ستاسو دشمن دې او هغه تاسو په دشمنۍ باندې اونیسئ، یقینا هغه خپل جماعت ته دعوت ورکوی چه هغوی جهنمیان شی.

قوله: ﴿قَالَ مُجَاهِدٌ الْغَرُورُ الشَّيْطَانُ﴾: مجاهد په آیت کریمه کښې د ﴿الغرور﴾ تفسیر په شیطان سره کړې دې، فریابی دا تعلیق موصولا نقل کړې دې. (۲)

غرور په حقیقت کښې هر هغه څیز ته وئیلی کیدې شی کوم چه انسان په دهوکه کښې واچوی، مال، د جاه شهوت او شیطان، په ټولو باندې د غرور اطلاق کیدې شی او شیطان

---

(۱) ارشاد الساری ۴۳۳/۱۳، وفتح الباری ۳۰۰/۱۱

(۲) ارشاد الساری: ۴۲۳/۱۲

چونکه په دې باب کښې د ټولو نه ورانده دې، په دې وجه هغه ته د غرور مصداق وئيلې شوې دې.[1]

[۶۰۶۹] حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْقُرَشِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي مُعَاذُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ ابْنَ أَبَانَ أَخْبَرَهُ قَالَ أَتَيْتُ عُثْمَانَ بِطَهُورٍ وَهُوَ جَالِسٌ عَلَى الْمَقَاعِدِ، فَتَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - تَوَضَّأَ وَهُوَ فِي هَذَا الْمَجْلِسِ، فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ قَالَ: «مَنْ تَوَضَّأَ مِثْلَ هَذَا الْوُضُوءِ، ثُمَّ أَتَى الْمَسْجِدَ فَرَكَعَ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ جَلَسَ، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ». قَالَ وَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «لاَ تَغْتَرُّوا». [ر: ۱۵۸]

ابن ابان فرمائی چه ما سیدنا عثمان رضي الله عنه دپاره د اودس اوبه راوړلې، هغوی په يو دالانګی کښې ناست وو بیا هغوی په ښه طريقه اودس اوکړو، د هغې نه پس ئې اوفرمائيل چه ما رسول الله ﷺ هم په دې ځائې باندې په اودس کولو باندې ليدلې دې، رسول الله ﷺ په ښه طريقه باندې اودس اوکړو بيا ئې اوفرمائيل: چه چا داسې اودس اوکړو او مسجد ته راتلو سره ئې دوه رکعته مونځ اوکړو، بيا د جماعت په انتظار کښې ناست وونو د هغه مخکښې ګناهونه معاف کيږي، هغوی اووې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: په دهوکه کښې مه راځئ.

﴿لَا تَغْتَرُّوا﴾: يعنی په دهوکه کښې واقع نه شئ چه الله پاک په مانځه سره ټول ګناهونه معاف کوی نو د ګناهونو نه احتياط نه دې پکار، ځکه چه په مونځونو سره صرف واړهٔ ګناهونه معاف کيږي او که لوئې ګناهونه هم الله پاک په خپل فضل او کرم سره معاف کړی نو هغه به په قبول شوی مانځه سره معاف کيږي او د قبوليت صلاة علم چاته هم نه شی کيدې.

⑨ باب ذَهَابِ الصَّالِحِينَ

﴿يقال: الذهاب: المطر﴾

[۶۰۷۰] [2] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ بَيَانٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ عَنْ مِرْدَاسٍ الأَسْلَمِيِّ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « يَذْهَبُ الصَّالِحُونَ

---

[1]) ارشاد الساری: ۴۲۳/۱۲

[2]) قال ابن بطال: ذهاب الصالحين من أشراط الساعة، إلا إنه إذا بقى الناس فى حفالة كحفالة الشعير أو التمر؛ فذلک إنذار بقيام الساعة وفناء الدنيا، وهذا الحديث معناه الترغيب فى الاقتداء بالصالحين والتحذير من مخالفة طريقهم خشية أن يكون من خالفهم ممن لا يباليه الله ولا يعبأ به. وبَالة: مصدر باليت محذوف منه الياء التى هى لام الفعل، وكان أصله (بالية) فكرهوا ياءً قبلها كسرة، لكثرة استعمال هذه اللفظة فى نفى كل ما لا يحفل به، وتقول العرب أيضًا فى مصدر باليت مبالاةً كما تقول بالة. والحفالة: سفلة الناس وأصلها فى اللغة ما تساقط من قشور التمر والشعير وغيرهما، والحثالة والحشافة مثله. (انظر شرح ابن بطال للبخارى ۱۶۱/۱۰)

الأَوَّلُ فَالأَوَّلُ، وَيَبْقَى حُفَالَةٌ كَحُفَالَةِ الشَّعِيرِ أَوِ التَّمْرِ، لاَ يُبَالِيهِمُ اللَّهُ بَالَةً». قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ يُقَالُ حُفَالَةٌ وَحُثَالَةٌ. [ر: ۳۹۲۵]

د سيدنا مرداس اسلمي رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: نيكان بندګان به پرلپسې لاړ شي، او د اوربشو د بسو په شان ناكاره قسم خلق به پاتې شي. الله پاک به د هغوی لړه پرواه هم نه كوي.

امام بخاري رحمه الله فرمائي: حُفَالَةٌ او حُثَالَةٌ په يو معنى كښې استعمالولې شي.

﴿يقال: الذهاب: المطر﴾: امام بخاري رحمه الله فرمائي چه د ذهاب معنى د باران راځي. دا لفظ د ذهاب الصالحين په مناسبت سره امام بخاري رحمه الله ذكر كړې دې.

⑩ باب مَا يُتَّقَى مِنْ فِتْنَةِ الْمَالِ

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلاَدُكُمْ فِتْنَةٌ)

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب كښې د مال د فتنې نه د بچ كيدلو تاكيد كړې شوې دې [۱] مال كه په جائز طريقې سره حاصل كړې شي او په جائز مصارف كښې استعمال كړې شي نو د الله پاک نعمت دې خو كه په ناجائز طريقې سره مال راشي يا مال په غلطو مصارفو كښې استعماليږي يا هغه د انسان د ګناهونو ذريعه جوړيږي. نو فتنه او لوئې ازميښت دې.

[۲۰۷۱] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرٍ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «تَعِسَ عَبْدُ الدِّينَارِ وَالدِّرْهَمِ وَالْقَطِيفَةِ وَالْخَمِيصَةِ، إِنْ أُعْطِيَ رَضِيَ، وَإِنْ لَمْ يُعْطَ لَمْ يَرْضَ». [ر: ۲۷۳۰]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د دينار او درهم غلام، د غوره ريښمي جامو او څادر غلام دې تباه شي، كه هغه ته وركړې شي نو خوشحاليږي او كه ورنكړې شي نو خفه كيږي.

د ابو حصين نوم عثمان بن عاصم دې، حصين (د حاء په فتحې او د صاد په كسرې سره) دې.

﴿القطيفة﴾ كمبل، كپړا، ﴿الخميصة﴾ تور څادر. د حديث مطلب دا دې كوم انسان د دنيا دومره عاشق او غلام وي چه په دنيا كښې د هغه د خوشحالئ او خفګان اول او آخر سبب وي، كه د دنيا يو څيز ورته ملاؤ شي نو خوشحاله، كه ملاؤ نه شي نو خفه كيږي، د دنيا داسې عاشق غلام دپاره رسول الله ﷺ بد دعا اوفرمائيله

---

[۱] قال ابن بطال: معنى الفتنة فى كلام العرب: الاختبار والابتلاء، ومنه قوله تعالى: (وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا) (طه: ٤٠) أى اختبرناك، والفتنة: الإمالة عن القصد، ومنه قوله تعالى: (وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ) (الإسراء: ٧٣) أى ليميلونك. والفتنة أيضًا: الإحراق من قوله تعالى: (يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ) (الذاريات: ١٣) أى يحرقون، هذا قول ابن الأنبارى. والاختبار والابتلاء بجمع ذلك كله. وقد أخبر الله تعالى عن الأموال والأولاد أنها فتنة. (شرح ابن بطال ١٦٢/١٠)

حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ عَطَاءٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ - رضي الله عنهما - يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لَابْتَغَى ثَالِثًا، وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ».

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دي چه ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل : كه انسان سره د مال دوه واديانې وى نو هغه به د دريمې خواهش مند وى او د انسان خيټه د خاورو نه سوا بو څيز هم نه شي ډكولې او الله پاک د هغه چا توبه قبلوى چه توبه كوى.

قوله: ﴿وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ﴾: د ابن آدم خيټه صرف خاوره ډكولې شي، خاوره د مرګ نه كنايه ده يعنى ترڅو پورې چه هغه ژوندې وى د مال خواهش به د هغه وى. تردې چه د هغه مرګ راشي، علامه قسطلانى رحمه الله ليكى :

﴿كناية عن الموت، لاستلزامه الامتلاء، كأنه قال: لا يشبع من الدنيا حتى يموت﴾ (۱)

[۲۰۷۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا مَخْلَدٌ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ سَمِعْتُ عَطَاءً يَقُولُ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «لَوْ أَنَّ لِابْنِ آدَمَ مِثْلَ وَادٍ مَالًا لَأَحَبَّ أَنَّ لَهُ إِلَيْهِ مِثْلَهُ، وَلَا يَمْلَأُ عَيْنَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ». قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَلَا أَدْرِي مِنَ الْقُرْآنِ هُوَ أَمْ لَا. قَالَ وَسَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ يَقُولُ ذَلِكَ عَلَى الْمِنْبَرِ.

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دي چه ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل، هغوى اوفرمائيل چه كه انسان سره د مال (كډو بيزو وغيره) يو پوره ميدان وى نو هغه به غواړى چه هغه ته يو هم دغه شان وادى بله ملاؤ شي او د انسان سترګې د خاورو نه علاوه يو څيز هم نه شي ډكولې او څوک چه الله پاک ته توبه اوباسى هغه د هغه توبه قبلوى، سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه ماته معلومه نه ده دا د قرآن نه دې يا نه؟

قوله: ﴿قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَلَا أَدْرِي مِنَ الْقُرْآنِ هُوَ أَمْ لَا﴾: سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه ماته معلومه نه ده چه دا حديث د قران كريم حصه ده (چه د هغې تلاوت منسوخ شوې دې) يا نه؟

قوله: ﴿قَالَ وَسَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ يَقُولُ ذَلِكَ عَلَى الْمِنْبَرِ﴾: د قال فاعل امام عطاء دې او دا د ماقبل سند سره متصل دې، امام عطاء بن ابى رباح رحمه الله فرمائى چه ما د عبدالله بن زبير رضي الله عنهما نه دا حديث په منبر باندې بيانولو سره واوريدلو، چونكه په وړاندې روايت كښې دى : ﴿سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ عَلَى الْمِنْبَرِ بِمَكَّةَ فِي خُطْبَتِهِ﴾

[۲۰۷۴] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ الْغَسِيلِ عَنْ عَبَّاسِ بْنِ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ عَلَى الْمِنْبَرِ بِمَكَّةَ فِي خُطْبَتِهِ يَقُولُ يَا أَيُّهَا النَّاسُ.

---

(۱) ارشاد السارى : ۱۳/ ۴۳۶

إِنَّ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يَقُولُ «لَوْ أَنَّ ابْنَ آدَمَ أُعْطِيَ وَادِيًا مَلأً مِنْ ذَهَبٍ أَحَبَّ إِلَيْهِ ثَانِيًا، وَلَوْ أُعْطِيَ ثَانِيًا أَحَبَّ إِلَيْهِ ثَالِثًا، وَلاَ يَسُدُّ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلاَّ التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ».

د سيدنا عبد الله بن زبير رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: چه كه انسان ته يو وادى د سرو زرو ډكه وركړې شي نو د بلې خواهش به كوى، كه دويمه وركړې شي نو د دريمې خواهش به كوى او د انسان خيټه د خاورې نه سوا يو څيز هم نه شى ډكولې او الله پاك د هغه چا توبه قبلوى چه توبه كوى.

د ابو نعيم نامه فضل بن دكين ده.

[۲۰۷۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «لَوْ أَنَّ لاِبْنِ آدَمَ وَادِيًا مِنْ ذَهَبٍ أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَادِيَانِ، وَلَنْ يَمْلأَ فَاهُ إِلاَّ التُّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ». وَقَالَ لَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنْ أُبَىٍّ قَالَ كُنَّا نَرَى هَذَا مِنَ الْقُرْآنِ حَتَّى نَزَلَتْ (أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ).

د سيدنا انس بن مالك رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل. كه د انسان سره د سرو زرو يو وادى وى نو هغه به غواړى چه هغه دوه شى او د هغه خوله سوا د خاورو نه بل يو څيز هم نه شى ډكولې او الله پاك د هغه چا توبه قبلوى څوك چه توبه كوى.

په دې حديث كښې د «فاه» يعنى فم (خولې) ذكر دې، په اول روايت كښې د بطن. او عين ذكر راغلې دې، علامه عينى او قسطلانى رحمهما الله فرمائى:

«ليس المراد الحقيقة فى عضو بعينه بقرينة عدم الانحصار فى التراب إذ غيره يملؤه أيضا بل هو كناية عن الموت لأنه مستلزم للامتلاء فكأنه قال: لا يشبع من الدنيا حتى يموت فالغرض من العبارات كلها واحد وليس فيها إلا التفنن من الكلام» [1]

يعنى: دلته متعين طور د بدن يو اندام مراد نه دې بلكه دا د مرګ نه كناية ده، د حديث حاصل دا دې چه دنيا نه انسان هغې پورې نه مړيږى، ترڅو پورې چه د هغه مرګ رانشى، د ټولو عبارتونو مقصد يو دې سوا د كلام د تنوع نه بل هيڅ مقصد نه دې

او حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى: «وهذا يحسن فيما إذا اختلفت مخارج الحديث وأما إذا اتحدت فهو من تصرف الرواة ثم نسبة الامتلاء للجوف واضحة والبطن بمعناه وأما النفس فعبر بها عن الذات وأطلق الذات وأراد البطن من إطلاق الكل وإرادة البعض وأما النسبة إلى الفم فلكونه الطريق إلى الوصول للجوف ويحتمل أن يكون المراد بالنفس العين وأما العين فلأنها الأصل فى الطلب لأنه يرى ما يعجبه فيطلبه ليحوزه إليه وخص

---

[1] عمدة القارى ۲۳/۶۹، إرشاد السارى ۱۳/۴۳۸

البطن فی أکثر الروایات لان أکثر مایطلب المال لتحصیل المستلذات وأکثرها یکون للاکل والشرب ﴾ (۱)
دا وضاحت هغه وخت صحیح دې چه کله د حدیث الفاظ مختلف واقع شوې وی، بیا د امتلاء یعنی ډکیدلو نسبت د خیټې طرف ته کول واضح دی. د بطن معنی هم دا ده او نفس وئیلو سره شخص او ذات مراد کولې شی. ذات وئیلو سره بطن یعنی خیټه مراد کول دا ﴿اطلاق الکل وارادة البعض﴾ د قبیل نه دې. یعنی کل وئیلو سره جزء مراد کول او فم یعنی د خولې طرف ته د دې نسبت په دې بناء دې چه د خولې په ذریعه خیټې ته څیز رسیږی او د سترګو ذکر په دې وجه دې چه په طلب او لټون کښې سترګه اصل ده او په اکثر روایاتو کښې د بطن یعنی خیټې ذکر دې، په دې وجه اکثر چه کوم مال طلب کولې شی، هغه د خوند حاصلولو دپاره کولې شي او د خوند ډیر صورتونه د خوراک څکاک نه حاصلیږی.

قوله: ﴿ وَقَالَ لَنَا أَبُو الْوَلِيدِ ﴾ : ابو الولید هشام بن عبدالملک طیالسی د امام بخاری رحمه الله شیخ دې، هغوی د سیدنا ابی بن کعب رضی الله عنه نه نقل کوی چه دا حدیث ﴿لوکان لابن ادم وادیان من مال﴾ به مونږ د قرآن حصه ګنړله، تردې چه سورة تکاثر نازل شو، نو بیا مونږ ته معلومه شوه چه دا قرآن نه دې بلکه د رسول الله صلی الله علیه وسلم حدیث دې، ځکه چه په سورة التکاثر کښې د حدیث دا مفهوم په ډیر بلیغ طریقې سره بیان کړې شوې دې.
بعض حضرات وائی چه دا د قرآن کریم آیت وو، چه کله سورة التکاثر نازل شو نو د دې تلاوت منسوخ شو خو د دې حکم لا باقی دې. (۲)

فائده : د تعلیقاتو په سلسله کښې د امام بخاری رحمه الله یو منهج : امام بخاری رحمه الله تعلیقات په ﴿قال فلان﴾ سره ذکر فرمائی خو چرته چرته چه ئې ﴿قال لنا﴾ وئیلې دې ظاهره ده چه هغه تعلیق نه دې. بلکه موصول دې، دلته ئې ﴿قال لنا ابوالولید﴾ فرمائیلې دې، دا هم موصول دې، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله دا اسلوب هلته اختیاروی چرته چه د حدیث متن د هغوی د شرط مطابق نه وی، یا د سند څوک راوی د هغوی د شرط مطابق نه وی، پس حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی :

﴿ قوله قال لنا ظاهر فی الوصل وان کان بعضهم قال انها للاجازة أو للمناولة أو للمذاکرة فکل ذلك فی حکم الموصول وان کان التصریح بالتحدیث أشد اتصالا والذی ظهر لی بالاستقراء من صنیع البخاری أنه لا یأتی بهذه الصیغة الا إذا کان المتن لیس علی شرطه فی أصل موضوع کتابه کأن یکون ظاهره الوقف أو فی السند من لیس علی شرطه فی الاحتجاج ﴾ (۳)

---

۱) فتح الباری ۳۰۸/۱۱، وارشاد الساری ۴۳۹/۱۳
۲) ارشاد الساری : ۴۳۹/۱۳
۳) [illegible]

(۱۱) باب قَوْلِ النَّبِي صلى الله عليه وسلم «هٰذَا الْمَالُ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ»

وَقَالَ اللّٰهُ تَعَالَى (زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا).

قَالَ عُمَرُ اللّٰهُمَّ إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ إِلَّا أَنْ نَفْرَحَ بِمَا زَيَّنْتَهُ لَنَا، اللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ أَنْ أُنْفِقَهُ فِي حَقِّهِ.

ډولی کړې شوې دی (اکثر) خلقو دپاره مینه د مرغوب څیزونو (مثلا) زنانه شوې، خامن شو، د سرو او سپینو لګیدلی ډهیری، هغه اسونه چه په هغوی باندې نخښې وی، (یا نور) څاروی شو او فصل شو (خو) دا ټول استعمالیدونکی څیزونه دی د دنیا د ژوند او الله پاک سره ده غوره بدله (چه کله مرګ راشی)

مفتی اعظم پاکستان مولانا محمد شفیع رحمه الله په معارف القرآن کښې د دې آیت کریمه په تفسیر کښې لیکی:

د دې آیت کریمه نه معلومه شوه چه د دنیا د دې مرغوب څیزونو د انسان دپاره ډولی کول هم د الله پاک یو فعل دې، کوم چه په ډیرو حکمتونو باندې بناء دې، او بعض آیتونه چه په هغې کښې داسې قسم تزئین د شیطان طرف ته منسوب کړې شوې دې لکه ﴿ زین لهم الشیطان اعمالهم ﴾ په هغې کښې د داسې څیزونو تزئین مراد دې کوم چه عقلا او شرعا بد دې، یا د تزئین هغه درجه مراد ده کومه چه د حد نه د تیریدو د وجې نه بده ده، ګینې مباحاتو لره ډولی کول مطلقا بد نه دی، بلکه په هغې کښې ډیر فوائد هم دی، هم په دې وجه په بعض آیتونو کښې دا تزئین صراحتا د الله پاک طرف ته منسوب کړې شوې دې، لکه چه اوس بیان کړې شو.

خلاصه د کلام دا ده چه د دنیا خوندور او مرغوب څیزونه الله پاک په خپل فضل او حکمت سره د انسان دپاره مزئین فرمائیلو سره د هغې محبت د هغه په زړه کښې واچولو، چه په هغې کښې د ډیرو حکمتونو نه یو دا هم دې چه د انسان امتحان واخستلې شی چه دا سرسری او ظاهری مرغوبات او د هغې په څو ورځې لذت کښې اخته کیدو سره د دې ټولو څیزونو رب او خالق او مالک یاد اوساتی او دې څیزونو لره د هغه د معرفت او محبت ذریعه جوړوی یا هم د هغه څیزونو په محبت کښې اینختلو سره اصلی مالک او خالق او په آخرت کښې د هغه مخې ته پیشی او حساب او کتاب لره هیر کړی، اول سړې هغه دې چه هغه د دنیا نه هم فائده اوچته کړه او په آخرت کښې هم کامیاب پاتې شو، د دنیا مرغوبات د هغه دپاره د لارې خنډ جوړیدو په ځائې د لارې معلومات ورکونکې د اخرت د کامیابئ ذریعه جوړ شو او دویم سړې هغه دې کوم دپاره چه هم دا څیزونه د آخرت د بربادئ او د دائمی عذاب سبب شو او که په ژور نظر سره اوکتلې شی نو دا څیزونه د هغه دپاره په دنیا کښې عذاب جوړیږی. په قرآن کریم کښې د هم داسې خلقو متعلق ارشاد دې ﴿ فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ﴾ یعنی: تاسو د دې کفارو د مال او اولاد

نه په تعجب کښې نه شئ ځکه چه دې نافرمانو ته د مال او اولاد ورکولو سره د هغوی هیڅ فائده اونشوه. بلکه دا اموال او اولاد به د هغوی دپاره په آخرت کښې خو د هغوی دپاره عذاب جوړیږي. په دنیا کښې هم شپه او ورځ د فکرونو او مشاغلو د وجې نه د هغوی دپاره د عذاب باعث جوړ شي.

الغرض د دنیا کوم څیزونه چه الله پاک د انسان دپاره مزین او مرغوب جوړ کړې دی. د شریعت مطابق په اعتدال سره د هغې د طلب او ضرورت موافق د هغې جمع کول د دنیا او آخرت فلاح ده او په ناجائز طریقو باندې د هغې استعمال یا په جائز طریقو کښې دومره غلو او رغبت چه د هغې په سبب د آخرت نه غافل شی، د حکمت باعث دې. مولانا رومی رحمه الله د دې څه ښه مثال بیان فرمائیلې دې!

آب اندر زیر کشتی پشتی است　　　آب در کشتی هلاك کشتی است

یعنی د دنیا سازوسامان د اوبو په شان دې او په دې کښې د انسان زړه د یوې کشتۍ په شان دې، اوبو چه ترڅو پورې د کشتۍ نه لاندې او یو خوا بل خوا وی نو د کشتۍ دپاره مفید او معین او د هغې مقصد وجود لره پوره کونکی وی او که اوبه په کشتۍ کښې دننه داخلې شی نو هم دا د کشتۍ د غرقیدو او هلاکت سامان شی. هم دغه شان د دنیا مال او متاع چه ترڅو پورې د انسان په زړه کښې غلبه بیا نه مومی. د هغه دپاره په دین او دنیا کښې معین او مددګار دی، او کوم وخت چه غواړی د هغه په زړه باندې خواره شی نو د زړه هلاکت دې. (١)

قوله: ﴿قَالَ عُمَرُ اللَّهُمَّ إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ إِلَّا أَنْ نَفْرَحَ بِمَا زَيَّنْتَهُ لَنَا﴾: د سورة آل عمران په آیت کریمه کښې الله پاک د مختلف دنیوی څیزونو په باره کښې فرمائیلې دی چه الله پاک هغه د خلقو دپاره مزین کړې دی، سیدنا فاروق اعظم رضي الله عنه فرمائی: اې الله! کوم څیزونه چه تا زمونږ دپاره ډولی کړې دی هغې ته کتلو او موندلو سره د خوشحالیدو نه سوا مونږ سره بله لاره نشته، اې الله! زه ستانه ددې په خپل صحیح مصرف کښې د خرچ کولو دعا کوم.

دا تعلیق دارقطنی موصولا نقل کړې دې او په هغې کښې دا تفصیل دې چه کله فتوحات شروع شو نو سیدنا عمر رضي الله عنه ته د مشرق نه مال راغلو، سیدنا عمر رضي الله عنه پرانستلو سره اوکتلو نو په هغې کښې کالی، جواهر او نور سازوسامان وو. سیدنا عمر رضي الله عنه په ژړا شو، خلقو تپوس اوکړو، اې امیر المؤمنین! تاسو ولې ژاړئ؟ دا خو مال غنیمت دې، وې فرمائیل: د کوم قوم نه چه دا مال حاصل شو، دا مال د هغوی د قتل کولو او د هغوی د بې عزته کولو نه پس حاصل شوې دې، مقصد دا وو چه که هغوی بغیر د جنګ او قتال نه اسلام قبول کړې وې نو دې ته به ضرورت نه راتلو، بیا چه ئې کله هغه مال تقسیمولو نو د قرآن کریم دا آیت ﴿زين للناس﴾ تلاوت اوفرمائیلو! او وې فرمائیل: دا دنیاوی څیزونه مونږ ته محبوب دی، اې الله! د دوی د شر نه مونږ بچ کړه او ماته توفیق راکړه چه دا په صحیح

(١) معارف القرآن، سورة آل عمران: ٢/٢٩، ٣٠

مصرف کښې خرچ کړې شم.[1]

[۲۰۷۲] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ يَقُولُ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ وَسَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَأَعْطَانِي ، ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي ، ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي ، ثُمَّ قَالَ « هَذَا الْمَالُ - وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ قَالَ لِي يَا حَكِيمُ - إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ ، فَمَنْ أَخَذَهُ بِطِيبِ نَفْسٍ بُورِكَ لَهُ فِيهِ ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِإِشْرَافِ نَفْسٍ لَمْ يُبَارَكْ لَهُ فِيهِ ، وَكَانَ كَالَّذِي يَأْكُلُ وَلاَ يَشْبَعُ ، وَالْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى ». [ر: ۱۳۲۱]

د سیدنا حکیم بن حزام رضي الله عنه نه روایت دې چه ما د رسول الله ﷺ نه (څه) اوغوښتل نو ماته ئې راکړل. ما بیا اوغوښتل نو ماته ئې راکړل. ما بیا اوغوښتل او رسول الله ﷺ راکړل. بیا ئې اوفرمائیل اې حکیم ! دا مال شین او خوشګوار دې. پس کوم سړې چه دا په صحیح نیت سره اخلی نو د هغه په مال کښې برکت وی او څوک چه ئې په لالچ سره اخلی نو د هغه په مال کښې برکت نه وی. بلکه هغه سړې د هغه چا په شان وی چه خوراک کوی خو د هغه خیټه نه ډکیږی او پورته لاس د لاندې لاس نه غوره دې.

قوله: ﴿ ثُمَّ قَالَ هَذَا الْمَالُ ، وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ : قَالَ لِي يَا حَكِيمُ - إِنَّ هَذَا الْمَالَ ﴾:[2] یعنی سفیان راوی ته شک دې چه رسول الله ﷺ ﴿ ان هذا المال خضرة حلوة ﴾ اوفرمائیلو یا ﴿ یا حکیم ان هذا المال خضرة حلوة ﴾ اوفرمائیلو. ﴿ قال لی : یا حکیم ﴾ یعنی رسول الله ﷺ ماته اوفرمائیل : اې حکیم ....

⑫ بَاب مَا قَدَّمَ مِنْ مَالِهِ فَهُوَ لَهُ

انسان چه کوم مال د الله پاک په لاره کښې او د خیر په کارونو کښې خرچ کوی د خپل ځان دپاره ئې د آخرت ذخیره کړی، هم هغه د هغه دې او د هغه په کار به راځی. امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې هم د دې حقیقت طرف ته اشاره فرمائیلې ده.

[۲۰۷۷] حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ سُوَيْدٍ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « أَيُّكُمْ مَالُ وَارِثِهِ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ مَالِهِ ». قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا مِنَّا أَحَدٌ إِلاَّ مَالُهُ أَحَبُّ إِلَيْهِ . قَالَ :

---

[1] ارشاد الساری : ۴۴۱/۱۳

[2] وظاهر السیاق أن حکیما قال لسفیان ولیس کذلک لأنه لم یدرکه لان بین وفاة حکیم ومولد سفیان نحو الخمسین سنة ولهذا لا یقرأ حکیم بالتنوین وانما المراد أن سفیان رواه مرة بلفظ ثم قال أی النبی صلی الله علیه و سلم ان هذا المال ومرة بلفظ ثم قال لی یا حکیم (فتح الباری : ۳۱۳/۱۱ وارشاد الساری ۴۴۲/۱۲)

«فَإِنَّ مَالَهُ مَا قَدَّمَ، وَمَالُ وَارِثِهِ مَا أَخَّرَ».

د سيدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : په تاسو کښې کوم يو دې چاته چه د خپل مال نه زيات د خپل وارث مال عزيز وی؟ صحابه کرامو رضی الله عنهم عرض اوکړو يارسول الله ﷺ! په مونږ کښې يوهم داسې نه دې چاته چه خپل مال عزيزنه وی. رسول الله ﷺ اوفرمائيل بيا د هغه مال هغه دې کوم چه هغه (د مرګ نه) مخکښې (د الله پاک په لاره کښې خرچ) کړو. اودهغه دوارث مال هغه دې کوم چه دهغه نه پاتې شو او مړ شو. [1]

⑬ باب الْمُكْثِرُونَ هُمُ الْمُقِلُّونَ

وَقَوْلُهُ تَعَالَى : مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ * أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (هود: ۱۵، ۱۶)

د ﴿ مكثرون ﴾ نه مالدار خلق مراد دی چه هغوی سره د دولت کثرت وی. وې فرمائيل چه هغوی به په اجر او ثواب کښې کم تر وی. امام بخاری رحمه الله په باب کښې د سورة هود دوه آيتونه ذکر اوفرمائيل. چه د هغې ترجمه دا ده:

"کوم سړې چه (په خپل اعمال خير سره) صرف د دنياوی ژوند (منفعت) او د هغې ډول (حاصلول) غواړی (لکه شهرت. نيک نامی او جاه ومرتبه او د آخرت د ثواب نيت د هغه نه وی) نو مونږ به د هغه خلقو د اعمالو جزاء هغوی ته په دنيا کښې ورپوره کړو او د هغوی دپاره په دنيا کښې هيڅ کمې نه وی. (يعنی په دنيا کښې د هغوی د اعمالو په عوض کښې هغوی ته نيک نامی او صحت و فراغ او عيش او کثرت مال و اولاد ورکولې شی چه کله د هغه اعمالو اثر په خپلو اضداد باندې غالب شی او که په اضداد باندې غالب نه شی نو بيا

---

[1]) قال ابن بطال في شرحه : فإن قيل : هذا الحديث يدل على أن إنفاق المال في وجوه البر أفضل من تركه لوارثه . وهذا يعارض قوله (صلى الله عليه وسلم) لسعد : (إنك إن تترک ورثتک أغنياء خير من أن تترکهم عالةً يتكففون الناس).

قيل : لا تعارض بينهما ، وإنما خص النبي (صلى الله عليه وسلم) سعداً على أن يترک مالاً لورثته ؛ لأن سعداً أراد أن يتصدق بماله كله في مرضه ، وكان وارثه ابنته والابنة لا طاقة لها على الكسب ، فأمره (صلى الله عليه وسلم) بأن يتصدق منه بثلثه ويكون باقيه لابنته ولبيت مال المسلمين ، وله أجر في كل من يصل إليه من ماله شيء بعد موته . وحديث ابن مسعود إنما خاطب به (صلى الله عليه وسلم) أصحابه في صحتهم ونبّه به من شحّ على ماله ، ولم تسمح نفسه بإنفاقه في وجوه البر أن ينفق منه في ذلک ؛ لئلا يحصل وارثه عليه كاملاً موفراً ، ويخيب هو من أجره ، وليس فيه الأمر بصدقة المال كله فيكون معارضاً لحديث سعد ، بل حديث عبد الله مجمل يفسره حديث سعد ، ويدل على صحةِ هذا التأويل ما ذكره أهل السير ، عن ابن شهاب أن أبا لبابة قال : (يا رسول ، إن من توبتي أن أهجر دار قومي التي أصبت فيها الذنب ، وأنخلع من مالي صدقة إلى الله ورسوله . قال : يجزئک الثلث) فلم يأمره بصدقة ماله كله. (شرح ابن بطال : ۱۰/۱۶۴، ۱۶۵

دا اثر نه مرتب کيږي. دا خو په دنيا کښې شوه او پاتې شو آخرت نو، دا داسې خلق دي چه د هغوی دپاره په آخرت کښې سوا د دوزخ نه نور هيڅ (ثواب وغيره) نشته او هغوی چه څه کړي وو هغه په آخرت کښې ټول (په ټوله) بيکاره (ثابت) شو.
د آيت کريمه مناسبت. د باب سره ظاهر دې چه کوم خلق دنيا غواړي. دنيا به هغوی ته ملاؤ شي. خو د آخرت د اجر نه به محروم وي.

[۲۰۷۸] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ عَنْ أَبِي ذَرٍّ -رضى الله عنه- قَالَ خَرَجْتُ لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَمْشِي وَحْدَهُ، وَلَيْسَ مَعَهُ إِنْسَانٌ - قَالَ - فَظَنَنْتُ أَنَّهُ يَكْرَهُ أَنْ يَمْشِيَ مَعَهُ أَحَدٌ - قَالَ - فَجَعَلْتُ أَمْشِي فِي ظِلِّ الْقَمَرِ فَالْتَفَتَ فَرَآنِي فَقَالَ «مَنْ هَذَا». قُلْتُ أَبُو ذَرٍّ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاءَكَ. قَالَ «يَا أَبَا ذَرٍّ تَعَالَهْ». قَالَ فَمَشَيْتُ مَعَهُ سَاعَةً فَقَالَ «إِنَّ الْمُكْثِرِينَ هُمُ الْمُقِلُّونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، إِلاَّ مَنْ أَعْطَاهُ اللَّهُ خَيْرًا، فَنَفَحَ فِيهِ يَمِينَهُ وَشِمَالَهُ وَبَيْنَ يَدَيْهِ وَوَرَاءَهُ، وَعَمِلَ فِيهِ خَيْرًا». قَالَ فَمَشَيْتُ مَعَهُ سَاعَةً فَقَالَ لِي «اجْلِسْ هَا هُنَا». قَالَ فَأَجْلَسَنِي فِي قَاعٍ حَوْلَهُ حِجَارَةٌ فَقَالَ لِي «اجْلِسْ هَا هُنَا حَتَّى أَرْجِعَ إِلَيْكَ». قَالَ فَانْطَلَقَ فِي الْحَرَّةِ حَتَّى لاَ أَرَاهُ فَلَبِثَ عَنِّي فَأَطَالَ اللُّبْثَ، ثُمَّ إِنِّي سَمِعْتُهُ وَهُوَ مُقْبِلٌ وَهُوَ يَقُولُ «وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى». قَالَ فَلَمَّا جَاءَ لَمْ أَصْبِرْ حَتَّى قُلْتُ يَا نَبِيَّ اللَّهِ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاءَكَ مَنْ تُكَلِّمُ فِي جَانِبِ الْحَرَّةِ مَا سَمِعْتُ أَحَدًا يَرْجِعُ إِلَيْكَ شَيْئًا. قَالَ «ذَلِكَ جِبْرِيلُ - عَلَيْهِ السَّلاَمُ - عَرَضَ لِي فِي جَانِبِ الْحَرَّةِ، قَالَ بَشِّرْ أُمَّتَكَ أَنَّهُ مَنْ مَاتَ لاَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ، قُلْتُ يَا جِبْرِيلُ وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى قَالَ نَعَمْ. قَالَ قُلْتُ وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى قَالَ نَعَمْ، وَإِنْ شَرِبَ الْخَمْرَ».
قَالَ النَّضْرُ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ وَحَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ وَالأَعْمَشُ وَعَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ رُفَيْعٍ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَهْبٍ بِهَذَا.
قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ حَدِيثُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ مُرْسَلٌ، لاَ يَصِحُّ، إِنَّمَا أَرَدْنَا لِلْمَعْرِفَةِ، وَالصَّحِيحُ حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ.
قِيلَ لأَبِي عَبْدِ اللَّهِ حَدِيثُ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ مُرْسَلٌ أَيْضًا لاَ يَصِحُّ، وَالصَّحِيحُ حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ. وَقَالَ اضْرِبُوا عَلَى حَدِيثِ أَبِي الدَّرْدَاءِ هَذَا. إِذَا مَاتَ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. عِنْدَ الْمَوْتِ. [ر: ۲۲۵۸]

د سيدنا ابوذر غفاري ﷺ نه روايت دې چه يوه ورځ زه بهر اوتلم نو اومې کتل چه رسول الله ﷺ يواځې روان ووم او هغوی سره څوک هم نه وو، سيدنا ابوذر ﷺ فرمائي چه ما دا اوګنړله چه رسول الله ﷺ به دا خبره خوښه نه کړي چه هغوی سره دې څوک وي، پس زه د سپوږمۍ په رڼا کښې په رسول الله ﷺ پسې شاته روان شوم، په دې کښې رسول الله ﷺ راستون شو او ماته کتلو سره ئې اوفرمائيل: څوک ئې؟ ما عرض اوکړو: ابوذر! الله پاک

دې ما په رسول الله ﷺ باندې قربان کړي. رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ابوذر! دلته راشه
ابوذر رضي الله عنه فرمائي چه زه د لږ وخته پورې هغوی سره روان اوم د دې نه پس رسول الله ﷺ
اوفرمائيل چه کوم خلق (په دنيا کښې) زيات مال او دولت جمع کړي دي، د قيامت په ورځ
به هم هغوی غريبانان وي سوا د هغوی نه چاته چه الله پاک مال ورکړې وي او هغوی هغه
ښي او ګس، وړاندې روستو خرچ کړې وي او هغه ئې په نيکو کارونو کښې صرف کړې وي
سيدنا ابوذر رضي الله عنه فرمائي چه زه بيا د لږ ساعته پورې د رسول الله ﷺ سره روان اوم. رسول
الله ﷺ اوفرمائيل، دلته کينه. رسول الله ﷺ زه په يو هواره زمکه باندې کينولم چه د هغې
نه چاپيره کاڼړي وو او وې فرمائيل : دلته تر هغه وخته پورې کينه چه ترڅو پورې زه تاته
واپس راننشم.

سيدنا ابوذر رضي الله عنه فرمائي رسول الله ﷺ د کاڼريزې زمکې طرف ته لاړو او د سترګو نه غيب
شو. هغوی هلته وو او د ډير وخته پورې وو. بيا ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل هغوی په
دې وئيلو سره تشريف راوړلو ﴿وان سرق وان زنى﴾ که غلا ئې کړې وي او که زنا ئې کړې وي.
سيدنا ابوذر رضي الله عنه فرمائي چه کله رسول الله ﷺ تشريف راوړلو نو زما نه صبر اونشو او ما
عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ! الله پاک دې ما په تاسو باندې قربان کړي! د دې کاڼريزې
زمکې په غاړه تاسو د چا سره خبرې کولې، ما خو بل چا لره تاسو سره په خبرو کولو باندې
نه وو ليدلې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : جبرائيل عليه السلام وو. د کاڼريزې زمکه (حرة) په غاړه
باندې ما سره ملاؤ شو او وې فرمائيل چه خپل امت ته دې زيرې واوروه چه کوم انسان هم
په دې حال کښې مړ شو چه هغه د الله پاک سره څوک نه وي شريک کړې هغه به جنت ته ځي.
ما عرض اوکړو اې جبريل! اګر چه هغه غلا کړې وي او زنا ئې کړې وي؟ وې فرمائيل : او
اګر چه هغه شراب هم څکلې وي.

د سند وضاحت : امام بخارى رحمه الله چه کوم روايت ذکر فرمائيلې دې د دې په سند کښې
﴿عبدالعزيز بن رفيع عن زيد بن وهب﴾ عبدالعزيز د زيد بن وهب نه په عن سره نقل کوي، د
نضر به شميل په دې روايت کښې د شعبه درې شيوخ دی اول حبيب بن ابى ثابت، دويم
سليمان اعمش او دريم عبدالعزيز بن رفيع او دا درې واړه د ﴿عن﴾ په ځائې ﴿حدثنا زيد بن
وهب بهذا﴾ يعنې په تصريح د تحديث سره نقل کوي. بهذا سره حديث مذکور مراد دې.
د امام بخارى رحمه الله مقصد دا دې چه د قتيبه بن سعيد په طريق کښې اګر چه عنعنه ده،
عبدالعزيز بن رفيع په عن سره ذکر کوي خو د شعبه په روايت کښې د تحديث تصريح ده.

يو اعتراض او د هغې جواب : اسماعيلى په امام بخارى رحمه الله باندې اعتراض کړې دې چه د
شعبه په طريق کښې د مکثرين او مقلين والا حصه نشته، صرف ﴿مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللهِ شَيْئًا﴾
والا حصه ده. په دأسې صورت کښې د قتيبة بن سعيد او شعبه دواړو رواياتو ته يو څنګه
وئيلې کيدې شي.

شارحينو د دې جواب دا ورکړې دې چه په حقيقت کښې د سيدنا ابوذر رضي الله عنه دا حديث په

دري خبرو باندې مشتمل دې

① يو مكثرين او مقلين والا خبره

② دويم ﴿ مايسرني ان عندي مثل احد ذهبا ﴾ لكه چه د وړاندې په باب په روايت كښې راروان دى، ③ دريم ﴿ مَاتَ لَايُشْرِكُ بِاللهِ شَيْئًا ﴾.

رسول الله ﷺ دا درې واړه خبرې سيدنا ابوذر غفاري رضي الله عنه ته ارشاد اوفرمائيلې د دې نه په هره يوه خبره باندې د حديث اطلاق كيدلې شي. اګر چه پوره حديث په درې بيلو بيلو خبرو باندې مشتمل دې. [1]

قوله: ﴿ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللهِ حَدِيثُ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ مُرْسَلٌ لَا يَصِحُّ إِنَّمَا أَرَدْنَا لِلْمَعْرِفَةِ وَالصَّحِيحُ حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ ﴾: امام بخاري رحمه الله فرمائي: ﴿ ابوصالح عن ابي الدرداء ﴾ والا حديث دې او صحيح نه دې، صحيح حديث د سيدنا ابوذر رضي الله عنه دې. د دې تذكره موني په دې وجه باندې اوكړه چه صحيح صورت حال او حقيقت واضح او معلوم شي.

﴿ انما اردناه للمعرفة اى: انما اردنا ان نذكره للمعرفة بحاله ﴾

د سيدنا ابوذر رضي الله عنه د روايت تفصيل ستاسو مخې ته راغلو. په وړاندې باب كښې دا روايت راروان دې. په هغې كښې رسول الله ﷺ ته سيدنا جبريل عليه السلام زيرې اورولې دې چه ﴿ مَنْ مَاتَ لَايُشْرِكُ بِاللهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ.... وَإِنْ سَرَقَ وَإِنْ زَنَى ﴾

بالكل هم دغه شان يو روايت د سيدنا ابوالدرداء رضي الله عنه نه ذكوان ابو صالح نقل فرمائيلې دې د سيدنا ابوذر رضي الله عنه نه دا روايت زيد بن وهب نقل فرمائي. سليمان اعمش د خپل شيخ زيد بن وهب نه تپوس اوكړو چه ماته دا خبره رارسيدلې ده چه دا حديث رسول الله ﷺ سيدنا ابوالدرداء رضي الله عنه ته اورولې وو او هغوى د دې راوى دې، نو زيد بن وهب اووې چه ماته صرف سيدنا ابوذر رضي الله عنه دا حديث په مقام ربذه كښې اورولې وو (ابوالدرداء رضي الله عنه نه) نو سليمان اعمش اوفرمائيل چه ابوصالح ماته د سيدنا ابوالدرداء رضي الله عنه هم دغه شان حديث نقل فرمائيلې دې. [2]

امام بيهقي رحمه الله فرمائي چه دا دواړه بيل بيل احاديث دى، اګر چه معنوى لحاظ سره د دواړو مفهوم يو دې، خو په دوه بيلو بيلو موقعو باندې رسول الله ﷺ دا ارشاد اوفرمائيلو. [3]

امام بخاري رحمه الله د دواړو احاديثو ترمينځه محاكمه كولو سره اوفرمائيل چه صحيح حديث د ابى ذر رضي الله عنه دې او ابو صالح ذكوان چه د سيدنا ابوالدرداء رضي الله عنه نه هم دغه شان كوم روايت نقل كړې دې هغه مرسل دې صحيح نه دې.

---

[1] ارشاد السارى ۱۳/٤٤٥، وفتح البارى: ۱۱/۳۱۷، وعمدة القارى: ۲۳/۷۹

[2] وفتح البارى: ۱۱/۳۲۲، وعمدة القارى: ۲۳/۷۸

[3] وفتح البارى: ۱۱/۳۲۳، ارشاد السارى ۱۳/٤٤٥

خو صاحب تلویح د امام بخاری رحمه الله په محاکمه باندې تنقید کړې دې او فرمائی چه امام نسائی رحمه الله دا حدیث د امام مسلم په شرط باندې په صحیح سند سره نقل کړې دې (۱)

﴿ قِيلَ لِأَبِي عَبْدِ اللهِ حَدِيثُ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ مُرْسَلٌ أَيْضًا لَا يَصِحُّ وَالصَّحِيحُ حَدِيثُ أَبِي ذَرٍّ وَقَالَ اضْرِبُوا عَلَى حَدِيثِ أَبِي الدَّرْدَاءِ ﴾

د امام بخاری رحمه الله نه د عطاء بن یسار رحمه الله د هغه روایت په باره کښې تپوس اوکړې شو. کوم چه هغوی د سیدنا ابوالدرداء رضی الله عنه نه نقل فرمائیلې دې. چه د هغې تخریج امام نسایی رحمه الله کړې دې، د هغې الفاظ دا دی:

﴿ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَقُصُّ عَلَى الْمِنْبَرِ الْبَقَرَة يَقُولُ : {وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ} الْبَقَرَة فَقُلْتُ : وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ يَا رَسُولَ اللهِ ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الثَّانِيَةَ : {وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ} الْبَقَرَة فَقُلْتُ الثَّانِيَةَ : وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ يَا رَسُولَ اللهِ ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الثَّالِثَةِ : {وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ} الْبَقَرَة فَقُلْتُ الثَّالِثَةَ : وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ يَا رَسُولَ اللهِ ؟ قَالَ : وَإِنْ رَغِمَ أَنْفُ أَبِي الدَّرْدَاءِ ﴾ (۲)

یعنی: سیدنا ابوالدرداء رضی الله عنه فرمائی چه هغوی د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه په منبر باندې واوریدل ﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ﴾ یعنی څوک چه د خپل رب مخې ته د اودریدلو نه اویریدو، د هغه دپاره دوه جنتونه دی. نو ما اووې اګر چه هغه زنا او غلا کړې وی یا رسول الله صلی الله علیه وسلم! رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل اګر چه هغه غلا او زنا کړې وی. ما دوباره اووې. رسول الله صلی الله علیه وسلم دوباره ارشاد اوفرمائیلو، دریم کرت رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: اګر چه د ابوالدرداء پوزه په خاورو باندې ککړه شی.

امام بخاری رحمه الله د دې حدیث په باره کښې هم اوفرمائیل چه دا هم مرسل دې، صحیح نه دې، صحیح حدیث د ابوذر رضی الله عنه دې، وې فرمائیل: د سیدنا ابوالدرداء رضی الله عنه په حدیث کرښه راکاږئ، یعنی هغه پریږدئ ﴿إِذَا مَاتَ قَالَ : لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ عِنْدَ الْمَوْتِ﴾، ځکه چه هغه مرسل دې.

د نسخو فرق: دلته دوه نسخې دی: ① په اوله نسخه کښې ﴿إِذَا مَاتَ قَالَ : لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ عِنْدَ الْمَوْتِ﴾ الفاظ دی، مونږ چه کومه نسخه د متن په طور اختیار کړې ده. په هغې کښې د ﴿اذا مات﴾ الفاظ دی. په دې صورت کښې ﴿ اضْرِبُوا عَلَى حَدِيثِ أَبِي الدَّرْدَاءِ هَذَا ﴾ سره د سیدنا ابوالدرداء رضی الله عنه د حدیث طرف ته اشاره ده، د سیدنا ابوالدرداء رضی الله عنه د حدیث دا الفاظ نقل کولو سره امام بخاری رحمه الله فرمائی چه د ابوالدرداء رضی الله عنه د حدیث ﴿اذا مات قال: لا اله الا الله عند الموت﴾ باندې خط راکاږئ او هغه پریږدئ ځکه چه هغه مرسل دې.

---

(۱) ارشاد الساری ۱۳/۴۴۵، وعمدة القاری: ۲۳/۷۹

(۲) السنن الکبری للنسائی، کتاب التفسیر، سورة الرحمن: ۶/۴۴۸، (رقم الحدیث: ۱۱۵۶)

② دویم نسخه دا ده ﴿ هذا، اذ تاب قال : لا اله الا الله عند الموت ﴾ په هندوستانی نسخه کښې د ﴿اذا تاب﴾ الفاظ دی. د دې نسخې مطابق په ﴿ اضربوا علی حدیث ابی الدرداء ﴾ باندې خبره ختمه شوې ده او ﴿ هذا اذا تاب، قال : لا اله الا الله عند الموت ﴾ دا د امام بخاری رحمه الله د طرف نه په حدیث الباب باندې تبصره ده. په حدیث الباب کښې دی چه چا ﴿ لا اله الا الله ﴾ اووې. هغه به جنت ته داخلیږی. اګرچه هغه زنا اوغلا کړې وی. امام بخاری رحمه الله فرمائی چه دا حکم په هغه صورت کښې دې چه کله هغه د ګناهونو نه توبه کړې وی او د مرګ په وخت ئې کلمه طیبه وئیلې وی. ظاهره ده چه په توبې سره دا ګناهونه معاف کیږی نو داسې انسان به جنت ته ځی.
دا د امام بخاری رحمه الله تاویل دې، نور حضرات فرمائی چه که توبه ئې نه وی کړې نو هم د خپلو ګناهونو سزا خوړلو نه پس جنت ته داخلیږی ﴿ دخل الجنة ﴾ نه مراد دا کیدې شی چه بالآخر به جنت ته داخلیږی. پس شاه انور شاه کشمیری رحمه الله لیکی :

﴿ قوله : (قال أبو عبد الله : هذا إذا مات، وقال : لا إله إلا الله عند الموت) لمّا استشکلَ المصنِّفُ النجاةَ مع ارتکاب الزنا، والسرقة، حمله علی أن المرادَ من الزنا والسرقةِ الذی قد تاب منه، فإذا تابَ منه قبل الموت، وقال الکلمة، فذلك یَدْخُلُ الجنةَ. والذی تبیَّن لی أن الحدیثَ سِیقَ لبیان أن المؤمنَ العاصی یَدْخُلُ الجنة آخراً، وإنما عبَّر کذلك فی اللفظ، لأنَّ الکافرَ لا یَدْخُلُها أبداً حتی یَلِجَ الجملُ فی سَمّ الخیاط. وإذا کان المؤمنُ العاصی دَاخِلَها، ولو بعد التعذیب یسیراً، صحَّ الإطلاقُ فی التعبیر. فالدخولُ فی الجنة، أو تحریمُ النار علیه، کلُّه بالنظر إلی حال الکافر. ولمّا تعلَّم الناسُ المسألةَ فی المؤمن المُسْرِفِ، وتقرَّرت فی أذهانهم، صارت عندهم کالبدیهی، فزعموا أنها لا تحتاج إلی تنبیه، مع أنه لو لم یُعَلِّمنا لَمَا عَلِمْنَا : {وما کُنَّا لِنَهْتَدِیَ لولا أن هَدَانا الله} (الأعراف : ۴۳). فهذا هو المرادُ عندی، والله تعالی أعلم بالصواب ﴾ [1]

بهر حال د عطاء بن یسار رحمه الله ته هم امام بخاری رحمه الله غیر صحیح او مرسل وئیلې دې.
خو حافظ ابن حجر رحمه الله د امام بخاری رحمه الله خبرې ته قابل اشکال وئیلې ده. هغوی فرمائی چه د عطاء روایت مرسل نه دې، ځکه چه د عطاء بن یسار رحمه الله سماعت د ابو الدرداء رضی الله عنه نه ثابت دې. لکه چه ابن ابی حاتم او طبرانی او د بیهقی په روایت کښې دی. پس هغهوی لیکی :

﴿ وقد وقع التصریح بسماع عطاء بن یسار له من أبی الدرداء فی روایة بن أبی حاتم فی التفسیر والطبرانی فی المعجم والبیهقی فی شعبه ﴾ [2]

---

[1]) فیض الباری ۴/۴۲۵

[2]) فتح الباری ۱۱/۳۲۳

⑭ باب قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «مَا أُحِبُّ أَنَّ لِي مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا».

[۲۰۷۹] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ قَالَ قَالَ أَبُو ذَرٍّ كُنْتُ أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِي حَرَّةِ الْمَدِينَةِ فَاسْتَقْبَلَنَا أُحُدٌ فَقَالَ «يَا أَبَا ذَرٍّ».
قُلْتُ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «مَا يَسُرُّنِي أَنَّ عِنْدِي مِثْلَ أُحُدٍ هَذَا ذَهَبًا، تَمْضِي عَلَىَّ ثَالِثَةٌ وَعِنْدِي مِنْهُ دِينَارٌ، إِلاَّ شَيْئًا أَرْصِدُهُ لِدَيْنٍ، إِلاَّ أَنْ أَقُولَ بِهِ فِي عِبَادِ اللَّهِ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا». عَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ وَمِنْ خَلْفِهِ. ثُمَّ مَشَى فَقَالَ «إِنَّ الأَكْثَرِينَ هُمُ الأَقَلُّونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلاَّ مَنْ قَالَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا - عَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ وَمِنْ خَلْفِهِ - وَقَلِيلٌ مَا هُمْ». ثُمَّ قَالَ لِي «مَكَانَكَ لاَ تَبْرَحْ حَتَّى آتِيَكَ». ثُمَّ انْطَلَقَ فِي سَوَادِ اللَّيْلِ حَتَّى تَوَارَى فَسَمِعْتُ صَوْتًا قَدِ ارْتَفَعَ، فَتَخَوَّفْتُ أَنْ يَكُونَ قَدْ عَرَضَ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَأَرَدْتُ أَنْ آتِيَهُ فَذَكَرْتُ قَوْلَهُ لِي «لاَ تَبْرَحْ حَتَّى آتِيَكَ» فَلَمْ أَبْرَحْ حَتَّى أَتَانِي، قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَقَدْ سَمِعْتُ صَوْتًا تَخَوَّفْتُ، فَذَكَرْتُ لَهُ فَقَالَ «وَهَلْ سَمِعْتَهُ». قُلْتُ نَعَمْ. قَالَ «ذَاكَ جِبْرِيلُ أَتَانِي فَقَالَ مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِكَ لاَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ». قُلْتُ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ قَالَ «وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ». [ر: ۲۲۵۸]

د سيدنا ابو الدرداء رضي الله عنه نه روايت دې چه زه د رسول الله ﷺ سره د مدينې په كانړيزې علاقه كښې روان اوم. هم په دې دوران كښې د احد غر زمونږ مخې ته راغلو، رسول الله ﷺ تپوس اوفرمائيلو : ابوذر! ما عرض اوكړو حاضر يم يا رسول الله ﷺ! رسول الله ﷺ اوفرمائيل : زه به په دې كله هم خوشحاله نه شم چه ما سره د دې احد د غر برابر سره زر وى او په هغې باندې درې ورځې تيرې شى چه د هغې نه يو دينار هم باقى پاتې شى، سوا د هغه لږ مال نه چه كوم زه د قرض د ادا كولو دپاره پريږدم، بلكه هغه به زه د الله پاک په بندګانو كښې داسې خرچ كړم. خپل ښى ګس او شاته (يعنى هر طرف ته ئې خرچ كړم) بيا رسول الله ﷺ روان وو، د دې نه پس ئې اوفرمائيل. زيات مال ساتونكى به د قيامت په ورځ باندې غريبانان وى سوا د هغه سړى نه كوم چه خپل مال ښى، ګس او شاته خرچ كړى او داسې خلق كم دى.
بيا ئې ماته اوفرمائيل : هم دلته اودريږه، د دې ځائې نه تر هغه وخته پورې مه ځه ترڅو چه زه واپس نه يم راغلې، بيا رسول الله ﷺ د شپې په تيارهٔ كښې لاړو او د سترګو نه غائب شو، د دې نه پس ما آواز واوريدلو چه اوچت وو، زه اويريدم چه رسول الله ﷺ ته څه تكليف نه وى رسيدلې، ما د رسول الله ﷺ په خدمت كښې د رسيدلو اراده اوفرمائيله خو د هغوى ارشاد رایاد شو چه د خپل ځائې نه مه خوزه، ترڅو چه زه واپس نه يم راغلې، پس

ترخو پورې چه رسول الله ﷺ تشریف نه وو راوړې زه د هغه ځائې نه بیرته نه شوم ما عرض اوکړو. یا رسول الله ﷺ ما یو آواز اوریدلې وو، ماته خطره هم محسوس شوه. خو بیا ستاسو ارشاد رایاد شو، رسول الله ﷺ تپوس اوفرمائیلو چه تا اوریدلې وو؟ ما عرض اوکړو اوجی! رسول الله ﷺ اوفرمائیل: هغه جبرائیل علیه السلام وو، او هغه اووې چه ستاسو د امت چه کوم سړې په داسې حال کښې مړ شی چه هغه د الله پاک سره څوک شریک کړې نه وی نو هغه به جنت ته ځی ما تپوس اوکړو اګر چه هغه زنا یا غلا کړې وی، هغه اوفرمائیل او اګر چه زنا او غلې ئې ولې نه وی کړې. (١)

قوله: ﴿تَمْضِي عَلَيَّ ثَالِثَةٌ﴾: په دې کښې د ﴿ثالثة﴾ نه ﴿لیلة ثالثة﴾ مراد ده. د باب په وړاندې روایت کښې دی، ﴿أَنْ لَا تَمُرَّ عَلَيَّ ثَلَاثُ لَيَالٍ أُرْصِدُهُ لِدَيْنٍ﴾ یعنی هغه چه ما د قرض لرې کولو دپاره کیخودلې دې. ﴿الا ان اقول به عباد الله﴾: مګر هغه چه زه ئې د الله پاک په بندګانو باندې خرچ کړم، ﴿اقول به﴾ نه انفاق مراد دې، ﴿الا من قال: هکذا وهکذا وهکذا﴾ مګر چه دې طرف ته، هغه طرف ته خرچ کوی، من قال یعنی صرف المال فی حقه.

[٢٠٨٠] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ شَبِيبٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ يُونُسَ . وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ -رضی الله عنه- قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «لَوْ كَانَ لِي مِثْلُ أُحُدٍ ذَهَبًا لَسَرَّنِي أَنْ لَا تَمُرَّ عَلَيَّ ثَلَاثُ لَيَالٍ وَعِنْدِي مِنْهُ شَيْءٌ، إِلَّا شَيْئًا أُرْصِدُهُ لِدَيْنٍ». [ر: ٢٢٥٩]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: که ما سره د احد د غر په مقدار سره زر وی نو زه به په دې باندې خوشحاله یم چه په هغې درې ورځې هم تیرې نه شی چه ماته پکښې څه هم پاتې شی، سوا د هغه معمولی رقم نه کوم چه زه د قرض د ادا کولو دپاره کیږدم. علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی:

﴿وفيه الحث على الإنفاق في وجوه الخيرات، وأنه -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- كان في أعلى درجات الزهد في الدنيا بحيث إنه لا يحب أن يبقى في يده شيء من الدنيا إلا لإنفاقه فيمن يستحقه وإما لإرصاده لمن له حق﴾ (٢).

---

(١) قال ابن بطال: فى هذا الحديث أن المؤمن لا ينبغى له أن يتمنى كثرة المال إلا بشريطة أن يسلطه الله على إنفاقه فى طاعته اقتداءً بالنبى (صلى الله عليه وسلم) فى ذلك.
وفيه: أن المبادرة إلى الطاعة أفضل من التوانى فيها، ألا ترى أن النبى (صلى الله عليه وسلم) لم يحب أن يبقى عنده من مقدار جبل أحد ذهبًا، لو كان له، بعد ثلاث إلا دينار يرصده لدين.
وفيه: أن النبى (صلى الله عليه وسلم) كان يكون عليه الدين لكثرة مواساته بقوته وقوت عياله، وإيثاره على نفسه أهل الحاجة، والرضا بالتقلل والصبر على خشونة العيش، وهذه سيرة الأنبياء والصالحين، وهذا كله يدل على أن فضل المال فى إنفاقه فى سبيل الله لا فى إمساكه وادخاره. (شرح ابن بطال ١٦٦/١٠)

(٢) ارشاد السارى ٤٤٨/١٣، هم دغه شان اوګورئ: فتح البارى: ٣٢٦/١١

یعنی: په دې کښې د نیکئ په لارو کښې د خرچ کولو ترغیب ورکړې شوې دې. او په دې امر باندې ترغیب ورکړې شوې دې چه انسان په دنیا کښې د زهد اعلی درجه اختیار کړی. په دې طریقه چه هغه دا خواهش اوساتی چه د هغه په لاس کښې چه څومره مال او دولت دې هغه هغې لره په مستحق خلقو باندې خرچ کړی یا د صاحب حق د حق د ادا کولو دپاره ئې تیار اوساتی.

⑮ باب الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ

وَقَوْلُ اللّٰهِ تَعَالَى (أَيَحْسِبُونَ أَنَّ مَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ) إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (مِنْ دُونِ ذَلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ). قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ لَمْ يَعْمَلُوهَا لَا بُدَّ مِنْ أَنْ يَعْمَلُوهَا.

لکه چه د ترجمة الباب نه واضح ده. امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې د حدیث الفاظ ذکر کړې دی. چه د هغې حاصل دا دې چه اصل مالداری د زړه مالداری ده. د دې نه پس امام بخاری رحمه الله د سورة المومنون آیت نمبر ۵۵ نه واخلبه تر آیت نمبر ۶۳ پورې یعنی اتۀ آیتونه په ترجمة الباب کښې ذکر فرمائیلي دی، هغه آیتونه دا دی:

﴿ أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُم بِهِ مِن مَّالٍ وَبَنِينَ ۝ نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ ۚ بَل لَّا يَشْعُرُونَ ۝ إِنَّ الَّذِينَ هُم مِّنْ خَشْيَةِ رَبِّهِم مُّشْفِقُونَ ۝ وَالَّذِينَ هُم بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ۝ وَالَّذِينَ هُم بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ۝ وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوا وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ ۝ أُولَٰئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ ۝ وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ۖ وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ۝ بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِّنْ هَٰذَا وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِّن دُونِ ذَٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ ۝ ﴾

ترجمه: آیا دا خلق په دې خیال کښې دی چه مونږ دوی ته کوم مال او دولت ورکوو، نو آیا هغوی ته د خیر په رسولو کښې تندی کوو؟ (دا خبره هرګز نه ده) بلکه هغوی (د دې مهلت) په حقیقت پوهیږی نه. (یعنی دا مهلت خو هغوی ته په طور د استدراج ورکړې شوې دې. کوم چه به په آخره کښې د هغوی دپاره د نور عذاب سبب هم جوړیږی. ځکه چه زمونږ په مهلت ورکولو سره به دوی نور هم مغرور کیدو سره په سرکشئ او ګناهونو کښې زیادت شروع کړی او عذاب به پرې زیات شي. حقیقت دا دې چه کوم خلق د خپل رب د هیبت نه ویریږی. او کوم خلق چه د خپل رب په آیتونو باندې ایمان راوړی. او څوک چه د خپل رب سره هیڅ څوک شریک نه جوړوی او کوم خلق چه (د الله پاک په لاره کښې) ورکړه کوی چه څه ورکوی او (سره د الله پاک لاره کښې د خرچې کولو) د هغوی زړونه د دې نه په ویره کښې وی چه هغوی خپل رب سره ملاویدونکی دی. (ګوره چه هلته تلو سره د دې صدقاتو څه ثمره ظاهر شي. چرته داسې اونشی چه دا دنیا د حکم موافق نه شی مثلاً مال حلال نه وی یا نیت د الله پاک دپاره خالص نه وی او په نیت کښې اخلاص کامل نه کیدل او د مال حرامیدل مونږ ته معلوم نه وی نو البته به په دې باندې مواخذه شروع شی نو په کومو خلقو کښې چه دا صفات وی) دا خلق خپلې فائدې زر زر حاصلوی او د هغوی طرف ته منډې وهی او (دا اعمال مذکوره څه سخت هم نه دی چه د هغې کول ګران وی ځکه چه) مونږ چاته د هغه د وس نه بهر کار کولو نه وایو (په دې وجه دا ټول کارونه آسان دی او هغه سره د هغوی انجام او ثمره

یقیني ده ځکه چه، مونږ سره یو کتاب (اعمال نامه محفوظ) ده کوم چه صحیح صحیح (د ټولو حال) بیان کړي، او په خلقو باندې به ظلم نه وي. (دا خو مې پورته د مومنانو حالت واوریدلو خو کفار داسې نه دي) بلکه (برعکس) د هغې کفارو زړونه د دې دین د طرف نه (چه د هغې ذکر بایات ربهم کښې دی) جهالت (او شک) کښې (ډوب شوي) دي. (چه د هغې حل پورته هم معلوم شوي دي فذرهم في غمرتهم) او د دې (جهالت او انکار) نه علاوه د دې خلقو نور هم (بدبد) اعمال دی کوم چه دوی (مسلسل) کوي.

قوله: ﴿قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ لَمْ يَعْمَلُوهَا لَا بُدَّ مِنْ أَنْ يَعْمَلُوهَا﴾: د قرآن کریم د آیت کریمه ﴿مِنْ دُونِ ذَٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ﴾ په باره امام سفیان بن عیینة رحمه الله فرمائی چه ډیر هغه بد اعمال کوم چه هغوی اوسه پورې نه دی کړی هغه به هم ضرور کوی او دغه شان به د الله پاک د عذاب مستحق شی.

[۶۰۸۱] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ حَدَّثَنَا أَبُو حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ، وَلَكِنَّ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ».

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: غنا او مالداری دا نه ده چه سامان زیات وی، بلکه اصل غناء دا ده چه زړه غنی وی.

په ایت کریمه او حدیث کښې مناسبت: امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې د سورة المومنون چه کوم آیتونه ذکر فرمائیلي دی، د حدیث الباب سره د هغې مناسبت بیانولو باندې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د آیت کریمه نه دا حقیقت معلومیږی چه مال فی نفسه، د څه خیر او نفع څیز نه دې، بلکه د هغې نافعیت، د هغې د متعلق په اعتبار سره دې، هغه که دې لره په صحیح مصرف کښې استعمال کړی نو د صحیح او غوره مصرف د وجې نه به د هغې نافعیت او غوره والې واضح او ظاهر وی، هم دغه شان د زیات مال د وجې نه انسان غني کیږی نه ترڅو پورې چه هغه د زړه نه غنی نه وی. که د زړه نه غنی وو هغې لره به په صحیح او ضروری مصرف کښې خرچ کوی، او که د زړه فقیر وی نو هغه به د مال خرچ کولو نه روستو کیږی او دغه شان به هغه مال د هغه په دین او دنیا کښې په کار نه راځی.[۱]

⑯ باب فَضْلِ الْفَقْرِ

[۶۰۸۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ أَنَّهُ قَالَ مَرَّ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ لِرَجُلٍ عِنْدَهُ جَالِسٍ «مَا رَأْيُكَ فِي هَذَا». فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ أَشْرَافِ النَّاسِ، هَذَا وَاللَّهِ حَرِيٌّ إِنْ

---

[۱]) فتح الباری ۱۱/۳۲۸، ارشاد الساری: ۱۳/۴۵۰

خطب أن ينكح، وإن شفع أن يشفع. قال فسكت رسول الله - صلى الله عليه وسلم - ثم مر رجل فقال له رسول الله - صلى الله عليه وسلم - «ما رأيك في هذا». فقال يا رسول الله هذا رجل من فقراء المسلمين، هذا حري إن خطب أن لا ينكح، وإن شفع أن لا يشفع، وإن قال أن لا يسمع لقوله. فقال رسول الله - صلى الله عليه وسلم - «هذا خير من ملء الأرض مثل هذا». [ر: ٤٨٠٣]

د سيدنا سهل بن ساعدي رضي الله عنه نه روايت دې چه يو سړې د رسول الله ﷺ په خوا کښې تير شو، نو رسول الله ﷺ د يو بل سړي چه د هغوی په خوا کښې ناست وو. تپوس اوکړو (چه د تيريدونکی) صاحب ستا متعلق ستاسو څه خيال دې؟ هغوی اووې چه دې د معزز خلقو نه دې. او قسم په الله د دې قابل دې چه که دې د نکاح پيغام اوليږی نو د هغه سره نکاح اوکړې شی، که دې سفارش اوکړی نو د هغوی سفارش قبول کړې شی.
سيدنا سهل رضي الله عنه فرمائی: رسول الله ﷺ په دې باندې خاموش شو د دې نه پس يو بل سړې تير شو، رسول الله ﷺ تپوس اوفرمائيلو چه د دې سړی په باره کښې ستاسو څه رائې ده؟ هغوی اووې چه يا رسول الله ﷺ! دا صاحب د مسلمانانو د غريبې طبقې نه دې او د دې قابل دې چه که د نکاح پيغام اوليږی نو هغه سره به نکاح اونکړې شی، که سفارش اوکړی نو د هغوی سفارش به قبول نه کړې شی او که څه اوائی نو د هغوی خبره وانوريدلې شی.
رسول الله ﷺ د دې نه پس اوفرمائيل: دا (غريب) سړې د هغه (امير) په شان د ټولې دنيا د انسانانو نه غوره دې.
دا حديث، کتاب النکاح کښې تير شوې دې.

[٦٠٨٣] حدثنا الحميدي حدثنا سفيان حدثنا الأعمش قال سمعت أبا وائل قال عدنا خبابا فقال هاجرنا مع النبي - صلى الله عليه وسلم - نريد وجه الله، فوقع أجرنا على الله، فمنا من مضى لم يأخذ من أجره، منهم مصعب بن عمير قتل يوم أحد، وترك نمرة فإذا غطينا رأسه بدت رجلاه، وإذا غطينا رجليه بدا رأسه، فأمرنا النبي - صلى الله عليه وسلم - أن نغطي رأسه، ونجعل على رجليه من الإذخر، ومنا من أينعت له ثمرته فهو يهدبها. [ر: ١٢١٧]

د سيدنا خباب رضي الله عنه نه روايت دې چه مونږ د رسول الله ﷺ سره د الله پاک د رضا حاصلولو دپاره هجرت اوکړو، پس زمونږ اجر د الله پاک په ذمه وو، په مونږ کښې ځوک خو وفات شو او خپل اجر ئې په دې دنيا کښې وانخستلو، سيدنا مصعب بن عمير رضي الله عنه هم د هغوی نه وو، هغوی د جنګ احد په موقع باندې شهيد شوې وو. او يو څادر ئې پريخودلې وو (په هغه څادر کښې هغوی ته کفن ورکړې شوې وو) په هغه څادر سره به که مونږ د هغوی سر پټ کړو نو د هغوی خپې به ښکاره کيدلې. پس رسول الله ﷺ مونږ ته حکم راکړو چه مونږ د هغه سر پټ کړو او په خپو باندې ورله سرګړې واچوو او په مونږ کښې ډير داسې دی چه د هغوی د محنت ميوه په دنيا کښې راډيره شوه او هغه راشوکوی.

ابو وائل د شقیق بن سلمه رحمه الله کنیت دې (یهذبها: یقطعها، هذب) معنی دمیوې شو کولو راځی.

[۶۰۸۴] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا سَلْمُ بْنُ زَرِيرٍ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ - رضی الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «اطَّلَعْتُ فِي الْجَنَّةِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْفُقَرَاءَ، وَاطَّلَعْتُ فِي النَّارِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ». تَابَعَهُ أَيُّوبُ وَعَوْفٌ، وَقَالَ صَخْرٌ وَحَمَّادُ بْنُ نَجِيحٍ عَنْ أَبِي رَجَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ. [ر: ۳۰۶۹]

د سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: ما په جنت کښې اوکتل نو په هغې کښې اکثر اوسیدونکی غریبانان وو او ما په دوزخ کښې اوکتل نو په هغې کښې اکثر اوسیدونکی زنانه وې.

ابو الولید. هشام بن عبد الملک طیالسی او ابو رجاء عمران بن تمیم عطار ددوی کنیت دې.

قوله: (تَابَعَهُ أَيُّوبُ وَعَوْفٌ): د ابو رجاء متابعت ایوب سختیانی رحمه الله او عوف کړې دې. د ایوب متابعت امام نسائی رحمه الله او د عوف متابعت امام بخاری رحمه الله موصولا کړې دې (۱).

قوله: (وَقَالَ صَخْرٌ وَحَمَّادُ بْنُ نَجِيحٍ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ): د صخر بن جویره او حماد بن نجیح تعلیق امام نسائی رحمه الله موصولا نقل کړې دې (۲). دې دواړو دا روایت د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل کړې دې.

[۶۰۸۵] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ لَمْ يَأْكُلِ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى خِوَانٍ حَتَّى مَاتَ، وَمَا أَكَلَ خُبْزًا مُرَقَّقًا حَتَّى مَاتَ.

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ کله هم په خوان یعنی د میز په شان تخت باندې خوراک نه دې فرمائیلې، تردې چه د هغوی وفات اوشو.

(خوان) د میز په شان تخت ته وائی، چه په هغې باندې به مالدارو خوراک کولو.

علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی: (هو ما یؤکل علیه الطعام وهو من دأب المترفین وصنع الجبابرة المتنعمین لئلا یفتقروا إلی التطأطؤ عند أکل) (۳).

یعنی: خوان هغه د میز په شان تخت ته وائی، په کوم باندې چه ډوډئ خوړلې شی، دا عموما متکبر قسم مالدار خلق استعمالوی، چه د خوراک کولو په وخت هغوی سرښکته نه کړی

---

۱) عمدة القاری ۸۶/۲۳، ارشاد الساری: ۴۵۲/۱۳، فتح الباری: ۳۳۷/۱۱

۲) عمدة القاری ۸۶/۲۳، ارشاد الساری: ۴۵۲/۱۳، فتح الباری: ۳۳۷/۱۱

۳) ارشاد الساری ۴۵۳/۱۳

[۶۰۸۶] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رضى الله عنها قَالَتْ لَقَدْ تُوُفِّيَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم وَمَا فِي رَفِّي مِنْ شَيْءٍ يَأْكُلُهُ ذُو كَبِدٍ، إِلَّا شَطْرُ شَعِيرٍ فِي رَفٍّ لِي، فَأَكَلْتُ مِنْهُ حَتَّى طَالَ عَلَيَّ، فَكِلْتُهُ، فَفَنِيَ. [ر: ۲۹۳۰]

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دي چه رسول الله ﷺ وفات شو نو زمونږ په کندو کښې يو هم داسې څيز نه وو چه هغه د يو جاندار د خوراک قابل وی سوا د لږ شان جوارو کوم چه زما په کندو کښې وو، ما به د هغې نه خوراک کولو، ډيرې ورځې اوشوې نو ما هغه اوتللې، آخر هغه هم ختمې شوې.

﴿رف﴾ کندو ته وائی. ﴿ذوكبد﴾ د اينې والا، مراد دي نه جاندار دي.

د معاش په اعتبار سره د مومن درې حالتونه: د معاش په لحاظ سره د يو مومن درې حالتونه کيدې شی

① اول حالت فقر دې، امام بخاری رحمه الله دا باب د فقر په فضيلت باندې قائم فرمائيلې دې، او په دې باب کښې چه څومره روايات ذکر کړې شوې دی، په دې ټولو رواياتو کښې د فقر فضيلت بيان کړې شوې دې. خپله د رسول الله ﷺ ژوند، فقر او غربت والا وو، لکه چه د روايات الباب نه واضح دې، د رسول الله ﷺ دا فقر اختياری وو او د اکثر حضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم ژوند هم فقيرانه او درويشانه وو.

② دويم حالت د مالدارئ او د دولت د ډير والی او معاش وو، اول حالت چه کوم چه د صبر دی، دا دويم حالت د يو مومن دپاره د الله پاک په نعمتونو باندې د شکر او حمد موقع ورکوی، په ډير احاديثو کښې د مالدارئ فضيلت راغلې دې:

★ ...... په کتاب الوصايا کښې د سيدنا سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه روايت تير شوې دې چه په هغې کښې دی:

﴿إِنَّكَ أَنْ تَدَعَ وَرَثَتَكَ أَغْنِيَاءَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَدَعَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ فِي أَيْدِيهِمْ﴾ (۱) يعنی: چه ته خپل وارثان مالدار پريږدې چه د دې دنيا نه رخصت شو دا د دې نه غوره ده چه هغوی محتاج او فقيران پريږدې.

★ ..... سيدنا کعب رضی الله عنه د رسول الله ﷺ سره مشوره اوکړه چه هغه خپل ټول مال د الله پاک په لاره کښې خرچ کړی؟ رسول الله ﷺ هغوی ته اوفرمائيل:

﴿أَمْسِكْ عَلَيْكَ بَعْضَ مَالِكَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكَ﴾ (۲) يعنی: څه مال بچت اوساته، په دې کښې ستاسو دپاره خير دې.

★ ... هم دغه شان په کتاب الدعوات کښې ﴿ذهب اهل الدثور بالاجور﴾ والا روايت تير شوې

---

(۱) صحيح البخاری، کتاب الوصايا، باب ان يترک ورثته اغنياء خير من ان يتکففوا الناس، رقم الحديث: ۲۷۴۶

(۲) صحيح البخاری، کتاب الوصايا، باب اذا تصدق، او اوقف بعض ماله او بعض رقيقه، او داوته فهو جائز (رقم الحديث: ۲۷۸۷)

دي. چه د هغې په آخر کښې دی ﴿ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَّشَاءُ﴾.

★...د سیدنا عمرو بن العاص رضی الله عنه امام احمد رحمه الله نقل فرمائیلې دی. ﴿نعم المال الصالح للمرء الصالح﴾ [1] یعنی: هغه حلال مال څه ښه دې، کوم چه د نیک سړی سره وی.

د دې ټولو روایاتو نه معلومیږی چه مومن سره د مال او دولت ډیروالې، د هغه په حق کښې یو مفید څیز دې، ځکه چه د مال او دولت ډیر والې، د هغه دپاره د الله پاک په لاره کښې د خرچ کولو ډیرې زیاتې موقعې ورکوی او د دین ډیر کارونه به د هغې په ذریعه اوکړی.

③ یو دریم حالت د د مینځ حالت دې چه انسان نه مالدار دې، نه فقیر او محتاج دې، بلکه د هغه ضرورتونه پوره کیږی او په قدر د ضرورت هغه سره مال او دولت موجود دې، دې حالت ته ﴿کفاف﴾ وائی، علامه قرطبی رحمه الله په شرح د مسلم کښې او علامه ابن بطال په شرح د بخاری کښې دې حالت ته د ټولو نه غوره وئیلې دې، ځکه چه په دې کښې د فقر او مالدارئ دواړو حالتونو د فتنې نه سلامتی ده او رسول الله ﷺ د مالدارئ او فقر دواړو د فتنې نه پناه غوښتلې ده. [2]

امام مسلم رحمه الله په صحیح مسلم د سیدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما نه مرفوع روایت نقل کړې دې، د هغې الفاظ دا دی:

﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ أَسْلَمَ وَرُزِقَ كَفَافًا وَقَنَّعَهُ اللهُ بِمَا آتَاهُ﴾ [3] یعنی: هغه سړې کامیاب دې چا چه اسلام قبول کړو، هغه ته په قدر د ضرورت روزی ورکړې شوه او هغه قناعت اختیار کړو.

هم دغه شان په وړاندې باب کښې روایت راروان دې، رسول الله ﷺ فرمائی:

﴿اللهم ارزق آل محمد قوتا﴾ یعنی اې الله! ته آل محمد ﷺ ته په قدر د ضرورت روزی ورکړه.

امام ابن ماجة په خپل سنن کښې یو مرفوع روایت د سیدنا انس رضی الله عنه نه نقل کړې دې، په هغې کښې دی:

﴿مَا مِنْ غَنِيٍّ، وَلَا فَقِيرٍ، إِلَّا وَدَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنَّهُ أُتِيَ مِنَ الدُّنْيَا قُوتًا﴾ [4] یعنی د قیامت په ورځ به هر مالدار او فقیر سړې دا تمناکوی، چه ارمان: هغه ته په قدر د ضرورت دنیا ورکړې شوې وې.

د دې روایاتو نه د معاش دریم حالت کوم چه د فقر او غنا ترمینځه او بین بین دې، غوره والې او افضلیت معلوم شو.

فقر افضل دې او که مالدرای؟ په دې باندې د ټولو علماء کرامو اتفاق دې چه داسې فقر او

---

[1] مسند احمد: ۹۵/۶، رقم الحدیث: ۱۷۹۱۵

[2] فتح الباری ۳۳۱/۱۱، شرح ابن بطال: ۱۷۰/۱۰، ۱۷٤

[3] صحیح مسلم، کتاب الزکاة، باب فی الکفاف والقناعة: ۷۳۰/۲، رقم الحدیث: ۱۰٤۵، وسنن ابن ماجة، کتاب الزهد، باب القناعة: ۱۳۸۶/۲، رقم الحدیث: ٤۱۳۸، ولفظه: قد افلح من هُدِی الی الاسلام، ورزق الکفاف، وقنع به، وفتح الباری: ۳۳۱/۱۱.

[4] سنن ابن ماجة، کتاب الزهد، باب القناعة: ۱۳۸۷/۲، رقم الحدیث: ٤۱٤۰

احتیاج چه په هغې باندې انسان صبر اونکړې شي او کوم چه د انسان د دین او ایمان دپاره د خطرې باعث وی او کوم چه د الله پاک طاعت د انسان نه هیر کړی، د هغې نه هغه مالداری او غنا افضل دې، کوم چه د الله پاک د شکر او طاعت سره وی.
هم دغه شان دا خبره متفق علیه ده چه هغه مالداری او د دولت ډیر والي کوم چه انسان د الله پاک په نافرمانئ او عجب کښې اخته کړی، د انسان دپاره فتنه ده، د هغې په مقابله کښې هغه فقر او غریبی په زر چنده غوره ده کوم چه د الله پاک د صبر او طاعت سره وی. (۱)
خو فقر که د صبر او تقوی سره وی او مالداری د شکر او تقوی سره وی نو بیا په دې دواړو کښې کوم یو افضل او راجح دې، په دې کښې د علماء کرامو اختلاف دې:
علامه ابن تیمیه رحمه الله فرمایی چه دا دواړه برابر دی، یعنی یو ته هم په بل باندې فوقیت نه دې حاصل. (۲)
د ابو القاسم قشیری او امام طبری رحمهما الله خیال دې چه د فقر په مقابله کښې غناء او مالداری افضل ده، د مطرف بن عبدالله قول دې:
《لان اعافی فاشکر احب الی من ابتلی فاصبر》(۳) یعنی: په عافیت سره مالداری او شکر ماته د دې نه زیات خوښ دې چه زه د فقر په ازمیښت کښې واچولې شم او صبر اوکړم.
اووجه ددې ښکاره ده چه د انسان دپاره شکرکول زیات اسان دی، په نسبت د صبر کولو کښې. علامه ابن الجوزی او جمهور صوفیاء د غناء او مالدارئ په مقابلې کښې فقر ته ترجیح ورکوی چه په دې کښې د نفس مجاهده ده کومه چه د منازلو د ترقئ دپاره مفید ده، علامه ابن الجوزی رحمه الله فرمائی، د مالدارئ فتنه د فقر د فتنې نه زیاته ده. (۴)

---

[۱]) فتح الباری: ۳۳۱/۱۱
[۲]) ارشاد الساری: ۴۵۳/۱۳، فتح الباری ۳۳۲/۱۱، قال ابن بطال: فأی الرجلین أفضل: المبتلی بالفقر، أو المبتلی بالغنی إذا صلحت حال کل واحد منهما؟ قیل: السؤال عن هذا لا یستقیم؛ إذ قد یکون لهذا أعمال سوی تلک المحنة یفضل بها صاحبه والآخر کذلک، وقد یکون هذا الذی صلح حاله علی الفقر لا یصلح حاله علی الغنی، ویصلح حال الآخر علی الفقر والغنی. فإن قیل: فإن کان کل واحد منهما یصلح حاله فی الأمرین، وهما فی غیر ذلک من الأعمال متساویان قد أدّی الفقیر ما یجب علیه فی فقره من الصبر والعفاف والرضا، وأدّی الغنی ما یجب علیه من الإنفاق والبذل والشکر والتواضع، فأی الرجلین أفضل؟ قیل: علم هذا عند الله. (وانظر شرح ابن بطال: ۱۷۳/۱۰)
[۳]) فتح الباری: ۳۳۳/۱۱
[۴]) فتح الباری ۳۳۲/۱۱، ارشاد الساری ۴۵۴/۱۳

⑰ باب كَيفَ كَانَ عَيشُ النَّبِي صلى الله عليه وسلم وَأَصحَابِهِ، وَتَخَلِّيهِم مِنَ الدُّنيَا.

په دې باب کښې امام بخاري رحمه الله د رسول الله ﷺ او د حضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم د فقيرانه او درويشانه ژوند يو جهلک ښودلې دې او هغه احاديث ئې ذکر کړي دي چه په هغې کښې د رسول الله ﷺ اهل بيت يا د حضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم د غريبئ او فقيرئ پته لګي.

[۶۰۸۷] حَدَّثَنِي أَبُو نُعَيمٍ بِنَحوٍ مِن نِصفِ هَذَا الحَدِيثِ حَدَّثَنَا عُمَرُ بنُ ذَرٍّ حَدَّثَنَا مُجَاهِدٌ أَنَّ أَبَا هُرَيرَةَ كَانَ يَقُولُ آللَّهِ الَّذِي لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ إِن كُنتُ لأَعتَمِدُ بِكَبِدِي عَلَى الأَرضِ مِنَ الجُوعِ، وَإِن كُنتُ لأَشُدُّ الحَجَرَ عَلَى بَطنِي مِنَ الجُوعِ، وَلَقَد قَعَدتُ يَومًا عَلَى طَرِيقِهِمُ الَّذِي يَخرُجُونَ مِنهُ، فَمَرَّ أَبُو بَكرٍ، فَسَأَلتُهُ عَن آيَةٍ مِن كِتَابِ اللَّهِ، مَا سَأَلتُهُ إِلاَّ لِيُشبِعَنِي، فَمَرَّ وَلَم يَفعَل، ثُمَّ مَرَّ بِي عُمَرُ فَسَأَلتُهُ عَن آيَةٍ مِن كِتَابِ اللَّهِ، مَا سَأَلتُهُ إِلاَّ لِيُشبِعَنِي، فَمَرَّ فَلَم يَفعَل، ثُمَّ مَرَّ بِي أَبُو القَاسِمِ - صلى الله عليه وسلم - فَتَبَسَّمَ حِينَ رَآنِي وَعَرَفَ، مَا فِي نَفسِي وَمَا فِي وَجهِي ثُمَّ قَالَ «أَبَا هِرٍّ». قُلتُ لَبَّيكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «الحَق». وَمَضَى فَتَبِعتُهُ، فَدَخَلَ فَاستَأذَنَ، فَأَذِنَ لِي، فَدَخَلَ فَوَجَدَ لَبَنًا فِي قَدَحٍ فَقَالَ «مِن أَينَ هَذَا اللَّبَنُ». قَالُوا أَهدَاهُ لَكَ فُلاَنٌ أَو فُلاَنَةُ. قَالَ «أَبَا هِرٍّ». قُلتُ لَبَّيكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «الحَق إِلَى أَهلِ الصُّفَّةِ فَادعُهُم لِي». قَالَ وَأَهلُ الصُّفَّةِ أَضيَافُ الإِسلاَمِ، لاَ يَأوُونَ إِلَى أَهلٍ وَلاَ مَالٍ، وَلاَ عَلَى أَحَدٍ، إِذَا أَتَتهُ صَدَقَةٌ بَعَثَ بِهَا إِلَيهِم، وَلَم يَتَنَاوَل مِنهَا شَيئًا، وَإِذَا أَتَتهُ هَدِيَّةٌ أَرسَلَ إِلَيهِم، وَأَصَابَ مِنهَا وَأَشرَكَهُم فِيهَا، فَسَاءَنِي ذَلِكَ فَقُلتُ وَمَا هَذَا اللَّبَنُ فِي أَهلِ الصُّفَّةِ كُنتُ أَحَقُّ أَنَا أَن أُصِيبَ مِن هَذَا اللَّبَنِ شَربَةً أَتَقَوَّى بِهَا، فَإِذَا جَاءَ أَمَرَنِي فَكُنتُ أَنَا أُعطِيهِم، وَمَا عَسَى أَن يَبلُغَنِي مِن هَذَا اللَّبَنِ، وَلَم يَكُن مِن طَاعَةِ اللَّهِ وَطَاعَةِ رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - بُدٌّ، فَأَتَيتُهُم فَدَعَوتُهُم فَأَقبَلُوا، فَاستَأذَنُوا فَأَذِنَ لَهُم، وَأَخَذُوا مَجَالِسَهُم مِنَ البَيتِ قَالَ «يَا أَبَا هِرٍّ». قُلتُ لَبَّيكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «خُذ فَأَعطِهِم». قَالَ فَأَخَذتُ القَدَحَ فَجَعَلتُ أُعطِيهِ الرَّجُلَ فَيَشرَبُ حَتَّى يَروَى، ثُمَّ يَرُدُّ عَلَىَّ القَدَحَ، فَأُعطِيهِ الرَّجُلَ فَيَشرَبُ حَتَّى يَروَى، ثُمَّ يَرُدُّ عَلَىَّ القَدَحَ فَيَشرَبُ حَتَّى يَروَى، ثُمَّ يَرُدُّ عَلَىَّ القَدَحَ، حَتَّى انتَهَيتُ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَقَد رَوِيَ القَومُ كُلُّهُم، فَأَخَذَ القَدَحَ فَوَضَعَهُ عَلَى يَدِهِ فَنَظَرَ إِلَىَّ فَتَبَسَّمَ فَقَالَ «أَبَا هِرٍّ». قُلتُ لَبَّيكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «بَقِيتُ أَنَا وَأَنتَ». قُلتُ صَدَقتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «اقعُد فَاشرَب». فَقَعَدتُ فَشَرِبتُ. فَقَالَ «اشرَب». فَشَرِبتُ، فَمَا زَالَ يَقُولُ «اشرَب». حَتَّى قُلتُ لاَ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالحَقِّ، مَا أَجِدُ لَهُ مَسلَكًا. قَالَ «فَأَرِنِي». فَأَعطَيتُهُ القَدَحَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَسَمَّى، وَشَرِبَ الفَضلَةَ.

[ر: ۵۸۹۲]

د سيدنا ابوهريره ﷺ نه روايت دي چه قسم په الله ! چه د هغه نه سوا بل معبود نشته، زه به د لوږې د وجې نه په زمکه باندې التيه سملاستم، ما به د لوږې د وجې نه په خپله خيټه باندې کانړې تړل، يوه ورځ زه په لاره کښې کيناستلم چه په هغې باندې به صحابه کرام ﷺ وتل، سيدنا ابوبکر ﷺ تير شو او ما د هغوی نه د کتاب الله د يو آيت په باره کښې تپوس اوکړو، زما د تپوس کولو مقصد صرف دا وو چه په ما باندې څه اوخوری، هغوی لاړل او هيڅ ئې اونکړل، بيا سيدنا عمر ﷺ زما په خوا تير شو، ما د هغوی نه هم د قرآن کريم يو آيت اوتپوسلو او د تپوس کولو مقصد مې صرف دا وو چه هغوی په ما باندې څه اوخوری، هغوی هم لاړل او هيڅ ئې اونکړل.

د دې نه پس رسول الله ﷺ راغلو، هغوی چه کله زه اوليدم نو مسکې شو او رسول الله ﷺ زما د زړه په خبره پوهه شو او زما د مخ نه هغوی هر څه معلوم کړل، بيا رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ابا هريره! ما عرض اوکړو : لبيک يا رسول الله ﷺ! وې فرمائيل : ما سره راشه او رسول الله ﷺ روان شو، زه په رسول الله ﷺ پسې شوم، بيا رسول الله ﷺ دننه تشريف يوړلو، اجازت مې اوغوښتلو نو ماته اجازت ملاؤ شو، بيا چه داخل شو نو په يو پياله کښې راته پئ ملاؤ شو، تپوس ئې اوکړو چه دا پئ د چرته نه راغلې دی، اووئيلې شو چه فلانی فلانی د رسول الله ﷺ دپاره هديه راليږلې ده.

رسول الله ﷺ اوفرمائيل، ابا هريره! ما عرض اوکړو، لبيک يا رسول الله ﷺ! وې فرمائيل : اهل صفه ته لاړشه اوهغوی ټول ماته راوله،سيدنا ابوهريره ﷺ فرمائی چه اهل صفه د اسلام ميلمانهٔ وو ،هغوی به نه د چا په کور کښې پناه اخستله نه د چا په مال کښې او نه د چا سره چه کله به رسول الله ﷺ ته صدقه راتله نو هغوی به هغه صدقه هغوی ته ورليږله او خپله به ئې د هغې نه هيڅ نه ساتل، خو چه کله به رسول الله ﷺ ته هديه راغله نو هغوی به ئې راطلب کړل نو خپله به ئې هم خوړله او هغوی به ئې هم پکښې شريک کړل

پس په ما باندې دا خبره بده او نه لګيده او ما سوچ اوکړو چه دا پئ دی څومره! چه په ټول صفه والو کښې تقسيم کړې شی، د دې حق دار خو زه اوم، د دې په څکلو به مې څه طاقت حاصل کړې وې، چه اهل صفه راشی نو رسول الله ﷺ به ماته اوفرمائی او زه به هغوی ته دا پئ ورکوم، ماته خو کيدې شی چه په دې کښې هيڅ ملاؤ نه شی، خو د الله پاک او د هغه د رسول ﷺ د اطاعت نه علاوه هم څه چاره نه وه.

پس زه هغوی ته راغلم او د رسول الله ﷺ دعوت مې ورته راورسولو، اهل صفه راغلل او اجازت ئې طلب کړو، هغوی ته اجازت ملاؤ شو، بيا هغوی په کور کښې په خپل خپل ځائې باندې کيناستل، رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اباهر! ما عرض اوکړو، لبيک يا رسول الله ﷺ! وې فرمائيل : واخله او دې ټولو حضراتو ته ورکړه.

سيدنا ابوهريره ﷺ فرمائی ما يو پياله اونيوله او يو يو ته به مې ورکوله، يو سړې به چه کله د پيو څکلو سره موړ شو نو ماته به ئې واپس کړه او هم دغه شان به دويم څکلو سره پياله ماته راواپس کړه، دغه شان زه رسول الله ﷺ ته راورسيدم، ټول خلق څکلو سره سيراب شوې وو، رسول الله ﷺ پياله اونيوله او په خپل لاس مبارک باندې نيولو سره ئې

زما طرف ته اوکتل او مسکي کیدو سره ئي اوفرمائیل. اباهر! ما عرض اوکړو. لبیک یا رسول اللهﷺ! وې فرمائیل: اوس زه او ته باقي پاتې شو ما عرض اوکړو یا رسول اللهﷺ: تاسو رشتیا اوفرمائیل. رسول اللهﷺ اوفرمائیل: کینه او اوڅکه: او پئ ځکل مې شروع کړل او رسول اللهﷺ راته برابر فرمائیل چه ځکه. آخر چه ما اووې بس! قسم په هغه ذات چه تاسو ئي په حقه رالیږلي یئ اوس نور گنجائش نشته.رسول اللهﷺ اوفرمائیل: بیا ئې ماته راکړه. ما پیاله رسول اللهﷺ ته ورکړه. رسول اللهﷺ د الله پاک حمد بیان کړو او بسم الله لوستلو سره ئې بچ شوې پئ اوڅکل.

قوله: ﴿حَدَّثَنِي أَبُونُعَيْمٍ بِنَحْوٍمِنْ نِصْفِ هَذَا الْحَدِيثِ﴾: امام بخاری رحمه الله فرمائي چه ابو نعیم (فضل بن دکین) ماته دا حدیث نیم بیان کړې دې. د دې مطلب دا دې چه باقي نیمه حصه متصل نه ده، بلکه بغیر د سند نه ده. امام د نیمې حصې تعین هم نه دې کړې چه د حدیث کومه نیمه حصه مراد ده. اول نیمه یا آخر؟

په کتاب الاستئذان کښې ئې ﴿بَابٌ إِذَا دُعِيَ الرَّجُلُ فَجَاءَ هَلْ يَسْتَأْذِنُ﴾ د لاندې د ابونعیم نه د دې حدیث صرف دومره جزء نقل کړې دې.

﴿ دَخَلْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم فَوَجَدَ لَبَنًا فِي قَدَحٍ فَقَالَ أَبَا هِرٍّ الْحَقْ أَهْلَ الصُّفَّةِ فَادْعُهُمْ إِلَيَّ قَالَ فَأَتَيْتُهُمْ فَدَعَوْتُهُمْ فَأَقْبَلُوا فَاسْتَأْذَنُوا فَأُذِنَ لَهُمْ فَدَخَلُوا ﴾

یعنی: زه د رسول اللهﷺ سره کور ته داخل شوم، نو رسول اللهﷺ ته په پیاله کښې پئ پراتهٔ ملاؤ شو. رسول اللهﷺ اوفرمائیل: ابوهریره! لاړ شه اهل صفه راوغواړه. ما اهل صفه راوغوښتل. هغوی د رسول اللهﷺ نه د دننه تلو اجازت طلب کړو. په اجازت ملاویدو باندې هغوی دننه راغلل

خو دا د دې اوږد حدیث صرف یو جزء دې، نیمه حصه نه ده.

شارحینو لیکلې دی چه کیدې شی امام په طریق د وجادة یا په طریق د اجازة د باقي حصې روایت کړې وی او دا هم ممکن ده چه باقي نیمه حصه ئې خپله د براه راست اوریدلو په ځائې د یو داسې سړی نه اوریدلې وی، چا چه د ابونعیم نه براه راست اوریدلې وی. [1]

قوله: ﴿کان یقول : اللهَ الذي لا اله الا هو﴾: په دې کښې لفظ ﴿ الله ﴾ منصوب بنزع الخافض دې. او د دې نه مخکښې واؤ قسمیه محذوف دې. [2]

[۶۰۸۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا قَيْسٌ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدًا يَقُولُ إِنِّي لأَوَّلُ الْعَرَبِ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَرَأَيْتُنَا نَغْزُو، وَمَا لَنَا طَعَامٌ إِلاَّ وَرَقُ الْحُبْلَةِ وَهَذَا

---

[1]) ارشاد الساری ۴۵۷/۱۳، فتح الباری : ۳۴۲/۱۱

[2]) فتح الباری ۳۴۳/۱۱، ارشاد الساری ۴۵۵/۱۳، عمدة القاری ۸۹/۲۳

التمر، وإن أحدنا ليضع كما تضع الشاة، ما له خلط، ثم أصبحت بنو أسد تعزرني على الإسلام، خبت إذا وضل سعيي. [ر: ۳۵۲۲]

د سیدنا سعد رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ بیان اوکړو چه زه د تولو نه ړومبې عرب یم چا چه د الله پاک په لاره کښې غشی ویشتل، او وخت په داسې حال کښې تیر کړې دې چه په جنګ به اخته وو او مونږ سره به د خوراک څه څیز سوا د کیکر د پاڼړو نه هیڅ نه وو. او د چیلو د پچو شان به مو پچې کولې، اوس دې د بنو اسد خلقو زما په اسلام باندې شک شروع کړو (که د دوی خبره صحیح وی) بیا خو زه بالکل نامراد پاتې شوم او زما ټول کوشش ضائع شو.

[۶۰۹۰] حدثني عثمان حدثنا جرير عن منصور عن إبراهيم عن الأسود عن عائشة قالت ما شبع آل محمد صلى الله عليه وسلم منذ قدم المدينة من طعام بر ثلاث ليال تباعا حتى قبض.

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه د رسول الله ﷺ د کور خلقو ته مدینې ته د راتلو نه پس کله هم تر درې ورځو پورې متواتر اوربشې د خوراک دپاره نه دی ملاؤ شوې. تردې چه رسول الله ﷺ وفات شو.

(تباعا) دا د فعال په وزن باندې د باب مفاعله مصدر دې په معنی پرلپسې، مسلسل

[۶۰۹۱] حدثني إسحاق بن إبراهيم بن عبد الرحمن حدثنا إسحاق - هو الأزرق - عن مسعر بن كدام عن هلال عن عروة عن عائشة - رضي الله عنها - قالت ما أكل آل محمد - صلى الله عليه وسلم - أكلتين في يوم، إلا إحداهما تمر.

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه آل د محمد ﷺ که په یو ورځ کښې دوه کرته ډوډئ خوړلې ده، نو لازما په هغې کښې یو وخت کهجورې وې.

[۶۰۹۲] حدثني أحمد بن أبي رجاء حدثنا النضر عن هشام قال أخبرني أبي عن عائشة قالت كان فراش رسول الله صلى الله عليه وسلم من أدم، وحشوه من ليف. [ر: ۵۰۷۰]

د سیده عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه د رسول الله ﷺ بستره د څرمنې وه او هغه د کهجورو د پوستکو نه ډکه کړې شوې وه.

[۶۰۹۳، ۶۰۹۴] حدثنا هدبة بن خالد حدثنا همام بن يحيى حدثنا قتادة قال كنا نأتي أنس بن مالك وخبازه قائم وقال كلوا فما أعلم النبي - صلى الله عليه وسلم - رأى رغيفا مرققا، حتى لحق بالله، ولا رأى شاة سميطا بعينه قط. [ر: ۵۰۷۰]

د قتاده رحمه الله نه روایت دې چه مونږ د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه په خدمت کښې حاضر شو، د هغوی خانسامه هم هلته موجود وو. هغوی به وئیل خورئ، ما رسول الله ﷺ کله هم په غوړه ډوډئ خوړلو باندې نه دې لیدلې، تردې چه هغوی د الله پاک سره ملاؤ شو او نه رسول الله ﷺ

کله په خپلو سترګو باندې ورته کړې شوې ثابته بیزه لیدلې ده.

[۶۰۹۳، ۶۰۹۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا هِشَامٌ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ رضی الله عنها - قَالَتْ كَانَ يَأْتِي عَلَيْنَا الشَّهْرُ مَا نُوقِدُ فِيهِ نَارًا، إِنَّمَا هُوَ التَّمْرُ وَالْمَاءُ، إِلاَّ أَنْ نُؤْتَى بِاللُّحَيْمِ.

د عائشې رضي الله عنها نه روایت دې چه په مونږ باندې به داسې میاشت هم تیره شوه چه نغری کښې به اورنه بلیدو، صرف کهجورې او اوبه به وې، اوکه چرته غوښه به راغله (نو اور به بل شو).

[۶۰۹۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأُوَيْسِيُّ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُومَانَ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ لِعُرْوَةَ ابْنَ أُخْتِي إِنْ كُنَّا لَنَنْظُرُ إِلَى الْهِلاَلِ ثَلاَثَةَ أَهِلَّةٍ فِي شَهْرَيْنِ، وَمَا أُوقِدَتْ فِي أَبْيَاتِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - نَارٌ. فَقُلْتُ مَا كَانَ يُعِيشُكُمْ قَالَتِ الأَسْوَدَانِ التَّمْرُ وَالْمَاءُ، إِلاَّ أَنَّهُ قَدْ كَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - جِيرَانٌ مِنَ الأَنْصَارِ كَانَ لَهُمْ مَنَائِحُ، وَكَانُوا يَمْنَحُونَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ أَبْيَاتِهِمْ، فَيَسْقِينَاهُ. [ر: ۲۴۲۸]

د سیده عائشه رضي الله عنها نه روایت دې چه هغوی عروه ته اوفرمائیل: اې خوریه! مونږ به په دوه میاشتو کښې درې میاشتې اولیدې او د رسول الله ﷺ (د بیبیانو) په کورنو کښې به اور نه بلیدو، ما تپوس اوکړو چه نو بیا به تاسو خلق ژوندئ په څه باندې اوسیدئ؟ وې فرمائیل: صرف په دوه تورو څیزونو باندې. په کهجورو باندې او په اوبو باندې. د رسول الله ﷺ څه انصاریان ګاونډیان وو، هغوی سره به د پیو والا خاروی وو. هغوی به د رسول الله ﷺ دپاره د خپلو کورونو نه پئ رالیږل نو رسول الله ﷺ به مونږ باندې اوڅکل

قوله: ﴿إِنْ كُنَّا لَنَنْظُرُ إِلَى الْهِلاَلِ ثَلاَثَةَ أَهِلَّةٍ فِي شَهْرَيْنِ﴾: په دوه میاشتو کښې به مونږ درې میاشتې (سپوږمۍ) لیدلې، دریمه سپوږمۍ به د دریمې میاشتې وه، کومه چه به ئې د دویمې میاشتې په ختمیدو باندې لیده. (۱)

﴿إِنْ كُنَّا لَنَنْظُرُ﴾ دا ﴿ان﴾ مخفف من المثقل دې.(۲) او ﴿لننظر﴾ کښې لام فارقه دې. دا ﴿ان﴾ په نافیه سره فرق کولو او جدا کولو په غرض باندې په خبر داخلیږي.

---

(۱) ارشاد الساری ۱۳/۴۶۰، عمدة القاری ۲۳/۹۵

(۲) قال ابن بطال فی شرحه: (اللهم ارزق آل محمد قوتًا) . فيه دليل على فضل الكفاف وأخذ البلغة من الدنيا ، والزهد فيما فوق ذلك رغبةً فى توفير نعيم الآخرة ، وإيثاراً لما يبقى على ما يفنى لتقتدى بذلك أمته ، ويرغبوا فيما رغب فيه نبيهم (صلى الله عليه وسلم) . وروى الطبرى بإسناده عن ابن مسعود قال : حبذا المكروهان الموت والفقر ، والله ما هو إلا الغنى والفقر وما أبالى بأيهما ابتليت ، إن حق الله فى كل واحد منها واجب ، إن كان الغنى ففيه التعطف ، وإن كان الفقر ففيه الصبر ، قال الطبرى : فمحنة الصابر أشد من محنة الشاكر ، وإن كانا شريفين ... لله ، غير أنى أقول كما قال مطرف بن عبد الله: ...[بقيه برصفحه آئنده...

(كَانَتْ لَهُمْ مَنَائِحُ) (منائح)، د (منيحة) جمع ده. او د پيو والا اوبنې ته وائی.

[۶۰۹۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُمَارَةَ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «اللَّهُمَّ ارْزُقْ آلَ مُحَمَّدٍ قُوتًا».

د سيدنا ابوهريره ﷺ نه روايت دي چه رسول الله ﷺ دعا اوكره، اي الله: آل محمد ﷺ ته دومره روزي وركړه چه هغوی پرې بس ژوندی پاتې شی. (۱)

د ابوزرعه نوم هرام بن عمرو بن جرير دې.

۱۸ بَابُ الْقَصْدِ وَالْمُدَاوَمَةِ عَلَى الْعَمَلِ

د ترجمة الباب وضاحت: امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب كښې دوه خبرې بيان فرمائيلې دی. يو قصد او ميانه روی او دويم مداومت. په طاعاتو او عباداتو كښې دتنه، دا دواړه اوصاف په شريعت كښې مطلوب او محمود دی او په هغې كښې هم قصد او ميانه روی چونكه د مداومت او استقامت ذريعه او سبب دې، په دې وجه ئې دواړه يوځائې ذكر كړې. كه د حد نه تجاوز او مبالغه كولو سره نيک عمل اختيار كړې شی نو عموما انسان آخر ستړې شی. خو خپل طاقت ته كتلو سره كه په ميانه روئ سره اعمال اوكړې شی نو ذوق او شوق هم باقی وی او دوام او استقامت هم حاصل وی.

[۶۰۹۶، ۶۰۹۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَشْعَثَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ سَمِعْتُ مَسْرُوقًا قَالَ سَأَلْتُ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - أَىُّ الْعَمَلِ كَانَ أَحَبَّ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَتِ الدَّائِمُ. قَالَ قُلْتُ فَأَىَّ حِينٍ كَانَ يَقُومُ قَالَتْ كَانَ يَقُومُ إِذَا سَمِعَ الصَّارِخَ.

امام مسروق رحمه الله فرمائی چه ما د عائشې رضی الله عنها نه تپوس اوكړو، كوم عمل رسول الله ﷺ ته زيات خوښ وو؟ وې فرمائيل: داسې عمل كوم چه هميشه اوكړې شی، مسروق فرمائی چه ما تپوس اوكړو، رسول الله ﷺ به د شپې كومې پورې مونځ كولو؟ وې فرمائيل چه كله به ئې د چرګ آذان واوريدلو، تر هغه وخته پورې به ئې مونځ (تهجد) كول.

عبدان، د عبدالله بن عثمان بن جبله لقب دې، اشعث نه ابن ابی الشعثاء مراد دې، د ابوالشعثاء نوم سليم بن الاسود محاربی دې.

....بقيه ازحاشيه گذشته] لأن أعافى فأشكر أحب إلىَّ من أن أبتلى فأصبر . ومن فضل قلة الأكل ما روى يحيى بن أبى كثير ، عن أبى سلمة ، عن أبى هريرة قال : قال رسول الله : (إن أهل البيت ليقل طعمهم فتستنير بيوتهم) (شرح ابن بطال : ۱۷۹/۱)

۱) عمدة القاری: ۹۵/۲۳

[٦٠٩٧] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ عَنْ مَالِكٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ كَانَ أَحَبُّ الْعَمَلِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم الَّذِى يَدُومُ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ. [ر: ١٠٨٠]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ ته د ټولو نه زيات خوښ عمل هغه وو چه په هغې باندې صاحب عمل هميش والې اختيار کړې.

[٦٠٩٨] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِى ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِىِّ عَنْ أَبِى هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «لَنْ يُنَجِّىَ أَحَدًا مِنْكُمْ عَمَلُهُ». قَالُوا وَلاَ أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «وَلاَ أَنَا، إِلاَّ أَنْ يَتَغَمَّدَنِى اللَّهُ بِرَحْمَةٍ، سَدِّدُوا وَقَارِبُوا، وَاغْدُوا وَرُوحُوا، وَشَىْءٌ مِنَ الدُّلْجَةِ. وَالْقَصْدَ الْقَصْدَ تَبْلُغُوا». [ر: ٥٣٤٩]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل، په تاسو کښې چاته هم د هغه عمل خلاصې ورنکړې، صحابه کرامو رضي الله عنهم عرض اوکړو او تاسو ته هم يا رسول الله ﷺ! وې فرمائيل: او ماته هم نه! سوا د دې نه چه الله پاک ما د خپل رحمت په سورى کښې پټ کړې. په صحيح لاره باندې ځئ او ميانه راوى اختيار کړئ او سحر او مانښام او د شپې په څه حصه کښې د الله پاک عبادت کوئ، ميانه روى اختيار کړئ، ميانه روى، نو منزل مقصود ته به اورسئ. د ابن ابى الذئب نوم محمد بن عبد الرحمن دې.

﴿ سددوا ﴾: صحيح لاره اختيار کړئ. علامه عينى رحمه الله فرمائى: معناه: اقصدوا السداد اى الصواب.(١)

﴿ قاربوا ﴾: په ميانه روئ سره ځئ. وئيلې شى: ﴿ قارب فلان فى اموره ﴾ هغه په خپلو معاملاتو کښې ميانه راوى اختيار کړه. علامه ابن اثير رحمه الله ليکى: ﴿ اى اقتصدوا فى الامور كلها، واتركوا الغلو فيها والتقصير ﴾(٢)، علامه کرمانى رحمه الله فرمائى: اى: لا تبلغوا الغاية، بل تقربوا منها.

﴿ اغدوا ﴾: سحر روان شئ. ﴿ روحوا ﴾: مانښام روان شئ.

﴿ وشئ من الدلجة ﴾: او د شپې په څه حصه کښې روان شئ، په بعض نسخو کښې ﴿ شيئا ﴾ منصوب دې، ﴿ دلجة ﴾ (د دال په ضمې او فتحې سره) د شپې په وخت تلو ته وائى.(٣)

﴿ القصد القصد ﴾: دا منصوب على الاغراء دې، د هغه فعل ﴿ الزم ﴾ وجوبا محذوف دې، يعنى: ﴿ الزم القصد القصد ﴾ ميانه روى لازم اونيسئ. علامه قسطلانى رحمه الله ليکى:

﴿ وقد شبه التعبدين بالمسافرين لأن العابد كالسافر إلى محل إقامته وهو الجنة وكأنه قال: لا تستوعبوا

---

(١) عمدة القارى: ٩٧/٢٣

(٢) النهاية لابن الاثير: ٤٣١/٢

(٣) النهاية لابن الاثير: ٥٧٨/١

الأوقات كلها بالسير بل اغتنموا أوقات نشاطكم وهو أول النهار وآخره وبعض الليل وارحموا أنفسكم فيما بينهما لئلا ينقطع بكم﴾(١)

يعني دلته عبادت گزارو ته د مسافرو سره تشبيه ورکړې شوې ده، ځکه چه عابد د مسافر په شان دې، د دې منزل جنت دې، گويا رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ټول وخت په عبادت کښې مه لگوئ، بلکه د خپلې خوشحالئ اوقات غنيمت اوگنړئ او د خوشحالئ وختونه د ورځې اول او آخر حصه او د شپې څه حصه ده، د هغې په مينځنى وخت کښې په خپلو ځانونو باندې رحم اوکړئ، چه منع نه شئ او څه عمل ستاسو نه پاتې نه شى.

[٦٠٩٩] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «سَدِّدُوا وَقَارِبُوا، وَاعْلَمُوا أَنْ لَنْ يُدْخِلَ أَحَدَكُمْ عَمَلُهُ الْجَنَّةَ، وَأَنَّ أَحَبَّ الأَعْمَالِ أَدْوَمُهَا إِلَى اللَّهِ، وَإِنْ قَلَّ» [٦١٠٢]

د سيده عائشه رضی الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: برابره لار او ميانه راوى اختيار کړئ او پوهه شئ چه په تاسو کښې به د چا عمل هم هغه جنت ته داخل نه کړې شى، زما په نزد د ټولو نه غوره عمل هغه دې چه په هغې باندې هميشوالې اختيار کړې شى. اگر که هغه کم ولې نه وى.

[٦١٠٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَائِشَةَ رضى الله عنها - أَنَّهَا قَالَتْ سُئِلَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أَىُّ الأَعْمَالِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ قَالَ «أَدْوَمُهَا وَإِنْ قَلَّ». وَقَالَ «اكْلَفُوا مِنَ الأَعْمَالِ مَا تُطِيقُونَ».

د عائشې رضی الله عنها نه روايت دې چه د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړې شو، کوم عمل د الله پاک په نزد زيات خوښ دې، وې فرمائيل چه په هغې باندې هميش والې اختيارکړې شى. اگرچه هغه کم وى او وې فرمائيل، هغه کارونه په خپل سر واخلئ د کومو چه په تاسو کښې طاقت وى.

قوله: ﴿ما تطيقون﴾: په دې کښې ما مصدريه هم کيدې شى اى: قدر طاقتكم او ما موصوله هم کيدې شى: اى الذى تطيقونه.

[٦١٠١] حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ سَأَلْتُ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ عَائِشَةَ قُلْتُ يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ كَيْفَ كَانَ عَمَلُ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - هَلْ كَانَ يَخُصُّ شَيْئًا مِنَ الأَيَّامِ قَالَتْ لاَ، كَانَ عَمَلُهُ دِيمَةً، وَأَيُّكُمْ يَسْتَطِيعُ مَا كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - يَسْتَطِيعُ. [ر: ١٨٨٦]

د امام علقمه رحمه الله نه روايت دې چه ما د ام المومنين سيده عائشه صديقه رضی الله عنها نه تپوس

---

(١) ارشاد السارى ٤٦٣/١٣

اوكړو. ما تپوس اوکړو : اې ام المومنين! د رسول اللهﷺ عمل څنګه وو؟ آيا هغوى د عمل دپاره څه ورځې خاص کړې وې؟ وې فرمائيل نه ! د رسول اللهﷺ په عمل کښې هميش والې وو او په تاسو کښې څوک دې کوم چه د هغه اعمالو طاقت لرى، کوم چه به رسول اللهﷺ کول.

قوله: ﴿کان عمله ديمة﴾: يعنى د رسول اللهﷺ عمل دائمى وو. ديمة په اصل کښې مسلسل وريدونکى باران ته وائى د حديث شريف مقصد دا دې چه د رسول اللهﷺ عمل داسې نه وو چه د څو ورځو پورې يو عمل رسول اللهﷺ کولو او د هغې نه پس ئې هغه مستقلا پريخودلې وى بلکه د هغوى په معمولاتو کښې يو استقامت او هميش والې وو. اګر چه بعض مخصوص وختونه او مخصوص ورځو کښې به هغوى مختلف اعمال پوره کول او هغه د دې منافى نه دى، دلته صرف د رسول اللهﷺ د دوام او په معمولاتو کښې د هغوى استقامت بيانول مقصود دى. (١)

[٦١٠٢] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الزِّبْرِقَانِ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «سَدِّدُوا وَقَارِبُوا، وَأَبْشِرُوا، فَإِنَّهُ لاَ يُدْخِلُ أَحَدًا الْجَنَّةَ عَمَلُهُ». قَالُوا وَلاَ أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «وَلاَ أَنَا إِلاَّ أَنْ يَتَغَمَّدَنِي اللَّهُ بِمَغْفِرَةٍ وَرَحْمَةٍ». قَالَ أَظُنُّهُ عَنْ أَبِي النَّضْرِ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عَائِشَةَ.
وَقَالَ عَفَّانُ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا سَلَمَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «سَدِّدُوا وَأَبْشِرُوا». [ر: ٦٠٩٩]
وَقَالَ مُجَاهِدٌ (قَوْلاً سَدِيدًا) النساء: ٩ / وَسَدَادًا صِدْقًا.

د سيده عائشهؓ نه روايت دې چه رسول اللهﷺ اوفرمائيل : برابره لار او ميانه روى اختيار کړئ او تاسو ته زيرې دې، ځکه چه څوک به هم د خپل عمل د وجې نه جنت ته نه

---

(١) قال ابن بطال : إن قول عائشة : إن النبى لم يكن يخص شيئًا من الأيام بالعمل ؛ يعارضه قولها : ما رأيت رسول الله أكثر صيامًا منه فى شعبان . قيل : لا تعارض بين شىء من ذلک ، وذلک أنه كان كثير الأسفار فى الجهاد ، فلا يجد سبيلا إلى صيام الثلاثة الأيام من كل شهر ، فيجمعها فى شعبان ، ألا ترى قول عائشة : كان يصوم حتى نقول لا يفطر ، ويفطر حتى نقول لا يصوم فهذا يبين أنه كان لا يخصّ شيئًا من الزمان ؛ بل كان يوقع العبادة على قدر نشاطه ، وفراغه لذلک من جهاده وأسفاره ، فيقل مرةً ويكثر أخرى . هذا قول المهلب . وقد قيل فى معنى كثرة : صيامه فى شعبان وجوه آخر قد ذكرتها فى باب صوم شعبان فى كتاب الصيام.
فإن قيل : فما معنى ذكر حديث أنس فى هذا الباب ؟ قيل : معناه أن يوجب ملازمة العمل وإدمانه ما مثل له من الجنة للرغبة . ومن النار للرهبة . فكان فى ذلک فائدتان : إحداهما : تنبيه للناس أن يتمثلوا الجنة والنار بين أعينهم إذا وقفوا بين يدى الله ، كما مثلها الله لنبيه ، وشغله بالفكرة فيهما عن سائر الأفكار الحادثة عن تذكير الشيطان بما يسهيه حتى لا يدرى كم صلّى ، والثانية : أن يكون الخوف من النار الممثلة والرغبة فى الجنة نصب عينى المصلى فيكونا باعثين له على الصبر ، والمداومة على العمل المبلغ إلى رحمة الله والنجاة من النار برحمته. (شرح ابن بطال : ١٨٢/١، ١٨٣)

خي. صحابه كراموﷺ عرض اوكړو يا رسول اللهﷺ! او تاسو به هم نه ځئ (يعني د خپل عمل د وجې نه) وې فرمائيل: او زه هم نه شم تلې، مګر دا چه الله پاک د خپل مغفرت او رحمت په سوري کښې پټ کړي.

محمد بن زبرقان: محمد بن زِبْرِقان (د زاء په کسرې، باء په سکون او راء په کسرې سره) په بخاري کښې صرف يو روايت دې، په ائمه جرح او تعديل کښې ابو حاتم، ابو زرعه، نسائي، دارقطني او ابن المديني د هغوی توثيق کړې دې. ابن حبان په کتاب الثقات کښې هغوی اخستلې دی او وئيلې ئې دی: ﴿ ربما اخطاء ﴾، امام بخاري رحمه الله په تاريخ کبير کښې هغوی ته ﴿ معروف الحديث ﴾ وئيلې دې.[1]

قوله: ﴿ قال: اظنه عن ابي النضر عن ابي سلمة عن عائشة ﴾: د امام بخاري رحمه الله شيخ علي بن عبدالله مديني فرمائي چه زما خيال دې موسى بن عقبة د ابوسلمه نه براه راست نقل نه کوي بلکه د ابوالنضر سالم بن اميه په مينځ کښې واسطه ده، ابو النضر، د ابو سلمه نه نقل کوي. پورته د متن په سند کښې ﴿ موسى بن عقبة عن ابي سلمة ﴾ دې، علي بن عبدالله ته شک دې چه موسى دا روايت د ابو سلمه نه براه راست اوريدلې دې، بلکه د ابو النضر په واسطه ئې اوريدلې دې.

خو امام بخاري رحمه الله د عفان بن مسلم تعليق، د هغې نه متصل پس ذکر کولو سره د علي مديني دا وهم دفع کړې دې، ځکه چه د عفان په روايت کښې موسى بن عقبه د سماع تصريح کړې ده، په هغې کښې دی، ﴿ سمعت اباسلمة، عن عائشة ﴾.

امام احمد بن حنبل رحمه الله د عفان تعليق په خپل مسند کښې موصولا نقل کړې دې.[2]

يو اشکال او د هغې جوابات: په دې روايت او مخکښې روايت کښې رسول اللهﷺ اوفرمائيل چه د يو سړي نيک عمل هم هغه لره جنت ته نه شي داخلولې. بلکه جنت ته چه څوک هم داخليږي، د الله پاک په فضل او کرم سره به ټول داخليږي. ګويا اعمال صالحه جنت ته د داخليدو سبب نه دی، بلکه چه د الله پاک فضل شامل حال وی نو هله به جنت ته داخليږي، او د قرآن کريم د ايتونو نه، د دخول سبب، عمل صالح معلوميږي.

سورة زخرف کښې دی: ﴿ وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾

په سورة النحل کښې دی: ﴿ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴾

① د دې تعارض حل دا راويستلې شوې دې چه جنت ته نفس دخول خو به د الله پاک فضل او کرم باندې کيږي، لکه چه په احاديث نبوىﷺ کښې دی، خو د جنت مختلف منازل او درجات کښې به د اعمالو په لحاظ سره داخله وی، د درجاتو تقسيم به د اعمال صالحه په

---

[1]) فتح الباري: ۳۶۲/۱۱، ارشاد الساري: ۴۶۵/۱۳، عمدة القاري ۹۹/۲۳

[2]) فتح الباري: ۳۶۲/۱۱

اعتبار سره وی، حاصل دا دي چه اعمال صالحه د جنت منازلو ته د داخلې سبب خو دي او آیت کریمه ﴿ادخلوا الجنة﴾ کښې مضاف منازل محذوف دې. ای: ادخلوا منازل الجنة [1]

② بعض حضراتو وئیلې دی چه په دنیا کښې دننه د اعمال صالحه توفیق. د الله پاک په فضل او کرم سره ملاویږی. په دې وجه د دخول جنت سبب اګر چه عمل صالح دې (لکه په آیت کریمه کښې دی)، خو د عمل صالح سبب د الله پاک فضل او کرم او توفیق دې، که د الله پاک توفیق شامل حال نه وی نو عمل صالح به نه وي. او که عمل صالح نه وي نو جنت کښې به داخله هم نه وي. [2]

قوله: ﴿وقال مجاهد: سدادا سديدا. صدقا﴾: امام مجاهد رحمه الله فرمائی چه د ﴿سداد او سدید﴾ معنی د صدق او برابر خبرې کولو ده. د سورة النساء په آیت کریمه کښې ﴿قولا سدیدا﴾ راغلې دې. طبرانی دا تعلیق موصولا نقل کړې دې. [3]

[۶۱۰۳] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ هِلاَلِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضى الله عنه - قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - صَلَّى لَنَا يَوْمًا الصَّلاَةَ، ثُمَّ رَقِيَ الْمِنْبَرَ فَأَشَارَ بِيَدِهِ قِبَلَ قِبْلَةِ الْمَسْجِدِ، فَقَالَ «قَدْ أُرِيتُ الآنَ - مُنْذُ صَلَّيْتُ لَكُمُ الصَّلاَةَ - الْجَنَّةَ وَالنَّارَ مُمَثَّلَتَيْنِ فِي قُبُلِ هَذَا الْجِدَارِ، فَلَمْ أَرَ كَالْيَوْمِ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ، فَلَمْ أَرَ كَالْيَوْمِ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ». [ر: ۴۰۹]

د هلال بن علی رحمه الله نه روایت دې چه ما د سیدنا انس رضی الله عنه نه واوریدل چه رسول الله ﷺ مونږ ته یوه ورځ مونځ راکړو، بیا منبر ته اوختل او په خپل لاس باندې ئې د مسجد د قبلې طرف ته اشاره اوفرمائیله او وې فرمائیل چه دې وخت چه ما تاسو ته مونځ درکړو نو ما ته جنت او دوزخ اوښودلې شو، د هغې شکلونه د دې دیوال نه وړاندې جوړ کړې شوې وو، د نن ورځې په شان خیر او شر ما کله هم نه دې لیدلې.

د باب سره د حدیث مناسبت: د باب سره د حدیث مناسبت بیانولو سره علامه قسطلانی رحمه الله لیکی: ﴿وفی هذا الحدیث تنبیه المصلی علی أن یمثل الجنة والنار بین عینیه لیکونا شاغلین له عن الأفکار الحادثة عن تذکر الشیطان ومن مثلهما بین یدیه بعثه ذلك علی المواظبة علی الطاعة والکف عن المعصیة، وبهذا تحصل المطابقة بین الحدیث والترجمة﴾ [4]

یعنی: په دې حدیث کښې مونځ کونکی ته په دې خبره باندې تنبیه کړې شوې ده چه جنت او دوزخ دې خپلې مخې ته ساتی، چه دا دواړه هغه لره د شیطان د رایادونکې فکرونو نه لرې

---

[1] ارشاد الساری: ۱۳/، وفتح الباری: ۳۵۷/۱۱، وعمدة القاری: ۹۷/۲۴

[2] فتح الباری: ۳۵۷/۱۱

[3] فتح الباری: ۳۶۳/۱۱

[4] ارشاد الساری: ۴۶۶/۱۱ ه ۰غدشان اوګورئ: فتح الباری: ۳۶۳/۱۱

ساتی. کوم انسان چه جنت او دزوخ د خپلو سترګو مخې ته ساتی دا به د هغه دپاره د الله پاک په طاعت باندې د دوام او د الله پاک د نافرمانئ نه د بچ کیدو باعث جوړیږی. په دې حدیث سره به حدیث او ترجمة الباب کښې مطابقت حاصل شی

یعنی په حدیث کښې اګر چه د مداومت فی العمل او میانه روئ ذکر نشته. په کوم باندې چه امام بخاری رحمه الله ترجمة الباب قائم کړې دې. خو چونکه جهنم او جنت مخې ته سال د مداومت او میانه روئ باعث او ذریعه جوړیدې شی په دې وجه امام بخاری رحمه الله دا حدیث د دې باب د لاندې ذکر فرمائیلې دې.

حدیث الباب، په کتاب الصلاة کښې باب رفع البصر الی الامام د لاندې تیر شوې دې.

⑲ بابُ الرَّجَاءِ مَعَ الخَوفِ

﴿رجاء﴾ امید ته وائی. د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه د الله پاک د رحمت او فضل او کرم د امید سره سره، د الله پاک ویره هم ساتل پکار دی. چه صرف امید انسان ساتی نو انسان د بې عملئ او مکر او دهوکې ښکار کیږی. او صرف ویره بغیر د امید نه انسان مایوسئ ته رسوی. ([1])

بعض علماء کرام فرمائی چه خوف او رجاء د یو مومن دپاره د مرغئ د دوه وزرو په شان دی چه دواړه وزرې ئې برابر وی نو الوتل کیدې شی او که په یو کښې څه خرابی یا کوتاهی نو پروازه نه شی کیدې. ([2])

په دې وجه په علماء کرامو او اسلافو کښې دا جمله مشهوره ده ﴿الایمان من الخوف والرجاء﴾ ([3])، بعض علماء کرامو لیکلې دی چه د ځوانئ او د صحت په زمانه کښې د ویرې غلبه کیدل او په بوډاتوب او ضعف او کمزورئ کښې د رجاء او امید غلبه کیدل ضروری دی. ([4])

د حضرت مدنی رحمه الله رائی: شیخ الاسلام مولانا حسین احمد مدنی رحمه الله د خوف او رجاء متعلق په یو مکتوب کښې لیکی:

په مسئله مذکوره کښې څه غلطی ده، اګر که ستاسو په یادداشت یا د استاذ په بیان کښې متحقق شوې نه وی. ایمان لره همیشه ﴿بین الخوف والرجاء﴾ کیدل پکار دی. ﴿وادعوه خوفا وطمعا﴾ نص قرآنی دې، او په دې معنی باندې مختلف آیات صریحه موجود دی، خو د ژوند په حالت کښې غلبه د ویرې کیدل پکار دی او مرګ ته نزدې غلبه د رجاء کیدل پکار دی...

﴿لقوله علیه السلام فی الحدیث القدسی: انا عند ظن عبدی بی، وقال سبحانه وتعالى: ﴿أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَن يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ﴾ • ﴿أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَن يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ﴾ • ﴿أَفَأَمِنُوا مَكْرَ

---

[1]) فتح الباری ۳۶۳/۱۱، عمدة القاری ۱۰۱/۲۳، ارشاد الساری ۴۹۷/۱۳

[2]) ارشاد الساری : ۴۶۷/۱۳

[3]) بعض حضراتو دې ته حدیث وئیلې دې خو دا حدیث نه دې.

[4]) فتح الباری ۳۶٤/۱۱

اللهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ ﴾ • وقال ﴿ وَلَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللهِ ﴾ [1]

شیخ الاسلام رحمه الله چه د دې خپل خط په شروع کښې د کومو درې آیتونو ذکر کړې دې، په هغې کښې د الله پاک د عذاب نه د ویرې بیان دې او په آخری آیت کښې د نه مایوس کیدو حکم ورکړې شوې دې. نو معلومه شوه چه ایمان د خوف او رجاء دواړو نوم دې.

وَقَالَ سُفْيَانُ مَا فِي الْقُرْآنِ آيَةٌ أَشَدُّ عَلَيَّ مِنْ (لَسْتُمْ عَلَى شَيْءٍ حَتَّى تُقِيمُوا التَّوْرَاةَ وَالإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ). المائده: ۶۸

امام سفیان بن عیینه رحمه الله فرمائی چه په دې آیت ﴿ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَى شَيْءٍ ﴾ نه زیات درونډ په ما باندې هیڅ آیت نه دې، ځکه چه په دې آیت کریمه کښې د قرآن کریم د ټولو احکاماتو د مکلف کولو حکم دې، په آیت کریمه کښې اهل کتاب ته خطاب دې یعنی اې اهل کتاب! چه ترڅو پورې تاسو په تورات، انجیل او ستاسو د رب د طرف نه په نازل کړې شوې قرآن باندې عمل قائم نه کړئ تاسو به په هیڅ لاره نه یئ.

د ترجمة الباب سره د ایت کریمه مناسبت : د ترجمة الباب د آیت کریمه سره مناسبت بیانولو باندې علامه قسطلانی رحمه الله لیکی:

﴿ ووجه المناسبة للترجمة أن الآية تدل على أن من لم يعمل بما تضمنه الكتاب الذى أنزل عليه لم تحصل له النجاة ولا ينفعه رجاؤه من غير عمل ما أمر به ﴾ [2]

یعنی: د ترجمة الباب سره د دې آیت کریمه مناسبت په دې طریقه دې چه دا آیت کریمه په دې خبره باندې دلالت کوی چه کوم سړی په رسول الله ﷺ باندې د نازلیدونکی کتاب په مقتضی باندې عمل اونکړو نو هغه ته به خلاصې نه ملاویږی او نه به د عمل نه بغیر صرف امید او رجاء د هغه په کار راشی.

[۶۱۰۴] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «إِنَّ اللهَ خَلَقَ الرَّحْمَةَ يَوْمَ خَلَقَهَا مِائَةَ رَحْمَةٍ، فَأَمْسَكَ عِنْدَهُ تِسْعًا وَتِسْعِينَ رَحْمَةً، وَأَرْسَلَ فِي خَلْقِهِ كُلِّهِمْ رَحْمَةً وَاحِدَةً، فَلَوْ يَعْلَمُ الْكَافِرُ بِكُلِّ الَّذِي عِنْدَ اللهِ مِنَ الرَّحْمَةِ لَمْ يَيْأَسْ مِنَ الْجَنَّةِ، وَلَوْ يَعْلَمُ الْمُؤْمِنُ بِكُلِّ الَّذِي عِنْدَ اللهِ مِنَ الْعَذَابِ لَمْ يَأْمَنْ مِنَ النَّارِ». [ر: ۵۶۵۴]

سیدنا ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چه ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل، هغوی اوفرمائیل: چه الله پاک چه رحمت د کومې ورځې نه پیدا کړې دې نو د هغې ئې سل حصې کړې او خپل ځان سره ئې د هغې نه نهه نوی کیخودلې، د هغې نه پس ئې د رحمت صرف یوه حصه راولیږله،

---

[1]) معارف مدنی، ص ۱۹۷.

[2]) ارشاد الساری، ۶۶۸/۱۳

پس که کافر ته هغه ټول رحمتونه معلوم شي، کوم چه د الله پاک سره دي نو هغوی به د جنت نه مایوس نه شي او که مومن ته هغه ټول عذابونه معلوم شي، کوم چه د الله پاک سره دي نو هغه به د دوزخ نه بې ویرې نه شي. (۱)

د ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت : دا حدیث په وعد او وعید دواړو باندې مشتمل دې، رجاء د وعد تقاضه کوی او د خوف تعلق د وعید سره دې یعنی الله پاک چه د کومو نعمتونو وعده فرمائیلې ده، د هغې امید کول او کوم عذاب چه ئې ذکر کړې دې د هغې نه ویریدل پکار دی. دغه شان د حدیث مناسبت د ترجمة الباب سره واضح کیږی.

پس حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی: ﴿ومطابقة الحديث للترجمة أنه اشتمل على الوعد والوعيد المقتضيين للرجاء والخوف فمن علم أن من صفات الله تعالى الرحمة لمن أراد أن يرحمه والانتقام ممن أراد أن ينتقم منه لا يأمن انتقامه من يرجو رحمته ولا ييأس من رحمته من يخاف انتقامه وذلك باعث على مجانبة السيئة ولو كانت صغيرة وملازمة الطاعة ولو كانت قليلة﴾ (۲)

۲۰: بَابُ الصَّبْرِ عَنْ مَحَارِمِ اللَّهِ

وقوله عزّوجل: (إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ). وَقَالَ عُمَرُ وَجَدْنَا خَيْرَ عَيْشِنَا بِالصَّبْرِ

د صبر درې معنې مشهور دی.

① یو ﴿صبرعلی الاطاعة﴾ یعنی د الله پاک په طاعت او بندګئ باندې استقامت اختیارول.

② دویم ﴿صبرفی المصیبت﴾ یعنی د مصیبت په وخت ګله او شکایت نه کول او راضی بالقضاء اوسیدل.

③ دریم ﴿صبرعن المعصية﴾ یعنی د ګناهونو نه بچ کیدل. (۳) دلته په ترجمة الباب کښې صبر عن محارم الله نه دا درې معنې مراد دی چه الله پاک کوم څیزونه حرام کړې دی، د هغې نه بچ کیدل او ځان ساتل.

قوله: ﴿إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾: یعنی صبر کونکو ته به د هغوی اجر بغیر د حساب نه پوره پوره ورکولې شي.

---

(۱) قال الحافظ ابن حجر : والمقصود من الحديث أن المكلف ينبغي له أن يكون بين الخوف والرجاء حتى لا يكون مفرطا في الرجاء بحيث يصير من المرجئة القائلين لا يضر مع الإيمان شيء ولا في الخوف بحيث لا يكون من الخوارج والمعتزلة القائلين بتخليد صاحب الكبيرة إذا مات عن غير توبة في النار بل يكون وسطا بينهما كما قال الله تعالى يرجون رحمته ويخافون عذابه ومن تتبع دين الإسلام وجد قواعده أصولا وفروعا كلها في جانب الوسط. (فتح الباري : ۱۱/۳۶۶)

(۲) فتح الباري : ۱۱/۳۶۵، ۳۶۶

(۳) ارشاد الساري : ۱۳/۴۷۰

قوله: ﴿وَقَالَ عُمَرُ وَجَدْنَا خَيْرَ عَيْشِنَا بِالصَّبْرِ﴾: يعني مونږ د صبر په سبب بهترين ژوند بيا موندلو. د سيدنا عمر رضي الله عنه دا تعليق امام احمد رحمه الله په كتاب الزهد كښې موصولا ذكر كړې دې.[1]

[٦١٠٥] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ أُنَاسًا مِنَ الأَنْصَارِ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَلَمْ يَسْأَلْهُ أَحَدٌ مِنْهُمْ إِلاَّ أَعْطَاهُ حَتَّى نَفِدَ مَا عِنْدَهُ فَقَالَ لَهُمْ حِينَ نَفِدَ كُلُّ شَىْءٍ أَنْفَقَ بِيَدَيْهِ «مَا يَكُنْ عِنْدِى مِنْ خَيْرٍ لاَ أَدَّخِرْهُ عَنْكُمْ، وَإِنَّهُ مَنْ يَسْتَعِفَّ يُعِفَّهُ اللَّهُ، وَمَنْ يَتَصَبَّرْ يُصَبِّرْهُ اللَّهُ، وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللَّهُ، وَلَنْ تُعْطَوْا عَطَاءً خَيْرًا وَأَوْسَعَ مِنَ الصَّبْرِ». [ر: ١٤٠٠]

د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه روايت دې چه څو انصارى صحابه كرامو رضي الله عنهم د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه څه غوښتنه اوكړه، او چا چه هم غوښتنه اوكړه رسول الله صلى الله عليه وسلم هغوى ته هغه څيز وركړو. تردې چه كوم مال د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره وو هغه ختم شو، رسول الله صلى الله عليه وسلم هر څه صحابه كرامو رضي الله عنهم ته په خپل لاس باندې وركولو سره ختم كړل او بيا ئې اوفرمائيل: چه كوم ښه څيز هم ما سره وى زه تاسو د هغې نه بچ نه شم ساتلې، څو څوک چه په تاسو كښې د سوال نه بچ كيږى الله پاک به هم هغه لره محفوظ ساتى او څوک چه صبر كوى الله پاک به هم هغه ته صبر وركوى او څوک چه ځان بې نيازه كړى الله پاک به هم هغه بې نيازه كړى، تاسو ته د صبر نه زيات او د هغې نه وسيع خير نه دې دركړې شوې.

دا حديث په كتاب الزكاة كښې تير شوې دې.

[٦١٠٦] حَدَّثَنَا خَلاَّدُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ عِلاَقَةَ قَالَ سَمِعْتُ الْمُغِيرَةَ بْنَ شُعْبَةَ يَقُولُ كَانَ النَّبِىُّ - صلى الله عليه وسلم - يُصَلِّى حَتَّى تَرِمَ - أَوْ تَنْتَفِخَ - قَدَمَاهُ فَيُقَالُ لَهُ، فَيَقُولُ «أَفَلاَ أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا». [ر: ١٠٧٨]

د سيدنا مغيره بن شعبة رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم به دومره مونځ لوستلو چه خپو كښې به ئې پړسوب راغلو او يا ئې اووې چه خپې مباركې به ئې اوپړسيدلې، رسول الله صلى الله عليه وسلم ته به عرض اوكړې شو (چه ستاسو خطاګانې خو معاف دى؟) نو رسول الله صلى الله عليه وسلم به اوفرمائيل: آيا زه د الله پاک شكر ګزار بنده جوړ نه شم؟

قوله: ﴿حتى ترم او تنتفخ قدماه﴾: ترم: وَرِمَ يَرِمُ (على وزن وَرِثَ يَرِثُ) معنى ده: پړسيدل، پړسوب راتلل، د راوى شک دې چه ﴿ترم قدماه﴾ ئې وئيلې دې او كه ﴿تنتفخ قدماه﴾ ئې وئيلې دې.

د ترجمة الباب د حديث سره مطابقت: د باب د حديث سره مطابقت بيانولو باندې علامه قسطلانى رحمه الله ليكى:

---

[1] ارشاد السارى: ١٣/٤٦٩

﴿ ومطابقة الحديث للترجمة من حيث إنه ـ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ـ صبر على الطاعة حتى تورمت قدماه ﴾ [1]

يعنی: د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت داسې دې چه رسول الله ﷺ د الله پاک په طاعت باندې د دومره صبر او استقامت مظاهر اوکړه چه د هغوی خپې مبارکې اوپړسيدلې

د صبر په باره کښې د بزرگانو څو اقوال: سيدنا علی رضي الله عنه فرمائی: د الله پاک د عظمت او معرفت تقاضه دا ده چه انسان د خپل څه تکليف يا مصيبت ذکر د الله پاک نه سوا چاته هم اونکړی. [2]

د يو مشهور بزرګ احنف نظر ختم شو هغوی تر څلويښتو کالو پورې چاته دهغې ذکر اونکړو. [3]

شقيق بلخی فرمائی چه د غير الله مخکښې د خپل څه مصيبت شکايت کونکې د الله پاک په عبادت او حلوت کښې کله هم خوند نه مومی. [4] په قرآن کريم کښې د صبر لفظ په کثرت سره استعمال شوې دې.

لاندې مونږ د صبر متعلق تفصيل نقل کوو چه په هغې په قرآن کريم کښې چه هر ځائې کښې د صبر مختلف مفاهيم استعمال شوې دی. د هغې وضاحت کړې شوې دې:

د قران کريم په ايتونو کښې راغلې د صبر معانی: ﴿ فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ ﴾ [5]

د صبر په حقيقت باندې د عوامو غلط فهمئ خو پردې اچولې دی چه هغه د هغوی په نزد د بې وسئ او بې اسرې کيدو تصوير دې. او د هغې معنی د خپل دشمن نه د انتقام نه اخستلو ده. خو آيا په حقيقت کښې هم دغه شان ده؟

د صبر لغوی معنی د بندولو. او اسرې ده. يعنی خپل نفس لره د اضطراب او ويرې نه منع کول. او هغه لره په خپل ځائې باندې ثابت قدم ساتل او هم دا د صبر لغوی حقيقت هم دې. يعنی د دې معنی د بې اختيارئ خاموشی او د انتقام نه اخستلو مجبوری نه ده. بلکه بهادری، د زړه مضبوطوالې، اخلاقی جراءت او ثبات قدر دې.

د سيدنا موسی او سيدنا خضر عليهما السلام په قصه کښې په يو آيت کښې درې ځايه دا لفظ راغلې دې. او هر ځائې کښې هم دا معنی مراد ده. سيدنا خضر عليه السلام فرمائی:

﴿ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا • وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا ﴾ [6]

يعنی: ته به ما سره صبر اونکړې شې، او څنګه به په دې خبره باندې صبر اوکړې، چه د هغې تاته علم نه وی.

---

[1]) ارشاد الساری: ۴۷۰/۱۳
[2]) ارشاد الساری: ۴۷۱/۱۳
[3]) ارشاد الساری: ۴۷۱/۱۳
[4]) ارشاد الساری: ۴۷۱/۱۳
[5]) سورة احقاف: ٤
[6]) سورة الكهف: ۶۷، ۶۸

سیدنا موسی علیه السلام په جواب کښې فرمائی: ﴿ قَالَ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرًا ﴾ [1] یعنی که الله پاک اوغوښتله نو تاسو به ما صبر کونکی بیا مومئ

په دې صبر سره مقصود د لا علمئ په حالت کښې د غیر معمولی واقعاتو د وجې نه په زړه کښې اضطراب او د بې صبرئ نه پیدا کیدل، کفارو د خپلو پیغمبرانو د پوهه کولو باوجود ښه په سختئ او پابندئ سره په خپله بت پرستئ باندې قائم اوسیږی، نو د هغوی حکایت د هغوی په ژبه باندې قرآن کریم داسې بیانوی:

﴿ إِن كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ ءَالِهَتِنَا لَوْلَآ أَن صَبَرْنَا عَلَيْهَا ﴾ [2]

یعنی: دې سړی (د پیغمبرئ مدعی) خو مونږ د خپلو خدایانو (بتانو) نه لرې کول غوښتلو. که مونږ په دې باندې صابر (ثابت) نه وو پاتې شوې

﴿ وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا۟ حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ﴾ [3]

یعنی: که هغوی لږ شان صبر کړې وې (یعنی ایسار شوې وې) تردې چه ته (اې رسول ﷺ) هغوی ته ور اوتلې وې نو د هغوی دپاره به غوره وه.

په قرآن کریم کښې د صبر لفظ په یوه معنی کښې استعمال شوې دې اګر چه د حالاتو په تغیر سره د هغې په مفهوم کښې بعض بعض ځایونو کښې لږ لږ فرق پیدا شوې دې، هم په دې وجه د دې ټولو مرجع یو دې، یعنی ثابت قدمی او استقامت، د صبر دا مختلف مفهوم په کوم چه قرآن کریم دا لفظ استعمال کړې دې، لاندې لیکلې شی

د مناسب وخت انتظار کول: اول دا دې چه هر قسم تکلیف اوچتولو سره په خپل مقصد باندې کلکیدلو سره د کامیابئ د وخت انتظار کول، رسول الله ﷺ چه کله په شروع کښې مخامخ د توحید دعوت او د اسلام تبلیغ شروع کړو، نو د عربو یوه یوه ذره د هغوی په مخالفت کښې راپاسیده، د هر طرف نه د دشمنئ او عداوت مظاهرې شروع شوې او د هر طرف نه په قدم قدم باندې مخالفین او رکاوټونه پیش کیدل شروع شو، نو په دې وخت کښې د بشریت په اقتضاء سره د هغوی اضطراب پیدا شو او د کامیابئ منزل ورته لرې په نظر راغلو، هغه وخت د تسلئ دا پیغام راغلو چه د اضطراب او ویرې ضرورت نشته. تاسو ښه په کلکه خپل کار کوئ، الله پاک ستاسو مل دې، د الله پاک فیصله به په خپل وخت باندې راځی:

﴿ وَٱصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا ﴾ [4] یعنی اې نبی ﷺ! ته د خپل رب په فیصله باندې ثابت قدم اوسیدو سره منتظر اوسیږه، ځکه چه ته زمونږ په سترګو کښې یې.

---

[1]) سورة الکهف: ۶۹

[2]) سورة فرقان: ۴۲

[3]) سورة الحجرات: ۵

[4]) سورة الطور: ۴۸

﴿ فَاصْبِرُوا حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا ﴾ (١) يعنې: نه ثابت قدم اوسيدو سره منتظر اوسيږه، تردې چه الله پاک زمونږ ترمينځه فيصله اوکړي
﴿ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴾ (٢) يعنې: او ثابت قدم اوسيدو سره انتظار کوه، تردې چه الله پاک فيصله اوکړي، هغه دټولو فيصله کونکو نه غوره دې. ﴿ فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ ﴾ (٣) يعنې: ثابت قدم اوسيدوسره دوخت منتظر اوسيږه، بيشکه انجام د متقيانو غوره دې.
د انتظار د دې کشمکش په حالت کښې چه کله د يو طريق حق بې وسې، بې اسرې کيدل خپې خوږيږي. او بل طرف ته د باطل عارضې شور او هنګامې غلبه زړه کمزورې کوي. په حق باندې قائم اوسيدو سره د هغې د کاميابۍ پوره توقع نه شي کيدې ﴿ فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ ﴾ (٤) يعنې: ثابت قدمۍ سره منتظر اوسيږه بيشکه د الله پاک وعده رشتينې ده.
چرته داسې اونشي چه د الله پاک د وعدې په ظاهريدلو کښې که لږ شان ناوخته شي نو د مشکلاتو نه ويريدلو سره د حق ملګرتيا پريږدئ، او د باطل په ډله کښې ملاؤ شئ.
﴿ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا ﴾ (٥) يعنې: د خپل رب په فيصله باندې په ثابت قدمۍ سره منتظر اوسيږه. او په دوی (مخالفينو کښې) د يو ګنهګار يا کافر وينا مه منه.
نه بې قراره کيدل: د صبر دويم مفهوم دا دې چه په مصيبتونو کښې اضطراب او بې قرارې نه وي. بلکه هغه د الله پاک حکم او مصلحت ګڼړلو سره په خوشحالۍ باندې اوزغملې شي او دا يقين اوساتلې شي چه کله وخت راشي نو الله پاک به په خپل رحمت سره خپله هغه لرې کړي. الله پاک د داسې خلقو مدح فرمائيلې ده: ﴿ وَالصَّابِرِينَ عَلَىٰ مَا أَصَابَهُمْ ﴾ (٦) يعنې: او کوم خلق چه په مصيبت کښې صبر کوي.
سيدنا يعقوب عليه السلام د خامنو نه دروغژن خبر اوريدلو سره چه ليوۀ سيدنا يوسف عليه السلام اوخوړلو، فرمائي: ﴿ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ﴾ (٧) يعنې: بلکه ستاسو زړونو يوه خبره جوړه کړې ده، نو صبر غوره دې او د الله پاک نه په هغه څيز باندې مدد غوښتلې شي کوم چه تاسو بيانوئ.
بيا د خپل دويم ځوی (بنيامين) په مصر کښې د ايساريدلو خبر اوريدلو سره فرمائي:

---

(١) سورة الاعراف: ٨٧
(٢) سورة يونس: ١٠٩
(٣) سورة هود: ٤٩
(٤) سورة الروم: ٦٠، سورة مومن: ٥٥
(٥) سورة الانسان: ٢٤
(٦) سورة الحج: ٣٥
(٧) سورة يوسف: ١٨

﴿ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ عَسَى اللهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا ﴾ (١) يعني: بلکه ستاسو زړونو يوه خبره جوړه کړې ده، پس صبر غوره دې، نزدې ده چه الله پاک ما ته هغوی ټول راولی.
سيدنا ايوب عليه‌السلام چه بدنی او مالی مصيبتونه په تسليم او رضا سره برداشت کړل، د هغې مدح خپله الله پاک فرمائيلې ده ﴿ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴾ (٢) يعني: مونږ بيشکه ايوب عليه‌السلام لره صبر کونکې بيا موندلو، ډير ښه بنده وو، هغه د الله پاک طرف ته رجوع کونکې وو
سيدنا اسماعيل عليه‌السلام د خپل شفيق او مهربان پلار د چړې لاندې خپل سټ کيخودلو سره فرمائی: ﴿ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللهُ مِنَ الصَّابِرِينَ ﴾ (٣)
يعنی: اې پلاره څه چه تاسو ته وئيلې شی هغه اوکړئ، که الله پاک اوغوښتله نو تاسو به ما د صبر کونکو نه بيا مومئ.

مشکلات په خاطر کښې نه راوستل: د صبر دريم مفهوم دا دې چه د منزل مقصود په لاره کښې چه کوم مشکلات او خطرې پيښې شی، دشمنان چه کوم تکليفونه رسوی او مخالفين چه کوم طعن او طنز کوی، د هغې نه يو څيز هم په خاطر کښې راونوستلې شی او په هغې سره د خفه کيدو او همت بائيللو په ځائې نور هم زيات استقلال او کلک والې پيدا شی. د لوئې لوئې کار کونکو په لارو کښې اکثر د خنډان راوچت کړې شوې دی خو هغوی په استقلال او مضبوطيا سره د هغې مقابله اوکړه او کامياب شو.
د دې قسم مواقع اکثر انبياء عليهم‌السلام ته راپيښ شو، پس خپله رسول الله ﷺ ته د دې اعلی مثال تابعدارئ حکم اوکړې شو. ﴿ فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ ﴾ (٤) يعنی: (اې محمد ﷺ!) ته هم دغه شان صبر کوه څنګه چه اولوالعزم رسولانو کړې وو. او د دې (مخالفينو) د پاره تندی مه کوئ.
د سيدنا لقمان عليه‌السلام په ژبه باندې ځوئې ته دا نصيحت واورولې شو چه د حق دعوت او تبليغ، د امر بالمعروف او نهی المنکر فرض پوره طريقې سره ادا کوه او په دې لاره کښې چه کوم مصيبتونه راپيښ شی د هغې په نره مقابله کوه!
﴿ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴾ (٥)
يعنی: د نيکئ حکم کوه او د بدئ نه منع کوه او کوم مصيبت چه درته راپيښ شی هغه برداشت کوه، دا د کلکو ارادو والا کار دې.

---

(١) سورة يوسف: ٨٣
(٢) سورة ص: ٤٤
(٣) سورة صافات: ١٠٢
(٤) سورة احقاف: ٣٥
(٥) سورة لقمان: ١٧

کفار د عذاب الهی زر نه راتلو یا د حق ظاهری بي وسئ او بي اسرې کیدو په سبب سره رسول الله ﷺ ته په خپلو زړهٔ سوزونکو طعنو سره تکلیفونه ورکړل. حکم اوشو چه د دې پیغور پرواه مه کوه. او مه په دې باندې زړه خفه کوه، بلکه په خپل کار کښې لګیدلي اوسه او اوګوره چه ستاسو نه مخکښې انبیاء ﷺ څه اوکړل ﴿ اصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ﴾[1] یعنی: د هغوی په وینا باندې صبر کوه او زمونږ بنده داؤد ﷺ یاد کړه.

د دې قوت صبر د حصول طریقه دا ده چه د الله پاک سره تعلق جوړ کړې شی او د هغه په طاقت باندې اعتماد اوکړې شی. ﴿ فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ ﴾[2]، یعنی: ته د هغوی په وینا صبر اوکړه او سحر او ماښام د خپل رب د حمد سره پاکی بیانوه. نه صرف دا چه د مخالفینو د دې طعن او طنز دې خیال او نه کړې شی بلکه د دې په جواب کښې دې هغوی سره نرمی اوکړې شی. ﴿ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا ﴾[3] یعنی: د هغوی په وینا صبر کوه، او د هغوی نه په ښکلې طریقه بیل شه.

معافی کول: د صبر څلورم مفهوم دا دې چه د بدی کونکو بدی نظر انداز او کومه بد خواهی چه راپیښه شی او تکلیفونه ورکوی. د هغه قصور معاف کړې شی. یعنی تحمل او برداشت کښې اخلاقی مضبوط والي اوښودلې شی، د قرآن کریم په څو آیتونو کښې صبر په دې مفهوم کښې استعمال شوې دې، د الله پاک ارشاد دې:

﴿ وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّابِرِينَ ـ وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ﴾[4] یعنی او که ته سزا ورکوې نو هم هغه هومره ورکوه څومره چه تا ته تکلیف درکړې شوې دې، او که صبر (برداشت) اوکړې نو دا د صبر کونکو دپاره غوره دې او ته صبر کوه. او ستا صبر کول نه دی مګر د الله پاک په مدد باندې. او د دوی غم مه کوه او نه دې د دوی د سازشونو نه زړه تنګ شی.

دا د صبر هغه قسم دې کوم چه اخلاقی حیثیت سره ډیر لویه بهادری ده. مسلمانو ته د دې بهادرئ تعلیم بار بار ورکړې شوې دې، او وئیلې شوې دی چه دا صبر او برداشت د کمزورئ یا د دشمن د ویرې یا د بل سبب د وجې نه نهٔ وی بلکه صرف د الله پاک د ویرې وی.

﴿ وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ ﴾[5] یعنی: او چا چه د خپل رب د ذات دپاره صبر اوکړو او مونځ ئې قائم

---

[1]) سورة ص: ۱۷
[2]) سورة ق: ۳۹
[3]) سورة مزمل: ۱۰
[4]) سورة نحل: ۱۲۶-۱۲۷
[5]) سورة رعد: ۲۲

کړو. او کومه چه مونږ هغوی ته روزی ورکړه د هغې نه پټ او ښکاره (د الله پاک په لاره) خرچ کوی او بدی په نیکئ سره دفع کوی، د هغوی دپاره د آخرت انجام دې.

فرشتې به هغوی ته مبارکی ورکوی او وائی به ﴿ سَلَامٌ عَلَيْكُم بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ ﴾ (۱)
یعنی: په تاسو باندې دې سلامتی وی ځکه چه تاسو صبر اوکړو ،نو د آخرت انجام څه ښه شو یو خاص خبره په دې آیت کریمه کښې د خیال ساتلو لائق ده، چه د دې په شروع کښې د څو نیکو ذکر دې، صبر، مونځ، خیرات، د بدئ په ځائې نیکی خو فرشتو هغه مومن چه د هغه په خاص وصف باندې هغه ته د سلامتئ دعا اوکړه، هغه صرف صبر یعنی د برداشت صفت دې ځکه چه هم دا اصل دې چه هم دا صل دې چه په چا کښې دا جوهر وی هغه به د عبادت تکلیف هم اوچتوی، مصیبتونه به هم هیروی او د دشمنانو د بدئ جواب به په نیکئ سره ورکوی. پس په یو بل روایت کښې د دې تشریح هم کړې شوې ده چه د معافئ او بدئ په بدله کښې د نیکئ صفت په هغه کښې وی، چه په هغې کښې به صبر وی.

﴿ وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴾ (۲)

یعنی: نیکی او بدی برابر نه دی، د بدئ جواب په نیکئ سره ورکوئ. نو ناڅاپه چه د چا او ستا ترمینځه دشمنی ده، هغه به د نزدې ملګری په شان شی او دا خصلت هم هغه چا ته ملاویږی چه صبر کوی، او دا هم هغه چاته ملاویږی چه ډیر د قسمت والا دې.
څوک چه په خلقو باندې ظلم کوی او په ملک کښې ناحقه فساد کوی په هغوی باندې به د الله پاک عذاب وی. په دې وجه د یو صاحب عزم مسلمان دا فرض دی چه نور په هغه باندې ظلم اوکړی نو په بهادرئ سره هغه برداشت کړی او معاف کړی، فرمائی:

﴿ إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَلَمَن صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴾ (۳) یعنی: لاره په هم هغه چا ده چه په خلقو باندې ظلم کوی، او په ملک کښې ناحق فساد کوی. هم دا هغه خلق دی چه د هغه دپاره دردونکې عذاب دې، او یقینا چا چه برداشت اوکړو. او معافی ئې اوکړه، بیشکه دا ډیر د همت کارونه دی.

ثابت قدمی: د صبر پنځم اهم مفهوم د جنګ پیښیدو په صورت کښې په میدان جنګ کښې بهادرانه استقامت او ثابت قدمی ده. قرآن پاک دا لفظ په دې مفهوم کښې ډیر کرته استعمال کړې دې او داسې خلق کوم چه په دې وصف سره متصف شوې دی، صادق القول او رشتینی وئیلې دی، چه هغوی چه د الله پاک سره کومه وعده کړې وه، هغه ئې پوره کړه، فرمائی: ﴿ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴾ (۴)

---

[1]) سورة رعد : ۲۳
[2]) سورة حم سجده : ۳۴-۳۵
[3]) سورة شوری : ٤
[4]) سورة بقرة : ۲۲

یعنی او صبر کونکی (ثابت قدمی ښودونکی) په مصیبت کښې او نقصان کښې او د جنګ په وخت. هم دا دی چه رشتیا وائی او هم دوی پرهیزګار دی
که جنګ راشی نو د دې کامیابئ څلور شرطونه دی، د الله پاک یاد، د وخت د امام اطاعت، خپل مینځ کښې اتحاد او موافقت او په میدان جنګ کښې بهادرانه صبر او استقامت
﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ - وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴾ [1]
یعنی اې ایمان والو! چه کله تاسو د یوې دستې سره مقابل شئ. نو ثابت قدم اوسیږئ. او الله پاک ډیر یادوئ. چه کامیابی بیا مومئ، او د الله پاک او د هغه د رسول ﷺ اطاعت کوئ او خپل مینځ کښې جهګړې مه کوئ ګینې تاسو به سست شئ او ستاسو هوا به اوځی، او صبر کوئ. بیشکه الله پاک د صبر کونکو سره دې.
د حق د مدد کونکو د ظاهرا کم تعداد کمې د هغوی د صبر او ثبات په روحانی طاقت سره کیږی. د تاریخ په نظر سره دا مشاهدې اکثر تیرې شوې دی چه څو مستقل مزاج او ثابت قدم بهادرانو لویو فوجونو ته شکست ورکړې دې، اسلام دا نکته هم هغه وخت خپلو جانثارانو ته ښودلې وه، چه کله د هغوی تعداد لږ او د دشمنانو زیات وو
﴿ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ - الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴾ [2]
یعنی: اې پیغمبره! ایمان والا د (دشمنانو) جنګ ته تیار کړه، که دوی شل صبر کونکی (ثابت قدم) وی نو په دوه سوه کسانو باندې به غالب وی، ځکه هغه خلق پوهیږی نه، اوس الله پاک ستاسو نه تخفیف اوکړو او هغه ته معلومه ده چه په تاسو کښې کمزوری ده. پس که سل کسان صبر کونکی (ثابت قدم) وی نو په دوه سوه کسانو باندې به غالب وی او که زر کسان (صبر) کونکی وی نو په دوه زره کسانو باندې به د الله پاک په حکم باندې غالب وی، او الله پاک د صبر کونکو (ثابت قدمو) سره دې.
په میدان جنګ کښې مسلمانانو ته حکم کړې شوې دې چه هغوی دې د خپل عددی قلت پرواه نه کوی. او په صبر او ثبات سره دې د ځان نه د دوچند کسانو مقابله کوی، او تسلی ورته ورکړې شوې ده چه د الله پاک مدد هم د هغه خلقو سره وی کوم چه د صبر او ثبات نه کار اخلی، د سیدنا طالوت او د جالوت په قصه کښې هم دا نکته هم په دې الفاظو سره ادا کړې شوې ده.

---

[1]) سورة انفال: ۴۵، ۴۶
[2]) سورة انفال: ۶۵، ۶۶

﴿ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴾ (۱)

یعنی : د طالوت ملگرو اووې چه نن په مونږ کښې د جالوت او د هغه د فوج سره د مقابلې طاقت نشته. هغه خلقو اووې چه هغوی یقین کولو چه هغوی الله پاک سره ملاویدونکی دی. دا ئې اووې چه ډیر کرته د لږ تعداد خلق د الله پاک په حکم سره د لوئې تعداد خلقو باندې غالب شوې دی. او الله پاک د صبر او ثبات والو سره دې. او کله چه هغوی د جالوت او د هغه د فوج په مقابله کښې راغلل. نو وې وئیل : اې الله ! په مونږ د صبر دروازې پرانیزه او مونږ ته ثابت قدمی راکړه، او د دې کافرانو په مقابله کښې مونږ ته نصرت راکړه.

الله پاک د کمزورو او قلیل التعداد مسلمانانو د کامیابۍ هم دا شرط کیخودلې دې. او بیان کړې ئې دی چه الله پاک هم د هغوی دې کوم چه د صبر نه کار اخلی. او په الله پاک باندې اعتماد کولو سره د مشکلاتو کلکه مقابله کوی. پس ارشاد دې :

﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا ﴾ (۲) یعنی : بیا ستا رب د هغوی دپاره دې چا چه د تکلیف موندلو نه پس خپل کور پریخودلو. بیا ئې جنګ کولو او په صبر وثبات سره ولاړ وو.

د دنیا د حکومت او بادشاهۍ ملاویدو دپاره هم د دې صبر او استقامت د جوهر پیدا کولو ضرورت دې. د بنی اسرائیلو چه کله د فرعون د هلاکت نه پس د ملک په اطرافو کښې د کفارو سرره مقابله راغله. نو سیدنا موسی علیه السلام هغوی ته اولنې سبق دا اوښودلو :

﴿ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴾ (۳)

یعنی : موسی علیه السلام خپلو خلقو ته اووې، چه د الله پاک نه اویریږئ او د هغه نه مدد اوغواړئ او د صبر او استقامت نه کار واخلئ. بیشکه زمکه د الله پاک ده. هغه چه چالره اوغواړی په خپلو بندګانو کښې ئې ددې مالک جوړوی او نیک انجام د پرهیزګارو دپاره دې.

پس بنی اسرائیل د مصر او شام او کنعان په خوا کښې د اوسیدونکو بت پرست قومونو نه په تعداد کښې کم وو. خو چه کله هغوی همت اوښودلو. او د بهادرۍ په استقامت او صبر او ثابت قدمۍ سره ئې مقابلې اوکړې نو د هغوی ټول مشکلات حل شو. او د کثیر التعداد دشمنانو په نرغه کښې د ګیریدلو باوجود تر یوې مودې پورې په خود مختار سلطنت باندې قابض او په نورو قومونو باندې ئې حکومت کولو. الله پاک د بنی اسرائیلو د دې کامیابۍ راز په دې یو لفظ کښې ظاهر کړو. وې فرمائیل :

---

(۱) سورة بقرة : ۲۴۹-۲۵۰

(۲) سورة نحل : ۱۱۰

(۳) سورة اعراف : ۱۲۸

﴿وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ﴾ [1]

یعنی: او هغه خلق کوم چه کمزوري ګڼرلې شو، هغوی ته مو د زمکې وراثت ورکړو په کومې کښې چه مونږ برکت نازل کړې دې، او ستا د رب ښکلې وینا (فیصله) د بنی اسرائیلو په حق کښې د هغوی د صبر او ثبات د وجې نه پوره شوه او مونږ د فرعون او د هغه د قوم (منصوبې) تعمیرات او چتونه برباد کړل.

د دې نه ظاهره شوه چه د بنی اسرائیل په شان کمزورې قوم د فرعون په شان طاقت مخې ته څکه کامیاب شو چه هغوی د صبر او ثابت قدمئ نه کار واخستلو، او هم د دې د نتیجې په طور الله پاک هغوی ته د شام د برکتی زمکې حکومت ورکړو. پس هم د دې تصریح الله پاک په یو بله موقع باندې داسې اوفرمائیله:

﴿وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ﴾ [2]

یعنی: او د بنی اسرائیلو نه مونږ داسې امامان جوړ کړل چه زمونږ په حکم سره به ئې لاره ښودله. چه کله هغوی صبر اوکړو او زمونږ په حکمونو باندې به ئې یقین ساتلو.

پورته آیت د بنی اسرائیلو د مخکښې امامت دوه اسباب بیان کړل یو په احکام الهی باندې یقین او دویم په هغه احکامو باندې عمل کولو کښې صبر او ثابت قدمی. هم دا دواړه خبرې د دنیا د هر قوم د ترقئ سنګ بنیاد دې، اول د خپلو اصولو د صحیح کیدو یقین او بیا د هغه اصولو په تعمیل کښې هر قسم تکلیفونه او مصیبتونه په خوشحالئ باندې زغمل

په غزوه احد کښې مسلمانانو ته فتح نه وه شوې بلکه اویا مسلمانان په خاورو او وینو کښې لیت پیت کیدو سره د الله پاک په لاره کښې سرونه ورکړل. بعض مسلمانان په هغې باندې خفه وو. الله پاک د هغوی د غم د زائل کولو دپاره د مخکښې انبیاء علیهم السلام د ژوند قصص اوروی:

﴿وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ـ وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾

یعنی: او څومره انبیاء علیهم السلام دی چه د هغوی په ملګرتیا کښې ډیر الله والا جنګیدلې دی، بیا د الله پاک په لاره کښې تکلیف اوچتولو سره هغوی نه څو همت اوبائیلو، او نه د هغوی زړونه ستړی شو، او الله پاک ثابت قدم اوسیدونکی (صابرین) خوښوی. او هغوی به هم دا وئیل چه اې زمونږ ربه! زمونږ ګناهونه او په کار کښې زمونږ زیادت معاف کړه، او زمونږ قدمونه کلک اوساته او د کفارو په مقابله کښې زمونږ امداد اوکړه.

[1] سورة اعراف: ۱۳۷
[2] سورة سجده: ۲۴

دې آیت کریمه د غلط فهمۍ هغه د یو بل دپاسه راغلې پردې څیرې کړې، کوم چه د صبر د اصل حقیقت په مخ باندې پرتې وې، او بیان ئې اوکړو چه صبر د زړه کمزورۍ، د بې وسۍ خاموشۍ او د بې آسرې کیدو د مجبورۍ نه دکه معافی نه ده، بلکه د زړه انتهائی طاقت او د همت سربلندی، د عزم برابریدل او مشکلات او مصائب د الله پاک په اسره باندې په خواه خاطر کښې د نۀ راوستلو نوم دې.

د یو صبر کونکی کار دا دې چه د مخالف حادثو په پیښیدو باندې هم هغه زړه او نه بائیلی. بلکه نبه په همت په خپل مقصد باندې کلک ولاړ وی او د الله پاک نه غواړی چه د هغه د تیرې ناکامۍ قصور کوم چه د هغه د کمی (ګناه) یا زیادت (اسراف) سره شوې وو. معاف کړی او هغه ته نوره هم ثابت قدمی ورنصیب کولو سره د حق په دشمنانو باندې کامیابی ورکړی. هم په دې وجه الله پاک د کامیابۍ د حصول دپاره مسلمانانو ته د دوه خبرو تاکید اوفرمائیلو. یو خو د الله پاک طرف ته د زړه لګول او دویم په مشکلاتو باندې صبر او استقامت سره قابو موندل.

د دنیا د فتح موندلو سره سره د آخرت عیش هم چه د هغې نوم جنت دې، هم د هغې په حصه کښې دې. چاته چه دا صبر، د زړه مضبوطوالې او په حق باندې د ثابت قدمۍ دولت ملاؤ شوې دې. د حق په لاره کښې د مشکلاتو د پیښیدو یو مصلحت دا هم دې چه په دې سره د کره او کوټه تمیز پیدا شی. او دواړه بیل بیل معلومیږی. پس فرمائی:

﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ﴾ [1]

یعنی: آیا ستاسو دا خیال دې چه تاسو به جنت ته لاړ شئ او حال دا چه لا تر اوسه پورې الله پاک (په ازمیښت کولو سره) هغه خلق بیل کړې نه دی، کوم چه جنګ کونکی دی او ثابت قدم او سیدونکی (صبر کونکی) دی.

ضبط نفس: د اشخاص او قومونو په ژوند کښې د تولو نه نازکه موقع هغه راځی چه کله هغوی ته څه لویه کامیابی یا ناکامی ملاؤ شی، په دې وخت کښې په نفس باندې قابو موندل او ضبط نه کار اخستل ګران وی، خو هم دا د ضبط نفس اصلی موقع وی. او هم په دې سره په اشخاصو او قومونو کښې سنجیدګی، متانت، وقار او د کردار مضبوطیا پیدا کیږی. په دنیا کښې غم او مسرت او تکلیف او آرام خو عام دی، په دې دواړو موقعو باندې انسان له د ضبط نفس او په خپل ځان باندې د قابو ضرورت دې، یعنی چه په نفس باندې ئې دومره قابو وی چه د خوشحالۍ په موقع کښې په هغې کښې فخر او غرور پیدا نه شی، او په غم او تکلیف کښې هغه غمژن او خفه نه شی، په زړه کښې دننه د دواړو عیبونو علاج صبر و ثبات او ضبط نفس دې، د انسانی فطرت د خالق وینا ده:

﴿ وَلَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيَئُوسٌ كَفُورٌ - وَلَئِنْ أَذَقْنَاهُ نَعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ - إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴾ [2]

---

[1]) سورة آل عمران: ١٤

[2]) سورة هود: ١٠-١١

یعنی: او که مونږ انسان ته د خپل طرف نه څه رحمت ورکړو او بیا ئي ترې لرې کړو نو هغه نااميده او ناشکره شي، او که مونږ انسان ته د خپل طرف نه د څه تکليف نه کوم چه هغه ته رسيدلې وو پس نعمت ورکړو نو وائی چه ټولې پريشانئ زانه ختمې شوې. بيشکه هغه خوشحاليدونکې او فخر کونکې دې، مګر هغه خلق چه هغوی صبر اوکړو (يعنی په خپل نفس باندې ئې قابو بيا موندلو) او ښه کارونه ئې اوکړل هم دا خلق دی چه د هغوی دپاره معافی او لوئې انعام دې.

هر قسم تکليف اوچتولو سره فرض هميشه ادا کول: په هنګامی واقعاتو او وقتی مشکلاتو باندې صبر او ثبات نه په يو معنی کښې زيات هغه صبر دې. څوک چه يو فرض ټول عمر پوره په استقلال او مضبوطوالې سره په ادا کولو کښې ظاهريږی. هم په دې وجه مذهبی فرائض او احکامات بهر حال په نفس باندې سخت تيريږی. ټول عمر په مضبوطيا سره ادا کول هم صبر دې، په هر حال او هر کار کښې د الله پاک د حکم فرمانبرداری او په عبوديت باندې ثبات د نفس انسانی د ټولو نه لوئې امتحان دې، هم په دې وجه حکم اوشو

﴿ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ ﴾[1]

يعنی: د اسمانونو او د زمکې او څه چه د دې ترمينځه دی د ټولو، پس د هغه بندګی کوه او د هغه په بندګئ باندې ولاړ اوسه او (صبر کوه).

په يو بل آيت کريمه کښې د مونځ کولو او په خپل اهل و عيال باندې هم د دې د تاکيد کولو په سلسله کښې دې:

﴿ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا ﴾[2] يعنی: د خپل کور خلقو ته د مانځه حکم کوه او خپله هم په دې باندې قائم اوسيږه. يعنی ټول عمر دې دا فريضه په پابندئ سره ادا کړې شی

په دې لاندې آيتونو کښې غالبا صبر هم په دې مفهوم کښې دې هغه خلق چه د الله پاک مخې ته د حاضريدو نه به ويريدل الله پاک هغوی ته زيرې ورکوی:

﴿ فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا - وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا ﴾[3] يعنی: نو الله پاک هغوی لره د هغه ورځې د بدئ نه محفوظ کړل او هغوی ئې د تازګئ او خوشحالئ سره يوځائې کړل او د هغوی په صبر کولو (يعنی په احکام الهی باندې د کلکيدو) په سبب باغ او ريښمی جامه په بدله کښې ورکړه.

کوم خلق چه د الله پاک په دربار کښې توبه کوی، ايمان راوړی، نيک کارونه کوی، د دهوکې په کارونو کښې نه شريکيږی، بې ځايه او لغو کارونو باندې چه ورتير شی نو هغوی پرې ورتيريږی نو د بزرګئ په خيال ساتلو سره تيريږی او د الله پاک خبرو اوريدلو سره هغه په اطاعت سره قبولې کړی. او د خپل ځان او د خپل اولاد دپاره د بهترئ او د امامت (فی الدين)

---

[1]) سورة مريم: ٦٥

[2]) سورة طه: ١٣٢

[3]) سورة دهر: ١١-١٢

دعاګانې غواړي، د هغوی دپاره الله پاک د خپل فضل او کرم دا زیرې اوروي.

﴿أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا﴾ (۱) یعنی: هغوی ته به د جنت بالا خانه په بدل کښې ملاویږي د هغوی د صبر کولو د وجې نه.

په دې دوه آیتونو کښې د صبر مفهوم هم دا دې چه نیک کارونه د بار خاطر او د تکلیف ورکونکی مشقت باوجود په خوشحالئ سره ټول عمر کوی او د بدو خبرو نه سره د دې چه په هغې کښې ظاهری خوشحالی او آرام دې، ځان بچ کوی، د شپې د نرمو بسترو نه پاسیدو سره د الله پاک مخکښې سجدې کول، سحر د سحر د خوب د خوند نه پاسیدلو سره دوه رکعته کولو. د مختلفو نعمتونو نه محروم کیدلو سره روژې نیول، د تکلیف او مشقت باوجود په خطرناکو موقعو باندې هم رشتیا نه پریخودل. د قبول حق په لاره کښې سختې د آرام او راحت په شان زغمل، د سود د دولت نه لاس اوچتول، د حسن او جمال د بې قیده لذت نه نهٔ متمتع کیدل. غرض د شریعت د احکاماتو پوره کول او بیا په هغې باندې ټول عمر برابر پاتې کیدل د صبر ډیر سخت منزل دې، او هم په دې وجه د داسې صبر کونکو جزا هم د الله پاک په نزد درنه ده. د دې ایات پاک په دې تشریح کښې هغه حدیث رایادیږي. چه په هغې کښې رسول الله ﷺ اوفرمائیل:

﴿حُجِبَتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ وَحُجِبَتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ﴾ (۲) یعنی: دوزخ په شهواتو پټ کړې شوې دې او جنت (د نفس) په ناخوښه کارونو باندې پټ کړې شوې دې.

یعنی د نیکئ هغه کارونه کول چه د هغې معاوضه جنت دې، هغه په دنیا کښې په نفس باندې سخت تیریږي او د ګناهونو هغه کارونه چه د هغې سزا دوزخ دې وخت کښې په دنیا کښې ډیر پر لطف او خوندور معلومیږي. د دې عارضی او هنګامی خوشحالئ یا خفګان د پروا کولو نه بغیر د احکام الهی تابعداری کول ډیر د صبر او برداشت کار دې. د چا قارون خزانه د مال او دولت ډیر والې او د اسباب عیش ډیریدلو ته کتلو سره که د چا په خوله کښې اوبه رانشی هغه وخت هم د حرام مال د کثرت د لالچ کولو په ځائې، د مال حلال قلت دې صبر کولو سره په خوشحالئ باندې برداشت کړی، نو دا ډیر د طاقت کار دې. کوم چه صرف صبر کونکو ته ملاؤ شوې دې.

د سیدنا موسی علیه السلام په زمانه کښې چه کوم قارون وو، د هغه مال او دولت ته کتلو سره ډیر ظاهر پرست په لالچ کښې پریوتل، چه په چا کښې د صبرو ثبات او برداشت جوهر وو، د هغوی سترګې هغه وخت غړیدلې وې، او هغوی ته په نظر راتلل چه دا فانی او د تلو راتلو والا څیز د څومره ورځو دې، د الله پاک هغه دولت کوم چه به نیکی کونکو ته په جنت کښې ملاویږي، هغه لا زوال، غیر فانی او همیشه دې.

---

(۱) سورة الفرقان: ۷۵

(۲) صحیح البخاری، کتاب الرقاق، باب حجبت النار بالشهوات، رقم الحدیث: ۶۴۸۷، وصحیح مسلم، کتاب الجنة، وصفة نعیمها واهلها ۴/۲۱۷۴، رقم الحدیث: ۲۸۲۲

﴿ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ـ وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ ﴾ (۱)

يعنى : كوم خلق چه د دنياوى ژوند د ډول غوښتونكي وو، هغوى اوويې : اې كاش: چه مونږ سره هم هغه څيز وې كوم چه قارون ته وركړې شوې دې، هغه ډير خوش قسمته دې او چاته چه علم ملاؤ شوې وو هغوى اووې هلاک شئ: د الله پاک جزاء، د هغه چا دپاره چه ايمان راوړى او عمل صالح اوكړى د ټولو نه غوره څيز دې او د هغې حقيقت ته صرف هغه څوک رسيدلې شى چه صبر كونكى دى.

دا اجر او جزاء به د غورو نه غوره وى، ځكه چه دا به د هغه خزانې نه ملاويږى. كومه لازوال او باقى ده :

﴿ مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾ (۲) يعنى : څه چه تاسو سره دى هغه به ختم شى. او څه چه الله پاک سره دى هغه باقى پاتې كيدونكى دى. او يقينا مونږ هغوى ته چا چه صبر اوكړو د هغوى اجر په ښكلې طريقه وركونكى يو.

په يو پل ځائې كښې فرمائى چه مونځ ادا كوئ نيكئ گناهونو لره ختموى. په دې پيغام كښې د نصيحت قبلونكو دپاره ياد داشت دې، د دې نه پس دى :

﴿ وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴾ (۳)

يعنى : او صبر كوه بيشكه الله پاک د نيک عمل كونكو اجر نه ضائع كوى.

د صبر فضائل او انعامات : دا اجر به څه وى، دا به د حد او شمير نه بهر وى. په هغې كښې د صبر او برداشت هم شمير دې :

﴿ إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴾ (۴)

يعنى : بيشكه مسلمانان سړى او مسلمانانې ښځې او ايمان دار سړى او ايمان دارې ښځې، او بندگى كونكى سړى او بندگى كونكې زنانه.او رشتينى سړى او رشتينې ښځې.او مشقت برداشت كونكى سړى (صابرين) او مشقت برداشت كونكې زنانه (صابرات) او (د الله پاک مخكښې) عاجزى كونكى سړى او عاجزى كونكې زنانه او خيرات كونكى سړى او خيرات كونكې زنانه او روژه نيونكى سړى او روژه نيونكې ښځې او د خپلو عورتونو حفاظت كونكى سړى او حفاظت كونكې زنانه.او الله پاک لره ډير يادونكى سړى او يادونكى ښځې.

---

۱) سورة قصص : ۷۹-۸۰

۲) سورة النحل : ۹۶

۳) سورة هود : ۱۱۵

۴) سورة احزاب : ۳۸

الله پاک د هغوی د پاره بخښنه او لوئې اجر تيار کړې دې
د دې آيت کريمه نه معلومه شوه چه د صبر مرتبه د لوئې لوئې نيکو برابر ده، په دې سره د انسان مخکښې ګناهونو د حرف غلط په شان ختميږي او د دين د لوئې نه لوئې اجر د هغې په معاوضه کښې ملاويږي، هم دا زيرې په يو بل آيت کريمه کښې هم دې :
﴿ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ـ الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ ﴾ [1]
يعنى : (جنت او د الله پاک رضا به هغوی ته حاصليږي) چه وائى اې زمونږ ربه ! مونږ ايمان راوړې دې، زمونږ ګناهونه معاف کړه او مونږ د دوزخ د عذاب نه بچ کړه، او صبر کونکى (يعنى د مشکلاتو تکليف اوچتونکى دى) او رشتيا ويونکى او په بندګئ کښې لګيدونکى او (د الله پاک لاره کښې مال) خرچ کونکى او د شپې په آخرى حصه کښې (د الله پاک نه) بخښنه غوښتونکى.
په دې آيت کريمه کښې يو عجيب نکته ده، د دې خوش قسمته جماعت د اوصافو شروع ئې هم په دعا سره او خاتمه هم په دعا ده، او د دې دواړو په مينځ کښې د هغوی څلور اوصاف شميرلې شوې دى، چه په هغې کښې اوله درجه صبر، يعنى مشقت برداشت کول، تکليف زغمل او د صبر کولو ده، دويمه د په عمل او قول کښې د صدق ښکاره کولو، دريم مرتبه د الله پاک د عبوديت، څلورمه د الله پاک لاره کښې د خرچ کولو.
د مشکلاتو د پرانستلو کنجى صبر او دعا ده : په بعض آيتونو کښې دا ټول اوصاف صرف په دوه الفاظو کښې راجمع کړې شوې دى، دعا او صبر، او فرمائيلې شوې دى چه هم دا دوه څيزونه د مشکلاتو د جادو کنجى ده، يهود چه د رسول الله ﷺ پيغام حق به ئې نه قبلولو، د هغې دوه اسباب وو، يو دا چه د هغوی په زړونو کښې نرمى او تاثر نه وو، او دويم دا چه د پيغام حق قبلولو سره چه هغوی ته کوم جانى او مالى مشکلات راپيښ شو، دا د عيش و عشرت عادت هغوی نه شو برداشت کولې، هم په دې وجه د محمد رسول الله ﷺ طب روحانى د هغوی د بيمارئ د پاره دا نسخه تجويز کړه :
﴿ وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ ﴾ [2] يعنى : او صبر او دعا سره مدد حاصل کړه.
په دعا سره به د هغوی په زړه کښې اثر او په طبيعت کښې به ئې نرمى پيدا کيږي او د صبر په عادت سره د قبول حق د لارې مشکلاتو نه به لرې وى، د هجرت نه پس چه کله قريشو د مسلمانانو خلاف تورې اوچتې کړې او د مسلمانانو د ايمان د پاره د اخلاص په تله کښې د تللو وخت راغلو نو دا آيتونه نازل شو
﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ـ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ

---
[1]) سورة آل عمران : ۱۶-۱۷
[2]) سورة البقرة : ۱۵۳

بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِن لَّا تَشْعُرُونَ وَلَنَبْلُوَنَّكُم بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُم مُّصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴾

يعنى : اې ايمان والو! صبر (ثابت قدمى) او دعا سره مدد حاصل کړئ بيشکه الله پاک د صبر کونکو (ثابت قدم اوسيدونکو) سره دې. او څوک چه د الله پاک په لاره کښې وژلي شى هغوى ته مړى مه وايئ. بلکه هغوى ژوندى دى. خو تاسو ته خبر نشته. او مونږ به تاسو د ويرې او لوږې او مال او نفس او پيدوار په څه نه څه نقصان سره ازميښت کوو، او صبر کونکو (يعنى ثابت قدم اوسيدونکو) ته زيرې ورکړه چه په هغوى باندې کله هم څه مصيبت راشى نو اوائى چه مونږ د الله پاک يو. او مونږ به الله پاک ته واپس کيږو. دا خلق دى، په دوى باندې د هغوى د رب د طرف نه رحمتونه دى او هم دوى هدايت يافته دى

دې آيتونو بيان اوکړو چه مسلمانانو له څنګه ژوند تيرول پکار دى، چه په نفس او مال باندې څه مصيبت راشى هغه په صبر، ضط نفس او ثابت قدمۍ سره برداشت کړى، او دا اوګڼړى چه مونږ د الله پاک محکوم يو، آخرى آواز به هم د هغه د طرف نه وى، په دې وجه د حق په لاره کښې مړه کيدل او د مال او دولت په لګولو کښې هيڅ قسم دريغ نه دى کول پکار، که په دې لاره کښې مرګ هم راشى نو هغه د هميش والى د ژوند زيرې دې. [1]

۲۱: باب (وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ فَهُوَ حَسْبُهُ)

)قَالَ الرَّبِيعُ بْنُ خُثَيْمٍ مِنْ كُلِّ مَا ضَاقَ عَلَى النَّاسِ.

د توکل او لغوى او اصطلاحى معنى : د توکل لغوى معنى د اعتماد کولو راځى، د شريعت په اصطلاح کښې د توکل معنى ده : اسباب اختيارولو سره د نتيجې په سلسله کښې په الله پاک باندې اعتماد کول. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى :

﴿ وأصل التوكل الوكول يقال وكلت أمرى إلى فلان أى الجأته إليه واعتمدت فيه عليه ووكل فلان فلانا استكفاه امره ثقة بكفايته والمراد بالتوكل اعتقاد ما دلت عليه هذه الآية وما من دابة فى الأرض الا على الله رزقها ﴾ [2]

يعنى : ﴿ توکل ﴾، وکول نه دې، پس وئيلې شى : ﴿ وكلت امرى الى فلان ﴾ يعنى ما خپله معامله فلانى سړى ته اوسپارله او په دې معامله کښې ما په هغه باندې اعتماد اوکړو، د توکل نه مراد د دې آيت کريمه مدلول اعتقاد ساتل دى. ﴿ وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا ﴾

ياد ساتئ چه توکل د اسبابو د ترک کولو او جدوجهد او د کوشش پريخودلو نوم نه دې.

مولانا سيد سليمان ندوى رحمه الله ليکى : د توکل لفظى معنى اعتماد کول دى او په اصطلاح کښې په الله پاک باندې اعتماد کولو ته وائى خو په يو خبره کښې اعتماد کول، د چا په کار

[1]) سيرت النبى : ۲۴۶/۵

[2]) فتح البارى : ۲۷۰/۱۱

کولو یا نه کولو کښې؟ دروغژن صوفیانو ترک عمل، د اسباب او تدابیر نه بې پروائی او خپله نه کار نه کولو د نورو په اسره باندې ژوند تیرولو نوم توکل کیخودلې دې، حال دا چه توکل خونوم دې یو کار پوره کول اراده او عزم په تدبیر او کوشش سره ادا کول او دې یقین ساتلو چهکه په دې کار کښې خیر دې نو الله پاک به مو ضرورت په دې کامیاب کړی که تدبیر او جدوجهد او کوشش لره ترک کول توکل وې، نو په دنیا کښې به د خلقو د پوهه کولو دپاره الله پاک پیغمبران نه رالیږل او نه به ئې هغوی ته د خپل تبلیغ. رسالت دپاره د کوشش او جدوجهد تاکید فرمائیلو او نه به په دې لاره کښې د نفس او مال د قربانۍ حکم ورکولو. نه به بدر او احد او خندق او حنین کښې د سورو، غشو ویشتونکو. او زغرې اغوستونکی او نیزې ویشتونکو ته ضرورت راتلو او نه به رسول ﷺ یوې یوې قبیلې ته د حق د دعوت پیش کولو حاجت راتلو.

توکل د مسلمانانو د کامیابۍ اهم راز دې. چه حکم اوشی چه کله هم جنګ یا ګران کار راپیښ شی، نو د ټولو نه مخکښې د هغې متعلق د خلقو نه مشوره واخلئ. د مشورې نه پس چه مو رائې په یو نقطه باندې اودریږی نو د هغې د پوره کولو عزم اوکړئ او د دې عزم نه پس کار ښه په بیدارئ او طریقې سره شروع کړئ، او په الله پاک باندې توکل او اعتماد ساتئ چه هغه به ستاسو په کار کښې د خواهش مطابق نتیجه پیدا کړی، که داسې نتیجه رانشی نو هغه د الله پاک حکمت مصلحت او خوښه اوګڼړئ، او په هغې کښې مایوس او خفه کیږئ مه. او چه کله نتیجه ښکلې راوخی نو دا غرور دې نه وی چه دا ستاسو د تدبیر او جدوجهد نتیجه او اثر دې، بلکه دا اوګڼړئ چه د الله پاک په تاسو باندې فضل او کرم دې او هم هغه تاسو کامیاب او بامراد کړئ، په آل عمران کښې دی:

﴿ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ - إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴾

او کار (یا جنګ) کښې د هغوی نه مشوره اخله، بیا چه کله کلکه اراده اوکړې نو په الله پاک باندې اعتماد ساته. بیشکه الله پاک (الله باندې) اعتماد کونکی خوښوی. که الله پاک ستاسو مددګار وی نو په تاسو به څوک هم غالب نه شی، او که تاسو پریږدی نو بیا څوک دې چه د هغه نه روستو ستاسو امداد اوکړی، او خاص په الله پاک باندې ایمان والو له اعتماد کول پکار دی.

دې آیتونو د توکل پوره اهمیت او حقیقت ظاهر کړو، چه توکل د دوه لاسه او دوه خپې کیناستلو او ترک عمل نوم نه دې. بلکه د دې نوم دې چه پوره په عزم او ارادې او مستعد کیدو سره کار لره انجام ته رسولو سره اثر او نتیجه په الله پاک باندې پریخودلې شی، او دا اوګنړلې شی چه الله پاک مدد ګار دې نو څوک هم مونږ نه شی ناکام کولې. او که هم هغه نه غواړی نو د چا کوشش او مدد په کار نه شی راتلې. په دې وجه د هر مومن فرض دې چه هغه په خپل کار کښې په الله پاک باندې اعتماد اوکړی. (١)

---

(١) سورة النبي صلى الله عليه ... ٢٢٧/٥، ٢٢٨

قوله: ﴿قَالَ الرَّبِيعُ بْنُ خُثَيْمٍ مِنْ كُلِّ مَا ضَاقَ عَلَى النَّاسِ﴾: ربیع بن خثیم جلیل القدر تابعی او مشهور بزرګ دې، د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په صحبت کښې پاتې شوې دې او ابن مسعود رضی الله عنه به هغوی ته فرمائیل: ﴿لوراك رسول الله ﷺ لاحبك﴾ یعنی که رسول الله ﷺ ته لیدلې وې نو تاسره به ئې محبت کولې. (۱)

دوی فرمائی چه د قرآن کریم آیت ﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا﴾ او څوک چه د الله پاک نه اویریږی. الله پاک به د هغه دپاره د وتلو لاره جوړه کړی، کښې د مخرج نه مراد د وتلو لاره ده. یعنی دخلقو د تنګوالی نه به دهغه دپاره لاره پیداشی اود هرتنګ والی نه به هغه اوځی

علامه عینی رحمه الله د ربیع بن خثیم دا تعلیق ﴿ومن یتق الله﴾ سره نه دې متعلق کړې. بلکه د ﴿وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ﴾ متعلق منلې دې. هغوی لیکی:

﴿من كل ما ضاق أراد من يتوكل على الله فهو حسبه من كل ما ضاق على الناس وقال الكرمانى من كل ما ضاق يعنى التوكل على الله عام من كل أمر مضيق على الناس يعنى لا خصوصية فى التوكل فى أمر بل هو جار فى جميع الأمور التى تضيق على الناس﴾ (۲)

یعنی: ﴿من كل ما ضاق﴾ نه د هغوی مراد دا دې چه کوم سړې په الله پاک باندې کامل اعتماد اوکړی. نو الله پاک به د هغه د هرې تنګئ نه د هغه دپاره کافی شی. علامه کرمانی فرمائی چه د ﴿من كل ما ضاق﴾ نه مراد دا دې چه په الله پاک باندې توکل په څه خاص امر کښې مقصود نه دې. بلکه په ټولو امورو کښې په الله پاک باندې توکل کیدې شی. کوم چه په خلقو باندې د تنګسیا باعث جوړیږی.

[۶۱۰۷] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ حُصَيْنَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ كُنْتُ قَاعِدًا عِنْدَ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فَقَالَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا بِغَيْرِ حِسَابٍ، هُمُ الَّذِينَ لاَ يَسْتَرْقُونَ، وَلاَ يَتَطَيَّرُونَ، وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ». [ر: ۳۲۲۹]

د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: زما د امت اویا زره کسان به بې حساب جنت ته ځی، دا هغه خلق دی چه دم نه طلب کوی. بدفالی نه کوی او په خپل رب باندې توکل کوی

د حدیث مناسبت د ترجمة الباب سره واضح دې.

---

(۱) فتح الباری: ۱۱/۳۷۰، وعمدة القاری ۱۰۵/۲۳

(۲) عمدة القاری: ۱۰۵/۲۳

۲۲: باب مَا يُكْرَهُ مِنْ قِيلَ وَقَالَ

په قیل او قال کښې دوه احتمالات دی

① دا دواړه افعال دی، قیل ماضی مجهول او قال ماضی معروف ده. د دواړو آخری حرف چه لام دې د مبنی بر فتحه کیدو د وجې نه به مفتوح لوستلې شی. مقصد دا دې چه په کثرت سره د خلقو خبرې رانقل کول. ﴿قال كذا وكذا، قيل كذا وكذا﴾ (فلانی دا خبره اوکړه. هغه خبره ئې اوکړه. دا أووئیلې شو. هغه اووئیلې شو) دا یو مکروه او ناخوښه شغل دې ډیرې داسې خبرې غلطې نقل شی. څو خبرې بذات خود غلطې وی

② دویم احتمال دا دې چه دا دواړه اسماء دی. قیل او قال دواړه په طور د مصدر استعمالیږی. ﴿قال يقول قولا وقيلا وقالا﴾... په دې صورت کښې به ﴿من قيل وقال﴾ معرب او مجرور وی او په آخری حرف لام باندې به تنوین لوستلې شی او مقصد ئې په دې صورت کښې هم واضح دې چه زیاتې خبرې کول او بې فائدې بحثونه کول غوره نه دی (۱)

[۶۱۰۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا غَيْرُ وَاحِدٍ مِنْهُمْ مُغِيرَةُ وَفُلَانٌ وَرَجُلٌ ثَالِثٌ أَيْضًا عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ وَرَّادٍ كَاتِبِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ أَنَّ مُعَاوِيَةَ كَتَبَ إِلَى الْمُغِيرَةِ أَنِ اكْتُبْ إِلَيَّ بِحَدِيثٍ سَمِعْتَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ فَكَتَبَ إِلَيْهِ الْمُغِيرَةُ أَنِّي سَمِعْتُهُ يَقُولُ عِنْدَ انْصِرَافِهِ مِنَ الصَّلَاةِ «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ، وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» . ثَلَاثَ مَرَّاتٍ قَالَ وَكَانَ يَنْهَى عَنْ قِيلَ وَقَالَ وَكَثْرَةِ السُّؤَالِ، وَإِضَاعَةِ الْمَالِ، وَمَنْعٍ وَهَاتِ، وَعُقُوقِ الْأُمَّهَاتِ، وَوَأْدِ الْبَنَاتِ.

وَعَنْ هُشَيْمٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عُمَيْرٍ قَالَ سَمِعْتُ وَرَّادًا يُحَدِّثُ هَذَا الْحَدِيثَ عَنِ الْمُغِيرَةِ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -. [ر: ۸۰۸]

سیدنا معاویه رضی الله عنه سیدنا مغیره بن شعبة رضی الله عنه ته خط اولیکلو چه ماته یو داسې حدیث راولیږئ کوم چه تاسو خپله د رسول الله ﷺ نه اوریدلې وی. سیدنا مغیره رضی الله عنه هغوی ته اولیکل چه ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلې دی. رسول الله ﷺ به چه د مانځه نه فارغ شو نو دا به ئې لوستل: ﴿لا اله الا الله﴾ ..... د الله پاک نه سوا هیڅوک معبود نشته. یواځې دې. د هغه څوک هم شریک نشته. بادشاهی هم د هغه ده او ټول تعریفونه هم د هغه دپاره دی او هغه په هر څیز باندې قادر دې. رسول الله ﷺ دا کلمات درې کرته اولوستل.

سیدنا مغیره رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله ﷺ به قیل وقال (حجت بازی. او زیات سوالونه کول) د مال ضائع کولو، د خپل څیز محفوظ ساتلو او د بل چانه څیز په سوال غوښتلو. د میاندو نافرمانی کولو او د جینکو ژوندو ښخولو نه منع کوله.

---

(۱) فتح الباری: ۳۷۱/۱۱، عمدة القاری: ۱۰۶/۲۳، ارشاد الساری ۴۷۳/۱۳

قوله: أَخْبَرَنَا غَيْرُ وَاحِدٍ مِنْهُمْ مُغِيرَةُ وَفُلَانٌ وَرَجُلٌ ثَالِثٌ أَيْضًا: هشیم فرمائی چه ماته د یو نه زیاتو شیوخو حدیث اورولې دې. په هغې کښې یو مغیر بن مقسم او یو فلانې. د فلانی نه مجالد بن سعید مراد دې. لکه چه په صحیح ابن خزیمة کښې دی. [1]

او یو دریم سړی هم ..... د رجل ثالث نه مراد داؤد بن ابی هند دې. لکه چه په صحیح ابن حبان کښې دی، یا زکریا بن ابی زائدة یا اسماعیل بن ابی خالد مراد دې لکه چه د طبرانی په روایت کښې دی [2]

﴿وَعَنْ هُشَيْمٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ﴾ ..... دا د ماقبل سند سره متصل دې.

۲۳: باب حِفْظِ اللِّسَانِ

وقول النبی صلی الله علیه وسلم «وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا، أَوْ لِيَصْمُتْ». وَقَوْلِهِ تَعَالَى (مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ / ق: ۱۸/

امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د ژبې د حفاظت اهمیت بیان فرمائیلې دې. امام بیهقی رحمه الله په شعب الایمان کښې د سیدنا ابوجحیفه رضی الله عنه یو مرفوع حدیث نقل فرمائیلې دې. د هغې الفاظ دا دی:

﴿قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَيُّ الْأَعْمَالِ أَحَبُّ إِلَى اللهِ؟" قَالَ: فَسَكَتُوا، فَلَمْ يُجِبْهُ أَحَدٌ، قَالَ: "هُوَ حِفْظُ اللِّسَانِ"﴾ یعنی د ژبې حفاظت کول د الله پاک په نزد محبوب عمل دې [3]

قوله: ﴿مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾: انسان چه هره خبره کوی. یو نګهبان تیار فرشته هغه سره موجود وی. هغه هغې لره ضبط کوی. د رقیب معنی نګهبان او حافظ ده. او د عتید معنی تیار او حاضر ده.

امام حسن بصری او د قتادة په نزد دافرشته دانسان دخولې نه وتلې هره کلمه ضبط کوی. [4]

او د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه یو روایت دې چه صرف هغه کلمات ضبط او محفوظ کولې شی کوم چه باعث ثواب یا باعث عتاب وی

په یو بل روایت کښې د دې تفصیل دې چه ضبط او محفوظ خو ټول کلمات کولې شی، د ژبې نه وتونکې هره کلمه لیکلې شی، خو د خیر او شر متعلق کلمات باقی ساتلې شی او باقی ختمولې شی. د سورة رعد آیت کریمه ﴿يَمْحُو اللهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ﴾ کښې هم دې طرف ته اشاره ده. [5]

---

[1]) فتح الباری: ۱۱/۳۷۳، ارشاد الساری ۱۳/۴۷۲

[2]) فتح الباری: ۱۱/۳۷۲، ارشاد الساری ۱۳/۴۷۲

[3]) شعب الایمان للبیهقی، باب الرابع والثلاثون، باب فی حفظ اللسان، ۴/۲۴۵، رقم الحدیث: ۴۹۵

[4]) فتح الباری: ۱۱/۳۷۴، ارشاد الساری ۱۳/۴۷۳، عمدة القاری ۲۳/۱۰۸

[5]) فتح الباری: ۱۱/۳۷۴، ارشاد الساری ۱۳/۴۷۴، عمدة القاری ۲۳/۱۰۸

[٦١٠٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمُقَدَّمِيُّ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ سَمِعَ أَبَا حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَنْ يَضْمَنْ لِي مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ أَضْمَنْ لَهُ الْجَنَّةَ». [٦٤٢٢]

د سيدنا سهل بن سعد رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ماته چه څوک د دوه جامو ترمينځه څيز (ژبې او غاښونو) او د دواړو خپو ترمينځه د څيز (شرمګاه) (د حفاظت) ذمه داري راکړي. زه به د هغه دپاره د جنت ذمه داري ورکوم.

قوله: ﴿مَا بَيْنَ لَحْيَيْهِ﴾: د دوه جامو ترمينځه دوه څيزونه دي. يو ژبه او دويم غاښونه. مقصد دا دې چه څوک ماته د دې خبرې ضمانت راکړي چه هغه به خپله ژبه د حرامو خبرو نه بچ کوي او خپله خوله او غاښونه به د حرامو څکلو نه بچ کوي. نو زه هغه ته د جنت ضمانت ورکوم.

قوله: ﴿وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ﴾: د دې نه شرمګاه مراد ده يعنی څوک چه د خپلې شرمګاه حفاظت کوي. په شهوت باندې قابو بيا مومي. او هغه د حرامو نه بچ کوي نو د هغه دپاره د جنت ضمانت رسول الله ﷺ اخستلې دې.

[٦١١٠] حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا، أَوْلِيَصْمُتْ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلاَ يُؤْذِ جَارَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ». [ر: ٣١٥٣]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : څوک چه په الله پاک او آخرت باندې ايمان لري. هغه له پکار دی چه ښه خبره کوی ګينې خاموش دې اوسيږي او څوک چه په الله پاک او آخرت باندې ايمان لري هغه دې خپل ګاونډي د تکليف نه بچ کوی او څوک چه الله پاک او آخرت باندې ايمان لري نو د خپل ميلمه اکرام دې کوی.

[٦١١١] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا لَيْثٌ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ الْمَقْبُرِيُّ عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ الْخُزَاعِيِّ قَالَ سَمِعَ أُذُنَايَ وَوَعَاهُ قَلْبِي النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «الضِّيَافَةُ ثَلاَثَةُ أَيَّامٍ جَائِزَتُهُ». قِيلَ مَا جَائِزَتُهُ قَالَ «يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا، أَوْلِيَسْكُتْ». [ر: ٥٦٧٣]

سيدنا ابو شريح خزاعي رضي الله عنه فرمائی چه زما دواړو غوږونو واوريدله او زما زړه محفوظ کړه چه رسول الله ﷺ فرمائيلي وو. ميلمستيا تر درې ورځو پورې ده او هم په دې کښې د ميلمه جائزه (انعام) هم دي. تپوس اوکړې شو، چه د هغه جائزه څه ده؟ وې فرمائيل : يوه ورځ او يوه شپه (خاص ميلمستيا)، او څوک چه په الله پاک او آخرت باندې ايمان لري نو هغه له د خپل ميلمه عزت کول پکار دی او څوک چه په الله او آخرت باندې ايمان لري. هغه له پکار

دی چه بنه خبره کوی ګنې خاموش اوسيږی. د ابوالوليد نوم هشام بن عبدالملک دې. د ابو شريح نوم خويلد دې

قوله: ﴿الضِّيَافَةُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ جَائِزَتُهُ﴾: **جائزته**: مرفوع دې. مبتدا دې. خبر محذوف دې. ﴿ای منها جائزته﴾ او دا منصوب هم لوستلې شی. په دې صورت کښې به د هغه فعل ناصب محذوف وی. ﴿ای اعطوا جائزته﴾ (1)

[۶۱۱۲، ۶۱۱۳] (2) حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي حَازِمٍ عَنْ يَزِيدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «إِنَّ الْعَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مَا يَتَبَيَّنُ فِيهَا، يَزِلُّ بِهَا فِي النَّارِ أَبْعَدَ مِمَّا بَيْنَ الْمَشْرِقِ».

د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه هغوی د رسول الله ﷺ نه واوريدل. رسول الله ﷺ اوفرمائيل: بنده يو خبره کوی او د هغې متعلق سوچ نه کوی (چه څومره ورانه خبره ده) چه د هغې د وجې نه هغه خوئيدو سره په دوزخ کښې د مشرق او مغرب د فاصلې نه هم زيات لرې لاړ شی.

د ابن ابی حازم نوم عبدالعزيز بن سلمه بن دينار دې، د يزيد د پلار نوم عبدالله دې او هغه په ابن الهاد سره مشهور دې. د سند ټول راويان مدنی دی او په دې کښې يزيد. محمد بن ابراهيم او عيسی بن طلحه درې واړه تابعين دی. (3)

قوله: ﴿أَبْعَدَ مِمَّا بَيْنَ الْمَشْرِقِ﴾: د صحيح بخاری په نسخو کښې هم دغه شان واقع دې لفظ ﴿بين﴾ په ډيرو څيزونو باندې د دخول تقاضه کوی او دلته صرف د مشرق ذکر دې کوم چه يو دې متعدد نه دی.

د دې جواب دا دې چه مشرق معنوی لحاظ سره متعدد کيدې شی. مثلاً د ګرمئ په زمانه کښې مشرق. د يخنئ په زمانه کښې د مشرق نه مختلف وی

او دا هم وئيلې کيدې شی چه دلته په دوه متقابلين کښې د يو په ذکر کولو باندې اکتفاء اوکړې شوه.

---

1) فتح الباری: ۳۷۷/۱۱، عمدة القاری ۱۰۹/۲۳، وقال: لو صحت الرواية بالرفع كان تقديره: المتوجه عليكم جائزته.

2) اخرجه مسلم فی الزهد والرقاق، باب: التكلم بالكلمة يهوی بها فی النار (حفظ اللسان)، رقم: ۲۹۸۸، (ما يتبين فيها) لا يتدبرها ولا يتفكر فی قبحها وما يترتب عليها. (يزل بها) ينزلق بسببها ويقرب من دخول النار. (ابعد مما ..) وفی بعض النسخ (ابعد ما) كناية عن عظمها ووسعها، كذا فی جميع نسخ البخاری (ابعد مما بين المشرق) وفی مسلم (ابعد ما بين المشرق والمغرب).

3) فتح الباری: ۳۸۶/۱۱، ارشاد الساری ۴۷۷/۱۳، عمدة القاری ۱۰۹/۲۳

د صحيح مسلم په روايت کښې د ﴿ ابعد ما بين المشرق والمغرب ﴾ مشرق او مغرب دواړو ذکر دې پس حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله ليکی

﴿ كذا في جميع النسخ التي وقعت لنا في البخاري وكذا في رواية إسماعيل القاضي عن إبراهيم بن حمزة شيخ البخاري فيه عند أبي نعيم وأخرجه مسلم والإسماعيلي من رواية بكر بن مضر عن يزيد بن الهاد بلفظ أبعد ما بين المشرق والمغرب وكذا وقع عند ابن بطال وشرحه الكرماني على ما وقع عند البخاري فقال قوله ما بين المشرق لفظ بين يقتضي دخوله على المتعدد والمشرق متعدد معنى إذ مشرق الصيف غير مشرق الشتاء وبينهما بعد كبير ويحتمل أن يكون اكتفى بأحد المتقابلين عن الآخر مثل سرابيل تقيكم الحر قال وقد ثبت في بعضها بلفظ بين المشرق والمغرب ﴾ [1]

[۶۱۱۳] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ أَبَا النَّضْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ - يَعْنِي ابْنَ دِينَارٍ - عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « إِنَّ الْعَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ رِضْوَانِ اللَّهِ لاَ يُلْقِي لَهَا بَالاً، يَرْفَعُ اللَّهُ بِهَا دَرَجَاتٍ، وَإِنَّ الْعَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ سَخَطِ اللَّهِ لاَ يُلْقِي لَهَا بَالاً يَهْوِي بِهَا فِي جَهَنَّمَ ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل بنده د الله پاک د رضا دپاره يو خبره د ژبې نه راوباسی. هغې ته هيڅ اهميت نه ورکوی. خو هم د هغې د وجې نه الله پاک د هغه درجې اوچتوی او بل بنده يو داسې کلمه د ژبې نه راوباسی کومه چه د الله پاک د ناراضتيا سبب وی، هغه هغې ته څه اهميت نه ورکوی خو د هغې د وجې نه هغه سرې جهنم ته لاړ شی

د ابو النضر نوم هاشم بن ابی القاسم دې، او ابو صالح، د ذکوان بن سمان کنيت دې.

قوله: ﴿ يَهْوِي بِهَا فِي جَهَنَّمَ ﴾ يعنی د هغې کلمې په ذريعه هغه جهنم ته اوغورځيږی،

﴿ هوی، يهوی ﴾ معنی ده: د پورته نه لاندې راغورځيدل. په قرآن کريم کښې دی ﴿ وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى ﴾ قاضی عياض رحمه الله د دې ترجمه کړې ده ﴿ ينزل فيها ساقطا ﴾ يعنی هغه جهنم ته اوغورزيږی او په يو روايت کښې دی ﴿ ينزل بها في النار ﴾ ځکه چه د جهنم لاندې پورې مختلف طبقات او مقامات دی. بعض خلقو په ﴿ اهوی ﴾ او ﴿ هوی ﴾ کښې فرق کړې دې او وئيلې ئې دی چه د ﴿اهوی﴾ معنی ده: نزدې نه راغورځيدل، او د هوی معنی ده د لرې نه راغورځيدل.

امام ترمذی رحمه الله دا حديث نقل کړې دې، د دې الفاظ دا دی: ﴿ لا يرى به باسا يهوى في النار سبعين خريفا ﴾ [2]

---

[1]) فتح الباري: ۳۷۶/۱۰

[2]) الحديث اخرجه الترمذي في كتاب الزهد، باب فيمن يتكلم بكلمة يضحك بها الناس: ۵۵۷/٤، رقم الحديث: ۲۳۱۳، د تفصيل دپاره اوګورئ: فتح الباري: ۳۷۷/۱۱، وعمدة القاري ۱۱۰/۲۳

ابن عبد البر رحمه الله فرمائی: ﴿هی کلمة السوء عند السلطان الجائر﴾ یعنی د ظالم بادشاه د خوشحالولو د خاطره د ګناه خبره کول مراد دی.

او عزالدین ابن عبد السلام فرمائی: ﴿هی الکلمة التی یعرف حسنها من قبحها، فیحرم علی الانسان ان یتکلم بما لا یعرف حسنه من قبحه﴾[1].

یعنی: د دې نه هغه کلمه مراد ده چه د هغې د ښه او بد کیدو تمیز نه شی کیدې، لهذا د انسان د پاره داسې خبره کول حرام دی چه د هغې د خوبئ او تمیز نه شی کیدې.

د حدیث الباب مطلب: د حدیث شریف مقصد دا دې چه ډیر کرته انسان د ژبې نه یو جمله اوباسی او هغه د الله پاک د رضا او خوشحالولو جمله وی، د دې جملې اهمیت او د هغې د عظمت ویونکی ته احساس هم نه وی، خو الله پاک د هغې په وجه باندې درجات اوچتوی.

د دې برعکس، ډیر کرته انسان د ژبې نه یو کلمه اوائی، د هغې د شناعت او قباحت انسان ته احساس نه کیږی خو هغه د الله پاک په ناراضتیا باندې مشتمل یو سخته جمله وی، انسان ته پته هم نه لګی، او د هغې د وجې نه جهنم ته لاړ شی.

په دې وجه ضرورت د دې خبرې دې چه د ژبې نه وتونکې هره کلمه، د هرې جملې د ادا کولو نه مخکښې غور اوکړې شی او د سوچ کولو نه پس ژبه پرانستلې شی چه د ژبې د دې وړې شان د غوښې د ټکړې معامله ډیره حساس وی. ﴿جرمه صغیر وجرمه کبیر﴾ (د دې وجود ورکوټې خو جوثه ئې لویه وی).

سیدنا سفیان بن عبد الله السقفی رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه تپوس اوکړو: یا رسول الله صلی الله علیه وسلم! زما په حق کښې د ټولو نه خطرناک څیز څه دې؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم خپله ژبه مبارکه اونیوله او وې فرمائیل: دا! هم دغه شان د سیدنا عقبه بن عامر رضی الله عنه نه روایت دې چه هغوی د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه تپوس اوکړو: یا رسول الله! د خلاصی څه صورت دې؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: خپله ژبه په قابو کښې ساتئ.[2]

---

[1]) فتح البارى: ۱۱/ ۳۷۷،۳۷٦، ارشاد السارى ۱۳/ ٤۷۷

قال ابن بطال: قال أهل العلم: هى الكلمة عند السلطان بالبغى والسعى على المسلم، فربما كانت سببًا لهلاكه، وإن لم يرد ذلك الباغى، لكنها آلت إلى هلاكه، فكتب عليه إثم ذلك، والكلمة التى يكتب الله له بها رضوانه الكلمة يريد بها وجه الله بين أهل الباطل، أو الكلمة يدفع بها مظلمة عن أخيه المسلم، ويفرج عنه بها كربةً من كرب الدنيا، فإن الله تعالى يفرج عنه كربةً من كرب الآخرة، ويرفعه بها درجات يوم القيامة. (شرح ابن بطال: ۱۱/ ۱۸۹)

[2]) قال الحافظ ابن حجر رحمه الله:

وورد فى فضل الصمت عدة أحاديث منها حديث سفيان بن عبد الله الثقفى قلت يا رسول الله ما أخوف ما تخاف على قال هذا وأخذ بلسانه أخرجه الترمذى وقال حسن صحيح.

وتقدم فى الإيمان حديث المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده.

ولأحمد وصححه بن حبان من حديث البراء وكف لسانك الا من خير. ...[بقيه برصفحه آئنده...

۲۴: باب البُکَاءِ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ

[۶۱۱۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي خُبَيْبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللَّهُ، رَجُلٌ ذَكَرَ اللَّهَ فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ». ار ۶۲۹]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل. اووۀ قسم خلق دي چاته چه به الله پاک په خپل سوری کښې ځائې ورکوی. (په هغوی کښې يو) هغه سړې چا چه الله پاک ياد کړو او د هغه د سترګو نه اوښکلې اوبهيدلې.

د الله پاک په ياد کښې د ژړا فضيلت: امام بخاري رحمه الله په دې باب کښې د الله پاک د ويرې او خشيت د وجې نه د ژړلو فضيلت بيان فرمائيلې دې. حديث الباب واضح دې.

امام احمد رحمه الله د سيدنا ابوريحانة رضي الله عنه نه يو مرفوع روايت نقل فرمائيلې دې. په هغې کښې دی: ﴿حُرِّمَتِ النَّارُ عَلَى عَيْنٍ دَمَعَتْ أَوْ بَكَتْ مِنْ خَشْيَةِ اللهِ﴾ (۱)

يعنی: په هغه سترګه باندې د جهنم اور حرام دې کوم چه د الله پاک د ويرې نه لونده شی

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿لَا يَلِجُ النَّارَ أَحَدٌ بَكَى مِنْ خَشْيَةِ اللهِ عَزَّوَجَلَّ حَتَّى يَعُودَ اللَّبَنُ فِي الضَّرْعِ﴾ يعنی: کوم سړې چه د الله پاک د ويرې نه ژړلی وی هغه به جهنم ته نه داخليږی (ترڅو چه پئ غلانزې ته واپس نه شی). (۲)

الله پاک لره د يادولو صورتونه: ابن ابي جمرة الأزدی اندلسی رحمه الله د بخاری اختصار ليکلې دې او د هغه مختصر ئې بيا شرح ليکلې ده. چه د هغې نوم هغوی بهجة النفوس کيخودلې دې. په دې کتاب کښې هغوی د احاديثو نه د تصوف د مسائلو استنباط فرمائيلې دې.

....بقيه ازحاشيه گذشته] وعن عقبة بن عامر قلت يا رسول الله ما النجاة قال أمسک عليک لسانک الحديث أخرجه الترمذی وحسنه.

وفی حديث معاذ مرفوعا ألا أخبرک بملاک الأمر کله کف هذا وأشار إلى لسانه قلت يا رسول الله وانا لمؤاخذون بما نتکلم به قال وهل يکب الناس فی النار على وجوههم الا حصائد ألسنتهم أخرجه أحمد والترمذی وصححه والنسائی وبن ماجة کلهم من طريق أبی وائل عن معاذ مطولا وأخرجه احمد أيضا من وجه أخر عن معاذ.

وزاد الطبرانی فی رواية مختصرة ثم انک لن تزال سالما ما سکت فإذا تکلمت کتب عليک أو لک وفی حديث أبی ذر مرفوعا عليک بطول الصمت فإنه مطردة للشيطان أخرجه احمد والطبرانی وبن حبان والحاکم وصححاه.

وعن بن عمر رفعه من صمت نجا أخرجه الترمذی ورواته ثقات. وعن أبی هريرة رفعه من حسن إسلام المرء ترکه ما لا يعنيه أخرجه الترمذی وحسنه.(فتح الباری:۱۰/۳۷۴)

۱) مسند الامام احمد بن حنبل: ۸۶۱/۵، رقم الحديث: ۱۷۳۴۵ (حسن لغيره)

۲) مستدرک الامام الحاکم، کتاب التوبة والانابة: ۲۸۹/۴، رقم الحديث: ۷۶۶۷

مولانا ظفر احمد عثماني صاحب رحمه الله د بهجة النفوس ترجمه د رحمة القدوس په نوم باندې کړې ده. د دې حديث د لاندې ليکي:

دلته يو سوال بل دې چه الله پاک لره د يادولو نه مراد ظاهري يواځې والې دې يا که باطني يا که د دواړو مجموعه؟ د ظاهري يواځې والې مطلب خو دا دې چه په يو ځائې کښې يواځې شي، هغه سره بل هيڅ څوک نه وي او د باطني يواځې والي معنی دا ده چه د هغه د ژړا سبب صرف د الله پاک ويره وي بل ئې هيڅ سبب نه وي او د مجموعه صورت دا دې چه هغه سره بل څوک هم نه وي او د ژړا سبب ئې هم د الله پاک نه سوا هيڅ نه وي.

که دا دواړه خبرې يوځائې ته راجمع شي نو په دې کښې شک نشته چه دا حالت زيات کامل دې او که يواځې والې پوره وي. ورسره څوک هم نه وي خو (الله پاک لره يادولو سره) په بل څه خيال باندې په ژړا شو، د الله پاک (د ويرې) د وجې نه ئې نه وي ژړلې. نه ئې د الله پاک د ياد د وجې نه (په محبت کښې) ژړلي دي نو بالاتفاق دا حالت هغه نه دې چه د هغې طرف ته اشاره کړې شوې ده. بلکه دا حالت مذموم دې. ځکه چه دا دهوکه (باندې مشتمل) ده.ظاهروي خو دا چه د الله پاک د ويرې د وجې نه ئې ژړلي دي (ځکه په ياد الهی سره پرې ژړا راغلې ده) خو په حقيقت کښې داسې نه ده بلکه اوښکې ئې الله پاک لره يادولو سره په ظاهر کښې راوځې. (خو چه هر کله په يواځې والې کښې ژړيدل فرض کړې شوې دی نو د دهوکې څه معنی؟ د دهوکې صورت خو هغه دې چه کله په مجمع کښې ذکر وي او د الله پاک د ياد د وجې نه ئې ژړلې وي او کوم صورت چه شارح بيان کړې دې په هغې کښې نه دهوکه ده او نه ثواب.

پاتې شو دريم صورت چه په جمع کښې الله پاک لره يادوي. او زړه ئې د الله پاک نه علاوه د نورو څيزونو نه خالي وي. د ذکر الله په اثر سره ئې اوښکې وتلې وي نو اميد دې چه دا سړې هم په هغه بابرکت خلقو کښې داخل دې (د چا چه په حديث کښې ذکر دې) ځکه چه په هغه باندې هم باطنا دا خبره صادق ده چه هغه په خلوت کښې الله پاک ياد کړې دې (ځکه چه د هغه باطن د ما سوا الله نه خالي وو اګر چه ظاهرا په مجمع کښې وو) او کوم صورت چه په طور د احتمال د حديث د لاندې وي هلته اميد خو (ضرور) وي اګر چه يقيني صورت هم هغه دې کوم ځائې کښې چه د حديث مضمون پوره موندلې شي او هغه هم هغه صورت دې چرته چه دواړه خبرې جمع وي (يعنی خلوت ظاهر هم، خلوت باطن هم).

د ذکر الله نه څه مراد دې؟: دلته يو بل سوال دې، هغه دا چه د ذکر الله نه مراد هغه ذکر دې کوم چه په ژبه او شونډو سره وي يا هغه چه په زړه سره وي. اګر چه ژبې له حرکت نه ورکوي يا چه په هر صورت کښې وي (آيا هغې ته به په هرحال کښې) ذکر وئيلې شي؟

جواب دا دې چه په دې صورتونو کښې په هر يو باندې ذکر الله صادقيږي چه د هغې دليل د رسول الله ﷺ ارشاد دې، کوم چه په صحيح حديث قدسي کښې راغلې دې:

﴿من ذکرني في نفسه ذکرته في نفسي ومن ذکرني في ملاء من الناس ذکرته في ملاء اکثر منهم واطيب﴾ [1]

---

[1] مسند الامام احمد بن حنبل: ٣٣٣/٣، رقم الحديث: ٨٦٣٥

یعنی: چا چه زه په خپل زړه کښې یاد کړم، زه به هغه په خپل نفس کښې یاد کړم او څوک چه ما په جماعت کښې یادوی، زه به هغه د هغې نه په غوره جماعت کښې یاد کړم
نو رسول الله ﷺ دواړو ته د ذاکر لقب ورکړې دې او طفیلی خو د دې نه هم په کمه بهانه باندې امید تړی، بیا د صوفیاء کرامو په مذهب خو ذکر قلبی افضل دې

فائده: د ذکر افضل صورت: مولانا ظفر احمد تهانوی صاحب رحمه الله لیکی
د حکیم الامت رحمه الله هم دا تحقیق دې چه د ټولو نه افضل ذکر هغه ذکر دې چه په هغې کښې د ذکر لسانی سره ذکر قلبی راجمع وی، یواځې ذکر قلبی اګر چه افضل دې خو مختلف فیه دې. دویمه تجربه دا ده چه صرف ذکر قلبی د ډیر وخته پورې نه وی. لږ ساعت پس زړه یوخوا بل خوا متوجه شی او دا سړې په دهوکه کښې وی چه زه ذکر قلبی کوم، خو که د هغه زړه په ذکر قلبی کښې د غیر حق طرف ته نه متوجه کیږی نو هغه ته د ذکر لسانی ضرورت نشته، که په دې سره ئې ویره پیدا کیږی، ښه ځان پوهه کړه. (۱)

۲۵: باب الْخَوْفِ مِنَ اللَّهِ

[۶۱۱۵] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ رِبْعِيٍّ عَنْ حُذَيْفَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «كَانَ رَجُلٌ مِمَّنْ كَانَ قَبْلَكُمْ يُسِيءُ الظَّنَّ بِعَمَلِهِ، فَقَالَ لأَهْلِهِ إِذَا أَنَا مُتُّ فَخُذُونِي فَذَرُّونِي، فِي الْبَحْرِ فِي يَوْمٍ صَائِفٍ، فَفَعَلُوا بِهِ، فَجَمَعَهُ اللَّهُ ثُمَّ قَالَ مَا حَمَلَكَ عَلَى الَّذِي صَنَعْتَ قَالَ مَا حَمَلَنِي إِلاَّ مَخَافَتُكَ. فَغَفَرَ لَهُ». [ر ۳۲۹۲]

د سیدنا حذیفه رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: د مخکښې امتونو د یو سړی ګمان د خپلو اعمالو متعلق خراب وو. هغه د خپل کور خلقو ته اووې چه کله زه مړ شم نو ما په ګرمه ورځ کښې اوچتولو سره په دریاب کښې اوشیندئ، د هغه د کور خلقو هغه سره هم دغه شان اوکړل. بیا الله پاک هغه راجمع کړو او د هغه نه ئې تپوس اوکړو چه تا داسې ولې اوکړل د دې څه وجه ده؟ هغه سړی اووې چه زه په دې باندې صرف ستا ویرې تیار کړې اوم. پس الله پاک د هغه مغفرت اوکړو.

(ربعی) د راء په کسرې او د باء په سکون سره او د عین په کسرې سره، د هغوی د پلار نوم خراش دې (بکسر الخاء).

قوله: (یسیء الظن بعمله): د خپل عمل په باره کښې هغه سړې بدګمانه وو، په صحیح ابن حبان کښې دی چه دا سړې کفن پټونکې وو. (۲)

(ذروني): دا د باب تفعیل نه د امر حاضر معروف جمع مذکر صیغه ده. (تذریة) په هوا کښې الوځول، متفرق کول، (یوم صائف) ګرمه ورځ.

---

۱) رحمة القدوس ترجمة بهجة النفوس. ص: ۳۰
۲) ارشاد الساری ۱۳/۴۷۹، وفتح الباری: ۱۱/۳۸۰

د هغه په خيال كښې دا وو چه كله د هغه د بدن ذرات په سمندر كښې خوارۀ شي نو هغه به د عذاب نه بچ شي.

په وړاندې روايت كښې د دې نور هم تفصيل دې!

[٦١١٦] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ سَمِعْتُ أَبِي حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَبْدِ الْغَافِرِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ -رضي الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- ذَكَرَ رَجُلاً فِيمَنْ كَانَ سَلَفَ أَوْ قَبْلَكُمْ آتَاهُ اللَّهُ مَالاً وَوَلَدًا - يَعْنِي أَعْطَاهُ قَالَ - فَلَمَّا حُضِرَ قَالَ لِبَنِيهِ أَيَّ أَبٍ كُنْتُ قَالُوا خَيْرَ أَبٍ. قَالَ فَإِنَّهُ لَمْ يَبْتَئِرْ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرًا - فَسَّرَهَا قَتَادَةُ لَمْ يَدَّخِرْ - وَإِنْ يَقْدَمْ عَلَى اللَّهِ يُعَذِّبْهُ فَانْظُرُوا، فَإِذَا مُتُّ فَأَحْرِقُونِي ،حَتَّى إِذَا صِرْتُ فَحْمًا فَاسْحَقُونِي - أَوْ قَالَ فَاسْهَكُونِي - ثُمَّ إِذَا كَانَ رِيحٌ عَاصِفٌ فَأَذْرُونِي فِيهَا. فَأَخَذَ مَوَاثِيقَهُمْ عَلَى ذَلِكَ وَرَبِّي فَفَعَلُوا فَقَالَ اللَّهُ كُنْ. فَإِذَا رَجُلٌ قَائِمٌ، ثُمَّ قَالَ أَيْ عَبْدِي مَا حَمَلَكَ عَلَى مَا فَعَلْتَ قَالَ مَخَافَتُكَ - أَوْ فَرَقٌ مِنْكَ - فَمَا تَلاَفَاهُ أَنْ رَحِمَهُ اللَّهُ». فَحَدَّثْتُ أَبَا عُثْمَانَ فَقَالَ سَمِعْتُ سَلْمَانَ غَيْرَ أَنَّهُ زَادَ فَأَذْرُونِي فِي الْبَحْرِ. أَوْ كَمَا حَدَّثَ. وَقَالَ مُعَاذٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ سَمِعْتُ عُقْبَةَ سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم-. [ر: ٣٢٩١]

د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ (د تيرو امتونو) د يو سړي ذكر اوفرمائيلو چه الله پاک هغه ته مال او اولاد وركړې وو. وې فرمائيل چه كله د هغه د مرګ وخت رانزدې شو نو هغه د خپلو ځامنو نه تپوس اوكړو : د پلار په حيثيت سره زه ستاسو دپاره څنګه اوم؟ ځامنو ئې اووې : ته ډير غوره پلار ئې، بيا هغه سړي اووې چه هغه الله پاک سره هيڅ نيكى نه ده جمع كړې (قتاده د ﴿لم يبتئر﴾ تفسير ﴿لم يدخر﴾ سره كړې دې) چه كه هغه الله پاک ته پيش كړې شو نو الله پاک به هغه ته عذاب وركوى. (هغه خپلو ځامنو ته اووې چه) ګورئ! چه كله زه مړ شم نو زما بدن اوسيزئ او چه كله زه سكارۀ شم نو ما اوړۀ كړئ او د يوې تيزئ هوا په ورځ باندې ما په هغې كښې والوځوئ. هغه د خپلو ځامنو نه په دې لوظ واخستلو، پس ځامنو هغه سره هم دغه شان معامله اوكړه. بيا الله پاک اوفرمائيل : چه اوشه! پس سړې ولاړ په نظر راغلو، الله پاک ترې تپوس اوكړو اې زما بنده! تا چه دا كوم حركت كړې دې دې ته كوم څيز تيار كړې؟ هغه اووې : ستا ويرې! الله پاک رحم كولو سره د (هغه ګناهونه معاف كولو سره هغه) كمې پوره كړو

قوله: ﴿فَاسْحَقُونِي ،أَوْ قَالَ فَاسْهَكُونِي﴾: د ﴿سحق﴾ او ﴿سهق﴾ دواړو معنى د ميده كولو ده.

﴿فَأَذْرُونِي﴾ د باب نصر نه ذرا- ذروا، او د باب ضرب نه ذرى- ذريا او د باب افعال نه اذرى- اذراء او د تفعيل نه ذرى-تذرية. د ټولو يوه معنى ده، ذره ذره كول، ذره ذره كولو سره د هوا

په رخ پريخودل.[1]

قوله: ﴿فَمَا تَلَافَاهُ أَنْ رَحِمَهُ اللّٰهُ﴾: علامه عینی رحمه الله لیکی:

﴿كلمة ما موصولة وكلمة أن مصدرية أي الذي تلافاه أي تداركه بأن رحمه أي بالرحمة والضمير المنصوب في تلافاه يرجع إلى عمل الرجل ويجوز أن يكون ما نافية وكلمة الاستثناء محذوفة على مذهب من يجوز حذفها أي ماتلافاه إلا أن رحمه﴾.[2]

یعنی: دلته ما موصوله او ان مصدريه دي، معنی داسې شوه ﴿الذي تلافاه وتداركه بالرحمة﴾ او ﴿تلافاه﴾ ضمير منصوب مرجع عمل رجل دي. مطلب دا شو چه الله پاک په خپل رحمت سره د هغه سړي کمې پوره کړو، دا هم کيدې شي چه ﴿ما﴾ نافيه وي او حرف استثناء محذوف وي، دا د هغه حضراتو په مسلک باندې دي کوم چه د حرف استثناء حذف جائز ګڼړي، په دې صورت کښې به ئې معنی دا وي: ﴿ماتلافاه الا ان رحمه﴾ يعنی: الله پاک د هغه د بدعملئ کمې پوره کړو، په هغې باندې رحم فرمائيلو سره.

قوله: ﴿فَأَخَذَ مَوَاثِيقَهُمْ عَلَى ذَٰلِكَ وَرَبِّي﴾: ﴿مواثيق﴾ د ميثاق جمع ده، عهد ته وائی. يعنی هغه سړي د ټولو نه عهد واخستلو او هغوی ته ئې اووې چه په تاسو کښې دې هر يو ﴿وربي لافعلن كذا﴾ اوائی.

او دا هم احتمال دې چه دا خبر ورکونکی قسم خوړلې دې چه قسم په الله ! هغه د ټولو نه عهد واخستلو. خبر ورکونکې قسم خوړلو سره دا بيانول غواړی چه هغه په خپله خبره کښې رشتينې دې.[3]

قوله: ﴿وَقَالَ مُعَاذٌ﴾: د معاذ بن معاذ دا تعليق امام مسلم رحمه الله موصولا نقل کړې دې.[4] په حديث الباب کښې عقبه بن عبد الغافر، د سيدنا ابوسعيد خدری رضی الله عنه نه په ﴿عن﴾ سره نقل کوی، په دې تعليق کښې د سماع حديث تصريح ده.

قوله: ﴿قَالُوا خَيْرَ أَبٍ﴾: ﴿خيراب﴾ منصوب هم لوستلې شی، په دې صورت کښې به د دې عامل ناصب ﴿كنت﴾ مقدر وی، ﴿اى كنت خيراب﴾ او مرفوع ئې هم لوستلې شی، په دې صورت کښې به دا د مبتدا محذوف ﴿انت خير﴾ وی، ﴿اى انت: خيراب﴾.[5]

---

[1] ارشاد الساری ۱۳/۴۷۹، وفتح الباری: ۱۱/۳۸۰، وعمدة القاری: ۲۲/۱۱۱. ۱۱۲

[2] عمدة القاری: ۲۳/۱۱۴

[3] ارشاد الساری ۱۳/۴۸۰، وعمدة القاری: ۲۳/۱۱۴

[4] ارشاد الساری ۱۳/۴۸۰، وعمدة القاری: ۲۳/۱۱۴

[5] ارشاد الساری ۱۳/۴۸۰، وعمدة القاری: ۲۳/۱۱۴

قوله: ﴿مَخَافَتُكَ، أَوْ فَرَقٌ مِنْكَ﴾: د راوی شک دې چه ﴿مَخَافَتُكَ﴾ یا ﴿فَرَقٌ مِنْكَ﴾ ئې اووې. ﴿فرق﴾ (د فاء او راء په فتحې سره) په معنی د خوف راځی.

یو اشکال او د هغې جوابات: دې سړی خپل اولاد ته وصیت اوکړو چه د مرګ نه پس دې د هغه بدن د سیزلو نه پس ذره ذره کولو سره په سمندر کښې ګزار کړې شی چه د آخرت حساب د هغه سره او نه شی. ګویا د الله پاک مخکښې د حساب نه د بچ کیدلو هغه سړی دا تدبیر سوچ کړو. په بعض روایتونو کښې د هغه دا قول هم دې چه ﴿فوالله لئن قدر الله علی لیعذبنی﴾ یعنی که الله پاک په ما باندې د مرګ نه پس قدرت حاصل کړو نو ماته به زما د ګناهونو د وجې نه عذاب راکړی. د دې نه معلومیږی چه دا سړې د الله پاک د قدرت نه جاهل وو. هغه ته دا معلومه نه وه چه الله پاک د انسان په دوباره ژوندی کولو باندې قادر دې، اګر که د هغه بدن ذره ذره کولو سره د هواګانو په رخ اوشیندلې شی نو د الله پاک د قدرت کامله نه د ناخبره انسان ته څنګه بخښنه اوکړې شوه.

① د دې یو جواب خو دا ورکړې شوې دې چه دا سړې د مرګ نه مخکښې په خپلو کړو ګناهونو باندې پښیمانه شوې وو ﴿والندمة التوبة﴾ او پښیمانه کیدل توبه ده. د دې ندامت او توبې د وجې نه هغه ته بخښنه اوکړې شوه. هر چه د ﴿فوالله، لئن قدر الله علی لیعذبنی﴾ والا روایت تعلق دې. په هغې کښې د قدر معنی د تنګولو ده، د قدر معنی د قادر کیدو هم راځی او د تنګولو هم راځی. په سورة طلاق آیت ۷ کښې دی ﴿ومن قدر علیه رزقه﴾ او د سورة فجر په آیت ۱۶ کښې دی ﴿وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ﴾ په دې کښې د قدر معنی د تنګولو ده، نو د دې روایت مطلب دا دې چه که د مرګ نه پس الله پاک په ما باندې تنګسیا راوستله او د فراخئ معامله ئې او نه فرمائیله نو ماته به عذاب راکړی. د دې تفسیر مطابق د الله پاک د قدرت نه د جهالت سوال نه پیدا کیږی.

② او که ﴿فوالله، لئن قدر الله علی﴾ د قدرت په معنی کښې هم واخستلې شی نو زیات نه زیات به دا وئیلې شی چه هغه دا جمله د خپل جهالت په بناء په غلطئ سره وئیلې ده او د جهالت په بناء داسې غلطی د معاف کیدو قابل کیدې شی.

③ او دا هم وئیلې شو چه د زیاتې ویرې د وجې نه، د هغه د ژبې نه دا جمله أزوتله. او پوهه پرې نه شو. د زیاتې ویرې د وجې نه هغه په ناپوهئ کښې دا جمله اووې، کومه چه د معافئ قابله ده. په حدیث کښې راځی د جهنم نه وتلو سره چه کوم سړې د ټولو نه آخر کښې جنت ته داخلیږی او الله پاک هغه ته اوائی: ﴿إِنَّ لَكَ مِثْلَ الدُّنْيَا وَعَشَرَةَ أَمْثَالِهَا﴾ ستا دپاره د دنیا او د هغې لس چنده جنت دې نو هغه به د زیاتې خوشحالئ نه دوه کرته اوائی ﴿رب انت عبدی وانا ربك﴾ (یعنی اې زما ربه! ته زما بنده ئې او زه دې رب یم) دا کلمه د کفر ده خو د خوشحالئ نه مغلوب کیدو سره د هغه د ژبې نه دا جمله په ناپوهئ کښې اووتله، په دې وجه به دې ته کفر

نه شي وئيلې. او هغه به د مواخذې قابل نه وی.

هم دغه شان د هغه سړی ﴿ لئن قدر الله علی ليعذبني ﴾ وئيل هم د زياتې ويرې په حالت كښې وو. او په ناپوهئ سره د هغه د ژبې نه اووتل نو په عام حالاتو كښې اګر چه دا د كفر كلمه ده خو د الله پاک د ويرې نه مغلوب كيدو سره چونكه د هغه د ژبې نه دا خبره وتلې ده. په دې وجه به دې خبرې ته ذ هغه سړی په حق كښې كفر نه شی وئيلې. (١)

۲۶: باب الإنتهاءِ عن المَعاصِي

امام بخاری رحمه الله په دې باب كښې د ګناهونو اومعاصی نه د بنديدلو وجوب بيان فرمائيلې دې

[۶۱۱۷] (٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم- «مَثَلِي وَمَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ كَمَثَلِ رَجُلٍ أَتَى قَوْمًا فَقَالَ رَأَيْتُ الْجَيْشَ بِعَيْنَيَّ، وَإِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ فَالنَّجَا النَّجَاءَ. فَأَطَاعَتْهُ طَائِفَةٌ فَأَدْلَجُوا عَلَى مَهْلِهِمْ فَنَجَوْا، وَكَذَّبَتْهُ طَائِفَةٌ فَصَبَّحَهُمُ الْجَيْشُ فَاجْتَاحَهُمْ». [۶۸۵۴]

د سيدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل: زما او څه چه ما سره الله پاک راليږلې دی د هغې مثال د يو داسې سړی دې چه يو قوم ته راشی او اوائی چه ما (ستاسو د دشمنانو) لښكر په خپلو سترګو باندې ليدلې دې او زه ښكاره ويرونكې يم. پس په تيزئ سره اوځئ، په دې باندې يو جماعت خبره اومنله او هغوی په اطمينان سره يو محفوظ ځائې ته اووتل او خلاصې ئې اوموندلو او دويم جماعت تكذيب اوكړو او لښكر په هغوی باندې د صبا په وخت ناڅاپه راغلو او هغوی ئې ختم كړل.

ابو اسامة د حماد بن سلمة كنيت دې.

قوله: ﴿إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ﴾: (عريان) د دې لغوی معنی ده: بربنډ، بې جامو. دلته خو هم دا معنی مراد ده، يو سړې دشمنانو نيولو سره بربنډ كړې وو، هغه خپل قوم ته هم په دې حالت كښې راتلو سره خبر وركولو او په ثبوت كښې ئې خپل بې جامې كيدل په طور د قرينې او علامت پيش كړل، خلق هغه په خرق عادت او خلاف معمول حالت كښې ليدلو سره د هغه په خبره باندې يقين اوكړو

---

(١) اوګورئ: شرح ابن بطال: ۱۰/۱۹۲، ۱۹۳

(٢) اخرجه مسلم فی الفضائل، باب شفقته علی امته، رقم: ۲۲۸۳

(الجيش) عسكر العدو مغيرا. (العريان) الذی تجرد من ثوبه ورفعه بيده اعلاما لقومه بالغبارة عليهم ضرب به النبی صلی الله عليه وسلم المثل لامته لانه تجرد لاندارهم. (فالنجاة النجاة) انجوا بانفسكم واسرعوا بالهرب. (فادلجوا) من الادلاج، وهو السير فی الليل او اوله. (مهلهم) تانيهم وسكينتهم. (فصبحهم) اتاهم صباحا، ای بغتة. (فاجتاحهم) استاصلهم واهلكهم.

رسول الله ﷺ خپل مثال د هغه سړي سره ورکړو. رسول الله ﷺ ته د ورکړې شوې معجزات او خرق عادات نخښو تقاضه هم دا ده چه په هغوی باندې ایمان راوړلې شی.[1]

بعضو وئیلې دي چه د ﴿ عریان ﴾ معنی فصیح راځی. ﴿ نذیر عریان ﴾ په وضاحت او فصاحت سره ویرونکې.[2]

﴿ النَّجَاءَ النَّجَاءَ ﴾ نجاء په معنی د سرعت او تندئ سره د تلو ده. دا منصوب علی الاغراء دې او فعل محذوف ﴿ اطلبوا ﴾ یا ﴿ الزموا ﴾ دې: ای الزموا النجاء النجاء.[3]

﴿ فَأَدْلَجُوا ﴾: دا د باب افعال ﴿ ادلاج ﴾ نه دې. چه د هغې معنی د شپې په ابتدائي حصه یا د شپې د تلو راځی.[4]

﴿ عَلَى مَهْلِهِمْ ﴾ مهل: وقار او اطمینان ته وائی، یعنی هغه خلق په اطمینان او وقار سره د شپې اوتل.

﴿ فَصَبَّحَهُمُ الْجَيْشُ ﴾: ﴿ صبح ﴾ معنی په سحر کښې د راتلو ده. ﴿ ای اتاهم صباحا ﴾. خو دا بیا د ناڅاپه راتلو دپاره استعمالیدل شروع شو.

﴿ اجْتَاحَهُم ﴾: اجتاح: د جرړې نه ویستل او ختمول.

[۶۱۱۸] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّهُ حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ - رضی الله عنه - أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - يَقُولُ «إِنَّمَا مَثَلِي وَمَثَلُ النَّاسِ كَمَثَلِ رَجُلٍ اسْتَوْقَدَ نَارًا، فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ جَعَلَ الْفَرَاشُ وَهَذِهِ الدَّوَابُّ الَّتِي تَقَعُ فِي النَّارِ يَقَعْنَ فِيهَا، فَجَعَلَ يَنْزِعُهُنَّ وَيَغْلِبْنَهُ فَيَقْتَحِمْنَ فِيهَا، فَأَنَا آخُذُ بِحُجَزِكُمْ عَنِ النَّارِ، وَأَنْتُمْ تَقْتَحِمُونَ فِيهَا». [ر: ۳۲۴۴]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: زما او د خلقو مثال د داسې سړي دې چا چه اور بل کړو، چه کله دهغې نه چاپیره رڼرا شوه نو پتنګان او حشرات کوم چه په اور باندې راغورځیږی په هغې باندې راغورځیدل شروع شو او اور بلونکی هغوی د دې نه ویستل، خو هغه د هغه په قابو کښې رانغلل او په اور کښې برسرتل، هم دغه شان زه تاسو د لنګ نه نیولو سره د اورنه راوباسم او تاسو یئ چه په هغې کښې ځان غورځوئ.

د ابوالیمان نوم حکم بن نافع دې او د ابو الزناد نوم عبدالله بن ذکوان دې.

﴿ جَعَلَ الْفَرَاشُ ﴾ دا د ﴿ فراشة ﴾ جمع ده، پتنګ ته وائی.

---

1) ارشاد الساری ۳۸۱/۱۳، وفتح الباری: ۴۸۴/۱۱، عمدة القاری: ۱۰۵/۲۳
2) وفتح الباری: ۴۸۴/۱۱، وعمدة القاری: ۱۱۶/۲۳
3) ارشاد الساری ۳۸۱/۱۳، وفتح الباری: ۴۸۴/۱۱، وعمدة القاری: ۱۱۶/۲۳
4) ارشاد الساری ۳۸۱/۱۳، وفتح الباری: ۴۸۵/۱۱، وعمدة القاری: ۱۱۶/۲۳

﴿فَيَقْتَحِمْنَ﴾ دا د باب افتعال نه دي، د اقتحام معنى د داخليدو راځى.
﴿بِحُجَزِكُمْ﴾ ﴿حجز﴾ د حاء په ضمې او د جيم په فتحې سره، دا د ﴿حجزة﴾ جمع ده. معقد ازار يعنى د ازار تړلو ځائې ته وائى. په ﴿حجزكم﴾ كښې دغائب نه دخطاب طرف ته التفات دې (١)
علامه طيبى رحمه الله په شرح مشكاة كښې ليكى:
﴿ تحقيق التشبيه الواقع فى هذا الحديث يتوقف على معرفة معنى قوله {ومن يتعد حدود الله فأولئك هم الظالمون} [البقرة: ٢٢٩] وذلك أن حدود الله هى محارمه ونواهيه كما فى الصحيح إلا أن حمى الله محارمه ورأس المحارم حب الدنيا وزينتها واستيفاء لذتها وشهواتها فشبه -صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- إظهار تلك الحدود من الكتاب والسنة باستنقاذ الرجال من النار وشبه فشو ذلك فى مشارق الأرض ومغاربها بإضاءة تلك النار ما حول المستوقد وشبه الناس وعدم مبالاتهم بذلك البيان وتعديهم حدود الله وحرصهم على استيفاء تلك اللذات والشهوات ومنعه إياهم عن ذلك بأخذ حجزهم بالفراش التى يقتحمن فى النار ويغلبن المستوقد على دفعهن عن الاقتحام كما أن المستوقد كان غرضه من فعله انتفاع الخلق به من الاستضاءة والاستدفاء وغير ذلك والفراش لجهلها جعلته سببًا لهلاكها، فكذلك القصد بتلك البيانات اهتداء الأمة واجتنابها ما هو سبب هلاكهم وهم مع ذلك لجهلهم جعلوها مقتضية لترديهم وفى قوله: آخذ بحجزكم استعارة مثل حالة منعه الأمة عن الهلاك بحالة رجل أخذ بحجزة صاحبه الذى كان يهوى فى مهواة مهلكة اهـ﴾ (٢)
يعنى: په حديث مبارک كښې د مذكوره تشبيه تحقيق د دې آيت كريمه په معنى باندې پوهيدو باندې موقوف دې: ﴿ومن يتعد حدود الله فأولئك هم الظالمون﴾ د دې تفصيل دا دې چه د حدود الله نه مراد د الله پاک حرام كړې شوې كارونه دى او ځيزونه دى. ﴿حمى الله﴾ نه هم ﴿محارم الله﴾ مراد دى. د ناجائز او حرام كارونو جړې، دنيا او د هغې ډول سره محبت او د دنيا د لذتونو حصول دې، نو رسول الله ﷺ د كتاب او سنت نه د حدود او محارم اظهار او بيان ته خلقو لره د جهنم نه د بچ كولو سره تشبيه وركړه.
بيا ئې په مشرق او مغرب كښې د هغې خوريدو ته د اور د وجې نه د ګيرچاپيره ځيزونو روښانه كيدو سره تشبيه وركړه او د خلقو د دې بياناتو پرواه نه كول او د دنيا د لذتونو په حصول كښې لګيدل. د الله پاک حدود د خپو لاندې كول او د حرام كارونو ارتكاب كول او د رسول الله ﷺ د هغه محارم نه منع كول. د دې تشبيه رسول الله ﷺ د پتنګانو د اور طرف ته راتلو او د انسان هغوى لره د هغه اور نه د منع كولو سره وركړه.
پس ځنګه چه د اور د روښانه كونكى غرض صرف دا وى چه خلق د دې د رڼا او حرارت

---

(١) ارشاد السارى ٣٨٢/١٣، هم دغه شان اوګورئ: النهاية: ٣٣٧/١
(٢) شرح الطيبى: كتاب الايمان، باب الاعتصام بالكتاب والسنة، ٣٠٧/١، ٣٠٨، وارشاد السارى: ٤٨٣/١٣

فائده حاصل کړي، خو پتنګان هغې لره د خپلې ناپوهۍ د وجې نه هم هغه اور د خپل هلاکت سبب جوړ کړي.
هم دغه شان د قرآن او سنت نه د محارم الله او حدود الله بياناتو مقصد د امت رهنمائي، د هغوی خير خواهي او د جهنم د دخول او هلاکت اسباب نه هغه بچ کول دي، خو خلق د خپلې ناپوهۍ په وجه باندې هم په هغه څيزونو کښې اخته دي کوم چه د هغوی د هلاکت او دخول في النار سبب دي.

د حديث په دې جمله ﴿ اخذ بحجزكم ﴾ کښې استعاره تمثيليه ده، رسول الله ﷺ امت لره د هلاکت او د جهنم په کنده کښې د غورځېدو نه د بچ کولو حالت ته د هغه سړي د حالت سره تشبيه ورکړې ده، کوم چه زوري کندې ته غورځېدونکي خپل دوست د هغه د لنګ د ترلو ځائې نه نيولو سره منع کوي.
د علامه طيبي رحمه الله د کلام حاصل: د علامه طيبي رحمه الله ددې کلام حاصل دا دې چه په حديث کښې د درې امورو تشبيه د درې څيزونو سره ورکړې شوې ده.
① د قرآن او سنت د حدودو بيان ته، د اور نه د بچ کولو او راويستلو سره تشبه ورکړې شوه، يعنې څنګه چه اور بلونکې سړې هغه پتنګانو لره د اور نه د بچ کولو کوشش کوي، هم دغه شان په قرآن او سنت کښې د حدود الله بيان هم خلقو لره د هلاکت نه د بچ کولو او د نجاة په لاره باندې د راوستلو کوشش کوي.
② د قرآن او نبوي حدود عام کيدو ته ئې د اور په روښانه کيدو سره تشبيه ورکړه، يعنې څنګه هغه سړي اور بل کړو، په هغې سره رڼا خوره شوه، د حدود الله عام کېدل، د اور د هغه رڼا په شان دې کومه چه په اور بلولو سره د هغه سړي نه چاپيره خور شوې دې.
③ د خلقو د الله پاک حدود لره د خپو لاندې کولو سره په خوند اخستلو کښې اخته کيدل او د رسول الله ﷺ د هغوی منع کولو ته تشبيه ورکړې شوې ده د پتنګانو سره کوم چه اور لره روښانه ليدلو سره په هغې کښې غورځيږي، او اور بلونکې هغه سړې هغوی لره د اور نه د منع کولو کوشش کوي.

[۶۱۱۹] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ عَنْ عَامِرٍ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ». [ر: ۱۰]

د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: صحيح مسلمان هغه دې چه د هغه د لاس او ژبې (د شر) نه نور مسلمانان محفوظ وي او حقيقة هجرت کونکې سړې هغه دې، کوم چه هغه څيزونو نه هجرت اوکړي (او هغه پرېږدي) د کومو نه چه الله پاک منع کړې ده (يعنې ګناهونو لره ترک کونکې اصلي مهاجر دې او د هجرت اصل ثواب او فائده به هم هغه ته ملاويږي).

قوله: ﴿الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ﴾: مسلمان هغه دې چه د هغه د

ژبې او د لاس نه نور مسلمانان محفوظ وی

﴿ المسلم ﴾ کښې الف لام عهد خارجی دې او د دې نه کامل مسلمان مراد دې یعنی کامل مسلمان هغه دې چه بل مسلمان د هغه د ژبې او د لاس د شر نه محفوظ وی.[1]

علامه انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه د علمی تحقیق د حده پورې خو صحیح ده چه ته وئیلې شې چه الف لام د عهد دپاره دې او ﴿ المسلم الکامل ﴾ یا ﴿ المسلم الممدوح ﴾ په معنې کښې دې، خو په دې صورت کښې په کلام کښې زور باقی نه پاتې کیږی، که الف لام د جنس دپاره واخستلې شی نو مطلب به دا وی چه د مسلم د لقب هغه سړې حقدار او مستحق دې چه د هغه د لاس او ژبې د شر نه نور محفوظ وی که څوک نورو ته تکلیف او ضرر ورکوی نو هغه ته به موذی او ضار وئیلې شی، مسلم به ورته نه شی وئیلې، په دې صورت کښې تنبیه او زجر زیات دې

دا بالکل هم داسې ده لکه چه اهل عرب په ﴿ ابل ﴾ باندې د ﴿ مال ﴾ او په ﴿ عرب ﴾ باندې د ﴿ناس ﴾ اطلاق کوی، ﴿ المال الابل ﴾، ﴿ الناس العرب ﴾، حال دا چه د ابل نه علاوه د مال او عرب نه علاوه انسانان نور هم دی. خو د ابل د اهمیت بیانولو دپاره د جنس مال او د عرب د اهمیت بیانولو دپاره د جنس ناس اطلاق په ابل او عرب باندې کړې شوې دې

هم دغه شان قاعده ده چه په خانه کعبه باندې د بیت اظهار د هغې د عظمت د اظهار کولو دپاره کړې شوې دې، هم دغه شان د سیبویه په کتاب باندې د ﴿ الکتاب ﴾ اطلاق دا هم د عظمت د اظهار دپاره دې، دلته دې هم الف لام د جنس دپاره واخستلې شی او مطلب دې دا وی چه د کوم سړی د لاس او ژبې نه نور خلق محفوظ نه وی هغه د مسلمان بللو مستحق نه دې، ګویا دا د تنزیل الناقص بمنزلة المعدوم د قبیل نه دې، چه مسلمان صرف هغه چاته وئیلې کیدې شی چه نور خلق د هغه د شر نه محفوظ وی، دا عنوان که اختیار کړې شی نو په دې سره به خلقو ته تنبیه وی او هغوی به د تکلیف نه د بچ کیدو اهتمام کوی چه مونږ نور ته تکلیف یا ضرر اورسولو نو مونږ به د مسلمان بللو هم حقدار نه یو، لهذا مونږ له د دې نه بچ کیدل پکار دی.[2]

خلاف د اول صورت چه که هلته تاسو د ﴿ المسلم الکامل ﴾ ترجمه اوکړئ نو انسان دا سوچ کولې شی چه په ما کښې نور هم نقصانات دی که دا یو کوتاهی بله هم اوشوه نو څه چل به اوشی، په دې کښې دومره زجر او تنبیه نه وی، څومره تنبیه چه د الف لام جنسی په اخستلو کښې کیږی.

بعض حضراتو فرمائیلې دی چه په اصل کښې دلته دا بیانول مقصود دی چه مسلم د اسلام نه ماخوذ دې لهذا دلته د مسلم علامت دا ګیدل پکار دی، چه هغه نه نورو ته ضرر او نه

---

[1]) عمدة القاری : ۱۳۲/۱

[2]) فیض الباری، ۸۰/۱، وایضاح البخاری : ۱۷۹/۲

رسيږي. دلته هغه علامت لره بيانول مقصود دی، چه د هغې نه د انسان په اسلام باندې استدلال کيدلې شی او د کوم علامت نه چه هغه مسلمان ګڼړلې کيدې شی او هغه دا دې چه نور د هغه د شر نه محفوظ وی، چاته د هغه نه تکليف او نه رسيږي. (١)

يوه شبه او د هغې جواب: دلته د حديث الفاظ ﴿الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ﴾ نه معلوميږي چه که يو سړې نورو ته تکليف نه رسوی نو هغه مسلمان دې که مونځ کوی او که نه کوی، که روژه نيسی او که نهٔ نيسی، هم دغه شان که نور فرائض ادا کوی او که نه ادا کوی، ځکه چه د هغې نه د يو څيز تذکره نشته.

د دې جواب دا دې چه دلته د ﴿الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ﴾ سره د ﴿مع مراعاة باقی الارکان﴾ قيد هم ملحوظ دې. (٢) يعنی دا نه ده چه دومره خبره د مسلمانيدو دپاره کافی ده بلکه د نور ارکان اسلام د ادا کولو سره د دې اهتمام ضروری دې.

دويم جواب دا ورکړې شوې دې چه دلته صرف دومره خبره بيان کړې شوې ده چه په مسلمان کښې دا د سلامتئ وصف کيدل پکار دی، د يو څيز د اهميت د وجې نه د دې تذکره شوې ده، د دې نه به دا ښکاره معلوميږی چه د نورو ارکان اسلام او ايمان څه اهميت نشته او مسلمان د هغې د ادا کولو مکلف نه دې، د هغې خو دلته هيڅ ذکر نشته. (٣)

غير مسلمو ته د تکليف رسولو حکم: بيا دلته ﴿الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ﴾ کښې د مسلمون په قيد سره اشکال پيدا کيږی چه د شر نه حفاظت د اهل اسلام دپاره خاص نه دې، نورو انسانانو لره هم د خپل شر نه بچ کول پکار دی، بلکه د تکليف نه خو د حيواناتو حفاظت هم ضروری دې، پس په بخاری کښې روايت دې:

﴿عُذِّبَتِ امْرَأَةٌ فِي هِرَّةٍ حَبَسَتْهَا حَتَّى مَاتَتْ جُوعًا فَدَخَلَتْ فِيهَا النَّارَ- قَالَ فَقَالَ وَاللهُ أَعْلَمُ- لَا أَنْتِ أَطْعَمْتِهَا، وَلَا سَقَيْتِهَا حِينَ حَبَسْتِيهَا، وَلَا أَنْتِ أَرْسَلْتِيهَا فَأَكَلَتْ مِنْ خَشَاشِ الْأَرْضِ﴾ (٤)

يعنی يوې زنانه ته صرف په دې وجه باندې عذاب ورکړې شو چه هغې يوه پيشو په قيد کښې اوساتله تردې چه هغه د لوږې نه مړه شوه، چه د هغې د وجې نه هغه زنانه جهنم ته لاړه. هغې ته اووئيلې شو: تا د قيد دوران کښې په هغې نه خوراک اوکړو او نه څکاک او نه دې هغه پريخودله چه د زمکې د حشراتو نه ئې خوراک کړې وې.

ددې نه معلومه شوه چه د ځناورو ته د تکليف رسولو نه منع کړې شوې ده، بيا د ﴿المسلمون﴾

---

(١) فضل الباری: ٣٢٥/١

(٢) فتح الباری: ٥٣/١

(٣) امداد الباری: ٣٢٤/٥٤٠

(٤) صحيح البخاری، کتاب المساقاة، باب فضل سقی الماء، رقم ٢٣٦٥، وکتاب بدء الخلق، باب اذا وقع الذباب فی شراب احدکم فليغمسه، الخ رقم ٣٣١٨، وکتاب احاديث الانبياء، باب (بلا ترجمة، بعد باب حديث الغار) رقم: ٣٤٨٢

قيد ولې دې؟

د دې جواب دا دې چه د مسلمان واسطه زيات تر د مسلمانانو سره وى، شپه او ورځ د هغه اختلاط اوملاويدل د مسلمانانو سره وى، په دې وجه باندې د ﴿المسلمون﴾ قيد ذكر كړې شو.[1] حاصل دا دې چه قيد، قيد احترازى نه دې، بلكه قيد واقعى دې، چونكه د يو مسلمان استوګنه، د هغه اوسيدل او د هغه معاشرت د مسلمانانو سره دې، په دې وجه د هغه ذكر اوكړې شو! كفارو ته د تكليف رسولو او نه رسولو متعلق په دې حديث كښې هيڅ حكم نشته او دا حديث د دې نه خاموش دې، د هغې ځانله تفصيل دې چه د كفارو دوه قسمونه دى ذمى او حربى، كه هغه ذمى وى نو ﴿ دماؤهم كدمائنا واموالهم كاموالنا واعراضهم كاعراضنا ﴾ د اصول په وجه باندې هغوى په ﴿ المسلمون ﴾ كښې داخل دى. ، اګر كه هغه حقيقتا مسلمان نه وى، خو هغه حكما په اهل اسلام كښې داخل كړې شو، ځكه چه د هغوى د دماء، اموال او اعراض د حرمت هم هغه حكم دې، كوم چه د مسلمانانو د دماء اموال او اعراض حكم دې.

د كفار اهل حرب دوه قسمونه دى : يو مصالحين د چا سره چه صلح شوې ده، دويم محاربين د چا سره چه صلح نه ده شوې، د چا سره چه صلح شوې ده هغوى سره د تعرض اجازت نشته، او د صلح مطابق به د هغوى د مالونو، دماء او د اعراضو حفاظت ذمه دارى وى، لهذا هغوى به هم حكما د ﴿ المسلمون ﴾ په قيد كښې داخل وى.

پاتې شو كفار محاربين كوم چه اهل حرب دى او د هغوى سره صلح نشته نو بيشكه هغوى داسې دى چه هغوى ته به ضرر رسولې شى او هغه هم په دې وجه چه هغوى د اسلام مقابله كول او د اسلام لاره بندول پريږدى، پس هم دا به مستثنى وى او باقى نور مستثنى نه دى، هغوى به حكما په ﴿ المسلمون ﴾ كښې شامل وى.[2] پس په بل روايت كښې راځى ﴿ والمؤمن من امنه الناس على دمائهم واموالهم ﴾ [3] دلته د ﴿ الناس ﴾ لفظ عام دې، او په دې كښې مسلمان، ذمى او حربى مصالح ټول داخل دى.

بهر حال د حديث شريف مقصد دا دې چه يو مسلمان په خپل ژوند كښې، د خپل يو قول، خپل يو عمل، په خپل څه بل څه حركت سره، په معاشره كښې دننه د نورو خلقو دپاره د تكليف باعث نه دى كيدل پكار چه هم دا ده د هغه د اسلام تعليم او د هغه د امن او سلامتۍ والا پېغمبر د تربيت حكم دې.

قوله: ﴿مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ﴾ :د لسان د شر نه كنځلې، بدې ردې، لعن طعن، بهتان او غيبت وغيره مراد دى، د هر يو نه بچ كيدل واجب او ضرورى دى. ﴿ من لسانه ﴾ ئې فرمائيلې

---

[1]) فتح البارى ۵۳/۱

[2]) راجع للاستزادة : فضل البارى ۳۲۵/۱، عمدة القارى ۱۳۳/۱

[3]) سنن النسائى ۲۶۶/۲، كتاب الايمان وشرائعه، باب صفة المؤمن، وجامع الترمذى، كتاب الايمان، باب ما جاء ان المسلمون من سلم المسلمون من لسانه ويده، رقم : ۲۶۲۷

دي، ﴿من قوله﴾ ئې نه دې فرمائيلې، ځکه چه د لسان نه تکليف رسول بغير د تلفظ او تکلم نه هم کيږي، لکه چه انسان خپله ژبه راويستلو سره خولۀ ورانه کړه په دې سره هم تکليف رسيږي، نو د لسان لفظ ئې په دې وجه استعمال اوفرمائيلو چه په دې کښې تلفظ او قول ته هم شامل شي او د ژبې د تکليف او اذيت رسولو نور صورتونه هم پکښې داخل شي.

﴿ويده﴾ ئې ذکر اوفرمائيلو، د لاس په شر کښې ضرب او قتل هم داخل دې، دفع او هدم هم، هم دغه شان په دې کښې کتابة بالباطل هم داخل دي.

بعض حضراتو وئيلې دی چه تکليف خو په نورو اندامونو سره هم رسولې شي. بيا د يد تخصيص ولې اوکړې شو؟

د دې وجه دا ده چه د افعالو سلطنت په لاسونو سره ظاهريږي، اخذ و بطش، وصل، قطع، منع، اعطاء دا ټول په لاس سره کيږي، يعنی اکثر او ډير افعال چونکه په لاس سره کولې شي په دې وجه ئې د هغه ذکر اوفرمائيلو، د نورو اندامونو نه احتراز مقصود نه دې.

يا داسې اووايئ چه د قبض علی مال الغير نه چونکه په يد سره تعبير کولې شي نو د قتل او ضرب وغيره سره دا نقصان کوم چه د قبض علی المال په صورت کښې کيږي، د شاملولو دپاره دلته د ﴿يد﴾ عنوان اختيار کړې شوې دې. (١)

د تقديم لسان وجه: دلته دا سوال کړې شوې دې چه لسان په يد باندې ولې مقدم کړې شو، پس د دې وجه دا ده چه په ژبه باندې کوم تکليف رسولې شی هغه عام هم دې او تام هم دې. ځکه چه په لاس سره خو هغه چاته نقصان رسولې شي، کوم چه ستا مخې ته وی او عموما هم داسې کيږي، او په ژبې سره هغه انسان ته هم نقصان رسولې شي، کوم چه غير حاضر وی، دلته موجود نه وی، يا غريب فوت شوې وی، يا بالکل پيدا شوې هم نه وی چونکه د ژبې شر عام او تام دې په دې وجه وئيلې شی!

جراحات السنان لها التيام ولايلتام ما جرح اللسان

په ژبې سره چه کوم زخم لګولې شی هغه کله هم نه جوړيږی بلکه تازه وی، او د لاسونو زخمونه د څه مودې نه پس صحيح کيږی، باقی نه پاتې کيږی. (٢)

قوله: ﴿وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ﴾: دلته هم هغه صورت دې چه يا خو به الف لام د عهد دپاره اخلو او د مهاجر نه به مهاجر کامل مراد اخلو.

يا تاسو الف لام د جنس دپاره اومنئ او مطلب به دا وی چه هجرت هم هغه معتبر دې چه په هغې کښې ګناه نه وی اود مهاجر بللو مستحق هم هغه دې چه ګناه پريږدی، ځکه چه د وطن پريخودل پخپله څه مطلوب څيز نه دې، د يو وطن نه د بل وطن طرف ته هجرت کول خو هم په دې وجه باندې وی چه په مخکښې وطن کښې دننه د الله پاک په احکاماتو باندې عمل

(١) د تفصيل دپاره اوګورئ: فتح البارى: ١/٥٤، عمدة القارى: ١/١٣٢، ١٣٣

(٢) عمدة القارى ١/١٣٢

كول ګران شوي وو، په دې وجه هغې لره پريخودلو سره بل وطن طرف ته هجرت كولې شي نو د هجرت اصل مقصد ګناه لره ترك كول دي، پس كه يو سړې وطن ترك كولو سره د دار الاسلام طرف ته راغلې وي خو د ګناهونو ارتكاب هم كوي نو هغه د مهاجر بللو لائق نه دې.

بيا د ﴿ وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللّٰهُ عَنْهُ ﴾ يو وجه دا هم بيان كړې شوې ده چه په اصل كښې مهاجرين د مكې مكرمې نه هجرت كولو سره مدينې منورې ته اورسيدل نو د انصارو د طرف نه د هغوى دپاره به د ايثار مظاهره كيدله، هغوى به خپل مالونه هم هغوى ته پيش كول او كه بعض وخت به د يو انصارى څو كونډې ښځې وې نو هغه به ئې هم ورته پيش كولې او ورته به ئې وئيل چه كومه ته خوښوې، زه به ورته طلاق وركړم. ته ورسره نكاح اوكړه. نو په دې وجه رسول الله ﷺ د خبردارى كولو دپاره چه په هجرت كښې دا څيزونه مطلوب او مقصود نه جوړول، ګينې د هجرت عمل به ضائع شي، وې فرمائيل د ګناهونو نه بچ كيدو اهتمام كوئ. په دې سره به د هجرت مقصد به هم پوره كيږى او هجرت حقيقيه به هم شامل وى.

يو خبره دا هم وه چه كله رسول الله ﷺ مكه مكرمه فتح كړه نو د مكې د فتح كولو نه پس مسلمانيدونكو ارمان او افسوس كولو چه كه مونږ مخكښې اسلام قبول كړې وې نو مونږ ته به هم دهجرت فضيلت حاصل وې، كوم چه ډير اهم فضيلت وو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل:

﴿ لولا الهجرة لكنت امرءا من الانصار ﴾ [1]

كه د هجرت فضيلت نه وې نو زما خواهش او ارمان به دا وو چه زه هم يو انصارى اوم خو د هجرت د فضيلت د وجې نه زه دا ارمان نه كوم. نو هغه حضرات كوم چه د فتح مكه نه پس مسلمانان شو اود هجرت شرف هغوى ته حاصل نه شو، هغوى افسوس كولو. د هغوى د تسلئ او اطمينان دپاره ئې اوفرمائيل چه حقيقى هجرت خو دا دې چه د ګناهونو نه هجرت اختيار كړې شى او د كومو څيزونو نه چه الله پاك منع كړې ده د هغې نه ځان بچ كړې شى او دا فضيلت تاسو هم حاصلولې شئ، د دې حضراتو د تسلئ او اطمينان دپاره ګويا رسول الله ﷺ دا حديث ارشاد اوفرمائيلو. [2]

د هجرت حكم: د هجرت يو قسم ظاهرى دى او يو باطنى [3]

د ظاهرى هجرت حكم دا دې چه انسان په يو دارالكفر كښې اوسيږى او هلته د اسلام حكم ادا كولو د هغه دپاره ګنجائش نشته نو د هغې دپاره هجرت كول فرض دى او كه هلته د احكام اسلام په ادا كولو كښې څه خلل اندازى نه راځى نو د هغه دپاره هجرت كول فرض

[1]) راجع صحيح البخارى، كتاب مناقب الانصار، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم : لولا الهجرة لكنت امرءا من الانصار، رقم ۳۷۷۹، وكتاب التمنى، باب ما يجوز من اللوّ، رقم ۷۲۴۴، ۷۲۴۵، وجامع الترمذى، كتاب المناقب، باب فضل الانصار وقريش، رقم : ۳۷۹۹

[2]) فتح البارى : ۵۴/۱، وارشاد السارى ۹۴/۱

[3]) فتح البارى : ۵۴/۱

خونه دی خو غوره او مستحب بیا هم دی، ځکه چه د مسلمانانو چه په یو ځائې باندې ځومره لو یه اجتماع وی، هم هغه هومره به د اسلام او اهل اسلام په حق کښې زیات مفید وی.

د هجرت دویم قسم کوم چه هجرت باطنه دې، هغې ته هجرت حقیقیه هم وائی یعنی د ګناهونو نه هجرت کول، ځکه چه د دار الکفر نه چه دار الاسلام ته کوم هجرت کولې شی. دا بذات خود مقصود نه دې، دا خو د دې دپاره دې چه د ګناهونو او د احکام اسلام د ترک نه انسان بچ وی. په دې وجه هجرت من الذنوب والمعاصی، هجرت حقیقیه او هجرت باطنه دې. ظاهره ده چه دا هجرت په ټولو باندې لازم او ضروری دې. (۱)

۲۷: باب قَوْلِ النَّبِی صلی الله علیه وسلم «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً، وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا»

[۶۱۲۰] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ -رضی الله عنه- كَانَ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلی الله علیه وسلم- «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً، وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا». [۶۲۶۱]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: که تاسو ته معلوم شی هغه څیز کوم چه ماته معلوم دې نو تاسو به ژړل ډیر او خندل به مو کم؛ (یعنی د الله پاک د عذابونو کوم سخت والې چه زما په مشاهده او علم کښې دی که هغه تاسو ته معلوم شی نو تاسو له به خندا نه درتلې او په کثرت سره به مو ژړل)

عُقَیل (د عین په ضمې او د قاف په فتحې سره) د هغوی د پلار نوم خالد دې.

[۶۱۲۱] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ عَنْ أَنَسٍ رضی الله عنه قَالَ قَالَ النَّبِی -صلی الله علیه وسلم- «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا». [ر: ۴۳۴۵]

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: که تاسو ته هغه څیز معلوم شی کوم چه ماته معلوم دې نو تاسو به خندل کم او ژړل به مو زیات. (۲)

---

(۱) د نور تفصیل دپاره اوګورئ: کشف الباری: کتاب الایمان ۶۷۷/۲

(۲) قال ابن بطال: روی سنید، عن هشیم، عن کوثر بن حکیم، عن نافع، عن ابن عمر قال: (خرج رسول الله (صلی الله علیه وسلم) إلی المسجد، فإذا قوم یتحدثون ویضحکون، قال: أکثروا ذکر الموت، أما والذی نفسی بیده لو تعلمون ما أعلم لضحکتم قلیلاً ولبکیتم کثیراً). وخشیة الله إنما تکون علی مقدار العلم به، کما قال تعالی: (إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ) [فاطر: ۲۸]. ولما لم یعلم أحد کعلم النبی (صلی الله علیه وسلم) لم یخش کخشیته، فمن نور الله قلبه وکشف الغطاء عن بصیرته، وعلم ما حباه الله من النعم وما یجب علیه من الطاعة والشکر، وأفکر فیما یستقبل من أهوال یوم القیامة وما یلقی العباد فی تلک المواقف من الشدائد، وما یعاینه من مساءلة الله عباده عن مثاقیل الذر، ... [بقیه برصفحه آئنده...

ددې حدیث شان ورود دا دی چه رسول اللهﷺ یوه ورځ د مسجد نبوی طرف ته او وتلو نو وې کتل چه څه خلق ناست دی او خبرې کوی او خاندی، رسول اللهﷺ اوفرمائیل مرګ په کثرت سره یادوئ قسم دې په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې زما نفس دې! که تاسو ته هغه تکلیفونه معلوم شی کوم چه ماته معلوم دی نو تاسو به خاندئ کم او ژاړئ به ډیر.

۲۸: باب حُجِبَتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ

[۶۱۲۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم- قَالَ «حُجِبَتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ، وَحُجِبَتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ».

د سیدنا ابوهریرهؓ نه روایت دې چه رسول اللهﷺ اوفرمائیل : دوزخ په نفسانی خواهشاتو سره پټ کړې شوې دې او جنت په مشکلاتو سره پټ کړې شوې دې.

جهنم او خواهشات نفسانی : جهنم په خواهشاتو او لذتونو سره پټ کړې شوې دې، شراب، زنا او نور ناجائز لذت پرستئ جهنم ته رسونکی دی، د هغې په مقابله کښې چه جنت په کومو کارونو سره حاصلیږی په هغې کښې د نفس مجاهده او مشقت وی، د سیدنا ابوهریرهؓ په یو روایت کښې تفصیل راغلې دې، کوم چه امام ابوداؤد او امام ترمذی مرفوعا نقل کړې دې!

«لَمَّا خَلَقَ اللهُ الْجَنَّةَ وَالنَّارَ أَرْسَلَ جِبْرِيلَ إِلَى الْجَنَّةِ فَقَالَ انْظُرْ إِلَيْهَا وَإِلَى مَا أَعْدَدْتُ لأَهْلِهَا فِيهَا قَالَ فَجَاءَهَا وَنَظَرَ إِلَيْهَا وَإِلَى مَا أَعَدَّ اللهُ لأَهْلِهَا فِيهَا قَالَ فَرَجَعَ إِلَيْهِ قَالَ فَوَعِزَّتِكَ لاَ يَسْمَعُ بِهَا أَحَدٌ إِلاَّ دَخَلَهَا. فَأَمَرَ بِهَا فَحُفَّتْ بِالْمَكَارِهِ فَقَالَ ارْجِعْ إِلَيْهَا فَانْظُرْ إِلَى مَا أَعْدَدْتُ لأَهْلِهَا فِيهَا قَالَ فَرَجَعَ إِلَيْهَا فَإِذَا هِيَ قَدْ حُفَّتْ بِالْمَكَارِهِ فَرَجَعَ إِلَيْهِ فَقَالَ وَعِزَّتِكَ لَقَدْ خِفْتُ أَنْ لاَ يَدْخُلَهَا أَحَدٌ. قَالَ اذْهَبْ إِلَى النَّارِ فَانْظُرْ إِلَيْهَا وَإِلَى مَا أَعْدَدْتُ لأَهْلِهَا فِيهَا. فَإِذَا هِيَ يَرْكَبُ بَعْضُهَا بَعْضًا فَرَجَعَ إِلَيْهِ فَقَالَ وَعِزَّتِكَ لاَ يَسْمَعُ بِهَا أَحَدٌ فَيَدْخُلَهَا. فَأَمَرَ بِهَا فَحُفَّتْ بِالشَّهَوَاتِ فَقَالَ ارْجِعْ إِلَيْهَا. فَرَجَعَ إِلَيْهَا فَقَالَ وَعِزَّتِكَ لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ لاَ يَنْجُوَ مِنْهَا أَحَدٌ إِلاَّ دَخَلَهَا» (۱)

یعنی : الله پاک چه کله جنت او جهنم پیدا اوفرمائیل نو سیدنا جبرائیل علیه السلام ئې د جنت طرف ته اولیږلو او وې فرمائیل چه هغه اووینه! هغه کتلو سره واپس راغلو او عرض ئې اوکړو :

...بقیه ازحاشیه گذشته] وعن الفتيل والقطمير كان حقيقًا بكثرة الحزن وطول البكاء، ولهذا قال أبو ذرّ: لو تعلمون العلم ما ساغ لكم طعام ولا شراب، ولا نمتم على الفرش، ولاجتنبتم النساء، ولخرجتم إلى الصعدات تجأرون وتبكون.

وقال عبد الله بن عمرو: ابكوا، فإن لم تجدوا بكاءً فتباكوا، فلو تعلمون العلم لصلى أحدكم حتى ينكسر ظهره، ولبكى حتى ينقطع صوته. وقال الفضيل: بلغني عن طلحة أنه ضحك يومًا فوثب على نفسه، وقال: فيم تضحك، إنما يضحك من قطع الصراط، ثم قال: آليت على نفسي ألا أكون ضاحكًا حتى أعلم متى تقع الواقعة، فلم ير ضاحكًا حتى صار إلى الله. (وانظر شرح ابن بطال: ۱۹۵/۱۰)

۱) فتح الباری: ۳۷۹/۱۱، سنن الترمذی ۶۹۳/۴ (اسناده صحیح)

ستا په عزت مې دې قسم وی چه د دې متعلق څو چه څوک هم اوری هغه به دې ته داخلیږی، د دې نه پس الله پاک اوفرمائیل چه دا په مجاهدات او د مشقت په کارونو باندې پټ کړې شی، الله پاک هغه ته دوباره د هغې د کتلو حکم اوفرمائیلو، دې کرت چه کله هغه کتلو سره راواپس شو نو عرض ئې یاوکړو ستا په عزت مې دې قسم وی زما ویره دې چه دې ته به څوک هم داخل نه شی، د دې نه پس ورته الله پاک د جهنم د کتلو حکم اوکړو، جهنم کتلو سره چه کله هغوی واپس راغلل نو عرض ئې اوکړو: ستا په عزت مې دې قسم وی! د دې متعلق چه څوک هم اوری دې ته به نه داخلیږی، الله پاک جهنم لره په شهواتو او خوندونو سره د پټولو حکم اوکړو، بیا ئې هغوی ته دوباره د هغې د کتلو حکم اوفرمائیلو، اوس چه کله هغه کتلو سره راغلو نو عرض ئې اوکړو، ستا په عزت مې دې قسم وی چه ما سره ویره ده چه څوک به هم د دې نه بچ نه شی.

۲۹: باب «الْجَنَّةُ أَقْرَبُ إِلَى أَحَدِكُمْ مِنْ شِرَاكِ نَعْلِهِ، وَالنَّارُ مِثْلُ ذَلِكَ»

[۶۱۲۳] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ مَسْعُودٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَنْصُورٍ وَالأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «الْجَنَّةُ أَقْرَبُ إِلَى أَحَدِكُمْ مِنْ شِرَاكِ نَعْلِهِ، وَالنَّارُ مِثْلُ ذَلِكَ».

د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: جنت ستاسو د پیزار د تسمې نه هم زیات نزدې دې او هم دغه شان دوزخ هم.

جنت د یو قدم په فاصله باندې: مقصد دا دې چه د الله پاک اطاعت اوکړې شی نو جنت نزدې دې او که د هغه نافرمانی اوکړې شی نو جهنم نزدې دې، علامه ابن الجوزی رحمه الله فرمائی چه د حدیث معنی دا ده چه د نیت تصحیح کولو سره که طاعت اختیار کړی نو د جنت ملاویدل اسان دی، او د نفسانی خواهش موافقت کولو سره که نافرمانی اختیار کړې شی نو په جهنم کښې غورځیدل اسان دی. [1]

[۶۱۲۴] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «أَصْدَقُ بَيْتٍ قَالَهُ الشَّاعِرُ أَلاَ كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلاَ اللَّهَ بَاطِلُ». [ر: ۳۶۲۸]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: د ټولو نه رشتینې شعر کوم چه شاعر وئیلې دې دا دې: ﴿الا کل شیء ما خلا الله باطل﴾ خبردار! د الله پاک نه سوا ټول څیزونه بې بنیاد دی.

د غندر نوم محمد بن جعفر دې.

د ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: په روایت کښې وئیلې شوې دی چه د الله پاک نه سوا

[1] فتح الباری ۱۱/ ۳۹۰

هر يو ځيز باطل دي، علامه عينى رحمه الله فرمائى چه د دنيا هر هغه كار كوم چه د الله پاک د طاعت او قرب ذريعه جوړه نه شى هغه باطل دې او په هغې كښې مشغول اوسيدل، خپل ځان لره د جنت نه لرې كول دى، حال دا چه جنت د پيزار د تسمې نه هم زيات نزدې دي او د الله پاک د طاعت په كارونو باندې مشغوليدل، د جهنم نه د لرى والى ذريعه ده، هغه جهنم چه د پيزار د تسمې نه هم انسان ته زيات نزدې دې... علامه عينى رحمه الله د دې مناسبت بيانولو نه پس ليكلې دى: ﴿ انه من الفيض الالهى وقع فى خاطرى ﴾ يعنې دا مناسبت الهامى دې، كوم چه د الله پاک په فضل او عنايت سره زما په زړه كښې راغلو. [1]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د دې دويم حديث مناسبت ښكاره نه دې، بيا ئې مناسبت بيانولو سره فرمائيلې دى چه په ترجمة الباب او اول حديث كښې د دې خبرې ترغيب وركړې شوې دې چه طاعت اختيار كړې شى او د معصيت نه ځان بچ كړې شى. په دې كښې دا خبره په فهم كښې راځى چه كوم سړې طاعت نه اختياروى هغه به د څه دنياوى كار د وجې نه وى او د دنيا هر كار فانى او باطل دې لكه چه په دې حديث كښې دى. لهذا د عقل تقاضا دا ده چه فانى ته په باقى باندې ترجيح وركړې شى، پس حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى:

﴿ مناسبة هذا الحديث الثانى للترجمة خفية وكأن الترجمة لما تضمنت مافى الحديث الأول من التحريض على الطاعة ولو قلت والزجر عن المعصية ولو قلت فيفهم أن من خالف ذلك انما يخالفه لرغبة فى أمر من أمور الدنيا وكل مافى الدنيا باطل كما صرح به الحديث الثانى فلا ينبغى للعاقل أن يؤثر الفانى على الباقى ﴾ [2]

٣٠: بَاب لِيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ وَلَا يَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ فَوْقَهُ.

[٦١٢٥] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- قَالَ: «إِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى مَنْ فُضِّلَ عَلَيْهِ فِي الْمَالِ وَالْخَلْقِ، فَلْيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: چه كله په تاسو كښې څوک يو داسې سړې اووينى كوم چه په مال او شكل او صورت كښې د هغه نه زيات دې نو هغه ورله ديو داسې انسان په خيال كښې راوستل پكاردى كوم چه د هغه نه د كمې درجې وى.

د اعرج نوم عبد الرحمن بن هرمز دې، او د ابو الزناد نوم عبد الله بن ذكوان دې.

يو ايمان روښانه كونكې اصول: په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله د ژوند يو مومنانه اصول بيان كړې دې چه د مال او دولت په سلسله كښې انسان لره د خپل ځان نه كم تر ته كتل پكار دى. د خپل ځان نه اوچت ته نظر نه دى كول پكار ځكه چه دنيوى اعتبار سره د خپل ځان نه كم تر ته ګورى نو په خپل حال باندې به ئې د شكر جذبه پيدا كيږى او كه د برتر طرف ته

[1] عمدة القارى ١٢٠/٢٣، وارشاد السارى ٤٨٦/١٢، ٤٨٧

[2] فتح البارى ٣٩١/١١، هم دغه شان اوګورئ: ارشاد السارى: ٤٨٧/١٣

ګورې نو په دنیاوی حرص او هوس کښې به ئې اضافه کیږی او د شکر طرف ته به ئې توجه نه وی، دا دنیا د بې وسئ او غریبئ د واقعاتو نه ډکه ده او ډیر غریبانان به هم د ځان نه زیات غریبانان لټوی، نو هغه ته به ملاؤ شی.
خو دین او د الله پاک د اطاعت په سلسله کښې معامله د دې برعکس کیدل پکار دی چه انسان د خپل ځان نه د برتر طرف ته نظر اوکړی نو د هغه په ورع او تقوی او شوق عبادت کښې به د اضافې ذریعه جوړیږی، او خپل دینی حالت ئې که غوره دې نو په هغې باندې به ئې عجب نه پیدا کیږی.
پس د عمرو بن شعیب نه یو مرفوع حدیث منقول دې، په هغې کښې دی!
﴿خَصْلَتَانِ مَنْ كَانَتَا فِيهِ كَتَبَهُ اللهُ شَاكِرًا صَابِرًا مَنْ نَظَرَفِي دُنْيَاهُ إِلَى مَنْ هُوَ دُونَهُ فَحَمِدَ اللهَ عَلَى مَا فَضَّلَهُ بِهِ عَلَيْهِ، وَمَنْ نَظَرَفِي دِينِهِ إِلَى مَنْ هُوَفَوْقَهُ فَاقْتَدَى بِهِ﴾ (١)
یعنی: دوه خصلتونه چه په کوم سړی کښې وی، هغه به الله پاک شاکر او صابر اولیکی، یو دا چه سړې په دنیا کښې د ځان نه کم تر ته ګوری او د الله پاک شکر کوی چه الله پاک هغه ته په هغه کم تر باندې فوقیت ورکړو، دویم دا چه انسان په خپل دین کښې د خپل ځان نه اوچت ته اوګوری نو د هغه اتباع به کوی.
علامه ابن بطال رحمه الله د بخاری شریف د حدیث الباب په شرح کښې لیکی:
﴿وهذا حديث جامع لمعاني الخير، وذلك أن العبد لا يكون بحال من عبادة ربه مجتهدًا فيها؛ إلا وجد من هو فوقه في ذلك، فمتى طلب نفسه باللحاق بمن هو فوقه استقصر حاله التي هو عليها، فهو أبدًا في زيادة تقربه من ربه، ولا يكون على حالة خسيسة من دنياه إلا وجد من أهلها من هو أخس منه حالا، فإذا تأمل ذلك وتفكره وتبين نعم الله عليه؛ علم أنها وصلت إليه ولم تصل إلى كثير من خلقه، فضله الله بها من غير أمر أوجب ذلك له على خالقه، ألزم نفسه من الشكر عليها أن وفق لها ما يعظم به اغتباطه في معاده﴾ (٢)

٣١: باب مَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ أَوْبِسَيِّئَةٍ

[٦١٢٦] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا جَعْدٌ أَبُو عُثْمَانَ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ الْعُطَارِدِي عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- عَنِ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- فِيمَا يَرْوِي عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ قَالَ «إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ، ثُمَّ بَيَّنَ ذَلِكَ فَمَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً، فَإِنْ هُوَ هَمَّ بِهَا فَعَمِلَهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ عَشْرَ

---

(١) ارشاد الساری ٤٨٧/١٣، سنن الترمذی، كتاب صفة القيامة، باب: ٦٦٥/٤، رقم الحديث ٢٥١٢، ولفظه: خصلتان من كانتا فيه كتبه الله شاكرا صابرا ومن لم تكونا فيه لم يكتبه الله شاكرا ولا صابرا من نظر فی دينه إلى من هو فوقه فاقتدى به ونظرفی دنياه إلى من هودونه فحمدالله على ما فضله به عليه كتبه الله شاكرا صابرا
(٢) شرح ابن بطال ١٩٩/١٠

حَسَنَاتٍ إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ إِلَى أَضْعَافٍ كَثِيرَةٍ، وَمَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللّٰهُ لَهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً، فَإِنْ هُوَ هَمَّ بِهَا فَعَمِلَهَا كَتَبَهَا اللّٰهُ لَهُ سَيِّئَةً وَاحِدَةً». [ر: ٧٠٦٢]

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ په يو حديث قدسى كښې اوفرمائيل : الله پاک نيكئ او گناهونه مقدر كړې دى او بيا ئې هغه واضح كړې دى، پس چا چه د نيكئ اراده اوكړه خو په هغې باندې ئې عمل اونكړې شو نو الله پاک د هغه دپاره د يو مكمل نيكئ بدله اوليكله، او كه هغه د ارادې نه پس په هغې باندې عمل هم اوكړى نو الله پاک خان سره د هغه دپاره د لس چندو نه تر اووۀ سوه چندو پورې نيكئ ليكى او د دې نه هم زياتولو سره او چا چه د بدئ اراده اوكړه بيا ئې په هغې باندې عمل اونكړو نو الله پاک د هغه دپاره د خان سره يو نيكى ليكلې ده او كه هغه د ارادې نه پس په هغې باندې عمل هم اوكړو نو د هغه دپاره ئې خان سره يو بدى اوليكله.

د قصد او ارادې پنځه مراحل : په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله د نيكئ او د گناه قصه او د ارادې حكم بيان فرمائيلې دې، حضرات علماء كرامو د قصد او ارادې پنځه مراتب بيان كړې دى، د هغې نه صرف آخرى مرتبه د جمهور علماء كرامو په نزد قابل مواخذه ده، په باقى صورتونو باندې مواخذه نشته.

① هاجس : دا د قصد او ارادې اوله درجه ده، چه د يوې گناه او د الله پاک د معصيت خيال ئې بې اختياره په زړه او دماغ كښې راشى، دې ته هاجس وائى، او د هوا د چپې په شان د راتلونكو داسې خيالاتو باندې مواخذه نشته.

② خاطر : چه د يوې بدئ خيال ئې په زړه كښې ځائې اونيسى او قرار حاصل كړى چه د هغې د وجې نه ئې خلجانى كيفيت پيدا شى، خو په دې خيال باندې عمل كولو، او د نه كولو متعلق څۀ اراده پيدا نه شى، په دې باندې هم څه مواخذه نشته.

③ حديث النفس : دا د قصد او ارادې دريمه درجه ده، چه په زړه كښې خيال ځائې اونيسى او د عمل كولو او نه كولو طرف ته هم توجه پيدا شى خو د تردد د وجې نه د عمل يا ترک طرف ته ميلان پيدا نه شو او هغه خيال ختم شو.

④ هم : دا د قصد او ارادې څلورمه درجه ده چه په زړه كښې خيال راتلو سره قرار اونيسى او په هغې باندې د عمل دپاره ميلان هم پيدا شى، خو په دې ميلان كښې لا كلک والې نه وى. دا مرحله هم قابل مواخذه نه ده.

⑤ عزم : دا پنځمه مرحله ده، په دې كښې په زړه كښې راتلونكې خيال صرف قرار نه نيسى بلكه په هغې باندې د عمل كولو كلک عزم او اراده موندلې شى. دا صورت د جمهور علماء كرامو په نزد قابل مواخذه دې. [1]

چا دا پنځه مراتب په دې شعر كښې بيان كړې دى.

---

[1] فتح البارى : ٣٩٨/١١، وفتح الملهم، كتاب الايمان، باب اذا هم العبد بحسنه كتبت واذا هم بسيئة لم تكتب : ٩٤/٢، والتعليق الصبيح، كتاب الايمان : ٥٩/١

مراتب القصد خمس: هاجس ذکر فخاطر، فحدیث النفس فاستمعا
یلیه هم، فعزم، کلها رفعت سوی الآخر ففیه الاخذ قد وقعا (۱)

د قصد او ارادې چه کوم صورت قابل مواخذه دی، هغه د عزم والا صورت دې، چه په هغې کښې په څه بد خیال او معصیت باندې د تیاریدلو دومره کلکه اراده اوکړې شی چه که څه خارجی مانع نه وی او اسباب او ذرائع برابر شی نو هغه یقینی طور عملی صورت اختیار کړی او په هغې باندې عمل اوکړی.

دا صورت قابل مواخذه دې، خو د دې مواخذې نوعیت به عملی طور د کیدونکې ګناه نه کم وی، دا ګناه د ارادې ده د عمل نه ده. دا د جمهور علماء کرامو مسلک دې، قاضی عیاض رحمه الله دې ته د فقهاء، محدثین او جمهور سلف مسلک وئیلې دې. (۲)

په دې د صحیح بخاری د یو حدیث نه اشکال کیدې شی چه د هغې الفاظ دا دی:

«إِنَّ اللهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي مَا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا مَا لَمْ تَعْمَلْ، أَوْ تَتَكَلَّمْ بِهِ» (۳)

یعنی: الله پاک زما د امت په زړونو کښې پیدا کیدونکې وسوسې معاف کړې دی مګر دا چه هغوی په دې باندې عمل اوکړی یا هغه په ژبه باندې راولی.

هم دغه شان په صحیح مسلم کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: «إِنَّ اللهَ تَجَاوَزَ لِأُمَّتِي مَا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسَهَا مَا لَمْ يَتَكَلَّمُوا أَوْ يَعْمَلُوا بِهِ» (۴)

یعنی: الله پاک په زړونو کښې پیدا کیدونکی خیالات او وساوس معاف کړی دی، مګر دا چه هغه په ژبه باندې راوستلې شی یا په هغې باندې عمل اوکړې شی.

په صحیح مسلم کښې یو بل روایت دې، په هغې کښې دی!

«إِذَا هَمَّ عَبْدِي بِسَيِّئَةٍ فَلَا تَكْتُبُوهَا عَلَيْهِ فَإِنْ عَمِلَهَا فَاكْتُبُوهَا سَيِّئَةً» (۵):

یعنی: صرف د ګناه په اراده باندې زما د بنده ګناه مه لیکئ، که هغه اراده ئې په عمل کښې راغله نو بیا یو ګناه لیکئ.

د دې احادیثو د ظاهر نه استدلال کولو سره ډیر زیات علماء کرام فرمائی چه ترڅو پورې فعل صادر نه شی نو صرف د خیال او عزم د وجې نه مواخذه نه وی، امام مارزی رحمه الله دې ته د اکثر فقهاء کرامو رحمهم الله مسلک وئیلې دې. (۶)

کوم حضرات چه په عزم سیئة باندې د مواخذې قائل دی هغوی دا احادیث په هغه صورتونو

---

۱) وفتح الملهم، کتاب الایمان، باب اذا هم العبد بحسنه کتبت، واذ هم بسیئة لم تکتب، ۹۵/۲
۲) شرح مسلم للنووی، کتاب الایمان ۳۳۰/۱
۳) صحیح البخاری، کتاب العتق، باب الخطاء والنسیان فی العتاقة والطلاق ۳۴۳/۱
۴) صحیح مسلم، کتاب الایمان، باب تجاوز الله من حدیث النفس، ۳۲۷/۱، رقم ۳۲۷
۵) صحیح مسلم، کتاب الایمان، باب اذا هم العبد بحسنه ... ۳۲۹/۱، رقم ۲۳۰
۶) اوګورئ شرح صحیح مسلم للنووی، کتاب الایمان ۳۳۰/۱

باندې محمول کوی چه کله عزم نه وی، صرف په زړه کښې خيال راشی. امام ابوبکر باقلانی هم دا مسلک اختيار کړې دې.
امام نووی رحمه الله هم دې مسلک ته حسن وئيلې دې، هغوی فرمائی چه د زړه په عزم باندې د مواخذې کيدل د نصوص شرعيه نه ثابت دی مثلا په آيت کريمه کښې دی ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ [1]، هم دغه شان په يو بل آيت کريمه کښې دی ﴿اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾ [2]، بدګمانی، حسد، تکبر، د يو مومن د زړه نه سپکاوې. هغه تولې روحانی بيمارئ دې چه د هغې تعلق د زړه سره دې او د هغې په مواخذې باندې د علماء کرامو اجماع ده [3]
د بعض احاديثو نه هم صراحتا معلوميږی چه د ګناه که چا عزم اوکړو نو په هغې باندې مواخذه ده.
تعارض روايات او د هغې حل : امام احمد رحمه الله د ابوکبشه انماری رضي الله عنه نه يو مرفوع روايت نقل کړې دې چه په هغې کښې دی، دنيا د څلورو کسانو دپاره ده. په هغې کښې دی:
﴿ وَعَبْدٌ رَزَقَهُ اللهُ مَالاً وَلَمْ يَرْزُقْهُ عِلْمًا، فَهُوَ يَخْبِطُ فِي مَالِهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ، لاَ يَتَّقِي فِيهِ رَبَّهُ، وَلاَ يَصِلُ فِيهِ رَحِمَهُ، وَلاَ يَعْلَمُ لِلَّهِ فِيهِ حَقَّهُ، فَهَذَا بِأَخْبَثِ الْمَنَازِلِ قَالَ: وَعَبْدٌ لَمْ يَرْزُقْهُ اللهُ مَالاً، وَلاَ عِلْمًا فَهُوَ يَقُولُ: لَوْ كَانَ لِي مَالٌ لَعَمِلْتُ بِعَمَلِ فُلاَنٍ، قَالَ: هِيَ نِيَّتُهُ، فَوِزْرُهُمَا فِيهِ سَوَاءٌ ﴾ [4]
يعنی : کوم بنده ته چه الله پاک مال ورکړو، خو علم ئې ورنکړو، او هغه په خپل مال کښې بغير د علم نه داسې تصرف کوی چه د هغې په باره کښې د الله پاک نه نهٔ ويريږی. نه هغه په صله رحمئ کښې خرچ کوی او نه په هغې کښې د الله پاک څه حق ګنړی نو دې په بدترين درجه کښې دې او هغه سړې چه هغه ته الله پاک نه مال ورکړو او نه علم. خو د هغه خواهش وی چه که د هغه سره مال وې نو هغه به هم د هغه نه مخکښې سړی په شان په هغه مال کښې تصرف کولې نو د دواړو ګناهونه برابر دی.
په دې حديث او حديث الباب کښې په ظاهره تعارض دې، حافظ ابن حجر رحمه الله د دې حل هم دا راويستلې دې چه دمسند احمد داحديث دې په عزم باندې محمول کړې شی. پس هغه ليکی : ﴿ الجمع بين الحديثين بالتنزيل على حالتين فتحمل الحالة الأولى على من هم بالمعصية هما مجردا من غير تصميم والحالة الثانية على من صمم على ذلك وأصر عليه وهو موافق لما ذهب إليه الباقلاني ﴾ [5]
يعنی : په دې دواړو احاديثو کښې د تطبيق صورت دا دې چه دا دې په دوه حالتونو باندې

---

[1]) سورة النور : ١٩
[2]) سورة الحجرات : ١٢
[3]) د ذکر شوې تفصيل دپاره اوګورئ : شرح مسلم للنووی، کتاب الايمان ٣٤٠/١
[4]) مسند الامام احمد : ٢٣١/٤

محمول کړې شي، اول حالت دې په هغه چا باندې محمول کړې شي کوم چه د ګناه اراده کوي خو هغه اراده مصمم او کلکه نه وي او دويم حالت دې په هغه سړي باندې محمول کړې شي چه د ګناه عزم مصمم اوکړي، لکه چه د باقلاني رحمه الله مذهب دې.

هم دغه شان يو مشهور حديث دې: ﴿إِذَا الْتَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ قَالَ إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ﴾ (۱)

يعنې: چه کله دوه مسلمانان توري اخستلو سره د يو بل مخې ته راشي (او يو قتل شي) نو قاتل او مقتول به دواړه جهنميان وي، چا عرض اوکړو: دا خو قاتل دې، خو د مقتول څه قصور؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: هغه هم د دې قاتل د قتل کولو سخت خواهش مند وو. د دې حديث نه هم د ګناه په عزم کولو باندې د مواخذې صراحت معلوميږي.

د علامه شبير احمد عثماني رحمه الله تحقيق: خو علامه شبير احمد عثماني رحمه الله د ابو کبشه انماري رضي الله عنه او د نورو نصوصو په باره کښې فرمائي چه په دې کښې د عزم او مراتب قصد ذکر نشته، بلکه دا په حقيقت کښې اخلاقي بيمارئ دی او دا بيل څيز دې، حضرت ليکي:

﴿قلت: حديث ابي كبشة الانماري ليس من باب العزم في شئ حتى يستدل به من يقول بالمواخذة بالعزم، فان مدلول حديث ابي كبشة، انما هو التحسر على فوات معصية الله، وفقدان اسبابها، وهذا من الكيفيات النفسانية التي تلحق بالملكات، كالحسد، والعجب، والنفاق، والكبر، وغيرها وكذلك حب شيوع الفاحشة، واساءة الظن بالله، وبالمؤمنين ليس من مراتب القصد، بل هما من جنس الاخلاق الذميمة والملكات الرديئة التي يؤاخذ بها العبد بالاتفاق، فيظهر على هذا ركاكة الاحتجاج بقوله عزوجل: إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ وقوله: اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ... على المواخذة بالعزم﴾ (۲)

يعنې: زما خيال دې چه د ابو کبشه انماري رضي الله عنه د حديث تعلق د عزم سره نه دې چه په هغې سره په عزم باندې په مواخذه کولو باندې استدلال اوکړې شي، بلکه د دې حديث مدلول او مفهوم دا دې چه هغه سړې کوم چه د الله پاک په نافرمانئ نه کيدو او د معصيت په وسائلو او اسباب نه موجود کيدو باندې افسوس او حسرت کوي او دا د کيفيات نفسانيه سره تعلق ساتي، کوم چه بد اخلاق مثلاً: حسد، عجب، نفاق او تکبر وغيره په حکم کښې دې، هم دغه شان د بې حيايئ د خورولو خواهش او د الله پاک او د مومنانو متعلق بدګمانی هم د قصد د مراتبو نه نۀ دی، بلکه دا د اخلاق ذميمه او د بدو ملکاتو د جنس نه دی، چه په هغې باندې بالاتفاق د انسان مواخذه کولې شي، ددې تفصيل نه دا خبره واضح او ظاهر شوه چه په عزم باندې د مواخذې په سلسله کښې په آيت کريمه ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ﴾ او آيت کريمه ﴿اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ﴾ باندې استدلال کول څومره ضعيف او بې ځايه دې.

(۱) فتح الملهم: ۲/۹٤

(۲) فتح الملهم: كتاب الايمان: ۲/۹٤

د عزم دوه قسمونه : فائده : بعض حضراتو د عزم دوه قسمونه بیان کړی دی :

① یو هغه چه د هغې تعلق صرف د زړه سره دې او د اندامونو او جوارح نه د هغې ظهور نه کیږی، لکه شک، حسد او بغض وغیره.

② دویم هغه چه د هغې تعلق د جوارح سره دې، مثلا زنا، غلا وغیره..... د علماء کرامو ذکر شوې اختلاف په دې دویم قسم کښې دې، یعنی یو سړی د داسې بدئ د زړه نه اراده اوکړه چه د هغې تعلق د اندامونو سره دې مثلاً غلا، زنا وغیره نو د هغه به مواخذه کولې شی یا نه؟ د بعض علماء کرامو په نزد چه ترڅو پورې عملی شکل اختیار نه کړی، مواخذه به نه وی. اګر چه هغه د هغه بدئ د ارتکاب عزم او کلکه اراده ولې نه وی کړې، او اکثر علماء کرام فرمائی چه د کلکې ارادې کولو په صورت کښې به مواخذه وی. (۱)

۳۲: بَابُ مَا يُتَّقَى مِنْ مُحَقَّرَاتِ الذُّنُوبِ

ګناه معمولی نه دی ګڼړل پکار : ګناهونه واړهٔ او معمولی نه دی ګڼړل پکار، امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د دې خبرې طرف ته توجه پیدا کړې ده چه ګناهونه واړهٔ نه دی ګڼړل پکار، دغه شان د انسان په زړه کښې د ګناهونو سخت والې او بدی ختمه شی او انسان د لوئې لوئې ګناهونو سره عادت شی، رسول الله ﷺ سیده عائشه رضی الله عنها ته فرمائیلې وو ﴿ يَا عَائِشَةُ، إِيَّاكِ وَمُحَقَّرَاتِ الذُّنُوبِ، فَإِنَّ لَهَا مِنَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ طَالِبًا ﴾ (۲) یعنی اې عائشه! کوم ګناهونه چه واړهٔ ګنړلې شی د هغې نه هم ځان بچ کوه، ځکه چه د الله پاک د طرف نه به د دې تپوس کیږی.

[۶۱۲۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا مَهْدِيٌّ عَنْ غَيْلاَنَ عَنْ أَنَسٍ -رضی الله عنه- قَالَ إِنَّكُمْ لَتَعْمَلُونَ أَعْمَالاً هِيَ أَدَقُّ فِي أَعْيُنِكُمْ مِنَ الشَّعَرِ، إِنْ كُنَّا نَعُدُّهَا عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ -صلی الله علیه وسلم- الْمُوبِقَاتِ، قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ يَعْنِي بِذَلِكَ الْمُهْلِكَاتِ.

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه تاسو ډیر اعمال کوئ او هغه ستاسو په نظر کښې د ویښتهٔ نه هم زیات معمولی وی، حال دا چه مونږ به هغه د رسول الله ﷺ په زمانه کښې موبقات ګڼړل.

ابو عبد الله یعنی امام بخاری رحمه الله فرمائی چه د موبقات نه مراد دې : هلاکونکې ګناهونه.

د مهدی نه مهدی بن میمون مراد دې، د غیلان نه غیلان بن جریر مراد دې، علامه قسطلانی رحمه الله فرمائې چه حافظ ابن حجر په هدی الساری مقدمة د فتح الباری کښې د دې وضاحت کړې دې (۳) اګر چه په فتح الباری کښې هغوی غیلان بن جامع لیکلې دې خو د مقدمې والا قول صحیح دې. (۴)

---

(۱) فتح الملهم کتاب الایمان : ۹۵/۲

(۲) فتح الباری : ۴۰۰/۱۱

(۳) هدی الساری، الفصل السابع : ۴۹۰

(۴) ارشاد الساری ۴۹۰/۱۳

خو حافظ ابن جریر رحمه الله په فتح الباری کښې غیلان بن جریر لیکلي دي (۱) ممکنه ده چه قسطلانی سره کومه نسخه وی په هغې کښې ابن جامع لیکلي شوي وی!

علامه عینی رحمه الله لیکی: ﴿ وکانت الصحابة یعدون الصغائر من الموبقات لشدة خشیتهم لله ولم تکن لهم کبائر والمحقرات إذا کثرت صارت کبائر للإصرار علیها ﴾ (۲)

یعنی: حضرات صحابه رضی الله عنهم به د الله پاک د ویرې د وجې نه واړهٔ گناهونه هم مهلک گڼړل، لوئې گناهونه خو د هغوی وو هم نه، د وړو گناهونو هم چه کله کثرت شی نو هغه لوئې گناهونه جوړیږی.

۳۳: بَاب الْأَعْمَالُ بِالْخَوَاتِيمِ وَمَا يُخَافُ مِنْهَا

د اعمال دارومدار په خاتمه باندې دې: د اعمال دارو مدار په خاتمه باندې دې، د انسان د خاتمې په وخت د هغه عمل څنګه وو؟ د هغې مطابق به فیصله کولې شی یو سړې ټول عمر په گناهونو او د الله پاک په نافرمانئ کښې اخته وو، خو په آخر عمر کښې ورته الله پاک د توبې او د خیر توفیق ورکړو او د هغه خاتمه بالخیر اوشوه، نو هغه یو کامیاب او بامراده انسان دې، د هغې برعکس یو بل سړې ټول عمر د الله پاک په اطاعت کښې مصروف پاتې شو، خو په آخر کښې هغه د څه وجې نه په گناهونو کښې اخته شو او د هغه خاتمه په خیر سره اونشوه نو دا ناکام او نامراد شو، په دې وجه انسان له د خپلې خاتمې په باره کښې ډیر فکرمند اوسیدل پکار دی او د بدې خاتمې نه ویریدل پکار دی ځکه چه اصل اعتبار د خاتمې دې، امام بخاری رحمه الله په دې باب سره، د دې حقیقت طرف ته توجه پیدا کړې ده کوم سړی سره چه د خپلې خاتمې او عاقبت فکر وی، هغه به د خپلو اعمالو په باره کښې په عجب او خود پسندئ کښې نه اخته کیږی.

[۶۱۲۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَيَّاشٍ حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ قَالَ نَظَرَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - إِلَى رَجُلٍ يُقَاتِلُ الْمُشْرِكِينَ، وَكَانَ مِنْ أَعْظَمِ الْمُسْلِمِينَ غَنَاءً عَنْهُمْ فَقَالَ «مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى هَذَا». فَتَبِعَهُ رَجُلٌ فَلَمْ يَزَلْ عَلَى ذَلِكَ حَتَّى جُرِحَ، فَاسْتَعْجَلَ الْمَوْتَ. فَقَالَ بِذُبَابَةِ سَيْفِهِ، فَوَضَعَهُ بَيْنَ ثَدْيَيْهِ، فَتَحَامَلَ عَلَيْهِ، حَتَّى خَرَجَ مِنْ بَيْنِ كَتِفَيْهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «إِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ فِيمَا يَرَى النَّاسُ عَمَلَ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَإِنَّهُ لَمِنْ أَهْلِ النَّارِ وَيَعْمَلُ فِيمَا يَرَى النَّاسُ عَمَلَ أَهْلِ النَّارِ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَإِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِخَوَاتِيمِهَا» [ر: ۲۷۴۲]

د سیدنا سهل بن سعد الساعدی رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم یو سړې اولیدو کوم

---

(۱) اوګورئ: فتح الباری ۱۱/۴۰۰

(۲) عمدة القاری: ۲۳/۱۲۳

چه د مشركانو سره په جنګ كښې مصروف وو. دا سړې د مسلمانانو په صاحب مال و دولت خلقو كښې وو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه څوک غواړى چه يو جهنمي ويني نو دا سړې دې ويني. په دې باندې يو سړې شاته شو هغه سړې مسلسل جنګيدلو او آخر زخمي شو. بيا هغه اوغوښتل چه زر مړ شي پس د خپلې تورې په سوكه باندې ئې خپله سينه كيخودله او په هغې باندې ئې ځان ور واچولو او توره د هغه اوګو لره شلولو سره بهر اوتله.
رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ډير كرته بنده د خلقو په نظر كښې د اهل جنت كار كوى حال دا چه هغه د اهل جهنم نه وى. يو بل بنده د خلقو په نظر كښې د اهل جهنم كار كوى حال دا چه هغه جنتى وى (ځكه چه د ژوند په آخرى حصه كښې صالح شي). او د اعمالو اعتبار خو په خاتمه باندې دې
د ابوغستان نوم محمد بن مطرف دې.

﴿ دبابة ﴾: د تورې سوكه. دا حديث په كتاب الجهاد ﴿ باب لايقال فلان شهيد ﴾ د لاندې تير شوې دې. په حديث شريف كښې چه د كوم سړى ذكر دې د هغه نوم قزمان (بضم القاف) وو.

٣٤: بَابُ الْعُزْلَةُ رَاحَةٌ مِنْ خُلَّاطِ السُّوءِ

﴿ عزلة ﴾ (بضم العين وسكون الزاء) خلوت او يواځې والى ته وائى.
﴿ خلاط ﴾: د خليط جمع دد. د خليط جمع خلطاء هم راځى. علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دا مصدر هم كيدې شي. د خليط نه مراد دوست او ملګرې دې. ﴿ سؤ ﴾ (د سين په فتحې سره) بد. (١)

د امام بخارى رحمه الله مقصد دا دې چه په خلوت او يواځې والى كښې د بدو ملګرو او غلط قسم خلقو د صحبت نه محفوظ وى.

امام حاكم رحمه الله د ابوذر رضي الله عنه نه روايت نقل كړې دې ﴿ الْوَحْدَةُ خَيْرٌ مِنْ جَلِيسِ السُّوْءِ ﴾ (٢) يعنى يواځې والى د بد ملګرى نه غوره دې.

د ترجمة الباب چه كوم الفاظ دى: دا د سيدنا عمر رضي الله عنه نه منقول دى، كوم چه ابن ابى شيبة موصولا ذكر كړې دى. (٣)

د خلوت فوائد: د خلوت اختيارولو ډير فائدې دى، انسان د بد صحبت نه او د خلقو د غيبت نه محفوظ وى. خلوت اختيارونكې د خلقو د شر نه او خلق د هغه د تكليف نه محفوظ وى. د عبادت دپاره په اطمينان سره وخت ملاؤ شي او د لغو او فضول خبرو نه بچ وى. د جنيد بغدادى رحمه الله قول مشهور دې:

---

١) فتح البارى: ١١/٤٠٢. وعمدة القارى: ٢٢/١٢٥
٢) فتح البارى: ١١/٤٠٢. مستدرک الامام الحاكم. كتاب معرفة الصحابة: ٣/٣٨٧. رقم الحديث: ٥٤٦٦
٣) فتح البارى: ١١/٤٠٢

﴿ مكابدة العزلة ايسر من مدارة الخلطة ﴾ (١) يعنى د خلوت اختيارولو مشقت، د خلقو د اختلاط د مدارات په مقابله كښې آسان دې

پس په حديث الباب كښې د مجاهد نه پس د ټولو نه افضل هغه سړى نه وئيلې شوې دې كوم چه د خلقو نه بيل اوسيدو سره د الله پاك په عبادت او بندګئ كښې مشغول وى

خلوت افضل دې كه اختلاط؟ خلوت اختيارول غوره دى كه د خلقو سره اختلاط او يوځائې اوسيدل.. په دې سلسله كښې تفصيل دا دې چه كه خلقو سره اوسيدو باندې د هغوى په تكليفونو باندې صبر نه شى كولې او د خپل تكليف نه نور مسلمانان نه شى بچ كولې نو د هغه دپاره عزلت او خلوت اختيارول غوره دى.

خو كه يو سړې په خلقو كښې اوسيدو سره د خپل دين حفاظت كولې شى، نو په داسې صورت كښې اختلاط افضل دې، ځكه چه د رسول الله ﷺ او اكثر صحابه كرامو ﷺ ژوند د خلوت اختيارولو نه وو بلكه په خلقو كښې اوسيدلو سره به ئې د خپل او هغوى د دين حفاظت فرمائيلو. دعوت او تبليغ او درس تدريس او د دين د څو شعبو خدمت ځانله اوسيدو سره نه شى كيدې.

اصل كښې د انسانانو د مزاج فرق وى بعض خلق زر خفه كيدونكى وى. د بعض خلقو په مزاج كښې انفعاليت ډير زيات وى او هغوى دهرې واقعې او معمولې خبرې نه د حد نه زيات متاثر كيږى، د دې برعكس د څه خلقو په مزاج كښې صبر او تحمل ډير زيات وى. او د واقعاتو او حوادثو نه د حد نه زيات اثر نه قبلوى. خلوت اختيارول او د اختلاط افضليت به هم د هرسړى د مزاج په اعتبارسره وى. بنيادى څيزدخپل دين حفاظت دې. د كوم سړى دين چه په كوم حالت كښې محفوظ كيدې شى، د هغه دپاره هم هغه حالت افضل او غوره دې.

په حديث باب كښې چه د خلوت اختيارولو كوم فضيلت دې دا على الاطلاق نه دې. بلكه د هغه سړى دپاره دې چه د هغه د دين حفاظت په خلوت اختيارولو سره ممكن وى (٢) په عام حالاتو كښې اختلاط افضل دې، په يو روايت كښې دى!

﴿ الْمُسْلِمُ إِذَا كَانَ يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ خَيْرٌ مِنَ الْمُسْلِمِ الَّذِي لَا يُخَالِطُ النَّاسَ وَلَا يَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ ﴾ (٣)

يعنى: هغه مسلمان كوم چه د خلقو سره يوځائې اوسيږى او د هغوى په تكليف باندې صبر كوى هغه غوره دې. د هغه مسلمان په مقابله كښې چه د خلقو سره نه اوسيږى او نه د خلقو په تكليف وركولو باندې صبر كوى.

[٦١٢٩] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ حَدَّثَهُ قَالَ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله

---

١) فتح البارى ١١/٤٠٢، ارشاد السارى : ١٣/٤٩٤

٢) راجع للتفصيل : فتح البارى : ١١/٤٠٤

٣) عمدة القارى : ٢٣/١٢٥

عليه وسلم- فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ النَّاسِ خَيْرٌ قَالَ «رَجُلٌ جَاهَدَ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ، وَرَجُلٌ فِي شِعْبٍ مِنَ الشِّعَابِ يَعْبُدُ رَبَّهُ، وَيَدَعُ النَّاسَ مِنْ شَرِّهِ».
تَابَعَهُ الزُّبَيْدِيُّ وَسُلَيْمَانُ بْنُ كَثِيرٍ وَالنُّعْمَانُ عَنِ الزُّهْرِيِّ.
وَقَالَ مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَطَاءٍ أَوْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- . وَقَالَ يُونُسُ وَابْنُ مُسَافِرٍ وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- . [ر: ۲۶۳۴]

د سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت دې چه یو باندهچی د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو، او تپوس ئې اوکړو یا رسول الله ﷺ! کوم سړې د ټولو نه غوره دې؟ وې فرمائیل : هغه سړې چا چه د خپل نفس او مال په ذریعه جهاد اوکړو او هغه سړې کوم چه په یوه دره کښې د خپل رب بندګی کوی او خلق د خپل شر نه محفوظ ساتی.

د سند وضاحت: په سند کښې تحویل دې، د تحویل نه په وړاندې روایت کښې د ﴿ قیل یا رسول الله ﴾ الفاظ دی، د سوال کونکی ذکر نشته او د تحویل نه پس د محمد بن یوسف فریابی په روایت کښې ﴿ قَالَ جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه وسلم فَقَالَ يَا رَسُولَ الله ﴾ الفاظ دی. په دې کښې د سوال کونکی ذکر نشته، چه یو باندهچی د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د هغه نوم معلوم نه شو. (۱)

قوله: ﴿ وَرَجُلٌ فِي شِعْبٍ مِنَ الشِّعَابِ ﴾: ﴿ شعب ﴾ (د شین په کسرې سره او د عین په سکون سره) درې او کندې ته وائی، شعب د هغې جمع ده.

قوله: ﴿ وَيَدَعُ النَّاسَ مِنْ شَرِّهِ ﴾: خلق د خپل شر د وجې نه پریږدی، یعنی د خپل اذیت د وجې نه د خلقو نه بیل او سیږی، او هغوی د خپل شر نه محفوظ کړی، د ﴿ ودع یدع ﴾ معنی د پریخودلو راځی، علامه ابن اثیر رحمه الله لیکلې دی چه د دې ماضی او مصدر نه استعمالیږی. (۲)

قوله: ﴿ تَابَعَهُ الزُّبَيْدِيُّ وَسُلَيْمَانُ بْنُ كَثِيرٍ وَالنُّعْمَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ ﴾: یعنی د شعیب بن ابی جمرة متابعت دې درې واړو راویانو کړې دې، د محمد بن الولید زبیدی متابعت امام مسلم، د سلیمان بن کثیر روایت امام ابوداؤد، د نعمان بن راشد متابعت امام احمد موصولا نقل کړې دی. (۳)

---

(۱) فتح الباری : ۴۰۳/۱۱
(۲) النهایة : ۸۳۴/۲
(۳) ارشاد الساری ۴۹۳/۱۳

قوله: ﴿وَقَالَ مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَطَاءٍ، أَوْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم﴾: د معمر بن راشد هغه تعلیق امام احمد رحمه الله موصولا نقل کړي دي، په دې کښې د امام احمد رحمه الله شک پیدا شو چه زهری د عطاء بن یزید نه نقل کړې دې که د عبید الله بن عبد الله بن عقبة نه.[1]

قوله: ﴿وَقَالَ يُونُسُ، وَابْنُ مُسَافِرٍ وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَطَاءٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم﴾: د یونس بن یزید تعلیق امام ذهلی رحمه الله په زهریات کښې د ابوعبدالرحمن بن خالد بن مسافر تعلیق هم امام زهلی په زهریات کښې او د یحیی بن سعید تعلیق هم امام ذهلی رحمه الله موصولا نقل کړې دې.[2]

خو دې درې واړو د صحابی نوم نه دې اخستلې بلکه (عن بعض اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم) ئې وئیلې دی.

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه کیدې شی د بعض اصحاب نه مراد هم دا سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه مراد دې.[3]

[۶۱۳۰] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا الْمَاجِشُونُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ خَيْرُ مَالِ الرَّجُلِ الْمُسْلِمِ الْغَنَمُ، يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ، يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ». [ر: ۱۹]

سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه فرمایی چه ما د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه واوریدل چه په خلقو باندې به یو داسې دور راشی چه د یو مسلمان به غوره مال ګډې بیزې وی، هغه به هغې سره د غرونو څوکو او د بارانونو وریدو ځایونو ته لاړ شی، هغه به د خپل دین د حفاظت دپاره د فتنو نه تیخته اختیاروی.

قوله: ﴿يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ﴾: په دې کښې ئې اشاره اوکړه چه خلوت اختیارول او د خلقو نه د بیلتون دا فضیلت به په آخری زمانه کښې وی، ځکه چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم په زمانه کښې خو جهاد مطلوب وو او جهاد د خلوت اختیارولو سره نه شی کیدې.[4]

---

[1]) ارشاد الساری ۱۳/۴۹۳

[2]) ارشاد الساری ۱۳/۴۹۳

[3]) راجع: شرح الکرمانی للبخاری: ۲۳/۱۶

[4]) ارشاد الساری ۱۳/۴۹۳

قوله: ﴿شَعَفُ الجِبَالِ﴾: د غرونو سوكې، دا د شعفة جمع ده

قوله: ﴿مواقع القطر﴾: د باران مواقع. مراد د دې نه ميدانى علاقې دى. ﴿يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ﴾ يعنى هغه به د خپل دين د حفاظت دپاره د خلقو نه د تيختې لاره اختياروى

علامه عينى رحمه الله ليكى:

﴿وفيه أن اعتزال الناس عند ظهور الفتن والهرب عنهم أسلم للدين من مخالطتهم﴾ (١)

يعنى د فتنو د ظاهريدلو په زمانه كښې د خلقو نه بيل اوسيدل د دين دپاره ډير د سلامتئ باعث دى. هغوى سره د يو ځائې اوسيدو په مقابله كښې

ابن بطال د سيدنا حسن رضي الله عنه يو مرفوع روايت نقل كړې دې هغوى ليكى

﴿وذكر على بن معبد عن عبد الله بن المبارك عن مبارك بن فضالة، عن الحسن يرفعه إلى رسول الله (صلى الله عليه وسلم) قال: (يأتى على الناس زمان لا يسلم لذى دين دينه، إلا من فر بدينه من شاهق إلى شاهق وحجر إلى حجر، فإذا كان كذلك لم تنل المعيشة إلا بمعصية الله، فإذا كان كذلك حلت العزلة، قالوا: يا رسول الله، كيف تحل العزلة وأنت تأمرنا بالتزويج؟ قال: إذا كان كذلك كان هلاك الرجل على يدى أبويه، فإن لم يكن له أبوان كان هلاكه على يدى زوجته، فإن لم تكن له زوجة كان هلاكه على يدى ولده، فإن لم يكن له ولد كان هلاكه على يدى القرابات والجيران. قالوا: وكيف ذلك يا رسول الله؟ قال: يعيرونه بضيق المعيشة ويكلفونه ما لا يطيق، فعند ذلك يورد نفسه الموارد التى يهلك فيها﴾ (٢)

يعنى رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چه په خلقو باندې به يو داسې زمانه راشى چه دين دار به د غرونو څوكو ته تختيدلو سره د خپل دين حفاظت كوى. په داسې صورت كښې به خلوت اختيارول جائز وى. خلقو تپوس اوكړو يا رسول الله صلى الله عليه وسلم! خلوت اختيارول څنګه جائز دى، تاسو خو مونږ ته د ودونو حكم راكوئ؟ رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چه كله داسې صورت حال وى نو انسان به د خپل مور پلار د لاسه هلاكيږى. كه د هغه مور او پلار نه وى نو د خپلې ښځې د لاسه به تباه كيږى، كه ښځه ئې نه وى نو د خپل ځوئې په لاس به هلاكيږى. او كه ځوئې ئې نه وى نو د خپلو رشته دارو او ګاونډيانو د لاسه به بربادېږى.

خلقو تپوس اوكړو. هغه څنګه؟ رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چه خلق به هغه ته پيغور وركوى، په غريبئ او بې وسئ باندې به ئې شرموى او هغه به د داسې څيزونو مكلف كوى كوم چه به د هغه د طاقت نه بهر وى نو هغه به د هغوى مطالبات او خواهشات پوره كولو دپاره خپل ځان په هلاكت كښې واچوى

مطلب دا دې چه د هغه دا رشته دار به هغه ته د غريبئ او بې وسئ پيغور وركوى او هغه به مجبوروى چه هغه مال او دولت او سامان د عيش او عشرت په هره طريقې سره برابر كړى او

---

(١) عمدة القارى: ١٢٧/٢٣، ٢٠٤/٢٠

(٢) شرح ابن بطال: ٢٠٤/١٠

هغه به د هغوی د مطالباتو پوره کولو دپاره په ناجائز طریقو سره د مال او دولت په گټلو کښې اولگی او دغه شان به د خپل دین د بربادئ ذریعه جوړه شی.

۳۵: باب رَفْعِ الأَمَانَةِ

د ترجمة الباب مقصد څنگه څنگه قیامت رانزدې شی او د خیر القرون نه لرې والې پیدا شی، ډیر فتنې به پیدا شی او دیانت او امانت به د خلقو نه ختم شی، امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د رفع امانت یعنی د امانت د اوچتیدلو تذکره کړې ده

[۶۱۳۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا هِلاَلُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا ضُيِّعَتِ الأَمَانَةُ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ». قَالَ كَيْفَ إِضَاعَتُهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ «إِذَا أُسْنِدَ الأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ، فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ». [ر: ۵۹]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: چه کله (د خلقو نه) امانت ضائع شی نو د قیامت انتظار کوه، تپوس اوشو: یارسول الله ﷺ! امانت به څنگه ضائع کیږی؟ وې فرمائیل: چه کله معامله نااهل خلقو ته اوسپارلې شی نو بیا د قیامت انتظار کوئ.

دا حدیث د کتاب العلم په شروع کښې تیر شوې دې، په دې حدیث کښې د ذکر کړې شوې امانت نه یا خو د امانت عام مفهوم مراد دې کوم چه د خیانت ضد دې او یا د دې نه د امانت هغه مفهوم مراد دې چه د هغې ذکر د قرآن کریم په آیت کریمه ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ [۱] کښې دی، د دې تفصیل د وړاندې حدیث نه لاندې راروان دې

قوله: ﴿إِذَا وُسِّدَ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ﴾: په دې کښې د امر نه مراد خلافت، امارة، قضاء وغیره ده، کوم چه د دین متعلق امور دی [۲] مقصد دا دې چه معاملات به نااهله خلقو ته حواله کړې شی او منصبونه به هغوی ته راشی نو هغوی به د خپلې نااهلئ د وجې نه په هغې کښې خیانت کوی، ایمانی تقاضې به د خپو لاندې کوی، نو دا به د قرب قیامت علامت وی، پس د بخاری شارح، ابن بطال رحمه الله یو روایت نقل فرمائی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل:

﴿سيأتي على الناس سنوات خداعات يصدق فيها الكاذب، ويكذب فيها الصادق، ويؤتمن فيها الخائن، ويخون فيها الأمين، وينطق الرويبضة. قيل: وما الرويبضة؟ قال: الرجل التافه في أمر العامة﴾

یعنی په خلقو باندې به یو داسې زمانه راشی چه په هغې کښې به دهوکه ورکول ډیر عام شی، په هغې کښې به د دروغژن تصدیق کولې شی او د رشتینې انسان به تکذیب کولې شی، خیانت کونکی سره به امانت کیخودلې شی او چا سره چه امانت کیخودلې شی هغه به خیانت کوی او رویبضه به خبرې کوی، تپوس اوکړې شو: رویبضه څوک دې؟ رسول الله ﷺ

---

[۱] الاحزاب: ۷۲

[۲] ارشاد الساری ۱۳/۴۹۴

اوفرمائیل : سپک انسان یعنی د عام خلقو په معاملاتو کښې به یو معمولی سړې هم د خپلې رائې اظهار کوی
علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چه په دې کښې اکثر علامات مونږ اولیدل او کوم چه ښکاره شوې نه دی هغه هم زیات لرې نه دی. (۱)

[۶۱۳۲] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ حَدَّثَنَا حُذَيْفَةُ قَالَ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَدِيثَيْنِ رَأَيْتُ أَحَدَهُمَا وَأَنَا أَنْتَظِرُ الآخَرَ، حَدَّثَنَا «أَنَّ الأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ، ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ الْقُرْآنِ، ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ السُّنَّةِ» . وَحَدَّثَنَا عَنْ رَفْعِهَا قَالَ «يَنَامُ الرَّجُلُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ الأَمَانَةُ مِنْ قَلْبِهِ، فَيَظَلُّ أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْوَكْتِ، ثُمَّ يَنَامُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ فَيَبْقَى أَثَرُهَا مِثْلَ الْمَجْلِ، كَجَمْرٍ دَحْرَجْتَهُ عَلَى رِجْلِكَ فَنَفِطَ، فَتَرَاهُ مُنْتَبِرًا، وَلَيْسَ فِيهِ شَىْءٌ، فَيُصْبِحُ النَّاسُ يَتَبَايَعُونَ فَلاَ يَكَادُ أَحَدٌ يُؤَدِّى الأَمَانَةَ، فَيُقَالُ إِنَّ فِي بَنِي فُلاَنٍ رَجُلاً أَمِينًا . وَيُقَالُ لِلرَّجُلِ مَا أَعْقَلَهُ وَمَا أَظْرَفَهُ وَمَا أَجْلَدَهُ. وَمَا فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةِ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ،
وَلَقَدْ أَتَى عَلَيَّ زَمَانٌ وَمَا أُبَالِي أَيَّكُمْ بَايَعْتُ لَئِنْ كَانَ مُسْلِمًا رَدَّهُ الإِسْلاَمُ، وَإِنْ كَانَ نَصْرَانِيًّا رَدَّهُ عَلَيَّ سَاعِيهِ، فَأَمَّا الْيَوْمَ فَمَا كُنْتُ أُبَايِعُ إِلاَّ فُلاَنًا وَفُلاَنًا» .
قَالَ الْفِرَبْرِيُّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ حَدَّثْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ عَاصِمٍ يَقُولُ سَمِعْتُ أَبَا عُبَيْدٍ يَقُولُ قَالَ الأَصْمَعِيُّ وَأَبُو عَمْرٍو وَغَيْرُهُمَا جَذْرُ قُلُوبِ الرِّجَالِ الْجَذْرُ الأَصْلُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ، وَالْوَكْتُ أَثَرُ الشَّيْءِ الْيَسِيرِ مِنْهُ، وَالْمَجْلُ أَثَرُ الْعَمَلِ فِي الْكَفِّ إِذَا غَلُظَ. [۶۶۷۵، ۶۸۴۸]

د سیدنا حذیفه بن الیمان رضی الله عنه نه روایت دې چه مونږ ته رسول الله ﷺ دوه احادیث بیان اوفرمائیل یو خو مې لیدلې دی او د دویم منتظر یم. رسول الله ﷺ مونږ ته اوفرمائیل : امانت د خلقو د زړونو ژور والی ته کوز کړې شو، بیا هغوی هغې لره د قرآن کریم نه اوپیژندلو. بیا ئې د سنت نه اوپیژندلو او رسول الله ﷺ د هغې د اوچتیدلو متعلق ارشاد اوفرمائیلو. چه انسان به یو کرت اوده شی او (هم په دې کښې به) امانت به د هغه د زړه نه ختم شی، او د هغې اثر به د پولئ په شان باقی پاتې شی، لکه چه د اور سکروټه ستاسو په خپه راشی او د هغې د وجې نه خپه پولئ شی. تاسو به هغه پړسیدلې وینئ حال دا چه دننه

(۱) شرح ابن بطال : ۲۰۵/۱۰

(۲) اخرجه البخاری فی کتاب الرقاق، باب رفع الامانة (الحدیث ۶۴۹۷)، واخرجه ایضا فی کتاب الفتن، باب : اذا بقی فی حثالة من الناس (الحدیث : ۷۰۸۶)، واخرجه ایضا فی کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة، باب الاقتداء بسنن رسول الله ﷺ (الحدیث ۷۰۸۶) مختصرا، واخرجه الترمذی فی کتاب الفتن، باب ما جاء فی رفع الامانة (الحدیث : ۲۱۷۹) وقال : هذا حدیث حسن صحیح، واخرجه ابن ماجة فی کتاب الفتن، باب ذهاب الامانة ؛ (الحدیث: ۴۰۵۳)

هیڅ څیز نه وی، حال به دا شی چه سحر به خلق پاسیدو سره اخستل خرڅول کوی او یو سړي به هم امانت دار نه وی، او به وئیلې شی چه په فلانی خیلو کښې یو امانت دار سړې دې، د یو سړی متعلق به اووئیلې شی چه څومره عقل مند دې، څومره اوچتې حوصلې والا دې او څومره بهادر دې!! ... حال دا چه د هغه په زړه کښې به د اوری د دانې برابر هم ایمان (امانت) نه وی. ما یو داسې وخت هم تیر کړې دې چه د هغې پرواه نه کوم چه د چا سره اخستل خرڅول کوم، که هغه به مسلمان وو نو هغه به اسلام (د بې انصافئ نه) منع کولو، او که هغه به نصرانی وو، نو د هغه مددګار به هغه منع کولو، خو اوس زه د فلانی او فلانی نه سوا چا سره هم اخستل او خرڅول نه کوم.

قوله: ﴿حَدَّثَنَا رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم حَدِيثَيْنِ رَأَيْتُ أَحَدَهُمَا وَأَنَا أَنْتَظِرُ الآخَرَ﴾: سیدنا حذیفه رضی الله عنه فرمائې چه رسول الله ﷺ ماته دوه احادیث بیان کړل، یو خو ما اولیدو او د دویم انتظار کوم، اول حدیث دې ﴿أَنَّ الأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ﴾ او دویم حدیث دې ﴿ثُمَّ يَنَامُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ﴾

قوله: ﴿أَنَّ الأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ الْقُرْآنِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ السُّنَّةِ﴾: امانت د خلقو د زړونو تل ته کوز شو، بیا خلقو هغه د قرآن کریم نه زده کړو، بیا ئې د سنت نه زده کړو، د جذر معنی د جرړې ده.

د امانت نه څه مراد دې؟: په دې کښې د امانت نه یا خو د هغې مشهور معنی مراد ده، یعنی د چا په حق او ملکیت کښې خیانت نه کول او یا د دې نه مراد هغه امانت دې کوم چه د سورة احزاب په آیت کریمه ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الأَمَانَةَ﴾ کښې راغلې دې، یعنی هغه ټولې شرعی ذمه دارئ کومې چه په هر مکلف باندې عائد کړې شوې دی، او کوم عهد او میثاق چه د هغه نه اخستلې شوې دې. (۱)

علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله د دې آیت کریمه د لاندې لیکی!

اصل دا ده چه الله پاک خپل یو خاص امانت د مخلوق په یو نوع کښې د کیخودلو اراده چه څوک دې امانت له که غواړی نو په خپل سعی او کسب او طاقت سره دې محفوظ کړی او ترقی دې ورکړی. چه په دې سلسله کښې د الله پاک د هر قسم شئون او صفاتو ظهور اوشی. مثلا د دې نوع کوم افراد چه امانت پوره طریقې سره محفوظ کړی او د دین په ترقئ کښې په هغوی باندې انعام او اکرام اوکړې شی. کوم چه په غفلت او شرارت سره ضائع کړی، هغوی ته دې سزا ورکړې شی او کوم خلق چه دې باره کښې لږه کوتاهی کوی، هغوی سره دې د عفو او بخښنې کولو معامله اوکړې شی.

زما د خیال مطابق دا د ایمان او امانت یو تخم دې کوم چه د بنی ادم په زړونو کښې شیندلې

---

(۱) فتح الملهم، کتاب الایمان، باب رفع الامانة من بعض القلوب، ۱۰۹/۲، ومرقاة المفاتیح، کتاب الفتن، ۶/۱۰

شوې دې. کوم ته چه ﴿ مابه التکلیف ﴾ وئیلې شی. ﴿ لا ایمان لمن لا امانة له ﴾ یعنی (په کوم سړی کښې چه د امانت صفت نه وی، د هغه ایمان کامل نه دی) هم د هغې په خیال ساتلو سره د ایمان اونه راخیژی، ګویا د بنی ادم زړونه د الله پاک زمکې دی، تخم ئې هم په هغې کښې اچولې دې، د باران کولو دپاره د رحمت اوریځې هم هغه رالیږلې دی چه د هوی د سینو نه د الله پاک د وحی باران اوشو. (۱)

په انسان فرض دی چه د ایمان دا تخم کوم چه د الله پاک امانت دې ضائع نه کړی. بلکه پور په سعی او کوشش سره دې د هغې ساتنه کوی، چرته داسې اونشی چه چرته د غلطئ یا غفلت په ځائې د اونې راختلو تخم هم ختم شی هم د دې طرف ته اشاره ده. د سیدنا حذیفه رضی الله عنه په دې حدیث کښې ﴿ أَنَّ الْأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ الْقُرْآنِ ﴾ دا امانت هم د هدایت تخم دې کوم چه د الله پاک د طرف نه د خلقو په زړونو کښې اچولې شوې دې. بیا د قرآن او سنت د علومو باران اوشو چه د هغې نه که صحیح طریقې سره انتفاع اوکړې شی نو د ایمان بوټې رالوئې شی، او انسان ته د هغې د خوږې میوې نه د خوند اخستلو موقع ملاؤ شی. که په انتفاع کښې کوتاهی اوکړې شی نو هم د دې اونې په رالوئیدو کښې به نقصان راشی یا بالکل غفلت اوکړې شی نو د سره به ټول تخم برباد شی. دا امانت وو کوم چه الله پاک زمکې اسمان او غرونو ته اوښودلو. خو په چا کښې استعداد وو چه د دې عظیم امانت د اوچتولو حوصله ئې کړې وې، هر یو په خپل حال یا خپل قول سره د ناقابل برداشت ذمه داریانو نه ویریدلو سره انکار اوکړو چه مونږ دا بار نه شو اوچتولې. خپله سوچ اوکړه چه سوا د انسان نه کوم مخلوق دې کوم چه په خپل کسب او محنت سره د دې ایمان د تخم حفاظت او پالنه کولو سره د ایمان میوه داره اونه حاصله کړې شی. په حقیقت کښې د عظیم الشان امانت حق ادا کول او یو افت وهلې زمکه چه په هغې کښې مالک تخم کرلې وو، سخت محنت کولو سره باغ او بهار جوړول هم د دې ظلوم او جهول انسان حصه کیدې شی، چاسره چه قابله زمکه موجود ده او محنت کولو سره د یو څیز د لویولو قدرت الله پاک هغه ته ورکړې دې.

ظلوم او جهول د ظالم او جاهل مبالغه ده. ظالم او جاهل هغه چاته وائی چه بالفعل د عدل او علم نه خالی وی خو د دې صفاتو د حصول استعداد او صلاحیت لری. پس کوم مخلوق چه د فطرت د ابتداء نه په عدل او انصاف سره متصف دی او د یوې لمحې دپاره هم د دې اوصافو نه نهٔ دی جدا شوې، مثلا ملائکة الله یا هغه مخلوق کوم چه د دې څیزونو د حصول بالکل صلاحیت نه لری (لکه زمکه، آسمان، غرونه وغیره) ظاهره ده چه دواړه د امانت الهیه حمل کونکی نه شی جوړیدې.

بیشکه د انسان نه سوا پیریان یو نوع ده چه په هغې کښې فی الجمله استعداد د دې تحمل موندلې شی هم په دې وجه ﴿ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴾ کښې دواړه جمع کړې شوې

---

(۱) [illegible] کتاب الایمان، با[illegible] رفع الامانة من بعض القلوب، ۱۰۹/۲

دی، خو د انصاف خبره دا ده چه د امانت د حق ادا کولو استعداد په هغوی کښې دومره ضعیف وو چه د امانت د حمل کولو په مقام باندې بالکل قابل ذکر او د التفات قابل او نه ګڼړلې شو ، ګویا هغوی په دې معامله کښې د انسان تابع او ګڼړلې شو د جن (پیریانو) نوم مستقل طور اخستلو ته ضرورت نشته. والله تعالى اعلم بالصواب.[1]

بعضو وئیلي دی چه د دې نه ایمان مراد دې.[2] ځکه چه د حدیث په آخر کښې دا الفاظ دی ﴿وَمَا فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ﴾

د امانت د زړه جرړو ته د کوزیدو مطلب دا دې چه الله پاک د هر سړی زړهٔ کښې د ایمان د قبلولو صلاحیت پیدا فرمائیلې دې، او یو نور ایمان و هدایت ئې هغه ته ورکړې دې، چه د هغې ذکر د قرآن کریم په آیت ﴿فِطْرَتَ اللهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا﴾[3] کښې دی او په حدیث کښې دی ﴿كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ﴾[4]

مطلب دا دې چه الله پاک د مومنانو په زړونو کښې اولا د هدایت نور او د حق د قبلولو او پیژندلو صلاحیت پیدا فرمائیلې دې، بیا د قرآن او حدیث په ذریعه هغوی هغه احکامات اوپیژندل او اوئې منل.

قوله: ﴿يَنَامُ الرَّجُلُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ الْأَمَانَةُ مِنْ قَلْبِهِ﴾: دا دویم حدیث دې، چه د هغې په باره کښې سیدنا حذیفه رضی الله عنه فرمائی چه د هغې ماته انتظار دې، په اول حدیث کښې هغوی په عهد نبوی کښې د صحابه کرامو رضی الله عنهم په صورت کښې مشاهده کړې وه... یو سړې به اودهٔ شی، نو امانت به د هغه د زړه نه اوچت کړې شی. د دې نه یا خو حقیقی اودهٔ کیدل مراد دی یا د غفلت نه کنایة ده چه د قرآن او حدیث او د الله پاک د احکاماتو نه به لا پرواه شی، چه د هغې په نتیجه کښې به ترې امانت اوچت کړې شی

که حقیقتا اودهٔ کیدل مراد وی نو مطلب به دا وی چه انسان به اودهٔ کیدو سره راپاسی نو خپله به هغه ته د زړه نه د امانت او د ایمان داری کیفیت ختم شوې وی او په زړه باندې به ئې تور والې او خړه راغلې وی، ګویا چه د دین یو اضطراری کیفیت به د هغه په زړه باندې طاری شوې وی.

او که د اودهٔ کیدو نه مراد حقیقة اودهٔ کیدل نه وی، بلکه د دین نه غفلت مراد دې نو مطلب به دا وی چه د قرآن او سنت نه به بې رخی اختیار کړی، په ګناهونو کښې به اخته شی، چه د هغې نتیجه به دا وی چه امانت او ایمان به اوچت کړې شی.[5]

---

[1]) تفسیر عثمانی ص : ۵۶۹، ۵۷۰

[2]) مرقاة المفاتیح، کتاب الفتن، ۶/۱۰

[3]) سورة الروم : ۳۰

[4]) سنن ابی داؤد، کتاب السنة، باب فی ذراری المشرکین : ۳۲۹/۴، رقم الحدیث : ٤٧١٤

[5]) مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح : ۶/۱۰

دا دویمه معنی زیاته مناسب معلومیږي.

قوله: ﴿فَيَظَلُّ أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْوَكْتِ﴾: ﴿وکت﴾ یعنی د نقطې د نخښې په شان به د هغه نخښه باقي پاتې شي. ﴿وکت﴾ (په واؤ باندې فتحه او د کاف په سکون سره) هغه نقطې ته وائي کومه چه په یو څیز کښې د مختلف رنګ وي، مثلاً په تور کښې دننه سپينه یا په سپین څیز کښې توره نقطه. علامه قسطلاني رحمه الله لیکي:

﴿الوكت: النقطة في الشيء من غير لونه أو هو السواد اليسير أو اللون المحدث المخالف للون الذي كان قبله﴾ [1]

قوله: ﴿ثُمَّ يَنَامُ النَّوْمَةَ فَتُقْبَضُ فَيَبْقَى فِيهَا أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْمَجْلِ﴾: بیا به دوباره اوده شي نو امانت به اوچت کړې شي او د هغې نخښه به د پولۍ په شان باقي پاتې شي.

﴿المجل﴾ (د میم په فتحې سره او د جیم په سکون سره) معنی ئې ده: پولۍ. د کار کولو دوران کښې چه د لاس کومه څرمن سخته شي چه هغې ته پولۍ وائي او په هغې باندې د مجل اطلاق کیږي.

مطلب دا دې چه کله د دین نور هم غفلت زیات شي نو د امانت هغه لږه ډیره حصه کومه چه پاتې شوې وه، هغه به هم اوچته کړې شي او صرف د رابرسیره شوې پولۍ په شان نخښه به پکښې پاتې شي، کومه چه رابرسیره ښکاره کیږي خو د دننه نه خالي وي.

قوله: ﴿كَجَمْرٍ دَحْرَجْتَهُ عَلَى رِجْلِكَ فَنَفِطَ فَتَرَاهُ مُنْتَبِرًا وَلَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ﴾: یعنی لکه چه تاسو د اور سکروټه په خپله باندې راکاږئ او په هغې سره پولۍ راوځي نو هغه تاسو ته ډکه ښکاري او په هغې کښې هیڅ هم نه وي.

﴿نَفِطَ﴾ د باب سمع نه دې او د دې معنی ده: پولۍ راختل، د کار د وجې نه په لاس کښې پولۍ راوتل.

﴿منتبرا﴾: ای مرتفعا: دا د باب افتعال نه د اسم فاعل صیغه ده، د انتبار معنی ارتفاع او اوچت والې راځي. [2]

په ﴿نفط﴾ او ﴿فتراه﴾ ضمیر د رجل طرف ته راجع دې او رجل مونث سماعي دې، او ضمیر د مذکر دې. په ضمیر او مرجع کښې د تذکر او تانیث په لحاظ سره مطابقت نشته.

د دې جواب دا دې چه د ضمیر مرجع عضو، یا موضع رجل دې په کوم چه سکروټه اچولې شوې ده. په دې اعتبار سره دا مذکر ذکر کړې شوې دې. [3]

د حدیث د تمثیل وضاحت: په دې حدیث کښې چه کوم مثال پیش کړې شوې دې، حضرات

---

[1]) ارشاد الساري: ۴۹۶/۱۳

[2]) عمدة القاري: ۱۲۹/۲۳، وارشاد الساري: ۴۹۶/۱۳

[3]) عمدة القاري: ۱۲۹/۲۳، وارشاد الساري: ۴۹۶/۱۳، ومرعاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح، کتاب الفتن: ۷/۱۰

محدثينو د هغې مختلف وضاحتې مطلب بيان كړې دې
① چه كله انسان د شريعت نه غافل شي او په گناهونو كښې اخته شي نو په زړه كښې دننه به ئې د ايمان نور كم شي او كله چه هغه خپله جائزه واخلي نو په خپل زړهٔ كښې دننه به ﴿وكت﴾ يعنى د يوې نقطې د مقدار نه سوا د ايمان او امانت د نور نه هيڅ او نه وينې. بيا چه كله دوباره اودهٔ شي يعنى د دين د احكاماتو نه نور هم غافل شي او په معاصى او گناهونو كښې اخته شي نو د نور امانت باقى پاتې حصه به هم غائبه شي او صرف د يوې ماتې پولئ په شان نخښه به پاتې شي كوم چه برسيره ښكاره كيږى خو د دننه نه د صالح مواد نه خالى او سوا د گنده اوبو نه پكښې هيڅ هم نه وى، هم دغه شان به دا سړې اگر چه په ظاهره كښې صالح او نيک ولې نه ښكارى خو د دننه به د ايمان او امانت د آخرت د مفيد اعمالو نه به پكښې هيڅ هم نه وى.
خلاصه دا چه د ايمان نور به تدريجا او په مزه مزه ختم شي، د غفلت په اوله مرحله كښې به د امانت نور ختم شي او صرف د يوې نقطې په اندازه به هغه نور باقى پاتې شي او د غفلت په دويمه مرحله كښې به هغه هم ختم شي او صرف د هغې د محل په شان يوه نخښه به پاتې شي.... په دې كښې دې خبرې طرف ته هم اشاره ده چه د ايمان او امانت حقيقى اگر چه ختم شي خو بهر حال د هغې يو نخښه، يو علامت او يو اثر به باقى وى، اگر چه هغه د ﴿وكت﴾ د يوې نقطې په اندازه يا د محل د نخښې په شان ولې نه وى!
پس علامه عينى رحمه الله ليكى : ﴿وحاصله أن القلب يخلوعن الأمانة بأن تزول عنه شيئا فشيئا فإذا زال جزء منها زال نورها وخلفته ظلمة كالوكت وإذا زال شيء آخر منه صار كالمجل وهو أثر محكم لا يكاد يزول إلا بعد مدة ثم شبه زوال ذلك النور بعد ثبوته فى القلب وخروجه منه واعتقابه إياه بجمر تدحرجه على رجلك حتى يؤثر فيها ثم يزول الجمر ويبقى التنفط﴾[1]
مطلب دا چه : د كوم اهل ايمان د فكر او عمل په قوة باندې غفلت او بې حسى خوره شي او د گناهونو د ارتكاب په صورت كښې د دين او شريعت سره د هغوى تعلق انتهائى كمزورې شى، د هغوى د زړونو نه امانت لاړ شى، پس چه كله د هغې يو حصه زائل شي نو د هغوى د زړونو نه به نور هم زائل شي او د هغې په ځائې به د ﴿وكت﴾ په شان ظلمت او تيارهٔ پيدا شي او د هغې مثال داسې دې لكه په يو څيز كښې د هغه مخالف رنگ ښكاره شي (مثلا تور څيز كښې د سپين رنگ ښكاره كيدل) او چه كله د دين او شريعت متعلق غفلت او كوتاهى نوره هم زياته شي او د گناهونو ارتكاب د مخكښې نه هم زيات شي نو د نور امانت چه كومه حصه باقى پاتې شوې وه، د هغې نه به څه زائله شي او د هغې مثال داسې دې لكه د بدن په يوه حصه باندې پولئ كومه چه دومره ژوره او سخته وى چه زر نه ختميږى، پس په دويم كرت چه كومه تيارهٔ پيدا شي هغه به د اول كرت پيدا كيدونكې تيرې نه زياته خوره او

[1]) عمدة القارى : ۲۳/۱۲۹، ۱۳۰

ژوره وي. ذکر شوې صورت حال لره د دې مثال د بيان فرمائيلو نه پس ئې اوفرمائيل چه د انسان په زړه کښې به د ايمان او امانت نور پيدا کيدل او بيا وتل يا په زړونو کښې د دې نور ځائې نيول او بيا د هغې د زائل کيدو نه پس د تيرې راتلل داسې تشبيه لرې لکه د اور سکروټه اخستلو سره هغه په خپله خپه باندې واچوی او هغه سکروټه د خپې نه زائل شی او بيا په سوزيدلی ځائې باندې پولئ راوخيژی.

② دويم مطلب دا بيان کړې شوې دې چه انسان د کوم دين نه غافل او په ګناهونو او معاصی کښې اخته وی نو د هغې په وجه باندې به ايمان د هغه د زړه نه تدريجا اوچت کړې شی. چه کله د ايمان پاک جزء زائل شی نو د هغې نور به هم ختم شی او د هغې ځائې به تيارۀ اونيسی. کوم چه به په اوله مرحله کښې د ﴿وکت﴾ په اندازه وی. بيا چه کله د ايمان باقی حصه ختمه شی نو هغه به د ظلمت مجل (پولئ په شان) وی. پس ملا علی قاری رحمه الله ليکی:

﴿وقال شارح من علمائنا: يرد ان الامانة ترفع عن القلوب عقوبة لاصحابها على ما اجترحوا من الذنوب، حتى اذا استيقظوا من منامهم، لم يجدوا قلوبهم على ما كانت عليه، ويبقى فيه اثر تارة مثال الوكت وتارة مثل المجل﴾ (١)

صاحب د مظاهر حق د دې مطلب وضاحت داسې کړې دې!

د دې ارشاد نه مراد دا دې چه الله پاک د خلقو په زړونو کښې د امانت نور پيدا کړو. چه هغوی د هغې په رڼرا کښې د کاميابئ په لاره باندې روان شی او د دين او شريعت تابعدار جوړ شی، خو چه کله هغوی د دې نعمت نه بې پرواه شی، د دين او شريعت په باره کښې غفلت او کوتاهی کوی او د ګناهونو ارتکاب کوی نو الله پاک به د سزا په طور د هغوی نه دا نعمت واخلی. په داسې طريقه چه د هغوی د زړونو نه به امانت اوځی. تردې چه کله هغوی د غفلت د خوب نه رابيدار شی نو محسوس به کړی چه د هغوی د زړه هغه حالت نه دې کوم چه د امانت په موجودګئ کښې وو. خو د هغوی په زړونو کښې به د دې امانت نخښه باقی وی کومه چه به کله د ﴿وکت﴾ په شان وی او کله د مجل په شان. پس ﴿مجل﴾ اګر چه مصدر دې خو دلته د دې نه مراد پولئ ده او دا (يعنی مجل) اول کرت (يعنی وکت) نه کمتر درجه ده. ځکه چه د ﴿وکت﴾ په ذريعه دې طرف ته اشاره مقصود ده چه اګر چه امانت به د زړه نه اوځی خو د نخښې په صورت کښې به د هغې څه نه څه حصه باقی وی. (٢)

قوله: ﴿وَيُقَالُ لِلرَّجُلِ مَا أَعْقَلَهُ وَمَا أَظْرَفَهُ وَمَا أَجْلَدَهُ وَمَا فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةِ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ﴾: د يو سړی په باره کښې به وئيلې شی چه څومره عقل مند، ظريف (خوش طبع)، او چالاک او اوښيار دې، خو د هغه په زړه کښې به د اوری د دانې برابر

---

(١) مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح، كتاب الفتن ١٠/٨

(٢) مظاهر حق جديد: ٤/٨٢٨

ايمان هم نه وى

يعنى داسې زمانه به راشى چه په خلقو كښې به د مدح او تعريف پيمانې بدلې شى. د چا تعريف به په عمل صالح، ايمان او نيكئ باندې نه شى كولې بلكه عقل ظرافت او چالاكى به د خلقو د مدح تعريف ذريعه جوړيږى. پس ملا على قارى رحمه الله ليكى:

﴿ وحاصله انهم يمدحونه بكثرة العقل والظرافة، والجلادة، ويتعجبون منه، ولا يمدحون احدا بكثرة العلم النافع، وصلاح العمل الصالح ﴾[1]

قوله: ﴿ ما اعقله، ما اظرفه ﴾: تعجب صيغې دى، ﴿ اجلد ﴾ د جلادة نه دې چه د هغې معنى چستى او چالاكى ده.

قوله: ﴿ وما في قلبه ﴾: يعنى د هغه په زړۀ كښې به د رتئ برابر ايمان هم نه وى، په دې كښې يا خو د اصل ايمان نفى ده يا د كمال ايمان نفى كړې شوې ده.[2] په اول صورت كښې به كافر وى او په دويم صورت كښې به فاسق وى.

قوله: ﴿ وَلَقَدْ أَتَى عَلَىَّ زَمَانٌ وَمَا أُبَالِي أَيَّكُمْ بَايَعْتُ ﴾: يعنى يوه داسې زمانه هم تيره شوه چه په هغې كښې به زما دا پرواه نه وه چه د كوم سړى سره معامله او اخستل خرڅول كول دى (ځكه چه په خلقو كښې امانت او ديانت دارى عام وه) نو دا فكر به نه وو چه يو سړې به څه معامله كولو سره منكر شى او زما حق به نه راكوى.

﴿ بايعت ﴾ د بيع شراء يعنى اخستلو او خرڅولو معاملات مراد دى.[3]

قوله: لَئِنْ كَانَ مُسْلِمًا رَدَّهُ الإِسْلاَمُ وَإِنْ كَانَ نَصْرَانِيًّا رَدَّهُ عَلَيَّ سَاعِيهِ: يعنى كه هغه مسلمان وى (د چا سره چه ما معامله اوكړه) نو د هغه اسلام به ماته زما حق واپس كړى يعنى د هغه اسلام به هغه مجبوره كوى چه هغه ماته زما حق واپس كړى. د سيدنا ابوذر رضى الله عنه په نسخه كښې ﴿ بالاسلام ﴾ دې.[4] يعنى هغه به د اسلام د وجې نه ماته زما حق واپس كړى او كه نصرانى وى نو د اسلام ساعى او عامل به په ما باندې زما حق واپس كړى. حافظ ابن حجر رحمه الله ليكى:

﴿ رده على ساعيه أى واليه الذى أقيم عليه لينصف منه وأكثر ما يستعمل الساعى فى ولاة الصدقة ويحتمل أن يراد به هنا الذى يتولى قبض الجزية ﴾[5]

يعنى د ساعى نه مراد هغه والى او حاكم دې كوم چه د حصول انصاف دپاره مقرر كړې شوې

---

[1] مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح. كتاب الفتن: ۸/۱۰

[2] مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح، كتاب الفتن: ۸/۱۰

[3] فتح البارى ۴۰۶/۱۱. عمدة القارى ۱۳۰/۲۳. ارشاد السارى ۴۹۶/۱۳

[4] فتح البارى ۴۰۶/۱۱. عمدة القارى ۱۳۰/۲۳. ارشاد السارى ۴۹۶/۱۳

[5] فتح البارى ۵۰۶/۱۱

دي، د ساعی لفظ اکثر د صدقه وصول کونکو او عاملانو دپاره استعمالیږي، دلته د دې نه هغه سړي مراد کیدې شي کوم چه په جزیه وصول کولو باندې مقرر کیدې شي.

قوله: ﴿ فَأَمَّا الْيَوْمَ فَمَا كُنْتُ أُبَايِعُ إِلَّا فُلَانًا وَفُلَانًا ﴾: خو نن زه د فلانی فلانی سړی سره معامله کوم (چه د هغه په ما باندې اعتماد دې او هغه دیانت دار دې، کیدې شي چه د دوه سړو نوم ئې اخستلې وي خو راوی هغه نوم نه دې ذکر کړې، بلکه فلانې فلانې ئې اووې).

قوله: ﴿ قَالَ الْفَرَبْرِيُّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ حَدَّثْتُ أَبَا عَبْدِ اللهِ ﴾: د فربری نوم محمد بن یوسف دې او د ابوجعفر نوم محمد بن حاتم دې، دا د امام بخاری رحمه الله وراق او کاتب وو، ابو عبدالله، د امام بخاری رحمه الله کنیت دې.

امام بخاری رحمه الله فرمائی چه ما د ابو احمد بن عاصم بلخی نه او هغوی د ابوعبیده بن سلام نه واوریدل چه امام اصمعی او ابو عمر د لفظ ﴿ جذر ﴾ تشریح اوکړه چه د هر یو څیز اصل ته جذر وائی، د امام اصمعی نوم عبدالملک بن قریب دې او ابو عمرو مشهور قاری دې.

﴿ وغيرهما ﴾ نه سفیان ثوری مراد دې، خو د ابو عمرو په نزد ﴿ جِذر ﴾ د جیم په کسرې سره دې او د امام اصمعی په نزد ﴿ جَذر ﴾ د جیم په فتحې سره دې.

او ﴿ وكت ﴾ د یو څیز معمولی شان نخښې ته وائی او ﴿ مجل ﴾ په تلی باندې د کار کولو د وجې نه راختلې پولۍ ته وائی.

﴿ قال الفربری ﴾ دا عبارت د ابوذر عن مستملی په نسخه کښې دې، په باقی نسخو کښې نشته.(۱)

[۶۱۳۳] (۲) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللهِ أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ -رضی الله عنهما- قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ « إِنَّمَا النَّاسُ كَالإِبِلِ الْمِائَةُ لَا تَكَادُ تَجِدُ فِيهَا رَاحِلَةً ».

سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما فرمائی چه ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل چه هغوی اوفرمائیل: د خلقو مثال د اوبښ په شان دې، په سلو کښې هم یو په مشکله د سورلۍ قابل ملاویږي.

---

(۱) د ذکر شوې تفصیل دپاره اوګورئ: فتح الباری ۴۰۶/۱۱، عمدة القاری ۱۳۰/۲۳، ارشاد الساری ۴۹۶/۱۳.

(۲) اخرجه الترمذی فی کتاب الامثال، باب ما جاء فی مثل ادم واجله وامله (رقم الحدیث: ۲۸۷۲). واخرجه مسلم فی فضائل الصحابة، باب قوله صلی الله علیه وسلم الناس کابل مائة، رقم ۲۵۴۷.

(راحلة) الجمل النجیب الذی یصلح لسیر الاسفار ولحمل الاثقال. معنی الحدیث: یاتی زمان یکون الناس فیه کثیرین، ولکن المرضی منهم والذی یلتزم شرع الله عزوجل قلیل، شان الابل الکثیرة التی تبلغ المائة، ولا تکاد تجد منها واحدة تصلح للركوب والانتفاع بها.او المراد: ان الناس دائما شانهم هکذا، الصالح فیهم قلیل.

قوله: ﴿كَالإبل الْمِائَةُ﴾: ﴿ابل﴾ د ابل لفظ په عربو د سلو اوښانو دپاره استعمالولو.

وئيل به ئې ﴿لفلان ابل﴾ يعنى د فلانى سل اوښان دى، ولفلان ابلان: يعنى د هغه دوه سوه اوښان دى، خو چونكه لفظ د ابل د سلو په معنى كښې زيات مشهور نه دې، په دې وجه ئې په حديث كښې د ﴿الابل﴾ نه پس د ﴿المائة﴾ اضافه اوفرمائيله. ﴿المائة﴾ د ﴿الابل﴾ د تفسير او توضيح په طور دې. (١)

﴿راحلة﴾ كښې تا د تانيث نه ده بلكه دا تا د مبالغې ده هغه اوښې ته وئيلې شى چه په هغې باندې سورلى كيدې شى، ﴿راحلة﴾ د اسم فاعل صيغه ده او د اسم مفعول په معنى كښې ده. (٢)

د حديث شريف دوه مطلبونه: علامه خطابى رحمه الله فرمائى چه د دې حديث دوه مطلبونه حضرات محدثينو بيان فرمائيلې دى!

① يو دا چه ټول خلق، د دين د احكاماتو په سلسله كښې برابر دى او په هغې كښې يو ته هم په بل باندې فضيلت يا ترجيح نه ده حاصل، لكه چه سل اوښان برابر وى او ټول تقريبا د بار اوړولو قابل وى، خو د سورلئ قابل نه وى. حاصل دا چه په دين كښې د خلقو برابرى او مساوات په دې حديث كښې بيان كړې شوې دې. (٣)

② دويم مطلب دا دې چه په خلقو كښې قابل، با صلاحيت او صاحب فضل او تقوى ډير كم وى، د ناكاره خلقو كثرت وى څنګه چه په اوښانو كښې، د سورلئ او د كار قابل په مشكله يو ه اوښه ملاويږى، هم دغه شان د كار خلق ډير كم وى. (٤)

علامه قرطبى رحمه الله دا دويم مطلب په دې انداز سره بيان كړې دې چه داسې سړى كوم چه د خلقو بار اوچتوى، دهغوى تكليفونه برداشت كوى اودهغوى خدمت كوى، ډير كم ملاويږى. (٥)

---

(١) فتح البارى ٤٠٧/١١، عمدة القارى ١٣١/٢٣، ارشاد السارى ٤٩٧/١٣

(٢) فتح البارى ٤٠٧/١١، عمدة القارى ١٣١/٢٣، ارشاد السارى ٤٩٧/١٣

(٣) وفى شرح مسلم للنووى، كتاب فضائل الصحابة: ٣١٧/١٦:
قال بن قتيبة الراحلة النجيبة المختارة من الابل للركوب وغيره فهى كاملة الاوصاف فاذا كانت فى ابل عرفت قال ومعنى الحديث أن الناس متساوون ليس لاحد منهم فضل فى النسب بل هم أشباه كالابل المائة وقال الازهرى الراحلة عند العرب الجمل النجيب والناقة النجيبة قال والهاء فيها للمبالغة كما يقال رجل فهامة ونسابة قال والمعنى الذى ذكره بن قتيبة غلط بل معنى الحديث أن الزاهد فى الدنيا الكامل فى الزهد فيها والرغبة فى الآخرة قليل جدا كقلة الراحلة فى الابل هذا كلام الازهرى وهو أجود من كلام بن قتيبة وأجود منهما قول آخرين أن معناه المرضى الاحوال من الناس الكامل الاوصاف الحسن المنظر القوى على الاحمال والاسفار سميت راحلة لانها ترحل اى يجعل عليها الرحل فهى فاعلة بمعنى مفعولة كعيشة راضية أى مرضية ونظائره.

(٤) فتح البارى ٤٠٧/١١، عمدة القارى ١٣٠/٢٣، ١٣١، ارشاد السارى ٤٩٧/١٣

(٥) فتح البارى ٤٠٧/١١

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائي چه خلق خو ډير دی خو ښه خلق کم دی. هغوی فرمائي چه د خلقو نه مراد د خير القرون خلق نه دی مراد ځکه چه د هغوی د افضليت خو رسول الله ﷺ په خپله ګواهي ورکړې ده. بلکه روستو راتلونکی خلق مراد دی. چه کله قحط الرجال راشي. هغوی ليکي:

﴿ وهذا الحديث إنما يراد به القرون المذمومة في آخر الزمان، ولذلك ذكره البخاري في رفع الأمانة، ولم يرد به (صلى الله عليه وسلم) زمن أصحابه وتابعيهم؛ لأنه قد شهد لهم بالفضل ﴾ [1]

د ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت بيانولو سره علامه قسطلاني رحمه الله ليکي:

﴿ ومناسبة الحديث للترجمة من حيث إن الناس كثيرون والمرضي منهم قليل كالراحلة في المائة من الإبل وغير المرضي هو من ضيع الفرائض وقد فسر ابن عباس الأمانة بالفرائض ﴾ [2]

يعنى: د ترجمة الباب سره د حديث مناسبت داسې دې چه د خلقو کثرت دې خو د ښه خلقو کمې دې لکه چه په حديث کښې دی او چه ډير دی هغوی فرائض او واجبات ضائع کړل. سيدنا عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د امانت تفسير په فرائض سره کړې دې.

حاصل دا دې چه په دې حديث کښې وئيلې شوې دی چه د بدو خلقو به کثرت وی او ظاهره ده چه د بدو خلقو امانت او ديانت نه وی او په ترجمة الباب کښې د رفع امانت ذکر دې.

۳۶: بَابُ الرِّيَاءِ وَالسُّمْعَةِ

په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د رياء او شهرت مذمت بيان کړې دې.

د ريا تعريف: د ريا تعريف دا دې: ﴿ اظهار العبودية للناس ليحمدوه ﴾ يعنى د خلقو مخکښې د خپل عبادت او بندګئ اظهار کول چه خلق د هغه تعريف اوکړی. دې ته رياء وائي.

او ﴿ سمعة ﴾ (د سين په ضمې او د ميم په سکون سره) خلقو ته د اورولو او وينا په غرض سره يو کار کول. د رياء تعلق د حاسه بصر سره او د سمعة تعلق د حاسه سمع سره ده. [3]

---

[1]) شرح ابن بطال: ۱۰/ ۲۰۶

[2]) ارشاد السارى: ۱۳/ ٤۹۷

[3]) فتح البارى ۱۱/ ٤۰۸. عمدة القارى ۲۳/ ۱۳۱. قال الامام الغزالى رحمه الله: اعلم أن الرياء مشتق من الرؤية والسمعة مشتقة من السماع وانما الرياء أصله طلب المنزلة فى قلوب الناس بإيرائهم خصال الخير إلا أن الجاه والمنزلة تطلب فى القلب بأعمال سوى العبادات وتطلب بالعبادات. واسم الرياء مخصوص بحكم العادة بطلب المنزلة فى القلوب بالعبادة وإظهارها فحد الرياء هو إرادة العباد بطاعة الله فالمرائى هو العابد والمراءى هو الناس المطلوب رؤيتهم بطلب المنزلة فى قلوبهم والمراءى به هو الخصال التى قصد المرائى إظهارها والرياء هو قصده إظهار ذلك والمراءى به كثير وتجمعه خمسة أقسام وهى مجامع ما يتزين به العبد للناس وهو البدن والزى والقول والعمل والأتباع والأشياء الخارجة. وكذلك أهل الدنيا يراءون بهذه [illegible] قصد الرياء بأعمال ليست من جملة الطاعات... [بقيه د صفحه آئنده...

بهر حال ریاء د رؤیت نه مشتق ده چه د هغې معنی ده خپل ځان د خلقو په نظر کښې نیک او ښه کولو سره پیش کول. د خپل عبادت او نیکئ په ذریعه د خلقو په نظر کښې خپل قدر او منزلت غوښتل د دې نه معلومه شوه چه د ریاء تعلق د عباداتو سره دې او کوم څیزونه چه د عبادت سره متعلق نه وی لکه د مال و متاع کثرت. د علم او ذهانت ډیر والي. د اشعارو وغیره یادول او د نخښې ویشتلو مهارت وغیره نو په دې کښې د ښودنې دپاره کړې شوې کارونو ته ریاء نه شی وئیلې کیدې بلکه هغې ته د فخر تکبر او غرور یو قسم وئیلې شی.

هم دغه شان د نیکئ او عبادت، ظاهری اعمالو کښې هم که څو کارونه په دې صورت کښې د خلقو د ښودنې دپاره اوکړې شی چه د هغې مقصد د عزت او جاه طلب نه وی. لکه چه بعض مشائخ خپلو مریدانو ته تلقین او تعلیم. د خلقو زړونو لره د نیک اعمالو طرف ته مائلو کولو او د هغوی د اتباع او د تابعدارئ طرف ته راغب کولو دپاره بعض اعمال داسې کوی چه خلق هغوی لره وینی نو دې ته هم د حقیقت په اعتبار سره ریاء نه شی وئیلې کیدې اګر چه په ظاهر کښې د هغوی دا عمل ریاکاری معلوم شی هم په دې وجه وئیلې شوې دی چه ﴿ریاء الصدیقین خیر من اخلاص المریدین﴾ یعنی د اوچتې درجې والا مشائخو بزرګانو ریاء د مریدانو د اخلاص (یعنی عدم ریاکارئ) نه غوره ده

د دې خبرې دې لحاظ اوساتلې شی چه ریاء په اصل کښې د دې نوم دې چه د یو سړی په ذات کښې واقعة یو صفت او کمال وی اوهغه دا خپل واقعی وصف اوکمال د خلقو مخکښې ښکاره کړی او دا خواهش ساتی چه خلق د هغه وصف او کمال اوپیژنی چه د هغوی په نظر کښې ئې قدر و منزلت او عزت او وقعت حاصل شی خو کوم سړې چه یو داسې وصف او کمال خپل طرف ته منسوب کولو سره په خلقو باندې دا ظاهره کړی چه هغه واقعة د هغه په ذات کښې نشته نو دې ته ریاء نه بلکه خالص کذب او منافقت وئیلې شی

د ریاء د مختلفو صورتونو حکم : د ریاء مختلف اقسام او صورتونه دی:

① د ریاء اول قسم دا دې چه د الله پاک د بندګئ په قصد او د حصول ثواب اراده قطعا نه وی. بلکه مقصد خلقو ته ښودل او د هغوی په نظر کښې قدر او منزلت حاصلول وی. لکه چه د خالص ریاکارو خلقو عادت وی چه کله هغوی د خلقو ترمینځه وی نو مونځ کوی او په مختلف قسم اوراد او وظائفو کښې مشغول وی. خو چه کله یواځې شی نو نه د مانځه سره کار ساتی او نه د اوراد او وظائف سره. د ریاکارئ دا قسم د ټولو نه خطرناک دې اود الله پاک د سخت غضب او قبر عذاب د نازلیدلو باعث دې په دې صورت کښې کړې شوې عمل قطعا باطل وی

② دویم صورت دا دې چه د یو نیک عمل په کولو کښې دواړه څیزونه وی یعنی د ثواب اراده هم وی او ریاکاری او ښودنه هم. خو د ریاء طرف غالب او د ثواب د ارادې اړخ کمزورې او ضعیف وی. چه عمل کونکې یواځې وی نو هغه دې عمل د سره کوی نه او که

...بقیه از حاشیه ګذشته] أهون من الریاء بالطاعات. (احیاء علوم الدین ۳۰/۲۹۰)

بالفرض په دې عمل باندې د څه قسم ثواب او اجر ذکر نه وي نو هم صرف د رياکارئ جذبه به د دې عمل د اختيارولو باعث جوړه شوې وه، په دې صورت کښې هم هغه حکم دې کوم چه د اول صورت دې.

③ دريم قسم دا دې چه د نيک عمل جذبه يعنې د ثواب اراده او خلقو ته ښودنه؛ دواړه وي، هغه داسې چه دې تولو څيزونو يوځائې کيدو سره هغه عبادت او نيکئ ته تيار کړو خو که د هغې نه يو څيز هم نه وی نو د هغه عمل ته تياريدل به ختم شي، حاصل دا دې چه که د نيک عمل په اختيارولو کښې که په دواړو کښې يو هم وې نو د هغه به د اختيارولو داعيه نه پيدا کيده بلکه د دې عمل طرف ته به رغبت په دې صورت کښې وې چه کله دواړه څيزونه يوځائې موندلې شوې وې.

د دې صورت په باره کښې په ظاهره کښې خو دا معلوميږي چه په دې کښې نفع او نقصان دواړه برابر دی، خو د احاديث او آثارو نه معلوميږي چه دا قسم هم مذموم او په دې صورت کښې کړې شوې عم لهم ناقابل قبول وی؛ ځکه چه په قرآن کريم کښې د سورة کهف په آخری آيت کريمه ﴿ وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا ﴾ يعنې په دې کښې د شرک نه مراد د مفسرينو په نزد ريا ده ځکه چه په حديث کښې رياء ته شرک خفي وئيلې شوې دې. (١)

④ څلورم قسم دا دې چه د نيک عمل جذبه، د ثواب اراده او رياء دواړه راجمع شي خو د ثواب نيت او د الله پاک د رضا حاصلولو اراده راجح او غالب وی.

دې صورت ته بالکليه باطل نه شي وئيلې کيدې، زيات نه زيات داسې وئيلې کيدې شي چه په دې صورت کښې اختيارونکې عمل د نيت او ارادې په اعتبار سره د ثواب او عتاب دواړو يو شان باعث کيدلې شي چه په ارادې او نيت کښې چه څومره اخلاص او يا عدم اخلاص وی، هم د هغې مطابق به ثواب او عتاب وی، په دې صورت کښې دا هم کتلې کيدې شي چه په قصد او عمل کښې چه د رياکارئ کوم ګډون دې کوم چه اګر که د ثواب ارادې او نيت په اعتبار سره کمتر او ضعيف دې هغه کله پيدا شوې دې؟ که د رياکارئ ګډون د عمل په ابتداء کښې شوې دې نو دې صورت ته به زيات بد وئيلې شي او که د عمل ترمينځه پيدا شوې وی نو دا صورت به د اول صورت نه کم د بدئ حامل وی او که دا د عمل کولو نه پس راغلې دې نو دا صورت به د دويم صورت نه هم کم بد منلې شي او د دې په وجه باندې به اختيار کړې شوی عمل ته باطل نه شي وئيلې کيدې.

هم دغه شان د دې فرق هم لحاظ اوساتلې شي چه د رياکارئ جذبه که د کلک قصد او عزم په صورت کښې ده نو په هغې کښې به زياته بدی وی او که صرف د يو خيال په صورت کښې وی او هم د هغه خيال د حده پورې محدود وو، وړاندې هيڅ نه وی نو دا صورت حال به نقصان ورکونکې نه شي ګنړلې.

بهر حال حقيقت دا دې چه رياء يو داسې جذبه ده چه د هغې نه پوره طريقې سره خلاصيدل

---

(١) روح المعاني، سورة الكهف: ۴۹۷/۱۶

ډیر ګران دی او په هر حالت کښې د حقیقی اخلاص موندلې کیدل ډیر ګران، په دې وجه علماء کرامو تردې پورې لیکلې دی چه دچا دخولې نه خپل تعریف اوریدلو سره خوشحالیدل د ریا د موندلې کیدو نخښه ده، هم دغه شان په یواځې والی کښې د څه عمل کولو په وخت هم په زړه کښې د ریاء خیال راشی نو هغې ته به هم ریاء وائی. الله پاک دې ترې مونږ په خپله پناه کښې اوساتی او په هر صورت دې راته اخلاص رانصیب کړی چه د هغه د مدد او توفیق نه بغیر د دې دولت ملاویدل ممکن هم نه دی.

دا صورت د ریاکارئ نه دې: علماء کرامو یو خاص صورت او حالت بل بیان کړې دې او هغه دا چه که یو سړې نیک کار کوی او په څه عبادت او طاعت کښې مصروف وی او خلق هغه لره په هغه نیک کار او عبادت او طاعت کولو باندې وینی نو هغه له پکار دی چه په دې وخت کښې په دې خبرې باندې د خوشحالئ او مسرت جذبات پیدا کړی چه الله پاک په خپل فضل او کرم او لطف او عنایت سره د نیک عمل توفیق ورکړو او د خلقو په نظر کښې د باعزته کیدو ئې دا سبب پیدا اوفرمائیلو چه د ګناهونو او عیبونو خو ئې پرده اوفرمائیله او نیک اعمال او اخلاق ئې راښکاره کړل او د خوشحالئ د دې جذباتو سره دا نیت او قصد ساتی چه زما د نیک عمل په اظهار سره د دین او طاعاتو چرچه کیږی نو خلق به د دین طرف ته راغب کیږی او په هغوی کښې به هم د نیکو اعمالو اختیارولو داعیه پیدا کیږی، دا څیز به نه صرف دا چه د ریاء په حکم کښې داخل نه وی، بلکه دې ته به محمود او مستحسن هم وئیلې شی. پس علامه قسطلانی رحمه الله لیکی:

﴿ وحكم الرياء بغير العبادات حكم طالب المال والجاه، وحكم محض الرياء بالعبادة إبطالها وإن اجتمع قصد الرياء وقصد العبادة أعطى الحكم للأقوى، فيحتمل الوجهين في إسقاط الفرض به والسر على إطلاع الغير على عبادته إن كان لغرض دنيوي كإفضائه إلى الاحترام أو شبهه فهو مذموم وإن كان لغرض أخروي كالفرح بإظهار الله جميله وستره قبيحه أو لرجاء الاقتداء به فممدوح وعليه يحمل ما يحدث به الأكابر من الطاعات، وليس من الرياء ستر المعصية بل ممدوح وإن عرض له الرياء في أثناء العبادة ثم زال قبل فراغها لم يضر، ومتى علم من نفسه القوة أظهر القربة، وقد قيل: العمل ولو خفت عجبًا مستغفرًا منه ﴾ (۱)

د امام غزالی رحمه الله په نزد د ریاء قسمونه: امام غزالی رحمه الله د ریاء حقیقت او دهغې اقسام ډیر په تفصیل سره بیان فرمائیلې دی چه ریاکار په پنځه قسمه څیزونو کښې اظهار او ښودنه کوی.

① اول قسم: په بدن کښې ریاکاری، په بدن کښې ریاکاری د دین په باره خو داسې ده چه په بدن باندې کمزوری او زیړوالې ظاهر کړی چه خلقو ته دا خیال پیدا شی چه داسړې د دین په باره کښې ډیر محنت کوی، د دین ویره په هغه باندې غالب دې او هغه سره د آخرت ډیره ویره ده یا دا چه د نری کیدو نه معلوم شی چه خوراک ډیر کم کوی. (یعنی روژې نیسی) او د زیړ رنګ نه ئې وهم پیدا شی چه شپې رونړوی.

۱) ارشاد السارى: ۳۹۹/۱۱

② دویم قسم : په هیئت او جامه کښې ریاکاری. په هیئت او جامه کښې ریاکاری دا ده چه مثلا د سر ویښته ئې ببر پریخودلې وی. د بریتو خرئیل. په لاره کښې سخ زوړندولو سره تلل. په مزه مزه حرکت کول. د سجدې نخښه په تندی باندې باقی پریخودل. پیړې جامې اغوستل. د کمبل څادر اغوستل. د هغې لمنې د پنډو پورې پورته ساتل. د جامو شلیدلې کیدل. دا ټولې خبرې ریاکاری ده چه معلومه شی چه دا سړې تابع سنت او د الله پاک نیک بنده دې.
کوم خلق چه په جامو سره نمود کوی د هغوی څو طبقات دی. بعض خلق داسې دی چه کپړې شلیدلې. خیرنې او پیړې اچوی چه دا معلومه شی چه هغوی سره د دنیا هیڅ پرواه نشته. او بعض خلق داسې دی چه هغوی په اهل اصلاح او دنیادارو دواړو ډلو کښې مقبول کیدل غواړی په دې وجه ډیر نرې کن او څادرې او رنګین پیوند کار وغیره لټوی چه نه ئې درویش اوګڼړی او نه ئې دنیادار.
③ دریم قسم : په قول کښې ریاکاری : په دې کښې د اهل دین ریاکاری داسې ده چه د ریا دپاره د وعظ او نصیحت او د حکمت او پوهې خبره یا د اخبار او آثارو د هغې دپاره یادول چه په روزانه محاورو کښې په کار راشی. د ټولو خلقو مخکښې په ریاکارئ سره شونډې خوزول.
④ څلورم قسم : په عمل کښې ریاکاری. مثلا په مانځه کښې د ریاء دپاره تر ډیر وخته پورې قیام. اوږده رکوع او سجده کول. سخ ښکته کول.
⑤ پنځم قسم : په ملاویدونکو کښې ریاکاری : مثلا یو سړې د دې خبرې په تکلف سره غوښتونکې وی چه فلانې عالم یا عابد زما د ملاقات دپاره راشی چه خلقو ته معلومه شی چه دا سړې ډیر دین دار او صاحب حیثیت دې چه ډیر علماء او بزرګان هغه سره تړ راتړ ساتی او برکت حاصلوی یا د ریاکارئ دپاره په کثرت سره د شیوخ او مرشدینو تذکره کوی چه معلومه شی چه د ډیرو اکابرینو نه ئې استفاده کړې ده. [1]

[۶۱۳۴] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ حَدَّثَنِي سَلَمَةُ بْنُ كُهَيْلٍ . وَحَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ سَلَمَةَ قَالَ سَمِعْتُ جُنْدَبًا يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - وَلَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - غَيْرَهُ فَدَنَوْتُ مِنْهُ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ سَمَّعَ سَمَّعَ اللَّهُ بِهِ، وَمَنْ يُرَائِي يُرَائِي اللَّهُ بِهِ». [۶۷۳۳]
سلمه بن کهیل رحمه الله فرمائی چه ما د سیدنا جندب رضی الله عنه نه واوریدل چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : او ما د سیدنا جندب رضی الله عنه نه غلاوه د چا نه هم دا نه دی اوریدلی چه هغه ﴿قال النبی صلی الله علیه وسلم﴾ وئیلې وی، پس زه سیدنا جندب رضی الله عنه ته نزدې شوم نو ما د هغوی نه واوریدل چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : څوک چه د شهرت خواهش مند وی، الله پاک به هغه

[1]) د ذکر شوې قسمونو د نور تفصیل دپاره اوګورئ : احیاء علوم الدین ۳/۲۹۰

مشهور کړي او څوک چه د ښودنې دپاره کار کوي الله پاک به هم د هغه ښودنه اوکړي.

د حدیث مختلف مطلبونه : د دې حدیث مختلف مطلبونه بیان کړې شوي دي:

① یو مطلب خو دا دې چه کوم سړې د شهرت د حاصلولو دپاره، د عزت او مرتبې د حصول دپاره او د خلقو د ښودنې دپاره څه نیک عمل کوي نو الله پاک به په دنیا کښې دننه د هغه بد نیت د خلقو مخکښې ښکاره کړي کوم چه هغه د خلقو نه پټوي او دغه شان به د هغه د رسوائۍ او ذلت سبب شي یا د داسې سړي بد نیت او غرض به الله پاک په دنیا او آخرت کښې د خلقو مخکښې ښکاره کړي او دغه شان به خلقو ته معلومه شي چه دا سړې په دې خپل نیک عمل کښې مخلص نه دې، ګویا چه د کوم مقصد او غرض دپاره هغه دا نیک عمل اختیار کړې وو، هغه ورته حاصل نه شو بلکه د هغې برعکس به د هغه فاسد نیت د خلقو مخکښې ښکاره شي. [1]

خو په دې مطلب باندې دا شبه کیدې شي چه ډیر خلق د ریاکارۍ د وجې نه ډیر نیک کارونه کوي او دنیوي لحاظ سره هغوي په هغې کښې کامیاب وي او د هغوي ریاکاري او بد نیت د خلقو مخکښې نه راځي.

② یو مطلب دا بیان کړې شوې دې چه کوم سړې خپل یو نیک عمل د خلقو مخکښې د اورولو یا ښودنې دپاره اوکړي، الله پاک به د قیامت په ورځ باندې د هغه نیک عمل ثواب هغه ته واوروي او اوښائي، خو ورکوي به ئې نه. [2]

③ یو مطلب دا بیان کړې شوې دې چه کوم سړې یو نیک عمل په خلقو کښې د مشهور کیدو او ښودنې دپاره کوي، الله پاک به د هغه د مقصد مطابق د هغې بدله هغه ته ورکړي او په خلقو کښې به د هغه د عمل شهرت پیدا شي، خو د هغه عمل به په آخرت کښې د حقیقي او لافاني اجر نه محروم وي. [3] په قرآن کریم کښې په سورة هود کښې دي ﴿ مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴾ یعنی کوم انسان چه صرف د دنیوي ژوند او د هغې ډول غوارې نو مونږ به هغوي ته د هغوي د نیکو اعمالو بدله په دنیا کښې پوره پوره ورکړو او په دنیا کښې به د هغوي په بدله کښې هیڅ کمې نه کوو (خو په آخرت کښې به د هغوي هیڅ حصه نه وي).

④ او یو معنی دا بیان کړې شوې ده چه کوم سړې په دنیا کښې دننه د خلقو د ښودنې دپاره او د خپل شهرت دپاره څه نیک عمل کوي الله پاک به په آخرت کښې، د هغه فاسد نیت په ټولو خلقو باندې ښکاره کړي، پس حافظ منذري رحمه الله فرمائي :

﴿ أي : من أظهر عمله للناس رياء أظهر الله نيته الفاسدة في عمله يوم القيامة وفضحه على رؤوس الأشهاد ﴾ [4]

---

[1]) فتح الباري ۴۰۹/۱۱، عمدة القاري ۲۳/ ۱۳۳، ارشاد الساري ۴۹۸/۱۳

[2]) فتح الباري ۴۰۹/۱۱، عمدة القاري ۲۳/ ۱۳۳، ارشاد الساري ۴۹۸/۱۳

[3]) فتح الباري ۴۰۹/۱۱، عمدة القاري ۲۳/ ۱۳۳، ارشاد الساري ۴۹۸/۱۳

[4]) ارشاد الساري ۴۹۸/۱۳

حافظ ابن حجر رحمه الله دي مطلب ته معتمد وئيلې دې. (۱) ځکه چه د آخرت تصريح په بعض احاديثو کښې راغلې ده، پس په مسند احمد او مسند دارمی کښې د سيدنا ابو هند داری رضي الله عنه مرفوع حديث دې، د هغې الفاظ دا دی:

﴿مَنْ قَامَ مَقَامَ رِيَاءٍ وَسُمْعَةٍ رَاءَى اللهُ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَسَمَّعَ﴾ (۲)

يعنى: څوک چه د ښودنې او خلقو ته د اورولو دپاره څه کار کوی، الله پاک به هم د قيامت په ورځ، هغه ته اوښائى او مشهور به ئې کړی (چه هغه د ښودنې دپاره دا عمل کړې وو)

او په طبرانى کښې د سيدنا معاذ رضي الله عنه مرفوع حديث دې، د هغې الفاظ دی:

﴿مَا مِنْ عَبْدٍ يَقُومُ فِي الدُّنْيَا مَقَامَ سُمْعَةٍ وَرِيَاءٍ إِلَّا سَمَّعَ اللهُ بِهِ عَلَى رُءُوسِ الْخَلَائِقِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ (۳)

يعنى: په دنيا کښې چه څوک هم د رياکارئ او د شهرت خوښولو په مقام باندې وی، د قيامت په ورځ باندې به الله پاک د ټولو مخلوق مخکښې د هغه د بدئ شهرت اوکړی.

قوله: ﴿عَنْ سَلَمَةَ قَالَ: سَمِعْتُ جُنْدَبًا، وَلَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم غَيْرَهُ﴾: دا د سلمة بن کهيل قول دې، هغوی فرمائى چه ما دا حديث د جندب رضي الله عنه نه اوريدلې دې او د هغوی نه علاوه د بل چا نه ما ﴿قال النبى صلى الله عليه وسلم﴾ وئيلو سره نه دې اوريدلې، د هغوی مطلب دا دې چه هغوی د سيدنا جندب رضي الله عنه نه علاوه د بل صحابى نه دا حديث نه دې اوريدلې، د جندب نه سيدنا جندب بن عبد الله بجلى رضي الله عنه مراد دې، کوم چه په صغار صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې وو.

د شارحين بخارى مباحثه: علامه کرمانى فرمائى چه د هغوی مطلب دا دې چه هغه وخت هلته د سيدنا جندب رضي الله عنه نه علاوه بل صحابى موجود نه وو، پس هغوی ليکى:

﴿مراده لم يبق من أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم حينئذ غيره فى ذلك المكان﴾ (۴)

حافظ ابن حجر رحمه الله په علامه کرمانى باندې اعتراض کړې دې او وئيلې ئې دی چه سيدنا جندب رضي الله عنه په کوفه کښې وو او د هغوی په ژوند کښې سيدنا ابو جحيفه او سيدنا عبد الله بن ابى اوفى رضي الله عنهما موجود وو، ځکه چه سيدنا ابو جحيفه د سيدنا جندب رضي الله عنهما نه شپږ کاله روستو وفات موندلې دې او د سيدنا عبد الله بن ابى اوفى وفات د هغوی نه لس کاله پس شوې دې او امام سلمه بن کهيل د دې دواړو نه احاديث نقل کړی دی، په دې وجه د دې مطلب دا نه دې چه هغه وخت هلته څوک صحابى موجود نه وو، لکه چه علامه کرمانى رحمه الله داسې ګنړلې ده، بلکه مطلب دا دې چه د سيدنا جندب رضي الله عنه نه د دې حديث د اوريدلو نه

(۱) فتح البارى ۱۱/۴۰۹
(۲) فتح البارى ۱۱/۴۰۹ (قلت: اسناده صحيح)
(۳) فتح البارى ۱۱/۴۰۹ (قلت: اسناده حسن)
(۴) شرح البخارى للكرمانى: ۲۳/۲۰

پس، هغوى د بل يو صحابى نه هم دا حديث نه وو اوريدلې. (۱)
علامه عينى رحمه الله د حافظ ابن حجر رحمه الله اعتراض رد کړې دې او وئيلې ئې دى چه د کرمانى په کلام کښې د ﴿ذلك المكان﴾ نه د کوفې مراد کولو په ځائې دا هم احتمال دې چه کوم ځائې کښې هغوى د سيدنا جندب رضي الله عنه نه حديث اوريدلې وو، هغه ځائې مراد وى او مطلب دا وى چه د سماع حديث په موقع باندې بل څوک صحابى موجود نه وو، علامه عينى رحمه الله فرمائى:
﴿والعجب من هذا القائل يفسر كلام الكرماني بحسب ما يفهمه ثم يرد عليه﴾ (۲) يعنى تعجب دې په دې قائل باندې چه د خپل فهم مطابق د کرمانى د کلام تفسير کوى او بيا پرې رد کوى.
فائده : د جندب په نامه پنځه صحابه کرام رضي الله عنهم : د جندب د نوم پنځه صحابه کرام رضي الله عنهم دى، جندب بن جنادة يعنى ابوذر غفارى رضي الله عنه دا جليل القدر او مشهور صحابى دې. جندب بن مکين جهنى، جندب بن ضمره جندعى، جندب بن کعب او جندب بن عبدالله البجلى، هم د دوى نه سلمة بن کهيل رحمه الله روايت کړې دې. (۳)
علامه عينى رحمه الله د حافظ دا قول هم رد کړې دې چه د سيدنا ابو جحيفه رضي الله عنه وفات د هغوى نه شپږ کاله پس او د سيدنا عبدالله بن ابى اوفى رضي الله عنهما وفات د هغوى نه لس کاله پس شوې دې، ځکه چه د سيدنا جندب بن عبدالله سن وفات په مورخين او ائمه جرح و تعديل کښې چا هم نه دې ليکلې، د هغوى د وفات سن نه دې معلوم نو دا د شپږو او لسو کالو تعين د چرته نه اوکړې شو. (۴)
علامه مزى رحمه الله په تهذيب الکمال کښې د هغوى تذکره ليکلې ده او د هغوى سن وفات ئې نه دې ليکلې. (۵) علامه ذهبى رحمه الله په سير اعلام النبلاء کښې ليکلې دى چه د هغوى وفات د ۷۰ هجرى په حدود کښې شوې دې. (۶) والله اعلم.

۳۷: بَابٌ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ

د الله پاک په طاعت او عبادت کښې د مشقت اوچتولو او مجاهده کولو فضيلت په دې باب کښې بيان کړې شوې دې، د اخلاق ذميمه نه خپله تزکية او اخلاق حسنة خپلول، د ګناهونو نه بچ کيدل او خواهشات د خپلو لاندې کول دا ټول په مجاهده فى الطاعات کښې داخله ده. (۷) د ابو على دقاق قول دې:

---

۱) فتح البارى : ۴۰۸/۱۱
۲) عمدة القارى : ۱۳۲/۲۳
۳) عمدة القارى : ۱۳۲/۲۳
۴) عمدة القارى : ۱۳۲/۲۳
۵) تهذيب الکمال: ۱۳۷/۵، رقم الترجمة : ۹۷۳
۶) سير اعلام النبلاء ۱۷۵/۳
۷) ارشاد السارى ۵۰۰/۱۳

﴿من زين ظاهره بالمجاهدة، حسن الله سرائره بالمشاهدة﴾ [1]

يعنى کوم سړي چه خپل ظاهر په مجاهده (والا وصفونو) ډولی کړی. الله پاک به د هغه باطن د حق په مشاهده باندې ډولی کړی

په آيت کريمه کښې دی: ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى﴾ (النازعات: ۴۰) يعنی څوک چه د خپل رب مخکښې د اودريدو نه اويريږی او خپل نفسانی خواهشات منع کړی نو د هغه ځائې جنت دې او په يو بل آيت کريمه کښې دی:

﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا﴾ (العنکبوت: ۶۹) او کوم خلق چه زمونږ په لاره کښې مجاهده کوی مونږ هغوی ته خپلې لارې ښايو.

د اهل مجاهده لس خصلتونه: امام عبدالقادر جيلانی رحمه الله په غنية الطالبين کښې د اهل مجاهده د لس خصلتونه بيان فرمائيلې دی:

① قسم نه خوړل (که په دروغه وی او که رشتينې وی. که قصدا وی او که په هيره)
② دروغ نه وئيل.
③ وعده پوره کول.
④ د الله پاک په مخلوق کښې چا سره د بدئ کولو او د تکليف رسولو نه ځان ساتل
⑤ چاته بد دعا نه کول، اګر که څوک ظالم ولې نه وی.
⑥ د چا په حق کښې د شرک او کفر او منافقت ګواهی نه ورکول.
⑦ د ګناه د څيزونو طرف ته نه په ظاهر کښې نظر کول او نه په باطن کښې.
⑧ په چا باندې خپل بوج نه اچول او د مخلوق بار په خپل سر اوړل.
⑨ د چا طرف ته د طمع لاس نه اوږدول.
⑩ تواضع اختيارول. [2]

[۶۱۳۵] حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ - رضى الله عنه - قَالَ بَيْنَمَا أَنَا رَدِيفُ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلاَّ آخِرَةُ الرَّحْلِ فَقَالَ « يَا مُعَاذُ ». قُلْتُ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ، ثُمَّ سَارَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ « يَا مُعَاذُ ». قُلْتُ لَبَّيْكَ رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ، ثُمَّ سَارَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ « يَا مُعَاذُ بْنَ جَبَلٍ ». قُلْتُ « لَبَّيْكَ رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ. قَالَ « هَلْ تَدْرِي مَا حَقُّ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ ». قُلْتُ اللَّهُ

---

[1]) ارشاد الساری ۱۳/۵۰۰

[2]) قال الشيخ عبدالقادر الجيلانی رحمه الله احد ائمة الصوفية والاعلام: والاصل فی المجاهدة مخالفة الهوى فيفطم نفسه عن المالوفات والشهوات واللذات، ويحملها على خلاف ما تهوى فی عموم الاوقات، فان انهمک فی الشهوات الجمها بلجام التقوى والخوف من الله، فاذاحرنت ووقفت عند القيام بالطاعات والموافقات ساقها بسياط الخوف وخلاف الهوى ومنع الحظوظ. (وانظر غنية الطالبين (المترجم) مع فتوح الغيبب، ص ۱۰۲٤)

وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ «حَقُّ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ أَنْ يَعْبُدُوهُ، وَلاَ يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا». ثُمَّ سَارَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ «يَا مُعَاذُ بْنَ جَبَلٍ». قُلْتُ لَبَّيْكَ رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ. قَالَ «هَلْ تَدْرِي مَا حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ إِذَا فَعَلُوهُ». قُلْتُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ «حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ أَنْ لاَ يُعَذِّبَهُمْ». [ر: ۲۷۰۱]

د سيدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه نه روايت دي چه زه په سورلۍ باندې په رسول الله ﷺ پسې شاته ناست اوم. سوا د كيجاوې د لرګى نه زما او د رسول الله ﷺ ترمينځه بل يو څيز هم حائل نه وو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل : اې معاذ؛ ما عرض اوكړو لبيك وسعديك يا رسول الله ﷺ! يا رسول الله ﷺ! زه حاضر يم او تيار يم، بيا لږ ساعت پورې رسول الله ﷺ روان وو. د هغې نه روستو ئې اوفرمائيل : اې معاذ؛ ما عرض اوكړو لبيك وسعديك يا رسول الله! وې فرمائيل تاته معلومه ده چه د الله پاک په خپلو بندګانو باندې څه حق دې؟ ما اووې الله پاک او هغه رسول ﷺ ښه پوهيږي، وې فرمائيل : د الله پاک په بندګانو باندې دا حق دې چه هغوی د الله پاک عبادت اوكړي او د هغه سره څوک هم شريک نه كړي. بيا رسول الله ﷺ لږ ساعت روان وو، او وې فرمائيل : اې معاذ؛ ما عرض اوكړو. لبيك وسعديك يا رسول الله! وې فرمائيل : تاته معلومه ده چه كله بندګان دا كار اوكړي نو د هغوى په الله پاک څه حق دې؟ ما عرض اوكړو. الله پاک او د هغه رسول ﷺ ښه پوهيږي، وې فرمائيل : د الله پاک په بندګانو باندې دا حق دې چه هغوى ته عذاب ورنكړي.

د حديث الباب خصوصيت: تنبيه : حافظ ابن حجر رحمه الله د دې حديث په باره كښې ليكي :

﴿ هذا من الأحاديث التي أخرجها البخاري في ثلاثة مواضع عن شيخ واحد بسند واحد وهي قليلة في كتابه جدا ولكنه أضاف إليه في الاستئذان موسى بن إسماعيل وقد تتبع بعض من لقيناه ما أخرجه في موضعين بسند فبلغ عدتها زيادة على العشرين وفي بعضها يتصرف في المتن بالاختصار منه ﴾ [1]

يعنى دا د هغه احاديثو نه دې چه د هغې تخريج، په يو سند او متن سره امام بخارى رحمه الله په درې مقاماتو باندې كړې دې او داسې احاديث په صحيح بخارى كښې ډير كم دى. په يو سند او يو متن سره په دوه مقاماتو باندې تخريج كړې شوې احاديثو بعض علماء كرامو تحقيق اوكړو نو د هغې تعداد د شلو نه پورته وو، بيا د هغې نه په متن كښې لږ شان اختصار هم دې.

د ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: د ترجمة الباب سره حديث مناسبت ظاهر دې چه په دې كښې د الله پاک د بندګانو په ذمه حق بيان كړې دې چه هغوى د الله پاک سره څوک نه شريكوى او د هغه د عبادت او طاعت مجاهده اوكړي، كوم ته چه جهاد اكبر وئيلې شى. [2]

---

[1]) فتح البارى : ۴۱۳/۱۱

[2]) عمدة القارى ۱۳۳/۲۳، ارشاد السارى : ۵۰۰/۱۳

قوله: ﴿لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلَّا آخِرَةُ الرَّحْلِ﴾: ﴿ اخرة الرحل ﴾ د کیجاوې پالان ته وائی او ﴿ آخرة ﴾ د خاء په کسرې او الف سره... هغه لرګی ته وائی چه په هغې باندې سور انسان تکیه لګوی. یعنی زما او د رسول الله ﷺ ترمینځه یو لرګې حائل وو او زه په رسول الله ﷺ پسې بالکل متصل نزدې ناست اوم، مقصد تری نه مبالغه ده چه ما د هغوی نه څه واوریدل، هغه مې ډیر د نزدې نه واوریدل، حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی:

﴿ وفائدة ذكره المبالغة في شدة قربه ليكون اوقع في نفس سامعه أنه ضبط ما رواه ﴾ (۱)

قوله: ﴿لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ﴾: ﴿ لبيك ﴾ مفعول مطلق دې، د دې فعل وجوبا محذوف دې، تقدیری عبارت داسې دې، ﴿ الب لك الباپين ﴾ فعل لره حذف کولو سره مصدر د هغې قائم مقام کړې شو، بیا مصدر مزید فیه لره د زائد د حذف کولو نه پس د ثلاثی مجرد طرف ته واپس کړې شو، پس د دې نه لام جاره لره حذف کولو سره مصدر ثلاثی د کاف ضمیر طرف ته مضاف کړې شو نو ﴿ لبيك ﴾ شو. په دې صورت کښې به دا د ﴿ الب بالمكان البابا ﴾ نه ماخوذ وی، چه د هغې معنی ده په یو ځائې کښې مقیم کیدل نو د ﴿ لبيك ﴾ مطلب شو: زه ستاسو په فرمانبردارئ باندې مقیم او ثابت یم.

د امام خلیل نحوی رحمه الله په نزد دا د ﴿ لب يلب ﴾ نه ماخوذ دې. وئیلې شی چه ﴿ دار فلان تلب داری ﴾ یعنی د فلانی کور زما کور ته بالکل بالمقابل دې. لهذا د ﴿ لبيكَ ﴾ مطلب دا دې:

﴿ انا مواجهكَ بما تحب اجابة لكَ ﴾ یعنی تاسو چه د کوم څیز زما نه مطالبه کوئ زه ستاسو د مرضئ مطابق هغې ته د مخامخ کیدو دپاره تیار یم.

﴿ سعديكَ ﴾، د سعد متعدی دې، دا د اسعاد معنی کښې دې یعنی د چا مدد کول، دا هم مفعول مطلق دې، د دې فعل هم وجوبا محذوف دې، تقدیری عبارت داسې دې: ﴿ اسعدكَ اسعادا بعد اسعاد ﴾ یعنی زه ستاسو د مدد دپاره تیار یم، ﴿ لبيكَ ﴾ او ﴿ سعديكَ ﴾ اګر چه د تثنیه صیغې دی خو په تثنیه باندې د دلالت کولو دپاره نه دی بلکه په کثرت ا وتکرار باندې د دلالت کولو دپاره دی. (۲)

---

(۱) فتح الباری: ۴۱۱/۱۱

(۲) د تفصیل دپاره اوګورئ: شرح الجامی ۸۷-۸۸، مختار الصحاح ص: ۵۸۹، والمعجم المفصل فی الاعراب: ۳۸۲/۳

۳۸: باب التَّوَاضُعِ

د تواضع څو معنې بيان کړې شوې دی : ﴿اظهار التنزل عن المرتبة لمن يراد تعظيمه﴾ يعنى د چا د تعظيم چه اراده وی د هغه مخکښې د خپلې مرتبې نه ښکته والې او نزول ښکاره کول. [1]

بعضو وئيلې دی : ﴿هو تعظيم من فوقه لفضله﴾ [2] يعنى : د خپل ځان نه د اوچت ذات احترام کول د هغه د فضل او فوقيت د وجې نه.

جنيد بغدادی رحمه الله فرمائی : ﴿التواضع : خفض الجنان ولين الجانب﴾ يعنى د نرم خوئی نوم دې.
فضيل بن عياض رحمه الله فرمائی : د حق مخکښې ښکته کيدل، حق اوريدل او د هغې قبلول تواضع ده. [3]

د سيدنا ابو سعيد خدری رضی الله عنه مرفوع حديث په مسند احمد کښې دې ﴿مَنْ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ دَرَجَةً رَفَعَهُ اللّٰهُ دَرَجَةً، حَتّٰى يَجْعَلَهُ فِى عِلِّيِّينَ﴾ [4] يعنى څوک چه د الله پاک دپاره يو درجه تواضع اختيار کړی، الله پاک به هغه ته يو درجه رفعت ورکړی او هغه ته به په اعلى عليين کښې ځائې ورکړی.
امام ترمذی رحمه الله د سيدنا ابو سعيد خدری رضی الله عنه مرفوع حديث نقل کړې دې :

﴿وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلّٰهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللّٰهُ﴾ [5] يعنى د الله پاک دپاره چه څوک هم تواضع اختياروی الله پاک هغه ته رفعت او اوچت والې ورکوی.
امام ابو داؤد رحمه الله د عياض بن حمار نه يو بل روايت نقل کړې دې، د هغې الفاظ دا دی :

﴿إِنَّ اللّٰهَ أَوْحَى إِلَيَّ أَنْ تَوَاضَعُوا حَتّٰى لَا يَبْغِيَ أَحَدٌ عَلٰى أَحَدٍ وَلَا يَفْخَرَ أَحَدٌ عَلٰى أَحَدٍ﴾ [6] يعنى الله پاک ماته وحی کړې ده چه تاسو تواضع او عاجزی اختيار کړئ او څوک دې هم په بل ظلم نه کوی او نه دې څوک په بل چا فخر کوی.

[۶۱۳۶] حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - كَانَ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - نَاقَةٌ . قَالَ وَحَدَّثَنِى مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا الْفَزَارِىُّ وَأَبُو خَالِدٍ الأَحْمَرُ عَنْ حُمَيْدٍ الطَّوِيلِ عَنْ أَنَسٍ قَالَ كَانَتْ نَاقَةٌ لِرَسُولِ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم -

---

[1]) فتح البارى : ۱۴/۱۱، ارشاد السارى ۵۰۰/۱۳، عمدة القارى ۱۳۴/۲۳
[2]) فتح البارى : ۱۴/۱۱، ارشاد السارى ۵۰۰/۱۳، عمدة القارى ۱۳۴/۲۳
[3]) اوګورئ : عوارف المعارف للسهروردی، الباب الثلاثون فى تفاصيل الاخلاق الصوفية : ۴۲۱/۱
[4]) الحديث اخرجه الامام احمد فى مسنده، مسندابى سعيد الخدرى : ۱۹۱/۴، رقم ۱۱۷۴۷، (اسناده ضعيف)
[5]) اخرجه الامام الترمذى فى سننه، كتاب الزهد، باب التواضع : ۲۸/۴، رقم الحديث : ۲۰۲۹ (واخرجه مسلم ايضا)
[6]) الحديث اخرجه ابوداؤد فى كتاب الادب، باب التواضع ۲۷۴/۴، رقم الحديث : ۴۸۹۵ (اسناده صحيح)

تُسَمَّى الْعَضْبَاءَ، وَكَانَتْ لاَ تُسْبَقُ، فَجَاءَ أَعْرَابِيٌّ عَلَى قَعُودٍ لَهُ فَسَبَقَهَا، فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ وَقَالُوا سُبِقَتِ الْعَضْبَاءُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ لاَ يَرْفَعَ شَيْئًا مِنَ الدُّنْيَا إِلاَّ وَضَعَهُ». [ر: ۲۷۱۶]

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه د رسول الله ﷺ یوه اوښه وه. چه د هغې نوم عضباء وه (یو ښاروي به هم په منډه کښې) د هغې نه مخکښې کیدې نه شو. بیا یو باندچی په خپله سورلئ باندې سور راغلو او د رسول الله ﷺ نه مخکښې لاړو. په مسلمانانو باندې دا خبره بده اولګیده او وې وئیل چه عضباء شاته پاتې شوه. رسول الله ﷺ اوفرمائیل: د الله پاک دا عادت دې چه هغه په دنیا کښې یو څیز نه اوچتوی مګر هغه پست کوی هم

د حدیث الباب دوه طرق: دا حدیث امام بخاری رحمه الله په دوه طرق سره نقل کړې دې:

① یو طریق د هغوی د شیخ مالک بن اسماعیل. د هغوی د شیخ زهیر بن معاویه ده او هغوی د حمید طویل نه نقل کوی

② دویم طریق کښې د امام بخاری رحمه الله شیخ محمد بن سلام دې او د هغوی دوه شیوخ دی. مروان بن معاویه فزاری او ابو خالد احمد. دا دواړه د حمید طویل نه نقل کوی. په حمید باندې دواړه طرق جمع کیږی د ابو خالد نوم سلیمان بن حیان دې

حدیث الباب. په کتاب الجهاد کښې د باب ناقة النبی ﷺ د لاندې تیر شوې دې.

د ترجمة الباب سره مناسبت: د ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت، د دې روایت په دویم طرق کښې د واقع دې جملې سره دې: ﴿إِنَّ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ لاَ يَرْفَعَ شَيْئًا مِنَ الدُّنْيَا إِلاَّ وَضَعَهُ﴾ یعنی هر یو داسې څیز چه په دنیا کښې ځان اوچت کړی. الله پاک به هغه رانسکته کړی.

د دې حدیث نه د رفع او تکبر مذمت او د تواضع ترغیب معلومیږی.[1]

[۶۱۳۷] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلاَلٍ حَدَّثَنِي شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ اللَّهَ قَالَ مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ، وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطُشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَإِنْ سَأَلَنِي لأُعْطِيَنَّهُ، وَلَئِنِ اسْتَعَاذَنِي لأُعِيذَنَّهُ، وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدُّدِي عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ، يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ».

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: الله پاک فرمائی چه چا زما ولی سره دشمنی اوکړه زما د طرف نه هغه ته اعلان جنګ دې او زما بنده چه زما د طرف نه په هغه باندې فرض کړې شوې څیزونو باندې عمل کولو سره ماته نزدې کیدې شی. په بل

---

[1] عمدة القاری ۱۳۵/۲۳. ارشاد الساری: ۵۰۱/۱۳

څیز باندې نه شي کیدې. او زما بنده د نوافل په ذریعه ماته قرب حاصلوی، تردې چه زه هغه سره محبت کوم. چه کله زه د هغه سره محبت کوم نو زه د هغه غوږ جوړ شم چه په هغې باندې هغه اوری. او د هغه سترګه جوړه شم چه په هغې باندې هغه ګوری، او د هغه لاس جوړ شم چه په هغې باندې هغه نیول کوی، او د هغه خپه جوړه شم چه په هغې باندې هغه تلل کوی او که هغه زما نه غواړی نو زه هغه ته ورکوم او که هغه زما د پناه طالب وی نو زه هغه ته پناه ورکوم. (کوم کار چه زه کول غواړم) په هغې کښې زه په تردد کښې نه واقع کیږم. لکه چه د هغه مومن د نفس په باره کښې ماته تردد وی کوم چه مرګ نه خوښوی او زه د هغه دا (مرګ لره) ناخوښه ګڼړل نه خوښوم.

قوله: ﴿مَنْ عَادَىٰ لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ﴾ یعنی څوک چه زما د دوست او ولی سره دشمنی کوی، زه هغه سره د جنګ اعلان کوم

﴿ولی﴾: د فعیل په وزن باندې دې او دا یا خو د اسم مفعول په معنی کښې دې د فعیل وزن د مفعول په معنی کښې استعمالیږی. د ولی نه مراد هغه سړې دې د چا امور او معاملاتو ته چه د الله پاک ولایت او نصرت حاصل وی.

په سورة اعراف آیت ۱۹۶ کښې الله پاک فرمائی ﴿وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ﴾ یعنی الله پاک د صالحین ولایت او نصرت کوی او د هغوی حفاظت کوی.
او یا دا د اسم فاعل په معنی کښې دې یعنی چاته چه د الله پاک په عبادت او طاعت باندې قدرت او ولایت حاصل وی او د هغه عبادات مسلسل جاری وی. علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی ﴿أو هو فعيل مبالغة من الفاعل وهو الذي يتولى عبادة الله وطاعته فعباداته تجرى على التوالى من غير أن يتخللها عصيان﴾ (۱)
څنګه چه د انبیاء ﷺ دپاره معصوم کیدل ضروری دی هم دغه شان د ولی دپاره هم د الله پاک د نافرمانئ نه محفوظ کیدل ضروری دی. (۲)
علامه عینی رحمه الله د ولی په تعریف کښې لیکی
﴿هو العالم بالله المواظب على طاعته المخلص فى عبادته﴾ (۳)
﴿من عاد ولیا لی﴾ ئې او نه فرمائیل بلکه ﴿لی﴾ ئې مقدم کړو. اصل کښې ﴿لی﴾ د ﴿ولیا﴾ صفت دی. هغه ئې مقدم کولو سره حال جوړ کړې دې (۴) په دې کښې یو لطیف نکتې طرف ته اشاره کولو سره علامه انور شاه کشمیری رحمه الله لیکی
﴿وإنما قال: «من عادى لي»، ولم يقل: «وليا لي»، تفخيماً لشأن العداوة، لأن في الأول إيذاناً بأن عداوة ولي

(۱) ارشاد الساری: ۵۰۲/۱۳
(۲) ارشاد الساری: ۵۰۲/۱۳
(۳) عمدة القاری: ۲۳، ۳۷
(۴) فتح الباری: ۴۱۶/۱۱، عمدة القاری ۱۳۶/۲۳، ارشاد الساری: ۵۰۲/۱۳

كأنها عداوةُ الله تعالى، بخلاف الثاني ﴾ [1] يعنى ﴿ من عادلى وليا ﴾ ئې اوفرمائيل، او ﴿ من عاد وليا لى﴾ ئې او نه فرمائيل، د عداوت او دشمنئ د معاملې د سخت والى د وجې نه. ځکه چه په اول صورت کښې د دې خبرې طرف ته اشاره ده چه د يو الله والا سره دشمنى کول الله پاک سره د دشمنئ کولو مترادف ده په بل صورت کښې دا نکته نه حاصليده.

د حديث شريف مطلب دا دې چه کوم انسان چه زما ولي ته تکليف رسوى، هغه ته اذيت ورکوى نو زه هغه سره اعلان جنګ کوم، علامه قسطلانى رحمه الله ليکى:

﴿ وذا ثبت هذا فى جانب المعاداة، ثبت ضده فى جانب الموالاة، فمن والى اولياء الله، اكرمه ﴾ [2]

قوله: ﴿وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ﴾: يعنى بنده چه زما قربت د کومو څيزونو په ذريعه حاصلوى، په هغې کښې د فرائضو نه زيات محبوب څيز زما په نزد نشته. مطلب دا دې چه په فرائضو باندې عمل کولو سره د الله پاک قرب حاصليدلې شى، د بل څه څيز په ذريعه، د دې نه زيات قرب نه شى حاصليدې، د نوافل په ذريعه هم د الله پاک قرب هم هغه وخت حاصليدې شى، چه کله د فرائضو اهتمام وى، فرائض پريخودلو سره د نوافلو اهتمام کونکې دالله پاک محبوب کله هم نه شى جوړيدې، علامه انور شاه کشميرى رحمه الله په فيض البارى کښې د دې وضاحت فرمائيلې دې. [3]

قوله: ﴿وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ﴾: لکه چه وئيلې شوې دى چه د نوافل نه مراد نوافل مع الفرائض دى، يعنى يو سړې د فرائضو خو اهتمام کوى خو دهغې سره سره هغه د نوافلو کثرت هم اختياروى، نو د الله پاک د محبوبيت درجه بيا مومى.

---

[1]) فيض البارى : ٤/٤٢٧

[2]) ارشاد السارى : ١٣/٥٠٢

[3]) قوله: (وما يَزَالُ عَبْدِى يَتَقَرَّبُ إلىَّ بالنَّوافل)... إلخ. وههنا بحثٌ للصوفية فى فضل القُرْب بالنوافل، والقُرْب بالفرائض. فقالوا: إن العبدَ فى القُرْبَ الأوَّل يصير جارحةً جلَّ مجده. والله سبحانه نفسه يكون جاريحةً لعبده فى القُرْب الثانى. وذلک لأن الفرائضَ مفروضةٌ من الله تعالى على عباده. وليس لهم بُدٌّ من الإتيان بها، فكانوا فيها كَالجارحة للرجل. وأمَّا النوافلُ، فالعبدُ يأتى بها بطوعها، من دون عزم عليه. فإذا تقَرب بها إلى الله تعالى كان اللَّهُ له كالجارحة. قلتُ: أمَّا كونُ الله تعالى جارحةً للعبد فى القربّ بالنوافل، فذلک نصُّ الحديث. وأمَّا ما ذكروه فى القرب بالفرائض، فلا لفظَ له فى الحديث. إلاَّ أنَّهم أخذوه بالمقابلة. والذى تبيَّن لى أن القربَ فى الفرائض أزْيَدُ وأكملُ، فإنه يَجْلبُ المحبوبيةَ له تعالى من أوَّل الأمر. بخلاف القُرْب في النوافل، فإنها تَجْلبُ المحبوبيةَ تدريجاً، وإن كانت ثمرتُها فى الانتهاء أيضاً هى المحبوبيةُ. ولكن ما يَحْصُلُ من النوافل آخراً يَحْصُلُ من الفرائض أوَّلاً. فأنَّى يستويان وإليه تُرْشدُ ألفاظُ الحديث. فإنَّه قال فى الفرائض: «ما تقرب إلىَّ عبدى بشىء أحَبَّ إلىَّ ممَّا افترضتُ عليه»، فجعل مفروضَه أحبَّ إليه من أوَّل الأمر، وجعل ثمرتَه القربَ. بخلاف النوافل، فإنَّ القُرْبَ منها تدريجىٌّ، يتدرَّجُ العبدُ إليه شيئاً فشيئاً. وبالجملة أنَّهما فى النتيجة سواء، وهى المحبوبيةُ، غير أنَّها تَحْصُلُ بالفرائض أوَّلاً، وبالنوافل ثانياً. (فيض البارى : ٤/٤٣٠)

قوله: ﴿فَإِذَا أَحبَبتهُ كُنتُ سَمعَهُ الَّذِى يَسمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِى يُبصِرُ بِهِ﴾: الله پاک فرمائی چه کله زه د هغه بنده سره محبت کوم نو د هغه غوږ جوړ شم، چه په هغې سره هغه اوری. سترګې ئې جوړې شم چه په هغې سره هغه ګوری

د حدیث الباب مختلف مطلبونه: ظاهره ده چه دا الفاظ په خپله حقیقی معنی کښې نه دی. الله پاک د جسم او د جسم د لوازماتو نه پاک او منزه دې. په دې وجه د دې مجازی معنی اخستلې شوې ده او لاندې ذکر شوې مطالب بیان کړې شوې دی؛

① په دې سره د الله پاک د نصرت او تائید طرف ته اشاره ده او مقصد دا دې چه کوم بنده د الله پاک محبوب جوړ شی، د هغه دا اندامونه د الله پاک په نصرت او تائید سره چلیږی، حرکت کوی او کار کوی. مشهور صوفی بزرګ ابو عثمان حیری د دې معنی وضاحت کولو سره فرمائی: ﴿معنى الحديث: كنت اسرع الى قضاء حوائجه من سمعه فى الاستماع، وعينه فى النظر، ويده فى اللبس، ورجله فى المشى﴾ یعنی زه د هغه حاجتونه زر پوره کوم، د هغه د حاسه سمع نه په اوریدو کښې، د هغه د سترګو نه په لیدو کښې، د هغه د لاس نه په مس کولو کښې او د هغه د قدم نه په تلو کښې، د دې حاصل هم دا دې چه د الله پاک نصرت او تائید داسې بنده ته حاصل وی. (۱)

② دویمه معنی دا بیان کړې شوې ده چه سمع او بصر د اسم مفعول مسموع په معنی کښې دې او مطلب ئې دا دې چه داسې بنده صرف زما ذکر اوری، زما د قدرتونو کرشمې ګوری او صرف زما په مرضئ باندې د هغه لاسونه او خپې وړاندې ځی. (۲)

③ بعض حضراتو وئیلې دی چه دلته د حافظ لفظ په طور د مضاف محذوف دې. تقدیر د عبارت داسې دې: ﴿كنت حافظ سمعه الذى يسمع به، فلا يسمع الا ما يحل سماعه، وحافظ بصره﴾، یعنی زه د هغه د غوږونو او د هغه د نظر حفاظت کوم او دغه شان هغه د ګناه او نافرمانئ نه محفوظ وی. (۳)

④ بعض علماء کرامو وئیلې دی چه دا په طور د مثال دې او مطلب ئې دا دې چه څنګه سترګې، لاسونه او نور جوارح انسان ته محبوب وی زه هم ورته دغه شان محبوب شم او هغه زما نافرمانی نه کوی. (۴)

قوله: ﴿وَمَا تَرَدَّدتُ عَن شَيءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدُّدِي عَن نَفسِ المُؤمِنِ﴾: زه چه یو کارکوم نو په هغې کښې تردد نه کوم، څنګه چه د یومومن په روح اخستلو کښې ماته تردد وی. (۱)

---

۱) فتح الباری: ۴۱۸/۱۱، ارشاد الساری: ۵۰۳/۱۳، عمدة القاری: ۱۳۸/۲۳

۲) فتح الباری: ۴۱۸/۱۱، ارشاد الساری: ۵۰۳/۱۳، عمدة القاری: ۱۳۸/۲۳

۳) عمدة القاری: ۱۳۸/۲۳

۴) فتح الباری: ۴۱۸/۱۱

مقصد دا دې چه زه کوم کار هم کوم نو په هغې کښې ماته تذبذب او تردد نه وی چه دا کار کول پکار دی یا نه، سوا د مومن د روح اخستلو نه، چه په هغې کښې راته تردد وی چه روح ئې قبض کړې شی یا نه؟ ځکه چه مومن مرګ نه خوښوی او زه هغه تکلیف نه خوښوم.

ظاهره ده چه د تذبذب نسبت د الله پاک طرف ته حقیقی معنی کښې صحیح نه دې ځکه چه تردد یو انفعالی کیفیت دې کوم چه د کمزورئ علامت وی او الله پاک د هر قسم انفعالیت نه پاک او منزه دې.

په دې وجه باندې دلته د تردد نسبت د الله پاک طرف ته مجازا دې او مراد د دې نه د ملائکو تردد دې کوم چه د یو مومن بنده د روح قبض کولو دپاره څی، د سیدنا موسی علیه السلام د روح قبض کولو دپاره چه کله فرشته لاړه او اجازت ئې اوغوښتلو نو هغوی د فرشتې نه سپیړه ویستلې او چونکه دا فرشتې د الله پاک حکم سره ځی، په دې وجه الله پاک د تردد نسبت خپل ځان ته اوکړو. [۲]

قوله: ﴿يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ﴾: ﴿مساءة﴾ (د میم په فتحې سره) مومن سړې مرګ ناخوښه ګنړی، (چه دروح د وتلو په وخت ئې ډیر تکلیف وی) او زه د هغه تکلیف ناخوښه ګنړم، د دې دوه مطلبونه بیان کړې شوې دی.

---

[۱] علامه انور شاه کشمیری رحمه الله د دې جملې متعلق په فیض الباری کښې ډیره نفیس نکته لیکلې ده، لاندې د هغوی کلام نقل کولې شی:

قوله: (وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ)... إلخ. لا ريبَ أن الترددَ في جَنَابه تعالى مُحَالٌ، ولكنَّه جيء به على شأن خاطر عباده، ليَعْلَمُوا مَا قدرهم عند ربِّهم. وليس له لفظٌ لمثل هذا الموضع في عالمهم إلاَّ هو. فحادثهم بحسب مجاري عُرْفِهم. هذا بحسَب الجليِّ من النظر، وعند تدقيق النظر يَظْهَر أن التفاتَه تعالى إلى أمرين متعارضين هو الذي عَنَى بالتردُّد، وعَبَّر عنه. فإنَّ اللَّهَ تعالى يتوجَّه أوَّلاً إلى توفِّي العبد، ثم إلى مَلاَلَة العبد من موته، ولا بدَّ له منه في الدنيا، فكأنَّه مادةُ التردُّد للعبد. فإنَّ العبدَ إذا تردَّدَ فيما تتعارضُ فيه الجهات، فلا يَسْنَحُ له الترجيح، فيحدث له فيه التردُّد لا مَحَالَةَ. واللَّهُ سبحانه بريءٌ عن التردُّد، ولكنَّه عبَّر عنه في اللفظ، لكونه مادتَّه عندهم. بعبارة أخرى: إنص العبدَ يكره موتَه، ومَلَكُ الموت يجيء لتوفَّاه، فحدث صورة التصادم والتقابل، وتلك الصورة سُمِّيت بالتردُّد، وإلاَّ فلا تردُّد في جَنَابه تعالى، فإنَّه فعَّالٌ لمَا يَشَاءُ، وحاكمٌ لمَا يريدُ ثم إن تلك الصورة أيضاً في المواطن التحتانية، وأمَّا في الفوق، فلا شيءَ منه. وهَذا كما في الحديث: «إن البلاءَ يَنْزِلُ من السماء، وتَصْعَدُ الصدقةُ إليه، فلا يزالان يَتَصَارَعَان إلى يوم القيامة، حتى لا يَنْزِلَ هذا، ولا يَصْعَدَ هذا»، أو كما قال. فأمعن النظرَ فيه، هل يُوهِمُ في الظاهر أن الصدقةَ تَرُدُّ من القَدَر شيئاً. والوجهُ فيه: أنَّ هذا التصارعَ إنَّما هو في عالم الأسباب، وأمَّا عندَ ربك فقد جَفَّ القلمُ بما هو كائنٌ، وقَد عُلِمَ من قبل أنَّ هذا البلاءَ يُرَدُّ عنه لأجل صدقته. ولمَّا كان ردّه من صدقته، لا بدَّ أن يَظْهَرَ هذا التعليقُ أيضاً في موطن، وهو كما في الحديث. فهكذا لا تردُّد عند ربِّك أصلاً، ولكن لمَّا كانت مادةُ التردُّدَ ممَّا تتجاذبُ فيها الجهاتُ، وهي متحقِّقة فيما نحن فيه، عبَّر عنه بالتردُّد بحسب هذا الموطن، مع أنَّه لا تردُّد عند ربك. فإنَّه لا صباحَ عنده ولا مساء، فافهم. (فیض الباری: ۴/۴۳۰-۴۳۱)

[۲] فتح الباری: ۱۱/۴۲۰، ارشاد الساری: ۱۳/۵۰۳، عمدة القاری: ۲۳/۱۳۸

① الله پاک فرمائي چه مومن، مرګ لره د دې سختئ او د روح د بدن نه د جدايئ د تکليف په وجه باندې ناخوښه ګڼړی او ماته د هغه دا تکليف خوښ نه دې، دا مطلب نه دې چه الله پاک ته د مومن مرګ نه دې خوښ. ځکه چه مرګ خو هغه لره الله پاک سره يوځائې کونکی دې، بلکه مطلب دا دې چه روح قبض کيدو سره چه هغه ته کوم طبعی تکليف وی، د هغه د وجې نه الله پاک اووې ﴿ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَه ﴾ (١)

② دويم مطلب ئې دا دې چه مومن خو مرګ ناخوښه ګڼړی خو زه د هغه دپاره په دنيا کښې د اوږد ژوند مشکلات او تکاليف ناخوښوم، په دې وجه هغه خپل ځان ته راوبلم، يعنی د ﴿مساءة ﴾ نه د دنيا د اوږد ژوند تکليفونه دی او مصيبتونه دی، چه کله انسان بوډا او ضعيف عمر ته اورسيږی، په بيماريانو کښې اخته شی نو د دنياوی ژوند دا اذيت چونکه الله پاک ته د مومن دپاره ناخوښه ده، په دې وجه الله پاک هغه لره خپل ځان ته د رابللو فيصله اوفرمائی او حال دا چه مومن مرګ لره ناخوښه ګڼړی. (٢)

په دې حديث کښې الله پاک د اولياء الله مقام او مرتبه بيان فرمائيلې ده چه که د مرګ د روستو کيدو ګنجائش وې نو الله پاک به د هغوی په حق کښې هغه هم روستو کړې وې ځکه چه الله پاک ته خپل داسې بندګان ډير ګران او نزدې دی.

په حديث الباب باندې اعتراض او د هغې جواب: په حديث الباب کښې د امام بخاری رحمه الله شيخ الشيخ خالد بن مخلد قطوانی دې، علامه ذهبی رحمه الله په ميزان الاعتدال کښې د مختلف محدثين او ائمه جرح و تعديل رائې د هغوی په باره کښې نقل کړی دی، په هغوی کښې ډيرو حضراتو هغوی ته ضعيف وئيلې دې، پس امام احمد رحمه الله فرمائی ﴿ له مناکير ﴾، امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی ﴿ يكتب حديثه ولا يحتج به ﴾ (٣)

ابن سعد رحمه الله فرمائی ﴿ منكر الحديث مفرطا في التشيع ﴾ (٤) امام ابن عدی رحمه الله په الکامل فی ضعفاء الرجال کښې د هغوی ذکر کړې دې او د هغوی لس احاديث نقل کولو سره ئې ټولو ته نسبتا منکر وئيلې دی. (٥) علامه ذهبی رحمه الله د حديث الباب ذکر کولو سره فرمائی ﴿ هذا حديث غريب جدا ﴾ که د صحيح بخاری هيبت نه وې نو محدثينو به دا د خالد بن مخلد په منکر احاديثو کښې شمار کړې وې. (٦)

علامه ذهبی رحمه الله فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله نه علاوه بل چا هم د هغه نه نقل نه دې کړې،

---

(١) فتح الباری: ۱۱/۴۲۰، ارشاد الساری: ۱۳/۵۰۳، عمدة القاری: ۲۳/۱۳۸

(٢) فتح الباری: ۱۱/۴۲۱، ارشاد الساری: ۱۳/۵۰۳، عمدة القاری: ۲۳/۱۳۸

(٣) اوګورئ: ميزان الاعتدال ۱/۶۴۰، رقم الترجمة: ۲۴۶۳

(٤) ميزان الاعتدال ۱/۶۴۰، رقم الترجمة: ۲۴۶۳

(٥) الکامل فی ضعفاء الرجال: ۳/۳۶، رقم: ۵۹۵

(٦) ميزان الاعتدال ۱/۶۴۲، رقم الترجمة: ۲۴۶۳

شریک بن عبدالله په دې کښې متفرد دې او هغه حافظ نه دې، او د دې سند نه علاوه په بل یو سند سره هم دا حدیث نه دې روایت شوې او زما خیال دې چه په مسند احمد کښې دا نشته [1]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په مسند احمد کښې خو یقینا دا روایت نشته خو دا وئیل چه په بل څه سند سره نه دې روایت کړې شوې، صحیح خبره نه ده، ځکه چه دا روایت د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه نه علاوه د لاندې ذکر شوې صحابه کرامو رضي الله عنهم نه روایت کړې شوې دې:

① د سیده عائشه رضي الله عنها نه ...... د هغوی روایت امام احمد او امام بیهقی په کتاب الزهد کښې او ابو نعیم په حلیة الاولیاء کښې نقل فرمائیلې دې.

② د سیدنا ابو امامة الباهلی رضي الله عنه نه ..... د هغوی روایت طبرانی او بیهقی په زهد کښې نقل فرمائیلې دې او د هغې سند ضعیف دې.

③ د سیدنا علی رضي الله عنه د هغوی روایت سماعی په مسند علی کښې نقل کړې دې.

④ د سیدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه، د هغوی روایت امام طبرانی په ضعیف سند سره نقل فرمائیلې دې.

⑤ د سیدنا انس رضي الله عنه نه ...... د هغوی روایت ابویعلی، بزار او طبرانی نقل کړې دې، خو د هغې سند هم ضعیف دې.

⑥ سیدنا حذیفه رضي الله عنه نه .... د هغوی روایت امام طبرانی رحمه الله نقل فرمائیلې دې او د هغې سند حسن غریب دې.

⑦ د سیدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه نه .... د هغوی روایت امام ابن ماجة په سنن کښې او ابو نعیم په حلیة الاولیاء کښې نقل فرمائیلې دې او د دې سند هم ضعیف دې.

بهر حال اګر چه انفرادی طور دا سندونه ضعیف دی، خو د اووهٔ مختلف صحابه کرامو رضي الله عنهم نه په مختلف طرق سره د دې مفهوم حدیث منقول کیدل، په دې باندې دلالت کوی چه د دې حدیث اصل ضرور دې. [2]

علامه انور شاه کشمیری رحمه الله په علامه ذهبی رحمه الله باندې رد کولو سره فرمائی:

(ومرّ علیه الذهبیّ فی «المیزان»، وقال: لولا هیبةُ الجامع لقلتُ فیه: سبحان الله. وکان الذهبیُّ لم یتعلّم علمَ المنطق، قلتُ: إذا صَحّ الحدیثُ، فَلْیَضَعْهُ علی الرأس والعین، وإذا تعالی شیءٌ منه عن الفهم، فَلْیَکِلْهُ إلی أصحابه، ولیس سبیلُه أن یُجَزِّءَ فیه، أمّا علماءُ الشریعة فقالوا: معناه أنّ جوارحَ العبد تصیرُ تابعةً للمرضاة الإلهیة، حتّی لا تتحرّك إلاّ علی ما یرضی به ربُّه. فإذا کانت غایةُ سمعِه وبصرِه وجوارحِه کلِّها هو اللهُ سبحانه، فحینئذٍ صَحّ أن یقالَ: إنه لا یَسْمَعُ إلاّ له، ولا یتکلّمُ إلاّ له، فکأنّ اللهَ سبحانه صار سمعَه وبصرَه، قلتُ: وهذا عدولٌ عن حقّ الألفاظ، لأنّ قولَه: «کنتُ سمعَه»، بصیغة المتکلِّم، یَدُلُّ علی أنّه لم یبق من المتقرِّب بالنوافل

---

[1] میزان الاعتدال ۶۴۲/۱

[2] فتح الباری ۴۱۵/۱۱، وارشاد الساری ۵۰۴/۱۳

إلاّ جسدُه وشبحُه، وصار المتصرِّفُ فيه الحضرةَ الإلهيةَ فحسب، وهو الذي عناه الصوفية بالفناء في الله، أي الانسلاخ عن داوي نفسه، حتى لا يكونَ المتصرِّفُ فيه إلاّ هو. وفي الحديث لمعةٌ إلى وَحْدَةِ الوجود. وكان مشايخُنا مولعين بتلك المسألة إلى زمن الشاه عبد العزيز. أمّا أنا، فلستُ بمتشدِّدٍ فيها:

و من عَجَبٍ أنّي أحِنُّ إليهم   واسألُ عنهم دائماً، و هم معي

وتبكيهم عيني، وهم في سوادِها   وتَشْتَاقُهم روحي، وهم بين أضْلُعي [1]

یعنی : حافظ ذهبی رحمه الله په میزان الاعتدال کښې په دې حدیث باندې نقد کولو سره فرمائیلې دی چه که د صحیح بخاری رعب مانع نه وې نو د دې حدیث متعلق به ما به (د طنز په طور) سبحان الله ! وئیلې وې....

اصل کښې حافظ ذهبی رحمه الله د علم منطق نه ناخبر وو ، زما په خیال کښې د یو حدیث صحت ثابت شی نو هغه په سر سترګو باندې کیخودل پکاردی او که د هغې مفهوم او معنی ډیر اوچت وی نو په داسې صورت کښې د هغې متعلق په تندئ سره فیصله کولو باندې هغه فورا رد کول یا په هغې کښې جرح کول مناسب طریقه نه ده، بلکه په داسې صورت کښې دمعانی حدیث ماهرین (فقهاء کرام) طرف ته رجوع کول پکار دی.

پس علماء شریعت د دې حدیث دا معنی بیان کړې ده، د بنده اندامونه د الله پاک د رضا داسې تابع شی چه د الله پاک د رضا نه بغیر هغه حرکت هم نه کوی او چه کله دا کیفیت دې درجې ته اورسیږی چه د هغه غوږونه، سترګې او نور جوارح ، اول او اخر مقصد او غایة د الله پاک ذات مقدسه جوړ شی نو دې وخت کښې دا وئیلې شی چه دا بنده چه اوری نو صرف د الله پاک دپاره او څه چه وائی نو صرف د الله پاک دپاره، ګویا الله پاک د هغه غوږ او سترګه شی. زما په خیال کښې د دې مطلب معنی سره الفاظ حدیث مطابقت نه ساتی بلکه په دې سره د الفاظو حق ضائع کیږی، ځکه چه په حدیث مبارک کښې ﴿کنت سمعه﴾ الفاظ په صیغه د متکلم سره راغلې دی، چه د هغې نه دا خبره معلومیږی چه د نوافلو په ذریعه باندې قرب حاصلونکې بنده ګویا فناء (او بې اختیاره) شی او د هغه خو صرف ظاهری جسم او بدن په نظر راځی، ګینې په حقیقت کښې هغه پوره په پوره د الله پاک د تصرف لاندې شی او د هغه د ټول بدن نه صرف د الله پاک د مرضئ او منشاء مطابق افعال صادریږی، دې کیفیت ته حضرات صوفیاء فناء فی الذات یا فناء فی الله نه تعبیر کوی، په دې حدیث کښې د مسئله وحدة الوجود طرف ته هم اشاره ملاویږی. د شاه عبدالعزیز پورې زمونږ ټول مشائخ په دې مسئله کښې ډیره دلچسپی اخستله، خو زه په دې باره کښې د تشدد نه ځان ساتم

① تعجب دې چه زه همیشه د هغوی دپاره پریشانه یم او د هغوی په باره کښې تپوس کوم حال دا چه هغه ماسره وی.

② زما سترګې د هغوی دپاره ژړیږی، حال دا چه هغه زما د سترګو په ګاتی کښې اوسیږی

[1] فیض الباری : ٤٢٨/٤

او زما روح د هغوى دپاره بې صبره وى حال دا چه هغه زما د پختو ترمينځه اوسيږى. (١)

(١) مولانا بدر عالم ميرتهى رحمه الله د فيض البارى په حاشيه او په ترجمان السنة كښې د انور شاه كشميرى رحمه الله د دې كلام نور هم وضاحت كړې دې، هغوى ليكى:

د دوه انسانانو ترمينځه د محبت مراحل سر كولو سره ډير كرته داسې اثرات په نظر راځى چه د هغې ليدلو سره يو پردې سړې هم ليدلو سره دا اندازه كوى چه ضرور په دې دوه كسانو كښې داسې تاثر اود مغلوبيت تعلق دې كوم چه د هغه ظاهر هم مسخر كړې دې او هغه ګورى چه د ناستې ولاړې د مرحلو نه تيريدلو سره د هغه په خط او خال كښې هم د يو شان والى صفت پيدا شوې دې، چه كله د خواهش اتحاد، د ارادې اتحاد، د جذباتو د اتحاد سره د ظاهر اتحاد هم په نظر راځى نو د دې اتحاد د صحيح ترجمانئ دپاره د لفظ اتحاد نه سوا هيڅ دويم لفظ نه ملاويږى!

من توشدم تومن شدى من تن شدم تو جان شدى

تا كس نه ګويد بعد ازين من ديګرم تو ديګرى

متنبى وائى: ما الخل الا من اود بقلبه :: وارى بطرف لا يرى بسوانه

د فارسئ او عربئ شاعرانو چه د آثار محبت د ادا كولو دپاره چه د كوم مناسب تعبير انتخاب كړې دې هغه لفظ د اتحاد دې خو په دې الفاظو سره چاته دا شبه نه دى كيدل پكار چه د دې اتحاد د وجې نه د هغوى حقيقى اثنينيت باقى نه پاتې كيږى بيا چه د مخلوق په دائره كښې په دې الفاظو سره دا ښكاره غلط فهمى نه پيدا كيږى نو د خالق او مخلوق ترمينځه په څه تعبيرى توسع سره د عقيدې غلط فهمى نه پيدا كيږى نو د خالق او مخلوق ترمينځه په يو تعبيرى توسع سره د عقيدې غلط فهمى ولې پيدا كيږى، بيشكه چه كله يو بنده د عبديت په لاره باندې روان شى او د فرائضو او نوافلو په سبب د عجز ونياز قدمونه اوچتوى نو دا اندازه كول ګران نه دى چه اوس د هغه ظاهر او باطن لره د الوهيت سلطان پوره پوره مسخر كړې دې، كه هغه اورى نو هم هغه اورى د كومې چه ورته الله پاک د اوريدلو امر كړې دې، كه هغه ګورى او خبرې كوى نو هم هغه ګورى او وائى د كوم چه هغه ته اجازت وركړې شوې دې، كه هغه خپل لاس يا قدم اوچتوى نو هم هلته ئې اوچتوى چرته چه د هغه مولى د هغه دپاره اوچتول خوښ كړې دى، د هغې نه علاوه نه هغه اورى نه ګورى او نه بل څه ادنى حركت كوى نو د دې محبت د ترون د اظهار دپاره ضرور هم هغه الفاظ اختيارول پكار وى كوم چه د دې موقع او محل دپاره مانوس دى بيا چه څنګه هلته د دې الفاظو ښكاره مطلب صرف د دې محبت د رشتې ترجمانى ده هم دغه شان دلته هم د دې الفاظو دلته ښكاره مطلب هم دا دې چه اوس دا بنده د محبت دره باندې تيريدلو سره د خپل مولى په رضا او تسليم كښې فنا شوې دې او د امر شريعت داسې مطيع او منقاد شوې دې لكه يو ښه اس چه د خپل سور د اشاراتو، نه د هغه اس حس او حركت خپل دې او نه د دې بنده نقل او حركت خپل، په كتلو كښې خو دې خپله اودريږى او حركت كوى او په حقيقت كښې د هغه حس او حركت د هغه د مالک دې د هغه جوارح د هغه د ارادې مظاهر جوړ شوې دى چه هر كله د مخلوق قوت ارادى دې درجه فنا كيږى چه د هغه حركت او سكون د بل د ارادې تابع شى نو بيا د هغه حكم د هم هغه صاحب اراده تابع شى. د سپى په شان خبيث ځناور د معلم كيدو سره چه كله خپل قوت ارادى فناء كړى او په ټول بدن سره د خپل مالک د رضا تابع شى نو شريعت د هغه د جوارح خپل هيڅ حكم باقى نه دې پريخودلې بلكه كوم چه د هغه د مالک حكم دې د هغه هم هغه حكم دېپه دې وجه كه هغه سپې د مسلمان وى نو د هغه ښكار حلال دې او كه د كافر وى نو د هغه ښكار حرام دې. د دې مطلب دا دې چه د دومره درجې فنائيت نه پس اوس دا ښكار د سپى بالكل نه دې بلكه د هغه د مالک دې كه هغه مسلمان وو نو دا هم حالال دې هم دغه شان چه كله بنده خپله اراده فنا كړى نو بيا دا اطلاق صحيح كيږى چه د هغه سمع او بصر د الله پاک د ارادې مظهر جوړ شوې دى، تاسو اوكتل چه ... [بقيه برصفحه آئنده...

د ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: شارحین حدیث د ترجمة الباب سره، د دې حدیث مختلف مناسبتونه بیان فرمائیلې دی:

① علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه په دې حدیث کښې د نوافل په ذریعه د الله پاک د قربت د حصول ذکر دې او دا تقرب چونکه په انتهائی تواضع او د الله پاک په دربار کښې د حد درجه عاجزئ اختیارولو نه بغیر نه حاصلیږی، په دې وجه دې مناسبت سره حدیث الباب د باب التواضع د لاندې ذکر کړې شو. (۱)

علامه گنگوهی رحمه الله هم دې ته نزدې نزدې خبره ارشاد فرمائیلې ده چه په روایت کښې د عبادت او مانځه ذکر دې او مونځ د انتهائی درجې خضوع او تواضع وی، په روایت کښې په دې تواضع باندې مرتب کیدونکې ثمره یعنی د رب په نزد د قبولیت او اوچتې درجې د حصول درجه ده. (۲)

② حافظ ابن حجر او علامه قسطلانی رحمهما الله فرمائی چه په ترجمة الباب کښې د «من عادی لی ولیا» نه په فهم کښې راځی ځکه چه د هغې تقاضا دا ده چه د الله پاک د دشمنئ نه انسان ځان بچ کړی او هغوی سره د محبت دوستئ او اکرام والا معامله اختیار کړې شی او د بزرگانو دوستی او اکرام، تواضع نه بغیر نه شی حاصلیدې. (۳)

③ شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب رحمه الله فرمائی چه په ترجمة الباب کښې د «من عادی لی ولیا» نه ثابتیږی چونکه متواضع انسان د چا سره دشمنی نه کوی، پاتې لا دا چه د الله پاک د دوستانو سره دشمنی اوکړی، پس حضرت لیکی:

«والاوجه عند هذا العبد الضعیف ان الترجمة فی قوله: من عادی لی ولیا .... فان المتواضع لا یعادی احدا، فضلا عن الاولیاء» (۴)

۳۹: باب قَوْلِ النَّبِی صلی الله علیه وسلم «بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ كَهَاتَيْنِ».

(وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)

امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د قیامت قرب بیان کړې دې، د سورة نحل کوم آیت کریمه

...بقیه ازحاشیه گذشته] د فناء او ارادې دې مرحلې ته رسیدلو سره ځنګه یو سپې د خپل مالک حکم اختیار کړی خو چه کله یو انسان د شریعت د متابعت په ځائې د هغې مقابله کوی نو بیا د هغه حکم د ځناور نه بدتر شی. (ترجمان السنة: ۱/۳۱۴)

(۱) شرح الکرمانی للبخاری: ۲۳/۲۰

(۲) لامع الدراری: ۱۰/۷۸

(۳) فتح الباری: ۱۱/۴۲۱، ارشاد الساری ۱۳/۵۰۴

(۴) تعلیقات لامع الدراری: ۱۰/۷۸

چه ئي ذکر کړي دي، د هغې ترجمه دا ده : د قيامت معامله به د سترګې د رپ برابر وي يا د دې نه کم وخت. بيشکه الله پاک په هر يو څيز باندې قادر دې.

[۶۱۳۸] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم « بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ هَكَذَا » وَيُشِيرُ بِإِصْبَعَيْهِ فَيَمُدُّ بِهِمَا. [ر: ۴۶۵۲]

د سيدنا سهل رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : زه او قيامت دومره نزدې نزدې رالېږلې شو او رسول الله ﷺ د خپلو دواړو ګوتو په اشاره باندې د هغه قرب بيان کړو، بيا ئې دا دواړه خوارۀ کړل.

د امام بخاري رحمه الله شيخ سعيد بن محمد بن الحکم بن ابي مريم دې، د هغوی شيخ ابوغسان دې، چه د هغه نوم محمد بن مطرف دې او ابوحازم د سلمة بن دينار کنيت دې.

قوله: ﴿ بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ ﴾ : ﴿ بُعِثْتُ ﴾ : د ماضي مجهول واحد متکلم صيغه ده او ﴿الساعة﴾ مرفوع دې، ځکه چه د هغې عطف د ﴿ بُعِثْتُ ﴾ په ضمير متکلم باندې دې او په ضمير متصل باندې د ضمير منفصل سره د تاکيد راوړلو نه بغير چونکه د اسم ظاهر عطف صحيح نه دې، په دې وجه ئې د هغې نه پس د ضمير متصل د تاکيد په طور ﴿ انا ﴾ ضمير منفصل راوړلو، چه د اسم ظاهر عطف پرې صحيح شي. (۱)

بعض حضراتو په دې ترکيب باندې اعتراض کړې دې چه په ضمير متکلم باندې عطف صحيح نه دې، ځکه چه ﴿ بعثت الساعة ﴾ (قيامت مبعوث کړې شو) نه شي وئيلې کيدې، ځکه چه دا هغه وخت وئيلې شي چه کله د مخکښې نه څه څيز موجود وي او بيا هغه راوليږلې شي او اوچت کړې شي او حال دا چه قيامت خو راتلونکې دې، د مخکښې نه موجود نه دې. د دې جواب دا ورکړې شوې دې چه چونکه د قيامت راتلل يقيني دي، په دې وجه دا په منزله د موجود منلو سره دا لفظ استعمال کړې شو. (۲)

د ابو البقاء عکبري په نزد په ﴿ بعثت انا والساعة ﴾ کښې واؤ د مع په معنی کښې دې او ﴿الساعة﴾ د مفعول معه کيدو په صورت کښې منصوب دې. (۳)

خو قاضي عياض د رفع والا صورت ته احسن وئيلې دې. (۴)

قوله: ﴿ وَيُشِيرُ بِإِصْبَعَيْهِ فَيَمُدُّ بِهِمَا ﴾ : رسول الله ﷺ خپلې دواړه ګوتې خورولو سره اشاره اوفرمائيله، زه او قيامت دواړه يو بل ته دومره نزدې يو، د دوه ګوتو نه مينځنۍ او د

---

(۱) فتح الباري : ۴۲۲/۱۱، ارشاد الساري : ۵۰۵/۱۳، عمدة القاري : ۱۳۹/۲۳

(۲) فتح الباري : ۴۲۲/۱۱، ارشاد الساري : ۵۰۵/۱۳، عمدة القاري : ۱۳۹/۲۳

(۳) فتح الباري : ۴۲۲/۱۱، ارشاد الساري : ۵۰۵/۱۳، عمدة القاري : ۱۳۹/۲۳

(۴) فتح الباري : ۴۲۲/۱۱، ارشاد الساري : ۵۰۵/۱۳، عمدة القاري : ۱۳۹/۲۳

شهادت ګوته مراد ده پس د کتاب التفسیر په روایت کښې د دې تصریح ده. (١)

د حدیث دوه مطلبونه : د دې حدیث شریف دوه مطلبونه بیان کړې شوې دی!

① دا دواړه ګوتې چونکه یو بل سره متصل او نزدې دی، په دې وجه د رسول الله ﷺ مطلب دا وو چه زما او د قیامت ترمینځه فاصله ډېره زیاته نه ده، او زما نه پس د دې وقوع ډېر زیات لرې نه دې، یو بل ته نزدې او متصل دی، په مینځ کښې نه بل څوک نبی راځی او نه به یو امت راشی، ځنګه چه د دې دوه ګوتو ترمینځه بله ګوته نشته. علامه توربشتی رحمه الله دا معنی بیان کړې ده. (٢)

② دویم مطلب دا دې چه په دې دوه ګوتو کښې د مینځ والا ګوته لږه شان لویه وی او په دې کښې لږه شان اضافه وی، د دې قلیل اضافې طرف ته اشاره ده چه زما او د قیامت ترمینځه دومره لږه شان فاصله ده، پس قاضی بیضاوی رحمه الله فرمائی:

﴿معنى الحديث ان نسبة تقدم بعثه صلى الله عليه وسلم على قيام الساعة كنسبة فضل احدى الاصبعين على الاخرى﴾ (٣)

او په دواړو معنو کښې خپل مینځ کښې هیڅ تضاد نشته، د اتصال طرف ته هم اشاره کیدې شی او د قلیل فاصلې طرف ته هم اشاره کیدې شی.

[٦١٣٩] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ -هُوَ الْجُعْفِيُّ- حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ وَأَبِي التَّيَّاحِ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ «بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ كَهَاتَيْنِ»

د سیدنا انس رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : زه او د قیامت ورځ د دې (دواړو ګوتو) په شان (نزدې نزدې) رالیږلې شوې یو.

[٦١٤٠] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرٍ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم- قَالَ « بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ كَهَاتَيْنِ » . يَعْنِي إِصْبَعَيْنِ. تَابَعَهُ إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي حَصِينٍ.

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : زه او قیامت د دې دواړو په شان رالیږلې شوې یو، د هغوی مراد دوه ګوتې وې، د دې روایت متابعت اسرائیل د ابوحصین نه کړې دې.

قوله: ﴿تَابَعَهُ إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي حَصِينٍ﴾: ابو حصین (د حاء په فتحې او د صاد په

---

(١) اوګورئ : کشف الباری، کتاب التفسیر : ٧٢١

(٢) فتح الباری ٤٢٤/١١، ارشاد الساری : ٥٠٦/١٣

(٣) فتح الباری ٤٢٥/١١، ارشاد الساری : ٥٠٦/١٣. قال الكرماني : قيل هو إشارة إلى قرب المجاورة، وقيل إلى تقارب ما بينهما طولاً وفضل الوسطى على السبابة لأنها أطول منها بشيء يسير. فالوجه الأول بالنظر إلى العرض، والثاني بالنظر إلى الطول، وقيل أي ليس بينه وبين الساعة نبي غيره مع التقريب لحينها اهـ (انظر شرح الكرماني : ٢٤/٢٢)

کسرې سره، د هغوی نوم عثمان بن عاصم دې
د ابوبکر بن عیاش متابعت اسرائیل بن یونس کړې دې. دا متابعت اسماعیلی موصولا نقل کړې دې. (۱)

۴۰: باب طُلُوعِ الشَّمسِ مِن مَغرِبِهَا

دا باب بغیر د ترجمې نه دې او د کالفصل من الباب السابق د قبیل نه دې، مونږ چه کومه نسخه د متن په طور اختیار کړې ده په هغې کښې د پورته الفاظو سره ترجمة الباب دې. خو په ډیرو نسخو کښې دا باب بغیر د ترجمې نه دې.
پس شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا رحمه الله د دې متعلق لیکی:

﴿والاوجه عند هذا العبد الضعیف: ان المصنف ذکره بغیر ترجمة لمناسبة قوله تعالی فی الباب السابق: ﴿وما امر الساعة الا کلمح البصر﴾ لما ذکر فی حدیث الباب من امور تدل علی فجاءة القیامة، کقوله صلی الله علیه وسلم: لتقومن الساعة، وقد نشر الرجلان﴾ (۲)

یعنی د دې ضعیف بنده په نزد زیاته مناسب دا ده چه امام بخاری رحمه الله دا باب بغیر د ترجمې نه قائم فرمائیلې دې، ځکه چه د دې نه مخکښې باب کښې چه کوم آیت کریمه ذکر دې، ﴿وما امر الساعة الا کلمح البصر﴾ د هغې سره د وړاندې حدیث مناسبت دې، په دې حدیث کښې د داسې امورو تذکره ده چه د هغې نه معلومیږی چه قیامت به ناڅاپه راځی، او د مخکښې باب د آیت کریمه نه هم دا معلومیږی.

[۶۱۴۱] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - قَالَ «لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا، فَإِذَا طَلَعَتْ فَرَآهَا النَّاسُ آمَنُوا أَجْمَعُونَ، فَذَلِكَ حِينَ لاَ يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا، لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ، أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا، وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدْ نَشَرَ الرَّجُلاَنِ ثَوْبَهُمَا بَيْنَهُمَا فَلاَ يَتَبَايَعَانِهِ وَلاَ يَطْوِيَانِهِ، وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدِ انْصَرَفَ الرَّجُلُ بِلَبَنِ لِقْحَتِهِ فَلاَ يَطْعَمُهُ، وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَهُوَ يَلِيطُ حَوْضَهُ فَلاَ يَسْقِي فِيهِ، وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدْ رَفَعَ أُكْلَتَهُ إِلَى فِيهِ فَلاَ يَطْعَمُهَا». [ر: ۴۳۵۹]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: قیامت به تر هغه وخته پورې نه قائمیږی ترڅو پورې چه نمر د مغرب نه وی راختلې، چه کله نمر د مغرب نه راوخیژی او خلق اوګوری نو ټول به ایمان راوړی، هم دا به هغه وخت وی چه د چا دپاره به د هغه ایمان فائده مند نه وی، چا چه د دې نه مخکښې ایمان نه وی راوړې یا چا چه د ایمان نه

---

(۱) فتح الباری: ۱۱/۴۲۴، ارشاد الساری: ۱۳/۵۰۶، عمدة القاری: ۲۳/۱۴۰
(۲) الابواب والتراجم: ۲/۱۳۲

پس د خیر عمل نه وی کړې.
پس قیامت به راشی او دوه سړی به کپړه په مینځ کښې (د اخستلو او خرڅولو دپاره) خوره کړې وی، لا به اخستل او خرڅول پوره شوې هم نه وی او نه به هغوی راټوله کړې وی (چه قیامت به راشی) او قیامت به په داسې حال کښې قائمیږی چه یو سړې به خپله اوښه اولشی او د هغې پئ به راوړی او لا به ئې څکلې نه وی چه قیامت به راشی. قیامت به په داسې حال کښې قائمیږی چه یو سړې به خپل حوض تیاروی او د هغې اوبه به ئې لا څکلې هم نه وی، قیامت به په داسې حال کښې قائمیږی چه یو سړی به نمړئ د خپلې خولې طرف ته اوچته کړې وی او هغه به او نه خوړلې شی.
د حدیث شریف مقصد دا دې چه قیامت به ناڅاپه قائمیږی او ډیر خلق به په خپلو مذکوره کارونو کښې مصروف وی، لا به ئې کار نه وی پوره کړې چه قیامت به قائم شی.

﴿لِقْحَة﴾ (د لام په کسرې سره) د پیو والا اوښه.

قوله: ﴿وَهُوَ يَلِيطُ حَوْضَهُ﴾: لاط۔یلیط۔لیطا: لیو کول، جوړول، خولهٔ جوړول، لاط حوضه اذا مدره ای جمع حجارة فصیرها کالحوض ثم سد ما بینها من الفرج بالمدر ونحوه.[1]

قوله: ﴿آمَنُوا أَجْمَعُونَ﴾: د تاکید کیدو په وجه باندې مرفوع دې، دا د امنوا د ضمیر فاعل دپاره تاکید دې.
په حدیث شریف کښې دی چه کله خلق د مغرب د طرف نه د نمر راختل وینی نو دې خرق عادت او خلاف معمول واقعې لره لیدلو سره به ټول ایمان راوړی. علامه ګنګوهی رحمه الله فرمائی چه د خرق عادت کارونو صدور خو د سیدنا ادم علیه السلام نه تر نن وخته پورې راروان دې، د حضرات انبیاء علیهم السلام په لاسونو باندې د معجزاتو ظهور کیږی او د حضرات اولیاء په لاسونو باندې د کراماتو ظهور کیږی خو یو خرق عادت کار لیدلو سره چه ټول خلق مسلمانان شوې وی، داسې کله هم نه دی شوی نو د طلوع الشمس من المعرب په لیدو باندې به ټول څنګه ایمان راوړی؟
فرمائی چه کیدې شی د دې وجه دا وی چه شیطانان په دې موقع باندې د خلقو د ګمراه کولو دپاره او بې لارې کولو نه بند شی، څکه چه هغوی ته به معلوم وی چه د دې نه پس به ایمان راوړل د چا دپاره به مفید نه وی، لهذا خلقو لره د ایمان د راوړلو نه د منع کولو ضرورت نشته.[2]

فائده: د قرب قیامت د لوئې نخښې ظهور: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په قرب قیامت کښې په زمکه کښې د عام حالاتو بدلیدل، چه د کومو لوئې نخښو په ذریعه سره واقع کیږی، د هغې شروع به په خروج الدجال سره کیږی او د عیسی علیه السلام په وفات سره به د هغې اختتام وی او په پورته عالم کښې چه به په کومو لویو لویو نخښو سره تغیر پیدا شی د

[1] ارشاد الساری: ۵۱۰/۱۳
[2] [illegible] ۷۸/۱۰، الا[illegible]ب والتراجم: ۱۳۲/۲

هغې شروع به د مغرب نه په نمر راختلو سره وي او د قيامت په واقع کيدو سره به د هغې اختتام اوشي. [1]

پس په صحيح مسلم کښې د سيدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما روايت دې ﴿إِنَّ أَوَّلَ الآيَاتِ خُرُوجًا طُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَخُرُوجُ الدَّابَّةِ عَلَى النَّاسِ ضُحًى وَأَيُّهُمَا مَا كَانَتْ قَبْلَ صَاحِبَتِهَا فَالأُخْرَى عَلَى إِثْرِهَا قَرِيبًا﴾ [2]

امام حاکم رحمه الله فرمائي چه په ظاهره کښې به د طلوع الشمس نخښه مخکښې ظاهريږي، او د هغې نه روستو به خروج دابة وي. [3]

د دې نخښو د ظهور نه پس به ايمان راوړل معتبر نه وي، د سيده عائشه رضي الله عنها حديث طبراني نقل کړې دې:

﴿اذا خرجت الايات، طرحت الاقلام، وطويت الصحف، وخلصت الحفظة، وشهدت الاجسام على الاعمال﴾ [4]

يعنې: چه کله د قيامت د هغه نخښو ظهور اوشي نو قلمونه به اوغورځولې شي، صحيفې به راټولې کړې شي، د نګرانۍ کونکې ملائک به رخصت شي، او بدنونه به په اعمالو باندې ګواهي ورکوي.

۴۱: باب «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ»

د ترجمة الباب وضاحت: څوک چه الله پاک سره ملاقات کول غواړي نو الله پاک به هم هغه سرا ملاقات خوښوي، علامه خطابي رحمه الله فرمائي چه د الله پاک د ملاقات غوښتلو مطلب دا دې چه انسان اخرت ته په دنيا باندې ترجيح ورکړي او د آخرت دپاره تيار اوسيدو سره اوږد ژوند خوښ نه کړي او د الله پاک د داسې بنده سره د ملاقات غوښتلو مطلب دا دې چه الله پاک هغه سره د خير اراده فرمائي. [5]

[۶۱۴۲] حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ».

قَالَتْ عَائِشَةُ أَوْ بَعْضُ أَزْوَاجِهِ إِنَّا لَنَكْرَهُ الْمَوْتَ. قَالَ «لَيْسَ ذَاكِ، وَلَكِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا حَضَرَهُ الْمَوْتُ بُشِّرَ بِرِضْوَانِ اللَّهِ وَكَرَامَتِهِ، فَلَيْسَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ، فَأَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ وَأَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَإِنَّ الْكَافِرَ إِذَا حُضِرَ بُشِّرَ بِعَذَابِ اللَّهِ وَعُقُوبَتِهِ، فَلَيْسَ شَيْءٌ أَكْرَهَ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ، كَرِهَ

---

[1] فتح الباري: ۴۲۹/۱۱

[2] الحديث اخرجه الامام مسلم فى كتاب الفتن واشراط الساعة، رقم الحديث: ۲۹۴۱

[3] ارشاد الساري: ۵۰۹/۱۳

[4] ارشاد الساري: ۵۱۰/۱۳

[5] عمدة القاري: ۱۴۲/۲۳

لِقَاءَ اللّٰهِ وَكَرِهَ اللّٰهُ لِقَاءَهُ». اخْتَصَرَهُ أَبُو دَاوُدَ وَعَمْرٌو عَنْ شُعْبَةَ.
وَقَالَ سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ زُرَارَةَ عَنْ سَعْدٍ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.

د سيدنا عبادة بن صامت رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: کوم سړې چه د الله پاک ملاقات لره محبوب ساتی، الله پاک هم د هغه ملاقات محبوب ګنړی، او څوک چه د الله پاک ملاقات نه خوښوی، الله پاک هم د هغه ملاقات نه خوښوی. او سيده عائشه رضي الله عنها يا په ازواج مطهرات کښې بل چا عرض اوکړو چه مرګ خو مونږ هم ناخوښه ګنړو، رسول الله ﷺ اوفرمائيل: دا خبره نه ده بلکه چه کله د مومن د مرګ وخت نزدې راشی نو هغه ته د الله پاک د رضا او د الله پاک په نزد د هغه د عزت زيرې ورکړې شی، هغه وخت مومن ته يو څيز هم د دې نه زيات عزيز نه وی کوم چه د هغه وړاندې (د الله پاک سره ملاقات او د هغه د رضا حصول) وی. په دې وجه هغه د الله پاک د ملاقات خواهش مند شی او الله پاک هم د هغه ملاقات خوښوی او کله چه د کافر د مرګ وخت نزدې راشی نو هغه ته د الله پاک د عذاب او د هغه د سزا خبر ورکړې شی، هغه وخت راتلونکی عذاب نه هغه ته زيات يو څيز هم ناخوښه نه وی.

دوه بيل بيل څيزونه، مرګ او د الله پاک ملاقات: چونکه په ظاهر کښې معلوميږی چه د ﴿لقاء الله﴾ نه مرګ مراد دې په دې وجه سيده عائشه رضي الله عنها يا په ازواج مطهرات رضی الله تعالی عنهن کښې بل چا د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو، د راوی شک دې چه سوال چا اوکړو؟ بهر حال تپوس اوکړې شو چه مرګ خو زمونږ خوښ نه دې، ګويا د الله پاک ملاقات د مرګ نه بغير ممکن نه دې او مرګ مونږ ناخوښه ګنړو نو آيا مونږ د الله پاک ملاقات ناخوښه ګنړنکو کښې خو داخل نه يو؟ رسول الله ﷺ وضاحت اوفرمائيلو چه مرګ او د الله پاک ملاقات دوه بيل بيل څيزونه دی، چونکه مرګ د الله پاک د ملاقات يوه ذريعه او پل دې، په دې وجه د هغې نه هم په ﴿لقاء الله﴾ سره تعبير کولې شی.

د حسان بن اسود رحمه الله قول دې: ﴿الموت جسر يوصل الحبيب الى الحبيب﴾[1] يعنی مرګ يو پل دې کوم چه دوست لره د دوست سره يوځائې کوی.

په سورة عنکبوت کښې دی: ﴿مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللّٰهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللّٰهِ لَآتٍ﴾ يعنی څوک چه د الله پاک د ملاقات اميد ساتی نو بيشکه د الله پاک د طرف نه مقرر وخت راتلونکې دې.

قوله: ﴿اخْتَصَرَهُ أَبُو دَاوُدَ وَعَمْرٌو، عَنْ شُعْبَةَ﴾: ابوداؤد سليمان طيالسی د دې حديث اختصار کړې دې، امام ترمذی رحمه الله هغه موصولاً نقل کړې دې او د عمرو بن مرزوق روايت طبرانی موصولاً نقل کړې دې.[2]

---

[1]) ارشاد الساری: ۵۱۱/۱۳
[2]) فتح الباری: ۴۳۷/۱۱، ارشاد الساری: ۵۱۲/۱۳، عمدة القاری: ۱۴۴/۲۳

قوله: ﴿ وَقَالَ سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ ...... ﴾: د سعيد بن ابى عروبه دا تعليق امام مسلم رحمه الله موصولا نقل كړې دې.(١)

[٦١٤٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدٍ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ». [ر: ٧٠٦٥]

د سيدنا ابوموسى اشعرى رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: كوم سړې چه الله پاک سره ملاقات خوښوى الله پاک هم د هغه ملاقات خوښوى، او څوک چه د الله پاک ملاقات ناخوښه ګنړى الله پاک هم د هغه ملاقات ناخوښه ګنړى.

د ابو اسامة نوم حماد بن سلمة دې، د ابوبردة نوم حارث يا عامر دې او د بريد د پلار نوم عبدالله بن ابى بردة دې، سيدنا ابوموسى اشعرى رضي الله عنه مشهور صحابى دې او د هغوى نوم عبدالله بن قيس دې.

يو اشكال او د هغې جواب: په يو حديث كښې د مرګ د غوښتلو نه منع كړې شوې ده، او د حديث الباب نه معلوميږى چه د الله پاک د ملاقات دپاره د مرګ غوښتنه پكار ده، په ظاهره دواړو احاديثو كښې تعارض دې، علامه قسطلانى رحمه الله ليكى:

﴿ فيه أن محبة لقاء الله لا تدخل فى النهى عن تمنى الموت لأنها ممكنة مع عدم تمنيه لأن النهى محمول على حال الحياة المستمرة أما عند الاختصار والمعاينة فلا تدخل تحت النهى بل هى مستحبة ﴾(٢)

يعنى د دې حديث نه معلوميږى چه د الله پاک د ملاقات محبت كيدل پكار دى او هغه د مرګ نه بغير ممكن نه دې او په بل حديث كښې د مرګ د غوښتلو نه منع كړې شوې ده.

د دې جواب دا دې چه دواړه د بيلو بيلو موقعو دى، چه كله ژوند جارى شى نو په دې حالت كښې د مرګ غوښتنه نه دى كول پكار، نهى او ممانعت هم په دې حالت باندې محمول دى خو كه د مرګ وخت نزدې راشى او د عالم برزخ مشاهده شروع شى نو د الله پاک سره د ملاقات خواهش كيدل پكار دى او دا خواهش كول ممنوع نه دى بلكه مستحب دى.

[٦١٤٤] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَعُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ فِي رِجَالٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ وَهُوَ صَحِيحٌ «إِنَّهُ لَمْ يُقْبَضْ نَبِيٌّ قَطُّ حَتَّى يَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ ثُمَّ يُخَيَّرُ». فَلَمَّا نَزَلَ بِهِ، وَرَأْسُهُ عَلَى فَخِذِي، غُشِيَ عَلَيْهِ سَاعَةً، ثُمَّ أَفَاقَ، فَأَشْخَصَ بَصَرَهُ إِلَى السَّقْفِ ثُمَّ قَالَ «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى». قُلْتُ إِذًا لَا يَخْتَارُنَا، وَعَرَفْتُ أَنَّهُ الْحَدِيثُ الَّذِي كَانَ يُحَدِّثُنَا بِهِ - قَالَتْ - فَكَانَتْ تِلْكَ آخِرَ كَلِمَةٍ تَكَلَّمَ

---

(١) فتح البارى: ٤٣٨/١١، عمدة القارى: ١٤٤/٢٣

(٢) ارشاد الساری: ٥١٢/١٣

بِهَا النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَوْلُهُ «اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى». [ر ۴۱۷۱]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ چه كله هغوى صحت مند وو. به فرمائيل كله هم د يو نبي تر هغه وخته پورې روح نه شى قبض كولې ترڅو پورې چه په جنت كښې د اوسيدو ځائې هغه ته او نه ښودلې شى، نو بيا هغه ته اختيار وركولې شى پس كله چه رسول الله ﷺ بيمار شو او د هغوى سر مبارک زما په پتون باندې وو. نو په هغوى باندې د لږ وخت دپاره بيهوشى راغله، چه كله بيدار شو نو هغوى د چهت طرف ته يو شان كتل او بيا ئې اوفرمائيل ﴿اللهم الرفيق الاعلى﴾ ما اووئيل چه اوس رسول الله ﷺ مونږ ته ترجيح نه شى راكولې. دا هم هغه حديث دې كوم چه به رسول الله ﷺ مونږ ته بيانولو

هغه حديث دا وو چه رسول الله ﷺ به فرمائيل چه ترڅو پورې په دنيا او آخرت كښې يو نبي ته اختيار ورنكړې شى، تر هغه وخته پورې د هغه نبي روح نه شى قبض كولې

سيده عائشه رضي الله عنها فرمائى چه دا رسول الله ﷺ آخرى كلمه وه. كومه چه هغوى په خپله ژبه مباركه باندې ادا اوفرمائيله، يعنى دا ارشاد: ﴿اللهم الرفيق الاعلى﴾

قوله: ﴿فِي رِجَالٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ﴾: يعنى نور اهل علم هم په مجلس كښې ناست وو. د هغوى ټولو په موجودګئ كښې دا روايت مونږ د سعيد بن المسيب او عروة بن الزبير رضي الله عنهم نه واوريدلو

رسول الله ﷺ ته په ژوند او مرګ كښې اختيار وركړې شوې وو، رسول الله ﷺ مرګ اختيار اوفرمائيلو كوم چه د الله پاک د ملاقات ذريعه ده، دغه شان د دې حديث مناسبت د باب سره ظاهريږى. (١)

٤٢: بَابُ سَكَرَاتِ الْمَوْتِ

سكرات، د سكرة جمع ده او د سكر معنى ده داسې سختى كوم چه عقل او شعور ختم كړى، امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې د مرګ شدت او سختى بيان كړې ده.

[۶۱۴۵] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ بْنِ مَيْمُونٍ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ أَبَا عَمْرٍو ذَكْوَانَ مَوْلَى عَائِشَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَائِشَةَ -رضي الله عنها- كَانَتْ تَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ بَيْنَ يَدَيْهِ رَكْوَةٌ -أَوْ عُلْبَةٌ فِيهَا مَاءٌ، يَشُكُّ عُمَرُ- فَجَعَلَ يُدْخِلُ يَدَيْهِ فِي الْمَاءِ، فَيَمْسَحُ بِهِمَا وَجْهَهُ وَيَقُولُ «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، إِنَّ لِلْمَوْتِ سَكَرَاتٍ». ثُمَّ نَصَبَ يَدَهُ فَجَعَلَ يَقُولُ «فِي الرَّفِيقِ الأَعْلَى». حَتَّى قُبِضَ وَمَالَتْ يَدُهُ. قَالَ أبو عبد الله: العلبة من الخشب، والركوة من الادم. [ر: ۸۵۰]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه د رسول الله ﷺ (د وفات په وخت د هغوى) مخې ته يو

---

١) فتح البارى: ۴۳۸/۱۱، ارشاد السارى: ۵۱۳/۱۳، عمدة القارى: ۱۴۵/۲۳

لوښي کيخودلي شوي وو، چه په هغي کښې اوبه وې، عمر ته شبه وه (چه د لوښي دپاره ئي لفظ د رکوة وئيلي وو يا علبة) رسول الله ﷺ به په هغي کښې خپل لاس مبارک دننه کولو او بيا به ئي هغه په خپل مخ مبارک باندي راښکلو او فرمائيل به ئي: د الله پاک نه سوا بل معبود نشته، بيشکه د مرګ دپاره سختې دی، بيا ئي خپل لاس مبارک اوچتولو سره اوفرمائيل: ﴿في الرفيق الاعلى﴾ تردي چه د هغوی روح مبارک قبض کړې شو او لاس مبارک ئي ښکته شو.

﴿رکوة﴾ او ﴿علبة﴾ د دواړو يوه معنى ده: پياله، بعضو د دواړو ترمينځه فرق کړې دې چه رکوة د څرمني او علبة د لرګی پيالي ته وائی.[1]

د مرګ سختې: چه کله د انسان روح اوځی نو د روح د بدن نه د وتلو په وخت ډير تکليف وی، د قرآن کريم په څلورو آيتونو کښې د مرګ سختې بيان کړې شوې دی!

① په سورة ق کښې دی: ﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ﴾[2]

② په سورة انعام کښې دی: ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ﴾[3]

③ په سورة واقعه کښې دی: ﴿إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ﴾[4]

④ سورة القيامة کښې دی: ﴿إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ﴾[5]

د سيدنا جابر بن عبدالله رضي الله عنهما يو حديث ابن ابی شيبة موصولا نقل فرمائيلي دې چه د بنی اسرائيلو يو جماعت قبرستان ته راغلو نو د دوه رکعتو نفل کولو نه پس ئي دعا اوکړه چه يو مړې دې مونږ ته د مرګ په باره کښې اوائی، د هغوی دعا قبوله شوه، يو سړی د قبر نه سر راويستلو او وې وئيل چه زما د مرګ سل کاله اوشو خو د مرګ تريخ والي تر نن پورې زما په حلق کښې محسوسيږی.[6]

او په حلية الاولياء کښې د سيدنا واثلة رضي الله عنه يو مرفوع حديث نقل کړې شوې دې!

﴿والذی نفسی بيده لمعاينة ملك الموت أشد من ألف ضربة بالسيف﴾[7]

يعنی قسم په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې زما نفس دې د مرګ د فرښتې معاينه د تورې د زرو ګزارونو نه زياته سخته ده.

---

[1]) عمدة القاری: ١٤٦/٢٣

[2]) سورة ق: ١٩

[3]) سورة الانعام: ٩٣

[4]) سورة الواقعة: ٨٣

[5]) سورة القيامة: ٢٦

[6]) ارشاد الساری: ٥١٤/١٣

[7]) ارشاد الساری ٥١٤/١٣، (حلية الاولياء: ١٨٦/٥) (فيه اسماعيل وروايته عن غير الشاميين ضعيف م: ه منها)

[۶۱۴۶] (۱) حَدَّثَنِي صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الأَعْرَابِ جُفَاةً يَأْتُونَ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَيَسْأَلُونَهُ مَتَى السَّاعَةُ، فَكَانَ يَنْظُرُ إِلَى أَصْغَرِهِمْ فَيَقُولُ «إِنْ يَعِشْ هَذَا لاَ يُدْرِكْهُ الْهَرَمُ حَتَّى تَقُومَ عَلَيْكُمْ سَاعَتُكُمْ». قَالَ هِشَامٌ يَعْنِي مَوْتَهُمْ.

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه څه بانډچيان به رسول الله ﷺ ته راتلل او تپوس به ئې کولو چه قيامت به کله قائميږي؟ رسول الله ﷺ به په هغوی کښې د ټولو نه کم عمر والا ته کتلو سره فرمائيل چه که دې ژوندې پاتې شو نو د هغه د بوډاوالي نه مخکښې به په تاسو باندې قيامت قائم شي. هشام فرمائي چه د رسول الله ﷺ مراد (ستاسو د قيامت نه) د هغوی مرګ وو.

قوله: ﴿رِجَالٌ مِنَ الأَعْرَابِ جُفَاةً﴾: ﴿جفاة﴾ د جافي جمع ده، جافي داسې سړي ته وائي، کوم چه د سخت طبيعت وي. ځکه چه عموما بانډچيان خلق د سخت طبيعت والا وي، په دې وجه د هغوی دپاره دلته د جفاة لفظ استعمال کړې شو. او په بعض نسخو کښې ﴿حفاة﴾ دې کوم چه د جمع ده، چه د هغې معنی د داسې سړي ده چه خپې ابله وي. (۲)

د رسول الله ﷺ دا جواب د حکيم په اسلوب وو او مطلب دا وو چه په هغوی کښې چه کله د يو کم عمر انسان بوډاتوب راشي نو يو زمانه به تيره شوې وي او د هر انسان د مرګ سره سره کم از کم د هغه قيامت خو راځي، حديث مشهور دې: من مات فقد قامت (عليه) قيامته (۳).

په حديث کښې چونکه د مرګ ذکر دې او هر مرګ، د خپلو سختو او سکرات سره راځي، په دې وجه ئې حديث د دې باب د لاندې ذکر کړو.

[۶۱۴۷، ۶۱۴۸] (۴) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَلْحَلَةَ عَنْ مَعْبَدِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ بْنِ رِبْعِيٍّ الأَنْصَارِيِّ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- مُرَّ عَلَيْهِ بِجِنَازَةٍ فَقَالَ «مُسْتَرِيحٌ، وَمُسْتَرَاحٌ مِنْهُ». قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْمُسْتَرِيحُ وَالْمُسْتَرَاحُ مِنْهُ قَالَ «الْعَبْدُ الْمُؤْمِنُ يَسْتَرِيحُ مِنْ نَصَبِ الدُّنْيَا وَأَذَاهَا إِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ، وَالْعَبْدُ الْفَاجِرُ يَسْتَرِيحُ مِنْهُ الْعِبَادُ وَالْبِلاَدُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ».

د سيدنا ربيع انصاری رضي الله عنه نه روايت دې چه د رسول الله ﷺ په خوا کښې خلق د يوې جنازې

---

۱) اخرجه مسلم فی الفتن واشراط الساعة، باب: قرب الساعة، رقم ۲۹۵۲

(جفاة): غافلون فی طبعهم لقلة مخالطة الناس (لا يدركه الهرم) لا يبلغ فی حياته الهرم، وهو الشيخوخة ونهاية العمر. (موتهم) ای فسر ساعتهم بموتهم وانقراض عصرهم، لان من مات فقد قامت (عليه) قيامته.

۲) ارشاد الساری: ۵۱۴/۱۳

۳) اتحاف سادة المتقين: ۱۱/۹

۴) اخرجه مسلم فی الجنائز، باب: ما جاء فی مستريح او مستراح منه. رقم: ۹۵۰

سره تير شو نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه : ﴿المستريح او المستراح منه﴾ (آرام موندونكي دي يا د هغه نه آرام اوموندلې شو، صحابه كرامو ﷺ عرض اوكړو يا رسول الله ﷺ! ﴿المستريح والمستراح منه﴾ څه څيز دې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : چه مومن بنده د دنيا د مشقتونو او تكليفونو نه د الله پاک په رحمت سره خلاصې بيا مومى او د فاجر بنده نه د الله پاک بندګان، ښارونه، اونې او څاروى خلاصې بيا مومى.

حاصل دا دې چه كه مړ شوې د الله پاک نيک بنده دې نو هغه د دنيا د ژوند د تكليفونو نه په آرام شى او كه هغه ګناهګار او نافرمان وى نو د الله پاک مخلوق د هغه د تكليفونو او اذيتونو نه خلاصې بيا مومى.

د امام بخارى رحمه الله شيخ اسماعيل بن ابى اويس دې او هغه د امام مالک رحمه الله نه نقل كوى، د ابوقتادة نوم حارث دې، او ربعى د راء په كسرې سره دې، دا حديث امام بخارى رحمه الله دلته په اول كرت ذكر فرمائيلې دې، وړاندې حديث هم د دې اختصار دې.

[۶۱۴۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عَبْدِ رَبِّهِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَلْحَلَةَ حَدَّثَنِي ابْنُ كَعْبٍ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مُسْتَرِيحٌ، وَمُسْتَرَاحٌ مِنْهُ، الْمُؤْمِنُ يَسْتَرِيحُ».

د سيدنا ابوقتادة رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : مړې كيدونكې يا آرام موندونكې دې او يا د هغه نه آرام موندلې شى. مومن آرام موندونكې دې.

[۶۱۴۹] (۱) حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يَتْبَعُ الْمَيِّتَ ثَلاَثَةٌ، فَيَرْجِعُ اثْنَانِ وَيَبْقَى مَعَهُ وَاحِدٌ، يَتْبَعُهُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَعَمَلُهُ، فَيَرْجِعُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ، وَيَبْقَى عَمَلُهُ».

د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : د مړى سره درې څيزونه ځى، دوه خو واپس راشى، صرف يو د هغه سره پاتې شى، هغه سره د هغه د كور خلق ځى، د هغه مال او د هغه عمل ځى. د هغه د كور خلق او مال خو راواپس شى او د هغه عمل هغه سره باقى پاتې شى.

د سيدنا براء بن عازب رضي الله عنه روايت امام احمد رحمه الله نقل كړې دې چه بيا د مړى ته په قبر كښې د يو ښكلى شكل والا ښكلې لباس اغوستې سړې راشى او وائى تاته دې زيرې وى، مړې ترې تپوس كوى چه ته څوک يې؟ هغه وائى زه ستا عمل يم او كافر ته يو بد شكله راشى او وائى چه زه ستا بد عمل يم. (۲)

په دې روايت كښې د مړى ذكر دې او هر مړې، د مرګ په سكراتو باندې تيريږى، په دې

---

(۱) اخرجه مسلم فى اوائل الزهد والرقاق، رقم الحديث : ۲۹۶۰، واخرجه الامام الترمذى فى كتاب الزهد، باب ما جاء مثل ابن ادم واهله وماله وعمله : ۵۸۹/۴، رقم الحديث : ۲۳۸۹

(۲) ارشاد السارى ۵۱۷/۱۳

وجه ئې د دې باب د لاندې دا روایت ذکر کړو
حمیدی د امام بخاری رحمه الله شاګرد دې او د هغوی نوم عبد الله بن زبیر دې

[٦١٥٠] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضي الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ عُرِضَ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ غُدْوَةً وَعَشِيًّا، إِمَّا النَّارُ وَإِمَّا الْجَنَّةُ، فَيُقَالُ هَذَا مَقْعَدُكَ حَتَّى تُبْعَثَ». [ر: ١٣١٣]

د سیدنا ابن عمر رضي الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: چه کله په تاسو کښې څوک مړهٔ شی نو سحر او ماښام د هغه د اوسیدو ځائې هغه ته ښودلې شی، که هغه دوزخ وی او که جنت وی او ورته وئیلې شی چه دغه ستاد اوسیدو ځائې دې تردې چه قیامت راشی.

د ابو النعمان نوم محمد بن الفضل دې، په صحاح ستة کښې د امام بخاری رحمه الله نه علاوه بل چا دا حدیث نه دې ذکر کړې. والحدیث من افراد البخاری (١)

[٦١٥١] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «لاَ تَسُبُّوا الأَمْوَاتَ، فَإِنَّهُمْ قَدْ أَفْضَوْا إِلَى مَا قَدَّمُوا». [ر: ١٣٢٩]

د سیده عائشه رضي الله عنها نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: مړو ته بدې ردې مه وایئ ځکه چه کوم عملونه هغوی مخکښې لیږلې دی هغوی خپله هغې ته رسیدلې دی.

په دې باب کښې ذکر شوې ټولو احادیثو کښې د مرګ یا میت ذکر دې، په دې سره په سکرات الموت باندې په خپله دلالت کیږی.

٤٣: باب نفخ الصور

قَالَ مُجَاهِدٌ الصُّورُ كَهَيْئَةِ الْبُوقِ (زَجْرَةٌ) صَيْحَةٌ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ النَّاقُورُ الصُّورُ. (الرَّاجِفَةُ) النَّفْخَةُ الأُولَى. وَ(الرَّادِفَةُ) النَّفْخَةُ الثَّانِيَةُ.

امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د شپیلئ د پوکولو ذکر کړې دې، شپیلئ په حقیقت کښې یو ښکر دې چه په هغې کښې به سیدنا اسرافیل علیه السلام پوکې وهی، په هغې کښې پوکی وهلو ته نفخ صور وئیلې شی، دا د شپیلئ پوکې وهل به څو کرته وی په دې کښې اختلاف دې.

د قیامت په ورځ باندې د نفخات تعداد: د قیامت په ورځ باندې د نفخات تعداد کښې اختلاف دې، علامه ابن حزم رحمه الله فرمائی چه څلور نفخات به کیږی، اوله نفخه به هغه وی چه په هغې سره به ټول ژوندی مړهٔ شی، دویمه نفخه به هغه وی چه په هغې سره به ټول مړی ژوندی شی، او د حساب دپاره به جمع کیږی، دریمه نفخه به هغه وی چه په هغې سره به عام بیهوشی راشی او څلورمه نفخه په هغه وی چه په هغې سره به دا راغلې بیهوشی ختمه شی. (٢)

---

(١) ارشاد الساری ٥١٨/١٣
(٢) فتح الباری ٤٤٤/٦، کتاب احادیث الانبیاء، باب وفاة موسی وذکره بعد.

شاه عبدالقادر رحمه الله هم دا قول اختیار کړی دی. [1]
مولانا رشید احمد ګنګوهي رحمه الله په لامع الدراری کښې دی [2]، او په کوکب الدری کښې د څلورو نفخاتو قول اختیار کړې دې، یو د مرګ نفخه. دویمه د احیاء، دریمه د بیهوشئ، او څلورمه د بیدارېدو، د بیهوشئ نفخه به هغه وی چه کله د حساب دپاره ظهور اوفرمائیلې شی. [3]
بعض حضراتو د پنځو نفخو قول اختیار کړې دې، پس شاه عبدالقادر رحمه الله د سورة النمل په تفسیر کښې پنځه نفخات ذکر کړې دی، هغوی لیکی:
یو کرت به شپیلئ پوکی چه په هغې سره به مخلوق مړ شي، چه دویم کرت اوپوکی نو دوباره به ژوندی شي، د دې نه پس چه اوپوکی نو او به یرېږی، بیا اوپوکی نو بېهوشه به شي، او چه بیا اوپوکی نو بیدار به شي. [4]
صاحب جمل په دې باندې د تعجب اظهار کولو سره فرمائی: وقد سمعنا بمن زادفي الطنبور نغمة، ولم نسمع بمن زاد في الصور نفخة [5] یعنی دا خو مونږ اورېدلي وو چه په ساز کښې د څه نغمې اضافه یو سړی اضافه اوکړه (چه یوه نغمه ئې نوې ایجاد کړه) خو په شپیلئ کښې د نفخې د اضافې قول مونږ نه وو اورېدلی.
علامه الوسي رحمه الله د درې نفخات قول ته ترجیح ورکړې ده. [6] ابن عربي رحمه الله هم دا قول اختیار کړې دې. هغوی فرمائی، یو نفخه د فزع ده چه د هغې ذکر د قرآن کریم په سورة النمل کښې دې: ﴿وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ﴾ [7] او دویمه نفخه صعق ده او دریمه نفخه بعث ده د دې دواړو ذکر د سورة زمر په آیت کښې دې: ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ﴾ [8]
د دې تائید د طبری د روایت نه کیږی په هغې کښې دی: ﴿ثم ینفخ في الصور ثلاث نفخات نفخة الفزع فیفزع أهل السماء والأرض بحیث تذهل کل مرضعة عما أرضعت، ثم نفخة الصعق، ثم نفخة القیام لرب العالمین﴾ [9] په دې روایت کښې د درې نفخاتو ذکر دې، خو د دې روایت سند ضعیف دې.

---

[1]) اوګورئ: تفسیر عثمانی: ۶۲۰.
[2]) اوګورئ: لامع الدراری: ۵۸/۸، کتاب الانبیاء
[3]) تعلیقات لامع الدراری: ۵۹/۸، کتاب الانبیاء
[4]) تفسیر عثمانی: ۶۱۲، سورة النمل
[5]) تعلیقات لامع الدراری: ۵۹/۸، کتاب الانبیاء (پښتو کښې هم دا متل دې: د سحر په بانګ کښې نوې تپه)
[6]) اوګورئ: روح المعانی: ۳۸۸/۲۴
[7]) سورة النمل: ۸۷
[8]) سورة الزمر: ۶۸
[9]) ارشاد الساری: ۵۱۹/۱۳

د جمهور علماء او محققینو په نزد: باندې به ټول دوه کرته نفخ صور وی. [۱] چه د هغې تذکره د سورة الزمر په آیت کښې کړې شوې ده چه اول کرت به نفخ د صور کیږی او د زمکې او آسمان ټول جاندار به بیهوشه شی. مګر څوک چه الله پاک غواړی ﴿ الا من شاء الله ﴾ نه بعض حضراتو، جبرائیل، میکائیل، اسرافیل او ملک الموت علیهم السلام مراد کړې دی، د بعض په نزد انبیاء او شهداء مراد دی او د بعض په نزد ددې نه هغه جاندار مراد دی کوم چه د نفخه اولی نه مخکښې مړهٔ شوې دی. [۲]

روایت الباب امام بخاری رحمه الله په کتاب احادیث الانبیاء کښې هم نقل کړې دې. [۳]

قوله: ﴿ قَالَ مُجَاهِدٌ الصُّورُ كَهَيْئَةِ الْبُوقِ ﴾: په سورة الزمر کښې دی ﴿ ونفخ في الصور ﴾ مشهور مفسر مجاهد رحمه الله فرمائی چه صور د بوق په شکل کښې وی، بوق ښکر ته وائی، فریابی دا تعلیق موصولا نقل کړې دې. [۴]

قوله: ﴿ زَجْرَةٌ: صَيْحَةٌ ﴾: د سورة النازعات په آیت کښې ﴿ فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ ﴾ مجاهد په دې کښې د لفظ ﴿ زجرة ﴾ تفسیر په ﴿ صیحة ﴾ سره کړې دې، د ﴿ صیحة ﴾ معنی اګر چه د یوې چغې راځی خو علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه د دې نه مراد نفخه ثانیه ده، لکه چه په سورة یس آیت نمبر ۴۹ کښې د نفخه اولی دپاره دا لفظ استعمال شوې دې، ﴿ مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ ﴾ [۵] د مجاهد رحمه الله دا تعلیق فریابی موصولا نقل کړې دې. [۶]

قوله: ﴿ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ النَّاقُورُ: الصُّورُ ﴾: د سورة المدثر په آیت کریمه ۸ کښې دی: ﴿ فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ ﴾ سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه په آیت کریمه کښې د ناقور نه صور مراد دې، طبری او ابن ابی حاتم دا تعلیق موصولا نقل کړې دې. [۷]

قوله: ﴿ الرَّاجِفَةُ: النَّفْخَةُ الْأُولَى، وَالرَّادِفَةُ: النَّفْخَةُ الثَّانِيَةُ ﴾: په سورة نازعات کښې دی: ﴿ يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ، تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ ﴾ سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه د ﴿ راجفة ﴾ نه اوله نفخه او د رادفة نه دویمه نفخه مراد ده، دا تعلیق هم ابن ابی حاتم او طبری موصولا نقل کړې دې. [۸]

---

[۱] اوګورئ: تفسیر عثمانی: ۶۲۰

[۲] اوګورئ: الجامع لاحکام القرآن: ۱۵/۲۸۰

[۳] اوګورئ: صحیح البخاری مع فتح الباری، کتاب احادیث الانبیاء، باب وفاة موسی وبعده: ۶/۴۴۱

[۴] ارشاد الساری: ۱۳/۵۱۸

[۵] ارشاد الساری: ۱۳/۵۱۸

[۶] ارشاد الساری: ۱۳/۵۱۸

[۷] ارشاد الساری: ۱۳/۵۱۸

[۸] ارشاد الساری: ۱۳/۵۱۸

[٦١٥٢] حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَالأَعْرَجِ أَنَّهُمَا حَدَّثَاهُ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ اسْتَبَّ رَجُلاَنِ، رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَرَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ فَقَالَ الْمُسْلِمُ وَالَّذِي اصْطَفَى مُحَمَّدًا عَلَى الْعَالَمِينَ. فَقَالَ الْيَهُودِيُّ وَالَّذِي اصْطَفَى مُوسَى عَلَى الْعَالَمِينَ، قَالَ فَغَضِبَ الْمُسْلِمُ عِنْدَ ذَلِكَ، فَلَطَمَ وَجْهَ الْيَهُودِيِّ، فَذَهَبَ الْيَهُودِيُّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فَأَخْبَرَهُ بِمَا كَانَ مِنْ أَمْرِهِ وَأَمْرِ الْمُسْلِمِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «لاَ تُخَيِّرُونِي عَلَى مُوسَى، فَإِنَّ النَّاسَ يَصْعَقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَأَكُونُ فِي أَوَّلِ مَنْ يُفِيقُ، فَإِذَا مُوسَى بَاطِشٌ بِجَانِبِ الْعَرْشِ، فَلاَ أَدْرِي أَكَانَ مُوسَى فِيمَنْ صَعِقَ فَأَفَاقَ قَبْلِي، أَوْ كَانَ مِمَّنِ اسْتَثْنَى اللَّهُ». [ر: ٢٢٨٠]

د سيدنا ابوهريره رضی اللہ عنہ نه روايت دې چه دوه کسانو خپل مينځ کښې يو بل ته کنځلې اوکړې، يو مسلمان وو او يو يهودی، مسلمان اووې قسم په هغه ذات چه محمد صلی اللہ علیہ وسلم هغه په ټول جهان کښې منتخب کړې او غوره کړې دې، يهودی اووې : قسم په هغه ذات چا چه موسی علیہ السلام په ټول جهان کښې غوره کړې او منتخب کړې دې.

سيدنا ابوهريره رضی اللہ عنہ فرمائی چه مسلمان د يهودی په دې خبره باندې غصه شو او هغه ئې په مخ باندې او وهلو، نو يهودی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته راغلو او هغوی ته ئې خپله او د هغه مسلمان معامله بيان کړه، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په دې باندې اوفرمائيل : په موسی علیہ السلام باندې زما د برترئ دعوی مه کوئ، ځکه چه د قيامت په ورځ باندې ټول خلق بيهوشه شی او زه به د ټولو نه اولنې سړې يم چه په هوش کښې به راشم، هغه وخت به زه موسی علیہ السلام وينم چه هغه به د الله پاک د عرش کناره نيولې وی، ماته نه ده معلومه چه هغوی به هم په هغه خلقو کښې وی چه بيهوشه شوې وو، او که زما نه مخکښې په هوش کښې راغلی دی، او که د هغه چا نه وو ځوک چه الله پاک د دې بيهوشئ نه مستثنی کړل.

قوله: ﴿أَوْ كَانَ مِمَّنِ اسْتَثْنَى اللَّهُ﴾:د قرآن کريم په سورة الزمر آيت نمبر ۶۸ کښې دی : ﴿ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ﴾ دوه کرته به شپيلئ پو کلې شی، اول کرت چه نفخ صور اوشی نو ټول به بيهوشه شی، ځومره چه ژوندی دی هغوی ټول به مړهٔ شی او کوم چه مړهٔ وو، د هغوی په روحونو باندې په بې هوشی راوستلې شی، د دې نه پس به په دويمې شپيلئ سره د بې هوشه کيدونکو نه څه خلق مستثنی هم وی، په آيت کريمه کښې ﴿ الامن شاء الله ﴾ سره استثناء کړې شوې ده.

مستثنی به ځوک وی؟ لکه چه تير شوې دی چه په دې کښې مختلف اقوال دی!

اول : مړی چه هغوی د مخکښې نه بيهوشه دی، دويم : شهداء، دريم : حضرات انبياء علیہم السلام، څلورم : جبرائيل، ميکائيل، اسرافيل او ملک الموت علیہم السلام، پنځم : د عرش والا ملائک، شپږم : سيدنا موسی علیہ السلام، اووم : علامه ابن حزم رحمہ اللہ فرمائی چه ټول ملائک د دې نه مراد

دی.(١) علامه طبری رحمه الله د شهداء والا قول ته ترجیح ورکړې ده.

[٦١٥٣] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «يَصْعَقُ النَّاسُ حِينَ يَصْعَقُونَ، فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ قَامَ، فَإِذَا مُوسَى آخِذٌ بِالْعَرْشِ، فَمَا أَدْرِي أَكَانَ فِيمَنْ صَعِقَ». رَوَاهُ أَبُو سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. [ر: ٢٢٨٠، ٢٢٨١]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل، د بیهوشئ په وخت به ټول خلق بیهوشه شی او د ټولو نه اول بیداریدونکې به زه یم، هغه وخت به سیدنا موسی علیه السلام عرش الهی لره نیولې وی، اوس ماته معلومه نه ده چه موسی علیه السلام د هغوی نه وو چه بې هوشه شوې وو (یا نه).

قوله: ﴿رَوَاهُ أَبُو سَعِيدٍ﴾: د سیدنا ابو سعید خدری رضی الله عنه روایت امام بخاری رحمه الله په کتاب احادیث الانبیاء کښې موصولا نقل کړې دې.(٢)

٤٤: باب يَقْبِضُ اللَّهُ الْأَرْضَ.

رَوَاهُ نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.

د ترجمة الباب مقصد: د قبض معنی یو څیز لره جمع کول او د هغې د راټولولو هم ده او د فناء او ختمولو هم ده.

د امام بخاری رحمه الله په دې باب سره دا مقصد دې چه د قیامت په ورځ باندې به الله پاک دا د دنیا زمکه ختمه کړی. او د حشر زمکه به یوه نوې زمکه وی. پس د قرآن کریم آیت دې:

د محشر زمکه به کومه او څنګه وی؟: ﴿يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾ یعنی: د قیامت ورځ به داسې وی چه په هغې کښې به موجوده زمکه هم بدله شی او آسمان هم او ټول په ټول به د الله پاک واحد او قهار مخکښې حاضر شی.

په زمکه او اسمان کښې دننه دا تبدیلی ذاتی هم کیدې شی او صفاتی هم، د دې د بدلولو دا معنی هم کیدې شی چه د هغې صفات او شکل او صورت بدل کړې شی، لکه چه په بعض روایاتو کښې دی چه پوره زمکه به یو سطح مستوی شی، چه په هغې کښې به نه یو کور وی، نه اونه وغیره، نه غر او غونډئ او نه غار او ژوره، د قرآن کریم په یو بل آیت کریمه کښې دی: ﴿لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا﴾ یعنی د تعمیراتو او غرونو د وجې نه چه نن صبا کومې لارې او سړکونه تاویدو سره تیر شوې وی او چرته لوړ والې دې او چرته ژوروالې، دا صورت به پاتې نه شی بلکه ټول به په صفا میدان کښې راجمع شی.

او دا بدلون ذاتی هم کیدې شی چه بالکل د هغه زمکې په بدل کښې بله زمکه او د دې

(١) عمدة القاری: ١٥٤/٢٣، وفتح الباری: ٤٥١/١١

(٢) عمدة القاری: ١٥٤/٢٣

آسمان په ځائې بل آسمان جوړ کړې شي، په دې سلسله کښې روايات مختلف دي، د بعض احاديثو نه صرف د صفاتو بدلون معلوميږي او د بعض نه د ذات بدلون
اختلاف د رواياتو او په هغې کښې د تطبيق صورت : امام بيهقي رحمه الله په شعب الايمان کښې د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د دې آيت کريمه په باره کښې روايت نقل کړې دې
﴿يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ: أَرْضٌ بَيْضَاءُ الْبَقَرَةِ كَأَنَّهَا فِضَّةٌ الْبَقَرَةِ لَمْ يُسْفَكْ فِيهَا دَمٌ حَرَامٌ الْبَقَرَةِ وَلَمْ يُعْمَلْ عَلَيْهَا خَطِيئَةٌ﴾ (۱) يعنی رسول الله صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل چه د محشر په ورځ به زمکه بالکل نوې د چاندۍ د زمکه په شان سپينه شي او دا زمکه به داسې وی چه په هغې باندې به چا ګناه نه وی کړې چه په هغې کښې د چا ناحقه وينه نه وی غورځولې شوې.
دا روايت مرفوعا او موقوفا دواړو طريقو سره روايت کړې شوې دې خو د دې موقوف طريق اصح دې!
دلته اوس وړاندې د سيدنا سهل رضي الله عنه روايت راروان دې، رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمائی چه د قيامت په ورځ باندې به خلق په يو داسې زمکه باندې اوچت کړې شي کومه چه به داسې صفا او سپينه وی لکه د ميدې ډوډۍ، په هغې کښې به د چا يو علامت (کور، باغ، درخت، غرونه، غونډۍ وغيره) هيڅ به نه وی، هم دا مضمون بيهقی د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د دې آيت کريمه په تفسير کښې نقل کړې دې. (۲)
د دې قسم رواياتو نه معلوميږی چه د محشر زمکه به د دې موجوده زمکې نه علاوه وی او د کومې تبديلۍ ذکر چه په دې آيت کريمه کښې دې، د دې نه د ذات بدلون مراد دې.
خو د بعض رواياتو نه معلوميږی چه دا بدلون به صرف په صفاتو کښې وی پس امام حاکم رحمه الله په قوی سند سره د سيدنا جابر رضي الله عنه نه روايت نقل کړې دې
﴿تُمَدُّ الْأَرْضُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَدًّا لِعَظَمَةِ الرَّحْمَنِ، ثُمَّ لَا يَكُونُ لِبَشَرٍ مِنْ بَنِي آدَمَ إِلَّا مَوْضِعُ قَدَمَيْهِ، ثُمَّ أُدْعَى أَوَّلَ النَّاسِ فَأَخِرُّ سَاجِدًا ثُمَّ يُؤْذَنُ لِي فَأَقُومُ فَأَقُولُ: يَا رَبِّ أَخْبَرَنِي هَذَا - لِجِبْرِيلَ وَهُوَ عَنْ يَمِينِ الرَّحْمَنِ وَاللَّهِ مَا رَآهُ جِبْرِيلُ قَبْلَهَا قَطُّ - أَنَّكَ أَرْسَلْتَهُ إِلَيَّ، قَالَ وَجِبْرِيلُ سَاكِتٌ لَا يَتَكَلَّمُ حَتَّى يَقُولَ اللَّهُ: صَدَقَ، ثُمَّ يُؤْذَنُ لِي فِي الشَّفَاعَةِ فَأَقُولُ: يَا رَبِّ عِبَادُكَ عَبَدُوكَ فِي أَطْرَافِ الْأَرْضِ، فَذَلِكَ الْمَقَامُ الْمَحْمُودُ﴾ (۳)
رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمائی چه د قيامت په ورځ باندې به دا زمکه داسې رانبکلې شی، لکه څنګه چه څرمن رانبکلې شی چه په هغې سره به د دې ګونجې هموار شی (د هغې په وجه باندې به د زمکه غارونه او غرونه ټول برابريدلو سره په يوه سطح باندې مستوی شی او هغه وخت به د آدم عليه السلام ټول اولاد په هغه زمکه باندې راجمع شی، او د هجوم په وجه باندې به د يو انسان په حصه کښې صرف دومره زمکه وی، چه په هغې باندې هغه اودريدلې شی، بيا به په

۱) فتح الباری : ۱۱/۴۵۴، والمستدرک للامام حاکم، کتاب الاموال : ۳/۶۱۴، رقم الحديث : ۸۶۹۹
۲) فتح الباری : ۱۱/۴۵۴
۳) المستدرک، کتاب الاموال : ۴/۶۱۴

محشر كښې د ټولو نه مخکښې زه راوبللې شم، زه به د رب العزت مخکښې به سجده کښې پريوځم، بيا به ماته د شفاعت جزت راکړې شي نو زه به د ټول مخلوق دپاره شفاعت کوم (د هغوى حساب کتاب زر او شي) هم دا مقام محمود دې.
د سيدنا جابر رضي الله عنه د دې روايت نه خو په ظاهره معلوميږي چه په زمکه کښې به دا بدلون صرف د صفت وى چه غار او غرونه او اونې به پاتې نه شي، خو د زمکې ذات به هم دا باقى وى، پس امام قرطبى رحمه الله هم د ابوالحسن بن حيدره نه هم دغه شان دواړه قسم رواياتو کښې تطبيق نقل فرمائيلې دې، هغوى ليکى :

﴿ أنه جمع بين هذه الاخبار بأن تبديل السماوات والأرض يقع مرتين إحداهما تبدل صفاتهما فقط وذلك عند النفخة الأولى ... ثم بين النفختين تطوى السماء والأرض وتبدل السماء والأرض ﴾ (١)
يعنى مختلف احاديثو کښې داسې تطبيق کيدې شي چه د زمکې او آسمان دا بدلون دوه کرته واقع شوې دې، اول کرت به د صفاتو بدلون وى او دا به د نفخه اولى په وخت وى بيا د دواړو نفخو ترمينځه چه کومه موده ده، په هغې کښې به اسمان او زمکه راجمع کړې شى او نوې اسمان او زمکه به پيدا شي نو دويم کرت به دا بدلون ذاتى وى.
يعنى په دې دواړو خبرو کښې هيڅ تضاد نشته، کيدې شى چه د اول نفخه صور په وخت هم د دې موجود زمکې صفات تبديل کړې شى او بيا د حساب کتاب دپاره هغه چرته د بلې زمکې طرف ته منتقل کړې شى. د امام عکرمه رحمه الله د يو قول نه د دې تائيد کيږى، په هغې کښې دى :
﴿ بلغنا أن هذه الأرض يعنى ارض الدنيا تطوى والى جنبها أخرى يحشر الناس منها إليها ﴾ (٢) يعنى دا زمکه به راټوله شي او د دې په اړخ کښې به يوه بله زمکه وى چه په هغې باندې به خلق د حساب کتاب دپاره اودرولې شى.
په صحيح مسلم کښې د سيدنا ثوبان رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله ﷺ ته يو يهودى عالم راغلو او دا سوال ئې اوکړو چه په کومه ورځ دا زمکه بدله شي نو انسانان به چرته وى، رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائيلو چه د پل صراط سره به په يو تيارهٔ کښې موجود وى. (٣)
د دې نه دا هم معلوميږى چه د موجوده زمکې نه به د پل صراط په ذريعه خلق بل طرف ته منتقل کړې شى او ابن جرير په خپل تفسير کښې د ډيرو صحابه کرامو رضي الله عنهم او تابعينو رحمهم الله اقوال نقل کړى دى چه هغه وخت به موجوده زمکه او د هغې ټول دريابونه اور شى، ګويا دا ټوله علاقه چه په هغې باندې اوس دنيا آباده ده، هغه وخت به د جهنم علاقه شى. (٤)

---

(١) فتح البارى : ٤٥٨/١١
(٢) فتح البارى : ٤٥٦/١١
(٣) صحيح مسلم، كتاب الحيض، باب بيان صفة منى الرجل والمراءة، رقم الحديث : ٣١٥
(٤) مولانا شمس الحق افغانى صاحب رحمه الله په علوم القرآن کښې ليکى : ...[بقيه برصفحه آئنده...

بهر حال په دې سلسله کښې مختلف روایات راغلي دي او بعض روایات په ظاهر کښې د یو بل سره متضاد دي. د آخرت حقیقت او د صحیح صورت حال علم الله پاک ته دې. رسول الله ﷺ چه څومره اندازه امت ته بیان فرمائیلي دې په هغې باندې ایمان راوړل فرض دي.

[٦١٥٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «يَقْبِضُ اللَّهُ الأَرْضَ، وَيَطْوِي السَّمَاءَ بِيَمِينِهِ، ثُمَّ يَقُولُ أَنَا الْمَلِكُ أَيْنَ مُلُوكُ الأَرْضِ». [ر: ٤٥٣٤]

د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : الله پاک به زمکه په خپل موټې کښې اونیسي او اسمان به په خپل لاس باندې راټول کړی او بیا به اوفرمائي چه زه بادشاه یم د دنیا بادشاهان چرته دي.

د یمین نه مراد د الله پاک قدرت دې، دا حدیث د حدیث صفات نه دې، چه د هغې تفصیل وړاندې د باب الصراط د لاندې راروان دې.

[٦١٥٥] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ خَالِدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلاَلٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «تَكُونُ الأَرْضُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خُبْزَةً وَاحِدَةً، يَتَكَفَّؤُهَا الْجَبَّارُ بِيَدِهِ، كَمَا يَكْفَأُ أَحَدُكُمْ خُبْزَتَهُ فِي السَّفَرِ، نُزُلاً لأَهْلِ الْجَنَّةِ». فَأَتَى رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ فَقَالَ بَارَكَ الرَّحْمَنُ عَلَيْكَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، أَلاَ أُخْبِرُكَ بِنُزُلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ «بَلَى». قَالَ تَكُونُ الأَرْضُ خُبْزَةً وَاحِدَةً كَمَا قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فَنَظَرَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- إِلَيْنَا، ثُمَّ ضَحِكَ

...بقیه ازحاشیه گذشته] زمکه به په محشر کښې هم د دنیا نه مختلف وی. په قرآن مجید کښې : ﴿ یوم تبدل الارض غیر الارض ﴾ یعنی په کومه ورځ باندې چه زمکه بدله کړې شی، د اولې زمکې نه مختلف... دا تبدیلی به ذاتی وی یا صفاتی؟ یو قول دا دې چه ذاتی به وی، دویم دا چه صرف صفاتی به وی، دریم دا چه یو کرت به صرف صفاتی وی او دویم کرت به ذاتی وی. قول مختار دا دې چه صرف صفاتی به وی. په بخاری او مسلم کښې د سیدنا سهل بن سعد رضی الله عنه نه مرفوع حدیث دې: ﴿ یحشر الناس یوم القیامة علی ارض بیضاء عفراء کقرصة النقی لیس فیها علم لاحد ﴾ او په صحیحین کښې د سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه نه مرفوع حدیث راغلې دې : ﴿ تکون الارض خبزة واحدة ﴾ چه د هغې معنی دا ده چه خلق به په یو داسې زمکه باندې اوچت کړې شی کومه چه به د سپینو غنمو رنګ ته مائل وی، لکه د میدې ډوډئ، په هغه باندې به هیڅ قسم نخښه نه وی، او د ابوسعید رضی الله عنه په روایت کښې دی چه : شی به دا زمکه د زمکې یو ډوډئ، او په بعض روایاتو کښې د سپینو زرو ذکر راغلې دې ، د هغې مطلب په سپین والی کښې د چاندئ سره مشابهت دې، نه دا چه زمکه به په حقیقت کښې د سپینو زرو شی. په بیهقی کښې د ابن مسعود رضی الله عنه نه په صحیح سند سره دا الفاظ راغلې دی، ﴿ تبدل الارض ارضا کانها فضة ﴾ یعنی د دنیا زمکه به په داسې صورت کښې بدله شی چه هغه به د سپینو زرو په شان وی، ابن جریر د زید بن ثابت رضی الله عنه نه مرفوعاً دا حدیث نقل کړې دې، ﴿ انها تکون یومئذ بیضاء مثل الفضة ﴾ یعنی دا زمکه به په هغه ورځ باندې د چاندئ په شان سپینه شی... راجح د صفاتو بدلون دې. (اوګورئ : علوم القرآن، از مولانا شمس الحق افغانی ۲٤٦)

حَتّٰى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ ثُمَّ قَالَ أَلَا أُخْبِرُكَ بِإِدَامِهِمْ قَالَ إِدَامُهُمْ بَالَامٌ وَنُونٌ، قَالُوا وَمَا هٰذَا قَالَ ثَوْرٌ وَنُونٌ يَأْكُلُ مِنْ زَائِدَةِ كَبِدِهِمَا سَبْعُونَ أَلْفًا.

د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : د قيامت په ورځ باندې به زمکه د يوې ډوډئ په شان شي، کومه چه به الله پاک د اهل جنت د ميلمستيا دپاره داسې راټوله کړى څنګه چه تاسو د سفر په موقع باندې خپله ډوډئ راټوله ړدئ، بيا يو يهودى راغلو او وې وئيل : ابوالقاسم! په تاسو دې رحمن برکت نازل کړى، آيا زه تاسو ته د قيامت په ورځ باندې د اهل جنت ذ ټولو نه د اول خوراک خبر درنکړم چه په هغې سره به د هغوى ميلمستيا کولې شى، خبر درنکړم؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ولې نه! نو هغه هم هغه شان اووئيل کوم چه رسول الله ﷺ فرمائيلې ووچه زمکه به يو ډوډئ شى، بيا رسول الله ﷺ زما طرف ته اوکتل او مسکې شو چه په هغې سره د هغوى مخامخ غاښونه مبارک ښکاره شو، بيا ئې تپوس اوکړو زه تاسوته دهغوى دترکارئ متعلق خبر درنکړم؟ وې وئيل چه دهغوى ترکارى به بالام ونون وى، صحابه کرامو رضي الله عنهم عرض اوکړو داڅه څيزدې؟ هغه اووئيل: غوئې او مهې! چه د هغې د اينې ورو کې ټکړه به اويا زره کسان په مړه خيټه باندې اوخورى.

قوله: ﴿تَكُونُ الْأَرْضُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خُبْزَةً وَاحِدَةً﴾: زمکه به يو ډوډئ شى، د زمکې نه د دنيا زمکه مراد ده.

قوله: ﴿يَتَكَفَّؤُهَا الْجَبَّارُ بِيَدِهِ كَمَا يَكْفَأُ أَحَدُكُمْ خُبْزَتَهُ فِي السَّفَرِ﴾: يعنى الله پاک به هغه داسې راټوله کړى لکه څنګه چه په تاسو کښې يو سړې په سفر کښې دننه خپله روټئ راټولوى، ﴿کفا﴾ د باب فتح نه دې، د دې معنى د راټولولو، را اولټه کولو او راجمع کولو ده، د اوړو د پيړې نه چه کله ډوډئ جوړولې شى نو هغه د يو لاس نه د بل لاس طرف ته اړولې او منتقل کولې شى چه هغه بالکل صحيح شى، هم دغه شان د ډوډئ پخيدو نه پس هغه په لاسونو کښې اولټه راولټه کولو سره برابرولې شى. پس علامه نووى رحمه الله د دې جملې ترجمه کړې ده : ﴿اى يميلها من يد الى يد حتى تجتمع وتسوى﴾[1] او علامه خطابى رحمه الله د دې ترجمه داسې کړې ده يعنى ﴿خبز الملة الذى يصنعه المسافر، فانها لا تدحى کما تدحى الرقاقة، وانما تقلب على الايدى حتى تستوى﴾[2] يعنى د ډوډئ پيړه، کومه چه مسافر جوړوى، چونکه هغه د چپاتى په شان خوره او نيغه نه وى (بلکه ګول وى) هغه د يو لاس نه د بل لاس طرف ته اړولو سره برابرولې شى او دغه شان د هغې نه ډوډئ جوړه شى.

﴿فى السفر﴾ د دې قيد اتفاقى دې، په بعض نسخو کښې سُفَر (د سين د ضمې او د فاء د فتحې

[1]) شرح مسلم للنووى، کتاب صفات المنافقين، باب نزل اهل الجنة : ١٣٣/١٧
[2]) فتح البارى : ٤٥٣/١١

سره) دي، هغه د سُفْرَة جمع ده، سفرة د مسافر دپاره چه کوم خوراک تیارولې شی هغې ته هم وائی او دسترخوان ته هم وائی. (١)

قوله: ﴿ نُزُلاً لِأَهْلِ الْجَنَّةِ ﴾: ﴿ نزل ﴾ (د نوم او زا. په ضمې سره) د میلمه مخکښې چه کوم څه حاضر څیز پیش کړې شی، هغې ته وائی.

د حدیث شریف دوه مطلبونه : ① دا حدیث بعض علماء کرامو د حقیقی معنی په ځائې مجازی معنی ته محمول کړې دې، د هغوی وینا ده چه د زمکې ډوډئ جوړیدل او د اهل جنت د هغې نه خوراک کول د الله پاک د قدرت په اعتبار سره خو هیڅ بعید نه دی خو په بل روایت کښې راځی چه د دنیا دا زمکه به اور جوړیدو سره د جهنم حصه جوړه شی نو د جنتیانو دپاره به د ډوډئ کار څنګه ورکوی، په دې وجه ﴿ تكون الارض خبزة واحدة ﴾ د حقیقی معنی په ځائې په مجازی معنی باندې محمول کول زیات مناسب دی چه په طور د تشبیه او تمثیل اووئیلې شو چه زمکه به د ډوډئ په شان نیغه او مستوی کړې شی پس هم په دې باب کښې د سیدنا سهل رضی الله عنه په حدیث کښې ﴿ كقرصة النقى ﴾ الفاظ راغلې دی په دې وجه به وئیلې شی چه د روټئ سره مثال پیش کولو سره د زمکه په دوه معنی کښې تشبیه ورکړې شوې ده. یو خو د هغه زمکې حالت او هیبت بیانول مقصود دی چه هغه به د ډوډئ په شان بالکل نیغ وی، دویم د اهل جنت دپاره چه الله پاک کومه ډوډئ تیاره کړې ده، د هغې بیان دې چه هغه به د زمکې په شان لویه او عظیمه وی، پس قاضی بیضاوی رحمه الله لیکی:

﴿ أن هذا الحديث مشكل جدا لا من جهة إنكار صنع الله وقدرته على ما يشاء بل لعدم التوقيف على قلب جرم الأرض من الطبع الذى عليه إلى طبع المطعوم والمأكول مع ما ثبت فى الآثار أن هذه الأرض تصير يوم القيامة نارا وتنضم إلى جهنم فلعل الوجه فيه أن معنى قوله خبزة واحدة أى كخبزة واحدة من نعتها كذا وكذا وهو نظير ما فى حديث سهل يعنى المذكور بعده كقرصة النقى فضرب المثل بها لاستدارتها وبياضها فضرب المثل فى هذا الحديث بخبزة تشبه الأرض فى معنيين أحدهما بيان الهيئة التى تكون الأرض عليها يومئذ والاخر بيان الخبزة التى يهيئها الله تعالى نزلا لأهل الجنة وبيان عظم مقدارها ابتداعا واختراعا ﴾ (٢)

② خو علامه طیبی رحمه الله، حافظ ابن حجر او د اکثرو علماء کرامو په نزد دا حدیث په خپل حقیقی معنی باندې محمول دې هغوی فرمائی چه د دې زمکې نه به ډوډئ جوړه شی او میدان حشر کښې به د حساب نه مخکښې جنت ته تلونکی د هغې نه خوراک کوی، ﴿ نزلا لاهل الجنة ﴾ هم دا مطلب دې چه اهل جنت به په دې موقع باندې د هغې نه خوراک کوی. (٣)

---

(١) فتح الباری : ٤٥٣/١١، عمدة القاری : ١٥٧/٢٣

(٢) فتح الباری : ٤٥٣/١١، ٤٥٤، وشرح الطيبى للمشكاة : ١٢٩/١

(٣) شرح مشكاة للطيبى، كتاب الفتن : ١٢٩/١، وفتح البارى : ٤٥٢/١١، وراشاد السارى : ٥٢٢/١٣

او روستو به هغوى په جنت كښې :نه د هغوى دپاره نزل او ميلمستيا جوړه شى. د هغې تائيد د سعيد بن جبير رحمه الله د يو قول نه هم كيږى كوم چه امام طبرى رحمه الله نقل كړې دي، چه زمكه باندې سپينه ډوډئ شى او مومن به ئې د خپلې خپو د لاندې خورى. (١) هم دغه شان امام بيهقى رحمه الله د امام عكرمه رحمه الله قول نقل كړې دې ﴿ تبدل الارض مثلا الخبزة يأكل منها اهل الاسلام حتى يفرغوا من الحساب ﴾ (٢).

باقى هر چه تعلق د آثارو دې چه په هغې كښې ئې وئيلې دى چه دا زمكه به اور شى، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د دې نه ارض بحر مراد دې، يعنى د دنيا په كومه حصه باندې چه سمندر قائم دې صرف هغه حصه به اور جوړيدو سره د جهنم سره يو ځائې كولې شى، پس امام طبرى رحمه الله د كعب احبار رحمه الله نه نقل كړې دى چه په هغې كښې تصريح ده، هغوى فرمائى ﴿ يصير مكان البحر نارا ﴾ د سيدنا ابى بن كعب رضى الله عنه نه هم د دې صراحت منقول دې، لهذا په دواړه قسم رواياتو كښې هيڅ تعارض نشته. (٣)

قوله: ﴿ فَأَتَى رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ ﴾: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د دې سړى نوم ماته معلوم نه دې. (٤)

قوله: ﴿ ثَوْرٌ وَنُونٌ ﴾: د بالام تشريح هغه په ثور سره اوكړه، ثور غوئى ته وائى او نون مهى ته وائى.

قوله: ﴿ يَأْكُلُ مِنْ زَائِدَةِ كَبِدِهِمَا سَبْعُونَ أَلْفًا ﴾: اويا زره خلق به د غوئى او مهى د زياتى حصې نه خوراک کوى.

قوله: ﴿ زائدة الكبد ﴾: اينې سره چه يو وړه شان حصه او ټکړه وى هغې ته وائى، دا ډيره مفيد او غوره وى. (٥)

په مسلم شريف كښې د سيدنا ثوبان رضى الله عنه حديث دې : ﴿ تحفة اهل الجنة زيادة كبد النون ﴾ (١). يعنى د اهل جنت ډالئ د مهى د اينې زياتى حصه ده

---

(١) فتح البارى : ٤٥٢/١١، وراشاد السارى : ٥٢٢/١٣

(٢) فتح البارى : ٤٥٢/١١، وراشاد السارى : ٥٢٢/١٣

(٣) اوګورئ: فتح البارى : ٤٥٧/١١، مولانا محمد تقى عثمانى مدظلهم په تكملة د فتح الملهم كښې ليكلې دى چه حافظ ابن حجر رحمه الله د حديث حقيقى معنى ته ترجيح وركړې ده، خو د هغه آثارو جوابونه ئې نه دى وركړى، چه په هغې كښې د زمكې نه د اور جوړيدو ذكر دې. (اوګورئ: تكملة فتح الملهم : ٦٠/٦، باب نزل اهل الجنة) حال دا چه حافظ ابن حجر رحمه الله ذكر كړې شوې جواب وركړې دې خو د دې بحث نه لاندې نه بلكه هم د دې باب په وړاندې حديث كښې ئې پورته جواب وركړې دې، كيدې شى چه د حضرت نظر هلته نه وى تلې.

(٤) فتح البارى : ٤٥٤/١١

(٥) فتح البارى : ٤٥٥/١١

[۶۱۵۶] (۲) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ قَالَ سَمِعْتُ سَهْلَ بْنَ سَعْدٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى أَرْضٍ بَيْضَاءَ عَفْرَاءَ كَقُرْصَةِ نَقِيٍّ». قَالَ سَهْلٌ أَوْ غَيْرُهُ لَيْسَ فِيهَا مَعْلَمٌ لأَحَدٍ.

د سيدنا سهل رضي الله عنه نه روايت دی چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د قيامت په ورځ باندې خلق د صفا او سپيني ډوډۍ په شان اينختلې زمکه باندې جمع کړې شی، سهل يا د هغه نه علاوه بل چا بيان اوکړو چه په دې زمکه باندې به د بل چا هيڅ نخښه نه وی.

قوله: ﴿بَيْضَاء عَفْرَاء﴾: سپينه سرخۍ ته مائله، عفراء: داسې رنګ چه خالص سپين نه وی، بلکه غنم رنګې وی، بعضو وئيلې دی چه عفراء خالص سپين رنګ ته وائی خو حافظ ابن حجر رحمه الله اول قول ته معتمد وئيلې دې.(۳)

قوله: ﴿كَقُرْصَةِ نَقِيٍّ﴾: لکه چه د ميدې ډوډۍ وی، ﴿قرصة﴾ ډوډۍ او ککړوی ته وائی، ﴿نقی﴾ په وزن د ولی ميده ته وائی.

قوله: ﴿قَالَ سَهْلٌ، أَوْ غَيْرُهُ لَيْسَ فِيهَا مَعْلَمٌ﴾: دا د ماقبل سند سره متصل دې، د حديث راوی سهل فرمائی، يا د سهل نه علاوه بل چا وئيلې دی يعنی روايت کونکی ته د ويونکی په باره کښې شک دې چه قائل سهل دې او که بل څوک دې؟

قوله: ﴿ليس فيها معلم﴾: يعنی په دې زمکه کښې به هيڅ نخښه او علامت نه وی، د دې نه معلومه شوه چه ﴿ليس فيها معلم﴾ الفاظ د حديث مرفوع حصه نه ده بلکه دا د راوی د طرف نه په طور د تشريح ليکلې شوې دی، د ﴿غيره﴾ نه څوک مراد دې، حافظ د لا علمۍ اظهار فرمائيلې دې.(۴)

﴿معلم﴾ په معنی د علامت راځی يعنی زمکه به بالکل برابر وی او په هغې کښې به هيڅ قسم تعمير او څه کور، يا بنګله وغيره هيڅ نخښه نه وی.

۱۶: باب كَيْفَ الْحَشْرُ

د حشر معنی او قسمونه: د حشر معنی د جمع کولو راځی، د مرګ نه پس چه کله د آخرت ژوند شروع شی نو د قيامت د قائميدلو نه پس به ټول اولين او آخرين، د دنيوی ژوند په

---

(۱) فتح الباری: ۱۱/۴۵۵

(۲) اخرجه مسلم فی صفات المنافقين واحكامهم، باب: فی البعث والنشور وصفة الارض، رقم: ۲۷۹۰.
(عفراء) بيضاء مشوبة بحمرة، (كقرصة النقی) كرغيف مصنوع من دقيق خالص من الغش والنخالة، (معلم) علامة يستدل بها، ای مستوية لا حدب فيها ولا بناء عليها ولا شئ سواه.

(۳) فتح الباری: ۱۱/۴۵۵

(۴) فتح الباری: ۱۱/۴۵۵

حساب سره په يو ميدان كښې راجمع كړې شى، دې ته حشر وائى او هم دا د ټولو نه مشهوره معنى ده، بعض شارحينو د حشر درې قسمونه ليكلې دى.

① يو حشر هغه دې او هغه د قيامت د علاماتو نه دې چه قيامت ته نزدې به خلق د شام په علاقو كښې د يو اور نه تختيدلو سره جمع شى، دا د قيامت نه مخكښې د هغه لس نخښو نه يوه ده چه د هغې ذكر په حديث كښې راغلې دې.

② دويم د حشر ميدان دې يعنى حشر الاموات من القبور چه د هغې ذكر د قرآن كريم په آيت كښې دې، ﴿ وحشرناهم فلم نغادر منهم احدا ﴾، او مونږ به ټول جمع كوو او په هغوى كښې به څوک هم نه پريږدو.

③ دريم حشر جنت او جهنم دې، دا به د حساب نه پس وى چه اهل جنت، به په جنت كښې او جهنميان به په جهنم كښې جمع كولې شى. (١)

[٦١٥٧] (٢) حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى ثَلاَثِ طَرَائِقَ، رَاغِبِينَ رَاهِبِينَ وَاثْنَانِ عَلَى بَعِيرٍ، وَثَلاَثَةٌ عَلَى بَعِيرٍ، وَأَرْبَعَةٌ عَلَى بَعِيرٍ، وَعَشَرَةٌ عَلَى بَعِيرٍ وَيَحْشُرُ بَقِيَّتَهُمُ النَّارُ، تَقِيلُ مَعَهُمْ حَيْثُ قَالُوا، وَتَبِيتُ مَعَهُمْ حَيْثُ بَاتُوا، وَتُصْبِحُ مَعَهُمْ حَيْثُ أَصْبَحُوا، وَتُمْسِى مَعَهُمْ حَيْثُ أَمْسَوْا».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د خلقو حشر به په دريو طريقو باندې وى (يو داسې چه) خلق به رغبت كونكى وى خو ويريږى به، (دويمه ډله به د هغه خلقو وى چه) په يو اوښ باندې به دوه سړى وى، په يو اوښ باندې به درې وى او په څه باندې به څلور وى او په څه باندې به لس وى. او (دريمه ډله به د هغه خلقو وى كوم چه به اور راجمع كوى) چه كله هغوى قيلوله كوى نو اور به هم هغه وخت هغوى سره د آرام په وخت موجود وى، چه كله هغوى شپه تيره كړى نو اور به هم هغوى سره موجود وى، چه كله هغوى سحر كړى نو اور به هم هغوى سره د سحر په وخت موجود وى او چه كله هغوى مابنام كړى نو اوربه هم هغوى سره موجود وى، يعنى چه هغوى چرته ځى اور به هلته رسيږى.

وهيب بن خالد، عبدالله بن طاؤس نه نقل كوى او عبدالله، د خپل پلار طاؤس بن كيسان نه نقل كوى.

قوله: ﴿ يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى ثَلاَثِ طَرَائِقَ ﴾: خلق به په درې طريقو سره جمع كولې شى، يعنى د حشر په وخت به د خلقو درې قسمونه وى، يو د راغبينو او راهبينو، دويم په اوښانو باندې د سورو او دريم د اور نه تختيدونكى!

په حديث الباب كښې د راغلى حشر مصداق : ① د بعض علماء كرامو په نزد د دې حشر نه د

(١) د تفصيل دپاره اوګورئ: فتح البارى: ١١/٤٦٠

(٢) اخرجه مسلم فى الجنة وصفة نعيمها، باب: فناء الدنيا وبيان الحشر يوم القيامة، رقم: ٢٨٦١،

آخرت حشر مراد دې او د حدیث شریف مطلب دا دې چه خلق کله د قبرونو نه اوچتیدلو سره د محشر طرف ته لاړ شی نو د هغوی به درې قسمونه وی

★ .... یو خو د راغبین و راهبین یعنی د عام مومنانو به وی چاته چه به د خپل ایمان او اعمالو په وجه د الله پاک د رحمت امید هم وی او د الله پاک د عذاب ویره به ورسره هم وی، دوی به د خوف او رجاء والا کیفیت کښې وی، دا به اصحاب میمنة وی.

★ .... دویم به هغه حضرات وی کوم چه په اوښانو باندې سوریدلو سره د محشر په طرف ځی. په یو اوښ باندې دوه دوه، درې درې او څلور څلور د مراتبو مطابق سوارهٔ وی، دا به هغه نیکان وی چه د هغوی درجه به د عام مومنانو نه زیاته وی.

په یو اوښ باندې به دوه دوه درې درې په یو وخت سوارهٔ وی ځکه چه هغه اوښ به د هغوی تحمل کولې شی، یا به د دنیا په شان په نمبر نمبر په هغې باندې د مختلف تعداد دا حضرات سورلی کوی. (١)

★ .... دریم به هغه کافر وی کوم چه به اور شړی، دا اصحاب مشامه دی.

فضل الله توربشتی، علامه طیبی او مولانا انور شاه کشمیری رحمهم الله هم دې قول ته ترجیح ورکړې ده. (٢)

د مصابیح په شرح کښې علامه توربشتی رحمه الله ډیر زور ورکولو سره په دلائلو سره ثابت کړې دی چه د دې نه د دنیا حشر نه دې مراد، بلکه د آخرت حشر مراد دې.

د مشکاة شارح علامه طیبی رحمه الله اول ډیر په تفصیل سره د علامه توربشتی رحمه الله قول رد کړې دې او وئیلې ئې دی چه د دې نه د آخرت حشر نه دې مراد، بلکه د دنیا حشر مراد دې کوم چه به قیامت ته نزدې واقع کیږی او کوم چه به د قیامت په لسو لویو نخښو کښې وی، خو د دې نه پس ئې لیکلې دی چه دا تفصیل ما د خپل اجتهاد نه لیکلې وو، بیا ما په صحیح بخاری کښې په باب الحشر کښې حدیث اولیدو په هغې کښې د «یوم القیامة» تصریح ده:

«یحشر الناس یوم القیامة علی ثلاث طرائق» د یوم القیامة د تصریح نه پس اوس گنجائش نشته چه د دې نه د دنیا حشر مراد کړې شی. پس هغوی لیکی:

«هذا ما سنح لی علی سبیل الاجتهاد ثم رأیت فی صحیح البخاری فی باب الحشر یحشر الناس یوم القیامة علی ثلاث طرائق فعلمت من ذلك ان الذی ذهب إلیه الإمام التوربشتی هو الحق الذی لا محید عنه» (٣)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د بخاری په هیڅ روایت کښې د «یوم القیامة» تصریح ماته معلومه نه شوه. (٤)

مولانا انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه زمونږ په نسخو کښې دا موجود ده. (٥)

---

(١) فتح الباری: ١١/٤٦١

(٢) شرح الطیبی للمشکاة، کتاب الفتن، باب الحشر، ١٠/١٥٩، وفیض الباری: ٤/٤٣٣

(٣) شرح الطیبی للمشکاة، کتاب الفتن، باب الحشر، ١٠/١٦٣

(٤) فتح الباری: ١١/٤٦٤

(٥) فیض الباری: ٤/٤٣٣

حقیقت دا دي چه په بعض نسخو کښي د ﴿ يوم القيامة ﴾ اضافه ده، غالبا حافظ رحمه الله سره چه کومې نسخې وې په هغې کښې دا اضافه نشته.

② خو د علماء کرامو د يو لوئي جماعت په نزد د دې نه مراد د آخرت حشر نه دی، بلکه د دنيا حشر دی کوم چه به قيامت ته نزدې واقع کيږي او د کوم ذکر چه د سيدنا حذيفه بن اسيد رضي الله عنه په روايت کښې دی کوم چه امام مسلم رحمه الله په کتاب الفتن کښې ذکر فرمائيلې دی، په هغې کښې دی:

﴿ إِنَّهَا لَنْ تَقُومَ حَتَّى تَرَوْنَ قَبْلَهَا عَشْرَ آيَاتٍ. فَذَكَرَ الدُّخَانَ وَالدَّجَّالَ وَالدَّابَّةَ وَطُلُوعَ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَنُزُولَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ -صلى الله عليه وسلم- وَيَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ وَثَلَاثَةَ خُسُوفٍ خَسْفٌ بِالْمَشْرِقِ وَخَسْفٌ بِالْمَغْرِبِ وَخَسْفٌ بِجَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَآخِرُ ذَلِكَ نَارٌ تَخْرُجُ مِنَ الْيَمَنِ تَطْرُدُ النَّاسَ إِلَى مَحْشَرِهِمْ ﴾ (١) يعنى ترڅو پورې چه تاسو دا لس نخښې نه وی ليدلې تر هغه وخته پورې به قيامت نه قائميږي، هغه لس نخښې دا دی: لوږې، دجال، دابة الارض، نمر د مغرب نه راختل، د سيدنا عيسى عليه السلام نزول، د ياجوج ماجوج راوتل، او درې خسوف (د خسف نه مراد په زمکه کښې ننوتل دی) او اور کوم چه به د يمن نه راوځی او خلق به د محشر طرف ته ديکه کوی.

د دې نه علاوه په مسند احمد کښې د سيدنا عبدالله بن عمر او مستدرک حاکم کښې د عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما په روايت کښې هم د دې حشر ذکر دی. د مستدرک حاکم د حديث الفاظ دا دی: ﴿ تُبْعَثُ نَارٌ عَلَى أَهْلِ الْمَشْرِقِ فَتَحْشُرُهُمْ إِلَى الْمَغْرِبِ تَبِيتُ مَعَهُمْ حَيْثُ بَاتُوا، وَتَقِيلُ مَعَهُمْ حَيْثُ قَالُوا ﴾ (٢).

د دې رواياتو د تفصيلاتو حاصل دا دی چه د قيامت په ورځ باندې د قعر عدن نه يو اور راوځی، خلق به د هغې د نورو علاقو طرف ته تختی او د هغې درې قسمونه دی:

① يو قسم خو به د هغه خلقو وی چه هغوی سره سورلی او د سفر د توښې انتظام وی، په راتلونکو حالاتو کښې به د هغوی رغبت وی او د مخکښې حالاتو نه په ويره کښې کيدو سره به هغوی راوتلې وی، په حديث کښې د راغبين راهبين نه هم دا خلق مراد دی.

② دويم قسم به د هغه خلقو وی چه هغوی به د اول قسم خلقو په مقابله کښې کم وی، د سورلئ او د سفر د توښې انتظام به ئې معمولی وی، او په يو اوښ باندې به دوه دوه، درې درې او په نمبر نمبر سوريږی.

③ دريم قسم د هغه خلقو دی چه هغوی سره به بالکل انتظام نه وی او هغوی چه چرته ځی، اور به په هغوی پسې روان وی. ﴿ تبيت معهم حيث باتو ﴾ نه هم دا مراد دی.

علامه خطابی او حافظ ابن حجر رحمهما الله دې دويم قول ته ترجيح ورکړې ده چه د دې نه د دنيا

---

(١) صحيح مسلم، كتاب الفتن، باب فى الايات التى تكون قبل الساعة، ١٨/٢٣٥، رقم الحديث: ٧٢١٤

(٢) مستدرک للامام الحاكم، كتاب الفتن والملاحم، ٤/٥٩١، رقم الحديث: ٨٦٤٧

حشر مراد دي. (١)

بيا چه په دې كښې د كوم اور ذكر دې هغه ئې په حقيقت باندې محمول كړې دي او بعضو د دې نه د فتنې اور مراد اخستلې دې او دا مطلب ئې بيان كړې دى چه سخته فتنه به راوچتيږي كومه چه به په شام كښې نسبتا كمه او په نورو علاقو كښې به زياته وى. په دې وجه به خلق د شام طرف ته زيات شى. (٢)

[٦١٥٨] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَغْدَادِيُّ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ - رضى الله عنه أَنَّ رَجُلاً قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ كَيْفَ يُحْشَرُ الْكَافِرُ عَلَى وَجْهِهِ قَالَ «أَلَيْسَ الَّذِى أَمْشَاهُ عَلَى الرِّجْلَيْنِ فِى الدُّنْيَا قَادِرًا عَلَى أَنْ يُمْشِيَهُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ». قَالَ قَتَادَةُ بَلَى وَعِزَّةِ رَبِّنَا. [ر: ٤٤٨٢]

د سيدنا انس بن مالك رضي الله عنه نه روايت دې چه يو صاحب عرض اوكړو. يا رسول الله ﷺ: الله پاك به كافران په مخونو باندې څنګه راجمع كوى، (د قيامت په ورځ) رسول الله ﷺ اوفرمائيل: آيا هغه ذات چا چه په دنيا كښې په دوه خپو باندې ګرځولو په دې قادر نه دې چه د قيامت په ورځ ئې په مخونو باندې اوګرځوى، قتاده رحمه الله فرمائى: ﴿بلى وربنا﴾، ولې نه قسم دې په رب زمونږ.

[٦١٥٩، ٦١٦١] حَدَّثَنَا عَلِىٌّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ عَمْرٌو سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ سَمِعْتُ النَّبِىَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «إِنَّكُمْ مُلاَقُو اللَّهِ حُفَاةً عُرَاةً مُشَاةً غُرْلاً». قَالَ سُفْيَانُ هَذَا مِمَّا نَعُدُّ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ سَمِعَهُ مِنَ النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم -.

د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: تاسو به د الله پاك سره (د قيامت په ورځ) خپې ابله، بربنډ او پياده ملاقات كوئ، سفيان بيان اوكړو چه دا حديث د هغې نه دې چه د هغې متعلق به مونږ ګڼړل چه سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما د رسول الله ﷺ نه اوريدلې دې.

د عمرو نه عمرو بن دينار مراد دې.

﴿حُفَاة﴾: د حفى جمع ده، داسې سړې چه خپې ابله وى.

﴿عُرَاة﴾: د عارى جمع ده، بربنډ

﴿مشاة﴾: د ماشى جمع ده، پياده.

﴿غرل﴾: د اغرل جمع ده، ناسنته.

---

(١) فتح البارى: ١١/٤٦٤

(٢) فتح البارى: ١١/٤٦٤

[۶۱۶۰] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَخْطُبُ عَلَى الْمِنْبَرِ يَقُولُ «إِنَّكُمْ مُلَاقُو اللَّهِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلًا».

د سیدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه روایت دې چه ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل چه هغوی په منبر باندې خطبه ورکوله او وې فرمائیل چه تاسو به د الله پاک سره په داسې حال کښې ملاویږئ چه خپې ابله، بربنډ او نانسته به یئ.

د روایاتو تعارض او د هغې حل: دلته په روایات الباب کښې دی چه د قبرونو نه به مړی بربنډ بدن راوځی، او حال دا چه امام ابوداؤد او امام حاکم رحمهما الله د سیدنا ابوسعید خدری رضي الله عنه روایت نقل کړې دې چه هغوی د مرګ په وخت نوې جامې راطلب کړې او وې وئیل چه ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلي دی چه ﴿إِنَّ الْمَيِّتَ يُبْعَثُ فِي ثِيَابِهِ الَّتِي يَمُوتُ فِيهَا﴾ یعنې مړې به هم په هغه جامو کښې اوچتولې شی په کومو کښې چه د هغوی مرګ راغلې وی. (1) هم دغه شان د سیدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه روایت دې ﴿احسنوا اکفان موتاکم فانهم یحشرون فیها﴾ (2) (خپلو مړو ته ښه کفن ورکوئ ځکه چه هم په هغې کښې به د هغوی حشر کولې شی)

د دې دوه احادیثو نه معلومیږی، چه د قبرونو نه وتونکی مړی به، بربنډ نه وی بلکه پټ به وی، د دې تعارض مختلف جوابات کړې شوې دی:

① د سیدنا معاذ بن جبل رضي الله عنه روایت خو ضعیف دې، هغه قابل استدلال نه دې او د سیدنا ابوسعید خدری رضي الله عنه په حدیث کښې د ﴿میت﴾ عام مړې نه دې مراد. بلکه شهید مراد دې. خو سیدنا ابوسعید خدری رضي الله عنه هغه په عام مړی باندې محمول اوفرمائیلو، حاصل دا چه په احادیث الباب کښې د عام مړو د پاسیدو حال بیان کړې شوې دې، او د سیدنا ابوسعید خدری رضي الله عنه په حدیث کښې د شهید حالت بیان کړې شوې دې.

② دویم جواب دا ورکړې شوې دې چه د قیامت په ورځ باندې به څه خلق بربنډ راوځی او څه به په پټ وی.

③ دریم جواب دا دې چه په شروع کښې به ټول د خپلو کفنونو سره وی، د سیدنا ابوسعید رضي الله عنه په روایت کښې د هغې ذکر دې، روستو به ترې کفن لرې کړې شی، او ټول به بربنډ شی، په روایات الباب کښې د دې روستنی حالت ذکر دې.

④ او څلورم جواب دا دې چه د سیدنا ابوسعید رضي الله عنه په روایت کښې د ثیاب نه مراد اعمال دی، په قرآن کریم کښې دی ﴿وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ﴾ (3)

(1) اخرجه ابوداؤد فی کتاب الجنائز، باب ما یستحب من تطهیر المیت: ۱۹۰/۳، رقم الحدیث: ۳۱۱۴، واخرجه الامام الحاکم فی المستدرک، کتاب الجنائز ۳٤۰/۱

(2) اورده ابن عراق فی تنزیه الشریعة: ۳۷۲/۳

(3) سورة اعراف: ۲۶

دا مختلف جوابات ورکړې شوې دی، خو اول جواب راجح او وزنی معلومیږی.

[۶۱۶۱] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَامَ فِينَا النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يَخْطُبُ فَقَالَ «إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ حُفَاةً عُرَاةً (كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ) الآيَةَ ، وَإِنَّ أَوَّلَ الْخَلاَئِقِ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ، وَإِنَّهُ سَيُجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي ، فَيُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ . فَأَقُولُ يَا رَبِّ أُصَيْحَابِي . فَيَقُولُ إِنَّكَ لاَ تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ . فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ (وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ) إِلَى قَوْلِهِ (الْحَكِيمُ) قَالَ فَيُقَالُ إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ». [ر: ۳۱۷۱]

د سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ مونږ. ته د خطبې راکولو دپاره اودریدلو او وې فرمائیل چه تاسو به د قیامت په ورځ باندې داسې حال کښې اوچت کړې شئ بربنډ او خپې ابله به یئ، څنګه چه مونږ د تخلیق شروع کړې وه، هم هغه شان به مو مونږ واپس کړو «الآیة» او په ټول مخلوق کښې چه اول کوم انسان ته کپړه اچولې شی هغه به ابراهیم علیه السلام وی، او زما د امت نه به ډیر خلق راوستلې شی چه د هغوی اعمال نامې به په ګس لاس کښې وی، زه به وایم اې زما ربه ! دا خو زما ملګری دی! الله پاک به فرمائی تاته نه ده معلومه چه هغوی ستا نه روستو څه نوې څیزونه پیدا کړې وو ، هغه وخت به زه هم هغه وایم کوم د نیک بنده سیدنا عیسی علیه السلام وئیلې وو ﴿ وَكُنتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَّا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنتَ أَنتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنتَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ - إِن تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِن تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾ یعنی ترڅو پورې زه په دوی کښې موجود اوم تر هغه وخته پورې زه په دوی ګواه اوم او کله چه تا زه اوچت کړم نو بیشکه هم ته د هر یو څیز نګهبان ئې... نو او به وئیلې شی «رسول الله ﷺ ته» چه روستو هغوی په خپلو پوندو واپس شوې وو «یعنی ستاسو د وفات نه پس دا خلق مرتد شوې وو او ستاسو په حق دین باندې برقرار نه وو پاتې شوې».

قوله: ﴿ إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ ﴾: د دې نه د رسول الله ﷺ نه پس د ابوبکرصدیق رضی الله عنه په دور کښې مرتد کیدونکی خلق مراد دی، راجح قول هم دا دې. [1]

[۶۱۶۲] حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ أَبِي صَغِيرَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ أَنَّ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «تُحْشَرُونَ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً» قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ . فَقَالَ «الأَمْرُ أَشَدُّ مِنْ أَنْ يُهِمَّهُمْ ذَاكِ».

---

[1]) فتح الباری: ۱۱/۴۶۹، وعمدة القاری: ۲۳/۱۶۵، وارشاد الساری ۱۳/۵۲۸

د ام المومنين سيده عائشه صديقه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : تاسو به خپې ابله، بربنډ او ناسنته اوچتولې شئ، سيده عائشه رضي الله عنها فرمائى چه په دې باندې ما تپوس اوکړو : يارسول الله ﷺ! آيا سړى اوښځې به يوبل ته ګورى؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : چه هغه وخت به معامله د دې نه زياته سخته وى چه هغوى يو بل ته اوکتلې شى.

د ابو صغيره نوم مسلم قشيرى دې، صغيره د صاد په فتحې او د غين په کسرې سره دې او د ابو مليکة نوم زهير دې.

[٦١٦٣] (١) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِي قُبَّةٍ فَقَالَ «أَتَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا رُبُعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ». قُلْنَا نَعَمْ. قَالَ «تَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا ثُلُثَ أَهْلِ الْجَنَّةِ». قُلْنَا نَعَمْ. قَالَ «أَتَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُوا شَطْرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ». قُلْنَا نَعَمْ. قَالَ «وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ إِنِّي لأَرْجُو أَنْ تَكُونُوا نِصْفَ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَذَلِكَ أَنَّ الْجَنَّةَ لاَ يَدْخُلُهَا إِلاَّ نَفْسٌ مُسْلِمَةٌ، وَمَا أَنْتُمْ فِي أَهْلِ الشِّرْكِ إِلاَّ كَالشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي جِلْدِ الثَّوْرِ الأَسْوَدِ أَوْ كَالشَّعْرَةِ السَّوْدَاءِ فِي جِلْدِ الثَّوْرِ الأَحْمَرِ». [٦٦٤٢]

د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه روايت دې چه مونږ د رسول الله ﷺ سره په يو خيمه کښې وو، هغوى اوفرمائيل : آيا تاسو به په دې خوشحاله شئ چه تاسو به د اهل جنت يو څلورمه حصه يئ، مونږ عرض اوکړو : او جى! رسول الله ﷺ اوفرمائيل : تاسو به په دې خوشحاله شئ چه تاسو د جنتيانو دريمه حصه شئ؟ مونږ عرض اوکړو : او جى ..... رسول الله ﷺ اوفرمائيل : آيا تاسو په دې باندې خوشحاليږئ چه تاسو د جنتيانو نيمه حصه شئ؟ مونږ اووې : او جى! بيا رسول الله ﷺ اوفرمائيل : قسم دې په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې د محمد ﷺ نفس دې، زما اميد دې چه تاسو (امت مسلمه) به د اهل جنت نيمه حصه يئ او داسې به څکه وى چه جنت ته به سوا د مسلمان روح نه څوک هم داخل نه شى او تاسو د اهل شرک ترمينځه داسې يئ لکه د تور غوئى په بدن باندې سپين ويښته، يا لکه چه د سور غوئى په بدن باندې سرۀ ويښته وى. -يعنى څنګه چه د تور غوئى په بدن باندې څه ويښته سپين وى نو هغه د هغه د پوره بدن په مقابله کښې ډير کم او په اوړو کښې د مالګې برابر وى هم دغه شان د مشرکانو په نسبت سره به ستاسو تعداد ډير کم په جهنم کښې وى).

[٦١٦٤] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنِي أَخِي عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ ثَوْرٍ عَنْ أَبِي الْغَيْثِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «أَوَّلُ مَنْ يُدْعَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ آدَمُ، فَتَرَاءَى ذُرِّيَّتُهُ فَيُقَالُ هَذَا أَبُوكُمْ آدَمُ. فَيَقُولُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ. فَيَقُولُ أَخْرِجْ بَعْثَ جَهَنَّمَ مِنْ ذُرِّيَّتِكَ. فَيَقُولُ يَا رَبِّ كَمْ أُخْرِجُ فَيَقُولُ أَخْرِجْ مِنْ كُلِّ مِائَةٍ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ». فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِذَا

(١) اخرجه مسلم فى الايمان، باب : كون هذه الامة نصف اهل الجنة، رقم : ٢٢١

أخِذَ مِنّا مِنْ كُلِّ مِائَةٍ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ، فَمَاذَا يَبْقَى مِنَّا قَالَ «إِنَّ أُمَّتِي فِي الْأُمَمِ كَالشَّعَرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي الثَّوْرِ الْأَسْوَدِ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل د قيامت په ورځ باندې به د ټولو نه اول سيدنا آدم علیه السلام رابللې شي، بيا به د هغه نسل هغوی ته ګوری چه دا ستاسو نيکه محترم سيدنا آدم علیه السلام دې، هغوی به وائی ﴿لبيك وسعديك﴾، الله پاک به ورته اوفرمائی چه د خپل نسل جهنميان راوباسه! سيدنا آدم علیه السلام به عرض اوکړی: يا الله څومره راوباسم، الله پاک به فرمائی چه په هر سلو کسانو کښې يو کم سل راوباسه (يعنی په هر سلو کښې به يو کم سل جهنميان وی)، صحابه کرامو عرض اوکړو: يا رسول الله ﷺ چه کله په سلو کښې يو کم سل راويستلې شی نو بيا به باقی څه پاتې شي؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د نورو امتونو په مقابله کښې به زما امت په دومره تعداد کښې وی لکه د تور غوئی په بدن باندې چه سپين ويښته وی. (يعنی زما د امت تعداد به په هغه جهنميانو کښې ډير کم وی).

د باب په دې آخری دوه احاديثو کښې اګر چه صراحةً د حشر ذکر نشته خو د جنت او جهنم ذکر پکښې دې. چه په هغې کښې د داخليدو سلسله به د حشر نه فورا پس وی، په دې مناسبت سره ئې دا احاديث دلته ذکر فرمائيلې دي. د دې حديث ټول راويان مدنی دی او دا حديث صرف امام بخاری رحمه الله نقل فرمائيلې دې. (۱)

۴۶: باب قَوْلُهُ عَزَّوَجَلَّ (إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ).

(أَزِفَتِ الْآزِفَةُ) (اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ)

دا د سورة حج اول آيت کريمه دې، پوره آيت ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ اې خلقو! د الله پاک نه اويريږئ، بيشکه د قيامت زلزله ډير لوئې څيز دې.

په ايت کريمه کښې د راغلې زلزلې مصداق: د دې زلزلې په باره کښې دوه اقوال دی!

① يو دا چه د دې نه مراد د قيامت نه مخکښې راتلونکې زلزله ده کومه چه به د طلوع الشمس من المغرب نه لږ مخکښې وی او د قيامت د علاماتو نه به د يو علامت په طور وی. يعنی د قيامت طرف ته د هغې نسبت د قرب د وجې نه کړې شوې دې.

② دويم قول د دې چه د دې نه د قيامت د واقع کيدو زلزله مراد ده.(۲) ظاهره ده چه کله قيامت ختم شي او دا نظام او کائنات ختمولې شی او د غرونه، زمکه او سمندر ټول ختميږی، مولانا شبير احمد عثمانی رحمه الله د دې آيت کريمه په باره کښې ليکی:

د قيامت په عظيم الشان زلزله کښې يو عين مقام د قيامت په وخت يا د نفخه ثانيه نه پس، دويم د قيامت نه لږ مخکښې چه کوم د علامات قيامت نه دې، که دلته دويم مراد وی نو آيت به په خپله ظاهره معنی باندې وی او که اول مراد وی نو دواړه احتمالات شته، که

---

(۱) ورواته كلهم مدنيون وهو من افراده ...... (ارشاد الساری: ۵۳۱/۱۳)

(۲) فتح الباری: ۵۷۵/۱۱، ارشاد الساری: ۵۳۱/۱۳

حقیقتا زلزله راشي او پې ورکونکې یا حاملې زنانه په دې خپل هیبت باندې محشورې شي، یا د زلزلې نه مراد: د هغه ځائې اهوال او مصیبتونه وي او ﴿يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ﴾ لره په تمثیل باندې حمل کړې شي یعني دومره ویره او سختي به وي چه که د پې ورکونکې زنانه موجود وي نو د ویرې او شدت د وجې نه به ترې خپل بچي هیر شي او د حاملو زنانو حمل به ساقط شي، دې وخت کښې به خلق دومره مدهوش شي چه کتونکې به پرې د شرابو د نشې ګمان کوي حال دا هلته د نشې څه کار! ...... د الله پاک د عذاب تصور او د اهوال او شدائدو سختي به ئې هوش ختم کړي.... که دا ویره ټولو ته عام شي نو ﴿لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ﴾ کښې نفي په اعتبار د اکثر احوالو او دلته اثبات په اعتبار د ساعت قلیلة اخستلې شي او که آیت د حاضر او اکثر الناس په حق کښې وي د ټولو په حق کښې نه وي نو بیا خو بالکل اشکال نشته. [1]

قوله: ﴿أزفت الآزفة: اقتربت الساعة﴾: د ﴿أزفت الآزفة﴾ ترجمه امام کړې ده، ﴿اقتربت الساعة﴾ یعني قیامت نزدې دې، ﴿ازِف﴾ د باب سمع نه دې، د ﴿ازف﴾ معنی د قرب ده، ﴿ازِف كذا﴾ نزدې کیدل، قیامت ته آزفة وئیلې شي ځکه چه د دې وقوع نزدې ده. [2] ﴿أزفت الآزفة﴾ د سورة نجم آیت ۵۷ دې، ﴿اقتربت الساعة﴾ اګر چه دلته امام بخاري رحمه الله د تفسیر او ترجمې په طور ذکر کړې دې، خو دا د سورة قمر اولنې آیت دې.

[۶۱۶۵] حَدَّثَنِي يُوسُفُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يَقُولُ اللَّهُ يَا آدَمُ. فَيَقُولُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ وَالْخَيْرُ فِي يَدَيْكَ. قَالَ يَقُولُ أَخْرِجْ بَعْثَ النَّارِ. قَالَ وَمَا بَعْثُ النَّارِ قَالَ مِنْ كُلِّ أَلْفٍ تِسْعَمِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ. فَذَاكَ حِينَ يَشِيبُ الصَّغِيرُ، وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا، وَتَرَى النَّاسَ سَكْرَى وَمَا هُمْ بِسَكْرَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ» . فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّنَا الرَّجُلُ قَالَ «أَبْشِرُوا، فَإِنَّ مِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ أَلْفٌ وَمِنْكُمْ رَجُلٌ - ثُمَّ قَالَ - وَالَّذِي نَفْسِي فِي يَدِهِ إِنِّي لأَطْمَعُ أَنْ تَكُونُوا ثُلُثَ أَهْلِ الْجَنَّةِ» . قَالَ فَحَمِدْنَا اللَّهَ وَكَبَّرْنَا، ثُمَّ قَالَ «وَالَّذِي نَفْسِي فِي يَدِهِ إِنِّي لأَطْمَعُ أَنْ تَكُونُوا شَطْرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ، إِنَّ مَثَلَكُمْ فِي الأُمَمِ كَمَثَلِ الشَّعَرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي جِلْدِ الثَّوْرِ الأَسْوَدِ، أَوِ الرَّقْمَةِ فِي ذِرَاعِ الْحِمَارِ» . [ر: ۳۱۷۰]

د سیدنا ابوسعید خدري رضي الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: الله به فرمائي: اې آدم! ...... آدم علیه السلام به عرض اوکړي: حاضر یم ستا د حکم د پوره کولو دپاره، ټول خیرونه

[1] تفسیر عثماني: سورة الحج: ۴۴۲

[2] هو من الازف (بفتح الزاء) وهو القرب، یقال: ازف كذا: ای قرب، وسمیت الساعة آزفة، لقربها او لضیق وقتها (فتح الباري: ۴۷۳/۱۱)

ستا په لاس کښې دی، رسول الله ﷺ اوفرمائيل : الله پاک به فرمائی : کوم خلق چه به جهنم کښې اچولې شی هغوی راوباسه، آدم علیه السلام به تپوس اوکړی : په جهنم کښې اچولې کیدونکی خلق څومره دی؟ الله پاک به ورته فرمائی : په هر زرو کسانو کښې نهه سوه او نهه نوی. هم دا به هغه وخت وی چه ماشومان به بوډاګان شی او حامله زنانه به خپل حمل راوغورځوی او ته به خلق د نشې په حالت کښې محسوس کړې، حال دا چه هغوی به د نشې په حالت کښې نه وی، بلکه د الله پاک عذاب سخت دې.

صحابه کرامو رضی الله عنهم ته دا خبره ډیره سخته معلومه شوه نو عرض ئې اوکړو یا رسول الله ﷺ! بیا به په مونږ کښې هغه سړې څوک وی؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : تاسو ته دې زیرې وی، زر کسان به د یاجوج ماجوج قوم نه وی او په تاسو کښې به هغه یو وی (یعنی جهنم ته تلونکی که د یاجوج ماجوج نه زر کسان وی نو په تاسو کښې به صرف یو وی). بیا رسول الله ﷺ اوفرمائيل، قسم په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې زما نفس دې! زما امید دې چه تاسو به د جنت دریمه حصه یئ.

سیدنا ابوسعید رضی الله عنه فرمائی چه په دې خبره باندې د الله پاک حمد او ثناء اووې، بیا رسول الله ﷺ اوفرمائيل : قسم په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې زما نفس دې، زما امید دې چه تاسو به د اهل جنت نیمه یئ، ستاسو مثال د نورو امتونو په مقابله کښې داسې دې لکه د تور غوئی په بدن چه سپین ویښته وی یا هغه سپین داغ کوم چه د خر په مخکښې خپو باندې وی.

﴿ رقمة ﴾ : سپینې تکړې ته وائی. (١)

په دې روایت کښې چونکه د سورة حج د اول آیات ذکر دې، په دې وجه د حدیث او آیت مناسبت ظاهر دې، حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی :

﴿ أشار بهذه الترجمة إلى ما وقع في بعض طرق الحديث الأول انه صلى الله عليه و سلم تلا هذه الآية عند ذكر الحديث ﴾ (٢) یعنی : امام بخاری رحمه الله د معمول مطابق په ترجمة الباب سره د حدیث الباب بعض طرق طرف ته اشاره فرمائیلې ده چه رسول الله ﷺ دا آیت کریمه، د دې حدیث د بیانولو په وخت اولوستلو.

٤٧: باب قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (أَلَا يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ * لِيَوْمٍ عَظِيمٍ * يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ) وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الأَسْبَابُ) قَالَ الْوُصُلَاتُ فِي الدُّنْيَا.

امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د سورة المطففین آیات کریمه ذکر فرمائیلې دی، د هغې ترجمه ده : آیا خیال نه ساتی هغه خلق چه هغوی به پاسی د هغه لوئې ورځ دپاره، کومه ورځ چه به خلق د الله پاک رب العالمین مخکښې اودریږی.

---

(١) رقمة (بفتح الرا وسكون القاف) وهى قطعة بيضاء، اوشئ مستديرلا شعر فيه (ارشاد السارى : ١٣/٥٣٤)
(٢) فتح البارى ١١/٤٧٢

قوله: ﴿ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الأَسْبَابُ قَالَ الْوُصَلاَتُ فِي الدُّنْيَا ﴾: په سورة البقرة كښې دى ﴿ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الأَسْبَابُ ﴾ سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما د دې تفسير فرمائيلې دې چه د دې نه په دنيا كښې خپل مينځ كښې تعلقات او روابط مراد دى چه د قيامت په ورځ باندې به دا ټول منقطع شى، عبد بن حميد دا تعليق موصولا نقل كړې دې. [1] ﴿ الواصلات ﴾ (د واؤ په ضمې سره او په صاد باندې ضمه او سكون دواړه صحيح دى). [2] د وُصْلَة جمع ده، وصلة خپل مينځ كښې تعلق او رابطې ته وائى.

[۶۱۶۶] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبَانَ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ-رضى الله عنهما-عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-. (يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ) قَالَ «يَقُومُ أَحَدُهُمْ فِي رَشْحِهِ إِلَى أَنْصَافِ أُذُنَيْهِ». [ر: ۴۶۵۴]

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ ﴿ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴾ په تفسير كښې اوفرمائيل چه په هغوى كښې به يو كس په خپلو خولو كښې ډوب ولاړ وى د غوږونو د نيمې حصې پورې! (يعنى د هغوى خولې به د غوږونو د نيمې حصې پورې وى او هغه به په هغې كښې ډوب وى).

د ابن عون نوم عبد الله دې.

﴿ رشح ﴾: خولې ته وائى.

[۶۱۶۷] حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ عَنْ ثَوْرِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِي الْغَيْثِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «يَعْرَقُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَذْهَبَ عَرَقُهُمْ فِي الأَرْضِ سَبْعِينَ ذِرَاعًا، وَيُلْجِمُهُمْ حَتَّى يَبْلُغَ آذَانَهُمْ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د قيامت په ورځ باندې به خلق په خولهٔ كښې ډوب وى او حالت به دا شى چه د خلقو خوله به په زمكه باندې اويا لاسه خوره شى او خولې ته رسيدلو سره به غوږونه مس كوى.

﴿ يُلْجِمُهُم ﴾: الجمه الماء: چه كله اوبه خولې ته اورسيږى، هغه وخت وئيلې شى. [3]

په دې حديث كښې د بعض خلقو حالت بيان كړې شوې دې چه خوله به د هغوى غوږونو ته اورسيږى، د بعضو معامله به د دوى نه سپكه وى نو خوله به ئې تر د كونډو پورې وى، د څه خلقو به د ګيټو پورې وى لكه چه په نورو رواياتو كښې تفصيل او تصريح ده. [4]

---

[1]) فتح البارى ۴۷۷/۱۱، ارشاد السارى: ۵۳۴/۱۳

[2]) فتح البارى ۴۷۷/۱۱، ارشاد السارى: ۵۳۴/۱۳، عمدة القارى ۱۶۹/۲۳

[3]) ارشاد السارى: ۵۳۵/۱۳، عمدة القارى ۱۷۱/۲۳

[4]) ارشاد السارى: ۵۳۶/۱۳ _ أخرجه البيهقى فى البعث بسند حسن عنه قال ...[بقيه برصفحه آئنده...

٤٨: باب القصاص يوم القيامة

وهي الحاقة لأن فيها الثواب وحواق الأمور، الحقة والحاقة واحد. والقارعة، والغاشية، والصاخة، والتغابن غبن أهل الجنة أهل النار.

د ترجمة الباب وضاحت: امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د قيامت د ورځې ذکر کړې دې او د هغې د کيفيت متعلق ئې احاديث بيان کړی دی چه د هغې حاصل دا دې چه په دنيا کښې به يو سړې هم مظلوم جوړيدو سره خپله بدله وانخستلې شی نو د قيامت په ورځ باندې به د ظالم نه د هغه حق وصول کړې شی او د هغې صورت به دا وی چه د ظالم نيکئ به مظلوم ته ورکولې شی ځکه په هغه ورځ باندې به سوا د نيکئ نه يو څيز هم دکار پاتې نه شی، که د ظالم سره نيکئ نه وی نو د مظلوم ګناهونه به کمولو سره د ظالم په اعمال نامه کښې واچولې شی، بلکه کوم مومنان چه د جهنم نه نجات موندلو سره لاړ شی هغوی به هم جنت ته د داخليدو نه مخکښې په يو پل باندې جمع کړې شی، دا پل به د جنت او جهنم ترمينځه وی، په هغې باندې به خپل مينځ کښې د کړې شوې زياتو کمې پوره کولې شی او د ظالم نه به د مظلوم بدله اخستلې شی، چه کله د يو بل ټول حقوق ادا شی نو پاک صفا کيدو سره به جنت ته د داخليدو اجازت ورکړې شی.

قوله: ﴿وهي الحاقة لأن فيها الثواب وحواق الأمور الحقة والحاقة واحد﴾: ﴿هي﴾ ضمير د قيامت طرف ته راجع دې، د قيامت ورځې ته ﴿حاقة﴾ وائی، ځکه چه په دې ورځ باندې به د اعمالو ثواب متحقق او ثابت وی او ډير زيات امور به په دې کښې ثابت شی، د حقه او حاقة دواړو يوه معنى ده، دا په حقيقت کښې د مشهور امام فراء رحمه الله عبارت دې کوم چه هغوی په معانى القرآن کښې ليکلې دې، امام بخاری رحمه الله هم د هغه ځائې نه اخستلې دې.[1]

﴿القارعة، والغاشية، والصاخة﴾ دا درې واړه هم د قيامت نومونه دی.

...بقيه ازحاشيه گذشته] يشتد كرب ذلك اليوم حتى يلجم الكافر العرق قيل له فأين المؤمنون قال على الكراسي من ذهب ويظلل عليهم الغمام وبسند قوى عن أبى موسى قال الشمس فوق رؤوس الناس يوم القيامة وأعمالهم تظلهم وأخرج بن المبارك فى الزهد وبن أبى شيبة فى المصنف واللفظ له بسند جيد عن سلمان قال تعطى الشمس يوم القيامة حر عشر سنين ثم تدنى من جماجم الناس حتى تكون قاب قوسين فيعرقون حتى يرشح العرق فى الأرض قامة ثم ترتفع حتى يغرغر الرجل زاد بن المبارك فى روايته ولا يضر حرها يومئذ مؤمنا ولا مؤمنة.

وفى حديث بن مسعود عند الطبرانى والبيهقى ان الرجل ليفيض عرقا حتى يسيح فى الأرض قامة ثم يرتفع حتى يبلغ انفه وفى رواية عنه عند أبى يعلى وصححها بن حبان ان الرجل ليلجمه العرق يوم القيامة حتى يقول يا رب ارحنى ولو إلى النار. (فتح البارى : ١١/٤٧٩)

[1]) فتح البارى : ١١/٤٨١

﴿القارعة﴾: ټنګیدونکې د نب مت ورځ به زړونه د خپلو سختتو د وجې ټنګوی، په دې وجه هغې ته قارعة وائی
﴿غاشية﴾: غوړیدونکې، پټوونکې، دا ورځ به هم په ټولو خلقو باندې خوره شی، په دې وجه هم دې ته غاشية وائی.
﴿الصاخة﴾: کړنړونکې. د دنیا د معاملاتو نه به خلق کاڼۀ کړی او د ﴿صاخة﴾ معنی ﴿داهية﴾ د لوئې مصیبت هم راځی او د چغې هم راځی.(١)

قوله: ﴿التغابن: غبن اهل الجنة اهل النار﴾: د قیامت ورځې ته ﴿یوم التغابن﴾ هم وئیلې شی دا د ﴿غبن﴾ نه اخستلې شوې دې، چه د هغې معنی ده: د خپلې حصې او مراد نه محروم کیدل، د اهل جهنم دپاره چه به په جنت کښې کوم کورونه جوړ کړې شوې وی، د هغې نه به هغوی محروم وی او په هغې کښې به جنتیان راشی،
د ﴿غَبَنَ اهل الجنة اهلَ النار﴾ مطلب هم دا دې چه اهل جنت به د جهنمیانو هغه کورونو ته راشی او هغوی به محروم کړی.(٢)
امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب د قیامت پنځه نومونه ذکر فرمائیلې دی، امام غزالی رحمه الله او علامه قرطبی رحمه الله چه د قیامت د ورځې نومونه جمع کړل نو تقریباً اتیا(٨٠) نومونه جمع شو چه په هغې کښې یوم الجمع، یوم التناد، یوم الحسرة اویوم التلاق وغیره شامل دی.(٣)

[٦١٦٨] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ حَدَّثَنِي شَقِيقٌ سَمِعْتُ عَبْدَاللَّهِ- رضی الله عنه - قَالَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - «أَوَّلُ مَا يُقْضَى بَيْنَ النَّاسِ بِالدِّمَاءِ».[٦٤٧١]

د سیدنا عبد الله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: د ټولو نه اول چه به د کوم څیز په خلقو کښې کولې شی هغه به د وینې بدله وی.
دا حدیث امام بخاری رحمه الله دلته په اول کرت ذکر فرمائیلې دې، د امام بخاری رحمه الله شیخ عمر بن حفص دې، هغه د خپل پلار حفص بن ثابت نه روایت نقل کوی، د شقیق نه شقیق بن سلمة مراد دې، د هغوی کنیت ابو وائل دې او په کنیت سره زیات مشهور دی، د سند ټول راویان کوفیان دی.(٤)

---

(١) فتح الباری ٤٨١/١١، ارشاد الساری: ٥٣٦/١٣، عمدة القاری ١٧٢/٢٣
(٢) فتح الباری ٤٨١/١١، ارشاد الساری: ٥٣٦/١٣، عمدة القاری ١٧٢/٢٣
(٣) فتح الباری ٤٨١/١١، ارشاد الساری: ٥٣٦/١٣، عمدة القاری ١٧٢/٢٣
(٤) فتح الباری ٤٨٢/١١، ارشاد الساری: ٥٣٧/١٣، عمدة القاری ١٧٢/٢٣

د امام بخاری رحمه الله نه علاوه امام مسلم، امام ترمذی، امام ابن ماجة او امام نسائی رحمهم الله هم د دې حديث تخريج کړې دې. (١)

د قيامت په ورځ باندې به د ټولو نه اول د څه څيز فيصله کولې شي؟ په دې حديث کښې دی چه د ټولو نه اول به د وينې فيصله کولې شي، يعنی د دنيا د قتلونو محاسبه او فيصله به کولې شی، د دې نه پس به د باقی اعمالو او نورو معاملاتو فيصلې وی.

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه په يو روايت کښې دی چه د ټولو نه اول محاسبه به د مانځه وی.

خو په دواړو کښې تطبيق داسې کيدې شی چه په حقوق الله کښې به د ټولو نه اول د مانځه او په حقوق العباد کښې به د ټولو نه اول د وينې فيصله او محاسبه وی. (٢)

[٦١٦٩] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ مَظْلَمَةٌ لأَخِيهِ فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهَا، فَإِنَّهُ لَيْسَ ثَمَّ دِينَارٌ وَلاَ دِرْهَمٌ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُؤْخَذَ لأَخِيهِ مِنْ حَسَنَاتِهِ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ أُخِذَ مِنْ سَيِّئَاتِ أَخِيهِ، فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ». [ر: ٢٣١٧]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: چا چه په خپل يو رور باندې ظلم اوکړو نو هغه له پکار دی چه هغه (په دې دنيا کښې په صاحب حق باندې) معاف کړی، ځکه چه په آخرت کښې به دينار او درهم نه وی، د دې نه مخکښې چه د هغه د رور دپاره د هغه د نيکو نه واخستلې شی او که هغه سره نيکئ نه وی نو د هغه د مظلوم رور بدئ به په هغه باندې واچولې شی. (په دې وجه د بې وسئ د وخت نه مخکښې مخکښې په دنيا کښې خپل معاملات صفا کول پکار دی).

[٦١٧٠] حَدَّثَنِي الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ (وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ) قَالَ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَبِي الْمُتَوَكِّلِ النَّاجِيِّ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يَخْلُصُ الْمُؤْمِنُونَ مِنَ النَّارِ، فَيُحْبَسُونَ عَلَى قَنْطَرَةٍ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، فَيُقَصُّ لِبَعْضِهِمْ مِنْ بَعْضٍ، مَظَالِمُ كَانَتْ بَيْنَهُمْ فِي الدُّنْيَا، حَتَّى إِذَا هُذِّبُوا وَنُقُّوا أُذِنَ لَهُمْ فِي دُخُولِ الْجَنَّةِ، فَوَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لأَحَدُهُمْ أَهْدَى بِمَنْزِلِهِ فِي الْجَنَّةِ مِنْهُ بِمَنْزِلِهِ كَانَ فِي الدُّنْيَا». [ر: ٢٣٠٨]

---

(١) الحديث اخرجه البخاري ايضا في كتاب الديات، باب قول الله تعالى: ...[بقيه برصفحه آئنده...

...بقيه ازحاشيه گذشته] ﴿ومن يقتل مؤمنا متعمدا فجزاءه جهنم﴾ رقم الحديث: ٦٨٦٤، واخرجه الامام مسلم فى كتاب الحدود، باب المجازاة بالدماء فى الاخرة، وانها اول ما يقضى فيه بين الناس يوم القيامة، رقم الحديث: ٤٣٥٧، واخرجه الترمذى فى كتاب الديات، باب الحكم فى الدماء، رقم الحديث: ١٣٩٦، واخرجه النسائى فى كتاب تحريم الدم، باب تعظيم الدم، رقم الحديث: ٤٠٠٢، واخرجه ابن ماجة فى كتاب الديات، بالتغليظ فى قتل مسلم ظلما، رقم الحديث: ٢٦١٥.

(٢) فتح البارى ٤٨٢/١١، ارشاد السارى: ٥٣٧/١٣، عمدة القارى ١٧٢/٢٣

د سيدنا ابوسعيد خدري رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : مومنان به د جهنم نه خلاصې بيا مومي، خو د جهنم او دوزخ ترمينځه به هغوی په يو پل باندې اودرولې شي او بيا به په يو بله غاړه باندې د دې ظلمونو بدله واخستلې شي او کله چه برابرۍ اوشي او صفائي راشي نو هغوی ته به جنت ته د تلو اجازت ملاؤ شي. پس قسم په هغه ذات چه د هغه په لاس کښې زما نفس دې چه په جنتيانو کښې به هر يو په جنت کښې خپل کور د دنيا د کور په مقابله کښې زياتې غوره طريقې سره اوپيژني.

په سند کښې آيت کريمه ﴿ وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِم مِّنْ غِلٍّ ﴾ لره ذکر کولو سره دې طرف ته اشاره اوکړه چه د حديث متن د دې آيت د پاره د تفسير په درجه کښې دې.

قوله: ﴿عَلَى قَنْطَرَةٍ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ﴾ : د جنت او جهنم ترمينځه دا پل، يا به يو بيل پل وي يا به د مشهور پل صراط يو ګټ وي، علامه قرطبي رحمه الله فرمائي چه دا به هغه مومنان وي چه د هغوی په باره کښې به الله پاک ته علم وي چه د قصاص په صورت کښې به د هغوی حسنات او نيکئ نه ختميږي. [1] دا حديث، د دې نه مخکښې په مظالم کښې تير شوې دې.

٤٩: بَاب مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ عُذِّبَ

د قيامت په ورځ د حساب مناقشه: امام بخاري رحمه الله ترجمة الباب د حديث يوه جمله اخستلو سره قائم کړې ده، حديث، امام په باب کښې ذکر فرمائيلې دې، چه د هغې حاصل دا دې چه د قيامت په ورځ چه د چا سره په حساب کښې مناقشة اوکړې شوه او تپوس ترې شروع شو چه داسې دې ولې اوکړل؟ ولې دې اونکړل؟ نو هغه به په عذاب کښې اخته کړې شي.

د قرآن کريم د سورة انشقاق په آيت کريمه کښې دی چه کومو خلقو ته عمل نامه په ښي لاس کښې ورکړې شي نو د هغوی حساب به آسان وي، سيده عائشه رضي الله عنها د رسول الله ﷺ نه د دې حديث متعلق تپوس اوکړو چه د قرآن کريم په پورته آيت کريمه کښې د حساب ذکر دې او دا به اصحاب ميمنة وي او د حديث نه معلوميږي چه د چا سره حساب کولې شي، هغوی ته به عذاب ورکولې شي.

رسول الله ﷺ اوفرمائيل : په آيت کريمه کښې د حساب نه صرف پيشي مراد ده، مناقشه نه ده، په حساب کښې چه به د چا مناقشه کولې شي، هغوی به رانيولې شي او هغوی به په عذاب کښې اخته کيږي.

[٦١٧١، ٦١٧٢] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الأَسْوَدِ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ عُذِّبَ». قَالَتْ قُلْتُ أَلَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى (فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا). قَالَ «ذَلِكِ الْعَرْضُ».

د سيده عائشه رضي الله عنها نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : د چا په حساب کښې چه سختي اوکړې شي، په هغه باندې عذاب يقيني دې، سيده عائشه رضي الله عنها فرمائي چه په دې

[1] ارشاد الساري : ١٣/٥٣٩

باندې ترې ما تپوس اوکړو چه ایا د الله پاک دا ارشاد نه دې چه : بیا به نزدې د هغوی نه سپک حساب واخستلې شي. چه د هغې نه معلومیږی چه حساب به د خلاصی موندونکو سره هم وی، رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه د دې نه مراد بس صرف پیښی ده دا روایت په کتاب العلم کښې تیر شوې دې.

حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ سَمِعْتُ عَائِشَةَ -رضي الله عنها- قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- مِثْلَهُ.

وَتَابَعَهُ ابْنُ جُرَيْجٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمٍ وَأَيُّوبُ وَصَالِحُ بْنُ رُسْتُمٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.

د عثمان بن الاسود متابعت ابن جريج (عبدالملک بن عبدالعزيز) محمد بن سليم، ايوب سختياني او صالح بن رستم کړې دې، د ابن جريج، محمد بن سليم او ايوب سختياني متابعت ابو عوانة په خپل صحيح کښې او د صالح بن رستم متابعت اسحاق بن راهويه موصولا نقل کړې دې.[1]

[٦١٧٢] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ أَبِي صَغِيرَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَتْنِي عَائِشَةُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «لَيْسَ أَحَدٌ يُحَاسَبُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلاَّ هَلَكَ». فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَيْسَ قَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى (فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ * فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّمَا ذَلِكِ الْعَرْضُ، وَلَيْسَ أَحَدٌ يُنَاقَشُ الْحِسَابَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلاَّ عُذِّبَ». [ر: ١٠٣]

د سيده عائشه رضي الله عنها نه رايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د کوم سړی نه هم چه د قيامت په ورځ باندې حساب طلب کړې شو، هغه هلاک شو، ما عرض اوکړو، يا رسول الله ﷺ! ايا الله پاک پخپله نه دی فرمائيلی چه : پس د چا اعمال نامه چه د هغه په ښی لاس کښې ورکړې شی نو نزدې به د هغه نه سپک حساب واخستلې شی.

په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه دا خو به صرف پيښی وی، د وئيلو مطلب دا دې چه د قيامت په ورځ چه د چا سره هم په حساب کښې سختی اوکړې شی. په هغه باندې عذاب يقيني دې.

[٦١٧٣] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ -رضي الله عنه- أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ يَقُولُ «يُجَاءُ بِالْكَافِرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُقَالُ لَهُ أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ لَكَ مِلْءُ

[1] فتح الباری ٤٨٢/١١، ارشاد الساری : ٥٣٧/١٣، عمدة القاری ١٧٢/٢٣

الأَرْضِ ذَهَبًا أَكُنْتَ تَفْتَدِي بِهِ فَيَقُولُ نَعَمْ. فَيُقَالُ لَهُ قَدْ كُنْتَ سُئِلْتَ مَا هُوَ أَيْسَرُ مِنْ ذٰلِكَ». [۳۱۵۶]

د سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ به فرمائیل چه د قیامت په ورځ باندې به کافر راوستلې شي او د هغه نه به تپوس اوکړې شي چه ستا څه خیال دې؟ که د زمکې برابر تاسره سرۀ زر وی نو آیا هغه به (د خپل خلاصی دپاره) فدیه ورکوې؟ هغه به وائی او! خو هغه وخت به هغه ته اووئیلې شی چه ستا نه (په دنیا) کښې د دې نه د ډیر معمولی څیز مطالبه کړې شوې وه (او تا هغه هم پوره نه کړو یعنی ایمان او عمل صالح).

[۶۱۷۴] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنِي الأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي خَيْثَمَةُ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلاَّ وَسَيُكَلِّمُهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، لَيْسَ بَيْنَ اللَّهِ وَبَيْنَهُ تُرْجُمَانٌ، ثُمَّ يَنْظُرُ فَلاَ يَرَى شَيْئًا قُدَّامَهُ، ثُمَّ يَنْظُرُ بَيْنَ يَدَيْهِ فَتَسْتَقْبِلُهُ النَّارُ، فَمَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَّقِيَ النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ».

د سیدنا عدی بن حاتم رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: تاسو د هر هر فرد نه الله پاک د قیامت په ورځ داسې کلام کوی چه د الله پاک او د هغه ترمینځه به ترجمان نه وی. بیا چه هغه بنده اوګوری نو هغه ته به یو څیز هم په نظر رانشی، بیا به هغه خپلې مخې ته اوګوری او د هغه مخې ته به اور وی، پس کوم سړې هم چه د اور نه د بچ کیدو استطاعت لری چه (په دې دنیا کښې دې عمل کولو سره) هغه ځان بچ کړی اګر که هغه د کهجورې د یوې ټکړې په ذریعه ولې نه وی. (هغه دې د الله پاک په لاره کښې خرچ کړی او د خپل بچ کیدو بندوبست دې اوکړی).

قَالَ الأَعْمَشُ حَدَّثَنِي عَمْرٌو عَنْ خَيْثَمَةَ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «اتَّقُوا النَّارَ» ثُمَّ أَعْرَضَ وَأَشَاحَ، ثُمَّ قَالَ «اتَّقُوا النَّارَ» ثُمَّ أَعْرَضَ وَأَشَاحَ ثَلاَثًا، حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا، ثُمَّ قَالَ «اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ». [ر: ۱۳۴۷]

دا د ماقبل سند سره متصل دې، سیدنا عدی بن حاتم رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: د جهنم نه بچ شئ، بیا هغوی خپل مخ مبارک واړولو. بیا ئې اوفرمائیل: د جهنم نه ځان بچ کړئ، او د دې نه پس ئې بیا خپل مخ مبارک واړولو، درې کرته رسول الله ﷺ داسې اوکړل، مونږ دا اوګنړله چه رسول الله ﷺ جهنم لره وینی، بیا ئې اوفرمائیل د جهنم ځان بچ کړئ اګر چه د کهجورې د یوې ټکړې په ذریعه ولې نه وی او چاته چه دا هم ملاؤ نه شی نو هغه د ښه خبرې په ذریعه (دې ځان بچ کړی).

قوله: ﴿وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ﴾: د اورنه ځان بچ کړئ اګرچه د کهجورې د یوې ټکړې په ذریعه وی.

① د دې مطلب دا هم کیدې شی چه د جهنم نه د بچ کیدو هر ممکن کوشش کول پکار دی او د کهجورې په وړه شان ټکړه کښې هم احتیاط کول پکار دی چه هغه چرته حرام او ناجائز نه

وی، د وړې نه وړه ګناه هم معمولی نه دی ګڼړل پکار.

۲ او دا مطلب هم کیدې شي چه د نیکئ هر څومره توفیق ملاؤ شي، نیکی کول پکار دی که چاته د یو کهجورې د صدقه کولو موقع ملاویږی نوهغه هم غنیمت ګڼړل پکار دی. [1]

او په ظاهر دواړو معنو کښې هیڅ تضاد نشته، دواړه مطلبونه کیدې شي.

قوله: ﴿ثُمَّ أَعْرَضَ وَأَشَاحَ﴾: د اشاح معنی د اعراض کولو، لرې کولو او اړولو راځی، مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ خپل مخ مبارک واړولو، داسې محسوسیده چه اور د هغوی مخې ته ده او رسول الله ﷺ هغې ته ګوری او کتلو سره مخ مبارک بل طرف ته اړوی.

۵۰: باب يَدْخُلُ الْجَنَّةَ سَبْعُونَ أَلْفًا بِغَيْرِ حِسَابٍ

په جنت کښې د اویا زره کسانو بغیر د حساب نه داخلیدل: امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د رسول الله ﷺ د امت مسلمه دپاره زیرې بیان کړې دې، چه د دې امت نه به اویا زره کسان جنت ته ځی!

اویا زره د دې نه عدد معین مراد دې یا د دې نه کثرت مراد دې چه ډیر خلق به جنت ته بې حسابه داخلیږی ځکه چه د اویا عدد په عربئ کښې د کثرت دپاره راځی.

راجح دا معلومیږی چه د دې نه عدد معین مرادنه دې، بلکه کثرت مراد دې ځکه چه په مسند احمد او بیهقی کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دی چه اویا زره کسان به جنت ته ځی، رسول الله ﷺ په هغې کښې د اضافې دعا اوکړه نو د هر زرو کسانو سره د زرو اضافه اوکړې شوه. [2]

په یو بل روایت کښې دی چه د هر زرو کسانو سره د اویا زره کسانو اضافه اوکړې شوه. [3]

او په یو دریم روایت کښې په اویا زره کسانو کښې د هر یو سره د اویا زره کسانو اضافه ده. [4] دغه شان دا تعداد ډیر زیاتیږی او د الله پاک د رحمت دریاب بې کنارې دې، امید هم دا دې چه انشاء الله د دې نه به هم دا کثیرتعداد مراد وی. اللهم اجعلنا منهم....یا ارحم الراحمین!

[۶۱۷۵] حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مَيْسَرَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ. وَحَدَّثَنِي أَسِيدُ بْنُ زَيْدٍ. حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ عَنْ حُصَيْنٍ قَالَ كُنْتُ عِنْدَ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فَقَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «عُرِضَتْ عَلَيَّ الأُمَمُ، فَأَخَذَ النَّبِيُّ يَمُرُّ مَعَهُ الأُمَّةُ، وَالنَّبِيُّ يَمُرُّ مَعَهُ النَّفَرُ، وَالنَّبِيُّ يَمُرُّ مَعَهُ الْعَشَرَةُ، وَالنَّبِيُّ يَمُرُّ مَعَهُ الْخَمْسَةُ، وَالنَّبِيُّ يَمُرُّ وَحْدَهُ، فَنَظَرْتُ فَإِذَا

---

[1]) قال المظهری : يعنى إذا عرفتم ذلک فاحذروا من النار فلا تظلموا أحداً ولو بمقدار شق تمرة ويحتمل أن يراد وأن أمامكم النار فاجعلوا الصدقة جنة بينكم وبينها ولو بشق تمرة. (ارشاد السارى : ۵۴۳/۱۳)

[2]) فتح البارى ۵۰۰/۱۱، ارشاد السارى : ۵۴۵/۱۳

[3]) فتح البارى ۵۰۰/۱۱، ارشاد السارى : ۵۴۵/۱۳

[4]) فتح البارى ۵۰۰/۱۱، ارشاد السارى : ۵۴۵/۱۳

سَوَادٌ كَثِيرٌ قُلْتُ يَا جِبْرِيلُ هَؤُلَاءِ أُمَّتِي قَالَ لَا وَلَكِنِ انْظُرْ إِلَى الأُفُقِ . فَنَظَرْتُ فَإِذَا سَوَادٌ كَثِيرٌ. قَالَ هَؤُلَاءِ أُمَّتُكَ ، وَهَؤُلَاءِ سَبْعُونَ أَلْفًا قُدَّامَهُمْ، لَا حِسَابَ عَلَيْهِمْ وَلَا عَذَابَ . قُلْتُ وَلِمَ قَالَ كَانُوا لَا يَكْتَوُونَ ، وَلَا يَسْتَرْقُونَ، وَلَا يَتَطَيَّرُونَ ، وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ » . فَقَامَ إِلَيْهِ عُكَّاشَةُ بْنُ مِحْصَنٍ. فَقَالَ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. قَالَ «اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ مِنْهُمْ» . ثُمَّ قَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ آخَرُ قَالَ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. قَالَ «سَبَقَكَ بِهَا عُكَّاشَةُ». [ر: ٣٢٢٩]

د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : زما مخکښې امتونه پيش کړې شو، د يو نبى سره پوره امت تير شو، د يو نبى سره څو کسان تير شو. د يو نبى سره لس کسان تير شو، د بعض سره پنځه کسان تير شو چا چه په هغوى باندې ايمان راوړې وو، او څه انبياء يواځې تير شو (چه په هغوى باندې يو هم ايمان راوړونکې نه وو) بيا ما اوکتل چه د انسانانو يو لوئې جماعت د لرې نه په نظر راغلو، ما د جبرئيل عليه السلام نه تپوس اوکړو آيا دا زما امت دې؟ هغوى اوفرمائيل : نه بلکه د آسمان طرف ته اوګورئ چه او مې کتل نو د ډير لوئې جماعت غير واضح مخونه ښکاره کيدل، وې فرمائيل چه دا ستاسو امت دې او دا د هغوى مخې ته چه کوم خلق دى، د هغوى تعداد اويا زره دې. د هغوى نه به نه حساب اخستلې شى او نه به په هغوى باندې عذاب وى. ما تپوس اوکړو. داسې به ولې وى؟ هغوى اوفرمائيل : چه د دې وجه دا ده چه دې خلقو به داغونه نه لګول، غلا به ئې نه کوله. بد فالى به ئې نه کوله او په خپل رب باندې به ئې اعتماد کولو.

بيا د رسول الله ﷺ طرف ته عکاشه بن محصن رضي الله عنه ورمخکښې شو او عرض ئې اوکړو يا رسول الله ﷺ ! دعا اوکړئ چه الله پاک ما هم په دغه خلقو کښې داخل کړى، رسول الله ﷺ دعا اوکړه چه يا الله ! دې هم په دغه خلقو کښې داخل کړه.

د دې نه پس يو بل سړې اودريدلو او عرض ئې اوکړو چه زما دپاره هم دا دعا اوکړئ چه الله پاک ما هم په هغوى کښې داخل کړى، رسول الله ﷺ په دې باندې اوفرمائيل چه عکاشه ستا نه مخکښې شوې دې

د حديث شريف دوه سندونه دى او دواړه تلو سره په حصين بن عبدالرحمن واسطى باندې جمع کيږى.

په اول سند کښې د امام بخارى رحمه الله شيخ عمران بن مسيرة او شيخ الشيخ محمد بن فضيل دې او په دويم سند کښې د امام بخارى رحمه الله شيخ اسيد بن زيد او شيخ الشيخ هشيم بن بشير واسطى دې

قوله: «سَبَقَكَ بِهَا عُكَّاشَةُ»: د دې دويم سړى دپاره رسول الله ﷺ دعا او نه فرمائيله، د دې يو وجه خو دا کيدې شى چه دا سلسله به بيا اوږده شوې وه او په حاضرينو کښې به نور هم ډير حضرات اودريدلې وې او د خپل ځان دپاره به ئې په رسول الله ﷺ باندې دعا کوله.

او دا وجه هم کيدې شى چه سيدنا عکاشه رضي الله عنه چه کله اووئيل نو هغه د قبول والى وخت وو، کوم چه روستو پاتې نه شوه، په دې وجه روستنى سړى ته رسول الله ﷺ دا جمله ارشاد

اوفرمائيله او دا هم كيدې شي چه د هغوى په باره كښې رسول الله ﷺ د وحى په ذريعه دا خبره اوفرمائيله، د باقى په باره كښې وحى نه وه راغلې.[1]

[۶۱۷۶] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ حَدَّثَهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ « يَدْخُلُ مِنْ أُمَّتِي زُمْرَةٌ هُمْ سَبْعُونَ أَلْفًا، تُضِيءُ وُجُوهُهُمْ إِضَاءَةَ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ ». وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَقَامَ عُكَّاشَةُ بْنُ مِحْصَنٍ الأَسَدِيُّ يَرْفَعُ نَمِرَةً عَلَيْهِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. قَالَ « اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ مِنْهُمْ » ثُمَّ قَامَ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ. فَقَالَ « سَبَقَكَ عُكَّاشَةُ ». [ر: ۵۴۷۴]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل. رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه زما د امت يو جماعت به جنت ته داخليږى. چه د هغوى تعداد به اويا زره وى، د هغوى مخونه به داسې روښانه وى لكه د څوارلسمې د شپې سپوږمۍ چه روښانه وى.

سيدنا ابوهريره رضي الله عنه فرمائى چه په دې باندې عكاشه بن محصن رضي الله عنه پاسيدو او خپل څادر كوم چه د هغوى په بدن باندې وو هغه ئې اوچت كړو او عرض ئې اوكړو يا رسول الله ﷺ! د الله پاک نه دعا اوكړئ چه ما هم په هغوى كښې داخل كړى. رسول الله ﷺ دعا اوكړه چه اې الله! دې هم په هغوى كښې داخل كړې، د هغوى نه پس يو بل صاحب پاسيدو او عرض ئې اوكړو. يا رسول الله ﷺ! دعا اوكړئ چه ما هم الله پاک په هغوى كښې داخل كړى، رسول الله ﷺ اوفرمائيل: عكاشه ستا نه مخكښې شو.

[۶۱۷۷] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « لَيَدْخُلَنَّ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا أَوْ سَبْعُمِائَةِ أَلْفٍ - شَكَّ فِي أَحَدِهِمَا - مُتَمَاسِكِينَ، آخِذٌ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ، حَتَّى يَدْخُلَ أَوَّلُهُمْ وَآخِرُهُمُ الْجَنَّةَ، وَوُجُوهُهُمْ عَلَى ضَوْءِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ ». [ر: ۳۰۷۵]

د سيدنا سهل بن سعد رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: جنت ته به زما د امت اويا زره يا اويا لاكهه (راوى ته په دې كښې په يو تعداد كښې شک وو) كسان داخليږى چه بعض به. بعض نورو لره ونيسى دغه شان به جنت ته اول او آخر ټول داخل شى او د هغوى مخونه د څوارلسمې د سپوږمۍ په شان وى.

[۶۱۷۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ حَدَّثَنَا نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ، وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ، ثُمَّ يَقُومُ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ يَا أَهْلَ النَّارِ لاَ مَوْتَ، وَيَا أَهْلَ الْجَنَّةِ لاَ مَوْتَ، خُلُودٌ ». [۶۱۸۲]

---

[1] فتح البارى ۵۰۱/۱۱، ارشاد السارى : ۵۴۵/۱۳

د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روايت دي چه رسول الله ﷺ فرمائي: چه كله اهل جنت، جنت ته او اهل جهنم جهنم ته داخل شي نو آواز كونكي به د هغوى ترمينځه اودريدلو سره آواز اوكړي چه اې اهل جهنم: په تاسو به مرګ نه راځي، او اې اهل جنت! په تاسو به مرګ نه راځي. بلكه هميشه به هم دلته اوسيږئ

[٦١٧٩] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «يُقَالُ لأَهْلِ الْجَنَّةِ خُلُودٌ لاَ مَوْتَ. وَلأَهْلِ النَّارِ يَا أَهْلَ النَّارِ خُلُودٌ لاَ مَوْتَ»

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل اهل جنت ته به وئيلي شي چه اې اهل جنت! تاسو به هميشه هم دلته اوسيږئ په تاسو به مرګ نه راځي او هل دوزخ ته به وئيلي شي چه اې اهل دوزخ هميشه به تاسو دلته اوسيږئ. په تاسو به مرګ نه راځي

٥١: باب صِفَةِ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ

وَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَوَّلُ طَعَامٍ يَأْكُلُهُ أَهْلُ الْجَنَّةِ زِيَادَةُ كَبِدِ حُوتٍ». عَدْنٌ خُلْدٌ، عَدَنْتُ بِأَرْضٍ أَقَمْتُ، وَمِنْهُ الْمَعْدِنُ، فِي مَعْدِنِ صِدْقٍ، فِي مَنْبِتِ صِدْقٍ.

د دي باب د لاندي امام بخاري رحمه الله هغه احاديث بيان فرمائيلي دی چه په هغې كښې رسول الله ﷺ د جنت او جهنم اوصاف اود هغې كيفيت بيان كړې دی. د سيدنا ابوسعيد خدري رضي الله عنه دا تعليق امام بخاري رحمه الله څو بابونه مخكښې په باب يقبض الله الارض..... موصولا نقل كړې دي

قوله: ﴿عَدْنٌ خُلْدٌ عَدَنْتُ بِأَرْضٍ أَقَمْتُ وَمِنْهُ الْمَعْدِنُ﴾: په قرآن كريم كښې په ډيرو ځايونو كښې د ﴿عدن﴾ لفظ د جنت سره استعمال شوې دي، په سورة توبه كښې دی ﴿في جنت عدن﴾ يعنی د هميشوالی باغونو كښې، د ﴿عدنت بارض﴾ معنی ده ما په زمكه باندې قيام اوكړو . هلته اوسيدم، هم په دې سره مشهور لفظ معدن دې. يعنی كان د چرته نه چه معدنيات سرهٔ زر، سپين زر او پيتل وغيره راويستلې شی.[1]

قوله: ﴿فِي مَعْدِنِ صِدْقٍ فِي مَنْبِتِ صِدْقٍ﴾: معدن صدق خلق وائی. د دې ترجمه دهٔ ﴿منبت صدق﴾ او په يوه نسخه كښې ﴿مقعدصدق﴾ دې. د معدن په ځائې د ﴿مقعد﴾ لفظ دې. دا لفظ په سورة قمر كښې د جنت په تذكره كښې واقع دې ﴿إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ﴾ د مقعد صدق نه داسې مجلس مراد دې چه په هغې كښې څه لغو يا د ګناه

---

[1] فتح البارى ٥١٠/١١، ارشاد السارى: ٥٤٨/١٣، عمدة القارى ١٨٢/٢٣

خبره نه وی، دلته چونکه د جنت ذکر دې، په دې وجه : معدن صدق مناسبت په باب سره واضح دې، خو د ابوعبیده په کلام کښې د معدن صدق معنی منبت صدق لیکلې شوې ده.
[1] او د دې نه مخکښې چونکه د عدن لفظ راغلې دې نو د دې لفظ مناسبت هم راځي، هسې هم امام بخاری رحمه الله په معمولي مناسبتونو سره الفاظ ذکر کوی. لکه چه د هغې مشاهده تاسو په کتاب التفسیر کښې کړې ده.

[۶۱۸۰] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ أَبِي رَجَاءٍ عَنْ عِمْرَانَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «اطَّلَعْتُ فِي الْجَنَّةِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْفُقَرَاءَ وَاطَّلَعْتُ فِي النَّارِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ». [ر: ۳۰۶۹]

د سیدنا عمران بن حصین رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : ما په جنت کښې اوکتل نو د هغه ځائې اوسیدونکی اکثر غریب خلق وو او ما په جهنم کښې اوکتل نو د هغه ځائې اوسیدونکې اکثر زنانه وې.
د ابو رجاء نوم عمران عطاردی دې، د دې حدیث راویان ټول بصریان دی.

[۶۱۸۱] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ عَنْ أُسَامَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «قُمْتُ عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ فَكَانَ عَامَّةَ مَنْ دَخَلَهَا الْمَسَاكِينَ، وَأَصْحَابُ الْجَدِّ مَحْبُوسُونَ، غَيْرَ أَنَّ أَصْحَابَ النَّارِ قَدْ أُمِرَ بِهِمْ إِلَى النَّارِ، وَقُمْتُ عَلَى بَابِ النَّارِ فَإِذَا عَامَّةُ مَنْ دَخَلَهَا النِّسَاءُ». [ر: ۴۹۰۰]

د سیدنا اسامة رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : زه د جنت په دروازه باندې اودریدم نو هلته اکثر داخلیدونکی مساکین وو او مالدار خلق (جنت ته د داخلیدو نه) منع کړې شو (د حساب او قصاص وغیره دپاره)، خو جهنمیانو ته اور ته د تلو حکم اوکړې شو او ما د جهنم په دروازه باندې اودریدلو سره اوکتل نو په هغې کښې اکثر داخلیدونکې زنانه وې. د اصحاب الجد نه مالدار خلق مراد دی.

[۶۱۸۲] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -
«إِذَا صَارَ أَهْلُ الْجَنَّةِ إِلَى الْجَنَّةِ، وَأَهْلُ النَّارِ إِلَى النَّارِ، جِيءَ بِالْمَوْتِ حَتَّى يُجْعَلَ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، ثُمَّ يُذْبَحُ، ثُمَّ يُنَادِي مُنَادٍ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ لاَ مَوْتَ، يَا أَهْلَ النَّارِ لاَ مَوْتَ، فَيَزْدَادُ أَهْلُ الْجَنَّةِ فَرَحًا إِلَى فَرَحِهِمْ، وَيَزْدَادُ أَهْلُ النَّارِ حُزْنًا إِلَى حُزْنِهِمْ» [۶۱۷۸]

د سیدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل : چه کله اهل جنت جنت ته لاړ شی او اهل دوزخ دوزخ ته لاړ شی نو مرګ به راوستلې شی او هغه به د جنت او دوزخ ترمینځه ذبح کړې شی، بیا به یو آواز کونکې آواز اوکړی چه اې اهل جنت! په تاسو به

[1]) فتح الباری ۵۱۰/۱۱، ارشاد الساری : ۵۴۸/۱۳، عمدة القاری ۱۸۲/۲۳

مرګ نه راځي. اې اهل دوزخ! په تاسو به مرګ نه راځي، په دې وخت کښې به جنتيان نور هم خوشحاله شي او دوزخيان به نور هم غمژن شي

[٦١٨٣] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ لأَهْلِ الْجَنَّةِ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ. يَقُولُونَ لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ. فَيَقُولُ هَلْ رَضِيتُمْ فَيَقُولُونَ وَمَا لَنَا لاَ نَرْضَى وَقَدْ أَعْطَيْتَنَا مَا لَمْ تُعْطِ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ. فَيَقُولُ أَنَا أُعْطِيكُمْ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ. قَالُوا يَا رَبِّ وَأَىُّ شَىْءٍ أَفْضَلُ مِنْ ذَلِكَ فَيَقُولُ أُحِلُّ عَلَيْكُمْ رِضْوَانِي فَلاَ أَسْخَطُ عَلَيْكُمْ بَعْدَهُ أَبَدًا». [٧٠٨٠]

د سيدنا ابوسعيد خدری رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : الله پاک به اهل جنت ته فرمائی : اې اهل جنت! جنتيان به وائی : مونږ حاضر يو اې زمونږ ربه! ستا د فرمانبردارئ دپاره! الله پاک به ترې نه تپوس اوکړی : اوس تاسو خوشحاله يئ؟ هغوی به وائی : مونږ به څنګه خوشحاله نه يو اوس خو تا مونږ ته تا هر هغه څيز راکړو کوم چه دې په خپل مخلوق کښې چاته هم نه دې ورکړې، الله پاک به ورته فرمائی : آيا زه تاسو ته د دې نه هم غوره څيز درنکړم، جنتيان به وائی، اې ربه ! د دې نه غوره څيز نور څه کيدې شی؟ الله پاک به فرمائی چه زه اوس ستاسو دپاره خپله رضوان او خوشحالی نازلوم، د دې نه پس به زه ستاسو نه کله هم ناراضه نه شم. [1]

د الله پاک رضا د جنت د ټولو نه لوئې نعمت دې، د قرآن کريم په سورة توبة کښې دی ﴿ورضوان من الله اکبر﴾ او د الله پاک په مناسبت سره ډير لوئې دې. [2]

[٦١٨٤] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ حُمَيْدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا يَقُولُ أُصِيبَ حَارِثَةُ يَوْمَ بَدْرٍ وَهُوَ غُلاَمٌ، فَجَاءَتْ أُمُّهُ إِلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَرَفْتَ مَنْزِلَةَ حَارِثَةَ مِنِّي، فَإِنْ يَكُ فِي الْجَنَّةِ أَصْبِرْ وَأَحْتَسِبْ، وَإِنْ تَكُنِ الأُخْرَى تَرَى مَا أَصْنَعُ. فَقَالَ «وَيْحَكِ - أَوَهَبِلْتِ - أَوَجَنَّةٌ وَاحِدَةٌ هِيَ جِنَانٌ كَثِيرَةٌ، وَإِنَّهُ لَفِي جَنَّةِ الْفِرْدَوْسِ» [ر: ٢٦٥٤]

د سيدنا انس رضی الله عنه نه روايت دې رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه حارثه رضی الله عنه د بدر په جنګ کښې شهيد شو ، هغوی دې وخت کښې کم عمر وو، نو د هغوی مور د رسول الله ﷺ په خدمت

---

[1]) الحديث ايضا اخرجه البخاری فی صحيحه، کتاب التوحيد، باب کلام الرب مع اهل الجنة، رقم الحديث : ٧٥١٨، ومسلم فی صحيحه، کتاب الجنة وصفة نعيمها واهلها، باب احلال الرضوان علی اهل الجنة فلا يسخط عليهم ابدا، رقم الحديث : ٧٠٧٠، واخرجه الترمذی فی جامعه، کتاب صفة الجنة، باب محاورة الرب اهل الجنة، احل عليکم رضوانی، رقم الحديث : ٢٥٥٥.

[2]) ارشاد الساری : ٥٥١/١٣

کښي حاضره شوه او عرض ئې اوکړو يا رسول الله ﷺ تاسو ته معلومه ده چه د حارثه سره زما څومره محبت وو . که هغه په جنت کښې وي نو زه به صبر اوکړم. او په صبر باندې به د اجر امید لرم. او که بل څه خبره وي نو تاسو به ګورئ چه زه څه کوم؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل : افسوس؛ لیونۍ شوې ئې؟ آیا جنت یو دې څه؛ هغه خو ډیر جنتونه دی. او هغه (حارثه ﷺ) خو په جنت الفردوس کښې دې.

﴿أَوَهَبِلْتِ﴾ په دې کښې همزه داستفهام دپاره دې اوواؤعاطفه دې،معطوف علیه محذوف دې.

﴿هَبِلَتِ المرأة﴾ : څوئې ورکول، دا صیغه معروف او مجهول دواړه طریقو سره استعمال شوې ده. ترکیبی عبارت دې، افقدت عقلك وهبلت : یعنی د بچی په ورکیدو باندې ستاسو عقل ورک شوې دې چه په جنت نه پوهیږې؟

[٦١٨٥] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ أَسَدٍ أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا الْفُضَيْلُ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَا بَيْنَ مَنْكِبَىِ الْكَافِرِ مَسِيرَةُ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ لِلرَّاكِبِ الْمُسْرِعِ».

د سيدنا ابوهريره ﷺ نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : د كافر د دواړو اوږو ترمينځه د تيز تلونكى دپاره د درې ورځو د مسافت فاصله ده.

په دې حديث كښې. د جهنم ذكر نشته، خو د جهنمى ذكر دې، په دې مناسبت سره په ﴿باب صفة النار﴾ سره د دې مطابقت راشى. (١)

[٦١٨٦] وَقَالَ إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ سَلَمَةَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجَرَةً يَسِيرُ الرَّاكِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ عَامٍ، لاَ يَقْطَعُهَا».

دا د ماقبل سند سره موصول دې.... او ابن اسحاق بن ابراهيم بيان كړې دې، هغوى ته مغيره بن سلمة خبر وركړو، هغوى ته وهيب حديث بيان كړو، هغوى ابوحازم ته، هغوى ته سهل بن سعد ﷺ او هغوى ته رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه په جنت كښې يوه اونه ده چه د هغې په سورى كښې سوارۀ تر سلو كالو پورې د ګرځيدو نه پس به هم هغه قطع نه كړې شى

قَالَ أَبُو حَازِمٍ فَحَدَّثْتُ بِهِ النُّعْمَانَ بْنَ أَبِي عَيَّاشٍ فَقَالَ حَدَّثَنِي أَبُو سَعِيدٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجَرَةً يَسِيرُ الرَّاكِبُ الْجَوَادَ الْمُضَمَّرَ السَّرِيعَ مِائَةَ عَامٍ مَا يَقْطَعُهَا».

دا هم دماقبل سند سره متصل دې...ابوحازم فرمائى چه بيا مادا حديث دنعمان بن ابى عياش نه بيان اوكړو چه هغوى اووې چه ماته ابوسعيد حديث بيان كړو، هغوى ته رسول الله ﷺ

(١) ارشاد السارى : ١٣/٥٥١

اوفرمائيل : په جنت کښې به يو داسې ونه وي چه د هغې په سورې کښې غوره او په تيز رفتار اس باندې سوريدلو سره تر سلو کالو پورې روان وي او بيا به هم هغه قطع نه کړې شي.

[٦١٨٧] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لَيَدْخُلَنَّ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَوْ سَبْعُمِائَةِ أَلْفٍ - لاَ يَدْرِي أَبُو حَازِمٍ أَيُّهُمَا قَالَ - مُتَمَاسِكُونَ، آخِذٌ بَعْضُهُمْ بَعْضًا، لاَ يَدْخُلُ أَوَّلُهُمْ حَتَّى يَدْخُلَ آخِرُهُمْ، وُجُوهُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ». [ر: ٣٠٧٥]

د سيدنا سهل بن سعد رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل : زما د امت نه به اويا زره يا اويا لاکهه کسان جنت ته ځي. د ابوحازم يقين نه وو چه په روايت کښې کوم يو عدد بيان شوې وو. اويازره يااويا لاکهه... فرمائي چه (هغوى به جنت ته داسې داخليږى چه) يو بل به ئې نيولې وى. يو بل به ئې نيولې وى په هغوى کښې به اولنې لا دننه داخل شوې نه وى چه آخرى سرې به داخل شى. د هغوى مخونه به د څوارلسمې د سپوږمۍ په شان رونبانه وى.

[٦١٨٨] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَهْلٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ لَيَتَرَاءَوْنَ الْغُرَفَ فِي الْجَنَّةِ كَمَا تَتَرَاءَوْنَ الْكَوْكَبَ فِي السَّمَاءِ».

قَالَ أَبِي فَحَدَّثْتُ النُّعْمَانَ بْنَ أَبِي عَيَّاشٍ فَقَالَ أَشْهَدُ لَسَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ يُحَدِّثُ وَيَزِيدُ فِيهِ «كَمَا تَرَاءَوْنَ الْكَوْكَبَ الْغَارِبَ فِي الأُفُقِ الشَّرْقِيِّ وَالْغَرْبِيِّ».

د سيدنا سهل رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل : بيشکه اهل جنت به (د ځان نه پورته درجو والا) بالاخانې داسې وينى څنګه چه تاسو په آسمان کښې ستورى وينئ.

زما والد بيان اوکړو چه بيا ما دا حديث نعمان بن ابى عياش ته بيان کړو نو هغوى اووې چه زه ګواهى ورکوم چه ما د ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه واوريدل هغوى به حديث بيانولو او په هغې کښې به ئې دا اضافه کوله چه څنګه چه تاسو په مشرقى يا مغربى اسمانى کنارو کښې پټيدونکې ستورى وينئ.

﴿قال ابى﴾ : دا روايت عبدالعزيز بن حازم د خپل پلار ابو حازم نه نقل کوى، هغوى وائى چه زما پلار ابو حازم وائى چه دا حديث ما نعمان بن ابى عياش ته واورولو نو هغوى اووې چه زه ګواهى ورکوم چه ما هم دا حديث د ابوسعيد خدرى رضي الله عنه نه اوريدلې دې او په هغې کښې ﴿كَمَا تَرَاءَوْنَ الْكَوْكَبَ﴾ اضافه کوى؟

[٦١٨٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي عِمْرَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى لأَهْوَنِ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَوْ أَنَّ لَكَ مَا فِي الأَرْضِ مِنْ شَيْءٍ أَكُنْتَ تَفْتَدِي بِهِ فَيَقُولُ نَعَمْ. فَيَقُولُ أَرَدْتُ مِنْكَ أَهْوَنَ مِنْ هَذَا وَأَنْتَ فِي صُلْبِ آدَمَ أَنْ لاَ تُشْرِكَ بِي

شَيْئًا فَأَبَيْتَ إِلاَّ أَنْ تُشْرِكَ بِي». [ر: ۳۱۵۶]

﴿د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: چه الله پاک به په قيامت کښې د اهل دوزخ د ټولو نه کم عذاب موندونکی نه تپوس اوکړي، که تاسو ته د زمکې په سر باندې يو څيز ميسر وی نو آيا ته به د هغې فديه (د دې عذاب نه د خلاصيدو دپاره) ورکوې؟ هغه به وائی: او.... الله پاک به فرمائی چه ما ستا نه د دې نه هم د معمولی څيز هغه وخت مطالبه کړې وه، چه کله ته د آدم عليه السلام په شا کښې وې چه ما سره به څوک نه شريکوې، خو تا هم په هغې باندې اصرار کولو چه تا به زما سره شريک جوړوې. (په دې وجه به ته اوس په عذاب کښې ګرفتاريږې).

[۶۱۹۰] (۱) حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ عَمْرٍو عَنْ جَابِرٍ رضى الله عنه - أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ «يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ بِالشَّفَاعَةِ كَأَنَّهُمُ الثَّعَارِيرُ». قُلْتُ مَا الثَّعَارِيرُ قَالَ الضَّغَابِيسُ. وَكَانَ قَدْ سَقَطَ فَمُهُ فَقُلْتُ لِعَمْرِو بْنِ دِينَارٍ أَبَا مُحَمَّدٍ سَمِعْتَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ «يَخْرُجُ بِالشَّفَاعَةِ مِنَ النَّارِ». قَالَ نَعَمْ.

د سيدنا جابر رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: څه خلق به د جهنم نه د شفاعت په ذريعه داسې راوځی ګويا هغوی به ﴿ثعارير﴾ وی، ما تپوس اوکړو ﴿ثعارير﴾ څه څيز دې؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه د دې نه مراد ﴿ضغابيس﴾ (يعنی واړه واړه بادرنګ مراد دی، د بادرنګ سره تشبيه په دې وجه ورکړې شوه چه بادرنګ ډير زر غټيږی او په هغې باندې سپين داغونه هم وی نو دا مطلب هم کيدې شی چه د جهنم نه راوتونکو باندې به نری نری سپين ويښته هم وی) دی، د هغوی خولې به پريوتلې (يا رژيدلې) وی.

بيا ما د عمرو بن دينار نه تپوس اوکړو! اې ابو محمد! ما د سيدنا جابر رضي الله عنه نه واوريدل، هغوی بيان اوکړو چه ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل، هغوی اوفرمائيل: چه د جهنم نه به د شفاعت د وجې نه خلق راوځی، هغوی اوفرمائيل: او.

﴿الثَّعَارِيرُ﴾: ثعرور: (په وزن د عصفور) جمع ده، وړو وړو بادرنګو ته وائی چه په هغې باندې داغونه او واړه واړه ويښته وی. (۲)

﴿ضغابيس﴾: د ضُغبوس جمع ده واړه بادرنګ، بعض وئيلې دی دا يو قسم ساګ دې. (۳)

---

(۱) اخرجه مسلم فی الايمان، باب: ادنی اهل الجنة منزلا فيها، رقم: ۱۹۱

(۲) د دې حديث معنی کښې ماته غلطی ښکاره کيږی صحيح دا ده چه: د ثعارير په باره کښې راوی د خپل استاذ عمرو نه تپوس کړې دې او هغوی په ضغابيس سره جواب ورکړې دې او راوی د خپل استاذ په باره کښې وائی چه د هغه غاښونه نه وو. (فتح الباری)

(۳) ارشاد الساری: ۵۵۷/۱۳، والنهاية لابن الاثير: ۸۳/۲، والفائق فی غريب الحديث: ۱۶۶/۱

[٦١٩١] حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « يَخْرُجُ قَوْمٌ مِنَ النَّارِ بَعْدَ مَا مَسَّهُمْ مِنْهَا سَفْعٌ، فَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ، فَيُسَمِّيهِمْ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَهَنَّمِيِّينَ ». [٧٠١٢]

د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : يو جماعت به د جهنم نه د دې نه پس راوځی چه اور به هغوی ته رسيدلې وی او بيا به هغوی جنت ته داخل شی، هغوی ته به جهنميين وئيلې شی.

سفع: د اور نخښه، سوزيدلې خائې. د اور ګرمی. [1]

[٦١٩٢] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضى الله عنه - أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ، وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ يَقُولُ اللَّهُ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ فَأَخْرِجُوهُ. فَيَخْرُجُونَ قَدِ امْتُحِشُوا وَعَادُوا حُمَمًا، فَيُلْقَوْنَ فِي نَهَرِ الْحَيَاةِ، فَيَنْبُتُونَ كَمَا تَنْبُتُ الْحِبَّةُ فِي حَمِيلِ السَّيْلِ - أَوْ قَالَ - حَمِيَّةِ السَّيْلِ ». وَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « أَلَمْ تَرَوْا أَنَّهَا تَنْبُتُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَةً ». [ر ٢٢]

د سيدنا ابوسعيد خدری رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : چه کله اهل جنت، په جنت کنبې او اهل جهنم به اهل جهنم ته داخل شی نو الله پاک به فرمائی چه دچا په زړه کنبې د اوری د دانې برابر ايمان وی نو هغه د دوزخ نه راوباسئ، هغه وخت به خلق راويستلې شی نو هغوی به سوزيدلو سره د سکروټو په شان وی د دې نه پس به هغوی په نهر حياة کنبې واچولې شی، نو هغوی به تروتازه شی، څنګه چه د سيلاب په خټو کنبې تيغ راوځی، يا ئې ﴿حمية السيل﴾ اووې چه د ﴿حميل السيل﴾ په ځائې او رسول الله ﷺ اوفرمائيل : چه آيا تا نه دې ليدلې چه د هغه دانې نه د زيړ رنګ والا بوټې راوخيژی.

﴿امْتُحِشُوا﴾ هغوی به سوزيدلو وی، د امتحاش معنی د سوزيدو ده.

﴿حُمَم﴾ : د حممة جمع ده، تور سكارهٔ.

﴿الحِبة﴾ (د حاء په کسرې سره) صحرائی تيغ ته وائی، د دې جمع حبب راځی او يو ﴿حبة﴾ (بفتح الحاء) په معنی د عام دانې راځی، د هغې جمع حبوب راځی، دلته حبة په کسرې سره دې، د دې خصوصيت دا وی چه فورا راخيژی. [2]

---

[1]) سعفته النار : اور په هغه باندې حمله اوکړه، ارشاد السارى : ٥٧/١٣، والنهاية : ٧٨٣/١، وعمدة القارى : ١٩١/٢٣.

[2]) علامه قسطلانی رحمه الله ليکی : بزر العشب او البقلة الحمقاء، لانها تنبت سريعا. (ارشاد السارى : ٥٥٨/١٣، والنهاية : ٤٣٣/١.

﴿فی حمیل السیل﴾: سیلاب چه دخان سره کومه خاوره اوزک وغیره راوړی هغې ته حمیل وائی. ﴿او قال حمیة السیل﴾ د راوی شک دې چه د ﴿حمیة﴾ لفظ ئې وئیلې دې او که د ﴿حمیل﴾ د حمیة ترجمه: معظم جری الماء واشتداده سره شارحینو کړې ده، یعنی چرته چه د اوبو بهیدل په تیزئ سره او زیات وی، په بعض نسخو کښې ﴿حمئة﴾ راغلې دې، کوم چه تورې خاورې ته وائی.[1]

﴿صفراء ملتویة﴾: زیړ او کمزورې، د ﴿ملتویة﴾ معنی ده: کمزورې
امام نووی رحمه الله فرمائی:

﴿لسرعة نباته یکون ضعیفا، ولضعفه یکون اصفر ملتویا، ثم بعد ذلك تشتد قوته﴾[2]

دا حدیث په کتاب الایمان کښې په باب تفاضل اهل الایمان د لاندې تیر شوې دې.[3]

[٦١٩٣، ٦١٩٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ النُّعْمَانَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «إِنَّ أَهْوَنَ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَرَجُلٌ تُوضَعُ فِي أَخْمَصِ قَدَمَيْهِ جَمْرَةٌ يَغْلِي مِنْهَا دِمَاغُهُ».

د سیدنا نعمان رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: د قیامت په ورځ باندې د عذاب په اعتبار سره د ټولو نه کم انسان هغه وی چه د هغه د قدمونو د لاندې به د اور سکروټه کیخودلې شی او د هغې په وجه باندې به د هغه مازغهٔ خوټکیږی.

﴿احمص﴾: باطن قدمیه الذی لا یصل الی الارض عند المشی[4] یعنی د قدم نه لاندې هغه حصه کومه چه په ګرځیدو کښې د زمکې نه اوچته وی، دا حدیث امام بخاری رحمه الله دلته اول کرت ذکر فرمائیلې دې.

[٦١٩٤] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ «إِنَّ أَهْوَنَ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلٌ عَلَى أَخْمَصِ قَدَمَيْهِ جَمْرَتَانِ يَغْلِي مِنْهُمَا دِمَاغُهُ، كَمَا يَغْلِي الْمِرْجَلُ وَالْقُمْقُمُ».

د سیدنا نعمان بن بشیر رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل: د قیامت په ورځ باندې به په جهنمیانو کښې د عذاب په اعتبار د ټولو نه کم عذاب موندونکې هغه سړې وی چه د هغې د دواړو خپو د لاندې سکروټې کیخودلې شی، چه د هغې د وجې نه به د هغه دماغ خوټکیږی لکه څنګه چه کټوئ خوټکیږی.

---

[1] عمدة القاری: ۱۹۱/۲۳، ارشاد الساری: ۵۵۸/۱۳

[2] ارشاد الساری: ۵۵۸/۱۳

[3] کشف الباری: کتاب الایمان: ۱۰۹/۲

[4] ارشاد الساری: ۵۵۸/۱۳

﴿ تقم ﴾: لوښي چه په هغې کښې عموما اوبه ګرمولې شي. مرجل او قمقم دواړه په يو معنی کښې دی. قمقم د اوبو ګرمولو د لوښی دپاره استعماليږی بعض روايتونو کښې واؤ په حرف عطف سره دې. المرجل والقمقم، زيات واضح دې. (١)

[٦١٩٥] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ خَيْثَمَةَ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- ذَكَرَ النَّارَ فَأَشَاحَ بِوَجْهِهِ فَتَعَوَّذَ مِنْهَا، ثُمَّ ذَكَرَ النَّارَ فَأَشَاحَ بِوَجْهِهِ فَتَعَوَّذَ مِنْهَا، ثُمَّ قَالَ «اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ». [ر: ١٣٤٧]

د سيدنا عدی بن حاتم رضی الله عنه روايت دې چه رسول الله ﷺ د جهنم ذکر کړې دې او مخ مبارک ئې ترې واړولو. بيا ئې د هغه نه پناه اوغوښتله. د دې نه پس فرمائی چه د دوزخ نه ځان بچ کړئ. اګر که د کهجورې په يو ټکړه باندې ولې نه وی، چه چاته دا هم ملاؤ نه شي هغه له پکار دی چه د ښه خبرې په ذريعه (د دوزخ نه ځان بچ کړی)

[٦١٩٦] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حَازِمٍ وَالدَّرَاوَرْدِيُّ عَنْ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَبَّابٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ -رضى الله عنه- أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَذُكِرَ عِنْدَهُ عَمُّهُ أَبُو طَالِبٍ فَقَالَ «لَعَلَّهُ تَنْفَعُهُ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُجْعَلُ فِي ضَحْضَاحٍ مِنَ النَّارِ، يَبْلُغُ كَعْبَيْهِ، يَغْلِي مِنْهُ أُمُّ دِمَاغِهِ». [ر: ٣٦٧٢]

د سيدنا ابوسعيد خدری رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: د رسول الله ﷺ مخکښې د هغوی د ترهٔ ابو طالب ذکر کړې شوې وو، رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ممکن ده چه د قيامت په ورځ باندې زما شفاعت د هغوی په کار راشی او هغوی د جهنم په کم اور والا حصه کښې واچولې شی، د اور دا حصه به صرف د هغوی د ګيټو پورې وی خو په دې سره به هم د هغوی مازغهٔ خوټکيږی.

﴿ ضحضاح ﴾: لږې شان اوبه، دلته ترې لږ اور مراد دې، د يبلغ ضمير د ضحضاح طرف ته راجع دې.

[٦١٩٧] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «يَجْمَعُ اللَّهُ النَّاسَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقُولُونَ لَوِ اسْتَشْفَعْنَا عَلَى رَبِّنَا حَتَّى يُرِيحَنَا مِنْ مَكَانِنَا. فَيَأْتُونَ آدَمَ فَيَقُولُونَ أَنْتَ الَّذِي خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ، وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ، وَأَمَرَ الْمَلاَئِكَةَ فَسَجَدُوا لَكَ، فَاشْفَعْ لَنَا عِنْدَ رَبِّنَا. فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ - وَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ وَيَقُولُ - ائْتُوا نُوحًا أَوَّلَ رَسُولٍ بَعَثَهُ اللَّهُ. فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ - وَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ - ائْتُوا إِبْرَاهِيمَ الَّذِي اتَّخَذَهُ اللَّهُ خَلِيلاً. فَيَأْتُونَهُ، فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ - وَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ - ائْتُوا مُوسَى الَّذِي كَلَّمَهُ اللَّهُ فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ، فَيَذْكُرُ خَطِيئَتَهُ - ائْتُوا عِيسَى فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ، ائْتُوا مُحَمَّدًا صلى الله عليه وسلم فَقَدْ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ فَيَأْتُونِي فَأَسْتَأْذِنُ

(١) النهاية: ٤٩١/٢

عَلَى رَبِّي، فَإِذَا رَأَيْتُهُ وَقَعْتُ سَاجِدًا، فَيَدَعُنِي مَا شَاءَ اللّٰهُ، ثُمَّ يُقَالُ ارْفَعْ رَأْسَكَ، سَلْ تُعْطَهْ، وَقُلْ يُسْمَعْ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ. فَأَرْفَعُ رَأْسِي، فَأَحْمَدُ رَبِّي بِتَحْمِيدٍ يُعَلِّمُنِي، ثُمَّ أَشْفَعُ فَيَحُدُّ لِي حَدًّا، ثُمَّ أُخْرِجُهُمْ مِنَ النَّارِ، وَأُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ، ثُمَّ أَعُودُ فَأَقَعُ سَاجِدًا مِثْلَهُ فِي الثَّالِثَةِ أَوِ الرَّابِعَةِ حَتَّى مَا بَقِيَ فِي النَّارِ إِلَّا مَنْ حَبَسَهُ الْقُرْآنُ» وَكَانَ قَتَادَةُ يَقُولُ عِنْدَ هَذَا أَيْ وَجَبَ عَلَيْهِ الْخُلُودُ. [ر: ٤٢٠٦]

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: الله پاک به د قيامت په ورځ باندې خلق راجمع کړي، هغه وخت به خلق وائي چه که مونږ د خپل رب په حضور کښې د چا شفاعت يو سو نو فائده مند کيدې شي، ممکنه ده چه الله پاک مونږ ته ددې حالت نه آرام راکړي.

پس خلق به سيدنا آدم عليه السلام ته راشي او عرض به کوي. هم تاسو هغه انسان يئ کوم چه الله پاک په خپل لاس باندې جوړ کړو، او په تاسو کښې ئې خپل روح او پوکلو او بيا ئې ملائکو ته حکم اوکړو نو هغوی تاسو ته سجده اوکړه، تاسو زمونږ شفاعت زمونږ د رب په نزد اوکړئ، هغوی به وائي زه د دې قابل نه يم، بيا به هغوی د خپل لغزش ذکر کوي او وائي به چه نوح عليه السلام ته لاړ شئ، هغه د ټولو نه اول رسول دې، کوم چه الله پاک راليږلې دې.

خلق به نوح عليه السلام ته راشي خو هغوی به هم دا جواب اوکړي چه زه د دې قابل نه يم، هغوی به خپل لغزش ذکر کړي او وائي به چه ابراهيم عليه السلام ته لاړ شئ، د چا نه چه الله پاک خپل خليل جوړ کړې وو خلق به هغه ته راشي خو هغوی به هم داسې وائي چه زه د دې قابل نه يم، هغوی به د خپل لغزش ذکر کوي او وائي به چه موسی عليه السلام ته لاړ شئ، د چا سره چه الله پاک کلام کړې دې.

خلق به موسی عليه السلام ته لاړ شي خو هغوی به هم وائي چه زه د دې قابل نه يم، د خپل لغزش ذکر به کوي او وائي به چه عيسی عليه السلام ته لاړ شئ.

خلق به عيسی عليه السلام ته لاړ شي خو هغوی به هم فرمائي چه زه د دې قابل نه يم، محمد ﷺ ته لاړ شئ، ځکه چه د هغوی مخکښې روستو ټول ګناهونه معاف کړې شوې دی.

پس خلق به ماته راشي، هغه وخت به زه د خپل رب نه (د شفاعت) اجازت اوغواړم او په سجده کښې به پريوځم، الله پاک چه څومره وخت غواړي ما به په سجده کښې پريږدي، بيا به اووئيلې شي چه خپل سر اوچت کړه، چه څه غواړې درکولې به شي، وايه! اوريدلې به شي، شفاعت کوه، شفاعت به دې قبلولې شي. زه به د خپل رب هغه وخت حمد او ثناء بيانوم، داسې کومه چه به ماته زما رب ښائي، بيا به زه شفاعت کوم او زما دپاره به حد مقرر کړې شي، زه به خلقو لره د جهنم نه ويستلو سره جنت ته داخل کړم، بيا به زه راشم او داسې به په سجده کښې پريوځم، دريم يا څلورم کرت...... او اوس (د شفاعت د قبليدو او د جهنم نه ويستلو سره جنت ته د بوتلو نه پس) به په جهنم کښې صرف هم هغه خلق باقي پاتې شي کوم چه قرآن منع کړې دی، يعنی مشرکين او کفار ومنافقين چه د هغوی په باره کښې دی چه هغوی ته به بخښنه نه شي کولې، چه د هغوی په جهنم کښې د اوسيدو ذکر په قرآن کريم کښې په صراحت سره موجود دې، امام قتادة به په دې موقع باندې فرمائيل چه د دې نه مراد دا دې، چه په کومو خلقو باندې په جهنم کښې خلود او هميشګی ده.

[٦١٩٨] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنِ الحَسَنِ بْنِ ذَكْوَانَ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ - رضى الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ: «يَخْرُجُ قَوْمٌ مِنَ النَّارِ بِشَفَاعَةِ مُحَمَّدٍ - صلى الله عليه وسلم - فَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ، يُسَمَّوْنَ الْجَهَنَّمِيِّينَ».

د سيدنا عمران بن حصين رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: يو جماعت به د جهنم نه دمحمد ﷺ د شفاعت په وجه باندې راوځي، او جنت ته به داخل شي، چه د هغوی نوم په جهنميين کيخودلې شي.

[٦١٩٩] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ أُمَّ حَارِثَةَ أَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَقَدْ هَلَكَ حَارِثَةُ يَوْمَ بَدْرٍ، أَصَابَهُ غَرْبُ سَهْمٍ. فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَلِمْتَ مَوْقِعَ حَارِثَةَ مِنْ قَلْبِي، فَإِنْ كَانَ فِي الْجَنَّةِ لَمْ أَبْكِ عَلَيْهِ، وَإِلاَّ سَوْفَ تَرَى مَا أَصْنَعُ. فَقَالَ لَهَا «هَبِلْتِ، أَجَنَّةٌ وَاحِدَةٌ هِيَ إِنَّهَا جِنَانٌ كَثِيرَةٌ، وَإِنَّهُ فِي الْفِرْدَوْسِ الأَعْلَى».

د سيدنا انس رضي الله عنه نه روايت دي چه د سيدنا حارثه رضي الله عنه مور د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضره شوه، حارثه رضي الله عنه د بدر په جنګ کښې د يو نامعلوم غشي لګيدو د وجې نه شهيد شوې وو هغوی راتلو سره اووې، يا رسول الله ﷺ! تاسو ته معلومه ده چه د حارثه سره زما څومره د زړه تعلق دې، که هغه په جنت کښې وی نو زه به په هغه باندې نه ژاړم، ګينې تاسو به اوګورئ چه زه څه کوم، رسول الله ﷺ هغوی ته اوفرمائيل: ليونئ شوې ئې؟ ولې جنت يو دې څه؟ جنتونه خو ډير دی او حارثه په الفردوس الاعلی (د جنت په اوچته درجه) کښې دې.

وَقَالَ «غَدْوَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ رَوْحَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَلَقَابُ قَوْسِ أَحَدِكُمْ أَوْ مَوْضِعُ قَدَمٍ مِنَ الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَلَوْ أَنَّ امْرَأَةً مِنْ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ اطَّلَعَتْ إِلَى الأَرْضِ، لأَضَاءَتْ مَا بَيْنَهُمَا، وَلَمَلأَتْ مَا بَيْنَهُمَا رِيحًا، وَلَنَصِيفُهَا - يَعْنِي الْخِمَارَ - خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا». [ر: ٢٦٣٩، ٢٦٥٤]

دا د ماقبل سند سره متصل دې ...... او رسول الله ﷺ فرمائی چه د الله پاک په لاره کښې يو سحر او يو ماښام د دنيا وما فيها نه غوره دې او په جنت کښې ستاسو د يوې ليندۍ برابر ځائې يا د يو قدم فاصلې ځائې د دنيا وما فيها نه غوره دې او که د جنت د زنانو نه يوه زنانه د زمکې طرف ته راښکاره شي نو ټوله فضاء به منور کړی او ټوله فضاء به د خوشبويئ نه ډکه کړی او د هغې صرف لوپټه د دنيا وما فيها نه غوره ده.

[٦٢٠٠] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «لاَ يَدْخُلُ أَحَدٌ الْجَنَّةَ إِلاَّ أُرِيَ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ، لَوْ أَسَاءَ، لِيَزْدَادَ شُكْرًا، وَلاَ يَدْخُلُ النَّارَ أَحَدٌ إِلاَّ أُرِيَ مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ، لَوْ أَحْسَنَ، لِيَكُونَ عَلَيْهِ حَسْرَةً».

د سيدنا ابوهريرة رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: جنت ته چه څوک هم داخل شي، هغه ته به د هغه د جهنم استوګنه هم اوښودلې شي، چه که نافرمانې دې کړې وې (نو ...) ... هغه نور هم زيات شکر اوکړی او څوک هم چه جهنم ته داخل

شي. هغه ته به د هغه د جنت استوګنه هم بنودلې شي چه که نه تمل دې کړې وې (نو هلته به درجه ځائې ملاؤ شوې وې) چه د هغه دپاره دا نظاره د ارمان و افسوس باعث شي.

[۶۲۰۱] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ عَمْرٍو عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- أَنَّهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقَالَ «لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لَا يَسْأَلَنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوَّلُ مِنْكَ، لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ، أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ قِبَلِ نَفْسِهِ». [ر: ۹۹]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه ما رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو، يا رسول الله ﷺ! د قيامت په ورځ به ستا د شفاعت سعادت د ټولو نه زيات چاته نصيب کيږي؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه اې ابوهريره! زما هم دا خيال وو چه دا حديث به ستا نه مخکښې زما نه بل څوک نه تپوس کوي، ځکه چه د حديث متعلق زه ستا ډير شوق وينم. د قيامت په ورځ باندې به زما د شفاعت سعادت د ټولو نه زيات هغه چاته حاصل وي چا چه ﴿لا اله الا الله﴾ کلمه د زړه په خلوص سره وئيلې وي.

دا حديث په کتاب العلم کښې په باب الحرص على الحديث د لاندې تير شوې دې.

د شفاعت قسمونه: په دې حديث کښې د رسول الله ﷺ د شفاعت ذکر دې چه کوم سړي بغير د څه جبر او اکراه د خپل طرف نه، د زړه په خلوص سره کلمه طيبه لوستلې وي. هغه ته به د رسول الله ﷺ د شفاعت سعادت حاصل وي. رسول الله ﷺ په مختلف مواقع باندې، د مختلفو خلقو دپاره سفارش کوي، قاضي عياض رحمه الله د هغې پنځه قسمونه ليکلې دي:

① اول شفاعت، شفاعت عظمى دې، دا هغه سفارش دې چه د هغې ذکر په حديث الباب کښې تير شوې دې چه په ميدان حشر کښې به د حساب دپاره خلق راجمع شي او حساب به نه شروع کيږي، رسول الله ﷺ به سفارش فرمائي او د هغوي سفارش به قبولولې شي. امام نووي رحمه الله فرمائي چه هم دا مقام محمود دې، چه د هغې ذکر د سورة اسراء په آيت کريمه کښې دې: ﴿عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا﴾

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه په روايت کښې دي چه د رسول الله ﷺ نه د مقام محمود په باره کښې تپوس اوکړې شو نو هغوي اوفرمائيل د دې نه مراد شفاعت دې.

② ډير خلق به بغير د حساب نه جنت ته د رسول الله ﷺ په سفارش باندې داخليږي، دا د شفاعت دويم صورت دې.

③ د ډيرو خلقو به حساب شوې وي او د عذاب مستحق به وي خو د رسول الله ﷺ په سفارش سره به هغوي د عذاب نه بچ کيدلو سره جنت ته لاړ شي.

④ څلورم شفاعت به د هغه خلقو دپاره وي کوم چه به د خپلې ګناه د وجې نه جهنم ته تلې وي، خو د رسول الله ﷺ په شفاعت سره به هغوي د جهنم نه راويستلې شي.

⑤ پنځم شفاعت د جنتیانو د درجاتو سره متعلق دي چه د بعض مومنانو دپاره، په جنت کښې د اوچتو درجاتو والا جنت سفارش به رسول الله ﷺ کوي او د هغوی په سفارش سره به د هغوی درجات زیات شي؛ (١)

[٦٢٠٢] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رضي الله عنه - قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « إِنِّي لأَعْلَمُ آخِرَ أَهْلِ النَّارِ خُرُوجًا مِنْهَا، وَآخِرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولاً رَجُلٌ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ كَبْوًا، فَيَقُولُ اللَّهُ اذْهَبْ فَادْخُلِ الْجَنَّةَ. فَيَأْتِيهَا فَيُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهَا مَلأَى، فَيَرْجِعُ فَيَقُولُ يَا رَبِّ وَجَدْتُهَا مَلأَى، فَيَقُولُ اذْهَبْ فَادْخُلِ الْجَنَّةَ. فَيَأْتِيهَا فَيُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهَا مَلأَى. فَيَقُولُ يَا رَبِّ وَجَدْتُهَا مَلأَى، فَيَقُولُ اذْهَبْ فَادْخُلِ الْجَنَّةَ، فَإِنَّ لَكَ مِثْلَ الدُّنْيَا وَعَشَرَةَ أَمْثَالِهَا. أَوْ إِنَّ لَكَ مِثْلَ عَشَرَةِ أَمْثَالِ الدُّنْيَا. فَيَقُولُ تَسْخَرُ مِنِّي، أَوْ تَضْحَكُ مِنِّي وَأَنْتَ الْمَلِكُ ». فَلَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - ضَحِكَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ، وَكَانَ يُقَالُ ذَلِكَ أَدْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ مَنْزِلَةً. [٧٠٧٣]

د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت دي چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل. زه به پوهیږم چه د اهل جهنم نه به څوک د ټولو نه په آخر کښې راوځي. او په اهل جنت کښې به څوک د ټولو نه آخرې هغې ته داخلیږي.

یو سړي به د جهنم نه پړمخې غورځیدلې راوځي. الله پاک به هغه ته وائي چه لاړ شه او جنت ته داخل شه.. هغه به د جنت دروازې ته راشي، خو هغه ته به معلومه شي چه جنت ډک شوي دي. پس هغه به واپس راشي. او عرض به کوي، اې زما ربه! ما خو جنت ډک بیا موندلو، الله پاک به بیا هغه ته اوفرمائي: لاړ شه او جنت ته داخل شه، هغه به بیا راشي خو هغه ته به داسې معلومیږي چه جنت ډک شوي دي، هغه به واپس شي او عرض به کوي: اې ربه! ما جنت ډک بیا موندلو. الله پاک به ورته فرمائي: لاړ شه او جنت ته داخل شه، تاته د دنیا او د هغې نه لس چنده زیات جنت درکولې شي. هغه سړي به وائي: ته ما سره ټوقې کوې حال دا چه شهنشاه ئې! ما اوکتل چه په دې موقع باندې رسول الله ﷺ په خندا شو او د هغوی غاښونه مبارک ښکاره شو، او د هغه سړي په باره کښې به وئیلې شي چه: دا په جنت کښې ادنی جنتی دي.

[٦٢٠٣] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ نَوْفَلٍ عَنِ الْعَبَّاسِ - رضى الله عنه - أَنَّهُ قَالَ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - هَلْ نَفَعْتَ أَبَا طَالِبٍ بِشَيْءٍ. [ر: ٣٦٧٠]

د سیدنا عباس رضی الله عنه نه روایت دي چه هغوی د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو، آیا تاسو ابو

---

(١) اوګورئ: نسيم الرياض فى شرح شفاء القاضى عياض، فصل فى تفصيله بالشفاعة والمقام المحمود: ٣/١٩٣-٢٢٠، وارشاد السارى ١٣/٥٦٧

طالب ته څه فائده اورسوله؟
په دې حديث کښې صرف سوال دې او رسول الله ﷺ چه کوم جواب ورکړې دې هغه پکښې نشته، په کتاب الأدب کښې دا روايت تير شوې دې، په هغې کښې جواب دې،
پوره حديث دا دې: «هَلْ نَفَعْتَ أَبَا طَالِبٍ بِشَيْءٍ فَإِنَّهُ كَانَ يَحُوطُكَ وَيَغْضَبُ لَكَ قَالَ نَعَمْ هُوَ فِي ضَحْضَاحٍ مِنْ نَارٍ لَوْلَا أَنَا لَكَانَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ» (١)
يعنې سيدنا عباس رضي الله عنه د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو چه ابوطالب به ستاسو حفاظت کولو او ستاسو دپاره به په خلقو ته غصه کيدو او خفه کيدو نو آيا تاسو هغوی ته څه فائده اورسوله؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: او! هغه به په معمولی اور کښې وی، که زه نه وې نو هغه به د جهنم په بالکل لاندې حصه کښې وې.

٥٢: باب الصِّرَاطُ جَسْرُ جَهَنَّمَ

پل صراط: «(جَسر)» (د جيم په فتحې او کسرې سره) پل ته وائی امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې د پل صراط ذکر کړې دې کوم چه په جهنم باندې واقع دې او په هغې باندې تيريدلو سره به جنت ته داخله کولې شي، دا پل د ويښته نه زيات نرې دې او د توری نه زيات تيره دې. (٢) امام فضيل بن عياض رحمه الله نقل کړی دی چه دا پل د پنځلس زرو کالو په مسافت باندې مشتمل دې، پنځه زره کاله د کوزيدو، پنځه زره کاله د ختلو او پنځه زره کاله ئې د تلو مسافت دې. (٣)

[٦٢٠٤] (٤) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنِي سَعِيدٌ وَعَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ أَخْبَرَهُمَا عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -. وَحَدَّثَنِي مَحْمُودٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ أُنَاسٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقَالَ «هَلْ تُضَارُّونَ فِي الشَّمْسِ، لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ». قَالُوا لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «هَلْ تُضَارُّونَ فِي الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، لَيْسَ دُونَهُ سَحَابٌ». قَالُوا لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «فَإِنَّكُمْ تَرَوْنَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ، يَجْمَعُ اللَّهُ النَّاسَ فَيَقُولُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ شَيْئًا فَلْيَتَّبِعْهُ، فَيَتْبَعُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ الشَّمْسَ، وَيَتْبَعُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ الْقَمَرَ،

---

(١) فتح البارى ٥٤١/١١، ارشاد السارى: ٥٦٩/١٣، عمدة القارى ٢٠١/٢٣
(٢) ارشاد السارى: ٥٧٠/١٣
(٣) ارشاد السارى: ٥٧٠/١٣، نسيم الرياض فى شرح شفاء القاضى عياض، القسم الاول: ٢١٦/٣
(٤) (تضارون) تضرون احدا او يضركم احد، بمنازعة ومضايقة. (يجيز) يمشى عليه ويقطعه. (به) اى بالجسر الذى على جهنم، قال اللنووى: مذهب اهل السنة ان رؤية المومنين ربهم ممكنة، ثم قال: فقد تضافرت الادلة من الكتاب والسنة واجماع الصحابة وسلف الامة على اثباتها فى الآخرة للمؤمنين، قال العينى: روى فى اثبات الرؤية حديث الباب وعن نحو عشرين صحابيا. [١٣٣/٢٣]

وَيَتْبَعُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ الطَّوَاغِيتَ، وَتَبْقَى هَذِهِ الأُمَّةُ فِيهَا مُنَافِقُوهَا، فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ فِي غَيْرِ الصُّورَةِ الَّتِي يَعْرِفُونَ فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ. فَيَقُولُونَ نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ، هَذَا مَكَانُنَا حَتَّى يَأْتِيَنَا رَبُّنَا، فَإِذَا أَتَانَا رَبُّنَا عَرَفْنَاهُ فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ فِي الصُّورَةِ الَّتِي يَعْرِفُونَ فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ. فَيَقُولُونَ أَنْتَ رَبُّنَا، فَيَتْبَعُونَهُ وَيُضْرَبُ جِسْرُ جَهَنَّمَ». قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُجِيزُ، وَدُعَاءُ الرُّسُلِ يَوْمَئِذٍ اللَّهُمَّ سَلِّمْ سَلِّمْ، وَبِهِ كَلاَلِيبُ مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ، أَمَا رَأَيْتُمْ شَوْكَ السَّعْدَانِ». قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «فَإِنَّهَا مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ، غَيْرَ أَنَّهَا لاَ يَعْلَمُ قَدْرَ عِظَمِهَا إِلاَّ اللَّهُ، فَتَخْطَفُ النَّاسَ بِأَعْمَالِهِمْ، مِنْهُمُ الْمُوبَقُ بِعَمَلِهِ، وَمِنْهُمُ الْمُخَرْدَلُ، ثُمَّ يَنْجُو، حَتَّى إِذَا فَرَغَ اللَّهُ مِنَ الْقَضَاءِ بَيْنَ عِبَادِهِ، وَأَرَادَ أَنْ يُخْرِجَ مِنَ النَّارِ مَنْ أَرَادَ أَنْ يُخْرِجَ، مِمَّنْ كَانَ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، أَمَرَ الْمَلاَئِكَةَ أَنْ يُخْرِجُوهُمْ، فَيَعْرِفُونَهُمْ بِعَلاَمَةِ آثَارِ السُّجُودِ، وَحَرَّمَ اللَّهُ عَلَى النَّارِ أَنْ تَأْكُلَ مِنِ ابْنِ آدَمَ أَثَرَ السُّجُودِ، فَيُخْرِجُونَهُمْ قَدِ امْتُحِشُوا، فَيُصَبُّ عَلَيْهِمْ مَاءٌ يُقَالُ لَهُ مَاءُ الْحَيَاةِ، فَيَنْبُتُونَ نَبَاتَ الْحِبَّةِ فِي حَمِيلِ السَّيْلِ، وَيَبْقَى رَجُلٌ مُقْبِلٌ بِوَجْهِهِ عَلَى النَّارِ فَيَقُولُ يَا رَبِّ قَدْ قَشَبَنِي رِيحُهَا وَأَحْرَقَنِي ذَكَاؤُهَا، فَاصْرِفْ وَجْهِي عَنِ النَّارِ فَلاَ يَزَالُ يَدْعُو اللَّهَ. فَيَقُولُ لَعَلَّكَ إِنْ أَعْطَيْتُكَ أَنْ تَسْأَلَنِي غَيْرَهُ. فَيَقُولُ لاَ وَعِزَّتِكَ لاَ أَسْأَلُكَ غَيْرَهُ. فَيَصْرِفُ وَجْهَهُ عَنِ النَّارِ، ثُمَّ يَقُولُ بَعْدَ ذَلِكَ يَا رَبِّ قَرِّبْنِي إِلَى بَابِ الْجَنَّةِ. فَيَقُولُ أَلَيْسَ قَدْ زَعَمْتَ أَنْ لاَ تَسْأَلَنِي غَيْرَهُ، وَيْلَكَ ابْنَ آدَمَ مَا أَغْدَرَكَ. فَلاَ يَزَالُ يَدْعُو. فَيَقُولُ لَعَلِّي إِنْ أَعْطَيْتُكَ ذَلِكَ تَسْأَلُنِي غَيْرَهُ. فَيَقُولُ لاَ وَعِزَّتِكَ لاَ أَسْأَلُكَ غَيْرَهُ. فَيُعْطِي اللَّهَ مِنْ عُهُودٍ وَمَوَاثِيقَ أَنْ لاَ يَسْأَلَهُ غَيْرَهُ، فَيُقَرِّبُهُ إِلَى بَابِ الْجَنَّةِ، فَإِذَا رَأَى مَا فِيهَا سَكَتَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَسْكُتَ، ثُمَّ يَقُولُ رَبِّ أَدْخِلْنِي الْجَنَّةَ. ثُمَّ يَقُولُ أَوَلَيْسَ قَدْ زَعَمْتَ أَنْ لاَ تَسْأَلَنِي غَيْرَهُ، وَيْلَكَ يَا ابْنَ آدَمَ مَا أَغْدَرَكَ فَيَقُولُ يَا رَبِّ لاَ تَجْعَلْنِي أَشْقَى خَلْقِكَ. فَلاَ يَزَالُ يَدْعُو حَتَّى يَضْحَكَ، فَإِذَا ضَحِكَ مِنْهُ أَذِنَ لَهُ بِالدُّخُولِ فِيهَا، فَإِذَا دَخَلَ فِيهَا قِيلَ تَمَنَّ مِنْ كَذَا. فَيَتَمَنَّى، ثُمَّ يُقَالُ لَهُ تَمَنَّ مِنْ كَذَا. فَيَتَمَنَّى حَتَّى تَنْقَطِعَ بِهِ الأَمَانِيُّ فَيَقُولُ لَهُ هَذَا لَكَ وَمِثْلُهُ مَعَهُ». قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ وَذَلِكَ الرَّجُلُ آخِرُ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولاً. قَالَ وَأَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ جَالِسٌ مَعَ أَبِي هُرَيْرَةَ، لاَ يُغَيِّرُ عَلَيْهِ شَيْئًا مِنْ حَدِيثِهِ حَتَّى انْتَهَى إِلَى قَوْلِهِ «هَذَا لَكَ وَمِثْلُهُ مَعَهُ». قَالَ أَبُو سَعِيدٍ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «هَذَا لَكَ وَعَشَرَةُ أَمْثَالِهِ». قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ حَفِظْتُ «مِثْلُهُ مَعَهُ». [ر: ٧٧٣]

د سيدنا ابوهريره ﷜ نه روايت دي چه څه خلقو عرض اوکړو يا رسول الله ﷺ! آيا د قيامت په ورځ باندې به مونږ خپل رب ليدلې شو؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل : آيا د نمر په کتلو کښې څه تکليف وی چه کله په هغه باندې وريځ نه وی؟

صحابه کرامو ﷢ عرض اوکړو : نه يا رسول الله ﷺ! رسول الله ﷺ تپوس اوکړو : آيا که چه وريځ نه وی نو تاسو ته د څوارلسمې د سپوږمۍ په ليدو کښې څه تکليف وی؟ صحابه

کرامو رضی اللہ عنہم عرض اوکړو : نه یا رسول الله ﷺ! رسول الله ﷺ اوفرمائیل : بیا به تاسو هم دغه شان په قیامت کښې خپل رب وینئ.
الله پاک به خلق راجمع کړي چه په تاسو کښې چه چا د کوم څيز عبادت کونو هغه دې هغې پسې روان شی. پس کومو خلقو چه د نمر عبادت کولو هغوی به په هغه پسې روان شی. چا چه د سپوږمۍ بندګی کوله هغوی به په هغې پسې روان شی. چا چه د بتانو بندګی کوله هغوی به په هغوی پسې روان شی. او په آخر کښې به د امت باقی پاتې شی. په دوی کښې به د منافقانو جماعت هم وی. هغه وخت به الله پاک هغوی ته په داسې صورت کښې راشی کوم چه به هغوی پیژنی نه. او الله پاک به ورته وائی زه ستاسو رب یم. خلق به وائی مونږ ستا نه په الله پاک پورې پناه غواړو مونږ دلته یو او زمونږ رب به مونږ ته راځی. چه کله زمونږ رب راشی نو مونږ به ئې اوپیژنو.
پس الله پاک به هغوی ته په داسې صورت کښې راشی کوم چه به هغوی اوپیژنی. او فرمائی به چه زه ستاسو رب یم. خلق به وائی ته زمونږ رب ئې. او بیا به په هغه پسې روان شی او د جهنم پل به جوړ کړې شی. رسول الله ﷺ فرمائی چه زه به د ټولو نه اولنې سړې یم کوم چه به په دې پل باندې تیریږی. او هغه ورځ به د رسولانو دا دعا وی : اې الله ! سلامتی راکړه. سلامتی راکړه. او د دې پل سره به د مارکونډو د ازغنو په شان ازغی لګیدلې وی. تاسو د مارکونډو ازغی لیدلې دی؟ صحابه کرامو رضی اللہ عنہم عرض اوکړو : ولې نه یا رسول الله ﷺ: رسول الله ﷺ اوفرمائیل : نو هغه ازغی به د مارکونډئ د ازغو په شان وی. خو د هغې پلن والې او اوږد والې د الله پاک نه سوا چاته هم نه دې معلوم. هغه به خلق د هغوی د اعمالو مطابق اونیسی او دغه شان به په هغوی کښې بعض خو د خپل عمل د وجې نه هلاک شی او د بعض بدنونه به د اورې د دانې برابر کټ شوې وی. بیا به هغه خلاصې بیا مومی.
آخر چه کله الله پاک د خپلو بندګانو ترمینځه د فیصلې کولو نه فارغ شی او د جهنم نه د هغوی راویستل غواړی د کومو د راویستلو چه د الله پاک اراده وی. یعنی هغه خلق چا چه د ﴿ لا اله الا الله ﴾ ګواهی ورکړې وی، نو الله پاک به فرښتو ته حکم ورکړی چه هغوی دې داسې افراد د جهنم نه راوباسی، فرښتې به هغوی د سجدو د نخښو نه اوپیژنی. ځکه چه الله پاک په اور باندې حرام کړې ده چه د ابن ادم د بدن د سجدې نخښې ختم کړی.
پس فرښتې به هغه خلق راوباسی، دوی به سوزیدو سره سکارۀ شوې وی. بیا به په هغوی باندې اوبه اچوی کومو ته چه ﴿ ماء الحياة ﴾ (د ژوند اوبه) وئیلې شی. هغه وخت به هغوی تروتازه شی. لکه د سیلاب په ختو کښې د راوړې دانې تیغ چه راوتو کیږی.
یو سړې به داسې باقی پاتې شی چه د هغه مخ به د جهنم طرف ته وی او هغه به وائی: اې زما ربه ! د دې لمبو زه سیزلې یم او د دې تیزئ زه سیزلې یم، زما مخ د اور نه بل طرف ته واړوه. هغه به هم دغه شان د الله پاک نه غوښتنه کوی، آخر به ورته الله پاک اوفرمائی : که زه ستا دا مطالبه پوره کړم نو د بل څیز غوښتنه شروع کړې. هغه سړې به عرض اوکړی نه: ستا په عزت مې دې قسم وی د دې نه سوا به بل څیز نه غواړم!

پس د هغه مخ به د جهنم نه بل طرف ته واړولې شي. اوس به د دې نه پس هغه وائي. اې زما ربه! ما د جنت دروازې ته ورنزدې کړه. الله پاک به ورته فرمائي : تا اوس دا خبره نه وه کړې چه د دې نه سوا به بل څيز نه غواړې؟. افسوس ! د ادم ځويه! د څومره وعده خلافي کوې.
بيا هغه برابر هم دغه شان غوښتنه کوي. او آخر به ورته الله پاک وائي چه که زه ستا دا دعا پوره کړم نو ته به د دې نه علاوه د بل څيز غوښتنه کوې. هغه به وائي چه نه! ستا په عزت مې دې قسم وي زه به د دې نه سوا بيو څيز هم نه غواړم. هغه به د الله پاک سره عهد او لوظ کوي. چه د دې نه سوا به بل يو څيز هم نه غواړم. پس الله پاک به هغه د جنت دروازې ته ورنزدې کړي. چه کله هغه د جنت دننه نعمتونو ته اوګوري نو د څومره مودې پورې چه الله پاک غواړي هغه سړې به هم خاموش وي. بيا به وائي. اې زما ربه! ما جنت ته داخل کړه. الله پاک به ورته فرمائي : تا نه وو وئيلي چه ته به د دې نه علاوه بل څيز نه غواړې. افسوس اې ابن ادم! ته څومره لوظ ماتونکې ئې. هغه سړې به عرض اوکړي! اې الله ! ما په خپل مخلوق کښې د ټولو نه بدبخته مه جوړوه. هغه به برابر دا دعا کوي. تردې چه الله پاک به اوخاندي؛ چه کله الله پاک اوخاندي نو هغه ته به جنت ته د تلو اجازت هم ملاؤ شي
چه کله هغه جنت ته دننه لاړ شي نو هغه ته به اووئيلې شي چه د فلاني څيز خواهش اوکړه. پس هغه به د هغې خواهش کوي. د دې نه پس به ورته بيا اووئيلې شي چه د فلاني څيز خواهش اوکړه. پس هغه به بيا دهغې خواهش اوکړي. تردې چه د هغه خواهشات به ختم شي. د دې نه پس به هغه ته اووئيلې شي چه ستا دا ټول خواهشات پوره کولې شي او هم دومره درته نور نعمتونه هم درکولې شي.
سيدنا ابوهريره رضي الله عنه فرمائي چه هغه سړې به جنت ته د ټولو نه آخرې داخليدونکې وي.
عطاء بن يزيد رحمه الله فرمايي چه سيدنا ابوسعيد رضي الله عنه هم دې وخت کښې د ابوهريره رضي الله عنه سره ناست وو او هغوی د ابوهريره رضي الله عنه په حديث کښې هيڅ قسم تصحيح او تبديلي اونکړه. خو چه کله سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د حديث دې ټکې ته راورسيدلو چه ستا دا ټول خواهشات پوره کولې شي او هم دومره نور نعمتونه درکولې شي ! نو ابوسعيد رضي الله عنه اوفرمائيل چه ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه اوريدلي وو چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل : ستا دا ټول خواهشات پوره کولې شي او د دې نه لس چنده نور هم درکولې شي. سيدنا ابوهريره رضي الله عنه فرمايي چه ماته تر د ﴿ومثله معه﴾ (بس هم دومره) الفاظ ياد دي.

د سند وضاحت: امام بخاري رحمه الله دا حديث په دوه طريقو سره نقل کړې دې او دواړه طريق په امام زهري رحمه الله باندې تلو سره جمع کيږي.

① په اول طريق کښې د امام بخاري رحمه الله شيخ ابواليمان (حکم بن نافع) دې. د هغوی شيخ شعيب بن ابى حمزة دې او هغوی د امام زهري رحمه الله نه نقل کوي. د امام زهري رحمه الله دوه شيوخ دي. سعيد بن المسيب. او عطاء بن يزيد په دې طريق کښې د امام بخاري او امام زهري رحمهما الله ترمينځه صرف دوه واسطې دي.

② دويم طريق د امام بخاري رحمه الله شيخ محمود بن غيلان دې، د هغوی شيخ عبدالرزاق بن

همام او د هغوی شیخ معمر بن راشد دې او معمر. د امام زهری رحمه الله نه نقل کوی او امام زهری رحمه الله د عطاء بن یزید نه روایت کوی، په دې طریق کښې : امام زهری رحمه الله یو شیخ دې، په اول طریق کښې دوه وو، دغه شان په دې طریق کښې : امام بخاری او امام زهری ترمینځه درې واسطې دی، په اول طریق کښې دوه واسطې وې، د حدیث الفاظ هم د دې دویم طریق دی. (١)

قوله: ﴿وبه کلالیب مثل شوك السعدان﴾: ﴿کلالیب﴾ : د ﴿کلوب﴾ (بروزن تنور) جمع ده. زنبور، ازغنو والا، اوسپنه، ازغې، د ﴿به﴾ ضمیر د جسر طرف ته راجع دې. **سعدان:** (د سین په فتحې سره) دا یو ازغنو والا بوټې دې (مونږ ورته مارکونډۍ وایو) ﴿شوك﴾: ازغنه. ابن عربی رحمه الله فرمائی چه د دنیا نفسانی خواهشات به د هغه ازغنو په صورت کښې ظاهر شی چه د هغې طرف ته په حدیث کښې اشاره اوکړې شوه. ﴿خفت النار بالشهوات﴾ (٢)

قوله: ﴿منهم الموبق بعمله ومنهم المخردل﴾: ﴿موبق﴾ د باب افعال نه د اسم مفعول صیغه ده، هلاک کړې شوې سړې، ﴿المخردل﴾ : زخمی شوې سړې چه د هغې اندامونه د اوری د دانې برابر واړه واړه غوځ شوې وی، پس علامه کرمانی رحمه الله فرمائی :

﴿المخردل: المصروع، وما تقطع اعضاؤه ای جعل کل قطعة منه بمقدار خردلة﴾ (٣) د دې نه هغه مومن مراد دې کوم چه گناهگار وی.

﴿امتحشوا﴾: دا د ماضی مجهول صیغه ده او معروفه هم استعمالیږی، سوزیدلې به وی. علامه ابن اثیر رحمه الله لیکی : ﴿ای احترقوا، والمحش: احتراق الجلد، وظهور العظم﴾ (٤)

قوله: ﴿قد قشبنی ریحها﴾: ﴿تشب﴾ معنی تکلیف ورکول او د بد لگیدو ده، یعنی د دې هوا ماته تکلیف راکوی، **ذکاء:** گرمی، تاؤ. (٥)

قوله: ﴿فیأتیهم الله فی الصورة التی یعرفون﴾: په دې حدیث کښې دی چه د قیامت په ورځ به الله پاک په خپل صورت کښې راځی. صورت د جسم د لوازماتو نه دې او الله پاک د جسم او د لوازم نه پاک او منزه دې، دې صفاتو ته متشابهات وائی او د اهل علم په دې کښې اختلاف دې، دلته په دې باندې نسبتا تفصیلی بحث کولې شی!

مسئله د الله پاک د صفاتو: په قرآن او حدیث کښې د الله پاک دپاره ډیر داسې اوصاف دی چه

---

(١) فتح الباری ٥٤٣/١١، ارشاد الساری : ٥٧٠/١٣، عمدة القاری ٢٠٣/٢٣

(٢) ارشاد الساری : ٥٧٣/١٣

(٣) شرح الکرمانی : ٦١/٢٣، وعمدة القاری : ٢٠٦/٢٣

(٤) النهایة : ٦٣٨/٢

(٥) د لغاتو د تحقیق دپاره اوگورئ : شرح الکرمانی : ٦١/٢٣-٦٢

د هغې په خپله حقیقی معنی کښې د الله پاک دپاره ثابتول صحیح نه دی ځکه چه هغه د جسم او د جسم د لوازم نه دی او الله پاک د جسم او د هغې د هر قسم لوازم نه پاک او منزه دې، مثلاً : ید. وجه. ساق. ذات. استواء علی العرش، فوق، تحت، وغیره، ډیر داسې الفاظ په قرآن او حدیث کښې د الله پاک دپاره استعمال شوې دی.

دا ټول کلمات په خپله ظاهری او حقیقی معنی باندې محمول کول بعض خلقو د الله پاک دپاره ثابت منلې دې او دا عقیده ئې اختیار کړې ده چه د الله پاک دپاره هم دغه شان ید، وجه او ساق دی څنګه د مخلوق دپاره دی، دا یو باطل عقیده ده کوم ته چه فرقه مجسمه او مشبه اختیار کړې ده. (۱)

د دې بالمقابل، یوې بلې ډلې، د الله پاک دا اوصاف او صفات رد کړی دی، د هغې د اصل نه انکار کولو سره، د دې اوصافو مجازی معنی بیان کړې دی او وائی چه د دې اوصاف هم دا مجازی معنی یقینی طور باندې مراد دی؛ دې فرقې ته معتزله او معطله وئیلې شی. (۲)

د اهل سنت مسلک: د اهل السنت والجماعت مسلک دا دې چه د الله پاک دپاره دا اوصاف په قرآن او حدیث کښې ثابت دی او الله پاک د جسم، د جسم د لوازمو او د مخلوق سره د هر قسم مشابهت نه پاک او منزه دې، لکه چه د الله پاک ارشاد دې : ﴿لیس کمثله شئ﴾ خو د دې اجماعی عقیدې نه پس د نصوص او صفات په باره کښې تعبیر او تشریح یو اختلاف په اهل السنت والجماعت کښې موندلې شی چه هغې لره تاسو په درې مسلکونو کښې تقسیم کولې شئ:

① **اول مسلک** : د جمهور علماء اهل سنت مسلک دا دې چه دا نصوص د هغه متشابهاتو نه دی، چه د هغې معنی صرف الله پاک ته معلومه ده او مونږ هغې لره د ثابت منلو نه پس، د هغې حقیقی یا مجازی معنی بیانول نه متعین کوو، دا متشابه المعنی هم دی او متشابه الکیفیة هم دی. ﴿ومایعلم تاویله الا الله﴾ یعنی د دې تفسیر صرف الله پاک ته معلوم دې، دا مسلک د تفویض دې او هم دا د جمهور متقدمین اهل السنت او ائمه اربعه مسلک دې. (۳)

② **دویم مسلک** : دا دې چه دا نصوص په خپل حقیقت باندې دی، د الله پاک طرف ته نسبت کولو سره، د الله پاک شایان شان چه کومه حقیقی معنی د دې کیدې شی هم هغه مراد دی، د دې کیفیت، کنه او صورت به څه وی؟ دا معلومه نه ده، یعنی دا نصوص او صفات معلوم المعنی او متشابه الکیفیة دی، هم د دې مسلک وضاحت کښې مشهور مقوله وئیلې شوې ده. ﴿الاستواء معلوم، والکیف مجهول، والسؤال عنه بدعة ....او ..... الاستواء غیر مجهول، والکیف غیر

---

(۱) اوګورئ : شرح المقاصد : ۳۴/۳، المقصد الخامس فی الالهیات، فصل فی التنزیهات، واصول فخر الاسلام البزدوی : ۹۴/۱، والمسامرة : ۴۴-55

(۲) کشف الاسرار عن اصول فخر الاسلام : ۹۴/۱-۹۵، ومجموع فتاوی ابن تیمیة، کتاب الاسماء والصفات، ۲۸/۵، ۴۷۰، والتمهید لابن عبدالبر : ۱۴۵/۷

(۳) اوګورئ : تحفة الاخوذی، ابواب صفة الجنة، باب ما جاء فی خلود اهل الجنة : ۳۳۷/۳

معقول، والایمان به واجب ﴾ د امام مالک او د هغوی د استاذ ربیعه بن ابی عبدالرحمن ﷫ طرف ته دا مقوله منسوب ده. (۱)

په حقیقت کښې دا مسلک هم مسلک د تفویض دې خو په دویمه مرحله کښې، د اول مسلک قائلین د دې صفاتو په باره کښې د شروع نه د تفویض خبره کوی چه د دې حقیقی یا مجازی معنی مونږ ته نه ده معلوم، صرف د الله پاک بد علم کښې ده، د دوېم مسلک قائلین وائی چه دا په حقیقی معنی کښې دی،اوس دالله پک طرف ته ددې نسبت کولو سره،چه ددې کنه او حیثیت به څه وی، هغوی وائی چه مونږ ته نه دې معلوم. د دې علم صرف الله پاک ته دې.

دریم مسلک : د اهل سنت والجماعت دریم مسلک دا دې چه د صفات او نصوص داسې مجازی معنی بیان کړې شی کومې چه د الله پاک شایان شان وی او لفظ کښې د هغه معنی د مراد کولو گنجائش وی، مثلا د ید نه قدرت، د وجه نه ذات او استواء نه استیلاء مراد اخستلې کیدې شی. دې مسلک ته مسلک تاویل وائی او اکثر متاخرین اهل سنت هم دا مسلک اختیار کړې دې. خو چه کومه مجازی معنی مراد کولې شی هغه یقینی او قطعی نه وی او نه هغوی په هغې باندې د جزم عقیده ساتی، بلکه هغه د ظن او احتمال په درجه کښې وی. یعنی د ید تاویل په قدرت سره کولو باندې وائی چه دا د تاویل او احتمالی تفسیر په درجه کښې دی، د ید نه یقینی او حتمی طور په نصوص کښې قدرت مراد دې. د دې عقیده هغوی نه ساتی. (۲)

پس علامه ابن الهمام په خپل مشهور کتاب المسایرة فی العقائد المنجیة فی الاخرة کښې لیکی:

﴿ انه تعالی استوی علی العرش : مع الحکم بانه لیس کاستواء الاجسام علی الاجسام من التمکن والمماسة، والمحاذاة، بل بمعنی یلیق به هو سبحانه اعلم به، وحاصله وجوب الایمان بانه استوی علی العرش مع نفی التشبیه، فاما کون المراد انه استیلاؤه علی العرش فامر جائز الارادة، اذ لا دلیل علی ارادته عینا، فالواجب علینا ما ذکرنا، واذا خیف علی العامة عدم فهم الاستواء اذا لم یکن بمعنی الاستیلاء الا باتصال ونحوه من لوازم الجسمیة وان لاینفوه، فلا بأس بصرف فهمهم الا الاستیلاء، فانه قد ثبت اطلاقه وارادته لغة ...... وعلی نحو ما ذکرنا کل ما ورد مما ظاهره الجسمیة فی الشاهد کالاصبع، والقدم، والید، فان الید وکذا الاصبع وغیره صفة له تعالی لا بمعنی الجارحة، بل علی وجه یلیق به وهو سبحانه اعلم به، قد نؤول الید

---

(۱) اوګورئ: مجموع فتاوی ابن تیمیة، کتاب الاسماء والصفات : ۲۳/۵

قال ابن عبدالبر فی التمهید : ۱۴۵/۷ : أهل السنة مجمعون علی الإقرار بالصفات الواردة کلها فی القرآن والسنة والإیمان بها وحملها علی الحقیقة لا علی المجاز إلا أنهم لا یکیفون شیئا من ذلک.

هم دغه شان اوګورئ : دار العلوم دیوبند ...... مدرسة فکریة، باب التوحید : ۵۴۵. (مقالة سماحة العلامة مولانا محمد تقی العثمانی حفظه الله ورعاه)

(۲) فتح الباری، کتاب التوحید، باب ما یذکر فی الذات : ۱۶۹/۱۳

والاصبع بالقدرة، والقهر لما ذکرنا من صرف فهم العامة من الجسمیة وهو ممکن ان یراد، ولا یجزم بارادته خصوصا علی قول اصحابه انها من المتشابهات وحکم المتشابه انقطاع رجاء معرفة المراد منه فی هذا الدار والا لکان قد علم)[۱]

یعنی: مونږ په استواء علی العرش باندې ایمان راوړو. د دې خبرې د حکم سره چه د الله پاک استواء د بدنونو سره استواء کولو په شان نه ده چه په یو مکان کښې کینی. د مس کولو یا مقابل کیدلو معنی لری. بلکه د داسې معنی په اعتبار سره دې کومه چه د الله پاک د شان لائق وی. په کوم چه د هغه نه سوا څوک هم نه پوهیږی. حاصل دا چه په استواء علی العرش باندې ایمان راوړل د تشبیه د نفی سره واجب دی. او د دې نه مراد استیلاء هم اخستلې کیدې شی خو په دې هیڅ دلیل نشته او چونکه د عام خلقو په باره کښې ویره وه چه هغوی چرته د استواء نه هغه معنی مراد نه کړی کومه چه د جسم په لوازم کښې ده. په دې وجه د هغوی فکر او سوچ د جسمیت د طرف نه د اړولو د پاره د استواء علی العرش معنی استیلاء راځی. هم دا مسلک به د هغه ټولو نصوصو او الفاظو په باره کښې اختیارولې شی کوم چه ظاهرا د جسم د پاره استعمالیږی. لکه اصبع. قدم او ید دی. پس ید د الله پاک صفت دې خو د جارحة په معنی کښې نه دې بلکه د الله پاک طرف ته نسبت کولو سره چه کومه شایان شان معنی ده هم هغه مراد ده. د ید او اصبع تاویل په قدرت او قهر سره هم کړې شوې دې دا امکانی معنی خو کیدې شی خو یقینی اوختمی معنی نه ده. خاص کر زمونږ د اصحابو (یعنی اشاعره او ماتریدیة) په نزد دا د متشابهاتو نه دی او د متشابهاتو حکم دا دې چه په دې دنیا کښې د دې د مراد یقینی طور د معرفت امید نه شی کیدلې، ګینې د دې معنی به ټولو ته معلومه وې.

بهر حال دا درې واړه مسلکونه د اهل سنت والجماعت دی.

دا ټول په دې خبره باندې متفق دی چه دا نصوص او اوصاف د الله پاک د پاره ثابت دی.

دا ټول په دې متفق دی چه د انسانانو او مخلوق طرف ته نسبت کولو سره چه د دې الفاظو کومه معنی ده، د الله پاک طرف ته نسبت کولو سره هغه معانی نه دی مراد.

دا ټول په دې خبره باندې متفق دی چه الله پاک د جسم، لوازم جسم او مخلوق سره د هر قسم مشابهت نه بالکل پاک او منزه دې. (لیس کمثله شئ وهو السمیع العلیم)[۲]

مولانا عبدالحی لکهنوی رحمه الله دویم مسلک ته د اکثر علماء او دریم مسلک ته د اکثر متاخرین متکلمین مذهب وئیلې دې، پس مولانا په خپله یو فتوی کښې لیکی:

په دې باب کښې د علماء کرامو څو مسلکونه دی، یو مسلک د تاویل چه استواء په معنی د استیلاء او ید په معنی د قدرت او وجه په معنی د ذات ده. وعلی هذا القیاس او هم دا مختار

---

[۱]) المسایرة فی العقائد المنجیة فی الاخرة : ٤٤-٤٨

[۲]) سورة الشوری : ١١

مسلک دې د متاخرين متکلمينو. دويم مذهب : تشابه فی المعنی وفی الکيفية. دريم مسلک معلوم المعنی متشابه الکيفية او حق په دې کښې مسلک ثالث دې او هم دا مذهب دې د صحابه کرامو او تابعين او ائمه مجتهدينو او د محدثينو او محققيينو فهقاء کرامو او اصولينو (١)

راجح او محتاط مسلک : خو حقيقت دا دې چه اکثر علماء کرامو اول مسلک اختيار کړې دې کوم چه په مسلک تفويض سره مشهور دې او هم هغه مسلک د ټولو نه زيات اسلم او محتاط مذهب دې :

★..... پس امام ترمذی رحمه الله په سنن ترمذی کښې فرمائی:

﴿قَدْ رُوِىَ عَنِ النَّبِيِّ ـ صلى الله عليه وسلم ـ رِوَايَاتٌ كَثِيرَةٌ مِثْلُ هَذَا مَا يُذْكَرُ فِيهِ أَمْرُ الرُّؤْيَةِ أَنَّ النَّاسَ يَرَوْنَ رَبَّهُمْ وَذِكْرُ الْقَدَمِ وَمَا أَشْبَهَ هَذِهِ الأَشْيَاءَ وَالْمَذْهَبُ فِى هَذَا عِنْدَ أَهْلِ الْعِلْمِ مِنَ الأَئِمَّةِ مِثْلِ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ وَمَالِكِ بْنِ أَنَسٍ وَابْنِ الْمُبَارَكِ وَابْنِ عُيَيْنَةَ وَوَكِيعٍ وَغَيْرِهِمْ أَنَّهُمْ رَوَوْا هَذِهِ الأَشْيَاءَ ثُمَّ قَالُوا تُرْوَى هَذِهِ الأَحَادِيثُ وَنُؤْمِنُ بِهَا وَلاَ يُقَالُ كَيْفَ وَهَذَا الَّذِى اخْتَارَهُ أَهْلُ الْحَدِيثِ أَنْ تُرْوَى هَذِهِ الأَشْيَاءُ كَمَا جَاءَتْ وَيُؤْمَنُ بِهَا وَلاَ تُفَسَّرُ وَلاَ تُتَوَهَّمُ وَلاَ يُقَالُ كَيْفَ وَهَذَا أَمْرُ أَهْلِ الْعِلْمِ الَّذِى اخْتَارُوهُ وَذَهَبُوا إِلَيْهِ﴾ (٢)

يعنی : د الله پاک د ليدو په باره کښې داسې ډير روايات راغلی دی چه خلق به (په آخرت کښې) د الله پاک ديدار کوی، هم دغه شان د قدم وغيره الفاظ هم راغلي دی. په دې سلسله کښې سفيان ثوری، امام مالک بن انس، سفيان بن عيينة او وکيع وغيره حضرات ائمه اهل علم مسلک دا دې چه د دې احاديثو دې روايت اوکړې شی. په دې باندې دې ايمان راوړې شی او د کيفيت په باره کښې دې تپوس اونکړې شی چه د دې صورت او کيفيت به څه وی. حضرات محدثينو هم دا مسلک اختيار کړې دې چه دا احاديث څنګه راغلې دی، هم هغه شان دې په دې باندې ايمان راوړلې شی، د هغې دې نه تفسير اوکړې شی نه دې تجسيم لره موهم معنی مراد کړې شی او نه دا اووئيلې شی چه د دې کيفيت به څه وی، د اهل علم هم دا مسلک دې.

★..... د سفيان به عيينة او امام محمد رحمهما الله نه منقول دی:

﴿ ما وصف الله تبارك وتعالى بنفسه فى كتابه، فقراءته تفسيره، ليس لاحد ان يفسره بالعربية ولا بالفارسية﴾ (٣)

★..... امام وکيع بن الجراح رحمه الله فرمائی :

---

(١) مجموعة الفتاوی عبدالحی: ٣٩/١٠

(٢) سنن الترمذی، ابواب صفة الجنة، باب ما جاء فی خلود اهل الجنة، رقم الحديث : ٢٥٥٧

(٣) كتاب الاسماء والصفات للبيهقی : ٣١٤، (قلت : وروى الدارقطنی بسنده عن سفيان بن عيينة لما سئل عن أحاديث الصفات فقال: هی كما جاءت نقر بها ونحدث بلا كيف (ق ٥ /٢). فالمراد من قول سفيان الأول إنما هو نفی الكيفية فقط)

﴿ ادرکت اسماعیل بن ابی خالد، وسفیان، ومسعرا یحدثون بهذه الاحادیث ولا یفسرون شیئا ﴾ (١)
یعني ما اسماعیل بن ابی خالد، سفیان ثوری او مسعر اولیدل چه هغوی به دا احادیث بیانول خو د یو څیز به ئې هم تفسیر نه کولو.

★..... هم د دې مسلک په باره کښې علامه طیبی رحمه الله فرمائی: هذا هو المذهب المعتمد، وبه یقول السلف الصالح (٢) یعنی هم دا مذهب قابل اعتماد دې، او سلف صالحین هم د دې قائل دی.

★..... او علامه ابن الجوزی رحمه الله فرمائی:

﴿ أكثر السلف يمتنعون من تأويل مثل هذا ويمرونه كما جاء وينبغي أن يراعى في مثل هذا الامرار اعتقاد أنه لا تشبه صفات الله صفات الخلق ومعنى الامرار عدم العلم بالمراد منه مع اعتقاد التنزيه ﴾ (٣)
یعنی حضرات سلف کښې اکثرو په داسې صفاتو کښې د تاویل نه منع کوله او څنګه چه راغلی وو او څنګه دا وارد دی، هم دغه شان به ئې هغه تیرول، د دې عقیدې د رعایت سره چه د الله پاک اوصاف د مخلوق د اوصافو سره مشابهت نه ساتی، د امرار یعنی تیرولو معنی دا ده چه د تنزیه عقیده ساتلو سره چه د هغې د مراد په باره کښې لا علم کیدل.

څو اهم خبرې: د اهل حق په دې درې وارو مسلکونو باندې د ځان پوهه کولو نه پس څو خبرې د صفات متشابهات په باره کښې په ذهن کښې اوساتئ!

★... په دې درې مذاهبو کښې د چا مسلک ته هم بالکلیه غلط او باطل نه شی وئیلی کیدې، په قرآن او حدیث کښې د هر یو مسلک دپاره د تعبیر بهر حال ګنجائش دې، خو اول مسلک اسلم او محتاط دې او هم هغه مسلک د جمهور علماء او ائمه اربعه دې لکه چه واضح کړې شوې ده.

★... په عالم اسلام کښې، د یوې اوږدې مودې نه په دې مسئله کښې مناظرې او بحثونه کیږی او ډیر کرته د دواړو طرفونو نه غلو او تجاوز هم کیدلو او دا سلسله تر اوسه پورې جاری ده حال دا چه ذکر کړې شوې متفق علیه امور نه پس دا اختلاف څه دومره وزنی حیثیت نه لری او تقریبا د تعبیر اختلاف پاتې کیږی خو د مناظرې ماحولونو د دې نه یو هوا جوړه کړې ده اود طرفین د بعض حضراتو د طرف نه غلو کیدله.

پس اکثر متاخرین متکلمین اهل سنت د تاویل مسلک اختیار کړې دې چه چرته عوام دې صفاتو لره په عام حقیقی معنو کښې اخستلو سره د مجسمه مسلک اختیار نه کړی، دې ځائې پورې خو صحیح ده خو د دې مسلک بعض غالی حضرات، حق صرف هم دا مسلک ګنړی، بلکه د متقدمین مسلک تفویض لره هم په مسلک تاویل کښې د اچولو سعی کوی او وائی چه د هغوی مسلک په تاویل اجمالی باندې مشتمل دې. حال دا چه متقدمین

---

(١) التمهید لابن عبدالبر: ١٤٩/٧
(٢) فتح الباری، کتاب التوحید، باب قول الله تعالی: ولتصنع علی عینی: ٤٧٨/١٣
(٣) فتح الباری، ٤٠/٦، کتاب الجهاد، باب الکافر یقتل المسلم، رقم الحدیث: ٢٨٦٦

مطلقا تاویل نه کوی. نه اجمالي، نه تفصیلي، بلکه تفویض خپلوي.

د سلفي حضراتو تشدد ★ ..... دویم طرف ته سلفي حضرات او غیر مقلدین تاویل کونکي په حق باندې نه ګڼړي او هغوی ته معطله وئیلو سره هغوی ګمراه ګڼړي. په دې سلسله کښې هغوی د مقالو او مضامینو یو انبار لګولې دی او داسې محسوسیږي چه د تعبیري اختلاف دا اجتهادي مسئله د عالم اسلام د ټولو نه لویه مسئله ده. د فتح الباري چه کومه نوې نسخه راغلې ده، په هغې کښې چه حافظ ابن حجر رحمه الله په صفات متشابهات کښې کوم کوم ځائې د علماء او ائمه کرامو تاویلي اقوال نقل کړي دي. یو سلفي اهل قلم زهیر شاویش صاحب. په هغه مقاماتو باندې ډیر په اهتمام سره حاشیه لګوی چه دا تاویل صحیح نه دې او خپل مسلک ذکر کوي، مثلاً حافظ ابن حجر رحمه الله دلته په کتاب الرقاق کښې د یو حدیث تشریح کولو سره فرمائیلي دي چه د الله پاک د رضا مطلب. د الله پاک د خیر اراده کول دي او د سخط الله مطلب د شر اراده کول دي، بعض علماء کرامو د الله پاک د رضا او د سخط دا مطلب بیان کړې دې، په دې باندې دا سلفي لیکي:

﴿الواجب اثبات هاتين الصفتين الرضاء والسخط كباقي الصفات على الحقيقة اللائقة بالله عزوجل من غير تكييف ولا تمثيل، ولا تحريف ولا تعطيل، هذا الواجب في باب الاسماء والصفات جميعا كما قال سبحانه وتعالى: ﴿ليس كمثله شيء وهو السميع البصير﴾ وسد باب التاويل الذي هو في الحقيقة نفي وتعطيل﴾ [۱]

د تاویل په باره کښې دا وئیل چه هغه په حقیقت کښې د الله پاک د صفاتو نفي ده او صفاتو لره معطل کول دي، دا تشدد، غلو او د حقیقت خلاف خبره ده، د اهل سنت والجماعت متاخرین متکلمین چه کوم د تاویل مسلک اختیار کړې دې هغه حضرات د صفاتو نفي هر ګز نه کوي بلکه د هغې چه کومې محتمل معاني کیدې شي په هغې کښې یو معنی ظني د تفسیر او مراد په طور بیانوي چه د دې صفت دا معنی مراد اخستلې کیدې شي، لکه چه مخکښې تیر شوې دي. او معتزله او جهمیه په تاویلي معنی باندې جزم کوي. شیخ الاسلام مولانا حسین احمد مدني رحمه الله لیکي:

اعتراض واردیږي چه څنګه د اشاعره ډله، ماتریدیه تاویلات کوي، معتزله او جهمیه هم تاویلات کوي. په دوی او هغوی کښې څه فرق دې؟ د دې جواب دا دې چه د دواړو په تاویلاتو کښې فرق دې چه اشاعره او ماتریدیه په تاویلاتو باندې جزم نه کوي، په خلاف د معتزله وغیره چه هغوی تاویلات کوي او وائي چه بس دلته هم دا معنی مراد ده. [۲]

د صحابه کرامو او جلیل القدر تابعین نه په مختلف آیتونو او نصوص کښې تاویل منقول دې. چه د هغې تفصیل وړاندې په کتاب التوحید کښې راځي. په دې وجه دا وئیل چه مسلک تاویل مسلک تعطیل دې صحیح خبره نه ده. علامه ابن الجوزي رحمه الله د دفع شبه

---

[۱]) فتح الباري: کتاب الرقاق، باب من نوقش الحساب عذب: ۱۱/۴۹۱

[۲]) معارف مدنیة: ۸۴۷

التشبیه په نوم باندې مستقل یو کتاب لیکلې دې. چه په هغې کښې په هغه خلقو باندې تنقید کړې شوې دې کوم چه د تاویل مطلق انکار کوی. هم دې صاحب وړاندې په کتاب التوحید کښې د تفویض او تاویل دواړو مسلکونو ته باطل وئیلې دی. (۱) ظاهره ده. دا غلو، افراط او د حد نه تجاوز دی.

★... او په آخری خبره باندې داسې ځان پوهه کړئ چه پورته چه کوم درې مسلکونه بیان شوې دی، هغه درې واړه صحیح دی. علامه ابن تیمیه، علامه ابن قیم او د هغوی په اتباع کښې د عربو سلفیانو او د هندوستان غیر مقلدینو دویم مسلک اختیار کړې دې. خو ډیر کرته هغوی په تفصیل کښې تلو سره داسې عبارتونه او الفاظ راوړی، چه د هغې نه د تجسیم او تشبیه بوئی راځی. (۲)

د صفات باری تعالی مسئله چونکه نازک او حساس ده، په دې وجه یو داسې لفظ، داسې کلمه او عبارت نه دی استعمالول پکار کومه چه تجسیم لره موهم وی. حکیم الامت مولانا اشرف علی تهانوی رحمه الله لیکی:

نن صبا بعض خلق چه په هغوی باندې ظاهریت غالب دې چه کله د متشابهاتو تفسیر کوی نو په درجه د اجمال کښې خو په مسلک سلف باندې اوسیږی، خو څلور غلطئ کوی:

① یو دا چه د تفسیر ظنی د قطعیت مدعی شی.

② دویمه غلطی داده چه کله تفصیل کوی نو عنوانات موهمه تکییف او تجسیم اختیاروی.

③ دریمه غلطی دا چه مسلک د تاویل ته علی الاطلاق باطل وئیلو سره چه زرګونو اهل حق تضلیل کوی. حال دا چه د اهل حق سره د هغوی د مسلک د صحت دپاره احادیث هم بناء دی او قواعد شرعیه هم

④ څلورمه غلطی دا کوی چه تفسیر بالاستقرار خو د سلف په مسلک ګڼړی او نورو تفاسیر لغویه ته د خلف تاویل وائی، حال دا چه د ټولو مساوی کیدل پورته ظاهر شو (۳)

علامه ابن تیمیة او علامه ابن القیم رحمهما الله په دې مسئله کښې متشدد وو، خو سلفی حضرات او غیر مقلدین صرف خپل مسلک حق ګڼړی هم دې ته د اهل السنت مسلک وائی. باقی حضرات هغوی ګمراهان او په باطله ګڼړی.

جمهور اهل سنت چه په هغوی کښې صحابه کرام. تابعین او جلیل القدر ائمه کرام داخل دی لره ګمراه ګڼړل خپله لویه ګمراهی ده.

﴿ اللهم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعه وارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابه ﴾ (آمین)

---

[1]) پس شاویش صاحب لیکی: ﴿ وطریقی التفویض والتاویل فی باب الصفات مسلکان باطلان. اما اهل السنة والجماعة فیقابلون نصوص الاسماء والصفات بالایمان بها، والتسلیم والاثبات والتنزیه علی الکمال الائق به. (فتح الباری، کتاب التوحید، باب قول النبی صلی الله علیه وسلم : لاشخص اغیر من الله) : ۴۹۲/۱۳)

[2]) اوګورئ: فیض الباری، کتاب استتابة المرتدین : ۴۷۳-۴۷۴

[3]) امداد الفتاوی : ۱۱۱/۶

٥٣: باب فِي الْحَوْضِ

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ). وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ قَالَ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- «اصْبِرُوا حَتَّى تَلْقَوْنِي عَلَى الْحَوْضِ». [ر ٢٠١٥]

د حوض مفهوم: د حوض په باره کښې څو خبرې په ذهن کښې اوساتئ!

① حوض په عربئ ژبه کښې تقریبا هم په دې مفهوم کښې استعمال شوې دې په کومه معنی کښې چه په اردو کښې مستعمل دې، د حوض نه مراد حوض کوثر دې، چه په هغې سره به رسول الله ﷺ خپل امتیانو ته په میدان حشر کښې اوبه ورکوی، دا په حقیقت کښې په میلونو خور شوې وسیع او عریض تالاب دې، چه د هغې نه به په جنت کښې د کوثر نهر نه صفا او شیرین او خوږې اوبه وی کومې چه به د پیو نه زیاتې سپینې، د شهدو نه زیاتې خوږې او د مشکو نه زیاتې خوشبوداري وی، لکه چه وړاندې په حدیث الباب کښې راځی.

د حوض کوثر ثبوت: معتزله وغیره د حوض کوثر انکار کوی، خو په احادیثو کښې د دې ثبوت تقریبا تواتر معنوی ته رسیدلې دې، قاضی عیاض رحمه الله د پنځویشتو صحابه کرامو رضی الله عنهم نه د حوض روایات نقل کړی دی. (١) امام نووی رحمه الله په دې باندې د دریو اضافه کړې ده. (٢) او حافظ ابن حجر رحمه الله د پنځوسو نه زیاتو صحابه کرامو رضی الله عنهم نه د حوض روایات نقل فرمائیلې دی او لیکلې ئې دی چه د بعض علماء کرامو په باره کښې معلومه شوې ده چه هغوی دا تعداد زیاتولو سره اتیا ته رسولې دې. (٣)

د رسول الله ﷺ نه علاوه د نورو انبیاء علیهم السلام دپاره هم په حدیث کښې د حوض ذکر ملاویږی، پس په سنن ترمذی کښې د سیدنا سمرة بن جندب رضی الله عنه مرفوع روایت دې، «ان لکل نبی حوضا» یعنی د هر نبی حوض دې. امام ترمذی رحمه الله فرمائی چه د دې په موصول او مرسل کیدو کښې اختلاف دې او د دې مرسل طریق زیات صحیح دې. (٤)

ابن ابی الدنیا د امام حسن بصری رحمه الله نه په صحیح سند سره روایت نقل کړې دې، په هغې کښې دی: «إن لکل نبی حوضا وهو قائم علی حوضه بیده عصا یدعو من عرف من أمته ألا وإنهم یتباهون أیهم أکثر تبعا وإنی لأرجو أن أکون أکثرهم تبعا»

یعنی بیشک د هر نبی به یو حوض وی، هغه به د دې حوض په خوا کښې ولاړ وی، په لاس کښې به ئې همسا وی، په خپلو امتیانو کښې به چه څوک پیژنی، هغوی به راغواړی او حضرات انبیاء علیهم السلام به د خپل امتونو په کثرت باندې فخر کوی او زما امید دې چه زما امت

---

(١) فتح الباری: ٥٧٠/١١، وشرح مسلم للنووی. باب اثبات الحوض، ٥٣/١٦

(٢) شرح مسلم للنووی، کتاب الفضائل، باب اثبات حوض نبینا صلی الله علیه وسلم ٥٣/١٥

(٣) فتح الباری: ٥٧٠/١١

(٤) سنن الترمذی، کتاب صفة القیامة، باب ما جاء فی صفة الحوض: ٦٢٨/٤، رقم الحدیث: ٢٤٤٣

به په تعداد کښې د تهولو نه زيات وي
خو دا روايت هم مرسل دې (١) خو د رسول الله ﷺ حوض کوثر به د ټولو نه ممتاز او بيل وي په هغې کښې به د جنت د نه نه اوبه راځي
حوض به د صراط نه مخکښې وي که روستو ③ دريم بحث دا دې چه د حوض کوثر نه به د اوبو څکولو دا سلسله کله وي. د پل صراط نه پس يا که د هغې نه مخکښې؟
★.... د ډيرو علماء کرامو خيال دې چه دا به صراط نه اول وي، خلقو به د قبرونو نه راوځي نو هغوی به په ميدان حشر تنده لګيدلې وي او لا به د صراط مرحله نه وي راغلې، هغه وخت به دا حوض وي او رسول الله ﷺ به په ميدان محشر کښې د صراط نه مخکښې مخکښې خلقو باندې د هغې خوړې اوبه څکوی.
د علامه قرطبی او حافظ ابن حجر رحمهما الله وغيره رجحان هم دې طرف ته دې او مشهوره هم دا ده. (٢)
★.... خو نور ډير علماء کرام فرمائي چه دا به د صراط نه پس وي. د امام بخاري رحمه الله د صنيع نه هم دا معلوميږي، ځکه چه امام بخاري رحمه الله د باب الصراط نه پس باب في الحوض قائم کړې دې. (٣)
د سيدنا انس رضي الله عنه د يو روايت نه د دې تائيد کيږي کوم چه امام ترمذي رحمه الله نقل کړې دې چه ما رسول الله ﷺ ته درخواست اوکړو چه زما دپاره به په قيامت کښې سفارش کوئ، رسول الله ﷺ ورته اقرار اوکړو، سيدنا انس رضي الله عنه تپوس اوکړو زه به تاسو کوم ځائې ګورم؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ته د ټولو نه اول ما په صراط باندې اوګوره، ما اووې: که هلته ملاقات اونشو نو بيا؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: ميزان سره، ما عرض اوکړو: که هلته ملاؤ نه شو نو بيا؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل: حوض کوثر سره. (٤)
په دې حديث کښې صراحت دې چه د حوض په زمانه کښې به پل صراط موجود وي!
بعض حضراتو وئيلې دی چه د رسول الله ﷺ به دوه حوضونه وي يو په ميدان حشر کښې او د صراط نه مخکښې او دويم په جنت کښې دننه او د دواړو نوم حوض کوثر دې.
د علامه عيني رحمه الله رجحان هم دې طرف ته دې. (٥)
يو اشکال او د هغې جواب: په حوض قبل الصراط باندې اشکال کړې شوې دې چه د ميدان حشر او جنت ترمينځه وي چه په هغې باندې به پل صراط خوړولې شی او د حوض اوبه به د جنت د نهر کوثر نه راځي، که حوض د صراط نه مخکښې تقسيم کړې شی نو د جنت او

(١) ارشاد الساري: ١٣/٥٧٨
(٢) فتح الباري: ١١/٥٦٨
(٣) فتح الباري: ١١/٥٦٧، ارشاد الساري: ١٣/٥٧٧
(٤) سنن الترمذي، کتاب صفة القيامة، باب ما جاء فی شان الصراط، ٤/٦٢١، رقم الحديث: ٢٤٣٣
(٥) عمدة القاري: ٢٣/٢٠٩

حوض ترمينځه به جهنم وي، د جنت د نهر نه به اوبه حوض ته څنګه راځي؟ (١)
خو د دې جواب دا ورکړې کيدې شي چه د آخرت امور ته په دنيا باندې قياس کيدې شي او نه د هغې مناظرو صحيح او حقيقي تصوير مونږ په دنيا کښې ذهن کولې شو. په دې وجه دا څه بعيده نه ده چه د جهنم د حائل کيدو باوجود به د جنت د نهر نه به حوض کوثر کښې اوبه راځي چه د الله پاک د قدرت عجائبات بيشميره دي.

د ترجمة الباب وضاحت: ④ امام بخاري رحمه الله په دې باب کښې تقريبا نورلس احاديث ذکر فرمائيلي دي، چه په هغې کښې د رسول الله ﷺ د حوض ذکر دې. په ترجمة الباب کښې د سورة کوثر اول ايت ﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ﴾ ذکر فرمائيلې دې. د دې تفسير په کتاب التفسير کښې تير شوې دې، د کوثر نه خير کثير مراد کړې شوې دې. او په حوض کوثر سره هم د دې تفسير کړې شوې دې. (٢) امام بخاري رحمه الله په باب الحوض کښې آيت ذکر کولو سره. دې دويم تفسير طرف ته اشاره اوفرمائيله.

په ترجمة الباب کښې چه ئې د عبدالله بن زيد کوم تعليق ذکر فرمائيلې دې. هغه امام بخاري رحمه الله په کتاب المغازي کښې په باب غزوة حنين کښې موصولا نقل کړې دې.

د باب په ډيرو روايتونو کښې راځي چه د رسول الله ﷺ خواله به حوض کوثر ته يو جماعت راځي. رسول الله ﷺ به هغوي اوپيژني او په هغوي باندې به د حوض نه اوبه څکل غواړي چه په مينځ کښې به ئې بنديز راشي. رسول الله ﷺ به اوفرمائي چه دا خو زما صحابه او زما امتيان دي. هغوي ته به اووئيلې شي چه هغوي ستاسو نه روستو خپل دين بدل کړې وو.

د دوی نه کوم خلق مراد دي، بعض وئيلې دي چه د رسول الله ﷺ د زمانې منافقان مراد دي، خو صحيح قول دا دې چه د هغوی نه د رسول الله ﷺ نه پس مرتد کيدونکي خلق مراد دي چه هغوي سره سيدنا صديق اکبر رضي الله عنه جهاد کړې وو. (٣)

[٦٢٠٥] (٤) حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ شَقِيقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- «أَنَا فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ».

---

(١) قال القسطلاني : وأما قول صاحب التذكرة والصحيح أن له -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- حوضين أحدهما فى الموقف قبل الصراط، والآخر داخل الجنة وكلاهما يسمى كوثراً متعقب بأن الكوثر نهر داخل الجنة وماؤه يصب فى الحوض، ويطلق على الحوض كوثر لكونه يمدّ منه. وفى حديث أبى ذر عند مسلم أن الحوض يشخب فيه ميزابان من الجنة، وقد سبق أن الصراط جسر جهنم، وأنه بين الجنة والموقف فلو كان الحوض دونه لحالت النار بينه وبين الماء الذى يصب من الكوثر فى الحوض والله أعلم. (ارشاد السارى : ٥٧٨/١٣)

(٢) كشف البارى، كتاب التفسير : ٧٦٠

(٣) فتح البارى : ٤٦٩/١١، وعمدة القارى : ١٦٥/٢٣

(٤) اخرجه مسلم فى الفضائل، باب : اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته، رقم : ٢٢٩٧

(فرطكم : هو الذى يتقدم الواردين ليصلح لهم الحياض والدلاء ونحوها من امور الاستقاء. (ليرفعن) يظهرهم الله تعالى لى حتى اراهم. (ليختلجن) يعدل بهم عن الحوض ويجذبون من عندى. (دونى) قبل ان يصلوا الىّ. (ما احدثوا) من بدعة وفتنة ومعصية.

د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: زه به ستاسو نه مخکښې په حوض باندې موجود یم

﴿فرط﴾ هغه سړی ته وائی چه: د ب ا ی ن سب پړاوځائي لټولو دپاره دقافلې نه مخکښې ځی

وَحَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْمُغِيرَةِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «أَنَا فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ، وَلَيُرْفَعَنَّ رِجَالٌ مِنْكُمْ ثُمَّ لَيُخْتَلَجُنَّ دُونِي فَأَقُولُ يَا رَبِّ أَصْحَابِي. فَيُقَالُ إِنَّكَ لاَ تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ». تَابَعَهُ عَاصِمٌ عَنْ أَبِي وَائِلٍ. وَقَالَ حُصَيْنٌ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ حُذَيْفَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -. [۲۲۴۲]

د سیدنا عبدالله رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: زه به په حوض باندې ستاسو نه مخکښې موجود یم. او ستاسو نه به څه خلق زما مخې ته راوستلې شی، بیا به هغوی زما د مخې نه لرې کړې شی نو زه به وایم چه اې زما ربه: دا زما ملګری دی. خو ماته به اوویلې شی چه هغوی ستاسو نه روستو څه څه نوې څیزونه ایجاد کړې وو

﴿یختلجن﴾: د جمع مذکر مجهول صیغه ده او په آخره کښې ئې نون ثقیلة دې یعنی بیا به زمانه رانښکلې شی، بیل به کړې شی!

یقال: اختلجه منه: اذانزعه منه اوجذبه: رانښکل، لرې کول

﴿تباعه عاصم﴾: د اعمش متابعت عاصم اوکړو. حارث بن ابی اسامة هغه موصولا نقل کړې دې [۱] او حصین بن عبدالرحمن واسطی دا روایت د ابو وائل په واسطې سره د سیدنا حذیفه رضی الله عنه نه نقل کړې دې او مسلم د حصین روایت موصولا نقل کړې دې [۲]

[۲۲۰۲] [۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ حَدَّثَنِي نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ «أَمَامَكُمْ حَوْضٌ كَمَا بَيْنَ جَرْبَاءَ وَأَذْرُحَ».

د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: ستاسو مخې ته حوض دې، (په دومره فاصله باندې ځومره چه) د جرباء او ازرح ترمینځه ده.

﴿جرباء﴾: د شام یو کلې دې

﴿اذرح﴾: اذرح هم د شام د یو کلی نوم دې د دواړو ترمینځه تقریبا د دیرشو ورځو مسافت دې [۱]

---

[۱] عمدة القاری: ۲۱۱/۲۳، وارشاد الساری: ۵۷۹/۱۳

[۲] عمدة القاری: ۲۱۱/۲۳، وارشاد الساری: ۵۷۹/۱۳

[۳] اخرجه مسلم فی الفضائل، باب: اثبات حوض نبینا صلی الله علیه وسلم وصفاته، رقم: ۲۲۹۹

(جرباء واذرح) موضعان، وقیل: هما قریتان بالشام والمراد: ضرب المثل لبعد اقطار الحوض وسعته، فکان یشبه ذلک بالبلاد التی ینای بعضها عن بعض، ولا یراد بذلک حقیقة المسافة بین هذه البلاد.

[٧ ٢٢٠] حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ وَعَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضي الله عنه - قَالَ الْكَوْثَرُ الْخَيْرُ الْكَثِيرُ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ. قَالَ أَبُو بِشْرٍ قُلْتُ لِسَعِيدٍ إِنَّ أُنَاسًا يَزْعُمُونَ أَنَّهُ نَهَرٌ فِي الْجَنَّةِ. فَقَالَ سَعِيدٌ النَّهَرُ الَّذِي فِي الْجَنَّةِ مِنَ الْخَيْرِ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ. [ر: ٤٦٨٢]

د سیدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه روایت دې چه د ﴿ الكوثر﴾ نه مراد ډیر زیات خیر (خیر کثیر) دې، کوم چه الله پاک رسول الله ﷺ ته ورکړې دې، ابو بشر وائی چه ما سعید بن جبیر رحمه الله ته اووې چه د بعض خلقو خیال دې چه ﴿ كوثر﴾ په جنت کښې يو حوض دې نو هغوی اووې چه کوم نهر په جنت کښې دې، هغه هم د دې خير (نيکئ) يوه حصه ده، کوم چه الله پاک رسول الله ﷺ ته ورکړې دې.

[٨ ٢٢٠] (٢) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «حَوْضِي مَسِيرَةُ شَهْرٍ، مَاؤُهُ أَبْيَضُ مِنَ اللَّبَنِ، وَرِيحُهُ أَطْيَبُ مِنَ الْمِسْكِ، وَكِيزَانُهُ كَنُجُومِ السَّمَاءِ، مَنْ شَرِبَ مِنْهَا فَلاَ يَظْمَأُ أَبَدًا».

د سیدنا عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: زما حوض به د يوې مياشتې په مسافت باندې خور وی، د هغې اوبه به د پيو نه زياتې سپينې وی او د هغې خوشبوئی به د مشکو نه زياته ښه وی، او د هغې گلاسونه به د آسمان د ستورو په شان وی، کوم انسان چه د هغې نه يو کرت اوڅکی، بيا به کله هم تږې نه شی.

﴿كيزان﴾: د كوز جمع ده: گلاس، كوزه.

[٩ ٢٢٠] (٣) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ عَنْ يُونُسَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ حَدَّثَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ - رضي الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِنَّ قَدْرَ حَوْضِي كَمَا بَيْنَ أَيْلَةَ وَصَنْعَاءَ مِنَ الْيَمَنِ، وَإِنَّ فِيهِ مِنَ الأَبَارِيقِ كَعَدَدِ نُجُومِ السَّمَاءِ».

د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: زما د حوض

---

(١) عمدة القاری: ٢١٢/١٣، وارشاد الساری: ٥٨٠/١٣

(٢) اخرجه مسلم فی الفضائل، باب: اثبات حوض نبینا صلی الله علیه وسلم وصفاته، رقم: ٢٢٩١
(مسيرة): ای طول حافته تحتاج الی السير هذه المدة، (كيزانه) جمع كوز. والتشبيه بالنجوم من حيث الكثرة والضياء، (يظماء) يعطش.

(٣) اخرجه مسلم فی الفضائل، باب: اثبات حوض نبینا صلی الله علیه وسلم وصفاته، رقم: ٢٣٠٣
(قدر حوضی) طول شاطئة: (ايلة) مدينة كانت عامرة، وهی بطرف البحر الاحمر من ناحية الشام، (صنعاء) البلد المعروف فی اليمن، (الاباريق) جمع ابريق.

اوږدوالي به دومره وي خومره چه د ايله او يمن ترمينځه مسافت دې او هلته به په دومره لوښې تعداد کښې پيالې وي څومره چه د آسمان د ستورو تعداد دې

﴿اباريق﴾ د ابريق جمع ده، د چاندئ پياله، لوښې.

[٦٢١٠] (١) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- . وَحَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «بَيْنَمَا أَنَا أَسِيرُ فِي الْجَنَّةِ إِذَا أَنَا بِنَهَرٍ حَافَتَاهُ قِبَابُ الدُّرِّ الْمُجَوَّفِ قُلْتُ مَا هَذَا يَا جِبْرِيلُ قَالَ هَذَا الْكَوْثَرُ الَّذِى أَعْطَاكَ رَبُّكَ. فَإِذَا طِينُهُ - أَوْ طِيبُهُ - مِسْكٌ أَذْفَرُ». شَكَّ هُدْبَةُ. [ر: ٤٦٨٠]

د سيدنا انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه زه په جنت کښې روان اوم چه زه يو نهر ته اورسيدم، د هغې په دواړو غاړو باندې د ډېرو ملغلرو ګنبدونه جوړ شوې وو، ما تپوس اوکړو، اې جبرئيل دا څه دی؟ هغوی اووئيل: کوثر دې، کوم چه ستاسو رب تاسو ته درکړې دې، ما اوکتل چه د هغې خاوره يا د هغې خوشبوئی د مشکو په شان وه، د هدبه شک وو (چه خاوره ئې وئيلې وه که خوشبوئی)

﴿حافتاه﴾: د حافة نه غاړه مراد ده. ﴿قباب﴾: د قبة جمع ده، ګنبد ته وائی.

﴿الدر المجوف﴾ داسې ملغلره کومه چه د دننه خالی وی، ﴿اذفر﴾: تيز خوشبودار.

ابن فارس رحمه الله فرمائی ﴿ذفر﴾ د بوئی تيز والی ته وائی.

[٦٢١١] (٢) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «لَيَرِدَنَّ عَلَىَّ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِى الْحَوْضَ، حَتَّى عَرَفْتُهُمُ اخْتُلِجُوا دُونِى، فَأَقُولُ أُصَيْحَابِى. فَيَقُولُ لاَ تَدْرِى مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ».

دحضرت انس رضی الله عنه نه روايت دې چه نبی کريم صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل: زما ملګری به حوض له زما مخې ته راوستلې شی تردې چه کله زه هغوی اوپيژنم، بيا به هغوی زما د مخې نه لرې کړې شی، زه به په دې باندې اووائم چه دا خو زما ملګری وو. ليکن ماته به اووئيلې شی چه تاته پته نشته چه دوی ستاسو نه پس کوم نوی څيزونه ايجاد کړی وو.

[٦٢١٢] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِى مَرْيَمَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُطَرِّفٍ حَدَّثَنِى أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «إِنِّى فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ، مَنْ مَرَّ

---

(١) أخرجه مسلم في الفضائل، باب: اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته، رقم: ٢٣٠٤
(اصحابى) اى ممن كان يصاحبنى، (اختلجوا) جذبوا وابعدوا، (ما احدثوا) من معصية توجب حرمانهم [illegible] من الحوض.

(٢) اخرجه مسلم في الفضائل، باب: اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته، رقم: ٢٢٩٠، ٢٢٩١

عَلَى شَرِبَ، وَمَنْ شَرِبَ لَمْ يَظْمَأْ أَبَدًا، لَيَرِدَنَّ عَلَى أَقْوَامٌ أَعْرِفُهُمْ وَيَعْرِفُونِي، ثُمَّ يُحَالُ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ».

د سيدنا سهل بن سعد رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائيل زه به به حوض باندې ستاسو نه مخکښې موجود يم. کوم سړې هم چه زما طرف ته راتير شي هغه به د هغې اوبه څکې. اوڅوک چه دهغې اوبه څکې هغه به بيا کله هم نه تږې کيږي. اوهلته به داسې خلق راشي کوم چه به زه پيژنم اوهغوی به ما پيژني. خو بيا به زما او د هغوی مينځ کښې حجاب راشي.

قَالَ أَبُو حَازِمٍ فَسَمِعَنِي النُّعْمَانُ بْنُ أَبِي عَيَّاشٍ فَقَالَ هَكَذَا سَمِعْتَ مِنْ سَهْلٍ فَقُلْتُ نَعَمْ. فَقَالَ أَشْهَدُ عَلَى أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ لَسَمِعْتُهُ وَهُوَ يَزِيدُ فِيهَا «فَأَقُولُ إِنَّهُمْ مِنِّي. فَيُقَالُ إِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ. فَأَقُولُ سُحْقًا سُحْقًا لِمَنْ غَيَّرَ بَعْدِي». [۶۶۴۳]

دا تعليق نه دې، بلکه د ماقبل سره متصل دې. ابو حازم (سلمه بن دينار) فرمائي چه دا حديث ما د نعمان بن ابی عياش نه واوريدلو او وې وئيل چه آيا تاسو د سيدنا سهل رضی الله عنه نه هم دغه شان اوريدلې وو، ما اووې او. هغوی وفرمائيل چه زه ګواهي ورکوم چه ما د سيدنا ابوسعيد خدری رضی الله عنه نه دا حديث اوريدلې وو. او هغوی به په دې حديث کښې اضافه کوله (يعنی دا چه رسول الله صلی الله علیه وسلم به فرمائي) چه زه به وايم چه دا خو زما نه دی. رسول الله صلی الله علیه وسلم ته به اووئيلې شي چه تاسو ته معلومه نه ده چه هغوی ستاسو نه روستو څه نوې څيزونه ايجاد کړې وو. زه به په دې باندې وايم چه لرې شئ، لرې شئ چا چه زما نه پس بدلون کړې وو.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ سُحْقًا بُعْدًا، يُقَالُ سَحِيقٌ بَعِيدٌ، وَأَسْحَقَهُ أَبْعَدَهُ.

سيدنا ابن عباس رضی الله عنهما فرمائي چه د ﴿سحقا﴾ معنی د لرې والی ده. دا لفظ په سورة الملک آيت نمبر ۱۱ کښې دې ﴿فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾ او د سحيق معنی د بعيد راځي. دا په سورة حج آيت نمبر ۳۱ کښې دی: ﴿أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾ سحقة واسحقه مجرد او د باب افعال دواړو نه د دې معنی د لرې کولو راځي. ابن ابی حاتم دا تعليق موصولا نقل کړې دې.[1] دلته چونکه په حديث کښې د ﴿سحقا﴾ لفظ راغلې وو، د دې مناسبت د وجې نه امام بخاری رحمه الله د عبدالله بن عباس رضی الله عنهما دا تشريح دلته نقل اوفرمائيله.

[۶۶۱۳، ۶۶۱۴] وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ شَبِيبِ بْنِ سَعِيدٍ الْحَبَطِيُّ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «يَرِدُ عَلَيَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَهْطٌ مِنْ أَصْحَابِي فَيُحَلَّئُونَ عَنِ الْحَوْضِ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أَصْحَابِي. فَيَقُولُ إِنَّكَ لَا عِلْمَ لَكَ بِمَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ، إِنَّهُمُ ارْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِهِمُ الْقَهْقَرَى».

د سعيد بن المسيب نه روايت دې چه سيدنا ابوهريره رضی الله عنه به حديث بيانولو چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائيل: د قيامت په ورځ به زما د صحابه کرامو رضی الله عنهم نه يو جماعت په ما باندې

---

[1] فتح الباری: ۵۷۶/۱۱، وعمدة القاری: ۲۱۷/۲۳، وارشاد الساری: ۵۸۰/۱۳

پیش کړې شی، بیا به هغوی د حوض نه لرې کړې شی، زه به عرض اوکړم، اې زما ربه! دا خو زما صحابه وو. الله پاک به فرمائی چه تا ته معلومه نه ده چه هغوی ستا نه روستو څه نوې څیزونه ایجاد کړې وو. دا خلق په شا باندې واپس شوې وو.

د احمد بن شبیب دا تعلیق ابو عوانة موصولا نقل کړې دې. (١)

[۲۲۱۴] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ عَنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «يَرِدُ عَلَى الْحَوْضِ رِجَالٌ مِنْ أَصْحَابِي فَيُحَلَّئُونَ عَنْهُ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أَصْحَابِي. فَيَقُولُ إِنَّكَ لاَ عِلْمَ لَكَ بِمَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ، إِنَّهُمُ ارْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِهِمُ الْقَهْقَرَى».

سعید بن المسیب رحمه الله د رسول الله ﷺ د صحابه کرامو رضی الله عنهم نه نقل کولو سره فرمائی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: په حوض باندې به زما د ملګرو یو جماعت راوستلې شی. بیا به هغوی د هغې نه لرې کړې شی. زه به عرض اوکړم، اې الله! دا خو زما صحابه دی، الله پاک به اوفرمائی چه تا ته معلومه نه ده چه هغوی ستا نه روستو څه نوې څیزونه ایجاد کړې وو دوی په خپلو پوندو (د اسلام نه) واپس شوې وو.

﴿قهقهری﴾: په پوندو باندې شاته تلل.

وَقَالَ شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ كَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ يُحَدِّثُ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَيُجْلَوْنَ. وَقَالَ عُقَيْلٌ فَيُحَلَّئُونَ.

شعیب چه د زهری نه کوم روایت نقل کړې دې، په هغې کښې ﴿ فَيُجْلَوْن ﴾ الفاظ دی او هم دغه شان د عقیل بن خالد په روایت کښې د ﴿ فَيُحَلَّؤُون ﴾ الفاظ دی.

﴿ يحلّؤون ﴾: د ﴿ تحلئة ﴾ نه دې، د دې معنی د منع کولو او د لرې کولو ده. وئیلې شی ﴿ حلاءه عن الماء ﴾: هغه ئې د اوبو نه منع کړو. او ﴿ يجلون ﴾ مجهول صیغه ده، د ﴿ جلاء ﴾ معنی ده، لرې کول، ﴿ يجلون ﴾، هغوی به لرې کړې شی. (٢)

د شعیب دا تعلیق امام ذهلی موصلا نقل کړې دې. (٣)

وَقَالَ الزُّبَيْدِيُّ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.

زبیدی، د زبید طرف ته منسوب دې، چه یوه قبیله ده او د دې نه مراد محمد بن الولید بن عامر دې، سیدنا ابورافع رضی الله عنه د رسول الله ﷺ ازاد کړې غلام وو، د هغوی نوم اسلم وو، عبیدالله د هغوی ځوئې وو، په دې سند کښې درې تابعین دی: امام زهری رحمه الله، د هغوی

---

١) فتح الباری: ١١/٥٧٦، وعمدة القاری: ٢٣/٢١٧، وارشاد الساری: ١٣/٥٨٠

٢) عمدة القاری: ٢٣/٢١٨

٣) فتح الباری: ١١/٥٧٧، وارشاد الساری: ١٣/٥٨٦

شيخ محمد بن على او د هغوى شيخ عبيدالله ﷺ، درې واړه تابعين دي. (۱) امام دارقطنى رحمه الله دا تعليق موصولا نقل کړې دې. (۲)

[۶۲۱۵] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنِي هِلَالٌ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ «بَيْنَ أَنَا قَائِمٌ إِذَا زُمْرَةٌ، حَتَّى إِذَا عَرَفْتُهُمْ خَرَجَ رَجُلٌ مِنْ بَيْنِي وَبَيْنِهِمْ فَقَالَ هَلُمَّ. فَقُلْتُ أَيْنَ قَالَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهِ. قُلْتُ وَمَا شَأْنُهُمْ قَالَ إِنَّهُمُ ارْتَدُّوا بَعْدَكَ عَلَى أَدْبَارِهِمُ الْقَهْقَرَى. ثُمَّ إِذَا زُمْرَةٌ حَتَّى إِذَا عَرَفْتُهُمْ خَرَجَ رَجُلٌ مِنْ بَيْنِي وَبَيْنِهِمْ فَقَالَ هَلُمَّ. قُلْتُ أَيْنَ قَالَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهِ. قُلْتُ مَا شَأْنُهُمْ قَالَ إِنَّهُمُ ارْتَدُّوا بَعْدَكَ عَلَى أَدْبَارِهِمُ الْقَهْقَرَى. فَلَا أُرَاهُ يَخْلُصُ مِنْهُمْ إِلَّا مِثْلُ هَمَلِ النَّعَمِ».

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: زه به (په حوض باندې) ولاړ يم چه يو جماعت به مخې ته راشي او چه کله ئې زه اوپيژنم نو يو سړې به زما او د هغوى ترمينځه راوځى او وائى به چه دلته راشئ او زه به وايم چه چرته؟ هغه به وائى، د اور طرف ته، زه به تپوس اوکړم، دا څنګه خلق دى. هغه به وائى چه دا خلق ستاسو نه روستو په خپلو پوندو باندې واپس شوې وو، بيا به يوه بله ډله زمونږ مخې ته راشى او کله چه زه هغوى اوپيژنم نو بيا به يو سړې زما او د هغوى ترمينځه راوځى او هغوى ته به وائى چه دلته راشئ، زه به تپوس اوکړم چرته؟ هغه به وائى چه د جهنم طرف ته، قسم په الله زه به ترې تپوس اوکړم چه د هغوى احوال څه دى؟ هغه به وائى دا خلق ستاسو نه روستو په خپلو پوندو باندې واپس شوې وو، رسول الله ﷺ فرمائى پس زه نه وينم هغوى لره چه د هغوى نه به خلاصې بيا مومى مګر ډير لږ تعداد.

قوله: ﴿فَلَا أُرَاهُ يَخْلُصُ مِنْهُمْ إِلَّا مِثْلُ هَمَلِ النَّعَمِ﴾: يعنى زما خيال نه دې چه هغوى به خلاص شى، مګر د بيکاره پريخودلې شوې اوښ په شان ډير کم!

﴿همل﴾: هغه څاروى او اوښ وغيره ته وائى چه هغه بيکار پريخودلې شى او د هغې څوک نګرانى او خيال نه ساتلې کيږى، چه چرته تلل غواړى، چرته څريدل غواړى هلته څريږى، داسې څاروې هلاک او ضائع کيږى، عموما داسې څاروى ډير کم وى. په دې وجه دلته د دې نه قلت مراد دې چه د هغوى نه به د جهنم نه بچ کيدونکى خلق ډير کم وى. علامه عينى رحمه الله ليکى: ﴿اى لايخلص منهم من النار الا قليل﴾. (۳)

د ترجمة الباب سره مناسبت: په دې حديث کښې د حوض کوثر ذکر نشته، خو د مرتدينو ذکر دې او مخکښې چه کوم احاديث تير شوې دى په هغې کښې د حوض او مرتدينو دواړو ذکر دې، په دې وجه براه راست خو د دې د ترجمة الباب سره څه مناسبت نشته، خو د حوض

---

(۱) فتح البارى: ۵۷۷/۱۱، وعمدة القارى: ۲۱۹/۲۳، وارشاد السارى: ۵۸۶/۱۳

(۲) فتح البارى: ۵۷۷/۱۱، وعمدة القارى: ۲۱۹/۲۳، وارشاد السارى: ۵۸۶/۱۳

(۳) د ذکر شوې تفصيل دپاره اوګورئ: عمدة القارى: ۲۱۹/۲۳

والا احاديثو سره د دې مطابقت دې، نود هغې د مناسبت د وجې نه ئې هم د دې سره مطابقت راغې.[1]

﴿خرج رجل﴾: د دې نه مراد فرشته ده چه د انسان په صورت كښې به ظاهريږي.[2]

[۶۲۱۶] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ خُبَيْبٍ عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «مَا بَيْنَ بَيْتِي وَمِنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ، وَمِنْبَرِي عَلَى حَوْضِي». [ر: ۱۱۳۸]

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل: زما د كور او منبر ترمينځه يو د جنت د باغونو نه يو باغ او زما منبر زما په حوض باندې دې.

﴿منبري﴾: د منبر نه مراد يا خو دنيا والا منبر دې كوم چه په مسجد نبوي ﷺ كښې نصب دې او يا د آخرت منبر مراد دې كوم چه به د حوض كوثر سره نصب كولې شي.[3]

د رسول الله ﷺ د كور او په مسجد نبوي كښې چه د منبر ترمينځه كوم ځائې دې. هغه ته ﴿روضة الجنة﴾ وائي. يعنى د جنت باغ دې ته يا خو په دې وجه د جنت باغ وئيلې شي چه بعينه هم دا حصه به د جنت طرف ته منتقل شي او يا مطلب دا دې چه په دې كښې عبادت به انسان لره د جنت طرف ته منتقل كړي.[4]

[۶۲۱۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ قَالَ سَمِعْتُ جُنْدَبًا قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ «أَنَا فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ».

د سيدنا جندب رضي الله عنه نه روايت دې چه ما د رسول الله ﷺ نه واوريدل، هغوى اوفرمائيل: زه به ستاسو نه مخكښې په حوض كوثر باندې موجود يم.

د امام بخارى رحمه الله شيخ عبدان دې، عبدان لقب دې، او د هغوى نوم عبدالله بن عثمان دې، دوى د خپل پلار نه نقل كوى، د هغوى د پلار نوم عثمان بن جبلة دې.[5]

[۶۲۱۸] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ عَنْ أَبِي الْخَيْرِ عَنْ عُقْبَةَ -رضى الله عنه- أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- خَرَجَ يَوْمًا فَصَلَّى عَلَى أَهْلِ أُحُدٍ صَلاَتَهُ عَلَى الْمَيِّتِ، ثُمَّ انْصَرَفَ عَلَى الْمِنْبَرِ فَقَالَ « إِنِّي فَرَطٌ لَكُمْ، وَأَنَا شَهِيدٌ عَلَيْكُمْ، وَإِنِّي وَاللَّهِ لأَنْظُرُ إِلَى حَوْضِي الآنَ، وَإِنِّي أُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ خَزَائِنِ الأَرْضِ - أَوْ مَفَاتِيحَ الأَرْضِ - وَإِنِّي وَاللَّهِ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِي، وَلَكِنْ أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنَافَسُوا فِيهَا». [ر: ۱۲۷۹]

---

[1]) عمدة القارى : ۲۱۹/۲۳
[2]) عمدة القارى : ۲۱۹/۲۳، وفتح البارى : ۵۷۸/۱۱
[3]) عمدة القارى : ۲۲۰/۲۳
[4]) عمدة القارى : ۲۲۰/۲۳
[5]) عمدة القارى : ۲۲۰/۲۳

د سيدنا عقبة بن عامرؓ نه روايت دي چه رسول الله ﷺ بهر تشريف راوړلو او په شهداء احد باندې ئې داسې مونځ اوکړو څنګه چه په مړي باندې مونځ کولې شي. بيا ئې منبر ته تشريف راوړلو او وې فرمائيل : زه به ستاسو نه مخکښې ځم او په تاسو به ندې به ګواه يم او زه به والله! د خپل حوض طرف ته دې وخت کښې هم ګورم، او ماته د زمکې د خزانو کنجيانې راکړې شوې دى، يا (ئې اوفرمائيل چه) د زمکې کنجيانې راکړې شوې دى. والله! زه ستاسو باره کښې د دې نه نۀ ويريږم چه تاسو به شرک اوکړئ، خو زه د دې نه ويريږم چه تاسو به د دنيا دپاره د يو بل نه د مخکښې کيدو کوشش کوئ.

په سند کښې د يزيد نه مراد يزيد بن ابى حبيب دې، چه د هغوى کنيت ابو رجاء دې، ابو حبيب د سويد کنيت دې او د ابوالخير نوم مرثد بن عبدالله دې.

﴿مرثد﴾ : د ميم په فتحې او د راء په سکون او د ثاء په فتحې سره دې.

[٦٢١٩] (١) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا حَرَمِيُّ بْنُ عُمَارَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مَعْبَدِ بْنِ خَالِدٍ أَنَّهُ سَمِعَ حَارِثَةَ بْنَ وَهْبٍ يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - وَذَكَرَ الْحَوْضَ فَقَالَ «كَمَا بَيْنَ الْمَدِينَةِ وَصَنْعَاءَ

وَزَادَ ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مَعْبَدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ حَارِثَةَ سَمِعَ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَوْلَهُ حَوْضُهُ مَا بَيْنَ صَنْعَاءَ وَالْمَدِينَةِ.

فَقَالَ لَهُ الْمُسْتَوْرِدُ أَلَمْ تَسْمَعْهُ قَالَ الأَوَانِي . قَالَ لاَ . قَالَ الْمُسْتَوْرِدُ تُرَى فِيهِ الآنِيَةُ مِثْلَ الْكَوَاكِبِ.

د سيدنا حارثه بن وهبؓ نه روايت دې چه هغوى د رسول الله ﷺ نه واوريدل، رسول الله ﷺ د حوض ذکر اوکړو او وې فرمائيل چه (هغه به دومره لوئې وى) څومره چه د مدينې او د صنعاء ترمينځه مزل دې.

او ابن ابى عدى دشعبه په واسطې سره د سيدنا حارثهؓ نه دا اضافه نقل کړه، چه هغوى د رسول الله ﷺ نه دا ارشاد واوريدلو چه د رسول الله ﷺ حوض به دومره اورد وى څومره چه د صنعاء او د مدينې ترمينځه مسافت دې. په دې باندې هغوى ته مستوردؓ اووې چه آيا تاسو د رسول الله ﷺ نه د هغه حوض د لوښو متعلق اوريدلې دې؟ هغوى اوفرمائيل : نه! مستورد اووې په هغې کښې به لوښى داسې په نظر راځى لکه د آسمان ستورى (په کثرت سره پرقيدونکى)

قوله: ﴿وَزَادَ ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ﴾: د ابن ابى عدى نوم محمد بن ابراهيم دې، ابو عدى د

---

(١) اخرجه مسلم فى الفضائل، باب : اثبات حوض نبينا صلى الله عليه وسلم وصفاته: رقم ٢٢٩٨
(كما بين ... ما بين) المراد بيان سعته وطول ابعاده، كما مر فى الحديث (٦٢٠٦)، (الاوانى) جمع انية، والانية جمع اناء، وهو الوعاء، والمراد : الكؤوس التى يشرب بها من الحوض، (مثل الكوكب) : النجوم فى السماء كثرة وضياء.

هغوی نیکه دې علامه عینی رحمه الله فرمائی:

﴿ولا یعرف اسمه، وهو بصری ثقة، کثیر الحدیث﴾ یعنی د ابو عدی نوم معلوم نه دې، خو هغه کثیر الحدیث ثقه محدث دې.[1]

د ابن ابی عدی دا اضافه امام مسلم رحمه الله موصولا نقل کړې ده.[2]

مستورد ابن شداد رضی الله عنهما: دلته په حدیث کښې د مستورد ذکر دې (مستورد په وزن د مستفعل) دا صحابی دې او د هغوی پلار هم صحابی وو. په کوفه کښې اوسیدل او د مصر د فتح په وخت حاضر وو. د هغوی وفات په ۴۵ هجری کښې شوې دې. په بخاری کښې د هغوی صرف هم دا یو روایت دې او د هغوی د حدیث مرفوع دې اګر چه هغوی د دې تصریح نه ده کړې.[3]

[۶۲۲۰] [4] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ عَنْ نَافِعِ بْنِ عُمَرَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ - رضى الله عنهما - قَالَتْ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « إِنِّي عَلَى الْحَوْضِ حَتَّى أَنْظُرَ مَنْ يَرِدُ عَلَيَّ مِنْكُمْ، وَسَيُؤْخَذُ نَاسٌ دُونِي فَأَقُولُ يَا رَبِّ مِنِّي وَمِنْ أُمَّتِي . فَيُقَالُ هَلْ شَعَرْتَ مَا عَمِلُوا بَعْدَكَ وَاللَّهِ مَا بَرِحُوا يَرْجِعُونَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ » . فَكَانَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ أَنْ نَرْجِعَ عَلَى أَعْقَابِنَا أَوْ نُفْتَنَ عَنْ دِينِنَا . (أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ) تَرْجِعُونَ عَلَى الْعَقِبِ. [۶۶۴۱]

د سیده اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: زه به په حوض کوثر باندې موجود یم او ګورم به چه په تاسو کښې کوم کوم ماته راځی، بیا به څه خلق زما نه بیل کړې شی، زه به عرض اوکړم چه اې زما ربه! دا خو زما ملګری دی او زما د امت خلق دی. ماته به اووئیلې شی چه آیا تاته معلومه هم ده! هغوی ستا نه روستو څه کارونه کړې وو. قسم په الله همیشه وو دوی چه روستو به واپس کیدل

ابن ابی ملیکه رحمه الله به فرمائیل چه اې الله! مونږ د دې خبرې نه ستا پناه غواړو چه په پوندو واپس شو. یا د خپل دین په باره کښې په فتنه کښې واچولې شو.

قوله: ﴿أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ: تَرْجِعُونَ عَلَى الْعَقِبِ﴾: دا په سورة المومنون کښې واقع دې ﴿قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلَى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ﴾ یعنی زما آیتونه به په تاسو باندې

---

[1]) عمدة القاری: ۲۲۱/۲۳

[2]) صحیح مسلم، کتاب الفضائل، باب اثبات حوض نبینا صلی الله علیه وسلم وصفاته: ۶۰/۱۵، فتح الباری: ۵۷۹/۱۱، وعمدة القاری: ۲۲۲/۲۳

[3]) فتح الباری: ۵۷۹/۱۱، وعمدة القاری: ۲۲۲/۲۳

[4]) اخرجه البخاری ایضا فی کتاب الفتن، باب ما جاء فی قول الله تعالی: ﴿واتقوا فتنة لاتصیبن الذین ظلموا منکم خاصة﴾ رقم الحدیث: ۷۰۴۸، واخرجه مسلم فی الفضائل: باب اثبات حوض نبینا صلی الله علیه وسلم وصفاته، رقم ۵۹۲۸، ۵۵/۱۵

لوستلې کېدل نو تاسو به په خپلو پوندو باندې واپس کېدلئ.
یعنی د قیامت په ورځ به الله پاک کفارو ته فرمائی چه اوس ولې شور کوئ. هغه وخت یاد کړئ چه د الله پاک پیغمبر به درته آیتونه لوستل نو تاسو به په پوندو باندې واپس کېدلئ، اوریدل به مو هم بد ګڼړل، ستاسو تکبر به اجازت نه درکولو چه حق قبول کړئ او د پیغمبرانو خبره اومنئ.

په حدیث کښې چونکه ﴿ یرجعون علی اعقابهم ﴾ الفاظ راغلې دی، د دې مناسبت د وجې نه امام بخاری رحمه الله د قرآن کریم د ایت کریمه دا الفاظ اود هغې تشریح نقل فرمائیلې ده؟، دا د ابوعبیده د تفسیر نه اخستلې شوې دې. (۱)

﴿ وهذا اخر ما اردنا ایراده من شرح احادیث کتاب الاستئذان، وکتاب الدعوات، وکتاب الرقاق من صحیح البخاری رحمه الله تعالی للشیخ المحدث سلیم الله خان حفظه الله ورعاه متعنا الله بطول حیاته وقد وقع الفراغ من تسویده واعادة النظرفیه، ثم تصحیح ملازم الطبع بیوم الخمیس ۶ صفر المظفر ۱۴۲۹هـ الموافق ۱۴ فروری ۲۰۰۸، والحمد لله الذی بنعمته تتم الصالحات وصلی الله علی النبی الامی واله وصحبه وتابعیهم وسلم علیه وعلیهم ما دامت الارض والسّموات، رتبه وراجع نصوصه وعلق علیه ابن الحسن العباسی عضو قسم التحقیق والتصنیف والاستاذ بالجامعة الفاروقیة، وفقه الله تعالی لاتمام باقی الکتب، کما یحبه ویرضاه وهو علی کل شئ قدیر، ولا حول ولا قوة الا بالله العلی العظیم، یلیه ان شاء الله شرح کتاب القدر ﴾

....

(۱) فتح الباری: ۵۷۹/۱۱، وعمدة القاری: ۲۲۲/۲۳

المصادر والمراجع

☆ (کشف الباری المجلد السادس لصحیح البخاری المجلد الثانی)

☆ الابواب والتراجم لصحیح البخاری / محمد زکریا الکاندھلوی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۴۰۲ھ / ۱۹۸۲م، ایچ ایم سعید کراچی۔

☆ امانی الاحبار شرح معانی الآثار / مولانا یوسف کاندھلوی رحمه الله، ادارہ تالیفات اشرفیه لاهور۔

☆ اسماء الدراقطنی / حافظ ابو الحسن علی بن عمر دار قطنی رحمه الله، متوفیٰ ۱۳۸۵ھ۔

☆ الانصاف فی معرفة الراجح من الخلاف / علاؤالدین علی بن سلیمان مرداوی، دار احیاء التراث العربی بیروت

☆ احسن الفتاوی / مولانا رشید احمد لدھیانوی رحمه الله، ایچ ایم سعید کمپنی کراچی

☆ الاحسان بترتیب صحیح ابن حبان / ابو حاتم محمد بن حبان بستی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۳۵۴، مؤسسة الرسالة بیروت۔

☆ احکام القرآن / ابو بکر احمد بن علی الرازی الجصاص رحمه الله، متوفیٰ ۳۷۰، دار الکتب العلمیة بیروت

☆ احکام القرآن / ابو بکر محمد بن عبدالله المعروف بابن العربی المتوفیٰ ۵۴۳ھ / دار المعرفة بیروت۔

☆ امداد الفتاویٰ / حضرت مولانا اشرف علی تھانوی رحمه الله، متوفیٰ ۱۳۶۲ھ، مکتبه دار العلوم کراچی۔

☆ الاکمال / الامیر الحافظ ابن ماکولا رحمه الله، المتوفیٰ ۴۷۵، محمد امین دمج، بیروت۔

☆ امداد الباری / حضرت مولانا عبدالجبار اعظمی، مکتبه حرم مراد آباد۔

☆ احیاء علوم الدین مع اتحاف السادة المتقین / امام محمد بن محمد الغزالی رحمه الله، المتوفیٰ ۵۰۵ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔

☆ الادب المفرد مع شرح فضل الله الصمد / امیر المؤمنین فی الحدیث محمد بن اسمٰعیل البخاری، المتوفیٰ ۲۵۶ھ، مکتبة الایمان المدینة المنورة۔

☆ ارشاد الساری شرح صحیح البخاری / ابو العباس شهاب الدین احمد القسطلانی۔ رحمه الله۔، متوفیٰ ۹۲۳ھ، المطبعة الکبریٰ الامیریة مصر / دار الکتب العلمیة بیروت۔

☆ الاستذکار / ابن عبد البر رحمه الله، المتوفیٰ ۴۶۳ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت، الطبعة الاولیٰ ۱۴۲۱ھ۔

☆ الاستیعاب فی اسماء الاصحاب بهامش الاصابة / ابو عمر یوسف بن عبدالله بن محمد بن عبد البر۔ رحمه الله۔، متوفیٰ ۴۶۳ھ، دار الفکر بیروت۔

☆ اسد الغابة فی معرفة الصحابة / عز الدین ابو الحسین علی بن محمد الجزری المعروف بابن الاثیر۔ رحمه الله۔، المتوفیٰ ۶۳۰ھ، دار الکتب العلمیة بیروت۔

☆ الاصابة فی تمییز الصحابة / شهاب الدین ابو الفضل احمد بن علی العسقلانی المعروف بابن حجر۔ رحمه الله۔، متوفیٰ ۸۵۲ھ، دار الفکر بیروت۔

☆ انوار الباری / مولانا سید احمد رضا بجنوری رحمه الله، مدینه پریس بجنور۔

☆ اعلام الحدیث / ابو سلیمان احمد بن محمد الخطابی۔ رحمه الله۔، متوفیٰ ۳۸۸ھ، مرکز احیاء التراث الاسلامی جامعة ام القریٰ مکة المکرمة۔

☆ اعلاء السنن / ظفر احمد العثمانی ـ رحمہ اللہ ـ ، متوفیٰ ۱۳۹۴ھ ، ادارۃ القرآن کراچی۔
☆ الانساب / ابو سعید عبد الکریم بن محمد بن منصور السمعانی رحمہ اللہ متوفیٰ ۵۶۲ھ ، دار الجنان بیروت
☆ اوجز المسالک الی مؤطا مالک / محمد زکریا کاندھلوی ـ رحمہ اللہ ـ ، متوفی ۱۴۰۲ھ ، ادارۃ تالیفات اشرفیہ ملتان / دار القلم ، دمشق۔
☆ ایضاح البخاری / مولانا سید فخر الدین احمد مکتبہ مجلس قاسم المعارف دیوبند۔
☆ البحر الرائق / علامہ زین العابدین بن ابراھیم بن نجیم رحمہ اللہ ، المتوفیٰ ۹۶۹ھ یا ۹۷۰ھ ، مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ۔
☆ بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع / علاء الدین ابو بکر بن مسعود الکاسانی ـ رحمہ اللہ ـ ، متوفیٰ ۵۸۷ھ ، ایچ ایم سعید کراچی۔
☆ بدایۃ المجتھد / ابو الولید محمد بن احمد بن رشد القرطبی ، متوفی ۵۹۵ھ ، مصر طبع خاص۔
☆ البدایۃ والنھایۃ / عماد الدین ابو الفداء اسماعیل بن عمر المعروف بابن کثیر ـ رحمہ اللہ ـ ، متوفیٰ ۷۷۴ھ ، مکتبۃ المعارف بیروت۔
☆ بذل المجھود فی حل ابو داؤد / خلیل احمد السھارنفوری ـ رحمہ اللہ ـ ، متوفیٰ ۱۳۴۶ھ ، مطبعۃ ندوۃ العلماء لکھنؤ ۱۳۹۳ھ / مرکز الشیخ ابی الحسن الندوی ، مظفر فور ، الھند ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۲۷ھ۔
☆ البنایۃ شرح الھدایۃ / بدر الدین عینی محمود ابن احمد المتوفیٰ ۸۵۵ھ ، مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ۔
☆ البدر الساری الی فیض الباری / مولانا بدر عالم میرٹھی متوفیٰ ۱۳۸۵ھ ، خضر راہ بکڈپو دہلی مطبوعہ : ۱۹۸۰ء
☆ بستان المحدثین / حضرت شاہ عبد العزیز صاحب ، متوفیٰ ۱۲۳۹ھ ، ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔
☆ بیان القرآن / حکیم الامت مولانا اشرف علی تھانوی ، شیخ غلام علی سنز ، لاھور۔
☆ تعلیقات الرفع والتکمیل / شیخ عبد الفتاح ابو غدہ ، متوفیٰ ۱۴۱۷ھ ، مکتب المطبوعات الاسلامیۃ حلب۔
☆ تعلیقات فتح الباری زھیر شاویش / دار السلام ریاض ، ۲۰۰۰م۔
☆ ترجمان السنۃ / مولانا بدر عالم میرٹھی ، ادارہ اسلامیات لاھور۔
☆ تاج العروس بن جواھر القاموس / ابو الفیض سید محمد بن محمد المعروف بالمرتضیٰ الزبیدی ـ رحمہ اللہ ـ ، متوفیٰ ۱۲۰۵ھ ، دار مکتبۃ الحیاۃ ، بیروت۔
☆ تاریخ بغداد / احمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی ـ رحمہ اللہ ـ ، متوفیٰ ۴۶۳ھ ، دار الکتاب العربی بیروت۔
☆ التاریخ الکبیر / محمد بن اسماعیل البخاری ـ رحمہ اللہ ـ ، متوفیٰ ۲۵۶ھ ، دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
☆ تبیین الحقائق شرح کنز الدائق / فخر الدین عثمان بن علی الزیلعی متوفیٰ ۷۴۳ھ ، دار الکتب العلمیۃ بیروت
☆ تحفۃ الاحوذی / شیخ عبد الرحمن المبارکفوری رحمہ اللہ ، المتوفیٰ ۱۳۵۳ھ ، نشر السنۃ ملتان۔
☆ تنزیہ الشریعۃ المرفوعۃ عن الاحادیث الشیعۃ الموضوعۃ / ابو الحسن علی بن محمد ابن عراق کنانی ، دار الکتب بیروت۔
☆ تذھیب التھذیب / حافظ شمس الدین الذھبی المتوفیٰ ۷۴۸ھ ، بیروت لبنان۔

☆ تحفة البارى بشرح صحيح البخارى / ابو يحيى زكريا بن محمد الانصارى . المتوفى ۹۲۶ھ ، دار الكتب العلمية بيروت ، الطبعة الاولى ۱۴۲۵ھ۔
☆ تعليقات على لامع الدرارى / محمد زكريا الكاندهلوى ـ رحمه الله ـ ، متوفى ۱۴۰۲ھ۔
☆ جامع البيان / محمد بن جرير الطبرى ـ رحمه الله ـ ، متوفى ۳۱۰ھ ، دار المعرفة بيروت۔
☆ تفسير عثمانى / شبير احمد العثمانى ـ رحمه الله ـ ، تاج كمپنى۔
☆ تفسير القرآن العظيم / ابو الفداء عماد الدين اسماعيل بن عمر ابن كثير الدمشقى ـ رحمه الله ـ ، متوفى ۷۷۴ھ ، دار احياء الكتب العربية۔
☆ التفسير الكبير / فخر الدين الرازى ـ رحمه الله ـ مركز النشر ، مركز العلمية الاسلامى۔
☆ التفسير المظهرى / ثناء الله پانى پتى ـ رحمه الله ، دار الكتب العلمية بيروت۔
☆ تذكرة الخليل / مولانا عاشق الٰهى ميرٹهى رحمه الله ، متوفى ۱۳۶۰ھ ، ادارة اسلاميات لاهور۔
☆ تاريخ طبرى / ابو جعفر محمد بن جرير الطبرى ، متوفى ۳۱۰ھ ، مؤسسة الرسالة بيروت۔
☆ تنوير الابصار / للشيخ شمس الدين محمد بن عبدالله بن احمد الغزى الحنفى ، المتوفى ۱۰۰۴ھ ، مكتبه رشيديه كوئٹه۔
☆ تقريب التهذيب / ابن حجر عسقلانى ـ رحمه الله ـ ، متوفى ۸۵۲ھ ، دار الرشيد حلب۔
☆ تكلمة فتح الملهم / محمد تقى العثمانى حفظه الله ، مكتبه دار العلوم كراتشى / دار القلم دمشق۔
☆ التلخيص الحبير فى تخريج احاديث الرافعى الكبير / حافظ ابن حجر العسقلانى رحمه الله ، المتوفى ۸۵۲ھ ، دار نشر الكتب الاسلامية لاهور۔
☆ تلخيص المستدرك (المطبوع بذيل المستدرك) / حافظ شمس الدين محمد بن احمد عثمان ذهبى رحمه الله ، المتوفى ۷۴۸ھ ، دار الفكر بيروت۔
☆ التمهيد لما فى الموطا من المعانى و الاسانيد / ابو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد عبد البر مالكى ـ رحمه الله ـ ، متوفى ۴۶۳ھ ، المكتبة التجارية مكة المكرمة۔
☆ تهذيب الاسماء و اللغات / محى الدين ابو زكريا يحى بن شرف النووى ـ رحمه الله ـ ، متوفى ۶۷۶ھ ، ادارة الطباعة المنيرية۔
☆ تهذيب التهذيب / ابن حجر عسقلانى رحمه الله متوفى ۸۵۲ھ ، دائرة المعارف النظامية حيدر آباد دكن
☆ تهذيب الكمال / جمال الدين ابو الحجاج يوسف بن عبد الرحمن مزى ـ رحمه الله ، متوفى ۷۴۲ھ ، مؤسسة الرسالة۔
☆ تدريب الراوى بشرح تقريب النواوى / حافظ جلال الدين عبد الرحمن سيوطى رحمه الله ، المتوفى ۹۱۱ھ ، المكتبة العلمية مدينه منورة۔
☆ تذكرة الحفاظ / حافظ ابو عبد الله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان الذهبى رحمه الله ، المتوفى ۷۴۸ ، دائرة المعارف العثمانية ، الهند۔
☆ الترغيب و الترهيب / امام عبد العظيم بن عبد القوى المنذرى رحمه الله ، المتوفى ۶۵۶ھ ، دار احياء التراث العربى بيروت ، الطبعة الثانية ، ۱۳۸۸ھ ، ۱۹۶۸م۔

☆ تعليقات علی تهذيب الكمال / دكتور بشار عواد معروف حفظه الله تعالیٰ، مؤسسة الرسالة طبع اول ۱۴۱۳ھ
☆ تغليق التعليق / حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر رحمه الله المتوفیٰ ۸۵۲ھ. المكتب الاسلامی ودار عمار
☆ الثقات لابن حبان / ابو حاتم محمد بن حبان البستی۔ رحمه الله۔، متوفیٰ ۳۵۴ھ. دائرة المعارف العثمانية حيدر آباد ۱۳۹۳ھ۔
☆ جلاء الافهام فی الصلاة علی خير الانام / علامه ابن قيم. دار الكتب العلمية بيروت.
☆ الجامع لاحكام القرآن / ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاری القرطبی۔ رحمه الله۔، متوفیٰ ۶۷۱ھ، دار الفكر بيروت۔
☆ جامع الترمذی / ابو عيسیٰ محمد بن عيسیٰ بن سورة الترمذی۔ رحمه الله۔، متوفیٰ ۲۷۹ھ، سعيد كراچی / دار احياء التراث العربی بيروت۔
☆ الجرح والتعديل / عبد الرحمن بن ابی حاتم الرازی رحمه الله، المتوفیٰ ۳۲۷ھ، دار الكتب العلمية بيروت
☆ الجمع بين الرجال الصحيحين / ابو الفضل محمد بن طاهر المقدسی المعروف بابن القيسرانی، المتوفیٰ ۵۰۷ھ، دار الكتب العلمية بيروت۔
☆ الجوهرة النيرة / الشيخ العلامة ابو بكر بن علی بن محمد الحداد، المتوفیٰ ۸۰۰ھ، مكتبه حقانيه ملتان۔
☆ جامع الاصول / مبارك بن احمد بن اثير الجزری، متوفیٰ ۶۰۶ھ، دار الفكر بيروت۔
☆ حاشية السندی علی البخاری / ابو الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادی السندی۔ رحمه الله۔، متوفیٰ ۱۱۳۸ھ، دار المعرفة بيروت۔
☆ حاشية البخاری / احمد علی سهارنفوری، متوفیٰ ۱۲۹۷ھ، قديمی كتب خانه كراچی۔
☆ حلية الاولياء / حافظ ابو نعيم احمد بن عبد الله بن احمد اصبهانی رحمه الله، المتوفیٰ ۴۳۰ھ، دار الفكر بيروت
☆ خلاصة الجزری / صفی الدين الخزرجی۔ رحمه الله۔، متوفیٰ ۹۲۳ھ، مكتب المطبوعات الاسلامية بحلب۔
☆ الدر المختار / علاء الدين محمد بن علی بن محمد الحصكفی رحمه الله، متوفیٰ ۱۰۸۸ھ، مكتبه عارفين، كراتشی
☆ الدر المنثور فی التفسير بالماثور / حافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطی رحمه الله، المتوفیٰ ۹۱۱ھ، مؤسسة الرسالة۔
☆ دار العلوم ديوبند ۔۔۔۔ مدرسة فكرية / مولانا عبيد الله الاسعدی، مجلس نشريات اسلام، كراچی۔
☆ دلائل النبوة / ابو بكر احمد بن الحسن البيهقی۔ رحمه الله۔، المتوفیٰ ۴۵۸ھ، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الاولیٰ۔
☆ الرفع والتكميل فی الجرح والتعديل / مولانا عبد الحی لكهنوی، متوفیٰ: ۱۳۰۴ھ، مكتب المطبوعات الاسلامية حلب، ۱۴۰۷ھ۔
☆ رحمة القدوس ترجمة بهجة النفوس / مولانا ظفر احمد عثمانی، ادارة اسلاميات لاهور۔
☆ رد المحتار علی الدر المختار / محمد امين بن عمر بن عبد العزيز عابدين الشامی۔ رحمه الله۔، متوفیٰ ۱۲۵۲ھ، مكتبه رشيديه كوئٹه / دار الثقافة والتراث، دمشق، سورية / دار المعرفة بيروت۔
☆ روح المعانی فی تفسير القرآن العظيم والسبع المثانی / ابو الفضل شهاب الدين سيد محمود آلوسی بغدادی۔ رحمه الله۔، متوفیٰ ۱۲۷۰ مكتبه امداديه ملتان۔

☆ روائع البيان فی تفسیر آیات الاحکام / للشیخ محمد علی الصابونی، مکتبة الغزالی، دمشق۔
☆ زاد المعاد فی ھدی خیر العباد / ابو عبداللہ محمد بن ابی بکر، ابن قیم الجوزیة، تحقیق: شعیب الارنؤوط، عبد القادر الارنؤوط، مؤسسة الرسالة، بیروت۔
☆ سنن ابن ماجه / ابو عبد اللہ محمد بن یزید بن ماجه۔ رحمہ اللہ۔، متوفیٰ ۲۷۳ھ، قدیمی کراچی / دار الکتاب المصری قاهرہ، دار الکتب العلمیة بیروت، بتحقیق لمحمود محمد محمود حسن نصار۔
☆ سنن ابی داؤد / ابو داؤد سلیمان بن الاشعث السجستانی۔ رحمہ اللہ۔، متوفیٰ ۲۷۵ھ، سعید کراچی / دار احیاء السنة النبویة۔
☆ سنن الدار قطنی / ابو الحسن علی بن عمر الدار قطنی رحمہ اللہ، متوفیٰ ۳۸۵ھ، دار نشر الکتب العلمیة، بیروت
☆ سنن الدارمی / ابو محمد عبد اللہ بن عبد الرحمن الدارمی۔ رحمہ اللہ۔، متوفیٰ ۲۵۵ھ، قدیمی)
☆ السنن الصغریٰ للنسائی / ابو عبد الرحمن احمد بن شعیب النسائی۔ رحمہ اللہ۔، متوفیٰ ۳۰۳ھ، نشر السنة ملتان / قدیمی کراتشی
☆ السنن الکبری للبیهقی / ابو بکر احمد بن الحسن بن علی البیهقی۔ رحمہ اللہ۔، متوفیٰ ۴۵۸ھ، نشر السنة ملتان۔
☆ سیر اعلام النبلاء / ابو عبد اللہ شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان الذهبی۔ رحمہ اللہ۔، متوفیٰ ۷۴۸ھ، مؤسسة الرسالة۔
☆ سیرة النبی / مولانا شبلی نعمانی، مولانا سید سلیمان ندوی، دار الاشاعت کراچی۔
☆ الاشباہ والنظائر / ابن نجیم الحنفی۔ رحمہ اللہ۔، ادارۃ القرآن کراتشی۔
☆ شرح سنن الترمذی / لابن العربی المالکی، المتوفیٰ ۵۴۳، طبعة الصاوی ۱۹۳۴۔
☆ شرح المقاصد / الامام مسعود بن عمر: سعد الدین التفتازانی، المتوفی: ۷۹۳ھ، دار الکتب العلمیة بیروت ۲۰۰۱۔
☆ شرح نخبة الفکر / ابن حجر عسقلانی، قدیمی کتب خانه کراچی۔
☆ شرح ابن بطال / ابو الحسن علی بن خلف بن عبد الملک، المعروف بابن بطال۔ رحمہ اللہ۔، متوفیٰ ۴۴۹ھ، مکتبه الرشد، الریاض۔
☆ شرح الابی علی مسلم (اکمال اکمال المعلم) / ابو عبد اللہ محمد بن خلفة الابی المالکی رحمہ اللہ، المتوفیٰ ۸۲۷ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔
☆ شرح الکرمانی / شمس الدین محمد بن یوسف بن علی الکرمانی۔ رحمہ اللہ۔، متوفیٰ ۷۸۶ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔
☆ شرح مشکل الآثار / ابو جعفر احمد بن محمد سلامة الطحاوی، المتوفی ۳۲۱ھ، مؤسسة الرسالة بیروت، الطبعة الثانیة ۱۴۲۷ھ۔
☆ شرح معانی الآثار / امام ابو جعفر احمد بن محمد بن سلامة الطحاوی رحمہ اللہ، المتوفی ۳۲۱ھ، میر محمد کتب خانه آرام باغ کراچی۔

☆ شرح النووی علی صحیح مسلم / ابو زکریا یحییٰ بن شرف النووی ۔ رحمہ اللہ ۔ ، المتوفیٰ ۶۷۶ ھ ، قدیمی کراتشی / دار المعرفۃ بیروت۔
☆ شذرات الذھب فی اخبار من ذھب / علامہ عبد الحی بن احمد بن محمد بن العماد العکری الحنبلی رحمہ اللہ ، متوفی ۱۰۸۹ ھ ، دار الآفاق الجدیدۃ ، بیروت ۔
☆ شعب الایمان / امام حافظ احمد بن الحسین بن علی البیھقی رحمہ اللہ ، المتوفی ۴۵۷ ھ ، دار الکتب العلمیۃ بیروت ، ۱۴۱۰ ھ۔
☆ الشمائل المحمدیۃ للترمذی / امام ابو عیسی محمد بن عیسی بن سورۃ الترمذی رحمہ اللہ ، المتوفی ۲۷۹ ھ ، فاروقی کتب خانہ ملتان۔
☆ الصحیح للبخاری / ابو عبداللہ محمد بن اسمعیل البخاری ۔ رحمہ اللہ ۔ ، متوفیٰ ۲۵۶ ھ ، قدیمی / دار السلام ریاض / دار بن کثیر
☆ الصحیح لمسلم / مسلم بن الحجاج القشیری النیسابوری ۔ رحمہ اللہ ۔ ، متوفیٰ ۲۶۱ ھ ، قدیمی / دار السلام / دار المعرفۃ۔
☆ الطبقات الکبریٰ / ابو محمد بن سعد ۔ رحمہ اللہ ۔ ، متوفیٰ ۲۳۰ ھ ، دار صادر بیروت۔
☆ طبقات الشافعیۃ الکبریٰ / علامہ تاج الدین ابو نصر عبد الوھاب بن تقی الدین سبکی رحمہ اللہ ، المتوفیٰ ۷۷۱ ھ ، دار المعرفۃ بیروت ۔
☆ ظفر الامانی / علامہ عبد الحی لکھنوی رحمہ اللہ ، المتوفی ۱۳۰۴ ھ ، مکتب المطبوعات الاسلامیۃ بحلب الطبعۃ الثالثۃ ۱۴۱۶ ھ۔
☆ عوارف المعارف / عمر بن محمد سھروردی ، المتوفی ۶۳۲ ، مکتبہ مکیہ ، مکہ مکرمہ ۱۴۲۲ ھ۔
☆ اعراب القرآن و بیانہ / محی الدین الدرویش ، دار الیمامۃ بیروت ۲۰۰۳ ء ۔
☆ علوم القرآن / مولانا شمس الحق افغانی ، اردو بازار لاھور۔
☆ غنیۃ الطالبین / امام عبد القادر جیلانی رحمہ اللہ ، ایچ ایم سعید کراچی ۔
☆ العنایۃ / علامہ اکمل الدین محمد بن محمود البابرتی ، متوفی ۷۸۶ ھ ، مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ ۔
☆ عمدۃ القاری / بدر الدین ابو محمد بن محمود احمد العینی ۔ رحمہ اللہ ۔ ، متوفیٰ ۸۵۵ ھ ، ادارۃ الطباعۃ المنیریۃ / دار الکتب العلمیۃ بیروت ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۲۱ ھ۔
☆ عون المعبود شرح سنن ابی داؤد / شمس الحق عظیم آبادی ، دار الفکر بیروت ۔
☆ فتاوی حقانیہ / مفتیان جامعہ دار العلوم حقانیہ اکوڑہ خٹک ، مؤتمر المصنفین ، اکوڑہ خٹک
☆ الفتاوی التتارخانیۃ / عالم بن علاء الانصاری الاندرپتی الدھلوی ۔ رحمہ اللہ ۔ ، المتوفیٰ ۷۸۶ ھ ، قدیمی کتب خانہ ۔
☆ فتح الباری / احمد بن علی المعروف بابن الحجر العسقلانی ۔ رحمہ اللہ ۔ ، متوفیٰ ۸۵۲ ھ ، دار الفکر بیروت / قدیمی کراتشی / دار السلام۔
☆ فتح القدیر / کمال الدین محمد بن عبدالواحد السیواسی المعروف بابن الھمام ۔ رحمہ اللہ ۔ ، متوفیٰ ۸۶۱ ھ ، مکتبہ رشیدیہ / شرکۃ و مطبعۃ مصطفیٰ البابی الحلبی مصر۔

☆ فیض الباری / انور شاہ کشمیری ۔ رحمہ اللہ ۔ متوفیٰ ۱۳۵۲ھ ، ربانی بک ڈپو دھلی۔
☆ العدة شرح العمدة فی مذھب الامام احمد بن حنبل ۔ رحمہ اللہ ۔ / بہاء الدین عبد الرحمن بن ابراھیم المقدسی رحؒ / مکتبة الریاض الحدیثہ بالریاض۔
☆ فتاوی رحیمیہ / حضرت مولانا مفتی عبد الرحیم صاحب مدظلہ ، دار الاشاعت کراچی۔
☆ فضل اللہ الصمد فی توضیح الادب المفرد / فضل اللہ جیلانی ، صدف پبلشرز کراچی۔
☆ الفقہ الاسلامی وادلتہ / علامہ وھبہ زخیلی مکتبہ حقانیہ پشاور۔
☆ فتاوی عالمگیریہ / جماعة من العلماء نورانی کتب خانہ پشاور۔
☆ الفائق / علامہ جار اللہ ابو القاسم محمود بن عمر الزمخشری ، المتوفی ۵۳۸ھ ، دار المعرفة بیروت۔
☆ القاموس الوحید / وحید الزمان بن مسیح الزمان قاسمی کیرانوی ۔ رحمہ اللہ ۔ متوفیٰ ۱۴۱۵ھ ، /۱۹۹۵ء ، ادارہ اسلامیات لاھور۔
☆ القاموس الجدید / مولانا وحید الزمان قاسمی رحمہ اللہ ، ادارہ اسلامی لاھور۔
☆ الکاشف / شمس الدین ابو عبد اللہ محمد بن احمد بن عثمان ذھبی ۔ رحمہ اللہ ۔ متوفیٰ ۷۴۸ھ ، شرکة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن۔
☆ الکاشف عن حقائق السنن (شرح الطیبی) / شرف الدین حسین بن محمد بن عبد اللہ الطیبی ۔ رحمہ اللہ ۔ متوفیٰ ۷۴۳ھ ، ادارة القرآن کراچی۔
☆ الآلی المصنوعة فی الاحادیث الموضوعة / علامہ جلال الدین سیوطی ، المتوفی ۹۱۱ھ۔
☆ کشف الاسرار عن اصول فخر الاسلام / علاء الدین عبد العزیز بن احمد البخاری ، المتوفی : ۷۳۰ ، دار الکتب العلمیة بیروت۔
☆ کتاب الزھد / الامام احمد بن حنبل ، دار الکتاب العربی ، ۱۹۹۳ء۔
☆ الکافی الشاف فی تخریج احادیث الکشاف / الحافظ ابن حجر العسقلانی ، دار الکتب العلمیة بیروت۔
☆ کتاب الضعفاء الکبیر / ابو جعفر محمد بن عمر بن موسی بن حماد العقیلی المکی ۔ رحمہ اللہ ۔ متوفیٰ ۳۲۲ھ ، دار الکتب۔
☆ کنز العمال / علامہ علاء الدین علی المتقی بن حسام الدین الھندی ۔ رحمہ اللہ ۔ متوفیٰ ۹۷۵ھ ، مکتبة التراث الاسلامی ، حلب۔
☆ الکوکب الدری / رشید احمد گنگوھی ۔ رحمہ اللہ ۔ متوفیٰ ۱۳۲۳ھ ، ادارة القرآن کراچی۔
☆ الکامل فی التاریخ / علامہ ابو الحسن عز الدین علی بن محمد ابن الاثیر الجزری ، المتوفی ۶۳۰ھ ، دار الکتاب العربی بیروت۔
☆ الکامل فی ضعفاء الرجال / ابو احمد عبد اللہ بن عدی الجرجانی رحمہ اللہ المتوفی ۳۶۵ھ ، دار الفکر بیروت
☆ کفایت المفتی / حضرت مولانا مفتی کفایت اللہ صاحب ، دار الاشاعت ، کراچی۔
☆ القول البدیع / فی الصلاة علی خیر الانام / علامہ ابن قیم ، دار الکتب العلمیة بیروت۔
☆ لامع الدراری / رشید احمد گنگوھی ۔ رحمہ اللہ ۔ متوفیٰ ۱۳۲۳ھ ، مکتبہ امدادیہ مکة المکرمة۔

☆ لسان العرب / ابو الفضل جمال الدین محمد بن مکرم ابن منظور الافریقی المصری ـ رحمه الله ـ ، متوفیٰ ۷۱۱ھ، نشر ادب الجوزة، قم، ایران۔
☆ المؤطا / مالک بن انس ـ رحمه الله ـ ، متوفیٰ ۱۷۹ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔
☆ المؤطا / امام محمد بن الحسن الشیبانی رحمه الله المتوفی ۱۸۳ھ، نور محمد اصح المطابع، آرام باغ کراچی
☆ المتواری علی تراجم ابواب البخاری / ناصر الدین احمد بن محمد المعروف بابن المنیر الاسکندرانی ـ رحمه الله، متوفیٰ ۶۸۳، مظهری کتب خانه کراچی۔
☆ مجمع بحار الانوار / علامه محمد طاهر پٹنی رحمه الله متوفیٰ ۹۸۲، دائرة المعارف العثمانیه حیدر آباد۔
☆ مجمع الزوائد / نور الدین علی بن ابی بکری الهیثمی ـ رحمه الله ـ ، متوفیٰ ۸۰۷ھ، دار الفکر۔
☆ المجموع شرح المهذب / محی الدین ابو زکریا یحییٰ بنی شرف النووی رحمه الله، متوفی ۶۷۶ھ، شرکة من علماء الازهر / دار الفکر بیروت۔
☆ مجموعة الفتاویٰ / ابو الحسنات عبد الحی الکهنوی، متوفی ۱۳۰۴ھ، ایچ ایم سعید کراچی۔
☆ المعرفة والتاریخ / الشیخ ابو یوسف یعقوب بن سفیان الفسوی المتوفی ۲۷۷ھ. مؤسسة الرسالة بیروت
☆ المحلی / ابو محمد علی احمد بن سعید بن حزم رحمه الله، متوفی ۴۵۶ھ. المکتب التجاری بیروت / دار الکتب العلمیة بیروت۔
☆ مختار الصحاح / محمد بن ابی بکر بن عبد القادر الرازی رحمه الله، متوفی ۶۶۶ھ، دار المعارف
☆ مختصر القدوری / ابو الحسن بن احمد بن محمد بن جعفر البغدادی رحمه الله، المتوفی ۴۲۸ھ، ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔
☆ المدونة الکبری / مالک بن انس رحمه الله، متوفی ۱۷۹ھ، دار صادر، بیروت / مکتبة نزار مصطفی الباز، مکة المکرمة الریاض۔
☆ مرقاة المفاتیح شرح مشکوة المصابیح / نور الدین علی بن سلطان القاری رحمه الله، متوفی ۱۰۱۴ھ، امدادیه ملتان / مکتبة رشیدیة کوئٹه۔
☆ المستدرک علی الصحیحین / ابو عبد الله محمد بن عبد الله الحاکم النیسابوری رحمه الله، متوفی ۴۰۵ھ، دار الفکر۔
☆ مسند احمد / احمد بن حنبل رحمه الله، متوفی ۲۴۱ھ، المکتب الاسلامی، دار صادر بیروت۔
☆ مسند ابی داؤد الطیالسی / حافظ سلیمان بن داؤد بن الجارود المعروف بابی داود الطیالسی رحمه الله، متوفی ۲۰۴ھ، دار المعرفة بیروت۔
☆ مصباح اللغات / ابو الفضل عبد الحفیظ البلیاوی رحمه الله، متوفی ۱۳۹۱ھ، مکتبه برهان دهلی۔
☆ المصنف لابن ابی شیبة / عبد الله بن محمد بن ابی شیبة المعروف بابی بکر بن ابی شیبة رحمه الله، متوفی ۲۳۵ھ، دار الکتب العلمیة بیروت / دار قرطبة، بیروت۔
☆ المصنف لعبد الرزاق / عبد الرزاق بن همام صنعانی رحمه الله، متوفی ۲۱۱ھ، مجلس علمی کراتشی۔
☆ مظاهر الحق (جدید) / نواب محمد قطب الدین خان دهلوی، دار الاشاعت کراچی۔

☆ معالم السنن / الامام ابو سليمان حمد بن محمد الخطابي رحمه الله ، متوفى ٣٨٨ھ ، مطبعة انصار السنة المحمدية۔
☆ معارف القرآن / حضرت مولانا مفتی محمد شفیع صاحب رحمه الله ، متوفى ١٩٧٦ھ ، ادارة المعارف کراچی
☆ المعجم الكبير / سليمان بن احمد بن ايوب الطبرانی رحمه الله ، متوفى ٣٦٠ھ ، دار الفكر۔
☆ مقدمه صحيح مسلم / مولانا شبير احمد العثمانی ، ادارة شرکت علمیه ، دیوبند۔
☆ مقدمه كتاب الزهد لابن المبارك / مولانا حبيب الرحمن اعظمی ، دار الكتب العلمية بيروت۔
☆ معرفة علوم الحديث / امام ابو عبدالله محمد بن عبدالله حاکم نیسابوری رحمه الله ، المتوفى ٤٠٥ھ ، دار الفكر بيروت۔
☆ المغنى / موفق الدين ابو محمد عبدالله بن احمد قدامه رحمه الله ، متوفى ٦٣٠ھ ، دار الفكر۔
☆ مكمل اكمال الاكمال / ابو عبد الله محمد بن محمد بن يوسف السنوسی رحمه الله ، متوفى ٨٩٥ھ ، دار الكتب العلمية بيروت۔
☆ الموضوعات / للامام ابي الفرج عبد الرحمن ابن الجوزی ، المتوفى ٥٩٧ھ ، قرآن محل اردو بازار کراچی۔
☆ ميزان الاعتدال فی نقد الرجال / شمس الدين محمد احمد بن عثمان الذهبی رحمه الله ، متوفى ٧٤٨ھ ، دار احياء التراث العربية ، مصر۔
☆ المفهم لما اشكل من تلخيص كتاب مسلم / الامام الحافظ ابو العباس احمد بن عمر بن ابراهيم القرطبی ، المتوفى ٦٥٦ھ ، دار ابن كثير ، دمشق ، بيروت۔
☆ معارف الحديث / مولانا محمد منظور نعمانی ، دار الاشاعت کراچی۔
☆ معارف مدنی / مولانا عبد الشكور ترمذی رحمه الله ، ادارة تاليفات اشرفيه لاهور۔
☆ مجموع فتاویٰ / تقی الدين احمد بن عبد الحليم ابن تیمیه المتوفى : ٧٢٨ دار الكتب العلمية بيروت ، ١٣٢٦۔
☆ المسامرة شرح المسايرة / محمد بن محمد ، المتوفى ٩٠٥ ، دار الكتب العلمية بيروت ٢٠٠٢۔
☆ المسايرة فی العقايد المنجية فی الآخرة / محمد بن عبد الواحد : ابن الهمام ، المتوفى ٨٦١ ، دار الكتب العلمية بيروت ٢٠٠١۔
☆ نصب الرايه فی تخريج احاديث الهداية / جمال الدين ابو محمد عبد الله بن يوسف الزيلعی ، المتوفى ٧٦٢ھ ، مؤسسة الريّان ، بيروت ، الطبعة الاولى ١٤١٨ھ۔
☆ النهاية فی غريب الحديث والاثر / مجد الدين ابو السعادات المبارك بن محمد ابن الاثير رحمه الله ، متوفى ٦٠٦ھ ، دار احياء التراث العربی بيروت / دار المعرفة بيروت الطبعة الاولى ١٤٢٢ھ۔
☆ وفيات الاعيان / شمس الدين احمد بن محمد المعروف بابن خلكان رحمه الله ، متوفى ٦٨١ھ ، دار صادر بيروت
☆ الهداية / برهان الدين ابو الحسن علی بن ابی بكر المرغينانی رحمه الله ، متوفى ٥٩٣ھ ، مكتبه شركت علميه ملتان / ادارة القرآن کراتشی۔
☆ هدی الساری مقدمة فتح الباری / ابن حجر عسقلانی رحمه الله ، متوفى ٥٩٣ھ ، دار الفكر ، بيروت۔